

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt: XII

Sayı: 24

Yıl: 2012/Bahar

İZMİR, 2012

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt: XII

Sayı: 24

Yıl: 2012/Bahar

Yayın No:

ISSN NO:

1. Baskı

Derginin Sahibi: D.E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Adına
Prof. Dr. Kemal ARI

Sorumlu Müdür: Prof. Dr. Kemal ARI

Yönetim Yeri: Dokuz Eylül Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Buca - İZMİR

Yayının Türü: Akademik Hakemli - Altı Ayda Bir Yayınlanır.

Yönetim ve Yazışma Adresi:

Dokuz Eylül Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Tınaztepe Yerleşkesi, Buca - İzmir

Telefon: (0 232) 301 79 28 - 301 79 37

Faks: (0 232) 463 83 70

E-mail: ata.dergi@deu.edu.tr

<http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/tr/index.htm>

Kapak Tasarımı: Tarık Taşçı (tariktasci@gmail.com)

Sayfa Tasarımı: Ahmet Yılmaz (ahmet.deu@hotmail.com)

Basım Yeri ve Tarih: Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası

Dergideki yazıların bilimsel sorumluluğu, yazarlarına aittir.

Tüm Hakları Saklıdır.

**DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ**

Sahibi

Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Prof. Dr. Kemal **ARI**

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Kemal **ARI**
Yrd. Doç. Dr. Kenan **KIRKPINAR**
Yrd. Doç. Dr. Ahmet **MEHMETEFENDİOĞLU**
Yrd. Doç. Dr. Türkan **BAŞYİĞİT**

Sayı Editörleri

Dr. Alev **GÖZCÜ** Dr. Fevzi **ÇAKMAK**
Dr. Hasan Taner **KERİMOĞLU**

Hakem Kurulu

Prof. Dr. Fatma **ACUN**
Prof. Dr. Seçil **AKGÜN**
Prof. Dr. Kemal **ARI**
Prof. Dr. Zeki **ARIKAN**
Prof. Dr. Ahmet **ARSLAN**
Prof. Dr. Ergün **AYBARS**
Prof. Dr. Tülay Alim **BARAN**
Prof. Dr. Bayram **BAYRAKTAR**
Prof. Dr. Engin **BERBER**
Prof. Dr. Esin **DAYI**
Prof. Dr. Fevzi **DEMİR**
Prof. Dr. Yavuz **ERCAN**
Prof. Dr. İhsan **GÜNEŞ**
Prof. Dr. Ali **SARIKOYUNLU**
Prof. Dr. Sabri **SÜRGEVİL**
Prof. Dr. Mete **TUNÇOKU**
Prof. Dr. Ünsal **YAVUZ**
Prof. Dr. Mustafa **YILMAZ**
Prof. Dr. Şerife **YORULMAZ**
Prof. Dr. Saime **YÜCEER**
Doç. Dr. Yonca **ANZERLİOĞLU**
Doç. Dr. Ayten **SEZER ARIĞ**
Doç. Dr. Mustafa **ŞAHİN**
Doç. Dr. Mustafa **DAŞ**
Doç. Dr. Yasemin **DOĞANER**
Doç. Dr. Kutay **KAHRAMANTÜRK**
Doç. Dr. Muzaffer **TEPEKAYA**
Doç. Dr. Sadiye **TUTSAK**
Yrd. Doç. Dr. Mehmet **BAŞARAN**
Yrd. Doç. Dr. Türkan **BAŞYİĞİT**
Yrd. Doç. Dr. Nejdettin **BİLGİ**
Yrd. Doç. Dr. Bülent **ÇELİK**
Yrd. Doç. Dr. Esra **ÇOKER**
Yrd. Doç. Dr. Tanju **DEMİR**

Hacettepe Üniversitesi
Ortadoğu Teknik Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Ege Üniversitesi
Ege Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Yeditepe Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Ege Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Mersin Üniversitesi
Ankara Üniversitesi
Anadolu Üniversitesi
Osmangazi Üniversitesi
Ege Üniversitesi
Onsekiz Mart Üniversitesi
Başkent Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Mersin Üniversitesi
Uludağ Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Celal Bayar Üniversitesi
Uşak Üniversitesi
Adnan Menderes Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Celal Bayar Üniversitesi
Adnan Menderes Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Adnan Menderes Üniversitesi

Hakem Kurulu

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Emin **ELMACI**
Yrd. Doç. Dr. Salhadin **GÖK**
Yrd. Doç. Dr. Günver **GÜNEŞ**
Yrd. Doç. Dr. Umut **KARABÜLUT**
Yrd. Doç. Dr. Murat **KORALTÜRK**
Yrd. Doç. Dr. Kenan **KIRKPINAR**
Yrd. Doç. Dr. Leyla **KIRKPINAR**
Yrd. Doç. Dr. Ahmet **MEHMETEFENDİOĞLU**
Yrd. Doç. Dr. Nuray **ÖNDER**
Yrd. Doç. Dr., Melih **TİNAL**
Yrd. Doç. Dr. Türkmen **TÖRELİ**
Dr. Necdet **AYSAL**
Dr. Fevzi **ÇAKMAK**
Dr. Sadık **ERDAŞ**
Dr. Alev **GÖZCÜ**
Dr. Hasan Taner **KERİMOĞLU**
Dr. Mustafa **ÖZDEMİR**
Dr. Tuncay Ercan **SEPETÇİOĞLU**
Dr. Süleyman **TÜZÜN**
Dr. Mithat Kadri **VURAL**
Dr. Gürhan **YELLİCE**

Dokuz Eylül Üniversitesi
Adıyaman Üniversitesi
Adnan Menderes Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Marmara Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Ankara Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Adnan Menderes Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi

Dergi Sekreteryası

Okt. Ahmet **YILMAZ**

Araş. Gör. Mustafa **KIRIŞMAN**

Tarih Uz. Gurbet **GÖKGÖZ**

Araş. Gör. Ferah **AYYILMAZ**

Tarih Uz. Ercan **YALÇIN**

Cilt: XII

Sayı: 24

Yıl: 2012/Bahar

İÇİNDEKİLER

		<u>SAYFA</u>
Editörden		1
<u>MAKALELER</u>		
Salih ÖZBARAN	CUMHURİYET'İN TURGUTLU (KASABA) COŞKUSU	3
Gürhan YELLİCE	1878'DEN 1931'E KIBRIS'TA ENOSİS TALEPLERİ VE İNGİLTERE'NİN YAKLAŞIMI	13
Özlem YILDIZ	20. YÜZYIL BAŞLARINDA SELANİK LİMANINDA DENİZ TİCARETİ	27
Necat ÇETİN	TİRYANDA NAHİYESİ ÇENGELE KARYESİNDE (TORBALI - ORMANKÖY) 1321 (MİLADİ 1905) YILI OSMANLI NÜFUS SAYIMI	47
Mahir KÜÇÜKVATAN	TEHCİR KARARI ÜZERİNE AMERİKA KAMUOYUNDA ERMENİ PROPAGANDASI	87
Nurettin GÜLMEZ	YENİ GÜN'DE İTALYA-YUNANİSTAN GERGİNLİĞİ	109
Turgay Bülent GÖKTÜRK	AMERİKAN BASININDA İZMİR YANGINI VE YANGIN SONRASI DURUM (EYLÜL-ARALIK 1922)	123
Necdet AYSA Hasan DİNÇER	ULUSAL BAĞIMSIZLIK SAVAŞI'NIN ÖRGÜTLENME AŞAMASINDA MELEK REŞİT HANIM VE FAALİYETLERİ	149

Erdal İNCE	CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA TÜRKİYE'DE KARAYOLU ULAŞIMINA GENEL BİR BAKIŞ VE KÖYDE ULAŞIM	171
Murat KILIÇ	TEK PARTİ DÖNEMİNDE MİLLİYETÇİLİK VE CHP'NİN YEDİNCİ BÜYÜK KURULTAYI	189
Sinan DEMİRBİLEK	TEK PARTİ DÖNEMİNDE İNHİSARLAR (1923-1946)	203
Hüsnü ÖZLÜ	ARŞİV BELGELERİNE GÖRE, İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA İZMİR VE TRAKYA'NIN SAVUNMASINA YÖNELİK TÜRK- İNGİLİZ HEYETLERİNİN GÖRÜŞMELERİ VE ALINAN ÖNLEMLER	233
Ulvi KESER	KIBRIS'TA 21 ARALIK 1963 KANLI NOEL'İ VE KIZILAY	255
Ulvi KESER	1958-1963 MÜCADELE SÜRECİNDE KIBRIS'TA BASIN VE NACAK GAZETESİ	305
KİTAPİYAT		
Ercan YALÇIN	Ali Çetinkaya, <i>Askerlik Hayatım 1914-1922</i> , Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (Yay. Haz: Oktay Şimşek-Zeki Dilek), 1. Basım, İstanbul, 2012, 512 sayfa.	349
Gökser GÖKÇAY	Zafer Toprak, <i>Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji</i> , Doğan Kitap, İstanbul, 2012, 1. Baskı, 615 sayfa, ISBN 978-605-09-0625-7.	361

ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

CİLT: XII

SAYI: 24

YIL: 2012/Bahar

EDİTÖRDEN

CUMHURİYET'İN TURGUTLU (KASABA) COŞKUSU

Salih ÖZBARAN*

Özet

15 Mayıs 1919'da İzmir, Yunan Güçleri tarafından işgal edildi. İşgal güçleri birbirini tetiklemeye hazır olan bir zincir gibi tüm civar bölgelere doğru yayıldı. Fakat Mustafa Kemal önderliğindeki Türk ordusunun üstün başarıları ile tüm yurt düşman güçlerden temizlendi. Bu süreçten sonra Cumhuriyet'in İlanı ve ardı ardına yapılan devrimler ile yepyeni bir devlet kuruldu. Yeni kurulan bu devletin yönetim biçimi olan Cumhuriyet ilanı sadece büyük şehirlerde değil, aynı zamanda kasabalar gibi küçük yerleşim yerlerinde de büyük bir coşkuyla kutlandı. Turgutlu kasabası ise bu sevinci büyük bir çokuyla yaşayan ve sahip çıkan kasabalardan birtanesidir.

Anahtar Kelimeler: İşgal, İzmir, Cumhuriyet, İlan, Turgutlu, Coşku.

ENTHUSIASM OF REPUBLIC (KASABA) TURGUTLU

Abstract

Izmir was occupied in 15th May 1919 by Greek Forces. Occupation forces who are ready to trigger like a chain of one another, spread to surrounding areas. But whole country was cleared from enemy forces with outstanding achievements of the Turkish army led by Mustafa Kemal. Following this period, the new state was established via Proclamation of the Republic and successive revolutions. Proclamation of the Republic which is the form of government of this newly established state, was celebrated with a great enthusiasm not only in big cities but also in small settlements like towns. The town of Turgutlu is one of towns which has lived and claimed this joy.

Keywords: Occupation, Izmir, Republic, Proclamation, Turgutlu, Enthusiasm.

* Prof. Dr.

15 Mayıs 1919 tarihinde Batılı devletlerin de kışkırtmaları ve cesaretlendirmeleriyle İzmir'e ayak basan ve ardından Batı Anadolu'yu işgale başlayan Yunan kuvvetlerinin güzergâhında Turgutlu, öteki adıyla Kasaba veya Kasaba Kasabası da vardı. Bu şirin kaza da birçok kentlerin uğradığı akıbetle karşılaştı. Bir Osmanlı yönetim birimiyken işgal güçlerinin oyuncağı oluverdi. Ancak rüzgâr ters yönde esmeye de başlamıştı Ankara'dan. TBMM ordularının İzmir'e doğru ilerleyiş sırasında kurtarıldı. Mustafa Kemal Paşa orada mola verdi ve 9 Eylül planlarını burada gözden geçirdi. Ama bu kurtuluş sevincini gözyaşlarıyla kutladı Kasabalılar. Yunan kuvvetleri kaçarken kıyıdaki bir mahallesi dışında tüm kenti yaktılar. Binlerce insan hunharca öldürüldü. Yine de Kasabalıların çalışkan, azimli, özverili çabaları her yerde hazır duruyordu; onlara acılarını unutturacak, çağdaşlığın ışıklarını saçacak liderleri vardı artık. O liderin 26 Ocak 1923 tarihinde, Cumhuriyet'in duyurulmasından tam sekiz ay önce, uğradığı Kasaba'da, Belediye Reisi'nin şükran konuşmasının ardından yaptığı sesleniş içinde şu cümleler de bulunuyordu:

“Biliyoruz ki büyük sefaletler ve felaketler geçirdiniz. Evleriniz yakıldı, hemşehrilerinizden bir çoğu şehit edildi. Fakat bütün bu cenk sizin için, heyetiniz için bir ders-i intibah ve teyakkuz [uyanış] olmuştur. Biz bu intibahla çalışacak olursak artık o kara günlerin avdetine imkân kalmaz. Milletimiz bu ziyânı az zamanda telafi edecektir. Ve hatta etmiş gibidir (öğrencileri işaret ederek). Kalbimize ümit veren şu karşımızdaki hanımlar ve binlerden fazla ahalimiz, ordularımızı bunlar temin edeceklerdir.”

Mustafa Kemal, bir yandan acıları, yaşanan yıkımı anımsatıyor diğer yandan öğrencileri, kadınları, halkı geleceğin teminatı olarak belirliyordu; o yıl ilan edilecek olan Cumhuriyet'in adeta Kasaba'da temellerini atıyordu¹.

Cumhuriyet'in Kasaba Coşkusu

Ulusal hareket, herşeyden önce Anadolu'nun bölünmesine engel olmak amacındaydı. Ardından ise, çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak, “asri” bir ülke konumuna gelmek temel ilke oldu. 29 ekim 1923 tarihinde TBMM'ne sunulan bir önergeyle Türkiye'nin yönü daha da belirginleşti; Cumhuriyet ilan edildi ve Gazi Mustafa Kemal Cumhurbaşkanı seçildi.

Kasaba Cumhuriyet yolunda yapılmış ve yapılabilecek devrimlerin arkasından gitmeye kararlıydı artık. Dış ülkelerden gelen ve özellikle dini kullanma gayretleri içinde olanların kışkırtmalarına karşı “İstiklal” meydanında (Koza Pazarı'nda) toplanmış onbinleri bulan insan kalabalığıyla genç Cumhuriyeti'ni koruma amacındaydı. Urla, Çeşme, Kuşadası, Karaburun, Seferhisar'dan fışkıran tepkilere paralel olarak Kasaba'dan Ankara'ya çekilen

1 Dönemin gazetelerinden ve Atatürk'ün Söylev ve Demeçlerinden aktaran Mevlüt Çelebi, *Atatürk ve Manisa*, Manisa 2006 (3. baskı), s.23. Bu alıntıda ve diğer alıntılarda (iktibaslarda) kullanılan köşeli parantezler bana aittir; geniş okuyucu kitlesi düşünülerek anlamada kolaylık sağlamak amacıyla eklenmiştir.

bir telgraf yaşanan duyarlılığın tam bir ifadesiydi. Kaza müftüsü Hasan Basri, Türk Ocağı Reisi namına Ziya, Cumhuriyet Halk Fırkası mutemedi Mustafa, Belediye Reisi Cemal Sururi, İskân ve Teavün [Yardımlaşma] Cemiyeti [reisi] Hasan Basri, Harikzede [yangına uğramışların] Cemiyeti reis vekili Refet, İdman Yurdu Reisi Cevdet, Çiftçiler Birliği Reisi Süleyman'ın imzalarını taşıyan 1925 tarihli metin şöyleydi:

İslamiyenin esas rey-i umdesine [ilkesine] istinaden Türk milletinin yegâne gayesi olan ve insanlığın asri ihtiyaçlarını teminden ibaret bulunan teceddüd [yenilik] ve inkılabımıza karşı ecnebi düşman paralarına tamamen bazı müfsidlerin [karışıklık çıkaranların] şark vilayetlerimizde saf ahalimizi din perdesi altında ihtilal ve isyanlarını bütün mevcudiyetimizle telin ve nefretle yad ederiz. Bu melanetin imhası uğrunda muhterem vekillerimizin emir ve iradelerine kemal-i tazimle inkıyad [derin saygıyla bağlı] ve her bir fedakârlığa amâde bulunduğumuzu şimdi hâl-i ictimada [toplanmış] bulunan onbinlere bali Kasaba ahalisi namına arz eyleriz efendim.

1923 yılından itibaren yeni bir imar faaliyetine sahne olan ve çevresindeki kazalarla birlikte 1926 tarihinde Manisa adıyla teşkilatlanan ilin yörüngesindeki Kasaba da yeniden formasyonunu kazanma yolundaydı. Mustafa Kemal'in 1923 yılındaki gelişinde yaşanan heyecan, gösterilen sevgiden sonra 1925 yılındaki onurlandırma sırasında yaşananlar ve şapka devrimine uygun hareket etme istekleri, değişimin ilk büyük toplu gösterilerinden biri sayılabilir. Dönemin bir gazetesinde çıkan bir yazıda sevgi ve bağlılık şöyle dile getirilmişti:

Kasaba dün tamamen asri bir memleket kıyafetini iktisab etti [benimsedi] ve Türk milletinin dimağı Büyük Reis-i Cumhur Gazi Paşa Hazretleri'nin huzuruna kemal-i serbestiyle [olgunlukla] çıkmaya kesb-i istihkak etmişti [hakkıyla kazanmıştı].

Zamanın Kasaba müftüsü Hasan Basri Efendi'nin onayı ve yüreklendirmesiyle teşvik edilen ve halkın olağanüstü bir ilgisiyle karşılanan bu devrim, Kasaba'da çağdaşlaşma ve devrimin benimsenmesi yolunda beliren ilk kitlesel ve büyük gösterilerden biri olarak algılanabilir².

Gazi Mustafa Kemal'in iki yıl aradan sonraki ziyaretinde yani 1925 yılının 16 Ekim günü için geceden itibaren istasyonu hıncahınc dolduran "halk ve mektepliler" tarafından "Yaşasın" tezahüratıyla karşılanması, yeniden doğan bir güneşin saçtığı ışıkların bir kez daha seslendirilişiydi. Cumhuriyet'in de uygulanmasıyla girilen yeniliklerin tam anlamıyla sahiplenilmesiydi. Kurtarıcı önderlerini görmekten dolayı duydukları mutluluğun ifadesiydi. Türk Ocağı Başkanı Dr. Seyfettin Bey'in karşılama konuşmasında söyledikleriyse hedeflenen yolda ne denli kararlı gidileceğinin kanıtıydı. "Muhterem Gazi! Ulu Halaskâr! Kahraman Müceddid! Büyük Mürebbi!" olarak hitabettiği kurtarıcıyı görmekten

2 16 Teşrin-i evvel (Ekim) 1925 tarihli *Yeni Gün*'den yansıtan Çelebi, *Atatürk ve Manisa*, s 61.

dolayı ne denli bahtiyar olduklarını açıklayan Dr. Seyfettin konuşmasını şöyle sürdürdü:

“Asırların bâtil hurâfeleri içinde pûyân olan [koşan] asil ve necip Türk milletine hakikatı ihsas ettin. O benim yüksek milletimin kirli ve sefil ihtiraslarla karıştırılan hüviyetini sen meydana çıkardın. Sen bizim için bir güneşsin. Karanlıklar içinde çırpınan Türk’e nurlu yollar gösterdin. Vatanın öz sahibi evvelce hakir idi, uşak idi. Ona efendiliği ihzar eden sensin. [...] Tarihin hiç bir devresinde gençlik bu derece vazîh ve kati olarak çizilmiş, nurlandırılmış yollara, bu derece yüksek bir rehberle malik olmamıştır”³.

Gazi’nin gelişinden hemen önce, yani 13 Ekim’de Turgutlu’da düzenlenen miting, Kasaba halkının Cumhuriyet’e ve devrimlere ne denli sahip çıktıklarının önceden verilmiş bir mesajı gibiydi. Halkın kendisini şapkayla karşılamak isteyişini de ifade eden bu eylemde Türk Ocağı Reisi Hasan Şevki Bey’in coşku dolu konuşması, gazeteci arkadaşlarından Memduh Bey’in sözleri, İdman Yurdu’nun genç başkanı Cevdet Bey’in yeniliklere vurgu yapan cümleleri ve bir ara Yunanistan’a sürülen aydın bir din adamı olan Hasan Basri Efendi’nin Şapka Devrimi’ne ilişkin kesin onayını Diyanet Riyaseti kararına dayanarak açıklaması, Türkiye Cumhuriyeti’nin üstüne oturtulmak istenen temellerinin Kasaba’daki onayıydı.⁴

Aynı yıl içinde, yine “şapka kanunu” çerçevesinde gelişen olaylardan bir örnek daha vererek konuyu açayım; Kasabalılar’ın devrimler konusunda gösterdiği hassasiyete değinmeyi sürdüreyim. *Anadolu* gazetesinin Aralık 1925 tarihli bir sayısında yayınlanan “Kasabalılar Nureddin Paşayı protesyo ediyor” başlığı altında yansıttığı ve Kasaba’nın Belediye Başkanı, Halk Fırkası mensupları, Türk Ocağı Reisi, Gençler Birliği Reisi, Çiftçiler Birliği Reisi, Ticaret Odası Reisi ve eşraftan bazı kişilerin imzasını taşıyan telgraf, Kasaba’nın devrimlere olan tutumunu göstermesi bakımından dikkate değer:

“Şapka kanununun Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde esnâ-yı müzakeresinde Bursa mebusu Nureddin Paşa tarafından verilen red tahriri ve bu hususda vâki beyanat muhitimizde nefret-i umûmiyeyi mucib olmuştur. Bin türlü felaketten aldığı ders-i intibah [uyanış] ile çok şuurlu bir inkılab yaratan ve bu aziz inkılâbı her ne bahasına da olsa muhakkak yaşatacak olan Türk milleti rah-ı mücedded [yeni yol] ve terakkisine bomba koymak maksadıyla kürsi-i milletten böyle münferid bir surette nifak ve şikak [muhalefet] tohumu saçılmasına müsaade olunmasını teessürlerle karşılar. Bu vesile ile sevgili Büyük Millet Meclisi’mize ve onun aziz hükûmetine muhabbet ve sadakatimizi arz ve teyid ve verilecek her bir emirlerine karşı çok müteyakkız ve hassas bulunduğumuzu temin eyleriz efendim.”

3 Çelebi, *Manisa ve Atatürk*, s.62.

4 Çelebi, *a.g.e.*, s.61.

Kasaba Belediye reisi [Cemalzâde Şükrü], Halk Fırkası mutemedi Kâmil, Türk Ocağı Reisi namına Kemal Halid, Gençler Birliği reisi Cevdet, Çiftçiler Birliği reisi Süleyman, ulemadan Hacı Hafız, eşraftan Poyraz-zâde, eşraftan Habeşi-zâde Cemal, eşraftan Musa-zâde Faik, eşraftan Suriri-zâde Sururi, eşraftan Faik, eşraftan İbrahim, eşraftan Hacı Vefa-zâde Mehmed Tevfik⁵.

Anadolu gazetesinin, 30 Teşrinievvel (Ekim) 1927 tarihli sayısında yansıtılan habere göre, "Muazzez Cumhuriyetimizin yıl dönümü münasebetiyle" halk Kasaba'nın merkezi konumunda bulunan, İstiklal sembolü olarak da nitelenen Koza Pazarı meydanında toplanmış, "pek büyük tezahürat göstermiş ve merasimle hükümet, kışla, belediye, fırka ve ocağa ziyaretler ve tebrikler ifa etmiş"; Belediye Reisi Nuri ve Halk Fırkası mutemedi Mustafa imzasıyla Gazi'ye telgraf gönderilmiştir.

1932 yılında Askeri Daire önüne "büyük kıtada" konan ve açılan bir büstün yarattığı heyecan atılan adımları simgeleyen bir lidere ne denli sevgi ve saygınlıkla bağlı kalındığının bir işaretiydi⁶. *Anadolu* gazetesinin 15 Aralık 1932 tarihli sayısının 4. sayfasında "Kasaba Halkının Dilekleri Kongrede Tesbit Edildi" başlığı altında ve K. İlhami imzasıyla bir rapor niteliğini taşıyan iki sütunu dolduran yazı, sanayi ve kültür alanlarındaki gelişmeler ve beklentilerin heyecanını yansıtırken bazı istekleri de dile getirmekteydi:

[Sanayi:] Kasaba'da iki büyük un, pamuk, elektrik fabrikasıyla müteaddit [birkaç] susam, tahan fabrikaları vardır. Un, elektrik, pamuk fabrikalarının en büyüğü Kırkağaçlılar fabrikasıdır. Bu fabrikada günde üçyüz yuval un, kırk balya pamuk işlenmektedir. Kasaba'nın tenviratını da bu fabrika temin eylemektedir.

Diğer bir fabrika da, günde yüzelli çuval un, onbeş balya pamuk vesaire istihsal etmektedir [üretmektedir]. Un'un mühim bir kısmı İzmir'e gönderilir, pamukların bir kısmı elde mevcuttur.

Zetninyağı, susamağ, tahan sanayii ile deb[b]ağat [dericilik] gündengüne artmaktadır. Bu sene Kasaba'da sekiz milyon kilo üzüm, dört yüz bin kilo pamuk elde edilmiştir. Üzüm ve pamuk piyasası durgunluk geçirmektedir. 60-65 kuruşa kadar yükselen pamuğun okkası bugün 40-45 kuruşa muamele görmektedir.

Kasaba pamuklarının elyafı biraz daha kısa ise de Adana pamuklarından daha dayanıklıdır. Kavafiye ve kunduracılık hergün biraz daha ziyadeleşmektedir. Onyediy büyük kundura imalâthanesi gece yarısına kadar işlemektedir. Bu imalâthâneler civar kazalara ve köylere mal sevk ediyorlar. Demirciliğin de, Kasaba'da parlak bir istikbali vardır. Burada yerli pulluklar imal olunmaktadır. Kiremit ve tuğla imalâthaneleri de şehre mühim varidat ve halka iş temin etmektedir.

5 Sayı 3427, 2 Kanunievvel (Aralık), sene 1925.

6 *Anadolu*, 25 Nisan 1932.

[Okullaşma:] Kasaba fırka kongresinde tesbit edilen dilekleri bildiriyorum: Kasaba'nın nüfusu 20 bini geçmiş olduğundan mevcut mektepler okuma çağında olan yavruların ihtiyacına kâfi gelmediğinden, önümüzdeki sene için iki ilkmektep ile bir de ortamektep açılması, köylerde halk yardımı ile yapılan mektepler inşaatının ikmali için Umumi vilayet meclisince muavenet [yardım] edilmesi, ilkmekteplerde derslerin bir sene daha artması.

[Çeşitli istekler:] Mecraları dolmuş olduğu için tarlaları istila ederek mahsulâta zarar getiren dere ve çayların taranması, aralanması için "Enhar-ı sağire" [küçük nehirler] kanununun tatbiki, ziraat bankaları tarafından zürrea [çiftçilere] verilen paranın faizlerinin azaltılması, havaî rasadat [ölçüm] istasyonlarının çoğaltılması, meyva fidanlarının zürrea meccanen [ücretsiz] tevzii, alât ve levâzım-ı ziraiyenin [tarımsal gereçlerin] temizlettirildikten sonra tohumların maliyet fiatları üzerinden rençbere verilmesi, belediye tanzifat ve tenvirat resimlerinin [temizlik ve aydınlandırma vergilerinin] azaltılması ve bu işlerin daha muntazam ve memleket ihtiyacına göre olması, devairde [devlet dairelerinde] tapu harçlarından alınan pul resminin azaltılması, belediye duhuliye resminin çokluğu, ahalinin kendi parasile şehre getirilmekte olan suyun mal sahiplerine ucuz bedelle verilmesi, ova yollarının açılması, mülki taksimatta olan yanlışlıkların düzeltilmesi, mühim bir geçit noktası olan Kasaba'da Polis teşkilatının hemen iadesi ve buna mümasil [benzer] daha birçok dilekler kongre müzakerelerinin hararetili olmasına sebep olmuştur. Bu dilekler vilayet kongresinde müzakere edilecektir.

Cumhuriyet'in 10. Yıl Heyacanı

29 Ekim 1933 tarihinde, Cumhuriyet'in ilanından 10 yıl sonra, kutlama hazırlıklarını saptamaya çalışan *Milliyet* gazetesinin muhabiri Hasan Şevki'nin "Turgutlu Modern Bir Şehir Oluyor" başlıklı yazısındaki betimlemeleriyle süsleyeyim bu "Cumhuriyet Memleketi"ne ilişkin kısa yazımı; gördüğü değişimin şaşkınlığıyla yazdığı sayfalardan birkaç satırla, "yeniden doğuş"a götüren zorlu, yoksul, ama azimli bir yolculuğun özeti sayılabilecek şu cümleleriyle:

Yakın bir zamanda dumanları üstünde tüten ve tamamıyla yanmış ve yıkılmış olan kasabanın bugünkü varlığını gören herkes Ege muntikasının bu sevimli parçasının bu kadar az zaman içerisinde nasıl yeniden ihya edildiğine hayret etmekten kendini alamaz. Yeniden yapılan şehirlerde resm-i küşat [açılış] merasimi taammül halinde olmuş olsa idi kasabamızın da küşadı bu Cumhuriyet bayramında yapılmış olurdu. Çünkü ancak Cumhuriyet'in ilanından sonradır ki hâne ve dükkanlarımızın inşaatına başlanmış ve Cumhuriyet'in on yılı içinde mütemadi bir surette inşaat devam etmiş ve bugün tam manasıyla bir Cumhuriyet memleketi olarak meydana gelmiştir.

Aynı gazetenin Manisa il merkezi için yansıttığı coşku betimlemeleri ise Kasaba'ya destek olan çok güzel ve komşu bir örnek oluştuyordu:

Sabah erkenden şehir halkı ve köylerden gelen 30 bin kişilik bir kalabalık Cumhuriyet Meydanı'nda toplandı [...]. Tebriklerin hitamından sonra evvela İstiklal Marşı ve müteakiben de bütün halkın, iştirakıyla toplantıya en büyük ihtişam ve azameti veren Cumhuriyet Marşı söylendi. Geçit resmi fasılasız üç saat sürdü. Manisa kurtuluşundan beri belki ilk defa böyle büyük bir bayram günü yaşıyor⁷.

Şaşkınlık yaratabilecek gelişmenin sembolü olan bir kasabanın yerlisi ve benim çok yakından tanıdığım iki görgü şahidinin, benim gibilerin "Hulki Amca" ve "Zeki Ağabey" dediklerinin geçmiş günleri anımsatan sevinç dolu gözlemlerini betimleyen birkaç sözle tamamlayayım bu girişi. Manifaturacı Hulki olarak bilinen Hulki Moralıgil'in anılarından fıskıran coşku ifadesi şöyle:

"Cumhuriyetin onuncu yılını 3 gün kutladık. Bütün dükkanlar kapatıldı. Her yere fenerler ve bayraklar asıldı. Bayram törenlerinde 'Yaşasın Gazi Mustafa Kemal' diye bağırıldık"⁸.

Turgutlu'nun tanınmış kişisi, siyaset adamı ve futbolcusu Zeki Karagözlü'nün çocukluk yıllarından belleğine oturan ve şimdilerde sözlü olarak yansıttığı tasvirinde şu cümleler de bulunmaktadır:

Köylüler, milli kıyafetli erkekler, kızlar, atlı-yaya herkes bu bayrama katılmıştı. Köylüler develeri, merkepleri, atlarıyla geldiler. Develer bile süslenmişti. İstasyondan askeri kışlaya kadar [günümüzdeki Endüstri Meslek Lisesi'nin bulunduğu yere kadar] onlarca tak yapılmıştı. Bu takların üzerine, bütün araçların dışlarına, büyük binaların yüzlerine inkılap sevgisi taşıyan levhalar konulmuştu. Bu yazılar kırmızı üzerine beyaz şekilde hazırlanmıştı.

10. yıl kutlamaları, o tarihe kadar oluşan yapılanmalarla ve onu izleyen yıllarda -özellikle 1932 yılında kurulan ve 1936 yılında Kasaba'da faaliyete geçen- Halkevi'nin kültür çıkarmasıyla, 1937'de faaliyete geçen Ortaokul'un sağtığı aydınlıkla; yönetim, sosyal ve ekonomik alanlardaki- gelişmelerin ortalama ve sembolik bir göstergesidir. Tüm halkı ve kurumlarıyla, yanan ve yıkılan kasabalarında çektikleri acıları gömerek Cumhuriyet yolunda çağını yakalama çabası içine giren insanların coşkusuydu. İnsanlık tarihinin uygar dönemi olarak bilmek istediğimiz ve yaşamaya çalıştığımız bir çağa yürüyüşün, bilim ve teknolojiye devrimlerle, eğitim ve kültür yolunda atılan adımların bilgilendirmesiyle, giyim kuşam, seyahat, yeme içme, haberleşmede gelinek noktayla, bireylerin hem yaşam niteliğini hem de niceliğini yükseltmek istedikleri evreleri yakalama çabalarının mucize bir hikâyenin göstergesiydi.

7 Çelebi, *Atatürk ve Manisa*, s. 111.

8 Çelebi, *a.g.e.*, s.123.

Mustafa Kemal Atatürk, Cumhuriyet'in 15. yıl kutlamalarına katılamadı; hastaydı. 10 Kasım 1938 tarihinde de öldü. Onun Cumhuriyet'in ilk 15 yıllık sürecinde başardıkları sanki bir mucizeydi. Uluslararası ilişkileri gözden kaçırmadan, Atatürk'ü dönemin dünya liderleriyle kıyaslamak suretiyle onu gereken yere oturtmasını bilen, Türkiye'nin yakın tarihi uzmanı Feroz Ahmad'in şu belirlemeleriyle bitireyim yazımı:

Türkiye Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanı olarak geçirdiği on beş yıl içinde Atatürk yeni bir kimlik edinmiş ve kendi kendine yeterli ve bağımsız bir millet yaratmayı başarmıştı. Bir ülkeyi yarı feodel, kırsal temellerinden çağdaş bir endüstri ekonomisine dönüştürme projesini başlatmıştı. Tüm ulusun enerjisi yurt içinde gelişmeye odaklanmışken, Türkiye'nin dış politikası da statükoyu korumak üzerine kurulmuştu. 1923'te Cumhuriyet kurulduğunda, Türkiye kibrit gibi basit bir şeyi bile üretemez durumdaydı. Ancak 1930'ların ortalarına gelindiğinde, fabrikalar tekstil ürünleri, şeker, kağıt ve çimento ürettiyordu [...]. Atatürk siyasi partiler, sendikalar, hür bir basın, ifade özgürlüğü gibi liberal kurumların mantığını kabul etti. Rejimin varsayı ise bu kurumların Türk toplumu gerekli gelişim aşamasına geldiğinde kullanıma sunulacağı şeklindeydi. Atatürk 1938 Kasım'nda öldüğünde, Cumhuriyet döneminde yetişmiş yeni nesil, bildikleri her şeyin onunla birlikte öldüğünü düşündü. Birçok kişi için Atatürksüz bir Türkiye düşünmek imkânsızdı, çünkü o yeni Türkiye'yle, Cumhuriyetle eşanlamlı hale gelmişti⁹.

9 F.Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye* (çev. S.Cem Karadeli), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007 (2.baskı), ss.111-113.

KAYNAKÇA

1. Resmi Yayınlar

Sayı 3427, 2 Kanunıevvel (Aralık), Sene 1925.

2. Gazeteler

Anadolu

3. Kitaplar

ÇELEBİ, Mevlüt *Atatürk ve Manisa*, Manisa, 2006 3. Baskı.

AHMAD, Feroz, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, (Çev.: S.Cem Karadeli), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2.baskı, 2007.

1878'DEN 1931'E KIBRIS'TA ENOSİS TALEPLERİ VE İNGİLTERE'NİN YAKLAŞIMI

Gürhan YELLİCE*

Özet

Bu çalışmada 1878'den 1931 yılına kadar geçen süreçte Kıbrıs'ta Rumların Enosis talepleri ve İngiliz yönetiminin bu talepler karşısında izlemiş olduğu politika ele alındı. Ayrıca 1931 yılında Kıbrıslı Rumlar tarafından gerçekleştirilen terör eylemlerinin temelini oluşturan tarihsel kırılma noktaları ve bu sürecin Kıbrıs Rum toplumunda yaratmış olduğu etkilere değinildi. Bu sürecin anlaşılması Kıbrıs'ta 1950 yılından itibaren yeniden ivme kazanan Enosis taleplerinin ve 1955'te başlayan terör eylemlerinin nedenlerinin de anlaşılmasını açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıslı Rumlar, Enosis, terör, Yunanistan, İngiltere.

ENOSIS DEMANDS IN CYPRUS FROM 1878 TO 1931 AND BRITISH POLICY AGAINST IT

Abstract

In this work, Enosis demands of the Greek Cypriots in Cyprus and the policy adopted by the British administration in the face of these demands were discussed in the entire period from 1878 to 1931. Besides, historical break points that form the basis of acts of terrorism carried out by Greek Cypriots in 1931 and effects of this process on Greek Cypriots were mentioned. Understanding this process can pave the way for discovering Enosis demands after 1950's and terrorism started 1955.

Key Words: Greek Cypriots, Enosis, terror, Greece, British.

* Okt. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, (gurhan.yellice@deu.edu.tr)

Giriş

Enosis, Yunan Megali İdea'sının değişmeyen hedeflerinden biridir ve adanın Yunanistan'la birleşmesi anlamına gelmektedir. Denilebilir ki etkileri günümüzde de devam eden Kıbrıs sorununun temel nedenlerinden birisi Enosis çabasıdır ve bu ideal, bir anlamda Yunan milleti yaratma idealinin bir parçasıdır¹. Yunan millet yaratma ideali ise genellikle Megali İdea olarak isimlendirilir. "Büyük Fikir" anlamına gelen Megali İdea, Yunan şair ve ulusal kahramanlarından Rigas Ferreros tarafından ilk kez 1791'de bir harita olarak ortaya konulmuş, bu haritada Yunanistan'ın bağımsızlığı ve ardından sahip olması gereken yerler çizilmişti. Batı Anadolu, Batı-Doğu Trakya, Ege Adaları, Girit, Rodos, Kıbrıs, hatta İstanbul Yunan toprakları olarak gösterilmiş ve tüm bu bölgeler alınması gereken yerler olarak ifade edilmişti. Bu haritada ayrıca Yunanca konuşulan tüm yerlerin Büyük Bir Helen Cumhuriyeti çatısı altına alınması da öngörülmüştü. Yunanistan'ın 1830 yılında bağımsızlığı ile başlayan bu süreçle birlikte Yunanistan Osmanlı toprakları aleyhine genişlemesini sürdürmüş ve Rumca konuşan ve bu haritada belirtilmiş bazı yerleri almayı başarmıştı.

Kıbrıslı Rum sosyolog Kyriacos Markides Yunan Megali ideasını tanımlarken tüm Yunanlıların Bizans İmparatorluğunun yeninden canlandırılacağı ve tüm Yunan topraklarının bir kez daha büyük Yunanistan bayrağı altında birleşeceği hayali olarak tanımlar ve bu Panhellenik ideolojiyi İstanbul'un Türkler tarafından fethine kadar götürür. Ayrıca Markides'e göre Kıbrıslı Rumlar kültürel ve tarihsel olarak Yunan oldukların düşündükleri için Megali İdea geniş kitlelere hitap etmiştir. Yabancı yönetim altındaki Yunan dünyasını her bölgesinde gerçekleştirilmek istenir. "Yunanistan'la birleşmek için halk savaşıma çağrıldığında onları ayaklandırmak için çok çaba sarf etmesi de gerekmiyordu" yorumunda bulunan Markides'e göre, Enosis eski Bizans uygarlığını canlandırmak isteyen Yunan entelektüellerinin zihninden çıkmış ve Kıbrıs'ta Kilisenin toplum nezdindeki etkisiyle de hareket güç kazanmıştır².

Amerikalı tarihçi Christopher Hitchens'a göre, Osmanlılardan bağımsızlığını kazanan Yunanistan'ın genişleme projesi dâhilinde, Atina, Teselya, Girit'in bir kısmı ve Yunan adaları elde edilmiş ancak Makedonya, Trakya, Sisam Adası, 12 Adalar alınamamış, alınması hedeflenmişti. Bu proje kapsamında son olarak Yunanistan'a bağlanan yer Girit'ti. İşte bu amaçla Yunanistan'ın Enosis'i gerçekleştirmeyi hedeflediği yerlerden birisi de Kıbrıs'tı.

- 1 Christopher Hitchens, *Hostage to History: Cyprus From the Ottomans to Kissinger*, Verso yay., Londra, 1997, s.33.
- 2 Kyriacos C. Markides, *Rise and Fall of the Cyprus Republic*, Yale University Press, US, 1977. Karşılaştırma için bkz. Vamık D. Volkan, *Cyprus-War and Adaptation: A Psychoanalytic History of Two Ethnic Groups in Conflict*, Çev.:Berna kılınçer, Everest Yay, 2008, s.31.

Kıbrıs'ta Enosis taleplerinin ilk kez ortaya çıktığı tarih olarak Yunan bağımsızlık savaşının başlamış olduğu 1821 tarihi başlangıç alınabilir³. Bu tarihte Avrupa'nın desteğiyle Yunanlılar Mora'da ayaklandığında aynı zamanda hem Kıbrıs hem de Girit'te isyan konusunda bir heyecan yaşanmış ancak adada Osmanlı egemenliği devam ettiğinden bu heyecan ve beklenti ciddi bir etki yaratmamıştı. Ancak Osmanlı döneminde psikolojik olarak Kilise tarafından Kıbrıs Rum halkının zihinlerinde yer almaya başlayan Enosis, İngiliz egemenliği döneminde daha sık gündeme taşınmaya başlanacak ve bir anlamda Enosis bir Anglo-Cypriot sorunu kimliği kazanacaktır. Öyle ki Kıbrıs 1878'de İngiliz egemenliğine geçtiğinde, Yunanistan ve Enosis taraftarı Kıbrıslı Rumlar bu durumu Enosis'e ulaşma konusunda önemli aşama olarak değerlendirdiler. 1878 tarihi Enosis konusunda Kıbrıslı Rumlar açısından ilk önemli dönüm noktasıydı. Ancak Kıbrıslı Rumların beklentisinin aksine İngiltere'nin Kıbrıs'ın Yunanistan'a devredilmesine yönelik bir planı yoktu.

İngiltere, en önemli sömürgelerinden Hindistan'a giden yolların güvenliği ve giderek etkisini kaybeden Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Doğu Akdeniz'deki hâkimiyetini güçlendirmek ve bölgeye olan Rus ilgisini denetleyebilmek amacıyla, Karadeniz'de Rusya'ya karşı Osmanlı'yı koruma bahanesiyle Akdeniz'de kendi hâkimiyetini sağlamlaştırabileceği bir üs olarak Kıbrıs'a yerleşmek istedi. İngiliz Büyükelçisi Henry Austin Layard ve Bab-ı Ali arasında yapılan gizli bir anlaşmayla 4 Haziran 1878'de ada idaresinin İngiltere'ye devredilmesi resmen kabul edildi⁴. Aynı yıl İngiltere Başbakanı Benjamin Disraeli, "Kıbrıs'ı almanızdaki temel amaç, Akdeniz değildir, Hindistan'dır" sözleriyle Kıbrıs'ın kendileri açısından önemini ortaya koydu⁵. Kıbrıs'ın Osmanlılardan alınmasına yönelik eleştirilere karşı Disraeli, Kıbrıs'ın özellikle "1869 yılında açılmış olan Süveyş kanalını korur ve kontrol eder konumdaki stratejik önemine" dikkat çekmiş ve bununla birlikte "en büyük sömürge Hindistan'a giden yollar üzerinde çok önemli bir üs görevi görebilir" uyarısında bulunmuştu⁶. Ayrıca Disraeli'ye göre "Kıbrıs stratejik konumu nedeniyle Akdeniz'de, bölgeye yönelik olası bir Rus saldırısına karşı "place d'armes" (cephanelik) ve askerlerin geçici olarak konumlandırılabilmesi önemli bir üs işlevi görebilir, ekonomik olarak ise Hindistan'a giden ticaret yollarının güvenliği konusunda etkili olabilir" di.⁷

Kıbrıslı Rumların beklentisinin aksine Kıbrıs'a kendi sömürge çıkarları açısından yerleşen İngiltere, Kıbrıs'ı Osmanlılardan devraldığında adada yaklaşık 200,000 kişi yaşamaktaydı ve bunlardan %80'i Rum, %18'i Türk ve

3 Nancy Crawshaw, "The Future of Cyprus, A Clamour for Union", *The Guardian*, 9 July 1952, p.6.

4 Ersi Demetriadou, *Contested Visions: Colonialist Politics in Cyprus Under British Rule, 1878-1890*, Department of History (Yayımlanmamış Doktora Tezi), New York, September 1998, s.7.

5 John Reddaway, *Burdened With Cyprus: The British Connection*, Rüstem yay., Lefkoşa, 2001, s.9.

6 "Cyprus", *The Atheneum*, October 1878, s.s.525-527.

7 "Anglo-Turkish Alliance: The Occupation of Cyprus", *The Guardian*, 9 July 1878, s.5; "Communication with British India", *The Times*, 17 June 1878, s.6.

%2'si diğerlerinden oluşmaktaydı⁸. Enosis taraftarlarına göre çoğunlukta olmaları adanın kaderini belirleyebilecekleri anlamına geliyordu ve bu amaçla Kilise öncülüğünde 1878 yılından itibaren İngiltere'ye Enosis yönünde baskı oluşturmaya başlayacaklardı⁹.

Kıbrıs'ta İngiliz Egemenliği ve Enosis Talepleri

Ada idaresinin İngilizlere geçmesinden kısa bir süre sonra 22 Temmuz 1878'de İngiliz General Wolseley'in Larnaka'ya üzerinden adaya geldiğinde onu karşılayanlar arasında bulunan Girne Piskoposu "*Kıbrıs'ın daha önce Yunan adaları örneğinde olduğu üzere Yunanistan'a verilmesi*" talebinde bulunmuş ve yeni sömürge idaresinin Kıbrıslı Rumlar tarafından ancak bu şartlarda kabul edilebileceğini dile getirmişti¹⁰. Ancak bu talep İngiltere tarafından dikkate alınmamıştı.

Fransızların 1881 yılında Tunus'u işgal etmesi ve ardından bölgedeki Arap isyanlarının Süveyş kanalını ve bölgedeki İngiliz etkisini tehdit etmeye başlaması üzerine, İngiltere, 1882'de Mısır'a yerleşti. Bu durum Kıbrıs'ın stratejik değerini gölgeledi ve ada İngiltere tarafından geri plana itildi. İngiltere, Hindistan yollarının güvenliği için ekonomik olarak daha önce hiçbir yatırım yapılmamış olan Kıbrıs limanları yerine Mısır'daki İskenderiye limanını kullanmayı ve geliştirmeyi tercih etti. Böylece Kıbrıs İngiltere için "yedek stratejik bir ada işlevi" konumuna geriledi. İngiltere buna rağmen Rumların Enosis taleplerini dikkate almadı ve Kıbrıs'ın statüsünde bir değişiklik yapma yoluna gitmedi. Mısır'ı işgal ettiği yıl Kıbrıs tarihinde ilk kez serbest seçimler yapıldı ve bir yasama meclisi oluşturuldu. Toplamda 18 kişiden oluşturulan Yasama Meclisinde Rumlara 9, Türklere 3 ve İngilizlere 6 sandalye verildi.

1893 yılına gelindiğinde Meclisteki Kıbrıslı Rumlar, İngiliz Yüksek komiserine bir dilekçe yazarak Yasama Meclisinde Enosis'in tartışmaya açılması önerisinde bulundu. Öneriyi Sömürge yönetimine danışan Yüksek Komiser şöyle bir yanıt aldı: "*Yasama meclisinde böylesi bir durum ortaya çıkacak olursa, size nasıl bir tavır alacağınız konusunda özel talimat vermemize gerek yoktur. Kıbrıslı Rumlar gayet iyi bir şekilde farkındadırlar ki Kıbrıs Yunanistan'a verilemez. Çünkü Rumların*

8 Bu rakamlar 1881 yılında yapılan nüfus sayımdan hareketle ifade edilmiştir. Bkz.: Cyprus: Annual Report, 1958, s.15.

9 Osmanlı Devletinin uyguladığı "millet" sistemi, adadaki Ortodoks Kilisesine toplum üzerinde etkili olma izni veriyordu. Bu durum tarihsel süreçte Kilisenin halk nezdinde ciddi bir otorite halini almasına imkân vermiş ve Enosis'in kilise tarafından savunulması bu hareketin halk nezdinde de kilise aracılığıyla etkili olmasına neden olmuştur. Buradan hareketle Enosis'in bu kadar kolay taraftar bulmasında Kilisenin toplum üzerindeki olağanüstü otoritesi en önemli neden olarak gösterilebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Robert Holland, *Britain and the Revolt in Cyprus, 1954-1959*, Oxford University Press, London, 1998, s.s.5-6; Owen Tweedy, "Enosis: The Outbreak in Cyprus", *Fortnightly Review*, No:130, November 1931, s.766.

10 Owen Tweedy, *a.g.m.*, s.766; George Hill, *A History of Cyprus*, Cambridge University Press, London, 1952, s.297.

olduğu kadar Türklerin de böylesi bir durum için rızası gerekmektedir"¹¹. İngiltere, Kıbrıslı Rumları ikna etmek için adanın hala Osmanlı'ya ait olduğu gerçeğini öne sürüyor ve bu taleplerin önüne geçmeyi hedefliyordu¹². Ayrıca Kıbrıs'ta yaşayan diğer toplum Türklerin de adanın kaderine ortak olması gerektiğini dile getiriyordu. Kıbrıs'taki İngiliz yönetimi bu savunmanın kendi çıkarları açısından tehlikeli olabileceğini düşünmüş ve Enosis konusunda toplumsal bir baskı altında kalacaklarına kanaat getirmiş olsa gerek ki 1897'de Osmanlılar ve Yunanlılar arasında çıkan savaşın etkilerinin adaya yansıyabileceği endişesiyle Kıbrıslı Rumlar ve Türkler arasındaki husumeti tırmandıracak toplantı, miting vb. tüm faaliyetlerin resmi gazetede verdiği bir talimatla yasaklanması emri vermişti. Kendi çıkarları açısından bu tarihte böylesi bir uygulamaya giden İngiltere, diğer taraftan Kıbrıs'ta iki toplumun eğitim yoluyla kendi kimliklerini keskinleştirerek bir diğerine yabancılaşmasına dolaylı olarak izin veriyordu. Örneğin 1878 yılında 65 Müslüman 93 de Hristiyan Okulu vardı. 1921 yılında ise okul sayısı 741'e öğrenci sayısı ise 6,776'dan 471,877'ye yükselmişti¹³. Özellikle Yunan okullarında anavatan "*Yunanistan hayranlığı*" ve "*Enosis ülküsü*" temel olarak konu edilmekteydi. Kıbrıs'ın Yunan olduğu ve bir gün "*anası Yunanistan'ın kollarına geri döneceği*" Yunanistan'dan gelen öğretmenlerin ve eğitim sisteminin öne çıkardığı konuların başında geliyordu. Eski Yunan uygarlığı ve Bizans'ın görkemiyle Ortodoksluk, Kıbrıs Rum eğitim sistemin temelini oluşturuyordu¹⁴.

Kıbrıs'ta Rumların Enosis talepleri konusunda ikinci önemli dönüm noktası 1907 yılında yaşandı. Bu tarihte Churchill adayı ziyaret etti ve burada yapmış olduğu konuşma Kıbrıslı Rumları yeniden Enosis konusunda umutlandırdı. 5 Ekim 1907'de Sömürgeler Bakanlığı Sekreteri göreviyle Winston Churchill adayı ziyaret ettiğinde ada nüfusu ortalama 237.000 civarındaydı ve bu dönemin genel atmosferine bakıldığında Kıbrıslı Türkler genellikle İngiliz idaresi ile iyi ilişkiler kuruyor buna karşın Rumlar ise Sömürge İdaresine Kilisenin teşvikiyle Enosis talebinin yarattığı bir kızgınlıkla yaklaşıyorlardı¹⁵. Churchill burada bulunduğu sırada Enosis taleplerine yönelik şöyle bir konuşma yaptı: "*Yunan kökenli Kıbrıslılar için anavatanları olarak gördükleri Yunanistanla coşku, gayret ve samimiyetle birlikte hareket etme ideali doğal karşılanmalıdır. Bu tür duygular Yunan milletine özgü asil ve vatansever bağlılık gösteren duygulardır...Şunu ifade edebilirim ki tarafıma iletilen düşünceler İngiliz hükümetinin saygıyla karşılamakta tereddüt etmeyeceği*

11 "Meade to Fairfield", 11 February 1893, *PRO CO 67/79*'den akt., Reed Coughlan & William Mallinson, "Enosis, Socio-Cultural Imperialism and Strategy: Difficult Bedfellows", *Middle Eastern Studies*, No. 41, June, 2005, s.577.

12 "The Greek Question", *The Guardian*, 22 July 1879, s.5.

13 Cyprus Annual Report 1920-21'den akt.: Reed Coughlan & William Mallinson, "Enosis, Socio-Cultural Imperialism and Strategy: Difficult Bedfellows", *Middle Eastern Studies*, Vol.41, No.4, Haziran, 2005, s.577.

14 Niyazi Kızılyürek, *Glafkos Klerides: Tarihten Güncelliği Bir Kıbrıs Yolculuğu*, İletişim yay, İstanbul, 2007, s.18.

15 "Mr. Churchill's Visit to Cyprus", *The Guardian*, 22 October 1907, s.7; "Mr. Churchill's Tour", *The Observer*, 22 September 1907, s.7.

türdendir"¹⁶. Churchill her ne kadar konuşmasının detaylarında adanın gerçek sahibinin Osmanlı İmparatorluğu olduğunu bu nedenle Kıbrıs'ın kaderinin belirlenmesinin İngiliz İmparatorluğunun inisiyatifinde olmadığını ortaya koymaya çalışmış olsa da bu sözleri ateşli Enosis taraftarlarını yüreklendirmeye yetiyordu. Enosis taraftarları için bir vaat olarak değerlendirilebilecek bu konuşmada aynı zamanda Churchill, adada iki farklı etnisitenin yaşadığına dikkat çekiyor ve adanın statüsünde yapılacak bir değişikliğin bu iki toplum için de kötü sonuçlara neden olabileceğini vurguluyordu¹⁷. Kıbrıslı Rumların anavatan Yunanistan'la birleşme idealinin saygıyla karşılanması gerektiğini dile getirmiş olan Churchill benzer bir durumun Kıbrıs'lı Türkler için de geçerli olduğunun özellikle üzerinde duracaktı. Rumların Churchill'den Enosis talebi politik bir dille reddedilmişti ancak bu konuşma Kıbrıslı Rumlar açısından "önemli bir milat" anlamına gelecekti¹⁸.

Kıbrıslı Rumların Enosis konusundaki beklentileri süreç içerisinde sadece İngiliz yönetimine değil, aynı zamanda adada yaşayan diğer toplum Türklere karşı da bir nefretin doğmasına yol açtı. Bu nefretin oluşumunda şüphesiz Osmanlıların çözülmesi aşamasında Yunanistan'ın Osmanlı aleyhine daha fazla genişleme stratejisi ve tüm Yunanlıların yaşadığı bölgeleri kendi egemenliğine katma planlarının da etkisi vardır. Bilindiği üzere İtalya'nın 1911'de başladığı Trablusgarp işgali 1912 yılına gelindiğinde Rodos ve Oniki adalara yayılmıştı. Bu arada Ekim ayında Osmanlı Devleti'nin zor durumundan istifade etmek isteyen Balkan devletleri Osmanlılara savaş ilan etmiş, bunun üzerine Osmanlı Devleti İtalyanlarla anlaşarak Trablusgarp'tan ayrılmıştı. Ayrıca bu anlaşmayla Rodos ve Oniki adaları Yunanistan'ın işgalinden çekinildiği için geçici olarak İtalya'ya bırakılmıştı. Balkan savaşıyla birlikte Ege adalarını işgal etmeye başlayan Yunanistan Girit'i ilhak ettiğini açıklamış ve böylece burada Enosis'i gerçekleştirmişti.

Kıbrıs resmi olarak hala Osmanlı toprağıydı ancak fiili olarak İngiliz yönetimindeydi ancak yine de Kıbrıslı Rumlar benzer bir durumun Kıbrıs'ta da gerçekleşeceği beklentisine girmişlerdi. İşte bu süreç içerisinde Trablusgarb'taki savaş nedeniyle adada Kıbrıslı Rum ve Türkler arasında ciddi bir gerginlik yaşanmaya başlamış, 24 Nisan ve 27 Mayıs tarihleri arasında Yüksek Komiser

16 Christopher Hitchens, *a.g.e.*, s.34. Ayrıca Churchill'e iletilen mektup için bkz.: "Letter of Greek members of Legislative Council, appended to letter of King-Harmonito Secretary of State for Colonies", *PRO CO 67/149*, 21 Ekim 1907. Churchill'in bu ziyareti, Yunan okullarında onun Enosis idealine sıcak baktığı şeklinde yorumlanıyordu. Bkz. G.S. Georghallides, "Cyprus and Winston Churchill's 1907 Visit", *Thetis*, 2-3 (1995), 177-194'ten akt.: Robert F. Holland, *a.g.e.*, s.39; "Mr. Churchill's Visit to Cyprus", *The Guardian*, 22 October 1907, s.7.

17 "Mr. Churchill in Cyprus", *The Times*, October 14, 1907, s.5.

18 Enosis taraftarı Rumların kızgınlığına yol açan bir başka neden, İngiltere'nin adaya uygulamış olduğu ağır vergi yüküydü. Bu vergi yükünün Osmanlı İmparatorluğu'na ödenmesi gereken borçtan kaynaklandığını bu ziyareti sırasında açıklayan Churchill, adaya yönelik mali yardımların artacağı sözünü veriyordu. Bu tarihten itibaren adaya yönelik ekonomik bir reform paketi uygulanacak ve özellikle ticaret konusunda ada az da olsa gelişme kaydedecekti. M. Ronald Burrows "Cyprus: Restoration to Greece", *The Guardian*, 28 February 1919, s.4.

Sir Hamilton Goold-Adams adadaki politik durum ve yükselen tansiyonla ilgili sömürge idaresine gönderdiği telgraflarda taraflar arasındaki gerginliğin ciddi çatışmalara neden olabileceği uyarısında bulunmuştu¹⁹. 27 Mayıs 1912'de taraflar arasında çıkan çatışmalarda nedeniyle 5 kişi öldü ve 134 kişi de yaralandı. Olayların nedeni Kilise tarafından teşvik edilen Rumların Türklere yönelik tacizkar tutumlarıydı²⁰. Girit benzeri bir durumun Kıbrıs'ta da gerçekleşeceği yönündeki beklentinin yanında Kıbrıslı Rumların bu saldırgan tutumunun ardında yatan bir diğer önemli nokta, İngiltere'nin Enosis konusunda Kıbrıslı Rumlara karşı dururken adanın hala Osmanlı'ya ait olduğu gerekçesini öne sürmesi olabilir. Belki de ada hala Osmanlı Devletine ait olduğu için Kıbrıslı Türklerin psikolojik de olsa devam eden ayrıcalıklı konumlarından rahatsızlık duymalarından kaynaklanıyor olabilir. Ayrıca süreç içerisinde Türklerin kendilerini İngiliz idaresine yaklaştırmaları da Rumların tepkisine neden olacaktır.

Kıbrıs'ta Enosis'e ulaşma konusunda belki de en önemli kırılma noktalarından birisi 1915 yılında yaşandı. Önce İngiltere 1878 yılında kiraladığı Kıbrıs'ı I. Dünya Savaşının hemen başında 5 Kasım 1914'te karşı cephede savaştığı Osmanlı Devletinden ilhak ettiğini açıkladı. Bu durum aynı zamanda İngiltere'nin "Kıbrıs Osmanlı Devletine aittir, o nedenle Yunanistan'a bağlanamaz" tezinin de son bulması anlamına geliyordu. Öyle ki bu durumu fırsat bilen Kilise adanın Yunanistan'a bağlanması yönündeki baskılarını artırmaya başladı. Öyle ki İngiliz Yüksek Komiser Goold-Adams Sömürge Yönetimi sekreterliğine, yazdığı bir mektupta Rumların Enosis konusundaki tavırlarının sertleşebileceği uyarısında bulunur²¹. Ayrıca Adams "kendisiyle görüşmeye gelen Kadı'nın İngilizlerden adanın Yunanistan'a verilmeyeceğini yönünde güvence talep ettiklerini" belirtir. Buradan anlaşılan Enosis konusunda Rumların

19 "The Disturbances in Cyprus", *The Times*, 30 May 1912, s.3; "Goold-Adams to Secretary of State for Colonies", April, May 1912, *PRO CO 67/166*'den akt.: Reed Coughlan & WilliamMallinson, *a.g.m.*, s.580.

20 İlginçtir Adaya gönderdiği talimatta ise Koloni İdaresi merkezi bir izin olmaksızın herhangi bir tutuklama ya da sürgün olmasını emrediyordu Hill'e göre olaylar, Trablusgarb'ta Osmanlı yenilince adada yaşayan Türklerin Limasol'da Rumlar tarafından tahrik edilmesi nedeniyle başlamıştı. Olayların yatışmaması üzerine polis ayaklananları bastırmak üzere ateş açmış olaylar neticesinde 5 kişi yaşamını yitirmişti. Bkz.: *PRO CO 67/166* W.N. "Bolton to Chief Secretary", 2 June 1912. Reed Coughlan & WilliamMallinson, *a.g.m.*, s.581; Taraflar arasındaki çatışmalar ada tarihinde özellikle 1955 yılından sonra EOKA'nın Türkleri de hedef almaya başlamasından sonraki sürece kadar neredeyse hiç yaşanmamıştı. Osmanlı Devleti ve Yunanistan, hatta I. Dünya Savaşı ve Yunanlıların Anadolu çıkarmasında dahi taraflar arasında çok önemli sayılabilecek gerginlikler yaşanmamıştı. Bu bakımdan bu olaylar ada tarihinde istisnadır ve İngilizlerin bu olaylar karşısında ciddi tedbirler alma ihtiyacında bulunmaması kendi egemenliğine tehdit içeren bir olay yaşanmadıkça harekete geçme kaygısının olmadığını göstermesi bakımından çok önemlidir. 1931 yılındaki Enosis isyanında ise 6 kişi ölmüş, 68 kişi de yaralanmıştı. A. J. Toynbee, "Cyprus, The British Empire and Greece", *Survey of International Affairs*, 1931, s.385'ten, akt., Reed Coughlan & WilliamMallinson, "Enosis, Socio-Cultural Imperialism and Strategy: Difficult Bedfellows", *Middle Eastern Studies*, No: 41, June, 2005, s.581.

21 *PRO CO 67/174* "Goold-Adams to Harcourt", 20 November 1914'ten akt., Reed Coughlan & William Mallinson, *a.g.m.*, s.581.

baskısı artarken Türkler gelecekleri konusunda daha da endişeli bir çizgiye kayıyordu.

Kıbrıslı Türkleri üzecek, Rumların sevindirecek beklenen gelişme ise çok geçmeden yaşandı. 1915 yılında Kıbrıs'ı kendi koşullarında savaşa katılması karşılığında Yunanistan'a vermeyi teklif etti. Enosis taraftarı Kıbrıslı Rumların beklentisi, "hayali" neredeyse gerçek olmak üzereydi²². Enosis taraftarlarına göre bu durum İngiliz yönetimine sürekli olarak yapmış oldukları başvurunun sonucunda gerçekleşmiş bir olaydı ve bu öneri 1907 yılındaki Churchill'in açıklamalarıyla birleştirildiğinde İngiltere'nin politikasının adanın Yunanistan'a bağlanmasını uzun bir süredir İngiltere'nin planları arasında yer aldığı anlamına geliyordu. Ancak Kıbrıslı Rumların beklentisi gerçekleşmedi. İngiltere'nin sunmuş olduğu önerilerin kendileri açısından ağır yükümlülükler getirdiğini düşünen Yunan Kralı Constantine öneriyi kabul etmedi. Yoğun baskı üzerine teklifi kabul etmek zorunda kaldığında ise artık çok geçti. Enosis taraftarları için bu durum büyük bir düş kırıklığı yarattı.

I. Dünya Savaşı sonrası toplanan Paris Barış konferansında Yunanistan Başbakanı Venizelos'un toprak talepleri arasında Batı Anadolu ile birlikte Kıbrıs'ta yer alıyordu. Batı Anadolu'yu işgal etmesine izin verilmiş ancak Kıbrıs İngiltere hâkimiyetinde olduğundan bu teklifi kabul edilmemişti. Yine de Enosis taraftarı Kıbrıslı Rumların zihinlerinde İzmir'le başlayan Batı Anadolu işgalinin ardından İngiltere'nin Kıbrıs'ı da Yunanistan'a verebileceği yönünde bir beklenti oluşmuştu.

15 Mayıs 1919'da İzmir çıkarmasıyla başlayan Batı Anadolu işgali süreci Kıbrıs'taki Rumlar'ın Enosis heyecanını en üst noktaya çıkarmıştı. Anadolu'daki Türk Yunan mücadelesinin sıcak çatışmaya dönüştüğü 1921 Mart ve Nisan aylarında İngiliz Sömürge yönetimine gelen telgraflarda adadaki huzursuzluğa dikkat çekiliyor ve taraflar arasında 1912 yılında olduğu üzere Türk-Yunan savaşı nedeniyle çatışmalar çıkabileceği uyarısında bulunuyordu²³. Ancak 1922 yılı Ağustos ayı sonunda Yunanlıların yenilgisi Enosis taraftarlarını bir kez daha hayal kırıklığına uğrattı. İmzalanan Lozan anlaşmasıyla hem Türkiye hem de Yunanistan Kıbrıs'ın İngiltere'ye ait olduğunu kabul etti ve 1925 yılında İngiltere adayı doğrudan sömürge idaresine bağlayınca adada resmen İngiliz idaresi başlamış oldu. Bu tarihten itibaren Kıbrıs'a Yüksek Komiser yerine Vali ataması uygulaması başladı. Hedeflerine ulaşamayan Kıbrıslı Rumlar ise yeniden İngiliz idaresi üzerindeki baskılarını artırmaya başladılar. Durumdan tedirgin olmaya başlayan Türkler ise İngiliz hâkimiyetinin devamından yana tavır aldılar. Aksi bir durumun kendileri için bir son olacağı bilincindeydiler. Önerinde Girit örneği vardı. Hatırlanacağı üzere 1912-1913 yılları arasındaki Balkan savaşları

22 "Greece and Cyprus", *The Times*, 22 October 1915; Ayrıca sömürge idaresi bu teklifle birlikte adayı Osmanlı'dan ilhak etmenin ardından adada yaşayan Müslüman Türk nüfusa karşı nasıl bir politika izlediğine aktaran bir makale için bkz.: "The Moslems in Cyprus", *The Times*, 4 December 1915, s.7.

23 Reed Coughlan & William Mallinson, *a.g.m.*, s.575.

neticesinde Osmanlı İmparatorluğu Girit'e bağımsızlık tanımak durumunda kalmıştı. Girit'te halkın çoğunluğunu Rumlar oluşturmaktaydı ve bağımsızlığın ardından burada bulunan Türkleri göçe zorlamışlardı. Şimdi Kıbrıslı Türklerin Kıbrıs'taki Enosis konusundaki algısı ise benzerdi. Eğer Kıbrıs, Girit gibi bağımsızlığı tanınırsa adada yaşayan Türk kalmayacaktı.

Bilindiği üzere İngiltere 1878'den bu yana adanın gerçek sahibi Osmanlılar olduğu gerekçesiyle Kıbrıs'ta Enosis'e razı gelmemişti. Adayı ilhak ettikten sonra gönülsüz olarak adayı Yunanistan'a vermeyi teklif etmiş sonra bir kez daha böylesi bir teklifte bulunmamıştı. Lozan anlaşmasını müteakip İngilizler 1925 yılında adayı Kraliyet taş kolonisi ilan ettikten sonra farklı bir tez benimseyecek ve bu kez Enosis taleplerine adada yaşayan diğer bir millet olarak Türklerin de düşüncelerinin de dikkate alınması gerektiğini savunarak karşı çıkacaklardı. Bu tez, İngiliz idaresinin son zamanlarına doğru Rumların self determinasyon taleplerine karşı İngilizlerin "*Türklerin de self determinasyon hakkı olmalıdır*" karşı tezini sunmasıyla birleştirildiğinde Türklerin adada Rumlara karşı dengeleyici bir unsur olarak görülmesinin adadaki gerçek İngiliz hâkimiyetinin başladığı bu tarihlere kadar götürülebilir. İngiltere kendi etkisini sürdürmek için yeni gerekçesi adada iki toplumun varlığı meselesiydi.

Doğal olarak 1925 yılında ise ada İngilizler tarafından "Kraliyet Taç Kolonisi" ilan edildiğinde bundan en az memnun olan taraf şüphesiz Kıbrıslı Rumlar, ada Rumlara devredilmediği için rahat bir nefes alan taraf ise Türklerdi²⁴. Enosis'in gerçekleşmemesi ve birdaha gerçekleşemeyeceği düşüncesine kapılan ve toplum nezdindeki otoritesinin kaybolacağı endişesi taşıyan Kilise İngiliz koloni idaresine ağır eleştiriler yöneltmeye başlamıştı. Kilise önderliğinde protestolar, bildiriler, dilekçeler, sözlü talepler sürekli olarak gelmeye devam ediyordu²⁵. Tüm bu eleştirilere ve Enosis taleplerine karşın İngiliz yönetiminin yanıtı Enosis'in gündemlerinde olmadığı yönündeydi. Her ne kadar Kıbrıs'ı bir üs olarak kullanmayı tercih etmese de İngilizler Kıbrıs'ı hâkimiyet altında bulundurmaya tercih ediyordu. Bu zamana kadar çeşitli zamanlarda yapılan açıklamalar ve özellikle I. Dünya savaşında adanın Yunanistan teklifi İngiliz politikasının net olmadığını gösterirken, İngiltere'nin bu tarihten sonra adaya tam egemen olmak istediğini anlıyoruz²⁶.

Kıbrıslı Rumların Enosis İsyanı ve İngiltere'nin Tepkisi

Enosis taraftarı Kıbrıslı Rumların takip eden yıllarda bu baskılarının ve zamanla artan sonraki kızgınlıklarının şiddete dönüşmesi ise uzun sürmedi. 1929 Dünya ekonomik bunalımı nedeniyle zor bir dönem geçiren Kıbrıs'ta

24 "New Status of Cyprus: Proclaimed a Colony", *The Times*, 2 May 1925, s.14.

25 Naomi Rosenbaum, "Success in Foreign Policy: The British in Cyprus, 1878-1960", *Canadian Journal of Political Science*, Vol.3, No.4, December 1970, s.622.

26 Owen Tweedy, *a.g.m.*, s.767.

Yasama Meclisinde gümrük vergilendirmesi ile ilgili bir yasa konusunda uzlaşmazlık çıktı. İngiliz idaresi yasa konusunda değişikliği dayatınca da Kilise ve milliyetçiler ayaklandı. 17 Ekim 1931’de Kavanin Meclisi üyeliğinden ayrılan Larnaka Piskoposu Nikedemos Mylonas, üç gün sonra 20 Ekim’de, Limasol’da, kitleri harekete geçirmek amaçlı kışkırtıcı bir konuşma yapacak ve sözlerini, “Biz Yunan bayrağı altında hür yaşamak istiyoruz, yaşasın hür halk” diyerek tamamlayacaktı²⁷. Bu gelişme tetikte bekleyen Rumlar için bardağı taşıran son damla oldu. Kilise 1931 yılında ilk kez tüm adayı kapsayan geniş çaplı ve katılımlı bir isyan organize etti²⁸.

Ekonomik zorlukların ve dayatmaların yarattığı politik iklimde ortaya çıkan isyanın amacı, Enosis konusunda İngiliz idaresinin ve dünyanın dikkatini toplamaktı²⁹. İsyen özellikle Vali Ronald Storrs’un yapacağı kısa Londra ziyaretinden bir gün öncesi için planlanmıştı. Çok iyi organize edildiği sonradan anlaşılan ve hızlı gelişen bu isyana karşı önlemler alma konusunda İngiliz polisi hazırlıksız yakalanmıştı. İsyanın daha geniş bir coğrafyaya yayılmasına da engel olamayan İngiliz polisi yaşanan diğer olayların ardından Mısır’dan adaya takviye birlikler sevk etmek durumunda kalmıştı³⁰. Times isyan günü atmosferini şu şekilde aktarır: “5.000 kişiye yakın kalabalık bir grup akşam saatlerinde Enosis sloganı atarak ve Yunan milli marşını söyleyerek yağmaladıkları dükkânlardan aldıkları malzemelerle vali konağına doğru yürüdüler. Kalabalık, vali konağının tüm pencerelerini kırdı ve evi ateşe verdi. Vali Ronald Storrs tamamıyla yanan evden güçlükle kaçmayı başardı”³¹.

Olayların ardından aralarında Yasama meclisi üyesi Hadgipavlou ve Theodotou’nun da bulunduğu Lefkoşa ve Limasol’daki papazlar, isyanı teşvik ettikleri gerekçesiyle tutuklanmış, isyana öncülük ettiği iddia edilen Larnaka piskoposu Nikedemos Mylonas ise sürgüne gönderilmişti³². Ayrıca Kıbrıs Rum toplumuna hükümet malına zarar verdikleri gerekçesiyle 34,315 Sterlinlik bir ceza kesilmiş, yargılanan 3359 kişiden, 2606’ı hüküm giymişti³³. EOKA lideri Grivas’ın deyiimiyle isyana öncülük ettiği gerekçesiyle “kilisenin çanları”

27 “The Riots in Cyprus, Bishop of Kition Arrested”, *The Times*, 26 October 1931, s.14.

28 “All Cyprus in Revolt”, *The Guardian*, 23 October 1931, s.9; “Cyprus Mobs Fight for Union With Greece”, *The New York Times*, 23 October 1931, s.1: “Rioting in Cyprus: Government House Stormed”, *The Times*, 23 October 1931.

29 “Cyprus Asks Attention”, *The New York Times*, 24 October 1931, s.7.

30 “More Riots in Cyprus: Nicosia Quiet, More Troops Arrive”, *The Times*, 24 October 1931, s.8; “Further Riots in Cyprus: More Troops Land”, *The Times*, 27 October 1931, s.8.

31 “Rioting in Cyprus: Government House Stormed”, *The Times*, 23 October 1931. Ronald Storrs daha sonra yaptığı açıklamada farklı bir yorumda bulunacak ve buna neden olan olayın 1929 yılında Yasama meclisinde eğitimle ilgili yapılan bir kanun değişikliğinden kaynaklandığını ifade edecekti. Bkz. Reed Coughlan & William Mallinson, *a.g.m.*, s.586.

32 “The Riots In Cyprus: Bishop of Kition Arrested”, *The Times*, 26 Ocotober 1931, s.8; Kypros Chrysostomides, *The Republic Of Cyprus: A Study In International Law*, Martinus Nijhoff Press., London, 2000, s.22.

33 Kypros Chrysostomides, *a.g.e.*, s.23.

da susturulmuştu³⁴. Yunan ve Türk bayrakları ve ulusal kahramanlarının resimlerinin asılmasını yasaklanmış, eğitim sistemi üzerinde ciddi bir denetim sağlamaya çalışan sömürge idaresi, müfredattan Türk ve Helen milliyetçiliğini teşvik eden konu ve bölümleri çıkartmıştı. Böylece yönetime tam hakim olma kararında olduğu anlaşılan İngiliz İdaresi ardından basın üzerinde de ciddi bir sansür uygulamasına geçmiş ve 1882'den beridir uygulanan liberal safhaya da son vermişti³⁵. Ayrıca kapatılan yasama meclisi yerine bir danışma meclisi oluşturulmuştu. Kıbrıs toplumunun gerçek anlamda İngiliz sıkıyönetiminden kurtulmaları ise ancak 1960 yılında kurulan cumhuriyetle mümkün olacaktı.

İsyan İngiliz parlamentosunda adeta bir deprem etkisi yarattı ve mecliste nedenleri ile ilgili uzun tartışmalar yapıldı. İsyanla ilgili açıklamalarda bulunan ve bu olayın sadece Kıbrıs'taki Enosis taleplerinden kaynaklanmadığını savunan İngiliz Parlementosunun Milliyetçi kanadının lideri J. H. Thomas, "tüm dünya çapında imparatorluğu çökme adına holoğanizmin desteklendiğini, İngiliz imparatorluğunun çökmesi halinde ise dünyanın çökeceği" iddiasında bulunuyordu. İsyanda vali konağının yakılmasına kadar ilerleyecek Kıbrıslı Rum milliyetçi isyanı tüm dünya çapında İngiliz İmparatorluğuna karşı gerçekleştirilen holiganizmin sadece bir belirtisi olarak gören Thomas, bu isyanın dış düşmanlar tarafından desteklendiğine kesinlikle emin olduğunu ifade ediyordu³⁶. Belli ki sorun Thomas'a göre İngiltere ve onun egemeliğine karşı olanlar arasında bir sorundu. Thomas'ın ifadeleri her ne kadar İngiliz dış siyasetinin genel görüşü olarak değerlendirilemeyecek olsa da, İngilizlerin isyan neticesinde aldıkları önlemlere bakıldığında, egemenliklerine karşı yapılacak herhangi bir eyleme anında karşı koyma ve olayları denetim altına alma konusunda kendilerini çok güçlü gördükleri kuvvetle muhtemeldir. İngilizler özellikle dünya ekonomik bunalımı nedeniyle ve sömürgeleri üzerindeki etkinliklerinin azalması nedeniyle çözülmekte olan ekonomilerine karşın halen dünyanın en güçlü ekonomisine sahip ülkelerinden birisiydi ve en büyük emperyal gücüydü. İngilizlerin isyan neticesinde aldıkları bu sert önlemler, 1955 yılındaki EOKA isyanıyla kıyaslandığında İngilizlerin dünya siyasetindeki azalan etkileri ve değişen dünya koşulları çok iyi anlaşılabilir.

34 1931 yılına kadar geçen zaman içinde İngiliz idaresine yazılan dilekçelerde, Londra'ya gönderilen delegelerde "özgürlük" talep edilmişti. 1955 yılından sonra adayı terörize ederek sesini duyuracak olan Grivas, anılarında isyanla ilgili şu bilgilere yer verir: "1931 yılına gelindiğinde ihye gerilen ortamda Hükümet binası ateşe verildi. Çıkan olaylardan sonra iki bishop sürgüne gönderildi, yüzlerce Enosis yanlısı hapse atıldı, ve anayasa askıya alındı. Kilisenin çanları susturuldu, Yunan bayrakları yırtıldı ve Yunanistan'la birleşmeyi konuşmak yasaklandı. Tüm bunlar Sir Ronald Storrs idaresinde oldu". *The Memoirs of General Grivas*, (Ed. Charles Foley), Longmans Press, 1964, London, s.12. Kimi tarihçilere göre Enosis yönündeki ilk büyük eylem olması nedeniyle bu isyan Kıbrıs sorununun da başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Bkz.: Vamık D. Volkan, *a.g.e.*, s.15.

35 Polyvios G. Polyviou, *Cyprus: Tragedy and the Challenge*, John Swain & Son Press., London, 1975, s.2.

36 "Lessons of Cyprus: Mr. Thomas and Enemies of the Empire, Events in Cyprus", *The Times*, 26 October 1931, s.8.

Sonuç

1931 isyanı 1878 yılında Kıbrıs'ta egemenliği ile hız kazanan Enosis taleplerine karşı İngiltere'nin geliştirmeye çalışmış olduğu denge siyasetinin bir sonucuydu. İngiltere bir taraftan stratejik olarak kendisi açısından Mısır hâkimiyetinden sonra çok önem arz etmese de adayı hâkimiyet altında bulundurma politikası izlemiş, diğer taraftan Kıbrıslı Rumlar tarafından dillendirilen Enosis taleplerine karşı, önce "ada Osmanlı Devletine ait olduğu için Enosis'e izin veremeyiz politikasını" sonrasında ise "adada iki toplum yaşadığı için Enosis'e izin veremeyiz" politikasını benimsemiştir. İşte bu durum, yani Kıbrıslı Rumların İngiltere tarafından kandırıldıkları düşüncesi nihayetinde 1931 isyanına neden olmuş ve bu isyan neticesinde Kıbrıs'ta başlayan sıkıyönetim rejimi II. Dünya savaşı sonuna kadar etkili olmuştur. Uygulanan bu sıkıyönetim rejimi ise süreç içerisinde Kıbrıs'ta komünizmin güç kazanmasına olanak vermiş ve bilhassa savaş sonrasında İngiltere bu kez komünizme karşı Kiliseyi güçlendirerek bir denge siyaseti izleme yoluna gitmiştir. Bir anlamda İngiltere aldığı ağır tedbirlerle Kıbrıs'taki milliyetçiliği dizginleme politikası izlerken diğer taraftan gelecekte kendisi için büyük bir tehdit halini alacak komünizmin güçlenmesinin de yolunu açmış oldu. Kilise, alınan önlemlerin ardından çok ciddi itibar kaybına uğradı ve ekonomik olarak güç durumdaki yoksul halk komünizmi alternatif bir çıkış olarak görmeye başladı.

KAYNAKÇA

I. Gazeteler

The Atheneum

The Guardian

The Observer

The Times

The New York Times

II. Kitap, Makale ve Tezler

BURROWS, M. Ronald, "Cyprus: Restoration to Greece", *The Guardian*, 28 February 1919, p.4.

CHRYSTOMIDES, Kypros, *The Republic Of Cyprus: A Study In International Law*, Martinus Nijhoff Press., London, 2000, s.22.

COUGHLAN, Reed & MALLINSON, William "Enosis, Socio-Cultural Imperialism and Strategy: Difficult Bedfellows", *Middle Eastern Studies*, No. 41, June, 2005, s.577.

CRAWSHAW, Nancy, "The Future of Cyprus, A Clamour for Union", *The Guardian*, 9 July 1952, p.6.

DEMETRIADOU, Ersi, *Contested Visions: Colonialist Politics in Cyprus Under British Rule, 1878-1890*, Department of History (Yayımlanmamış Doktora Tezi), New York, September 1998.

HILL, George, *A History of Cyprus*, Cambridge University Press, London, 1952.

HITCHENS, Christopher, *Hostage to History: Cyprus From the Ottomans to Kissinger*, Verso Press., London, 1997.

HOLLAND, Robert, *Britain and the Revolt in Cyprus, 1954-1959*, Oxford University Press, London, 1998.

FOLEY, Charles, *The Memoirs of General Grivas*, Longmans Press, 1964, London.

KIZILYÜREK, Niyazi, *Glaftos Klerides: Tarihten Güncelliği Bir Kıbrıs Yolculuğu*, İletişim yay, İstanbul, 2007.

POLYVIOU, G., Polyvios, *Cyprus: Tragedy and the Challenge*, John Swain & Son

Press., London, 1975.

REDDAWAY, John, *Burdened With Cyprus: The British Connection*, Rüstem yay., Lefkoşa, 2001.

ROSENBAUM, Naomi, "Success in Foreign Policy: The British in Cyprus, 1878-1960", *Canadian Journal of Political Science*, Vol.3, No.4, December 1970.

TWEEDY, Owen, "Enosis: The Outbreak in Cyprus", *Fortnightly Review*, No.130, November 1931.

VOLKAN, D. Vamık, *Cyprus-War and Adaptation: A Psychoanalytic History of Two Ethnic Groups in Conflict*, Çev.: Berna Kılınçer, Everest yay, 2008.

20. YÜZYIL BAŞLARINDA SELANİK LİMANINDA DENİZ TİCARETİ

Özlem YILDIZ*

Özet

1430 yılında Osmanlı egemenliğine geçen Selanik 1912 yılına kadar yaklaşık 482 yıl Osmanlı egemenliğinde kalacaktı. Asya ile Avrupa kıtasının geçiş noktasında olan kent Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki en önemli limanı olacaktı. Ege Denizi'ne bakan Selanik limanı, Akdeniz'den Karadeniz'e giden ve ticaret yapan uluslararası gemilerin güzergâhları üzerinde bulunuyor ve gemiler Selanik'e uğramadan geçmiyorlardı. Süveyş kanalının açılışı ile Selanik kenti İngiliz malları için en kısa yolu oluşturmaya başlayacaktı. Sanayi devrimi, buharlı gemilerin ticarî yaşamda etkin olarak kullanılmaya başlanması, Balta limanı antlaşması ile birlikte Selanik dış ticarete daha önemli bir yer tutmaya başlayacaktı. Selanik limanını hinterlandına bağlayan demiryollarının yapılması ile hinterlandıyla daha sıkı ilişkiler kurmaya başlayacaktı. Limanın yapılması ile birlikte Selanik kenti ticarî olarak giderek önem kazanacaktı.

Biz bu çalışmamızda Selanik limanının 20. yüzyıldaki deniz ticaretini ülkelere, ürünlere göre ortaya koymaya çalıştık. Beş büyük Osmanlı limanı içerisinde Selanik limanının yerini belirlemeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Selanik Limanı, Deniz Ticareti, Liman Trafikçi.

20TH CENTURY, SELANİK HARBOUR SEA TRADE

Abstract

In 1430 Selanik got under The Ottoman Empire's domination which lasted until the year 1912, approximately 482 years. Being the midpoint of Asia and Europe, the city was the most important seaport of The Ottomans in the Balkans. Selanik Seaport was facing to the Aegean Sea so it was on the route of international trade ships on their way to Blacksea and they never passed without stopping at Selanik seaport. With the opening of Suez Channal the city Selanik became the shortest way for British supplies. With the Industrial Revolution, the use of steam-powered ships, and the Treaty of Balta Harbour, Selanik's place in international trade became more considerable. By the construction of railroads between the Selanik harbour and its hinterland, it was attempted to better the connection between the two. With the construction of the previously mentioned harbour, Selanik had earned the importance it deserved.

* Dr, (ozlmyildiz@windowsslive.com).

With this demonstration, we tried to show Selanik's trade in 20th century as sorted by countries and goods, and also tried to show the Selanik Harbour's place among five big harbours of the Ottoman Empire.

Keywords: *Thessaloniki Port, Maritime Trade, Port Traffic.*

Giriş

Buharlı gemilerin denizlerde seyretmeye başlamasının beraberinde getirdiği ticarî hareketlilik ile insanların daha çok, daha ucuz yolculuk yapmaya başlamalarıyla Selanik limanında da ticarî hareketlilik artmaya başlayacaktı. Avrupa limanlarına eklemenecek olan Selanik kentinde özellikle Tanzimat' tan sonra bir değişim yaşanacaktı. Liman kenti olma yolunda hızla ilerleyen Selanik yüzyılın sonlarında giderek büyük bir ivme yakalayacaktı.

Selanik, 1869 yılında Vali Sabri Paşa'nın girişimiyle surlarından kurtulacak ve dışa doğru büyümeye başlayacaktı. Aynı yıl Selanik Belediyesi faaliyete geçecekti. 1890'da Belçikalı bir şirkete verilen ihale ile kentin sokaklarına taş döşendiği gibi kente su da gelecekti. Kent gaz ile aydınlatılmaya başlanacaktı. 1893 yılında atlar tarafından çekilen tramvaylar devreye girecek ve bu tramvay 1907 yılında elektrikli hale getirilecekti. Aynı şekilde küçük vapurlar kenar semtleri birbirine bağlayacak, kent yavaş yavaş kamuya ve özel kişilere ait binalarla süslenmeye başlayacaktı¹.

19. yüzyılda birçok Osmanlı kentinde olduğu gibi Selanik limanı iç bölgeyle bağlantısını deve kervanlarıyla sağlıyordu. Bu durum iç bölgelerin en yakın merkezlere ulaşımını bile zorluyordu. 1881'de Selanik ve diğer illerde inşa edilmiş hiçbir köprü ve şose yolu yoktu. Bir yıl sonra bölgede toplam 536 köprü ve 158 kilometrelik karayolu inşa edilmesi gelecek adına umut vericiydi². Ancak Avrupa ülkelerinde artık devir demiryolu devriydi. Selanik'in iç bölgelerle bağlantısını sağlamak için demiryoluna da ihtiyaç vardı. Bu amaçla Selanik-Mitroviçe arasında 1871-1874 arasında ilk demiryolu hattı inşa edildi. Bu hat 1888'de Üsküp yoluyla Sırbistan ağına bağlandı. Böylece Selanik'in Avrupa'yla bağlantısı kurulmuş oldu. Deutsche Bank'ın verdiği sermayeyle 1891-1894 arasında Selanik'ten Batı Makedonya'nın en büyük kenti olan Manastır'a dek uzanan ikinci bir hattın inşası tamamlandı. 1893-1896 arasında inşa edilen üçüncü bir hatta Selanik-Dedeoğlu yolundan İstanbul'a bağlandı. Demiryolları Makedonya ekonomisinin gelişimini oldukça etkilemekle birlikte bu üç hattın varış noktası olan Selanik, en hızlı ve en fazla gelişime uğrayan kent oldu. Bu demiryolları Kavala hariç diğer ikincil derecedeki limanları önemsizleştirerek

1 Aleksandra Yerolympos, "Kozmopolit Bir Kentleşme", Gilles Veinstein, *Selanik, (1850-1918)- Yahudilerin Kenti ve Balkanların Uyanışı*, (Çev: Cüneyt Akalın), İletişim yay, İstanbul, 2001, s.175.

2 Selahattin Bayram, *Osmanlı Döneminde Selanik Limanı (1869-1912)*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2009, s.21.

ticareti Selanik limanına yöneltti. Demiryolu hatlarının işlediği hatlardaki kasaba ve köylerdeki siparişler Selanik'e yöndeldiler. Makedonya ekonomisini yönlendirecek olan ithalat-ihracat, sevkiyat-yükleme-boşaltma acenteleri ve çeşitli perakendeciler, temsilciler ve aracılar Selanik'te iş kurdular³.

Demiryollarının tamamlanmasından sonra Selanik limanına düzenli gemi seferleri başladı. Selanik, Rumeli Bölgesi'nin İstanbul'dan sonraki en önemli ticaret merkeziydi. Selanik, hinterlandında bulunan Kosova, Manastır, Yanya vilayetlerinin de ihracat ve ithalat merkeziydi. Bu hinterlandtan gerçekleşen dış ticaretin büyük bir kısmı da Selanik'ten yapılıyordu. Özellikle üç demiryolu hattının merkezi konumunda bulunması ticaretteki önemini daha da artırdı. Selanik'in siyasî ve ticarî, askerî açıdan var olan önemini ikiye katlamıştı⁴.

19. yüzyılın sonuna kadar Selanik'te modern bir liman yoktu. Gemiler açıkta demirler ve mavnalar ile yükler hamallar yardımıyla limana boşaltılırdı. Ancak artan ticarete paralel olarak limanların modernleşmesi yönünde baskılara maruz kalan Osmanlı Devleti sonunda dış baskılara dayanamayıp, 1897 yılında Fransız firmaya limanın yapım imtiyazını tanıdı. 1904 yılında limanı genişletme çabaları sonuçlandı. 1909 yılında ise liman işletme şirketi, Şark Demiryolları Şirketi ve Selanik İstanbul Hattı Şirketi trenlerin direkt rıhtımlara kadar gitmeleri ve yüklerini doğrudan limandaki gemilere boşaltmalarını temin edecek bir anlaşma imzalandı. Artık hamallar trenlerden limana mal taşımayacaktı. Çünkü eskiden trenlerle gelen mallar istasyonla liman arasındaki 1 kilometrelik mesafede hamallar tarafından taşınmaktaydı⁵. Tren yolu ile liman bağlantısı 1909 yılına kadar sağlanamadı.

Demiryolu ve liman tesislerinin modernleştirilmesi ve limana komşu mahallerin yeniden düzenlenmesine neden olduğu gibi tren istasyonlarının, antrepoların ve yeni gümrük binasının yapılmasına yol açtı. Gümrük binası 1911'de kentin ilk betonarme binası oldu. Öte yandan su, gaz, tramvay ve elektrik şirketleri de kendi altyapılarının iyileştirilmesine giriştiler ve ilk sanayi tesislerinin binaları kentte ilk kez boy gösterdi. Kentin tüccar toplumu tarafından kurulan bankalar, galeriler, oteller ve büyük mağazalarla kent donanmaya başladı. Bunun yanında denizcilik ve sigorta şirketleri, sanayi kuruluşlarının büroları, yabancı ticaret şirketlerinin şubeleri ve genç serbest meslek sahiplerinin yazıhaneleri kentte boy göstermeye başladı⁶.

Balkan Savaşlarında Yunanlılar bir yandan Selanik'i ele geçirirken öte yandan Ege Adaları'ndan Bozcaada, Limni, Semendirek ve Taşoz adalarını

3 Özlem Yıldız, *II. Meşrutiyet'ten I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'nde Deniz Ticareti (1908-1914)*, DEÜ. Atatürk ilkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2012, ss.104-105.

4 Yıldız, *a.g.t.*, s.105.

5 Emre Polat, *Osmanlı'nın İlk Yahudi Sosyalisti*, Truva yay., İstanbul, 2004, s.36.

6 Vassilis Colonas, "Mimarî Dönüşümler", *Selanik(1850-1918)- Yahudilerin Kenti ve Balkanların Uyanışı*, (Gilles Veinstein, Çev: Cüneyt Akalın), İletişim yay., İstanbul, 2001, ss.177-182.

işgal ettiler. Selanik şehri, 8 Kasım 1912’de, burada toplanmış olan Yunan ve Türk ordularının temsilcileri arasında yapılan görüşmeler sonunda, imzalanan protokol ile Yunanlılara teslim edildi⁷.

1. Selanik Liman Trafiği

Selanik limanına ticaret amacıyla 1903 ve 1904 yıllarında değişik milletlere ait yelkenli ve buharlı gemiler yük ve yolcu taşımak amacıyla uğramışlardı. Buharlı gemilere kıyasla yelkenli gemiler 1903 yılında daha fazla olduğu gibi, 1904 yılında da yelkenlilerin sayısı artmıştı. Buna rağmen buharlı gemiler yelkenlilerden tonaj olarak daha fazlaydılar. Buharlı gemilerin milletlere göre dağılımına baktığımızda; %26.8’inin Yunan, %20’sini Osmanlı, %13.5’ini Avusturya-Macaristan, %7’ini Fransız, %7.3’ünü Rus, %7’sini İngiliz gemileri oluşturmaktaydı.

Yelkenli gemi sayısının %90’ını Osmanlı, %9.7’sini Yunanistan, %0.3’ünü İtalya gemileri oluşturmaktaydı. 1904 yılında buharlı gemilerin %30’u Yunanistan, %17.8’i Osmanlı, %15.2’si Avusturya-Macaristan, %8.2’si İngiltere’ye aittir. Selanik limanında Yunanlıların payını arttırarak Selanik limanı ile sıkı ticarî ilişkiler içinde olduklarını söyleyebiliriz. Yunanistan 20. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı ülkesinde kabotaj yaparak deniz ticaretindeki paylarını gün be gün arttırmaya devam etmekteydi⁸. Avusturya-Macaristan’da Bosna-Hersek ile Selanik limanından Ege denizine çıkmayı planlamakta olduğu gibi Selanik limanında hissedilir bir paya sahipti. Aşağıda Selanik limanına 1903 ile 1904 yıllarında giren buharlı ve yelkenli gemi sayıları ile tonajlarını görmekteyiz.

7 Nuri Yavuz, “Birinci Balkan Harbi ve Selanik’in Kaybı”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 1/ 2 (Yaz 2008), s.152.

8 Mehmet Aziz, *Büyük Bir Derdimiz (Osmanlı Deniz Ticareti)*, Artin Asadoryan ve Mahdumları Matbaası, 1327, s.4.

Tablo 1: Selanik Limanı Buharlı-Yelkenli Gemi Sayıları ile Tonajları (1903-1904)⁹

	1903				1904			
	Buharlı	B.Tonajı	Yelkenli	Y.Tonajı	Buharlı	B.Tonajı	Yelkenli	Y.Tonajı
Avusturya-Macaristan	120	150.400	-	-	146	182.775	-	-
Belçika	16	25.500	-	-	14	18.479	-	-
İngiltere	62	94.500	-	-	79	117.680	-	-
Hollanda	29	29.060	-	-	28	23.470	-	-
Fransa	71	99.400	-	-	58	96.408	-	-
Almanya	45	66.000	-	-	58	78.429	-	-
Yunanistan	238	79.590	213	12.400	288	104.104	211	10.018
İtalya	57	99.400	4	60	59	100.374	-	-
Osmanlı	184	83.700	1.968	45.800	171	69.489	2.149	51.650
Rusya	65	60.000	-	-	68	65.443	-	-
Danimarka	-	-	-	-	6	7.884	-	-
Norveç	1	1.022	-	-	1	1.111	-	-
Romanya	1	1.425	-	-	-	-	-	-
Toplam	889	789.987	2.185	58.260	960	857.762	2.360	61.668

Selanik limanına ticaret amacıyla gelen ve gümrük işlemleri yapılmış toplam 1.171 gemi bulunmaktadır. Bu gemilerin % 21'i Yunan, %17.6 Osmanlı, %9.9 Avusturya-Macaristan, %9.3 İtalya'ya aittir. Aşağıda 1910 yılına ait Selanik Limanına uluslararası ticaret amacıyla giren, gümrük işlemleri yapılmış buharlı gemilerin milletlere göre yüklü, yüksüz ve toplam dağılımları yer almaktadır:

Tablo 2: Selanik Limanına Uluslararası Ticaret Amacıyla Giren Gümrük İşlemleri Yapılmış Buharlı Gemilerin Devletlere Göre Yüklü, Yüksüz ve Toplam Dağılımları(1910)¹⁰

Devletler	Yüklü		Yüksüz		Toplam	
	Gemi Sayısı	Tonaj	Gemi Sayısı	Tonaj	Gemi Sayısı	Tonaj
İngiltere	95	137.304	9	14.005	104	151.300
Avusturya-Macaristan	116	202.618	-	-	116	202.618
Belçika	52	45.632	-	-	52	45.632
Bulgaristan	4	4.656	-	-	4	4.656
Danimarka	12	16.608	-	-	12	16.608
Hollanda	28	48.234	-	-	28	48.234
Fransa	80	118.508	-	-	80	118.508
Almanya	68	106.258	-	-	68	106.258
Yunanistan	246	114.917	-	-	246	114.917

9 Report For The Year 1905 On The Trade Of The Consular District Of Salonica, London, 1906, s.8. (Parlamentary Papers başlığı altında toplanmış olan İngiliz konsolosluk raporlarına dayanarak ticarete ilişkin rakamları derledik. Bundan sonra bu raporlardan bahsederken kısaca A&P Selanik 1906 Raporu olarak bahsedeceğiz)

10 A & P Selanik 1911 Raporu, s.24.

İtalya	109	138.382	-	-	109	138.382
Norveç	14	7.807	-	-	14	7.807
Osmanlı	206	50.686	-	-	206	50.686
Rusya	77	94.391	-	-	77	94.391
Romanya	1	1.112	-	-	1	1.112
Amerika	54	18.198	-	-	54	18.198
Toplam	1.162	1.105.401	9	14.005	1.171	1.119.406

1910 yılında Selanik limanına ticaret amacıyla gelen yelkenli gemilerin %95'i Osmanlı, % 3.5 Yunan, %1'i Sisam, %0.5'i İtalyan gemileri oluşturmaktadır. Toplam tonajın %93.2'si Osmanlı, %4'ü Yunanistan gemilerine aitti. Aşağıda Selanik limanına giren yelkenli gemi sayıları ve tonajlarını görmekteyiz:

Tablo 3: Selanik Limanına Yüklü Olarak Giren, Kayıtlı ve Gümrük İşlemleri Yapılmış Gemi Sayıları İle Tonajları¹¹

Millet	Sayı	Tonaj
Yunanistan	60	2.198
İtalya	5	80
Osmanlı	1.614	50.555
Samian	18	1.398
Toplam	1.697	54.237

1.1. Selanik'te Buharlı Gemi Kumpanyaları

Buharlı gemilerden önce nakliye işi yelkenli gemiler tarafından yapılmaktaydı. Buharlı gemilerin yapılmaya başlanması ve sanayi devrimi ile birlikte Selanik limanında da ticarî hareketlilik artacaktı. Ticari hareketliliğin artışında 1838 Balta Limanı Antlaşması'nın da büyük etkisi olduğunu söylemeden geçemeyiz.

1836 yılında Selanik limanına ilk buharlı gemi geldi. Levant adını taşıyan bu gemi bir İngiliz şirketine aitti. 1840'da Avusturya-Tuna Buharlı Gemi Şirketi, Selanik-İstanbul arasında nehir vapurlarıyla gemi işletmeye başladı. Bundan iki yıl sonra Avusturya Lloyd Company direkt olarak Selanik-Volos-Pire-Syros-Korfu-Trieste ve diğer Adriyatik limanları arasında çalışmaya başladı. 1844 yılında Selanik-İstanbul-Kavala ile Çanakkale arasında Osmanlı vapurları işlemeye başladı. 1853 yılında bu limana işleyen kumpanyalar arasına Messageries Maritimes ve 10 yıl sonra Fraissinet katıldı. Selanik ile Marsilya arasında 1862 yılından sonra daha sıkı bir ticaret ilişkileri ağı kuruldu¹². 1860'larda Rusya, Mısır ve Türk şirketleri de limana vapur işletmeye başladı. 1871'de Trinacria ya da diğer adıyla Florio de Rubatino İstanbul-Selanik-Brindisi-Marsilya arasında işlemeye başladı¹³.

¹¹ A & P Selanik 1911 Raporu, s.24.

¹² İsmail Arslan, *Selanik'in Gölgesinde Bir Sancak: Drama(1864-1913)*, Bilge Kültür Sanata yay., İstanbul, 2010, s.255.

¹³ Basil K. Guanaris, "Economic Developments in Macodonia, 1430-1912", <http://www.macedonianheritage.gr/ContemporaryMacedonia/Downloads/Macedonia>

Demiryollarının yapılması ve Selanik limanının hinterlandına ulaşımın kolaylaşmasının ardından her ulustan çeşitli şirketler Selanik limanına seferler yapmaya başladılar. Bu kumpanyalar şunlardı: Elliniki (Selanik-Volos-Pire arasında), Gürcü kumpanyası (İstanbul-Selanik-Volos), İngiliz kumpanyaları Bell's Asia Minor ve Victoria Jolly's (Selanik-İzmir), Messrs Johnstone and Co (Selanik-Liverpol) ve Westcott and Lawrence (Selanik-Londra). 1888 yılında Messageries Maritimes tarafından İskenderiye-Selanik arasında yeni bir hat açıldı. Daha sonra Belçika ve Rus kumpanyaları da Selanik'e uğramaya başladılar. 1889 yılında Messageries Maritimes, Selanik-Londra-Marsilya arasında gemi işletmeye başladı. Aynı sıralarda Avusturya, İngiliz, Türk kumpanyaları Kavala'dan Trieste'ye, İstanbul, İzmir ve Selanik gemi işletmeye başladı¹⁴.

1908 yılında II. Meşrutiyet ilan edildiği zaman Osmanlı deniz ticaret filosunun Osmanlı sahillerindeki payı %17-18 kadardı. Osmanlı deniz ticaret filosunu ihtiyaca cevap verir hale getirebilmek için dönemin gazete ve dergilerinde yerli ticaret filosunun oluşturulmasının faydaları işleniyordu. Yunan deniz ticaret filosunun gelişimi de Osmanlı aydınlarının tepkisini çekiyordu¹⁵. İşte bu dönemde Yunan deniz ticarî gelişimine tepki olarak İttihâd-ı Seyr u Sefâ'in Anonim Şirket-i Osmaniyyesi adlı bir vapur şirketi kuruldu. Bu şirket ile Osmanlı bayrağının Basra'ya kadar dalgalanması düşünülmekteydi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin himayesine sahip olan şirket 1911 yılında hissedar kaydına başlamıştı. Trablusgarp savaşının ortaya çıkardığı mali buhran sırasında idare heyetleri taksitlerin kalanını ertelemeyi uygun görmüştü. Devamında çıkan Balkan Savaşı dolayısıyla da şirket bir türlü faaliyete geçememişti. Trablusgarp Savaşı'ndan önce satın alınan ve Pire limanında bulunan «İttihâd» vapuru oradan çıkarılamamış ve Yunan hükümeti tarafından zapt ve müsadere edilerek içine top konulup muavin kruvazörü haline getirilmişti. Yapılan girişimler sonucunda vapur Osmanlı Devleti'ne teslim edilmişti¹⁶. Ancak baştan büyük ümitlerle başlayan vapur şirketi kurma girişimi başarısız olacaktı.

Selanik'te denizcilik kumpanyalarının acenteleri Frenk Mahallesi ve çevresinde öbeklenmişti. 20. yüzyıl başlarında Selanik'i güzergâhına katmış olan dokuz vapur kumpanyası bulunmaktaydı. Bu kumpanyalar, güzergâhları ve sefer sıklığı aşağıda yer almaktadır:

[Vol 1 p 58-83 Gounaris.pdf](#) s.64-65.

14 Guanaris, *a.g.m.*, ss.71-72.

15 Yıldız, *a.g.l.*, s.5.

16 "İttihâd Seyr-i Sefâ'in Şirketi", *Tanin*, 25 Şubat 1914.

Tablo 4: Selanik Limanına İşleyen Buharlı Vapur Kumpanyaları, Güzergâhları ve Sefer Sıklığı (1904/1905)¹⁷

Kumpanya Adı	Kumpanyanın Güzergâhı	Kumpanyanın Sefer Sıklığı
İdare-i Mahsusa	İstanbul- Selanik	Haftalık
Nemçe Postası	İstanbul-Selanik-Trieste	Haftalık
İtalyan postası	İtalya-Pire-Selanik-İstanbul	On beş günde bir
Rusya Postası	Odessa-İstanbul-Selanik-İzmir	On beş günde bir
Mesajeri Kumpanyası	Marsilya- Selanik-İstanbul	On beş günde bir
Gürcü Kumpanyası	Galatz-İstanbul-Selanik	Haftalık
Fraissinet Kumpanyası	Marsilya-Selanik	On beş günde bir
Hacı Davud Kumpanyası	İzmir-Selanik-Kavala	Haftalık
Yunan Pandelion Kumpanyası	Midilli-İzmir-Kavala-Dedeoğlu-Karaoğlu	Haftalık

2. Selanik ve Hinterlandında Ticarî Ürünler

Avrupa’da sanayi devriminin hızla yayılışı beraberinde hammadde ve pazar sorunlarını getirmişti. Avrupa buharlı gemileriyle limanlara kadar giren gemiler yükleri limana indiriyorlar ve demiryolları ile bu sanayi ürünleri başta dokuma olmak üzere iç bölgelere kadar ulaşıyordu. Giderek Avrupa limanlarına eklenmeye başlayan Osmanlı limanlarında ticaret geliyordu. Ticaret geliştikçe liman kentlerinde bir dönüşüm ve refah yaşanmaya başlıyordu¹⁸. Refah beraberinde tüketim alışkanlıklarını değiştiriyordu. Demiryollarının yapımıyla hinterlandına daha rahat ulaşmaya başlayan Selanik, Makedonya bölgesinin olduğu gibi Balkanların en önemli limanıydı.¹⁹ Selanik’ten sonra Serez, Drama, Kavala, Köprülü ve Nevrekop vilayet ölçeğinde ticaretin geliştiği kasabalardı. İthalat ile ihracat ise Selanik, Kavala, Çayağzı liman ve iskeleleri vasıtasıyla gerçekleştirilmekteydi. Demiryollarının inşasıyla beraber Selanik ön plana çıkarken Kavala hariç diğer ikinci derecedeki limanlar önemsizleşmişti²⁰.

17 *Selanik Vilayeti Salnamesi*, Selanik Hamidiye Mektebi Matbaası, Selanik, 1322 (1904/1905), ss.344-345.

18 Çağlar Keyder, Donald Quataert, Eyüp Özveren, “Osmanlı İmparatorluğunda Liman Kentleri: Bazı Kuramsal ve Tarihsel Perspektifler, *Doğu Akdeniz Liman Kentleri 1800-1914*, (Çağlar Keyder, Donald Quataert, Eyüp Özveren), TVY, İstanbul, 1994, s.131 vd.

19 Çayağzı, Lithor, Katrin, Ksendire ve Aynaroz iskelelerinden gerçekleşen ihracat ve ithalatın o kadar önemi yoktu.

20 Nedim İpek, *Selanik’ten Samsun’a Mübadiller*, Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür yay., Samsun, 2010, s.27.

İngiliz konsolosluk raporlarında da ifade edildiği gibi Selanik bir endüstri merkezi olduğu gibi önemli bir ticari merkezdi. Sanayi olarak 1878-1883 yıllarında Selanik ve çevresindeki 30 kadar atölye ve imalathane kuruldu. Bir damutım evi, bir sabun fabrikası, ithal tel kullanan bir çivi fabrikası, bir ahşap kerevit fabrikası, dört sandalye imalat atölyesi, üç gıda maddeleri fabrikası, on değirmen ve iki pamuk ipliği fabrikası vardı²¹. 19. yüzyılın sonunda Selanik'te dokuma sanayii de gelişti. Selanik pamuk ipliği fabrikaları ile 1900'lerde dikkat çekmekteydi. I. Dünya savaşı arifesinde on iki kadar fabrika kurulmuştu. Aralarından üç tanesi Selanik'in içindeydi. Selanik fabrikaları, bölgede kullanılan pamuklu dokuma ipliğinin yaklaşık dörtte birini sağladılar. Geri kalanı İngiltere, İtalya ve Avusturya'dan geliyordu. Bunların üretimlerinin üçte biri Makedonya'ya yönelikti. Geri kalanı deniz yoluyla Sırbistan'a, Anadolu'ya, Ege denizi adalarına ve 1908'de Osmanlı denetiminden çıkışından sonra Selanik'in yitirdiği bir pazar olan Bulgaristan'a yollanıyordu²².

Selanik bölgesinde tütün, pamuk, tahıl gibi ürünler üretiliyordu. Zahire, ipek kozası, afyon ve susam vilayetin en önemli ihracat ürünleriydi. Az miktarda kereste, kömür, krom madeni, keten, kenevir, hayvan da ihraç edilirdi. Dâhili ticaret ise pazar ve panayırlarda gerçekleşmekteydi. Vilayet dâhilinde panayırlar kurulmaktaydı. Ticaretin gelişmesi panayırların önemini azaltacaktı²³.

Selanik'in hinterlandını oluşturan Makedonya'nın önemli ürünü olan pamuk Kıbrıs ya da İzmir pamuğu kadar değerli olmasa da ihraç ediliyordu. Makedonya topraklarında yetişen bir diğer ürün ise tütündü. Kavala ve Üsküp çevresinde tütün üretimi yüzlerce aileyi beslemekteydi. Avrupa, Amerika ve Mısır bu tütünün başlıca alıcılarıydı. Selanik Yenice, Doyran, Ustrumca, Serez yünlerini piyasaya sürüyordu. İpek, tahıllar da önemli alıcı buluyordu²⁴.

Selanik'in hinterlandını oluşturan diğer kent olan Manastır, büyük oranda tarımsal bir nüfus barındırmaktaydı. Manastır'da bir buharlı un fabrikası ve küçük bir iplik fabrikası dışında endüstri yoktu. Selanik ile Manastır arasında 220 km uzunluğunda demiryolu vardı. Manastır'da ticaret evleri olmadığı gibi Manastır'ın Avrupa ile direkt ticareti de yoktu. Kentte sadece birkaç tüccar yabancı ülkeler ile direk ticarî ilişkiler içine girmektedir. Ticaret daha çok yurtdışı bağlantıları olan Selanikli tüccarlar tarafından karşılanmaktaydı. Manastır vilayetinin tümü, batıdaki dağlık alan hariç Selanik'in ithalat ve ihracatına bağlı olarak değişmekteydi²⁵. Tüm ürünler Avrupa ve Selanik acenteleri tarafından taşınmaktaydı. Oldukça fakir olan halk, ucuz kalitede

21 Donald Quataert, "İlk Fabrika Bacaları", *Selanik(1850-1918)- Yahudilerin Kenti ve Balkanların Uyanışı*, (Gilles Veinstein, Çev: Cüneyt Akalın), İletişim yay., İstanbul, 2001, s.189.

22 Quataert, *a.g.m.*, s.191.

23 İpek, *a.g.e.*, s.27.

24 Meropi Anastasiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri: Selanik 1830-1912*, TVYY, İstanbul, 2001, s.99.

25 A & P Manastır 1908 Raporu, s.4.

ürünlere gerek duymaktaydı²⁶. Manastır'da çok küçük bir miktar ticaret Avrupa ile yapılmaktaydı. Manastır'a ait 1911 yılı ticaret raporundan öğrendiğimize göre son birkaç ay içinde İngiliz firmaları ve acenteleri Selanik ve Manastır'da kurulmuştu²⁷.

Selanik limanının hinterlandı olan Üsküp kentinin limanla demiryolu bağlantısı vardı. Avrupa'dan karayoluyla ya da demiryoluyla ürünleri getirmektense Selanik'ten temin etmek Üsküp için daha avantajlıydı. Buğday, arpa, mısır üretilmesine rağmen büyük bir miktar un ithal edilmekteydi. Kosova sancağı alkol, bira, mum, çimento, kimyasal ürünler, kömür, kahve, pamuk ipliği, un, meyve, cam eşya, cam, pencere, deri, makinalar(tarımsal, dikiş ve gaz makinaları), tekstil ürünleri, kibrit, metal, demir, çelik, bakır, çinko, zeytinyağı, petrol, pirinç, tuz, sabun, şeker, sebzeler, yün, şarap ithal etmektedir. Yağ, koyun, sığır, peynir, krom, yumurta, meyve, deri, afyon, pirinç, tütün, meyve, şarap, yün, yumurta, hububat, kenevir, haşhaş tohumu, paçavra ve kemikleri, ceviz odunu ihraç edilmektedir²⁸.

Osmanlı Devleti'nden koparak 1878 yılında bağımsızlığına kavuşan Sırbistan 1906'dan itibaren, Selanik'te Bulgar ve Rumlardan sonra yeni bir etken olarak devreye girdi. Komşusu Avusturya-Macaristan ile gümrük anlaşmazlığı bulunan ve bu yüzden ülkenin en büyük ticari faaliyetini oluşturan domuz ihracatını yapamama durumuyla karşı karşıya kalan Sırbistan yeni arayışlar içine girmişti. Dört bir taraftan kapalı olan ülkenin önü açık tek çıkış yeri, Belgrad-Selanik demiryolu hattıydı²⁹. Sırbistan'ın Selanik limanı üzerinden gerçekleştirdiği transit ticaret, Osmanlı ekonomisi açısından önemli bir yere sahipti. Bu ticarettten elde edilen gelirin, 1908'den başlayarak düşüşe geçmesi üzerine 1911 yılında Osmanlı yönetimi harekete geçmiş ve bu ticaretin neden azaldığı sorusunun cevabını bulmaya çalışmıştı. 1911 yılının ikinci yarısında konuyu yerinde incelemesi için Ticaret Müdürü Ali Bey Selanik'e gitmiş, yaptığı incelemeler sonucunda Sırbistan transit ticaretinin neden düşüşe geçtiği konusunda bir rapor hazırlayarak Ticaret ve Nafia Nezareti'ne sunmuştu³⁰. Sırbistan'ın Selanik üzerinden ticaret yapmayı azaltmasının nedeni, Selanik'teki liman işçilerinin ücretlerinin artması ile Varna ve Burgaz limanlarının Selanik limanına göre daha iyi koşullar sağlamasıydı. Yine de Sırbistan 1909 ile 1911 yılları arasında tahıl ürünlerini Selanik limanından ihraç etmişti. Ancak 1911 yılında Sırbistan'ın Selanik limanından ihraç ettiği toplam tahıl miktarı yarıdan fazla düşmüştü. Sırbistan tahıl ürünlerinden en fazla arpa ve mısır ihraç etmişti. Aşağıda Sırbistan'ın 1909 ile 1911 yılları arasında Selanik limanı üzerinden gerçekleştirdiği tahıl ihracatını görmekteyiz.

26 A & P Selanik 1910 Raporu, s.31.

27 A & P Selanik 1911 Raporu, s.29.

28 A & P Selanik 1910 Raporu, 1910, s.31.

29 Polat, a.g.e., s.196.

30 A.g.e., ss.196-197.

Tablo 5: Sırbistan'ın Selanik Limanına Transit Tahıl İhracatı(1909-1911)³¹

Tahıl Çeşitleri	1909(ton)	1910	1911
Buğday	648	319	10.990
Arpa	21.514	7.055	2.078
Yulaf	1.672	2.350	265
Mısır	2.527	22.270	1.931
Çavdar	938	1.065	275
Toplam	27.299	33.059	15.539

Sırbistan'ın Selanik limanı üzerinden gerçekleştirdiği hayvan ihracatı da 1909 ile 1911 yılları arasında sayı olarak yarıdan fazla düşmüştür. Sırbistan yavaş yavaş Selanik'ten elini ayağını çekmektedir. Sayısal olarak en fazla öküz-inek ile koyun-keçi ihraç edilmişti. Aşağıda Sırbistan'ın Selanik limanı üzerinden gerçekleştirdiği hayvan ihracatını görülmektedir.

Tablo 6: Sırbistan'ın Selanik Limanına Transit Hayvan İhracatı (1909-1911)³²

Hayvan çeşitleri	1909(baş)	1910	1911
Öküz ve inek	28.743	34.741	}15.536
Buzağı	1.238	30	
Domuz	5.458	2.183	526
Koyun	5.286	825	}11.994
Keçi	23.022	16.492	
Toplam	63.747	54.271	28.056

1885 ile 1890 yılları arasında Selanik ithalat ve ihracat rakamlarına baktığımızda;1885yılındakirakamlarıancakticaretin4yılsonrayakalayabildiğini ve 1890 yılında ticaretin sıçrama yaptığını görmekteyiz. 1888'de en düşük seviyesine ulaşan Selanik Limanı'nın toplam dış ticaret değeri, 1889'da yükselişe geçerek bir yıl sonra, önceki yıla göre %49,9 artarak 80.133.000 franka ulaştı. Altı yılda toplam dış ticaretin %50'yi aşan dalgalanma göstermesi; ancak söz konusu yıllardaki hasat mevsimlerinin iyi ya da kötü gitmesiyle açıklanabilir³³.

31 A&P Selanik 1912 Raporu, s.8.

32 A&P Selanik 1912 Raporu, s.8.

33 Yıldız, a.g.t., s.116.

Tablo 7: Selanik Limanı İthalat ve İhracatı(1885-1890)³⁴

Yıl	İhracat ve İthalatın Toplamı (Frank)
1885	64.151.000
1886	61.898.000
1887	61.033.000
1888	53.480.000
1889	65.700.000
1890	80.183.000

1896 ile 1899 yılları arasındaki ithalat ve ihracat gümrük resmi miktarına baktığımızda; ihracatın giderek düştüğünü görürüz. İthalatın toplam rakamı da ihracatın 20.7 katıdır.

Tablo 8: Selanik Limanı İthalat ve İhracatı Gümrük Resmi Miktarı (1896-1899)³⁵

Yıl	İhracat(Kuruş)	İthalat(Kuruş)
1896	965.467	12.017.325
1897	803.601	13.915.320
1898	863.848	15.869.071
1899	99.436	14.883.789
Toplam	2.732.352	56.685.505

XX. yüzyıl başlarında Selanik ithalatı giderek artan bir seyir izlemiştir. Özellikle ikinci meşrutiyet döneminden itibaren ithalat rakamları önemli yüzyılın başına göre 2.6 kat artmıştı. İhracat ithalata göre 1911 yılında 4 kat daha az olmuştu. 1908 yılında ihracat en düşük seviyesinde gerçekleşmişti³⁶. Aşağıdaki tabloda Selanik limanına ait 1903 ve 1911 yıllarını içine alan ithalat ve ihracat rakamları görülmektedir.

34 BOA., HH.THR, 209/55, (M. 9.V.1893), Aktaran Bayram, a.g.t., s.181.

35 BOA., HH.THR., 222/9, Aktaran Bayram, a.g.t., s.182.

36 Yıldız, a.g.t., s.117.

Tablo 9: Selanik Limanında İthalat ve İhracat(1903-1911) ³⁷

Yıl	İthalat(pound)	İhracat(pound)
1903	?	1 176 600
1904	1.826.200	1.068.300
1905	1.703.640	1.300.475
1906	2.600.000	1.601.470
1907	2.797.795	1.058.540
1908	3.254.328	934.150*
1909	4.188.655	1.047.389*
1910	4.641.301	1.362.102*
1911	4.663.105	1.428.681*

2.1. Ülkelere Göre Selanik'te Deniz Ticareti

Selanik limanı yoluyla 1907 ile 1911 arasında en fazla ithalat yapılan ülkeler İngiltere, Avusturya-Macaristan, Almanya ve Rusya idi. İthalat rakamlarının 1907'den 1908'e geçen süreçte artış gösterdiği ve artışın 1911 yılına değin sürdüğü görülmektedir. Selanik limanı ithalatının, 1907 yılında %22.5'ini Avusturya-Macaristan'dan, %17.3'ünü İngiltere'den, %9.5'ini Almanya'dan, %9.4'ünü Fransa'dan, ve %5.1'ini İtalya'dan yapmaktaydı. %7.3'ü ise Osmanlı Devleti ile yapılmaktaydı. 1908 yılında Avusturya Macaristan'dan yapılan ithalat %14.2'ye düşmüştü. İngiltere'den yapılan ithalat %19.7'ye yükselmişti. Avusturya-Macaristan'dan yapılan ithalatın düşmesinde Bosna-Hersek'i ilhakı nedeniyle liman işçilerinin yaptığı boykot etken olmuştu. Avusturya-Macaristan'dan boşalan yeri İngiltere doldürmüştü. 1908 yılında Almanya %12.2'ye, İtalya %6.1'e, Fransa %9.3'e, Rusya %7.2, Osmanlı %8.8'e yükselmişti. 1911 yılında ticaret 1910 yılına göre dikkate değer bir artış sergilemediğini görmekteyiz. 1911 yılında bu sefer Avusturya-Macaristan ve İngiltere, İtalyan ürünlerine uygulanan boykot dolayısıyla yılın son üç ayında oldukça kar edeceklerdi. Selanik'teki ithalatçıların listesinde İngiltere tekrar ilk sırada yer almaya başlayacaktı³⁸. 1911 yılında %21.2 İngiltere, %19.3 Avusturya-Macaristan, %10.6 Almanya, %7.5 Osmanlı Devleti ve Fransa, %5.7 Rusya'dan ithalat yapılmıştı³⁹. Bulgaristan ile yapılan ticaret Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasından dolayı 1908 ve 1909 yıllarında düşüş göstermiştir. Aşağıda 1907 ile 1911 arasındaki yıllarda Selanik limanına ait ithalat rakamları görülmektedir.

37 A & P Selanik 1909 Raporu, s.10; Selanik 1910 Raporu, s.13; Selanik 1912 Raporu, s.12; *Sığır, koyun vb. hariç.

38 A&P Selanik 1912 Raporu, s.5.

39 Yıldız, a.g.t., s.117.

Tablo 10: Selanik Limanı İthalatı (1907-1911)⁴⁰

Ülke	1907	1908	1909	1910	1911
Arjantin Cumhuriyeti	-	56.000	68.000	-	-
Avusturya-Macaristan	629.585	461.338	604.150	900.000	975.200
Belçika	117.980	154.855	200.000	126.660	140.000
Brezilya	78.680	65.000	80.000	76.000	96.800
Bulgaristan	91.000	22.680	13.400	105.400	110.000
Fransa	263.440	302.200	358.680	373.892	350.000
Almanya	266.840	396.480	642.580	530.578	492.363
Yunanistan	47.350	62.500	70.000	41.280	55.000
Hindistan, Myanmar	63.390	68.142	64.500	126.500	140.000
İtalya	142.360	199.300	220.000	358.400	179.200
Hollanda	9.180	47.233	35.000	33.836	36.000
Romanya	36.200	18.000	44.800	158.500	170.000
Rusya	198.050	237.488	304.845	254.400	265.000
Sırbistan	47.200	98.400	117.200	78.120	85.000
İspanya	24.900	30.220	24.200	21.000	3.268
İsveç	3.800	5.260	5.000	3.800	7.500
İsviçre	29.650	28.350	30.000	11.500	15.000
Osmanlı İmparatorluğu	204.320	286.930	300.000	367.475	350.000
Birleşik Krallık	484.020	639.642	882.300	886.960	992.774
Amerika	39.850	74.320	124.000	187.000	200.000
Toplam	2.777.795	3.254.338	4.188.655	4.641.301	4.663.105

1912 yılında Selanik limanı devletin (İstanbul hariç) Avrupa kıtasındaki en önemli limanıydı.

2.2. Ürünlere Göre Selanik'te Deniz Ticareti

Bir sanayi ve ticaret kenti olan Selanik özellikle batı ülkelerinden mamul madde ve sömürge malları ithal ediyor ve bu ürünleri hinterlandına, hatta Avrupa içlerine yolluyordu.

Selanik'te gelişen sanayi dalları arasında iplik, dokuma, un, kiremit, tuğla, sabun, tütün ve sigara işletmeleri başta gelmekteydi. 19. yüzyılın ortalarından itibaren Selanik kentinde ekonominin en etkin grubu olan Yahudiler komisyoncu ya da perakendeci tüccar olarak çalışıyorlardı. Tahıl, tütün, yağ ihraç eden Yahudiler, aynı zamanda kahve, şeker, yağ ithal etmekteydiler. Ana gelirleri tahıl ticaretinden kaynaklanmaktaydı. 1870'lerden itibaren Yahudiler Balkan savaşına kadar uzanacak olan süreçte pamuk, un, tuğla sanayilerine egemen oldular⁴¹. Rumlar ise perakende ticaret yapıyorlardı. Bunun yanı sıra

40 A&P Selanik 1910 Raporu, s.13; Selanik 1912, s.12, ithalat rakamları pound olarak verilmiştir.

41 Basil Guanis, "Selanik", Doğu Akdeniz Liman kentleri 1800-1914, (Çağlar Keyder, Donald

özellikle batı Avrupa ile ticaret yapan Frenkler vardı.

Un ithalatı özellikle İtalya, Bulgaristan, Romanya'dan, tahıl ise Sırbistan yine Bulgaristan ve Romanya'dan yapılmaktaydı. Hazır giyim ithalatı Avusturya-Macaristan, Fransa ve Almanya'dan yapılmaktaydı. İtalyan pamukluları kullanılan boyaların kötü oluşu ve artan fiyatlar sebebiyle durduruldu. Flanel baskılar Avusturya-Macaristan'dan gelmekteydi. Almanya kaşmir ve tüm giyim ürünlerini pratik bir şekilde desteklemektedir. Küçük bir miktar ve ucuz kaliteli İngiltere'den gelmektedir. Kömür, Osmanlı ve İngiltere'den ithal edilirken; şeker Avusturya-Macaristan ve Rusya'dan alınmaktaydı. 1909 Avusturya boikotu sırasında şeker alınmadığı da dikkat çekmektedir. Demir eşya da Almanya ve Belçika'dan alınmaktaydı. Sabun yerelde üretildiği gibi Girit, Midilli gibi adalardan da gelmektedir. Bunun dışında yabancı ülkelerden de satın alınmaktadır. Aşağıda Selanik limanının 1909-1911 yılları arasında yaptığı ithalat yer almaktadır.

Tablo 11: Selanik Limanında Belli Başlı Ürünlerin İthalatı(1909-1911)⁴²

Belli Başlı Ürünler	1909(ton)	1910(ton)	1911(ton)	Ülkeler
Bira, Şarap, içecekler	2.405	2.503	2.750	Almanya, İtalya, Rusya
Mum	158	150	245	Belçika, İtalya, Hollanda
Halı	-	-	-	Türkiye, Amerika
Tahıl	20.125	18.100	23.950	Sırbistan, Bulgaristan, Romanya
Kireç, çimento, sıva	3.150	4.475	8.500	Yunanistan, Fransa, Belçika, Avusturya
Kimyasallar ve ilaç	-	-	-	Fransa, İtalya, Avusturya-Macaristan, İngiltere, Almanya
Hazır giyim	98	110	110	Almanya, Avusturya-Macaristan
Kömür	32.098	39.823	52.000	Türkiye, İngiltere
Kahve	2.700	2.100	1.912	Brezilya'dan direkt olarak, transit olarak İngiltere, Fransa, İtalya, Avusturya-Macaristan
Pamuk	-	-	-	-
Boya	-	496	460	Belçika, İngiltere
Fes	81	100	97	Avusturya-Macaristan
Balık(kuru ve tuzlu)	46	52	100	İngiltere
Un	9.419	31.842	38.000	İtalya, Bulgaristan, Romanya
Cam ve Çin eşyası	-	-	8.200	Belçika, Avusturya-Macaristan, Almanya, İtalya, İngiltere.
Demir eşya	11.550	-	20.605	Almanya, Belçika
Elyaf(Balya)	2.500	3.170	336	İngiltere
Deri	927	1.347	3.500	Hindistan, Afrika, Fransa,
Makine	4.935	2.772	-	Almanya, İngiltere, Amerika

Quataert, Eyüp Özveren), TVYY, İstanbul, 1994, ss.110-115.

42 A&P Selanik 1912 Raporu, ss.13-14.

Kibrit	486	800	1.100	Avusturya-Macaristan, Belçika
Metal	-	10.946	-	Almanya, Belçika
Yağ	5.750	7.979	7.000	Türkiye, Rusya, Amerika, İngiltere
Muşamba	-	349	-	İngiltere
Kâğıt	1.845	4.762	3.300	Avusturya-Macaristan
Parfüm	146	139	166	Fransa, Amerika, Türkiye, Almanya, Avusturya-Macaristan
Petrol	-	-	-	Rusya, Romanya
Pirinç	5.000	7.926	5.501	Hindistan
İp	447	71	710	İngiltere, Sırbistan
Yelken bezi	-	4.000	4.350	Hindistan, İngiltere, Fransa, Avusturya-Macaristan, Almanya, İtalya
Sabun	1.345	980	1.600	Türkiye, Fransa, Almanya, , Avusturya-Macaristan
Nişasta	170	381	264	Hollanda, Belçika
Şeker	-	20.000	24.510	Avusturya-Macaristan, Rusya
Odun	-	-	-	Avusturya-Macaristan, Türkiye, Romanya, İsveç
Yün	-	-	-	

Vilayette tütün, pamuk, afyon, dut yaprağı yetiştirilmektedir. Bölge pancar yetiştirilmeye uygunsa da henüz istenilen ölçüde gelişmemiştir. Patates, meyve, sebze vilayette yetiştirilmektedir. Selanik'in sanayi bitkileri ise pamuk, ipek böceği, tütün, üzüm ve afyondur. En çok şarap imal eden Tikveş, Kesendire kazalarıdır. Fakat buraların şarabı nefis olmadığı için ihracatı azdır⁴³.

Değer olarak(pound) en fazla tütün, ipek kozası, un, deri ihraç edilmektedir. Avusturya-Macaristan ve İtalya tütünün alıcılarıdır. İpek kozasını İtalya, unu Osmanlı ülkesi, deriyi Amerika ve Almanya almaktadır. Aşağıdaki tabloda Selanik limanından yapılan belli başlı ihracata ait ürünler, değerleri ve hangi ülkelere satıldıkları(1909-1911) görülmektedir.

Tablo 12: Selanik Limanından Yapılan Belli Başlı İhracata Ait Ürünler, Değerleri ve Hangi Ülkelere Satıldıkları(1909-1911)⁴⁴

Belli Başlı Ürünler	1909	1910	1911	Ülkeler
Arpa	22.400	-	54.000	Belçika, İngiltere, Almanya
Fasulye	6.209	15.709	-	Hemen hemen tümü yerel olarak tüketilir.
Krom	2.400	800	400	Marsilya-Trieste
İpek kozası	150.000	213.500	300.000	İtalya
Pamuk	-	11.628	-	İhracat yok

43 Selanik Vilayeti Salnamesi, Selanik Hamidiye Mektebi Matbaası, Selanik, 1322(1904/1905), ss.368.

44 A&P Selanik 1912 Raporu, s.20.

Yumurta	24.000	24.000	24.000	Yunanistan, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan
Rezene	11.000	7.500	11.433	Fransa
Un	160.000	140.400	192.800	Türkiye
Mısır	11.200	61.810	35.500	Almanya, İngiltere
Manyezit	18.400	22.800	22.000	Hollanda, Almanya, İtalya, Avusturya-Macaristan
Manganez	4.500	12.320	-	İhracat yok
Dövülmüş tohum	800	1.120	2.485	Almanya
Yulaf	21.400	43.560	41.605	İngiltere, Almanya
Afyon	87.300	165.000	76.000	Amerika, Almanya, Uzakdoğu
Kırmızı biber	65.000	50.000	37.500	Bulgaristan, Romanya
Haşhaş tohumu	8.000	60.000	-	Yerel olarak tüketilir.
Demir	41.600	96.000	68.000	Almanya, Fransa
Çavdar	3.000	5.500	9.638	Almanya
Deri	168.480	110.455	153.320	Amerika, Almanya
Tütün	240.000	320.000	400.000	Avusturya-Macaristan, İtalya
Yün	1.700	-	-	Tümü yerel olarak tüketilir.
Toplam	1.047.389	1.362.102	1.428.681	
Sığır, koyun	184.700	126.975	75.489	İtalya, Mısır, Malta

3. Selanik Limanının Diğer Osmanlı Limanları İçinde Yeri

Osmanlı limanlarından ilk beş tanesinin ithalat rakamları içinde Selanik limanının yerini incelediğimizde; ithalat değerleri artan bir seyir izlediğini görürüz. 1905 yılında bu beş liman içinde Selanik, %10'luk bir paya sahip iken bu pay 1907 yılında %14.7'ye, 1910 yılında %18.9'a sıçramıştır. Selanik, 1905 yılında beş liman içerisinde 4. sırada olup Trabzon'un arkasında yer alırken, 1907 ve 1910 yıllarında üçüncü sıraya yükselmiştir. Trabzon ise İran ticaretinin giderek Trabzon'dan çekilmesi sonucu beş liman arasında son sıralara gerilemiştir. Aşağıda beş Osmanlı limanında ithalat değerleri ve oranlarını görmekteyiz.

Tablo 13: Beş Osmanlı Limanında İthalat Değerleri ve Oranları (1900-1910)⁴⁵

İthalat	1905		1907		1910	
	Değer(pound)	%	Değer(pound)	%	Değer(pound)	%
İstanbul	8.778.000	51.5	9.535.340	50.1	12.181.000	49.6
İzmir	3.215.000	18.8	3.183.000	16.7	4.061.000	16.5
Selanik	1.703.640	10	2.797.795	14.7	4.641.301	18.9
Beyrut	1.537.000	9	1.694.000	8.9	2.153.200	8.8
Trabzon	1.819.410	10.7	1.823.290	9.6	1.491.360	6

45 Bu tablodaki bilgiler Yıldız, a.g.t., ss.80-157 arasındaki sayfalardan derlenmiştir. Trabzon ithalat rakamları Anadolu ve İran ticaretini içermektedir.

Osmanlı limanından en fazla ihracat İzmir'den yapılmaktaydı. Selanik limanı ihracat açısından beş liman arasında üçüncü sırada yer almaktadır. Selanik limanı ihracatın %13'ünü oluştururken bu oran %11.8'e ve 1910'da ise %14.7'ye yükselmiştir. Selanik limanı için ihracattan çok bir ithalat limanıdır diyebiliriz. Beş Osmanlı limanında ihracat değerleri ve oranlarını görmekteyiz.

Tablo 14: Beş Osmanlı Limanında İhracat Değerleri ve Oranları (1900-1910)⁴⁶

İhracat	1905		1907		1910	
	Değer(pound)	%	Değer(pound)	%	Değer(pound)	%
İstanbul	1.432.000	14.3	1.555.512	17,3	1.993.000	21.5
İzmir	5.504.000	55.2	4.690.000	52.1	4.500.000	48.6
Selanik	1.300.475	13	1.058.540	11.8	1.362.102	14.7
Beyrut	924.000	9.3	1.020.000	11.3	822.500	8.9
Trabzon	815.340	8.2	677.090	7.5	579.720	6.3

Sonuç

19. yüzyılda Selanik'i hinterlandına bağlayan demiryollarının yapılması ve limanın inşası, sanayi devrimi ve buharlı gemilerin yaygınlaşmasıyla birlikte Selanik limanının ticaret hacmi giderek genişleyecekti.

Selanik bölgesinde tütün, pamuk, tahıl gibi ürünler üretiliyordu. Zahire, ipek kozası, afyon ve susam vilayetin en önemli ihracat ürünleriydi. Az miktarda kereste, kömür, krom madeni, keten, kenevir, hayvan da ihraç edilirdi. Avusturya-Macaristan ve İtalya tütünün alıcılarıdır. İpek kozasını İtalya, unu Osmanlı ülkesi, deriyi Amerika ve Almanya almaktadır. Un ithalatı özellikle İtalya, Bulgaristan, Romanya'dan, tahıl ise Sırbistan yine Bulgaristan ve Romanya'dan yapılmaktaydı. Hazır giyim ithalatı Avusturya-Macaristan, Fransa ve Almanya'dan yapılmaktaydı. İtalyan pamukluları kullanılan boyaların kötü oluşu ve artan fiyatlar sebebiyle durduruldu. Flanel baskılar Avusturya-Macaristan'dan gelmekteydi. Almanya kaşmir ve tüm giyim ürünlerini pratik bir şekilde desteklemektedir. Küçük bir miktar ve ucuz kaliteli İngiltere'den gelmektedir. Kömür, Osmanlı ve İngiltere'den ithal edilirken; şeker Avusturya-Macaristan ve Rusya'dan alınmaktaydı. 1909 Avusturya boykotu sırasında şeker alınmadığı da dikkat çekmektedir. Demir eşya da Almanya ve Belçika'dan alınmaktaydı. Sabun yerelde üretildiği gibi Girit, Midilli gibi adalardan da gelmektedir. Bunun dışında yabancı ülkelerden de satın alınmaktadır. Selanik limanı yoluyla 1907 ile 1911 arasında en fazla ithalat yapılan ülkeler İngiltere, Avusturya-Macaristan, Almanya ve Rusya idi.

1912 yılında Selanik'i kaybeden Osmanlı devleti böylece devletin en önemli üçüncü limanı ve Avrupa kıtasındaki en önemli limanını da kaybediyordu.

⁴⁶ Bu tablodaki bilgiler Yıldız, a.g.t., ss.80-157 arasındaki sayfalardan derlenmiştir. Trabzon ihracat rakamları, Anadolu ve İran ticaretini içermektedir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Parliamentary Papers, Accounts and Papers (1906-1912)

Diplomatic and Consular Reports Turkey , Report For The Year 1908 On The Trade Of The Consular District Of On Salonica, London, 1909.

Diplomatic and Consular Reports Turkey, Report For The Year 1909 On The Trade Of The Consular District Of On Salonica, London, 1910.

Diplomatic and Consular Reports Turkey, 1908 Manastır Raporu.

Diplomatic and Consular Reports Turkey, Report For The Year 1905 on The Trade Of The Consular District Of Salonica, London, 1906.

Diplomatic and Consular Reports Turkey, Report For The Year 1910 On The Trade Of The Consular District Of On Salonica, London, 1911.

Diplomatic and Consular Reports Turkey, Report For The Year 1911 On The Trade Of The Consular District Of On Salonica, London, 1912.

II. Resmi Yayınlar

Selanik Vilayeti Salnamesi, Selanik Hamidiye Mektebi Matbaası, Selanik, 1322(1904/1905).

III. Gazete

“İttihâd Seyr-i Sefâ'in Şirketi”, *Tanin*, 25 Şubat 1914.

IV. Kitap, Makale ve Tezler

ANASTASSIADOU, Meropi, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri: Selanik 1830-1912*, TVYY, İstanbul, 2001, s.99.

ARSLAN, İsmail, *Selanik'in Gölgesinde Bir Sancak: Drama(1864-1913)*, Bilge Kültür Sanata Yay., İstanbul, 2010.

BAYRAM, Selahattin, *Osmanlı Döneminde Selanik Limanı(1869-1912)*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2009.

COLONAS, Vassilis, "Mimarî Dönüşümler", Selanik(1850-1918)- Yahudilerin Kenti ve Balkanların Uyanışı, (Gilles Veinstein, Çev: Cüneyt Akalın),İletişim Yay., İstanbul, 2001, ss.177-182.

GUANARİS, Basil K., "Selanik", *Doğu Akdeniz Liman kentleri 1800-1914*, (Çağlar Keyder, Donald Quataert, Eyüp Özveren), TVYY, İstanbul, 1994, ss.110-115.

_____, "Economic Developments in Macodonia, 1430-1912", http://www.macedonianheritage.gr/ContemporaryMacedonia/Downloads/Macedonia_Vol_1_p_58-83_Gounaris.pdf, s.64-65.

İPEK, Nedim, Selanik'ten Samsun'a Mübadiller, Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Samsun, 2010.

KEYDER, Çağlar, QUATAERT, Donald, ÖZVEREN, Eyüp, "Osmanlı İmparatorluğunda Liman Kentleri: Bazı Kuramsal ve Tarihsel Perspektifler, *Doğu Akdeniz Liman kentleri 1800-1914*, (Çağlar Keyder, Donald Quataert, Eyüp Özveren), TVYY, İstanbul, 1994, s.131 vd.

Mehmet Aziz, Büyük Bir Derdimiz (Osmanlı Deniz Ticareti), Artin Asadoryan ve mahdumları Matbaası, 1327.

POLAT, Emre, Osmanlı'nın İlk Yahudi Sosyalisti, Truva Yay., İstanbul, 2004.

QUATAERT , Donald, Selanik, İletişim Yay., İstanbul, s.189.

_____, "İlk Fabrika Bacaları", *Selanik (1850-1918)- Yahudilerin Kenti ve Balkanların Uyanışı*, (Gilles Veinstein, Çev: Cüneyt Akalın), İletişim Yay., İstanbul, 2001.

YAVUZ, Nuri, "Birinci Balkan Harbi ve Selanik'in Kaybı", Gazi Akademik Bakış Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, Yaz 2008, s.152.

YEROLYMPPOS, Aleksandra, " Kozmopolit Bir Kentleşme", Gilles Veinstein, Selanik, (1850-1918)- Yahudilerin Kenti ve Balkanların Uyanışı, (Çev: Cüneyt Akalın),İletişim Yay., İstanbul, 2001, s.175.

YILDIZ, Özlem, II. Meşrutiyet'ten I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'nde Deniz Ticareti (1908-1914), DEÜ. Atatürk ilkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2012.

**TİRYANDA NAHİYESİ ÇENGELE KARYESİNDE
(TORBALI - ORMANKÖY)
1321 (MİLADİ 1905) YILI OSMANLI NÜFUS SAYIMI**

Necat ÇETİN*

Özet

Çengele (Ormanköy) günümüzde Torbalı ilçesine 21 km. uzaklıktadır. 1530 yılı Osmanlı kayıtlarında adı geçen köylerden olan Çengele Karyesi, 1321 (Miladi 1905) tarihinde yapılan son Osmanlı nüfus sayımında Tiryanda Nahiyesine idari olarak bağlı görünmektedir. Sayımda toplam 44 nüfus hanesinde 117 erkek, 118'i kadın olmak üzere toplam 235 kişinin sayım kaydı yapılmıştır. Kaydı yapılan her kişiye bir nüfus tezkiresi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nüfus sayımı, Demografi, Torbalı, Ormanköy, Çengele.

**THE OTTOMAN CENSUS IN THE SUBDISTRICT OF
TİRYANDA - ÇENGELE VILLAGE IN 1905 (1321 IN ISLAMIC CALENDAR)**

Abstract

Çengele (Ormanköy) is 21 km. away from the district of Torbalı. Çengele Village was mentioned in the Ottoman archives as one of the administrative units in the subdistrict of Tiryanda in the last Ottoman census of 1321 (1905 in the Gregorian Calendar). In that census, in 44 houses totally 235 people were recorded, including 117 men and 118 women. Each person recorded in the census was given a certificate of birth.

Key Words: Census, Demography, Torbalı, Ormanköy, Çengele.

* Yöre Tarih-Halkiyat Araştırmacısı, Uzman Tarih Öğretmeni, Torbalı/İzmir.
(cetin.necat@gmail.com)

Giriş

Araştırma yöntemi: Torbalı ilçesinde, yerel tarih araştırmaları yapmak için 2004 yılında Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık Genel Müdürlüğü'nden izin alınmış, Torbalı Nüfus Müdürlüğü memurları gözetiminde arşivde bulunan ve titizlikle korunan atık defterlerin birebir olarak Osmanlıcadan Latin harflerine çevirisi tarafımca yapılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde Genel Nüfus Sayımları ve R.1320-21 (M.1904-5) Sayımı Hakkında Kısa Genel Bilgi: Osmanlı Devleti'nde 1831 yılında yapılan genel nüfus sayımında sadece erkekler yazılmış¹, 1844 yılı sayımı ülkedeki bütün nüfusu kapsamıştır. Bu sayımda Çengele Karyesi'nde toplam erkek nüfus 53; Genç 21; Çocuk 23; Yaşlı 8; Askerlik mükellefi 1; toplam hane sayısı ise 17 olarak tespit edilmiştir².

1265 yılında yayınlanan "Sicil-i Nüfus Nizamnamesi" ile her kazada bir nüfus komitesi kurulmuştur. Nizamnameye göre sayımda bir heyet görevlidir. Heyeti bir nüfus memuru, bir papaz, bir haham görevlisi, bir subay ve belediye meclisinden ve kaza idare meclisinden birer üye oluşturmaktadır. Böylece nüfus müdürlükleri kurulmuş, sayımı yapılanlara da birer nüfus tezkiresi verilmiştir. 1265 yılında başlayan yeni sayım 1889 yılında bitirilmiştir. Ancak istatistiği 1897'de yayınlanabilmiştir. En son en esaslı ve kapsamlı yazım ise 1287 yılında başlanan ancak 1906 yılında bitirilen yazımdır. Bu yazım kayıtları şu an Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının nüfus kayıt işlemlerinde dayanak olarak esas teşkil etmektedir.

Bu sayım Torbalı Bölgesi için en son yersel/yerel nüfus sayım olma özelliğini taşımaktadır. Ancak diğerlerinden farklı olarak, her idari birimin nüfusu genişliğine göre defterlere yazıldığı, devletin sınırları içindeki tüm bireylerin kayda alındığı, sayımı yapılan her vatandaşa nüfus tezkeresi hazırlandığı, her idari birimdeki her haneye ayrı hane numarası verildiği, en esaslı sayımdır.³ Ancak etnik azınlık olanlar, (örneğin Rum, Ermeni gibi) Osmanlı tebaalığını kabul etmeyenler bu sayımda deftere yazılmamıştır. Bölgemizde de bu sayım R.1320 (1904) yılında başlanmış⁴ ve R.1321 (1905) yılında tamamlanmıştır. Sayımda idari birimdeki nüfus hanesine göre iki-üç veya dört köyün sayımı yapılmıştır.⁵ Sayımın yapıldığı tarihte Torbalı Nahiyesi

1 1831 yılı sayımında bugünü Torbalı ilçesi İzmir'e bağlı Kızılhisar ve Tiryanda/Deryanda nahiyelerinden oluşmaktadır. Tahmini nüfus (yerli, Yörük, Kıpti, Rum) toplam 11.136 kişidir. Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı-1831*, T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü yay., Ankara, 1943, çşt. syf. 15,134-136, 138,140,207.

2 Bkz.: Deryande [Torbalı] Nahiyesi köylerinin hane sayılarını ve yaş dilimlerine göre erkek nüfuslarını gösteren defter kayıtları. BOA, ML.CRD.d, 821, s.5.

3 Bu konuda bkz.: Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, İstanbul, 2003, Osmanlı devletindeki nüfus sayımları hakkında bkz.: Nejdett Bilgi, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımı Hakkında", *Türk Yurdu*, C.19-20, Aralık 1999 Ocak, s.s.117-124.

4 1320 sayımına ait tek defter Meşhet köyüne (Şehitler) aittir. Sayım tarihi 19 - 20 Aralık 1320.

5 Birkaç örnek, C.1 Torbalı Nahiyesi (merkez), s.1-102 arası Hane:1-105, Yazım tarihi:16-17-18 Şubat 1321. C.2 Tepe Karyesi Ertuğrul Mahallesi, sayfa:1-65 arası Hane: 1-63 Yazım tarihi:

merkezde (bugünkü Torbalı Mahallesi) idari birim olarak üç mahalle (Orta, Aşağı/İstasyon ya da Rum ve Yukarı Mahalle), 43 köy ve bu köylere bağlı üç mahalle (Tepe/Ertuğrul, Sepetçiler/Mecidiye, Meşhet/Bulgar) olmak üzere toplam 46 idari birim bulunmaktadır. Tüm Torbalı'da 2.265 nüfus hanesinde toplam 11.459 kişinin sayımı yapılmıştır⁶.

1320/1 Tarihli Osmanlı Nüfus Yazım (Tahrir) Defterleri: Esas nüfus defterinin sayfasının sağ yüzünde haneye daha önceki sayımda verilmiş olan hane numarası "der kenar" olarak, aynı sıraya 1321 sayımında verilen hane numarası, sonra hane reisinin lakabı, şöhreti ve adı yazılmıştır. Hane reisinin yaptığı iş (sıfat ve sanatı), anne ve baba adı, doğum yeri ve yılı gibi bugün bilinen klasik bilgiler yazılmıştır. Sayfanın diğer yüzünde ise bireyle ilgili malumat (açıklamalar) bulunmaktadır. O kişinin ölüm, evlenme, nakil bilgileri, birey yetişkin ve erkek ise boy, ten rengi ve göz rengi belirtilmiştir. Eğer gözle görünen bir sakatlığı ve işareti (Alamet-i farika) varsa ayrıca belirtilmiştir. Evli olanlara "zevcesi vardır", dul olanlara ise "zevcesi yoktur" ibaresi düşülmüştür. Hane reisinden sonra genellikle erkek kardeş, önce erkek çocuklar, sonra kız çocuklar, takiben eş veya eşler, en sona ise varsa anne, yoksa eşler yazılmıştır. Sayımı yapılan her kişiye defterdeki aynı bilgilerin yazıldığı sayım memuru tarafından bu sayımda da bir nüfus tezkeresi⁷ (kâğıdı) verilmiştir.

Defterler genellikle 50x75 cm. boyutlarındadır. Sayfa yaprakları bayağı yıpranmış haldedir. Birçok sayfası dağılmış veya yırtılmış durumdadır. Kayıtlar çok düzgün, rika ile yazılmıştır. Defterlerin ilk sayfasında "İşbu defter 298 sayfadan ibaret olduğu tasdik olunur. Fi 10 Mart 1290" ibaresi vardır. Söz konusu 1321 yazım defteri 1978 yılında yenileme yapılmasına kadar kullanılmıştır. 1978 yılında yapılan defter yenilenmesinde hane bilgileri, yeni defterlere Latin harfleri ile aktarımı yapılmıştır. Ancak 1321 yazımında her haneye verilen hane numaraları bazı aile kayıtlarının yenilenmemesi üzerine değişmiştir.

Sayımda bulunan idari birimler: Ahmetli,⁸ Arapçı,⁹ Arıtış,¹⁰ Arslanlar,

1-2 Mayıs 1321. Yalnız Arslanlar Karyesi sayfa: 117-222 Hane: 1-110, Yazım tarihi: 19-20-21 Nisan 1321. C.3 Yoğurtçular Karyesi Sayfa: 5-15 arası Hane: 5-29 Yazım tarihi: 29 Mayıs 1321, Çapak Karyesi sayfa: 22-85 Hane: 1-106 Yazım:23.24.25.26 Temmuz 1321, Çorlu Karyesi sayfa: 99-108 Hane: 1-14, yazım:27/28 Mayıs 1321. Kayas Karyesi sayfa:116 hane:1 Yazım:28 Mayıs 1321. Tiryanda Karyesi sayfa: 125 Hane: 1 Yazım: 20 Mayıs 1321... gibi

6 Aynı yılda Aydın vilayetinde toplam yayınlamış nüfus 1. 313 .011 düzeltilmiş nüfus 595 .308 idi. Bkz.: Justin McCarthy, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, Çev.:Bilge Umar, İstanbul, 1998, s.12, Tablo 2.3 Ancak diğer bir tabloda (Tablo 2.7) Aydın vilayeti nüfusunu 1 597 710 olarak vermektedir. Arada 2.402 fark vardır. (s.17). Ekteki tablolara bakınız.

7 Ekteki Aydın Vilayeti İzmir Sancağı Torbalı Kazası Çengele Karyesinden R.1261 doğumlu Demirci oğlu Kara Mehmet validesi Ayşe'ye ait nüfus tezkiresine bakınız.

8 Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi atik nüfus esas defteri arşiv C.7, Sayım Tarihi: 16-17-18 Şubat 1321, nüfus hane sayısı: 37, toplam nüfus sayısı:159, hane nüfus ortalaması:4,29.

9 Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi atik nüfus esas defteri arşiv C.7, Sayım Tarihi: 11 Mayıs 1321, nüfus hane sayısı: 39, toplam nüfus sayısı: 160, hane nüfus ortalaması:4,10. Bugünkü adı: Pamukyazı. Bugün merkeze bağlı mahalle konumundadır.

10 Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi atik nüfus esas defteri arşiv C.11, sayım tarihi:24 Nisan 1321, nüfus hane sayısı:14, toplam nüfus sayısı:73, hane nüfus ortalaması: 5,21. İdari birim

¹¹ Ayrancılar, ¹² Belenbaşı, ¹³ Bozköy, ¹⁴ Cumalı, ¹⁵ Çakallar, ¹⁶ Çakırbeyli, ¹⁷ Çapak, ¹⁸ Çaybaşı¹⁹, Sepetçiler²⁰, Sepetçiler Mecidiye Mahallesi²¹, Çorlu²², Dağkızılca²³,

olarak bugün ortadan kalkmıştır. Kayıtlar Çakallar (Çamlıca) Köyü nüfus esas defterine eklenmiştir. (Hane: 48-64).

- 11 Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi atik nüfus esas defteri arşiv C.2, sayım tarihi:19-20-21 Nisan 1321, nüfus hane sayısı:110, toplam nüfus sayısı:404, hane nüfus ortalaması: 3,67.
- 12 Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi atik nüfus esas defteri arşiv C.9, sayım tarihi:24 Mayıs 1321, nüfus hane sayısı:19, toplam nüfus sayısı:121, hane nüfus ortalaması:6,36. Bugün merkeze bağlı mahalle konumundadır.
- 13 Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi atik nüfus esas defteri arşiv C.7, Sayım Tarihi: 11 Mayıs 1321, nüfus hane sayısı: 39, toplam nüfus sayısı: 160, hane nüfus ortalaması:4,10. Bugünkü adı: Pamukyazı. Bugün merkeze bağlı mahalle konumundadır.
- 14 Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi atik nüfus esas defteri arşiv C.11, sayım tarihi:17 Haziran 1321, nüfus hane sayısı:30, toplam nüfus sayısı:168, hane nüfus ortalaması:5,6.
- 15 Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi atik nüfus esas defteri arşiv C.16, sayım tarihi:7-8 Temmuz 1321, nüfus hane sayısı:49, toplam nüfus sayısı:268, hane nüfus ortalaması:5,46. 1933 yılında idari birim olarak Kemalpaşa ilçesine bağlanmıştır. Bkz.: BCA, Tarih: 30.5.1933 Sayı: 9603 Fon Kodu: 30.11.1.0 Yer No: 78.16.17.
- 16 Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi atik nüfus esas defteri arşiv C.7, Sayım Tarihi: 11 Mayıs 1321, nüfus hane sayısı: 39, toplam nüfus sayısı: 160, hane nüfus ortalaması:4,10. Bugünkü adı: Pamukyazı. Bugün merkeze bağlı mahalle konumundadır.
- 17 Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi atik nüfus esas defteri arşiv C.7, Sayım Tarihi: 11 Mayıs 1321, nüfus hane sayısı: 39, toplam nüfus sayısı: 160, hane nüfus ortalaması:4,10. Bugünkü adı: Pamukyazı. Bugün merkeze bağlı mahalle konumundadır.
- 18 Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi atik nüfus esas defteri arşiv C.7, Sayım Tarihi: 11 Mayıs 1321, nüfus hane sayısı: 39, toplam nüfus sayısı: 160, hane nüfus ortalaması:4,10. Bugünkü adı: Pamukyazı. Bugün merkeze bağlı mahalle konumundadır.
- 19 Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi atik nüfus esas defteri arşiv C.5, sayım tarihi:4-5-6 Mayıs 1321, nüfus hane sayısı:103, toplam nüfus sayısı:431, hane nüfus ortalaması:4,18. Bugün merkeze bağlı mahalle konumundadır. İdari birim olarak ortadan kalkan ve tek idari birimde birleştirilen Sepetçiler Köyü (Hane: 309-349) ve Sepetçiler Mecidiye Mahallesi (Hane: 270- 349) köy esas nüfus defterine eklenmiştir.
- 20 Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi atik nüfus esas defteri arşiv C.5, sayım tarihi:8 Mayıs 1321, nüfus hane sayısı:27, toplam nüfus sayısı:146, hane nüfus ortalaması:5,4. İdari birim olarak ortadan kaldırılarak Çaybaşı esas nüfus defterine (Hane:309 – 351) eklenmiştir. En son kayıt yılı: 1933.
- 21 Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi atik nüfus esas defteri arşiv C.5, sayım tarihi:7 Mayıs 1321, nüfus hane sayısı:26, toplam nüfus sayısı:101, hane nüfus ortalaması:4,18. İdari birim olarak ortadan kaldırılarak Çaybaşı esas nüfus defterine (Hane:270 – 349) eklenmiştir. En son kayıt yılı: 1934.
- 22 Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi atik nüfus esas defteri arşiv C.3, sayım tarihi:27-28 Mayıs 1321, nüfus hane sayısı:14, toplam nüfus sayısı:114, hane nüfus ortalaması:8,35. İdari birim olarak ortadan kaldırılarak Hortuna (Yazıbaşı) esas nüfus defterine (Hane:273-286) eklenmiştir. En son kayıt yılı: 1321. Yunan işgali sırasında Yunan askerinin köye baskını sonrası halk etraftaki çeşitli köylere dağılmıştır.
- 23 Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi atik nüfus esas defteri arşiv C.12, sayım tarihi:24 Haziran 1321, nüfus hane sayısı:102, toplam nüfus sayısı:550, hane nüfus ortalaması:5,39. Torbalı ilçesinin tek nahiyesidir.

Dağtekke²⁴, Demirci²⁵, Dere²⁶, Dirmil²⁷, Doğancılar²⁸, Döğerlik²⁹, Eyerci³⁰, Fetrek³¹, Gökyaka Teke³², Helvacı³³, Karacaagaç³⁴, Kırıklar³⁵, Karakızlar³⁶, Karakuyu³⁷,

- 24 Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi atik nüfus esas defteri arşiv C.14, sayım tarihi:25-26 Temmuz 1321, nüfus hane sayısı:26, toplam nüfus sayısı:161, hane nüfus ortalaması:6.19.
- 25 Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi atik nüfus esas defteri arşiv C.17, sayım tarihi:30-31 Mayıs 1321, nüfus hane sayısı:67, toplam nüfus sayısı:338, hane nüfus ortalaması:5.04.
- 26 Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi atik nüfus esas defteri arşiv C.12, sayım tarihi:4-5-6-7 Temmuz 1321, nüfus hane sayısı:68, toplam nüfus sayısı:362, hane nüfus ortalaması:5.32. 1933 yılında idari birim olarak Kemalpaşa ilçesine bağlanmıştır. Bkz.: BCA Tarih: 30/5/1933 Sayı: 9603 Fon Kodu: 30.11.1.0 Yer No: 78.16.17.
- 27 Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi atik nüfus esas defteri arşiv C.11, sayım tarihi:17 - 18 -19 Temmuz 1321, nüfus hane sayısı:65, toplam nüfus sayısı:349, hane nüfus ortalaması:5.36. Bu günkü adı: Korucuk. Köyle ilgili bir araştırma. Necat Çetin, "Tarihi Demokrasi ve Kitabeleri İle Korucuk (Dirmil) Köyü Araştırması", Büyük Torbalı Gazetesi, 14-15 Temmuz 2006.
- 28 Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi atik nüfus esas defteri arşiv C.13, sayım tarihi:19 -20 Eylül 1321, nüfus hane sayısı:36, toplam nüfus sayısı:189, hane nüfus ortalaması:5,25. Bugün idari birim olarak Buca ilçesine bağlanmıştır.
- 29 Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi atik nüfus esas defteri arşiv C.11, sayım tarihi:22 Nisan 1321, nüfus hane sayısı:23, toplam nüfus sayısı:119, hane nüfus ortalaması:5.17.
- 30 Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi atik nüfus esas defteri arşiv C.7, sayım tarihi:10 Mayıs 1321, nüfus hane sayısı:54, toplam nüfus sayısı:242, hane nüfus ortalaması:4.48. Bugün merkeze bağlı mahalle konumundadır.
- 31 Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi atik nüfus esas defteri arşiv C.12, sayım tarihi:21-22-23 Haziran 1321, nüfus hane sayısı:93, toplam nüfus sayısı:461, hane nüfus ortalaması: 4.94. 1933 yılında idari birim olarak Kemalpaşa ilçesine bağlanmıştır. Bakınız: BCA, Tarih: 30/5/1933 Sayı: 9603 Fon Kodu: 30.11.1.0 Yer No: 78.16.17.
- 32 Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi atik nüfus esas defteri arşiv C.12, sayım tarihi:6-7 Temmuz 1321, nüfus hane sayısı:39, toplam nüfus sayısı:227, hane nüfus ortalaması:5,82. 1933 yılında idari birim olarak Kemalpaşa ilçesine bağlanmıştır. Bkz.: BCA, Tarih: 30/5/1933 Sayı: 9603 Fon Kodu: 30.11.1.0 Yer No: 78.16.17.
- 33 Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi atik nüfus esas defteri arşiv C.4, sayım tarihi:15-16 Temmuz 1321, nüfus hane sayısı:46, toplam nüfus sayısı:270, hane nüfus ortalaması:5.87.
- 34 Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi atik nüfus esas defteri arşiv C.17, sayım tarihi:3-4-5-6 Haziran 1321, nüfus hane sayısı:48, toplam nüfus sayısı:216, hane nüfus ortalaması:4,5. 1954 yılında idari birim olarak Buca ilçesine bağlanmıştır. Bkz.: BCA, Tarih: 28/12/1954 Sayı: 27394 Dosya: Fon Kodu: 30.11.1.0 Yer No: 248.42..1.
- 35 Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi atik nüfus esas defteri arşiv C.13, sayım tarihi:12 Haziran 1321, nüfus hane sayısı:46, toplam nüfus sayısı:226, hane nüfus ortalaması:4.91. 1937 yılında idari birim olarak Buca ilçesine bağlanmıştır. Bkz.: BCA, Tarih: 05.05.1937, Sayı:12976, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 112.11.7.
- 36 Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi atik nüfus esas defteri arşiv C.16, sayım tarihi:11 -12 Temmuz 1321, nüfus hane sayısı:84, toplam nüfus sayısı:431, hane nüfus ortalaması:5.13.
- 37 Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi atik nüfus esas defteri arşiv C.8, sayım tarihi:19 - 20 -21 -22 Temmuz 1321, nüfus hane sayısı:103, toplam nüfus sayısı:614, hane nüfus ortalaması:5,96. Bugün merkeze bağlı mahalle konumundadır.

Kayas³⁸, Karaot³⁹, Kuşçuburnu⁴⁰, Çengele⁴¹, Hamidiye⁴², Saibler⁴³, Senek/Sinek⁴⁴, Meşhet⁴⁵, Meşhet Bulgar Mahallesi⁴⁶, Tepe⁴⁷, Tepe Ertuğrul Mahallesi⁴⁸, Torbalı Nahiye Merkezi⁴⁹, Tiryanda⁵⁰, Hortuna⁵¹, Yeni⁵², Yoğurtçular⁵³’dır.

-
- 38 Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi atik nüfus esas defteri arşiv C.9, sayım tarihi:28 Mayıs 1321, nüfus hane sayısı:1 toplam nüfus sayısı:1, hane nüfus ortalaması:1. Bu günkü adı: Pancar. Merkeze bağlı mahalle konumundadır.
- 39 Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi atik nüfus esas defteri arşiv C.15, sayım tarihi:9 -10 Temmuz 1321, nüfus hane sayısı:39, toplam nüfus sayısı:210, hane nüfus ortalaması:5.38.
- 40 Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi atik nüfus esas defteri arşiv C.9, sayım tarihi:24 Temmuz 1321, nüfus hane sayısı:17, toplam nüfus sayısı:88, hane nüfus ortalaması: 5,86. Bugünkü adı: Kuşçuburun. Merkeze bağlı mahalle konumundadır.
- 41 Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi atik nüfus esas defteri arşiv C.16, sayım tarihi:13 -14 Temmuz 1321, nüfus hane sayısı:44, toplam nüfus sayısı:236, hane nüfus ortalaması:5.36. Bu günkü adı: Ormanköy.
- 42 Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi atik nüfus esas defteri arşiv C.7, sayım tarihi:15-16 Temmuz 1321, nüfus hane sayısı:52, toplam nüfus sayısı:214, hane nüfus ortalaması:5.09. Bu günkü adı: Özbey. Merkeze bağlı mahalle konumundadır.
- 43 Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi atik nüfus esas defteri arşiv C.11, sayım tarihi:21 Haziran 1321, nüfus hane sayısı:14, toplam nüfus sayısı:117, hane nüfus ortalaması:8.35.
- 44 Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi atik nüfus esas defteri arşiv C.12, sayım tarihi:8-9 Temmuz 1321, nüfus hane sayısı:43, toplam nüfus sayısı:219, hane nüfus ortalaması:5.09. Bu günkü adı: Yeşilköy. 1933 yılında idari birim olarak Kemalpaşa ilçesine bağlanmıştır. Bkz.: BCA, Tarih: 30/5/1933 Sayı: 9603 Fon Kodu: 30.11.1.0 Yer No: 78.16.17.
- 45 Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi atik nüfus esas defteri arşiv C.6, sayım tarihi:19-20 Aralık 1320, nüfus hane sayısı:46, toplam nüfus sayısı:164, hane nüfus ortalaması:3,56. Bu günkü adı: Şehitler. Merkeze bağlı mahalle konumundadır.
- 46 Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi atik nüfus esas defteri arşiv C.6, sayım tarihi: nüfus hane sayısı: 21, toplam nüfus sayısı:94, hane nüfus ortalaması:3.85. Bu gün idari birim olarak ortadan kalkmıştır. En son kayıt tarihi: 1332. Toplam hane sayısı:28. Meşhet (Şehitler) Köyü nüfus esas defteri içersindedir. Yenilemeye alınmamıştır.
- 47 Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi atik nüfus esas defteri arşiv C.1, sayım tarihi:27-28-29 Nisan 321, nüfus hane sayısı:63, toplam nüfus sayısı:208, hane nüfus ortalaması: 4.44. Bu gün merkez mahalle konumundadır
- 48 Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi atik nüfus esas defteri arşiv C.2, sayım tarihi:1-2 Mayıs 1321, nüfus hane sayısı:59, toplam nüfus sayısı:250, hane nüfus ortalaması:4.23. 1329 yılından itibaren bağımsız mahalle idari birimdir. Bu gün merkez mahalle konumundadır
- 49 Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi atik nüfus esas defteri arşiv C.1, sayım tarihi:16-17-18 Şubat 1321, nüfus hane sayısı:105, toplam nüfus sayısı:444, hane nüfus ortalaması:4,22.
- 50 Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi atik nüfus esas defteri arşiv cilt no:3, sayım tarihi:20 Mayıs 1320, nüfus hane sayısı:1, toplam nüfus sayısı:1, hane nüfus ortalaması:1. İdari birim olarak ortadan kalkmıştır.
- 51 Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi atik nüfus esas defteri arşiv cilt no:4, sayım tarihi:20-21-22-23 Mayıs 1321, nüfus hane sayısı:102, toplam nüfus sayısı:517, hane nüfus ortalaması: 5.06. Bu günkü adı: Yazıbaşı. Merkeze bağlı mahalle konumundadır.
- 52 Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi atik nüfus esas defteri arşiv C.8, sayım tarihi:14 Mayıs 1321, nüfus hane sayısı:28, toplam nüfus sayısı:130, hane nüfus ortalaması:4,64.
- 53 Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi atik nüfus esas defteri arşiv C.3, sayım tarihi:29 Mayıs 1321, nüfus hane sayısı:29, toplam nüfus sayısı:144, hane nüfus ortalaması:4,96.

ATİK NÜFUS ESAS DEFTERLERİNİN ARŞİV TASNİFİ

Cilt No	Yazılı idari birim/birimler
1	Tepeköy, Torbalı nahiye merkezi
2	Arsılanlar, Tepe Ertuğrul Mahallesi
3	Çapak, Çorlu, Tiryanda, Yoğurtçılar
4	Hortuna, Helvacı
5	Çaybaşı, Sepetçiler, Sepetçiler Mecidiye Mahallesi
6	Meşhet, Meşhet Bulgar Mahallesi
7	Ahmetli, Arapçı, Eyerci, Hamidiye
8	Çakırbeyli, Karakuyu, Yeni
9	Ayrancılar, Belenbaşı, Kayas, Kuşçuburnu
11	Aritası, Bozköy, Dirmil, Döğerlik, Saibler
12	Dağkızılca, Dere, Fetrek, Gökyaka Teke, Senek
13	Bozköy, Doğancılar, Kırıklar
14	Dağtekke
15	Karaot
16	Cumalı, Çakallar, Karakızlar, Çengele,
17	Demirci, Karacaagaç

R.1320/21'de (M. 1904/5) Yerel Ekonomik Faaliyetler Açısından Sanat ve Sıfat Kayıtları: Defterlerde kaydı bulunan 2.265 hanenin 2.177'sinin hane reisi erkek olup bunların 1.999 tanesinin (%96.11) ekonomik faaliyet olarak yaptıkları iş yani sanat ve sıfatı belirtilmiştir. Bunlar rençperlik (% 81.19), amele (%4,95), çoban (%1,90), deveci (%1,70), çiftçi (%1,60), mesender, kömürücü, bağcı (%0,60), demirci, nalband (%0,40) ve diğerleridir. Hane reisi 88 kadının sanat ve sıfatı açısından hiç birinde durumu belirtilmemiştir. Toplam 288 hanenin (%13.31) sanat ve sıfatı da belirtilmemiştir. Aynı dönemde aynı idari birimde ikamet eden defter kayıtlarında gayrimüslimlerin (Meşhet Bulgar Mahallesi hariç⁵⁴) kaydı bulunmamaktadır. Kayıtlara göre en fazla ekonomik faaliyet tarım kesimindedir. Tarımsal faaliyetin en fazla olduğu sanat ise rençperliktir. 1999 haneden 1623'ü (%81.19) ekonomik faaliyet olarak rençperlik yapmaktadır.

Kısa Tarihçe: Bugün Torbalı ilçe merkezine 21 km. uzaklıkta bulunan Ormanköy'ün tarihi ile ilgili elimizde şu an için belge bulunmamasına rağmen adı ile ilgili sözlü anlatımlara dayanarak bilinen ilk adı "Cenkile"dir. Cenk sözlük anlamı ile "savaş/harp" anlamındadır. Zamanla halk arasında daha kolay söylendiği için "Çengele"ye dönüşmüştür. Ancak son araştırmalarda köyün asıl adının 24 oğuz boyundan biri olan "Yıva"⁵⁵ boyunun "Dirmilli" grubunun

54 Gayrimüslimlerin kaydının tutulduğu defterlere "Anasır defterleri" de denmektedir.

55 Yıva boyu hakkında bkz.: Faruk Sümer, Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilatı,

“Teke Türkmenleri” taifesinin “Çengellü” cemaatinden olduğu ortaya çıkmıştır⁵⁶. Çengellü cemaati ile ilgili arşiv kaynakları aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere şu şekildedir.

CEMAAT	TAİFE	GRUP	BOY	S	Hane	Mücerred	SANCAK	KAYNAK
Çengellü Cemaati	Teke Türkmenleri	Dermil	Yıva	T	51	16	Aydın S.	BOA, TD, nr. 414, s. 9-10, Kanunî Devri
Çengellü Cemaati	Teke Türkmenleri	Dermil Cemaati	Yıva	T	48	12	Aydın S. Ayasuluk Kaz.	BOA, TD, nr. 176, s. 149-150, sene 939 (1532-33)
Çengellü Cemaati	Teke Türkmenleri	Karaca koyunlu Cemaati	Yıva	T	57	18	Aydın S. Ayasuluk Kaz.	BOA, TD, nr. 270, s. 10-11, sene 957 (1550-51)

Tablonun incelemesinden anlaşılabacağı üzere Çengellü cemaati Kanunî devrinden itibaren Aydın Sancağı'ndadır. 1532/33 yılında ise Aydın Sancağı Ayasuluk (Selçuk) kazası bölgesindedir. Sadece cemaatin bir bölümü Sivas Kazası'ndadır. Çengellü cemaati 1550/51 yılında ise tapu tahrir kayıtlarına göre yine Ayasuluk Kazası bölgesindedir. Kaldı ki Dermil/Dirmil (Şu anki adı Korucuk) Köyü ile arasında 4 km.lik bir yakınlık bulunmaktadır.

Çengele Köyü Torbalı'nın en eski köylerinden biridir. Çünkü 1530 tarihli Kanunî Sultan Süleyman dönemine denk gelen 116 Numaralı Anadolu Vilayeti Muhasebe defterinde⁵⁷ Çapak⁵⁸, Akça Meşhed (Torbalı-Şehitler Mahallesi)⁵⁹, Yaylayaka (dağılmış)⁶⁰, Dirmilli (Torbalı/Korucuk)⁶¹, Bozköy⁶², Gugur (dağılmış)⁶³ gibi adı yazılı olan köylerimizdendir. Bu dönemde idari birim olarak bazısı Ayasuluk Kadılığına yani Selçuk ilçesine, bazısı ise Tire'ye bağlıdır. Kayda göre Çengele köyünde Hane: 23, Mücerred⁶⁴: 5 İmam: 1 Hasıl (vergi geliri): 4500 (Akçe)'dir.

Destanları, Ana Yayınları, İlavelerle 3. baskı, İstanbul 1980, s.s.360-368.

56 Yusuf Halaçoğlu, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, Ankara, TTK, C.2, s.526. Cevdet Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak Aşiret ve Cemaatler*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2005, s.659.

57 ⁵⁷ 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri Hicri-937/ Miladi 1530", Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi daire Başkanlığının Yayın no: 27 Defter-i Hakani Dizisi:II Ankara 1995, s.412, Necat Çetin, "1530 Yılı Anadolu Muhasebe Defterine Göre Torbalı Çukurundaki Köyler", Büyük Torbalı, 14 Mart 2009 Cumartesi, s.5.

58 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet... a.g.e., s.389-413. Hane: 16 Hasıl 5032.

59 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet... a.g.e., s.373-377. Hane: 46 Müreccet:18 Hatip: 1 Hasıl: 10500.

60 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet... a.g.e., s.415. Hane: 12 Mücerred: 8 Hasıl: 5000.

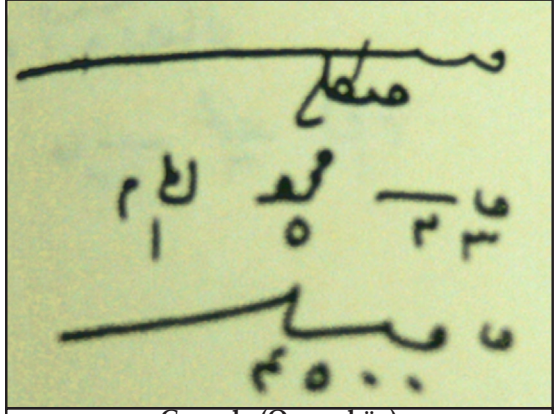
61 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet... a.g.e., Hane: 15 Mücerred: 5 Hasıl: 13146 . "Haftada bazar vardır" kaydı düşülmüş.

62 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet... Hane: 48 Mücerred: 16 Sipahi neferi: 4 Hasıl 7993 akçe.

63 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet... a.g.e. s.421.

64 Bekar, vergi yükümlüsü olmayan erkek.

19. yüzyılda önce Tiryanda Nahiyesine (Ayrancılar), daha sonra Dağkızılca nahiyesine, Torbalı'nın nahiye olması ile de Torbalı'ya bağlanmıştır. Köy, Bozköy, Dirmil(Korucuk), Helvacı gibi yerleşim alanını değiştiren köylere dendir. Söylenceye göre daha önce köy yerleşimi bugün köyün bulunduğı sırta yaklaşık 1,5 km. uzaklıkta bulunan "Seçiköy" denilen yerdedir. Halen bu mevkide eski köy yıkıntısından kalan ev temellerine

Çengele (Ormanköy)

rastlanılmaktadır⁶⁵. Söylenceye göre eşek arısından dolayı yerleşim yerini değiştirmek istemiştir. Bu tip yani eşek arısından dolayı dağılan köylere bölgede çok sık rastlamaktayız. Örneğin, Bozköy, Çapak yakınlarında dağılan Kuşçu köyü gibi... Köy Seçiköy mevkiinde iken doğusunda bulunan bugün "Kirse" mevki olarak adlandırılan yerde ayrı bir Hristiyan yerleşimi tespit edilmiştir. Çünkü Kilise mevkiinde küçük bir kilise (şapel) yıkıntısı bulunmaktadır⁶⁶. Bu bölgede de eski ev temellerine sık sık rastlanılmaktadır. İlginç olan her iki yerleşimin "Koca Mezarlık" denilen eski köy mezarlığını ortak kullanmalarıdır. Çünkü mezarlığın yarısı Müslüman, diğer yarısı ise gayrimüslim (Hristiyan) mezarlığıdır. Her ne kadar bugün bu mezarlık dağıtılıp zeytin tarlası haline getirilse de (Muhtar Mehmet Ali Öner zamanında) hala kenarlarda kırık lahit parçalarına rastlanmaktadır. Yaşlıların anlatımına göre bugün köy yerleşiminin bulunduğu yerde bir başka aşiret varmış. Aşiret, Seçiköy'den ayrılan köylünün buraya yerleşmesine izin vermeyince köylü ile aşiret arasında çarpışma olmuş. Aşiret yenilmiş ve köylü burayı cenk ile aldıkları için "Cenkile" adını vermişler. İlk yerleşimden olan gayrimüslimlerin bu bölgeyi ne zaman terk ettikleri konusunda şuan için bilgimiz yok. Ancak köyün en yaşlı kişisi olan Sayın Mehmet Alkan'ın ifade ettiğine göre, şuan köyün bulunduğu yerdeki bazı evlerin yerli Rumlardan kalma olduğunu, bunu büyüklerinden duyduğunu söylemektedir⁶⁷. Yerli Rumlardan geriye sadece iki mevki adı kalmıştır: Kirse ve Gâvur Damı. Çengele ismi o yöre halkı arasında halen geçerlidir. Eski nüfus ve tapu kayıtları da böyledir. 1307 (1891) yılı İzmir vilayeti salnamesine göre Çengele Karyesi Nüfus:197 Emakin:25'tir⁶⁸. Bölge ilk çağlardan beri insanların yerleşimine açık

65 Bu mevkideki tarlaya "Mahmutların bağı" da denmektedir. Mahmutlar köyde bir aile lakabıdır. Aile "Uzadioğlu" soyadını almış, ancak başka idari birime naklen gitmiştir.

66 Kilisede bulunan bir mezartaşı kitabesinin 5. yüzyıldan olduğunu öğrendik.

67 1922 doğumlu Mehmet Alkan ile yapılan görüşme (2003 yılı). Mehmet Alkan 2010 yılında vefat etmiştir.

68 -Sadiye Tutsak, T.29 Mali 1307 (1891 miladi) Yılı Aydın Vilayet Salnamesi, C.2, 1988, Ege Üniversitesi Edebiyat Fak. Tarih Bölümü Bitirme Tezi, XXX+375, Necmi Ülker, Köylerin

bir yerdir. Bunu definecilerin bölgede daha önce yaptıkları kaçak kazılardan ve bulunan mezarlardan anlıyoruz. 1961 yılından sonra pek çok köyün adı da devlet tarafından değiştirildiği için bu köyün adı da değiştirilmek istenmiştir. Köylülerin, köyün su kaynağı olan pınara izafeten ismin “Pınarbaşı” olarak verilmesi isteğine rağmen, etrafının çam ormanlarıyla çevrili olmasından dolayı “Ormanköy” adı verilmiştir. Bu isim daha yeni yeni benimsenmeye başlamıştır. Eskiler halen Çengele ismini kullanmaktadır. Köyün tüm kapladığı alan 11.788 km²’dir.

13.07.1321 Tarihli Çengele (Ormanköy) Köyü Osmanlı Nüfus Sayım Defterinin İncelenmesi: Bugün idari teşkilat olarak Torbalı ilçesine bağlı köy olan Çengele Rumi 1321 tarihli son Osmanlı Nüfus sayım defteri Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivinde atık defter No: 16 cilt numarası ile bulunmaktadır. Defterin boyutu 50 X 70 cm. ebadındadır. Osmanlıca metnin tarafımca Latin harflerine çevirisi yapılmıştır. Söz konusu defter 1976 yılına kadar işlem görmüştür. 1976 yılından sonra kurulan bir komisyonla defteri tümünden Latin harflerine aktarılmıştır. Aktarma sırasında lakaplar yazılmamış sadece kişilerin isimleri deftere aktarılmıştır. Aynı defterde sayfa 1-53 arası “Cumalı⁶⁹”, sayfa 75-164 arası “Karakızlar⁷⁰” köyüne ait sayım kaydı bulunmaktadır. İlk sayfada “İşbu defter 209 sahifeden ibaret olduğu tarafımca mahkeme mührü ile tasdik olundu. Fi 1-10-1290 Asliye Hukuk Hâkimi Şükrü” notu ve altında mühür ve imza bulunmaktadır. Köy kaydının bulunduğu 205 numaralı sayfasının başında “Tiryanda Nahiyesi Çengele Karyesi” ibaresi bulunmaktadır. Bu defterdeki kayda göre son Osman nüfus sayımı 13.07.1321 yani 26 Temmuz 1905 Çarşamba günü başlamış, aynı gün 1 ile 22. haneler, diğer 23 ile 44. hanelerin sayımı ise 14.07.1321 günü (27 Temmuz 1905 Perşembe) yapılarak tamamlanmıştır.

Köy sayım kaydı defterde 205. sayfadan itibaren başlamakta, 247. sayfada bitmektedir. Deftere önce her nüfus hanesine bir hane numarası verilmiştir. Hanenin ilk sırasına hane reisinin bilgileri yazılmıştır. Hane reisinin isim ve şöhreti, baba adı, anne adı, doğum yeri, doğum tarihi, medeni hali (Evli olanlara “Zevcesi vardır”, dul olanlara ise “Zevcesi yoktur” ibaresi düşülmüştür), cinsiyeti ve soyadı yazılıdır. İkinci ve diğer sıralarda ise genellikle hane reisinin erkek kardeş, erkek çocuklar, takriben eş veya eşler var ise annesi ve kızlarıyla ilgili bilgiler vardır. Aile kütük defterinin karşı sayfasında ise o kişi ile ilgili doğum, ölüm, evlenme ve yer değiştirme ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.

nüfus durumu ile ilgili en geniş bilgi bu salnamede bulunmaktadır. Bazı çevre köyleri nüfusları şöyledir; Dağtekte Karyesi Nüfus:216, Karaot Karyesi Nüfus:145, Dirmil Karyesi Nüfus:196.

69 Cumalı köyü şuan Kemalpaşa ilçesine bağlıdır. BCA, 30.05.1933 tarih ve 9603 sayılı belge. Sayım 7-8 Temmuz 1321 günü yapılmıştır. Sayımda köyde 46 hanede 268 kişi bulunmaktadır.

70 Karakızlar’da sayım 11-12 Temmuz 1321 günü yapılmış. Toplam 84 hanede 431 kişinin kaydı vardır.

Yapılan sayımda Çengele Köyü'nde toplam nüfus hane⁷¹ sayısı 44⁷²'tür. Her haneye bir nüfus hane numarası verilmiştir. Bu hane numaraları bugün kimliklerimizdeki "aile sıra" numaralarımızdır. Hane reisi olan kişinin isim ve şöhreti bölümünde tanındığı lakapları verildiği gibi bazen de sadece tanındığı şekilde isim olarak yazılmıştır. Baba ve anne isimleri yazılırken eğer yaşıyor ise direk ismi, yaşamıyor ise adının başına erkek ise "müteveffa", kadın ise "müteveffıye" ibaresi vardır.

Doğum yerleri Çengele sınırları içinde ise sadece "Çengele" yazılmaktadır. İlçe sınırları dışında doğanların doğum yerleri ise özellikle belirtilmektedir. Doğum yılı olarak "Rumi yıl" yazılıdır. Doğum yıllarını miladiye çevirmek için "584" ilave edilmelidir. Yaptığımız çalışmada ekteki köy nüfus defterinde de görüleceği üzere bütün veriler tablo şeklinde de verilmiştir⁷³.

Sayımda köyde bulunan 44 hanede toplam kişi sayısı 235⁷⁴'tir. Hane başına ortalama nüfus miktarı ise (toplam kişi sayısı/hane sayısı) 235/44: 5,34⁷⁵'tür. Tarihi demografi araştırmalarında genellikle hane ortalama nüfus miktarı 4 ile 5 arası olarak kabul edilmektedir. Çengele Köyü'ndeki hane başına ortalama nüfus miktarı bu rakamın üzerindedir.

Sayımı yapılan hane reislerinin ortalama yaşı 43.65'tir. Sayımda en yaşlı hane reisi, hane no 22'de kayıtlı olan Müteveffa Ali oğlu Konya 1246 doğumlu "Sinan Mustafa Dayı" dır. Sayımda 75 yaşındadır. Bugün bu aile "Keskin/Bakan" soyadını kullanmaktadır. Sayımda hanede toplam yedi kişinin kaydı bulunmaktadır. Bakan soyadlı kişiler bugün Torbalı'ya idari yönden bağlı olan Korucuk Köyünde ikamet etmektedirler. Yaşça en genç hane reisi ise Hane 20'de kayıtlı Müteveffa Halil oğlu Çengele 1301 doğumlu "Sarılar Aşiretinden Ali" dir. Sayımda 20 yaşındadır. Ailenin soyadı "Güç"tür. Hane Kapalı Kayıt konumundadır. Sayımda hanede toplam üç kişinin kaydı bulunmaktadır.

Sayımda en yaşlı kişi H.19 Sarılar aşiretinden Bekir'in ninesi olan Kavakalan⁷⁶ (Bayındır/Çınardibi Köyü) 1231(1815) doğumlu olan Zeynep Hanım'a aittir. Zeynep Hanım yazımda 90 yaşındadır.

71 Hane deyimi hakkında bkz.: Nejat Göynüç, "Hane deyimi hakkında", İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi 32, 1979, s.s.331-348.

72 Sayımda en kalabalık 110 hane ile Arslanlar'dır. En az hane halkı ise 14 hane ile Arıtış ve Saibler'dir. Arıtış köyü cumhuriyetin ilk yıllarında (1926) dağılmıştır. Bkz.: Necat Çetin, "Torbalı'nın Dağlan Köyü: Arıtış Köyü", *Büyük Torbalı*, 11 Ağustos 2006, Cuma s.5.

73 Ekteki defterin çevirisine bakınız.

74 Sayımda nüfus bakımından en kalabalık köy 614 kişi ile Karakuyu'dur. En az olan ise 69 kişi ile bu gün Bayındır ilçesine bağlı olan Havuzbaşı köyüdür. Yapılan bir çalışmaya göre 1321 yılında Aydın vilayetinde Müslüman nüfus toplam 1 610 859 kişidir. Bkz.: Justin McCarthy, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, Çev.:Bilge Umar, İstanbul, 1998, s.17, Tablo 2.7.

75 Hane ortalaması en yüksek köy 8,35 ile Saibler ve Çorlu Köyüdür. En düşük yer ise 3,56 ortalama ile bugün adı Şehitler olan Meşhed köyüdür. İlgili köylerin nüfus esas defterleri Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivindedir.

76 Köy Rumeli muhacirlerinin iskân edildiği Pomak köyüdür.

Sayımda en genç olan kişi sayısı birden fazladır. 1320 doğumlu olup sayımda bir yaşında olanlar şunlardır: Hane sıra numarası (bundan sonra sadece HSN olarak belirtilecektir) "7" Birey sıra no: (Bundan sonra sadece BSN olarak belirtilecektir) 4 Mustafa, HSN: 8 BSN:3 Aliye, HSN: 9 BSN: 5 Cemile, HSN: 10 BSN: Hatice, HSN:14 BSN:5 İbrahim, HSN:17 BSN: 5 Ayşe, HSN: 18 BSN: 5 Ayşe, HSN: 19 BSN:8 Şerife, HSN:25 BSN: 10 Ümmühan, HSN:35 BSN: 3 Abdurrahman, HSN: 37 BSN: 7 Fatma'dır. HSN 35 TÜTÜNCÜ ailesi ise Tire ilçesi Yunus Emre Mahallesine nakil gitmiştir.

Hane Reislerinin Cinsiyeti: 44 hane reisinin "42"si (%95,45) erkek ve "2"si (%4,55) ise kadındır. Bu haneler şunlardır: HSN 26 "Müteveffa Hacı İbrahim oğlu Mehmet zevcesi Vesile"⁷⁷ ve HSN 40 "Müteveffa Sağ Hasan oğlu Abdullah Zevcesi Ayşe" dir. Sayımdaki Köy halkının cinsiyetine bakacak olursak 117 kişinin erkek (%49,79), 118 kişinin ise kadın (%50,21) olduğunu görürüz. En fazla erkek sayısı HSN 37 (Karagöz-Dinçsoy) 'de 6, en fazla kadın sayısı ise HSN 19 (Çetin)'da 7 kişidir.⁷⁸

Sayımdaki Kişilerin Medeni Durumları: Sayımı yapılan 235 kişiden 94 kişi (%40) evli, 122 kişi (%51,91) bekar ve 19 kişisi (%8,09) duludur. Hanelerde en fazla evli sayısı 6 kişi ile HSN 4 (Alkan), en fazla bekar ise 6 kişi ile HSN 25 (Yılmaz-Coşkun), 27 (Öner), 37 (Karagöz-Dinçsoy) ailelerinde bulunmaktadır.

Hane Reislerinin Defterde Bulunan Lakapları: Hane (Açıklama: Bundan sonra hane sadece H. olarak gösterilecektir.) 1-2-16 -41 "Sarı", H.3 "Koca Hafız oğlu", H.4-13 "Hacı", H.5-23-24-25-27-35 "Hafızoğlu", H.6 "Babucçuoğlu", H.7-8-11-43 "Cerit aşiretinden..", H.9-27 "Demircioğlu", H.10-19-20-34 "Sarılar aşiretinden..", H.12 "Koca", H.14-17-29-30-33-36 "Kabasakaloğlu", H.15 "Topaloğlu", H.18"Trazlı aşiretinden", H.21-32 "Kocaoğlan-oğullarından", H.28 "Çallı", H.31 "Mehteri", H.37 "Kaçar", H.38 "Tosunoğlu", H.39 "Ağaoğlu", H.40 "Sağır", H.42 "Seydişehirli Çolakoğlu", H.44 "Eskici" dir.

Hane Reislerinin Yaptığı İşler (Sanat ve Sıfatları): H.7 "Hatib" (%2), H.37 "Hademe"(%2), H.17-26-40-41-42 belirtilmemiş (%12), diğer 37 hane (%84) "Rençper" olarak gösterilmiştir⁷⁹. "Çiftçi" kaydının olmaması dikkat çekmektedir. Yazımda rençperlik çiftçilikten daha ağır iş yapan, hem toprakla uğraşan, hem de hayvancılık yapan olarak algılanmıştır.

Hane Halkının Baba ve Annelerinin Sağ veya Ölü Olma Durumları: 44 hane halkından 12 tanesinin babası sağ (%10,25) diğerleri ise ölüdür. (%89,74). 44 hane halkının 48 tanesinin annesi sağ (%40,68), diğerleri ise ölüdür (%59,32), 8 hane reislerinin ölü olan anne veya babalarının isimleri yazılmamıştır⁸⁰.

77 Vesile 20.yy. başlarında Ödemiş yöresinde en ünlü zeybek Çakırcalı Mehmet'in yeğenidir. (Torunun oğlu Mehmet Alkan anlatımı.2007 yılı).

78 Daha ayrıntılı için Tablo 1'e bakınız.

79 Ekteki Tablo 4'e bakınız.

80 Ekteki Tablo 2 ve 3'e bakınız.

Hane Halkının Doğum Yerleri: Toplam 235 kişiden 193'ü (%82,12) Çengele, 7 kişi Helvacı, 3 kişi Tire, 4 kişi Kavakalan ve Gökyaka Tekke⁸¹, 2 kişi de Bayındır, Karaot ve Karakızlar, 19 kişi ise Sinek, Kadıköy, Çırpanlı, Eğerci, Osmanlar, Karaot, Çapak, Nif, Dağteke, Konya, Torbalı, Birgi, Çal, Halkapınar, Karakuyu, Seydişehir, Kızılca, Çırpı ve Cumalı doğumludur⁸². Buna göre 224 kişi idari merkez olarak köy (%95.31), 11 kişi ilçe (%4.68), 1 kişi de şehir (%0.42) doğumludur. 1905 yılı idari sınırlara baktığımızda toplam nüfusun 215 kişisi (%91,49), 20 kişisi (%8.51) ise idari merkez sınırları dışında doğmuştur⁸³.

Hane Soyadları: 44 hanenin 38 tanesinin (%86,36) soyadı defterde kayıtlıdır. 6 tanesinin (%13,64) ise soyadı defterde kayıtlı değildir. Bu haneler HSN 26-33-36-40-41-44. Bunun nedeni ise bu hanelerin kapalı kayıt olması konumunda olmasından dolayıdır. Soyadı olup da bugün kapalı kayıt konumunda olan hanelerde bulunmaktadır. Bu hanelerin erkek olarak soyu devam etmediği için soyadları kullanılmamaktadır⁸⁴.

Hane İçi Kişi Sayısı: Sayımda en kalabalık aile "H.19 "Çetin" ve H.25 "Yılmaz-Coşkun" soyadını taşıyan aile olan hanelerdir. Sayımda hanede toplam "10" kişi vardır. Sayımda hane içi kişi sayısı en az olan haneler ise "H.5-33-34 ve 41" dir. Bu hanelerde kişi sayısı "2" dir.

Hane Halkını Oluşturan Fertler: Aynı haneye kayıtlı hane halkının birbirleri ile olan yakınlığına baktığımızda genellikle hane halkının baba, anne, oğlu ve kızından oluştuğu görülmektedir. 27 hanenin 60 oğlu bulunmaktadır. Kayıtlara göre hane reisinin en fazla 4 oğlu vardır. 36 hanenin zevcesi vardır. 8 tanesinin eşi bulunmamaktadır. Birden fazla eşi olan yoktur. 25 hanenin 41 kerimesi (kızı), 1 hanenin beslemesi (evlatlığı) vardır.⁸⁵

Sayımdaki Hanelerin Şu Anda İdari Birimdeki Lakapları: Hane (Açıklama: Bundan sonra hane sadece H. olarak gösterilecektir) 1 "Paşalar", H.2 "Abdiler", H.3 " İmamlar/ Hasan Hüseyinler", H.4 "Hacıoğulları / Şakirler", H.7 " Gökoğlanlar / Gök Mehmetler / Hafızlar", H.8 "Ömerler", H.9 "Demirciler", H.10 "Garibler", H.12 "Çelebiler / Osmanlar", H.13 " İslamlar / Halil onbaşılar", H.14 "İsmailler / Kahveciler", H.15 Amca Mehmetler / Süleymanlar", H.16 "Amcalar", H.17 " Nalbantlar", H.18 "Mahmutlar", H.19-20 "Gacarlar / Hamza Aliler", H.21 "Ali Efeler", H.22 "Sinanlar", H.23-24 "Kara İbrahimler", H.25 "İslamlar/ Şerifeler / Mestanlar", H. 27 " Koca Mehmetler / Koca oğlanlar", H.29 " Haniseler", H.30 " Çobanlar / Koca Ahmetler", H.32 " Mumcular", H.34 "Gariblerin Yusuf", H.35 " Topallar/Durmuşlar", H.36 - 38 " Tosunlar",

81 Şuan Kemalpaşa ilçesine bağlı bir idari birimdir.

82 Ekteki Tablo 1 de doğum yerlerine bakınız.

83 Ekteki Tablo 5 ve tablo 6 ya bakınız.

84 Bu haneler şunlardır: 2 (Avcı)-6 (Eskil) -18 (Uzadioğlu) -20 (GÜÇ)-28 (Kaynak)-42(Kaptan).

85 Daha fazla ayrıntı için ekteki hane reislerinin hane içi diğer fertlerle yakınlığı tablosuna bakınız.

H.37 "Kara Mehmetler", H.39 "Faydalar/Kırlı Hasanlar"⁸⁶, H.43 " Ceritler/ Haliloğulları" dır.

Bazı hanelerdeki kişilerin bazıları başka bir idari birime yer değiştirerek nüfus kaydını aldırılmışlardır. Bu haneler şunlardır: H.3 (Küçük) 1973 yılında İzmir Bozyaka, H.20 (Balen) İzmir Kemalpaşa Sofular(Yiğitler), H.20 (Baykurt) bazıları 1977 yılında Torbalı Korucuk, H.14 (Gürer) 1976 yılında İzmir Bornova Pınarbaşı, H.22 (Keskin-Bakan) Bazıları 1963 yılında Torbalı Korucuk Köyü, H.23 (Çelik) 1944 yılında Bayındır Elifli, H.24 (Şeker) Bazıları 1937 yılında İzmir Kemalpaşa Gökyaka Tekke Köyü, H.25 (Yılmaz) 1975 yılında İzmir Kadriye Mahallesi, H.27 (Öner) Bazıları 1950 yılında Torbalı Çapak köyü, H.30 (Özcan). Bazıları 1978 yılında Torbalı Tepeköy Mahallesi, H.32 (Mumcu) 1966 yılında Torbalı Tepeköy Mahallesi, H.34 (Özdemir) 1947 yılında Torbalı Korucuk köyü, H.35 (Tütüncü) 1942 yılında Tire Yunus Emre Mahallesi, H.39 (Doğan) Bazıları 1952 yılında Bayındır Çırpıköy, bazıları 1975 yılında İzmir Eşrefpaşa'ya nakil gitmişlerdir. Bu verilere göre 8 hane tümünden (%18.18), 7 hanenin bazıları (%15,90) nakil gitmiştir. Bu 15 haneden 9 tanesi ilçe sınırları dışına geriye kalan 6 tanesi ise ilçe sınırları içersinde nakille yer değiştirmiştir.

Hanelerin defterdeki lakapları ile örtüşen soyadları şunlardır: H.9 Demircioğlu (Demirci), H.30 Kabasakal (Kabasakal), H.39 Doğan (Doğan). Hanelerin aldığı soyadları ile bugün idari birimdeki lakapları örtüşenler ise şunlardır: H.9 Demirci (Demirciler), H.17 Naldelen (Nalbantlar), H.32 Mumcu (Mumcular), H.43 Cirit (Ceritler)'dir.

Defter kaydına lakaplara baktığımızda göre birbirleri ile akrabalık bağları bulunan aileler de ortaya çıkmaktadır. H.1-2-16-41 (Sarı İbrahim...), H.7-8-11-43 (Cerid aşiretinden...), H.9-27 Demircioğlu...), H.10-11-19-20-34 (Sarılar aşiretinden...), H.13-23-24-25-26 (Hacı İbrahim oğlu...), H.14-17-29-30-33-35-36 (Kabasakaloğlu...), H.21-32 (Kocaoğlanoğullarından...).

Kapalı Kayıt Haneler: Yazımda bulunan ilk ailelerden 13 ailenin hane kaydı bugün kapalı kayıt durumundadır. Yani soyları devam etmemektedir. Çünkü bazı ailelerin ya çocuğu olmamış, ya da erkek çocuğu olmamış ya da erkek çocuklar seferberlikte cephelede şehit düşmüştür. Kapalı kayıtlı olanlar şu hanelerdir: H.2 "Sarı İbrahim oğlu Abdi Çavuş" (Avcı), H.5 "Hafızoğlu Hüseyin", H.6 "Pabuçcuoğlu Veli" (Eskici), H.20."Sarılar aşiretinden Ali" (Güç), H.26 "Ölü Hacı İbrahim oğlu Mehmet eşi Vesile", H.28 "Çallı Hüseyin" (Kaynak), H.31 "Mehteri Mehmetin oğlu İbrahim" (Limoncu), H.36 "Kabasakaloğlu Tosun Mehmet", H.40 "Ölü Sağır Hasan oğlu Abdullah eşi Ayşe", H.41 Sarı İbrahim oğlu Topal Hüseyin", H.42 "Seydişehirli Çolak oğlu Mehmet" (Kaptan), H.44 "Eskici Süleyman mahdumu Mehmet".

İdari Birimdeki Aşiretler: Sarılar aşireti⁸⁷: Bu aşiret önemli ve büyük

86 Söz konusu aile Konya Seydişehir kökenli olup Seydişehir'de lakapları "Bıçakçılar" dır.

87 Sarılar aşiretinin kurduğu aynı ismi taşıyan idari birimler de bulunmaktadır. Örneğin:

bir aşiret olup büyük bir bölümü Kemalpaşa'da aşiretin adını taşıyan *Sarılar köyüne* yerleştirilmiştir⁸⁸. Bir kısmı ise Tire ilçenin Sarılar köyündedir. Bir kısmı ise Helvacıköy (Eski H.19) ve Dağtekke köyüne yerleşmiştir (H.22/Bardak-Akbulut-Günel-Duman) (H.19/Yağcı).Yukarıda da görüleceği üzere H.10-19-20-34 bu aşirettendir. Trazlı aşireti: Bu aşiret mensupları Ormanköy de olduğu gibi Dağtekke köyü (H.17/Aralık) ve Kemalpaşa Cumalıköy (H.7/Doğru-Öz) gibi etraf köylere yerleşmiştir. Ancak bir süre sonra bu aşiretten olanların büyük bir bölümü Kemalpaşa yakınlarında kendi aşiretlerinin adını taşıyan *Trazlı köyüne (Çarşafli)*⁸⁹ göç etmişlerdir. Cerit aşireti: Önemli ve kalabalık bir aşirettir. Yukarıda da görüleceği üzere H.7-8-11-43 bu aşirettendir. Torbalı'nın Tepeköy-Ahmetli gibi etraf köylerde dağınıktır. Bazıları toplu olarak Kemalpaşa ilçesi Sofular (Yiğitler) köyüne yerleşmişlerdir⁹⁰.

Sonuç

2003 yılında Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğünce alınan izinle Torbalı İlçe Nüfus Müdürlüğü arşivinde bulunan 1321 yılı Osmanlı nüfus esas defterleri incelenmiştir. Çengele (Ormanköy) Karyesi/Köyü 1530 yılı Osmanlı kayıtlarında var olan köylerden biridir. Bu günkü nüfus belgelere dayanaklık eden son Osmanlı Nüfus sayımı Çengele Köyünde 13 Temmuz 1321 günü başlamış, 14 Temmuz 1321 günü bitmiştir. Sayımda toplam 44 hanede 117 erkek, 118 kadın olmak üzere 235 kişi tespit edilmiştir. Sayımındaki 14 kişi seferberlik döneminde askerde kaldığı tespit edilmiştir. Defterlerde hane reislerinin lakapları, sanat ve sıfatları belirtilmiştir. Köye 19. Yüzyılda Sarılar, Cerit ve Trazlı aşiretlerinin iskân edildiği görülmektedir. Bazı aileler daha sonraki yıllarda başka idari birimlere nakil aldırılmıştır.

Çengele/Ormanköy Köyü'nün 1950 Yılından İtibaren Nüfus sayımları: 1905:235, 1950: 275, 1955: 262, 1960: 307, 1965: 334, 1970: 366, 1975: 320, 1980: 288, 1985: 303, 1990: 258, 1997:263, 2000:296, 2010: 237.

Kemalpaşa Sarılar Köyü, Tire Sarılar Köyü, Nevşehir Avanos sarılar Kasabası, Gaziantep Yavuzeli Sarılar Köyü gibi.

88 Sabri Süregevil, *Kemalpaşa (Nif) ve Çevresinin Tarihi*, Kemalpaşa Kaymakamlığı YAY., 2000.

89 Bugün Kemalpaşa İlçesinin Armutlu beldesinin mahallesidir. İzmir Karabağlar'a bağlı ayrı bir Trazlı Köyü de bulunmaktadır.

90 Ceritler konusunda bakınız. Faruk Sümer, *a.g.e.* s.606 vd. Orhan Sakin, Anadolu'da Türkmenler ve Yörükler, İstanbul, 2006, s.131.

EKLER:

EK 1: TIRYANDA NAHİYESİ ÇENGELLE KARYESİ ¹						
Hane No: 1 ²						
Sıra	İsim ve şöhreti	Sanat ve sıfatı	Babası	Annesi	Doğum yeri	Doğum Tarihi
1	Sarı İbrahim hafidi Mehmet	Rençber	Müteveffa Sarı İbrahim oğlu Abdullah	Müteveffıyye Rukiye	Çengele	1284
2	Oğlu Mehmet		Sarı İbrahim hafidi Mehmet	Fatma	Çengele	1307
3	Zevcesi Fatma		Müteveffa Mehmet	Ayşe	Helvacı ³	1281
Hane No: 2 ⁴						
1	Sarı İbrahim oğlu Abdi Çavuş	Rençber	Müteveffa Sarı İbrahim oğlu Abdullah	Müteveffıyye Rukiye	Çengele	1270
2	Kerimesi Zekiye		Abdi	Emine	Çengele	1317
3	Zevcesi Emine		Müteveffa Kırılı Hüseyin	Hatice	Karakızlar ⁵	1287
4	Beslemesi Mehmet Ali		Topçu oğlu Osman	Huriye	Helvacı	1313
Hane No: 3 ⁶						
1	Koca Hafız oğlu Hüseyin	Rençber	Müteveffa Mehmet	Meryem	Çengele	1290
2	Biraderi Mehmet		Müteveffa Mehmet	Meryem	Çengele	1292
3	Validesi Meryem		Müteveffa Hafız İbrahim	Müteveffıyye Fatma	Sinek ⁷	1256
4	Zevcesi Ayşe		Müteveffa Mehmet	Hatice	Çengele	1298
Hane No: 4 ⁸						
1	Hacı Salih Efendi oğlu Mehmet	Rençber	Müteveffa Salih Efendi	Müteveffıyye Hatice	Çengele	1254
2	Oğlu Şakir		Mehmet	Hatice	Çengele	1289
						Sayımdaki yaşı
						37
						14
						40
						51
						4
						34
						8
						31
						29
						65
						23
						67
						32

3	Diğeri Ahmet	Mehmet	Hatice	Çengele	1293	28
4	Diğeri Mehmet Ali ⁹	Mehmet	Hatice	Çengele	1298	23
5	Hafidi Mecit	Ahmet	Rukiye	Çengele	1308	13
6	Zevcesi Hatice	Müteveffa Mehmet Ali	Müteveffiyye Ayşe	Helvacı	1268	53
7	Oğlu Şakir Zevcesi Ayşe	Hacı İbrahim oğlu Hüseyin	Rukiye	Çengele	1299	22
8	Diğeri oğlu Ahmet Zevcesi Rukiye	Halil Mustafa	Müteveffiyye Ayşe	Çengele	1298	23
Hane No: 5 ¹⁰						
1	Hafız oğlu Hüseyin	Rençber	Müteveffa Hafız Hüseyin	Rukiye	1300	21
2	Validesi Rukiye		Müteveffa Ahmet	Müteveffiyye Ayşe	1271	50
Hane No: 6 ¹¹						
1	Babucu oğlu Veli	Rençber	Müteveffa Ali	Raziye	1293	28
2	Biraderi Hüseyin		Müteveffa Ali	Raziye	1295	26
3	Validesi Raziye		Müteveffa Mustafa	Müteveffiyye	1271	50
4	Hemşiresi Fatma		Müteveffa Ali	Raziye	1301	20
Hane No: 7 ¹³						
1	Cerid aşiretinden ¹⁴ İbrahim oğlu Mustafa	Hatib	Müteveffa İbrahim	Müteveffiyye Hatice	1271	50
2	Oğlu Halil İbrahim		Mustafa Efendi	Adile	1312	9
3	Diğeri Sabit		Mustafa Efendi	Adile	1318	3
4	Diğeri Mustafa		Mustafa Efendi	Adile	1320	1
5	Zevcesi Adile		Çırpanlı Nuri	Zübeyde	1296	25
Hane No: 8 ¹⁷						
1	Cerid aşiretinden İbrahim oğlu Ömer	Rençber	Müteveffa İbrahim	Müteveffiyye Hatice	1275	46
2	Zevcesi Fatma		Müteveffa Memiş	Gülüm	1293	28
3	Kerimesi Aliye		İbrahim oğlu Ömer	Fatma	1320	1
Hane No: 9 ¹⁸						

1	Demirci oğlu Kara Mehmet	Rençber	Müteveffa Mehmet	Ayşe	Çengele	1281	40
2	Oğlu Mehmet		Kara Mehmet	Ayşe	Çengele	1303	18
3	Diğeri Ahmet		Kara Mehmet	Hatice	Çengele	1319	2
4	Kerimesi Emine		Kara Mehmet	Hatice Mustafa	Çengele	1303	18
5	Kerimesi Cemile		Kara Mehmet	Hatice	Çengele	1320	1
6	Zevcesi Hatice		Kara Mehmet oğlu Halil	Keziban	Bayındır Kazası	1294	27
7	Validesi Ayşe		Muhacirden Halil	Müteveffiyye	Eğerci ¹⁹	1261	60
Hane No: 10 ²⁰							
1	Sarılar aşiretinden Garib Mustafa	Rençber	Müteveffa İsmail	Müteveffiyye Şerife	Çengele	1275	46
2	Oğlu İbrahim		Garib Mustafa	Gülüm	Çengele	1301	20
3	Diğeri Nazif		Garib Mustafa	Gülüm	Çengele	1313	8
4	Kerimesi Ümmü		Garib Mustafa	Gülüm	Çengele	1313	8
5	Diğeri Hatice		Garib Mustafa	Gülüm	Çengele	1320	1
6	Zevcesi Gülüm		Müteveffa Yusuf	Hatice	Kavakalan	1276	45
Hane No: 11 ²¹							
1	Cerid aşiretinden Mehmet	Rençber	Müteveffa İbrahim	Müteveffiyye Hatice	Çengele	1266	55
2	Oğlu İbrahim		Mehmet	Gülüm	Çengele	1295	26
3	Diğeri Bekir		Mehmet	Gülüm	Çengele	1301	20
4	Zevcesi Gülüm		Müteveffa Bekir	Müteveffiyye Cennet	Çengele	1256	65
5	Oğlu İbrahim zevcesi Ümmühan		Halil oğlu Hüseyin	Teslime	Osmanlar ²²	1297	24
Hane No: 12 ²³							
1	Koca Ahmet oğlu Çelebi ²⁴	Rençber	Müteveffa Mehmet	Müteveffiyye Rukiye	Gökyaka Teke ²⁵	1278	43
2	Oğlu Osman		Koca Ahmet oğlu Çelebi	Hatice	Çengele	1311	10
3	Diğeri Mehmet		Koca Ahmet oğlu Çelebi	Hatice	Çengele	1318	3

4	Kerimesi Emine		Koca Ahmet oğlu Çelebi	Hatice	Çengele	1305	16
5	Diğeri Nazife		Koca Ahmet oğlu Çelebi	Hatice	Çengele	1307	14
6	Diğeri Ayşe		Koca Ahmet oğlu Çelebi	Hatice	Çengele	1309	12
7	Zevcesi Hatice		Müteveffa Osman	Fatma	Karaot ²⁶	1279	42
8	Kayınvalidesi Fatma		Müteveffa Osman	Rukiye	Karaot	1256	65
Hane No: 13 ²⁷							
1	Hacı İbrahim oğlu Hüseyin	Rençber	Müteveffa Hacı İbrahim	Müteveffiyiye Hatice	Çengele	1267	54
2	Oğlu Halil		Hacı İbrahim oğlu Hüseyin	Rukiye	Çengele	1303	18
3	Diğeri Mehmet Ali ²⁸		Hacı İbrahim oğlu Hüseyin	Rukiye	Çengele	1305	16
4	Kerimesi Hasibe		Hacı İbrahim oğlu Hüseyin	Rukiye	Çengele	1309	12
5	Zevcesi Rukiye		Müteveffa Mehmet Ali	Müteveffiyiye Ayşe	Helvacı	1271	50
Hane No: 14 ²⁹							
1	Kabasakal oğlu İsmail	Rençber	Müteveffa Mustafa	Müteveffiyiye Ayşe	Çengele	1278	43
2	Oğlu Nuri		İsmail	Dudu	Çengele	1303	18
3	Diğeri Arif		İsmail	Dudu	Çengele	1307	14
4	Diğeri Halil		İsmail	Dudu	Çengele	1318	3
5	Diğeri İbrahim		İsmail	Dudu	Çengele	1320	1
6	Kerimesi Elmas Hanım		İsmail	Dudu	Çengele	1305	16
7	Zevcesi Dudu		Müteveffa Halil	Ayşe	Çengele	1288	33
Hane No: 15 ³⁰							
1	Topal oğlu Süleyman	Rençber	Müteveffa Mehmet	Müteveffiyiye Ayşe	Çengele	1283	38
2	Oğlu Ali		Topal oğlu Süleyman	Fatma	Çengele	1318	3

3	Biraderzadesi Mehmet		Müteveffa Hüseyin	Zeynep	Çengele	1308	13
4	Diğeri Ayşe		Topal oğlu Süleyman	Fatma	Çengele	1315	6
5	Zevcesi Fatma		Müteveffa Sağır Hüseyin	Müteveffiyye Fatma	Çengele	1281	40
6	Mehmet zevcesi Zekiye		Mustafa	Şerife	Çengele	1319	2
Hane No: 16 ³¹							
1	Sarı İbrahim oğlu İbrahim	Rençber	Müteveffa Mehmet	Hatice	Çengele	1295	26
2	Validesi Hatice		Müteveffa Mehmet	Müteveffiyye	Çapak	1263	58
3	Hemşiresi Ayşe		Müteveffa Mehmet	Hatice	Çengele	1298	23
4	Zevcesi Hatice		Hacı İbrahim oğlu Hüseyin	Rukiye	Çengele	1291	30
Hane No: 17 ³²							
1	Kabasakal oğlu Ali Çavuş		Müteveffa Mustafa	Müteveffiyye Ayşe	Çengele	1275	46
2	Oğlu Mustafa		Ali Çavuş	Fatma	Çengele	1317	4
3	Diğeri Hakkı		Ali Çavuş	Fatma	Çengele	1319	2
4	Kerimesi Sadıka		Ali Çavuş	Fatma	Çengele	1307	14
5	Diğeri Ayşe		Ali Çavuş	Fatma	Çengele	1320	1
6	Zevcesi Fatma		Müteveffa Abdullah	Müteveffiyye Rukiye	Çengele	1292	29
Hane No: 18 ³³							
1	Tirazlı asiretinden Halil	Rençber	Müteveffa Mahmut	Müteveffiyye Fatma	Çengele	1285	36
2	Biraderi Veli		Müteveffa Mahmut	Müteveffiyye Fatma	Çengele	1293	28
3	Biraderzadesi Fatma		Mahmut oğlu Veli	Dudu	Çengele	1316	5
4	Diğeri Şerife		Mahmut oğlu Veli	Dudu	Çengele	1318	3
5	Diğeri Ayşe		Mahmut oğlu Veli	Dudu	Çengele	1320	1
6	Zevcesi Fatma		Müteveffa Mustafa	Şerife	Nif Kazası ³⁴	1302	19
7	Biraderi Veli zevcesi Dudu		Müteveffa Hasan	Müteveffiyye Zeynep	Helvacı	1299	22
Hane No: 19 ³⁵							

1	Sarılar aşiretinden Bekir ³⁶	Rençber	Müteveffa Halil	Hatice	Çengele	1290	31
2	Biraderi Süleyman		Müteveffa Halil	Hatice	Çengele	1298	23
3	Oğlu Kazım		Bekir	Ayşe	Çengele	1317	4
4	Validesi Hatice		Müteveffa Mehmet	Zeynep	Çengele	1256	65
5	Ninesi Zeynep		Müteveffa Ahmet	Müteveffiyye	Çengele	1231	90
6	Zevcesi Ayşe		Müteveffa Ali	Fatma	Çengele	1291	30
7	Kerimesi Ümmü		Bekir	Ayşe	Çengele	1318	3
8	Diğeri Şerife		Bekir	Ayşe	Çengele	1320	1
9	Biraderi Süleyman zevcesi Hanife		Müteveffa Mestan	Ümmühan	Bayındır	1305	16
10	Biraderi kerimesi Zeynep		Süleyman	Müteveffiyye Ayşe	Çengele	1316	5
Hane No: 20 ³⁷							
1	Sarılar aşiretinden Ali	Rençber	Müteveffa Halil	Hatice	Çengele	1301	20
2	Zevcesi Hatice		Müteveffa Ali	Meryem	Dağteke ³⁸	1303	18
3	Teyzesi Ayşe		Mahmut	Zeynep	Kavakalan	1266	55
Hane No: 21 ³⁹							
1	Kocaoğlan oğullarından Ali	Rençber	Müteveffa Mehmet	Müteveffiyye Raziye	Çengele	1260	61
2	Zevcesi Hatice		Müteveffa Mehmet	Müteveffiyye Rukiye	Gökyaka Tekke	1263	58
3	Hafidi İbrahim		Hüseyin	Müteveffiyye Ayşe	Gökyaka Tekke	1313	8
Hane No: 22 ⁴⁰							
1	Sinan Mustafa Dayı	Rençber	Müteveffa Ali	Müteveffiyye	Konya	1246	75
2	Oğlu Mehmet		Sinan Mustafa dayı	Emine	Çengele	1283	38
3	Diğeri Arif		Sinan Mustafa oğlu Mehmet	Fatma	Çengele	1315	6
4	Hafidi Ali		Sinan Mustafa oğlu Mehmet	Fatma	Çengele	1317	4
5	Hafidesi Safiye		Sinan Mustafa oğlu Mehmet	Fatma	Çengele	1319	2

6	Zevcesi Emine		Müteveffa Mehmet	Müteveffiyye Ayşe	Çengele	1251	70
7	Oğlu Mehmet zevcesi Fatma		Halil Hüseyin	Elife	Torbalı	1296	25
Hane No: 23 ⁴¹							
1	Hacı İbrahim oğlu Ahmet	Rençber	Müteveffa Halil	Ayşe	Çengele	1282	39
2	Kerimesi Ayşe		Hacı İbrahim oğlu Ahmet	Müteveffiyye Fatma	Çengele	1305	16
3	Diğeri Nazife		Hacı İbrahim oğlu Ahmet	Müteveffiyye Fatma	Çengele	1308	13
4	Diğeri Aliye		Hacı İbrahim oğlu Ahmet	Müteveffiyye Fatma	Çengele	1314	7
5	Diğeri Abide		Hacı İbrahim oğlu Ahmet	Müteveffiyye Fatma	Çengele	1319	2
6	Zevcesi Emine		Müteveffa	Ayşe	Bayındır	1286	35
7	Validesi Ayşe		Müteveffa Ahmet	Müteveffiyye Ayşe	Çengele	1261	60
Hane No: 24 ⁴²							
1	Hacı İbrahim oğlu İbrahim	Rençber	Müteveffa İbrahim	Rukiye	Çengele	1291	30
2	Biraderi Hüseyin		Müteveffa İbrahim	Rukiye	Çengele	1293	28
3	Oğlu Hamit ⁴³		İbrahim	Emine	Çengele	1313	8
4	Biraderzadesi Mehmet		Hüseyin	Hafize	Çengele	1315	6
5	Biraderi Hüseyin kerimesi Dudu		Hüseyin	Hafize	Çengele	1319	2
6	Diğeri Fehime		İbrahim	Emine	Çengele	1319	2
7	Zevcesi Emine		Müteveffa Halil	Ayşe	Çengele	1294	27
8	Biraderi Hüseyin zevcesi Hafize		Hacı Hüseyin oğlu Hüseyin	Gülşüm	Gökyaka Tekke	1296	25
Hane No: 25 ⁴⁴							
1	Hacı İbrahim oğlu Mustafa	Rençber	Müteveffa İbrahim	Müteveffiyye Hatice	Çengele	1265	56
2	Oğlu İbrahim		Hacı İbrahim oğlu Mustafa	Şerife	Çengele	1291	30

3	Diğeri Halil ⁴⁵		Hacı İbrahim oğlu Mustafa	Şerife	Çengele	1300	21
4	Diğeri Ahmet ⁴⁶		Hacı İbrahim oğlu Mustafa	Şerife	Çengele	1303	18
5	Diğeri İslam ⁴⁷		Hacı İbrahim oğlu Mustafa	Şerife	Çengele	1305	16
6	Kerimesi Fatma		Hacı İbrahim oğlu Mustafa	Şerife	Çengele	1307	14
7	Diğeri Zekiye		Hacı İbrahim oğlu Mustafa	Şerife	Çengele	1319	2
8	Zevcesi Şerife		Müteveffa Ahmet	Fadime	Helvacı	1281	40
9	Oğlu İbrahim zevcesi Ümmühan		Müteveffa Mehmet	Hatice	Çengele	1297	24
10	Hafidesi Şefika		İbrahim	Ümmühan	Çengele	1320	1
Hane No: 26 ⁴⁸							
1	Müteveffa Hacı İbrahim oğlu Mehmet zevcesi Vesile ⁴⁹		İslam oğlu Ali	Şerife	Birgi ⁵⁰	1281	40
2	Kerimesi Fatma		Müteveffa Mehmet	Vesile	Çengele	1307	14
3	Diğeri kerimesi Nazife		Müteveffa Mehmet	Vesile	Çengele	1308	13
Hane No: 27 ⁵¹							
1	Demirci oğlu Kara Mehmet	Rençber	Müteveffa Mehmet	Müteveffiyye Fadime	Çengele	1277	44
2	Oğlu Ali		Müteveffa Mehmet	Hatice	Çengele	1300	21
3	Diğeri Ahmet		Müteveffa Mehmet	Hatice	Çengele	1308	13
4	Diğeri Ömer		Müteveffa Mehmet	Hatice	Çengele	1316	5
5	Diğeri Mehmet		Müteveffa Mehmet	Hatice	Çengele	1319	2
6	Kerimesi Ayşe		Müteveffa Mehmet	Hatice	Çengele	1309	12
7	Diğeri Fatma		Müteveffa Mehmet	Hatice	Çengele	1311	10
8	Zevcesi Hatice		Müteveffa Ali	Müteveffiyye Zeynep	Çengele	1281	40
Hane No: 28 ⁵²							

1	Çallı Hüseyin	Rençber	Müteveffa Mustafa	Müteveffiye Fatma	Ça ⁵³	1266	55
2	Oğlu Mustafa		Çallı Hüseyin	Elife	Çengele	1297	24
3	Diğeri Mehmet		Çallı Hüseyin	Elife	Çengele	1301	20
4	Zevcesi Elife		Müteveffa Hüseyin	Müteveffiye	Çengele	1266	55
Hane No: 29 ⁵⁴							
1	Kabasakal oğlu Hüseyin	Rençber	Müteveffa Mustafa	Müteveffiye Ayşe	Çengele	1283	38
2	Zevcesi Halise		Müteveffa Ali Molla	Alime	Helvacı	1293	28
3	Kerimesi Şefika		Hüseyin	Halise	Çengele	1316	5
Hane No: 30 ⁵⁵							
1	Kabasakal Ahmet oğlu Ali Molla	Rençber	Müteveffa Ahmet	Ayşe	Çengele	1287	34
2	Oğlu Ahmet		Ali	Müteveffiye Ayşe	Çengele	1308	13
3	Diğeri Hamit		Ali	Müteveffiye Ayşe	Çengele	1311	10
4	Diğeri Mustafa		Ali	Müteveffiye Ayşe	Çengele	1317	4
5	Diğeri Mecit		Ali	Müteveffiye Ayşe	Çengele	1319	2
6	Kerimesi Fatma		Ali	Müteveffiye Ayşe	Çengele	1317	4
7	Validesi Ayşe		Müteveffa	Müteveffiye	Halkapınar ⁵⁶	1266	55
8	Zevcesi Gülsüm		Müteveffa Ali oğlu Hasan	Ayşe	Karakuyu ⁵⁷	1291	30
Hane No: 31 ⁵⁸							
1	Mehteri Mehmedin oğlu İbrahim	Rençber	Müteveffa Mehmet	Müteveffiye Urkuş	Çengele	1285	36
2	Oğlu Mehmet		İbrahim	Ayşe	Çengele	1319	2
3	Kerimesi Ayşe		İbrahim	Ayşe	Çengele	1312	9
4	Diğeri Urkuş		İbrahim	Ayşe	Çengele	1316	5

5	Zevcesi Ayşe		Hacı Hasan oğlu Abdullah	Şerife	Kızılca ⁵⁹	1296	25
Hane No: 32 ⁶⁰							
1	Kocaoğlu oğlu Mustafa	Rençber	Müteveffa Ali	Müteveffiyeye Zeynep	Çengele	1263	58
2	Oğlu İsmail		Mustafa	Ayşe	Çengele	1286	35
3	Diğeri Osman ⁶¹		Mustafa	Ayşe	Çengele	1298	23
4	Diğeri Veysel		Mustafa	Ayşe	Çengele	1305	16
5	Diğeri Şakir		Mustafa	Ayşe	Çengele	1311	10
6	Zevcesi Ayşe		Müteveffa Veysi	Müteveffiyeye Rukiye	Cumalı	1271	50
7	Oğlu İsmail zevcesi Rukiye		Mustafa	Server	Çengele	1296	25
8	Kerimesi Nesibe		Mustafa	Ayşe	Çengele	1311	10
Hane No: 33 ⁶²							
1	Kabasakal oğlu Mehmet	Rençber	Müteveffa Mehmet	Ayşe	Çengele	1266	55
2	Kerimesi Raziye		Kabasakal Mehmet	Müteveffiyeye Ayşe	Çengele	1300	21
Hane No: 34 ⁶³							
1	Sarılar asiretinden Akcuma Mehmet	Rençber	Müteveffa Yusuf	Hatice	Çengele	1285	36
2	Validesi Hatice		Müteveffa Mehmet	Müteveffiyeye	Çengele	1266	55
Hane No: 35 ⁶⁴							
1	Hacı İbrahim oğlu Mehmet	Rençber	Müteveffa Osman	Gülstüm	Çengele	1289	32
2	Biraderi Osman		Müteveffa Osman	Gülstüm	Çengele	1297	24
3	Oğlu Abdurrahman		Mehmet	Rukiye	Çengele	1320	1
4	Kerimesi Ayşe		Mehmet	Rukiye	Çengele	1317	4
5	Zevcesi Rukiye		Çallı Mehmet	Müteveffiyeye Ayşe	Çengele	1291	30
6	Validesi Gülstüm		Müteveffa Mehmet	Müteveffiyeye Ayşe	Çengele	1265	56

7	Biraderi Osman zevcesi Vesile		Müteveffa İbrahim	Zehra	Tire Kazası	1302	19
Hane No: 36 ⁶⁵							
1	Kabasakal oğlu Tosun Mehmet	Rençber	Müteveffa Ali	Müteveffiyye Rukiye	Çengele	1256	65
2	Oğlu Necip ⁶⁶		Tosun Mehmet	Ayşe	Çengele	1303	18
3	Zevcesi Ayşe		Müteveffa İsmail	Müteveffiyye Fatma	Tire Kazası	1261	60
Hane No: 37 ⁶⁷							
1	Kacar Salih Mehmet mahdumu Mehmet	Hademe	Müteveffa Salih	Müteveffiyye Fatma	Çengele	1276	45
2	Biraderi Hasan Ali ⁶⁸		Müteveffa Salih	Müteveffiyye Fatma	Çengele	1292	29
3	Oğlu Celil		Mehmet	Hanife	Çengele	1307	14
4	Oğlu Hasan		Mehmet	Hanife	Çengele	1309	12
5	Diğeri Mustafa Ali		Mehmet	Hanife	Çengele	1313	8
6	Diğeri Hüseyin		Mehmet	Hanife	Çengele	1319	2
7	Kerimesi Fatma		Mehmet	Hanife	Çengele	1320	1
8	Zevcesi Hanife		Müteveffa Hasan	Müteveffiyye Fatma	Çengele	1281	40
Hane No: 38 ⁶⁹							
1	Tosun oğlu Mehmet Ali	Rençber	Mehmet Tosun	Ayşe	Çengele	1278	43
2	Oğlu Halil		Mehmet Ali	Hatice	Çengele	1316	5
3	Kerimesi Kamile		Mehmet Ali	Hatice	Çengele	1314	7
4	Diğeri Ayşe		Mehmet Ali	Hatice	Çengele	1319	2
5	Zevcesi Hatice		Hatib Mustafa Efendi	Müteveffiyye Ayşe	Çengele	1296	25
Hane No: 39 ⁷⁰							
1	Doğan Mehmet oğlu Kırılı Hasan	Rençber	Müteveffa Mehmet	Müteveffiyye Fatma	Seydişehir	1283	38
2	Oğlu Mehmet		Kırılı Hasan	Rukiye	Çengele	1305	16
3	Diğeri İbrahim		Kırılı Hasan	Rukiye	Çengele	1311	10

4	Kerimesi Dudu		Kırlı Hasan	Rukiye	Çengele	1312	9
5	Diğeri Ayşe		Kırlı Hasan	Rukiye	Çengele	1314	7
6	Zevcesi Rukiye		Müteveffa Osman	Gülüm	Çengele	1285	36
7	Oğlu Mehmet zevcesi Hatice		Müteveffa Osman	Ayşe	Çengele	1303	18
Hane No: 40 ⁷¹							
1	Müteveffa Sağır Hasan oğlu Abdullah Zevcesi Ayşe		Müteveffa Mehmet	Müteveffiyiye Fadime	Çengele	1276	45
2	Kerimesi Ayşe		Faydalı oğlu Osman	Ayşe	Çengele	1309	12
3	Oğlu Osman ⁷²		Abdullah	Ayşe	Çengele	1311	10
Hane No: 41 ⁷³							
1	Sarı İbrahim oğlu Toplu Hüseyin		Sarı İbrahim	Müteveffiyiye	Çengele	1257	64
2	Hemşiresi Ayşe		Sarı İbrahim	Müteveffiyiye	Çengele	1251	70
Hane No: 42 ⁷⁴							
1	Seydişehirli Çolak oğlu Mehmet		Mehmet	Müteveffiyiye Hatice	Çengele	1275	46
2	Biraderi Mustafa Ali		Mehmet	Müteveffiyiye Hatice	Çengele	1289	32
3	Zevcesi Hatice		Arnavut oğlu Mehmet Han	Müteveffiyiye Fatma	Çengele	1287	34
4	Kerimesi Aliye		Çolak oğlu Mehmet	Hatice	Çengele	1314	7
5	Diğeri Hamide		Mehmet	Hatice	Çengele	1318	3
Hane No: 43 ⁷⁵							
1	Cerid aşiretinden Halil oğlu Hafidi Mehmet Ali	Rençber	Müteveffa İbrahim	Emine	Çengele	1299	22
2	Biraderi Süleyman		Müteveffa İbrahim	Emine	Çengele	1301	20
3	Hemşiresi Zeynep		Müteveffa İbrahim	Emine	Çengele	1311	10
4	Validesi Emine		Müteveffa Süleyman	Müteveffiyiye	Tire Kazası	1275	46
Hane No: 44 ⁷⁶							
1	Eskici Süleyman mahdumu Mustafa	Rençber	Müteveffa Eskici Süleyman	Müteveffiyiye Ayşe	Çengele	1266	55

2	Oğlu Mehmet ⁷⁷		Mustafa	Server	Çengele	1305	16
3	Diğer Süleyman ⁷⁸		Mustafa	Server	Çengele	1307	14
4	Diğeri Hasan ⁷⁹		Mustafa	Server	Çengele	1311	10
5	Kerimesi Hatice		Mustafa	Server	Çengele	1314	7
6	Zevcesi Server		Müteveffa Halil	Müteveffiyye Zeynep	Çırpı ⁸⁰	1276	45

EK 1: Sonnot

- 1 Hane 1 ile 21 arası 13 Temmuz 1321, hane 22 ile 44 arası 14 Temmuz 1321 tarihinde sayımı yapılmıştır. Defter sayfa no:205 ile 245 arası kayıtlıdır.
- 2 Defter sayfa no:205. Hanenin üyelerinin kullandığı Soyadı: Acar, İdari birimde lakapları“Paşalar” dır. Sayım tarihi:13.07.1321 26 Temmuz 1905 Çarşamba.
- 3 Bugün Torbalı ilçesine bağlı idari birim (köy) idari birim. 1321 nüfus defteri için bakınız. Dipnot:32. Helvacı Köyü ile ilgili bir araştırma için bakınız: Necat Çetin, Tarihi Demokrasi ve Kitabeleri İle Helvacı Köyü Araştırması, Büyük Torbalı Gazetesi, 16 Eylül 2006.
- 4 Soyadları: Avcı, lakapları “Apdiler” . Hane konumu “Kapalı Kayıt”tır.
- 5 Bugün Torbalı ilçesine bağlı idari birim (köy). 1321 nüfus defteri için bakınız. Dipnot:35. Karakızlar Köyü ile ilgili bir araştırma için bakınız: Necat Çetin, Tarihi Demokrasi ve Kitabeleri İle Karakızlar Köyü Araştırması, Büyük Torbalı Gazetesi.
- 6 Soyadları: Küçük, lakapları“İmamlar/ Hasan Hüseyinler”. Aile 1973 yılında İzmir Bozyaka Mahallesi'ne nakil gitti.
- 7 Adı Yeşilköy olarak değiştirilmiş.1933 yılına kadar Torbalı'ya ancak bugün Kemalpaşa ilçesine bağlı köy. 1321 nüfus defteri için bakınız. Dipnot:43.
- 8 Defter sayfa no:207. Soyadları: Alkan, lakapları“ Hacıoğulları/Şakirler”, Aile Konya Seydişehir kökenlidir. (1922 doğumlu Mehmet Alkan anlatımı)
- 9 21/11/1332 “Askerde” .
- 10 Hane konumu “Kapalı Kayıt”tır.
- 11 Defter sayfa no:209, Soyadları: Eskil, lakapları“Eskiciler”. Hane konumu “Kapalı Kayıt”tır.
- 12 Yeri tespit edilememiştir. Muhtemelen en yakın idari birim olan Bergama Kadıköy aklı gelmektedir.
- 13 Soyadları: Dağdeviren-Cerit, lakapları: “Gökoğlanlar, Gök Mehmetler, Hafızlar”.
- 14 Aşiretlerle ilgili bkz.: Cevdet Türkay, Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar, İstanbul,2005. Faruk Sümer, Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları, İstanbul, 1999.
- 15 Adı Çınardibi olarak değiştirilmiş. Bugün Bayındır ilçesine bağlı Balkan muhacirlerinden olan Pomakların 1897 yılında iskân edildiği Osmaniye köyü. Söz konusu saha 19 yüzyılda yürük aşiretlerinden özellikle Sarılar ve Cerid aşiretinin yazlık yaylası konumundadır. Necat Çetin, Rumeli Pomak Muhacirlerinin Kurduğu (İskân Edildiği) Osmaniye (Kavakalan) Köyü (İzmir-Bayındır-Çınardibi) Ve 1904 Yılı Osmanlı Nüfus Sayımı”, Balkanlar Orada Kalanlar Oradan Gelenler, Samsun Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Derneği, Aralık 2010, s.13-28 .
- 16 Bugün Bulgaristan sınırları içinde kalan bir yerleşim birimi. Doğu Rumeli Eski Zağra'ya bağlı idari birim. Nuri Akbayer, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 2003, s.39. M.Türker Acaroğlu, *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Klavuzu*, Ankara, 2006.
- 17 Defter sayfa no:211. Soyadları: Özbek, lakapları“ Ömerler” .
- 18 Soyadları: Demirci, lakapları“ Demirciler”. Aile Konya-Seydişehir kökenlidir.(Ali Demirci anlatımı).
- 19 Bugün Torbalı ilçesine bağlı idari birim (köy). 1321 nüfus defteri için bakınız. Dipnot:29. Eyerci Köyü ile ilgili bir araştırma için bkz.: Necat Çetin, Tarihi Demokrasi ve Kitabeleri İle Eyerci Köyü Araştırması, Torbalı Yankı Gazetesi.
- 20 Defter sayfa no: 215.Soyadları: Karayel, lakapları“ Garipler” .
- 21 Soyadları: Balen-Balcı, lakapları “Gökoğlanlar”. Hane üyelerinden İbrahim ve ailesi hariç diğerleri 1940 yılında Kemalpaşa Yiğitler (Sofular) Köyüne nakil gitti.
- 22 Bugün Bayındır ilçesine bağlı idari birim (köy). 1320 nüfus sayımı için bakınız. Ülfet Onart Lise 2009 yılı Tübitak Tarih Araştırma Projesi. Danışman Öğretmen Necat Çetin.
- 23 Defter sayfa no:215.Soyadları: Sungur, lakapları“ Çelebiler /Osmanlar”.
- 24 Bu aile Tunus kökenlidir. Çünkü Gökyaka'daki yakın akrabalarına “Tunuslular” denmektedir. Bakınız Torbalı Nüfus arşivi: Gökyaka Teke köy nüfus defteri, Hane No 3 “Tunusluoğlu Mustafa” ve Hane 31 “Tunusluoğlu Hafız Mehmet Efendi”.
- 25 1933 yılına kadar Torbalı'ya, ancak bugün Kemalpaşa ilçesine bağlı köy. 1321 nüfus defteri

- için bakınız. Dipnot: 31. 1530 yılına ait 116 Numaralı Anadolu Vilayeti Muhasebe Defterinde de aynı isimle adı geçmektedir. Köy derbent köyüdür. Mübahat S.Kütükoğlu, XV ve XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı, İzmir Büyükşehir Kent Kitaplığı, İzmir, 2000, s.4,57,59,127,148,151,180,92,69,246 ve diğer muhtelif yerler.
- 26 Bugün Torbalı ilçesine bağlı idari birim (köy). 1321 nüfus defteri için bakınız. Dipnot:38. Karaot Köyü ile ilgili bir araştırma için bakınız: Necat Çetin, Tarihi Demokrasi ve Kitabeleri İle Karaot Köyü Araştırması, Büyük Torbalı Gazetesi.
- 27 Soyadları: Baykurt, Lakapları "İslamlar/ Halil Onbaşılar" . Aileden bazıları 1977 yılında Torbalı Korucuk köyüne nakil gitti. Aile Konya Ilgın kökenlidir. (Mehmet Alkan anlatımı).
- 28 1328 " Balkan harbi".
- 29 Defter sayfa no:217. Soyadları: Şenkul-Yasakçı-Gürel-Gürer, lakapları "İsmailler/ Kahveciler", Güler ailesi 1976 yılında İzmir Bornova Pınarbaşı'na nakil gitti.
- 30 Soyadları: Dağlı, lakapları "Amca Mehmetler/Süleymanlar".
- 31 Defter sayfa no:217.Soyadları: Güler, lakapları" Amcalar".
- 32 Soyadları, Naldelen, lakapları "Nalbantlar".
- 33 Defter sayfa no:221.Soyadları: Uzadoğlu, lakapları "Mahmutlar". Aile "Kapalı Kayıt" konumundadır.
- 34 Kemalpaşa ilçesi. Bkz.: Sabri Süregevil, "Kemalpaşa (Nif) ve Çevresinin Tarihi" Kemalpaşa Kaymakamlığı Yayını, 2000.
- 35 Soyadları: Çetin, lakapları "Gacalar/ Hamza Aliler". Araştırmayı yapan kişi olarak benim ailemin kayıdır.
- 36 16/09/1333 "Askerde".
- 37 Defter sayfa no:223.Soyadları: Güç, lakapları " Gacalar/ Hamza Aliler". Aile "Kapalı Kayıt" konumundadır.
- 38 Bugün Torbalı ilçesine bağlı idari birim (köy). 1321 nüfus defteri için bakınız. Dipnot:23. Dağtekk Köyü ile ilgili bir araştırma için bakınız: Necat Çetin, Tarihi Demokrasi ve Kitabeleri İle Dağtekk Köyü Araştırması, Büyük Torbalı Gazetesi.
- 39 Soyadları: Karakan/Yiğit, lakapları "Ali Efeler".
- 40 Defter sayfa no:225.Soyadları: Keskin-Bakan, lakapları "Sinanlar", Bakan soyadlı aile 1963 yılında Korucuk Köyüne nakil gitti. Sayım tarihi:14.07.1321 (27 Temmuz 1905 Perşembe) .
- 41 Soyadları: Çelik, lakapları" Halil Ahmet Dayılar/ Kara İbrahimler". Aile 1944 yılında Bayındır Elifli'ye nakil gitti.
- 42 Defter sayfa no:227.Soyadları: Şeker, lakapları "Kara İbrahimler". Aile Konya Ilgın kökenlidir. (Mehmet Alkan anlatımı)Aileden bazıları Kemalpaşa ilçesi Gökyaka Tekke Köyüne 1937 yılında nakil gitti.
- 43 1335 "Şehit".
- 44 Soyadları: Çoşkun-Yılmaz, lakapları "İslamlar/Şerifeler/Mestanlar", Aile Konya ılgın kökenlidir. (Mehmet Alkan anlatımı)Yılmaz ailesi 1975 yılında İzmir Kadriye mahallesine nakil gitti.
- 45 1331 "Çanakkale harbi".
- 46 1331 "Çanakkale harbi".
- 47 29/06/1331 "Sebdül-bahir- Kerevizdere".
- 48 Defter sayfa no:229.Soyadları: Aile soyadı kanunundan önce "Kapalı Kayıt" olduğu için soyadı yoktur.
- 49 Hane reisi Vesile 19.yy. sonu ve 20. Yy. başında bölgede hüküm süren Çakıcı Mehmet Efenin kardeşidir. Bu kişinin kızı Fatma köyde evlenmiştir.(Fatma'nın torunu Mehmet Alkan anlatımı).
- 50 Bugün Ödemiş'e ilçesine bağlı beldedir.
- 51 Defter sayfa no:231. Soyadları: Öner, lakapları" Koca Mehmetler/Kocaoglanlar" Aileden bazıları 1950 yılında Torbalı Çapak Köyüne nakil gitti.
- 52 Soyadları: Kaynak, lakapları "Çallılar / Çallı Fatması". Hane "Kapalı Kayıt" konumundadır.
- 53 Denizli'nin ilçesi. 19 yüzyılda Çal kazasından ilçemiz köylerine yoğun göç olmuştur. Etraf köylerde de Çal kökenli çok aile vardır.(Örnek: Çapak köyü, Hane:46-103/97, Dirmil (Korucuk) H.19, Fetrek H.88, Gökyaka Teke H. 39, Tepeköy H.7, Torbalı H. 4-10-41...).
- 54 Defter sayfa no:233. Soyadları: Öznal, Lakapları "Nalbantlar/Haniserler". Hane "Kapalı Kayıt" konumundadır.

- 55 Soyadları: Kabasakal-Özcan, lakapları" Çobanlar / Koca Ahmetler" Aileden (Özcan) bazıları 1978 yılında Torbalı Tepeköy mahallesine nakil gitti.
- 56 Bugün Tire ilçesine bağlı köy.
- 57 Bugün Torbalı ilçesine bağlı belde / mahalle. 1321 nüfus defteri için bkz.: Dipnot:36.
- 58 Defter Sayfa No:235. Soyadları: Limoncu, Hane "Kapalı Kayıt" konumundadır.
- 59 Mutemelen Torbalı Dağkızılca Köyü olmalıdır. 1321 nüfus defteri için bakınız. Dipnot:22.
- 60 Soyadları: Mumcu, lakapları" Mumcular". Aileden bazıları 1966 yılında Torbalı Tepeköy mahallesine nakil gitti.
- 61 15/04/1331 " Çanakkale harbinde".
- 62 Defter Sayfa No:237. Hane "Kapalı Kayıt" konumundadır.
- 63 Soyadları: Özdemir, lakapları" Gariplerin Yusuf". Aile 1947 yılında Korucuk köyüne nakil gitti
- 64 Defter sayfa no:239.Soyadları: Şensoy-Tütüncü, lakapları" Topallar / Durmuşlar". Aileden soyadı "Tütüncü" olanlar 1942 yılında Tire Yunus Emir Mahallesine nakil gitti.
- 65 Lakapları" Tosunlar". Hane "Kapalı Kayıt" konumundadır. Tek erkek çocuk Çanakkale harbinde kalmıştır.
- 66 1331 " Anafartalar".
- 67 Defter Sayfa No:241.Soyadları: Karagöz-Dinçsoy, lakapları "Kara Mehmetler".
- 68 1328 "Balkan Harbi".
- 69 Soyadları: Tosun, lakapları "Tosunlar".
- 70 Defter sayfa no:243. Soyadları: DOĞAN, lakapları "Kırlı Hasanlar/Faydalar". Kırlı kelimesi genellikle Konya bölgesinden yıllar önce çalışmak için gelenlere verilen addır. Bu kişilerin çoğu burada evlenip kalmışlardır. Aileden bazıları 1952 yılında Bayındır Çırpıköy'e, bazıları 1975 yılında İzmir Eşrefpaşa'ya nakil gitti. Aile Seydişehir'de "Bıçakçılar" lakabını kullanmaktadır. Kaynak kişi: Aileden Fahrettin Doğan'dan alınan bilgi.
- 71 Hane "Kapalı Kayıt" konumundadır. Tek erkek çocuk Çanakkale harbinde kalmıştır.
- 72 1332 "Çanakkale harbi".
- 73 Defter Sayfa No:245.Hane "Kapalı Kayıt" konumundadır.
- 74 Soyadları: Kaptan. Hane "Kapalı Kayıt" konumundadır.
- 75 Soyadları: Cirit-Korkmaz, lakapları "Haliloğulları/Ceritler/Hafızlar".
- 76 Defter sayfa no:245. Lakapları "Eskiciler". Hane "Kapalı Kayıt" konumundadır.3 erkek çocuğu seferberlik döneminde askerden gelmemişlerdir.
- 77 1327 "Yemende".
- 78 02/02/1329 "Şehiden".
- 79 06/06/1332 "Askerde".
- 80 Bugün Bayındır ilçesine bağlı belde/ mahalle.

EK 2: 1321 Yılı Sonrası Nüfus Esas Defteri Özet Kayıtları

H. ¹	Adı	Sanatı	Baba adı	Doğum yeri	Doğ. Tarihi	Soyadı	Lakapları	Açıklama
45	Mısırlı Ahmet oğlu Mehmet ²	Rençber	Ahmet	Lofça	1287		Mısırlılar	Kapalı kayıt
46	Mehmet ³		Ahmet	Boyalık	1317	Polat	Abdi Alisi	Ermenek nakil geldi.
47	Yahya ⁴		Mehmet	Demirci	1926	Kesgin	Çoban Yahya	Manisa - Demirci nakil geldi. Kapalı Kayıt.
48	Hasan Necati ⁵		Halil	Cumalı	1932	Aslanoglu	Kuleci Hasan	Kemalpaşa Cumalı nakil geldi.
49	Ali ⁶		Ahmet	Ermenek	1941	Güngörmez	Konyalı Ali	Ermenek nakil geldi.
50	Cennet		Mustafa	Denizli	1956	Tür		Denizli nakil geldi-gitti.
51	Ahmet ⁷		Ali	Boyalık	1950	Sarıyer	Çoban Ahmet	Ermenek nakil geldi.
52	İslam		Mehmet	Derbent	1932	Çıldırım	Konyalı Çoban İslam	Konya nakil geldi. Kapalı kayıt.

EK 2: Sonnot

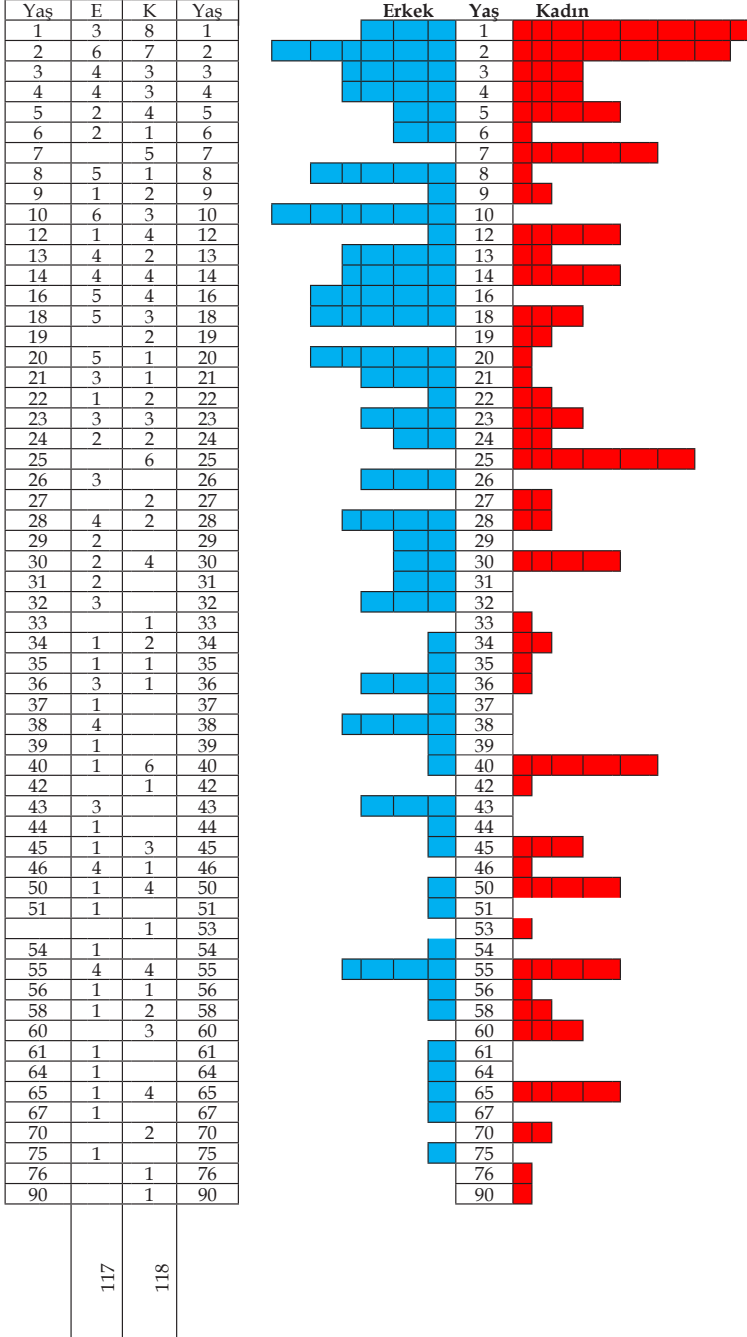
- 1 Hane no.
- 2 Nüfus esas defterine tescil yılı:1329.
- 3 Nüfus esas defterine tescil yılı:1945.
- 4 Nüfus esas defterine tescil yılı:1951.
- 5 Nüfus esas defterine tescil yılı:1974.
- 6 Nüfus esas defterine tescil yılı:1979.
- 7 Nüfus esas defterine tescil yılı:1980.

EK 2: Aile Reisinin Aile İçi Diğer Fertlere Yakınlığı

Toplam fert Sayısı	3	4	4	8	2	4	5	3	7	6	5	8	5	7	6	4	6	7	10	3	3	7
Biraderi Kerimesi																			1			
Biraderzadesi zevcesi															1				1			
Teyzesi																				1		
Biraderi zevcesi																		1				
Ninesi																			1			
Biraderzadesi															2			3				
Kayınvalidesi												1										
Hemşiresi					1											1						
Oğlu zevcesi				2						1												1
Hafidi				1																	1	1
Hafidesi																						1
Validesi			1		1	1			1							1			1			
Biraderi			1			1												1	1			
Beslemesi		1																				
Kerimesi		1						1	2	2		3	1	1			2		2			
Zevcesi	1	1	1	1			1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Oğlu	1			3			3		2	2	2	2	2	4	1		2		1			2
Kendisi	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Hane No	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22

7	8	10	3	8	4	3	8	5	8	2	2	7	3	8	5	7	3	2	5	4	6	235
																						1
	3																					5
																						1
												1										2
																						1
	1																					6
																						1
																		1		1		4
		1							1							1						7
																						3
		1																				2
1							1				1	1								1		11
	1											1		1					1	1		9
																						1
4		2	2	2		1	1	2	1	1		1		1	2	2	1		2		1	41
1	1	1		1	1	1	1	1	1			1	1	1	1	1			1		1	36
	1	4		4	2		4	1	4			1	1	4	1	2	1				3	60
1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	44
23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	TOP

EK 3: Nüfus yaş grafiği

EK 4: 1321 Sayımında defterde yazılı olup Seferberlikte ve I.Dünya Savaşında Çeşitli Cephelerde Silah Altında Olup Askerde Kalanlar:

Hane	Adı	Babası	Doğum tarihi	Ailenin soyadı	Yer
4	Mehmet Ali	Mehmet	1298	Alkan	Balkan Savaşı
13	Mehmet Ali	Hüseyin	1305	Baykurt	Çanakkale Savaşı
19	Sarılar Aşiretinden Bekir*	Halil	1290	Çetin	Seferberlik
24	Hamit	İbrahim	1313	Şeker	Çanakkale Savaşı
25	İslam	Mustafa	1300	Coşkun	Çanakkale Savaşı
25	Halil	Mustafa	1301	Coşkun	Çanakkale Savaşı
25	Ahmet	Mustafa	1303	Coşkun	Çanakkale Savaşı
25	Hamit	Mustafa	1305	Coşkun	Çanakkale Savaşı
32	Necip	Mehmet	1303	Tosun	Çanakkale Savaşı
37	Hasan Ali	Salih	1292	Karagöz	Balkan savaşı
40	Osman	Abdullah	1311		Çanakkale Savaşı
44	Mustafa	Süleyman	1307		Yemen Savaşı
44	Hasan	Süleyman	1311		Çanakkale Savaşı
44	Mehmet	Süleyman	1305		Yemen Savaşı

Ormanköy Osmanlıca Mezartaşı Kitabeleri: (En eski mezarlık olan Koca Mezarlıktaki kitabeler kenar duvarı için sökülmüş ve zeytinlik haline getirilmiştir. Burada 1986 yılında üniversite öğrencisi iken “*Sene 1248 Traşoğlu İbrahim*” kitabesini okumuştum. Şuan yok edilmiş. Sadece Kadir mezarlığında bulunan birkaç kitabe verilebilmiştir.) *Sene 1237 . İstanbul’lu Hacızade Abdülkadir* (Rivayete göre bu kişi İstanbullu’dur. Köye gelmiş ve eskicilik(ayakkabı tamirciliği) yapmakta iken ölmüştür. Terekesi ile mezartaşı ve mezarlık duvarı yapılmış(Ali Demirci anlatımı). Bu yüzden köy girişindeki mezarlığa adına izafeten “*Kadir Mezarlığı*” denmektedir), *Sene 1202 Hasan oğlu Demirci Mehmet*, *Sene 1301 Osman oğlu Mehmet*, *Sene 1306 Deli Mehmet oğlu Deli Osman Ağa*.

EK 4: Sonnot

* Dedemin babasıdır.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA),

ML.CRD.d, 821

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA),

BCA Tarih: 05.05.1937, S.12976, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 112.11.7.

BCA, Tarih: 30.5.1933 S. 9603 Fon Kodu: 30.11.1.0 Yer No: 78.16.17.

BCA, Tarih: 28/12/1954 S. 27394 Dosya: Fon Kodu: 30.11.1.0 Yer No: 248.42..1.

Torbalı Nüfus Müdürlüğü Arşivi, Atık Defter C.1,2,3,4,5,6,7,8,9,11,12,13,14,15,16,17.

166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri Hicri-937/ Miladi 1530, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığının Yayın No: 27 Defter-i Hakani Dizisi: II Ankara 1995.

II. Kitaplar Ve Makaleler

ACAROĞLU, M.Türker, *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Ankara, 2006.

AKBAYAR, Nuri, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2003.

BİLGİ, Nejdet, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımı Hakkında", *Türk Yurdu*, C.19-20, Aralık 1999 Ocak.

ÇETİN, Necat, "Torbalı'nın Dağılan Köyü: Arıtış Köyü", *Büyük Torbalı Gazetesi*, 11 Ağustos 2006.

_____, "Tarihi Demokrasi ve Kitabeleri İle Eyerci Köyü Araştırması", *Torbalı Yankı Gazetesi*.

_____, "Tarihi Demokrasi ve Kitabeleri İle Karaot Köyü Araştırması", *Büyük Torbalı Gazetesi*. 25 Ocak 2004.

_____, "1530 Yılı Anadolu Muhasebe Defterine Göre Torbalı Çukurundaki Köyler", *Büyük Torbalı Gazetesi*, 14 Mart 2009.

_____, "Tarihi Demokrasi ve Kitabeleri İle Dağtekköyü Araştırması", *Büyük Torbalı Gazetesi*. 12 Eylül 2006.

- _____, “Tarihi Demokrasi ve Kitabeleri İle Helvacı Köyü Araştırması”, *Büyük Torbalı Gazetesi*, 16 Eylül 2006.
- _____, “Tarihi Demokrasi ve Kitabeleri İle Karakızlar Köyü Araştırması”, *Büyük Torbalı Gazetesi*, 11 Ağustos 2006.
- _____, “Tarihi Demokrasi ve Kitabeleri İle Korucuk (Dirmil) Köyü Araştırması”, *Büyük Torbalı Gazetesi*, 14-15 Temmuz 2006.
- _____, “Rumeli Pomak Muhacirlerinin Kurduğu (İskân Edildiği) Osmaniye (Kavakalan) Köyü (İzmir-Bayındır-Çınardibi) ve 1904 Yılı Osmanlı Nüfus Sayımı”, *Balkanlar Orada Kalanlar Oradan Gelenler*, Samsun Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Derneği, Aralık, 2010.
- GÖYÜNÇ, Nejat, “Hane deyimi hakkında”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 32, 1979.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *Anadolu’da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar*. (1453–1650), C.2. Ankara. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara, 2009.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Nüfus Sayımı-1831*, T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Yay., Ankara, 1943.
- KARPAT, Kemal, *Osmanlı Nüfusu (1830–1914)*, İstanbul, 2003.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *XV ve XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı*, İzmir Büyükşehir Kent Kitaplığı, İzmir, 2000.
- McCARTHY, Justin, *Müslüman ve Azınlıklar*, Çev.: Bilge UMAR, İstanbul, 1998.
- SAKİN, Orhan, *Anadolu’da Türkmenler ve Yörükler*, İstanbul, 2006.
- SÜMER, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler) , Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları*, Ana Yay., İlavelerle 3. Baskı, İstanbul 1980.
- SÜRGEVİL, Sabri, *Kemalpaşa (Nif) ve Çevresinin Tarihi*, Kemalpaşa Kaymakamlığı Yayını, 2000.
- TUTSAK, Sadiye, *T.29 Mali 1307 (1891 Miladi) Yılı Aydın Vilayet Salnamesi Cilt 2*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Bitirme Tezi, İzmir, 1988.
- TÜRKAY, Cevdet, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak Aşiret ve Cemaatler*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2005.

TEHCİR KARARI ÜZERİNE AMERİKA KAMUOYUNDA ERMENİ PROPAGANDASI

Mahir KÜÇÜKVATAN*

Özet

Ermenilerin I. Dünya Savaşı yıllarında İtilaf devletleri ile işbirliği yapmaları nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu tehcir kararını alır ve Ermenileri cephe gerisini tehlikeye düşürmeyecekleri bölgelere sevk eder. Osmanlı İmparatorluğunun tehcir kararı Ermeni propagandası için büyük bir kaynak haline gelerek ABD kamuoyunun gündemine yerleşir. Tehcir uygulaması süresince ABD kamuoyunu meşgul eden Ermeni propagandası, uygulamanın sona ermesiyle giderek önemini yitirir ve ABD kamuoyunun gündeminden çıkar.

Anahtar Kelimeler: *Ermeni Tehciri, Propaganda, Osmanlı İmparatorluğu, Amerika Birleşik Devletleri.*

ARMENIAN PROPAGANDA IN THE USA TRIGGERED BY THE DEPORTATION OF THE OTTOMAN ARMENIANS

Abstract

During World War I, when the Ottoman Armenians collaborated with the Entente Powers, the Ottoman Administration passed the Deportation Law and started to evacuate them to the areas where they would not be able to pose a threat to the Ottoman Army service area. The deportation decision thus became a great source for the Armenian propaganda in the US and received a great deal of public attention. Throughout the implementation of the Deportation Law, the Armenian propaganda continued to receive public attention in the US. However, when implementation ended, it gradually died down and public interest in the issue faded.

Keywords: *Armenian Deportation, Propaganda, Ottoman Empire, United States Of America.*

* Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Uzmanı, (kucukvatan@gmail.com).

Giriş

Osmanlı İmparatorluğunu çok uluslu yapısı içerisindeki azınlıklar zaman içerisinde büyük devletlerin onun iç işlerine karışabilmesine imkân sağlayan unsurlar haline gelmişlerdi. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Osmanlı Devleti'ndeki azınlıkları ve azınlıkların bağlı oldukları din ya da mezhepleri konu ederek menfaat elde etme yarışına diğer büyük devletlerden geç başlamıştı. ABD geç başladığı bu yarışta kedisine hedef olarak Ermenileri seçmişti. Bu ülkenin misyonerlik faaliyetleriyle nüfuz etmeye çalıştığı gayrimüslim tebaa arasında Ermenilerin en başta yer almasının iki önemli nedeni bulunmaktaydı. ABD ile Osmanlı Devleti arasında 1830 yılında yapılan ticaret anlaşması uyarınca, ABD Osmanlı Devletinde çalışacağı simsarları kendisi seçebilecekti¹. O dönemde Osmanlı ticaretinde Rumların, Yahudilerin ve Ermenilerin konumları değerlendirildiğinde, ABD'nin Osmanlı Devleti içerisindeki Rum ve Yahudi toplumları üzerinde misyonerlik faaliyetleri yürütmesi pek olası değildi. ABD bu değerlendirmelerle Osmanlı Devleti içerisindeki ticari ilişkilerini Ermenileri merkez alarak kurdu. O dönemdeki Osmanlı Ermenilerinin sosyal yapıları değerlendirildiğinde, Ermenilerin diğer azınlıklara kıyasla kendi toplumları içerisindeki eğitim problemini çözmemiş oldukları gözlemlenmekteydi. Ermeni toplumunda merkezi ve kontrollü bir eğitim sisteminin mevcut olmamasının dışında, Ermeniler batılı ve laik eğitim tarzına karşı bir arayış içerisindeydiler². Ticari bağlantılarla temelleri atılan ilişkilere Ermenilerin eğitim konusundaki ihtiyaçları da eklenince, Amerikalı misyonerler kendilerine nüfuz alanı olarak Ermenileri seçtiler.

I. Dünya Savaşı yıllarına gelindiğinde ABD-Ermeni ilişkileri yaklaşık yüzyıllık bir geçmişe sahip olmuştu. Yüzyıllık süreç içerisinde ABD-Ermeni ilişkileri artarak devam ederken Osmanlı tebaası olan pek çok halk batılı devletlerin desteği ile bağımsızlıklarını kazanmıştı. Bağımsızlık fikirlerinin alevlendiği bu yıllarda Osmanlı Devletini de içerisine alan bir savaşın başlaması Ermenilerin zihinlerinde bağımsızlık fikirlerinin güç kazanmasına neden oldu. Ermenilerin bağımsızlık fikirleri çıkarlar doğrultusunda büyük devletlerden yoğun destek görüyordu. Savaş sebebiyle Osmanlı Devletinde seferberlik ilan edilmişti. Seferberliğin ilanı ile birlikte Ermeniler orduya katıldılar ve silahları ile birlikte firar ederek düşman tarafına geçmeye başladılar³. Rusların planı Ermenilerin Osmanlı ordusunun arka saflarını emniyetsiz hale getirerek Rus ilerlemesini kolaylaştırmaları idi. Çanakkale savaşlarının yaşandığı dönemde Ermeniler Osmanlı Devletini iki cephe arasında bırakmak ve zayıflatmak için 15

1 Şenol Kantarcı, *Amerika Birleşik Devletlerinde Ermeniler ve Ermeni Lobisi*, Lalezar Kitabevi, Ankara, 2007, s.49.

2 Esra Danacıoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Board Okulları ve Ermeniler", *ÇTTAD*, C.3, S.9-10, 2000, s.135.

3 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yay., İstanbul, 1976, s.608.

Nisan 1915 tarihinde Van, Çatak ve Bitlis'te ayaklandılar⁴. Ermeniler başlattıkları ayaklanmalarda bölgedeki Türklere karşı katliamlar gerçekleştirirken, yaşananların ABD'ndeki yansımaları gerçeklerin tam aksi yönünde oldu.

Tehcir Kararı Öncesinde Ermeni Propagandası

Ermenilerin Van'daki isyanları ile birlikte ABD kamuoyu Türkiye'deki Ermenilere karşı ilgisini arttırmış ve basın yayın organlarında sıklıkla Ermenilerden bahsetmeye başlanmıştı. Ermenilerin isyan hareketlerine haklılık kazandırmak adına Ermenilerin yaşadığı yerlerdeki nüfus oranları gerçekte olduğundan farklı gösterilmekteydi. Diyarbakır, Van, Harput, Elazığ gibi yerlerde nüfusun büyük çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu ve bu bölgelerde Türklerin kendilerini ev sahibi gibi hissetmelerinin yanlış olacağı ifade ediliyordu⁵. Ayrıca Ermenilerin Van'da başlayan ve çevre illere de yayılan isyanları Türklerin Ermenilere zulmü olarak nitelendiriliyordu. Van bölgesinde Türklerin ve Kürtlerin Ermeni köylerini yıktıkları⁶, saldırılarda 5.000 ile 10.000 arasındaki Hristiyan'ın katledildiği ve 850 Ermeni kadınının Kürtler tarafından köle olarak satıldıkları iddia ediliyordu⁷. Haber kaynakları saldırılarda Türk ve Kürtlerin Van'a 17.000 top atışı yaptıklarını, Ermeni savunmasının zayıfladığını ve Van'da bulunan otuz Amerikalı misyonerin hayatlarının tehlikede olduğunu belirtiyordu⁸. Çatışmalarla ilgili olarak yapılan haberlerde Ermenilerin masum oldukları vurgusu yapılmaktaydı. Bu masumiyet nitelemesine; bir de türlü kötülöklere karşı onların kendilerini savundukları yönünde bir kanı eklenmekteydi. Ermenilerin dışında Amerikalı misyonerlerin hayatlarının da tehlikede olduğuna vurgu yapılıyordu. Bunun nedeni ise Ermeni olaylarına ilgi göstermeyen kesimlerin duruma olan ilgilerini arttırmaya çalışmaktı. Ayrıca uygulamaya başlanılan karşı propaganda da Türk yönetimi karalanmaya başlanmıştı. Mevcut yönetimin II. Abdülhamit rejimini benimseyerek azınlıklar üzerinde baskı uyguladığı iddia ediliyordu⁹. Osmanlı Devletinin Ermenilere uyguladığı iddia edilen baskının sadece Anadolu'da değil İstanbul'da da uygulandığı, Ermeni ileri gelenlerinin tutuklandığı ve hatta bu Ermeniler arasında bir meclis üyesinin de bulunduğı haberleri yapılmaktaydı¹⁰.

Ermeni sorunu sadece ABD kamuoyunun değil aynı zamanda ABD dışişlerinin de gündemindeydi. ABD'nin İstanbul Büyökelçisi olan Henry Morgenthau elde etmiş olduğu diplomatik avantaj büyükelçi Morgenthau'nun önemli bir siyasi güç haline gelmesini sağlamıştı. Ayrıca elde edilen bu

4 Hikmet Özdemir, Kemal Çiçek, Ömer Turan, Ramazan Çalık, Yusuf Halaçoğlu, *Ermeniler Sürgün ve Göç*, TTK Yay., Ankara, 2010, s.58.

5 *The Sun*, 2 Mayıs 1915, s.3.

6 *The Ogden Standard*, 5 Mayıs 1915, s.5.

7 *The Sun*, 8 Mayıs 1915, s.7.

8 *El Paso Herald*, 10 Mayıs 1915, s.1.

9 *Eastern Utah Advocate*, 7 Mayıs 1915, s.2.

10 *Medford Mail Tribune*, 7 Mayıs 1915, s.8.

diplomatik gelişmeleri yakından takip ediyordu. Savaş yıllarında birçok devlet Osmanlı Devleti ile olan diplomatik ilişkilerini ABD büyükelçiliği arabuluculuğu ile devam ettirebileceğini değerlendiriyordu¹¹. Diğer devletlerin bu yaklaşımı sayesinde ABD büyükelçiliğinin arabuluculuk sıfatı; Osmanlı cephesindeki tüm gelişmelere ABD'nin nüfuz etmesine de imkân sağlamaktaydı. ABD uluslararası dengeleri kendi çıkarları doğrultusunda kullanabilmenin dışında, yaklaşık yüzyıllık misyonerlik ve ticaret ilişkilerinin bulunduğu ABD-Ermeni ilişkilerinin savaş nedeniyle zedelenmesini istemiyordu. ABD diplomatik fırsatları kullanmaya başladığında Büyükelçi Morgenthau'nun; başta kendi vatandaşları olmak üzere diğer ülke vatandaşları için de endişe duyduğu ifade edildi¹². Morgenthau Türkiye'nin ABD ile ilişkilerine dostane bir şekilde devam etmek istiyorsa yabancılara iyi davranmak zorunda olduğuna inanmaktaydı¹³. ABD'nin Ermeniler üzerindeki ilgisi bir anda ABD'nin savaşa girmeye yaklaştığı konusunda düşüncelerin artmasına neden olmuştu ki, ABD yönetimi savaşa girmemeyi konu alan bir karar aldı¹⁴.

ABD gündeminde konu sıcaklığını korurken Van'da silahlanan Ermeniler Türk kuvvetlerini meşgul ederek¹⁵ 16/17 Mayıs gecesi Rusların Van'ı ele geçirmelerine yardımcı oldular¹⁶. Ermeniler ile işbirliği içerisinde olan Ruslar bir yandan Doğu Anadolu'ya askeri harekât düzenliyorlar diğer yandan da Ermeni çıkarlarına hizmet eden siyasi faaliyetleri yürütmeye devam ediyorlardı. Siyasi faaliyetler kapsamında İstanbul'daki Rus Büyükelçisi ABD yönetimine Osmanlı Devletindeki Hristiyanların durumları hakkında İstanbul yönetimine baskı yapılması yönünde görüş bildirdi¹⁷. Artan propagandanın etkisiyle İtilaf devletleri bir açıklama yaparak Ermeni olaylarından Osmanlı yönetimini ve yönetimle işli olan herkesi sorumlu tutacaklarını açıkladılar¹⁸. Rusların Van'ı ele geçirmeleri ve İtilaf devletlerinin destekleri Ermenileri cesaretlendirmiş olmalıdır ki ABD'nde yaşayan bin kadar Ermeni Türklere karşı Rus ordusunda savaşmak üzere ABD'nden yola çıkmak için hazırlanmaya başladı¹⁹. Artan Ermeni milliyetçiliği ABD kamuoyunda da büyük yankılar yaratmaya başlamıştı. ABD kamuoyuna Türklerin binlerce Ermeni'yi katlettiklerini, Ermeni erkeklerinin Osmanlı ordusunda görev aldıklarını ve bu nedenle geride kalan savunmasız ailelerinin katledildiğini iddia eden haberler yayılmaya başlamıştı. ABD basınına göre yüzyıllardır kültürlerini koruyan Ermeniler doğunun Belçika'sı konumundaydılar ve Ermenilere yapılanların bir bedeli olmalıydı²⁰.

11 Henry Morgenthau, *Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü*, (Çev. Atilla Tuygan), Belge Yay., İstanbul, 2005, s.107.

12 *The Ogden Standard*, 12 Mayıs 1915, s.10.

13 Henry Morgenthau, *a.g.e.*, s.107.

14 *Evening Public Ledger*, 13 Mayıs 1915, s.2.

15 *El Paso Herald*, 17 Mayıs 1915, s.3.

16 Kemal Arı, *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, ATESE Yay., Ankara, 1997, s.145.

17 *New York Tribune*, 18 Mayıs 1915, s.4.

18 *The Sun*, 24 Mayıs 1915, s.2.

19 *The Washington Herald*, 26 Mayıs 1915, s.7.

20 *Evening Public Ledger*, 29 Mayıs 1915, s.8.

Tehcir Kararı Üzerine Ermeni Propagandası

ABD kamuoyunun Ermeni sorunu ile yoğun olarak ilgilendiği bu dönemde Osmanlı yönetimi cephe gerisinin güvenliğini almak üzere çalışmalar yapmaktaydı. Osmanlı Dâhiliyesi Ermenilerin Rusya ile işbirliği yaparak ordu ve halk için tehlike oluşturma hale geldiklerini değerlendirerek, Ermenileri cephe gerisini tehlikeye atmayacakları yerlere sevk etme kararını aldı. Tehcir kararı 26 Mayıs 1915 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Sadarete gönderildi. Sadaret ise Dâhiliye Nezareti tarafından gönderilen kararı 29 Mayıs tarihinde Vükela Meclisine sevk etti. Vükela Meclisinin 30 Mayıs 1915 tarihinde kararı onaylaması üzerine Ermeni tehciri resmen uygulamaya konuldu²¹. Osmanlı Devletinin tehcir kararını alması ve uygulamaya koyması ABD’nde süregelen Ermeni propagandası için yeni ve büyük bir kaynak oluşturmıştu.

Kullanılan propaganda malzemelerinin büyük çoğunluğunu yaşayan ya da yaşandığı iddia edilen olaylarda görgü şahidi olduğu varsayılan kişilerin ifadeleri oluşturmaktaydı. Bir Kürt görgü şahidinin ifadelerine göre Muş bölgesinde bir polis şefinin *“Savaştaız; Ermeniler Rusların arkadaşı, bu yüzden ne kadar az kalırlarsa o kadar iyi”* sözlerini sarf ettiği iddia edilmekteydi ve aktarılan ifadeler ABD basını tarafından ustalıkla kullanıldı. Aynı dönemde İstanbul’daki ABD Büyükelçisi Morgenthau ise ABD hükümetinin Ermenilere yardım etmesi için girişimlerde bulunmaya devam etmekteydi. Morgenthau’ya göre doğuda açlık tehlikeli seviyelere gelmişti ve insanlar kendilerine yardım edilmesi için yalvarmaktaydılar. Ayrıca bölgede Amerikalı misyonerlerinin çalışmalarına devam ettikleri bilgisi de diğer ifadelerin arasına eklenmişti²². Morgenthau’nun Ermenilere yardım yapılmasını istemesinden kısa süre sonra aynı konu bir kez de Amerikan Misyonerler Yönetimi tarafından dile getirildi. Misyonerler Yönetimi bölgeye yardım gönderilmesinin gerekliliğinden bahsederken konuyu sadece Ermeniler olarak ele almadı ve Müslümanların da açlık içerisinde olduklarını vurguladı²³. Misyonerler açlığın yanında salgın hastalıkların bölge insanları arasında çok yaygın olduğu ve bölgede kırk bin kişiye bir doktor düştüğü bilgilerini de veriyorlardı²⁴. O dönemde büyük bir tifüs salgını vardı ve hastalık savaş şartları içerisinde kontrolsüz hale gelmekteydi²⁵.

Tehcir kararının uygulamaya konulması ile birlikte ABD kamuoyundaki Ermeni propagandasında büyük bir artış söz konusu oldu. Ermeniler Osmanlı Devletinin cephe gerisini tehlikeye düşürmeyecekleri bölgelere taşınırken bu durum ABD basınına olduğundan farklı yansıyor. ABD basınına göre; Ermeniler Osmanlı yönetimi içerisinde şimdiye kadar hiç böyle zulme

21 *Türk-Ermeni İtilaflı Belgeler*, TBMM Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ankara, 2007, s.74.

22 *The Washington Herald*, 6 Haziran 1915, s.1.

23 *The Sun*, 12 Haziran 1915, s.2.

24 *New York Tribune*, 28 Haziran 1915, s.2.

25 *Honolulu Star Bulletin*, 03 Temmuz 1915, s.17.

uğramamışlardı. Sistematik olarak evlerinden tahliye edilen Ermenilerin evleri yıkılıyordu. Ermeniler açlık ya da kılıç korkusu altında Konya yakınlarındaki, yukarı Mezopotamya'daki ve Arabistan'daki çöllere ölüme götürülüyorlardı. Geri kalan Ermeniler ise Kürtler tarafından soğukkanlılıkla öldürülmekte ya da Türk yönetimi tarafından yargılanmadan asılmaktaydılar²⁶. Sadece Doğu Anadolu'daki Ermeniler değil diğer bölgelerdeki Ermeniler de küçük gruplara ayrılarak uzak bölgelere sevk ediliyorlardı. Son dönemde Çanakkale bölgesinden 56.000, Büyükada'dan 10.000 ve İzmit bölgesinden 6000 kişi sevke tabi tutulmuştu²⁷.

Aynı günlerde Türk karşı harekâtı ile Ruslar ve Ermeniler geri çekilmeye başlamışlardı. Rus geri çekilmesi ABD basınında Türklerin yıkımı olarak gösterilirken, bu duruma örnek olarak Başkale veriliyordu. Başkale'nin iyi mağazaların, Avrupa mobilyaları ile döşenmiş iki katlı evlerin bulunduğu güzel bir yer olduğundan, ancak şuan Başkale'de bir tek insanın bile yer almadığından bahsediliyordu. İddialara göre Başkale'deki Ermeniler küçük gruplara ayrılarak göç ettirilirlirken kadınlar Kürt beylerinin haremeleri arasında paylaşılmışlardı²⁸. Türk birliklerinin Van'a yaklaşması sonrasında Ermeniler Rusya'ya doğru kaçmaya başlamışlardı²⁹. Basın Türklerin Bitlis ve çevresinden 9.000 Ermeni'yi toplayarak Dicle nehrinin yanına götürdüklerini, budara her bir Ermeni'yi tek tek kurşuna dizdiklerini ve ardından kaçmaya çalışan binlerce Ermeni için bu katliamı tekrarladıklarını iddia ediyordu. Haberlerin devamında Türklerin dört taburunun Muş bölgesine gönderildiği ve bölgedeki 12.000 Ermeni'nin hepsini öldürmeleri için emir aldıkları yer almaktaydı. Diğer iddialar ise Diyarbakır'da var olan tüm Ermenilerin öldürüldüğü yönündeydi³⁰. Birer propaganda malzemesi niteliğinde yayımlanan bu abartılı ifadeler Ermeni çıkarlarına tam anlamı ile hizmet etmekteydi. Aynı dönemde Osmanlı yönetimi tehcir uygulaması hakkında kararlar almaktaydı. Osmanlı yönetiminin tehcire tabii tutulan Ermenilerin masraflarının devlet tarafından karşılanması, sevk edilen Ermenilerin emniyetlerinin sağlanması ve sevk edilenlere saldıranların şiddetle cezalandırılması yönünde aldığı karar, Türkler hakkında ABD basınında yer alan iddiaları çürütür nitelikteydi³¹. Türkler hakkında karalamalar devam ederken Ermenileri destekleyen ya da haklı gösteren propagandalara da devam edilmekteydi. Van'daki Rus işgali sırasında 1.000 kadar Ermeni Türk kuvvetleri ile çarpışmışlardı. 1.000 kişilik Ermeni grubunun sadece 150 kişi kadarı Rusya Ermeni'si idi. Ermeni grubunun geri kalan kısmını ABD'nden gelen iki kişi, Çin'den gelen bir kişi ile Bulgaristan ve Romanya'dan gelen Ermeniler oluşturmaktaydı. Bu Ermeniler arasında New York'ta iyi bir işi olmasına rağmen

26 *New York Tribune*, 12 Temmuz 1915, s.2.

27 *Omaha Daily Bee*, 13 Temmuz 1915, s.1.

28 *Hopkinsville Kentuckian*, 15 Temmuz 1915, s.1.

29 Kemal Arı, a.g.e., s.163.

30 *The Sun*, 23 Temmuz 1915, s.3.

31 Recep Karacakaya, *Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi(1878-1923)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., İstanbul, 2001, s.128.

işini bırakarak Ermeni çetelerine katılan bir Ermeni olduğu gibi; Petrograd'da arkeoloji Profesörü olan, Yalta'da Ermenice öğretmenliği yapan ve Beyrut'ta Amerikan okulunda eğitim görerek cerrah olan Ermeniler de vardı. Ermenilerin Osmanlı Devletine karşı savaşmak için dünyanın farklı yerlerinden gelmelerinin yanı sıra birçoğunun savaş sonrasında ABD'ne yerleşmek istemeleri ise oldukça düşündürücüdür³².

Tehcir uygulamaları devam ederken katliam haberleri de basında yer alamaya devam ediyordu. İddiaya göre Zeytun'da Ermeniler Osmanlı ordusuna katılmayı reddetmişlerdi. Bunun üzerine Türk birlikleri Zeytun'a gönderilmiş ve Türkler ile Ermeniler arasında çatışma çıkmıştı. Çıkan çatışmalarda 300 Türk askerinin öldürülmesi Türklerin Zeytun'a ezici miktarda yeni askeri birlikler göndermelerine neden olmuştu ve ardından Zeytun Ermenileri sürgün edilmişlerdi. Diğer iddialarda Zeytun'un asıl sahipleriymiş gibi nitelendirilen Ermenilerin imparatorluğun uzak köşelerine, çöllere, bataklıklara ve İran körfezi bölgesine sürgün edildikleri ifade ediliyordu. Sürgün esnasına yaşlı Ermeni erkekleri askerlerden dayaklar yemiş, çocuklar yol kenarlarına ölüme terk edilmişti. Kimi Ermenilerin acılarını dindirmek için çocuklarını su kuyularına attıkları da ifade ediliyordu. Ayrıca Büyükelçi Morgenthau'nun kanundışı yollarla İstanbul'daki 70.000 Ermeni'nin Türklerin elinden kaçmasına yardımcı olduğu da aktarılan bilgiler arasındaydı. Ermeniler ya da Amerikalı misyonerler dışında Türk yetkililerin yorum ve görüşlerine basında nadiren yer verilmekteydi. Tehcir uygulaması hakkında yorum yapan bir Türk yetkilisi; Ermenilerin sadece Van'da değil birçok yerde Ruslarla işbirliğinde bulunduklarını, 200.000 kişinin arasından suçlu olanların ayrılmasının mümkün olmadığını ve tehcir uygulamasına bu nedenlerle mecbur kalındığını ifade etmişti³³. Tehcir uygulamalarının kamuoyuna katliam olarak yansıtılmaya devam edildiği dönemde, Rus yetkililer Ermenilerin kendileri ile birlikte savaştıklarını ifade etmekte herhangi bir çekince duymuyorlardı³⁴. Ermeniler kendilerine yapılan genel dış desteğin yanında ABD'nden özel olarak yardım da istemekteydiler. Bu doğrultuda Ermeni kilisesi Ermenilere karşı işlendiğini iddia ettiği katliamları durdurması için ABD Başkanı Wilson'a bir mektup göndererek çağrıda bulunmuştu³⁵.

ABD basınında Ermeniler hakkında asılsız birçok haber yer almaya devam ederken³⁶, garip bir şekilde Osmanlı Devletinin Ermeni olaylarının

32 *Omaha Daily Bee*, 27 Temmuz 1915, s.4.

33 *The Washington Times*, 2 Ağustos 1915, s.10.

34 *New York Tribune*, 2 Ağustos 1915, s.2.

35 *Evening Public Ledger*, 2 Ağustos 1915, s.1.

36 Zeytun Ermenileri Hınçak komiteleri ile birlikte hareket ederek itilaf devletlerinin işgallerini kolaylaştırmak için isyanlar çıkartmışlar, askeri birliklere saldırmışlar ve haberleşme hatlarına zarar vermişlerdi. Bkz.: Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Yüzüncü Yıl Üniv. yay., Van, 1990, s.71-72. İsyan hareketleri sonrasında Zeytun Ermenilerinin tehcir uygulamasına tabii tutulmaları ise ABD basınında Türklerin Ermenilere zulmü olarak gösterildi.

dış basına çıkmasını engellediğini ifade eden haberler de yapıyordu³⁷. Aynı dönemde New York Tribune editörü Ermeni meselesi hakkında uzun soluklu bir yazı yayınladı. Editöre göre; Türklerin kötü yönettiği Ermeniler Avrupalı kardeşleri tarafından hayal kırıklığına uğratılmışlardı. Jön Türkler Ermenileri katletme konusunda 300.000 Ermeni'yi öldüren Kızıl Sultan Abdülhamit'i geçmek üzereydiler. Kanlarına Alman virüsü girmiş olan Türkler Ermeni toplumundan tamamen kurtulmak istiyorlardı ve katliamlara sadece Ruslarla savaştıkları yerlerde değil İstanbul ve diğer bölgelerde de devam etmekteydiler. Zeytun sürekli olarak Osmanlı Devletine başkaldırmıştı ve bu nedenle tüm nüfusu hayvan sürüleri gibi sürülmüştü. Ermenilerin durumları hakkında Morgenthau ABD hükümetini bilgilendirmişti ancak çok fazla sonuç alamamıştı. Rusya ve Almanya Polonya'ya özerklik vermek konusunda söz verirken Türkler Ermenileri tamamen yok etmekle tehdit ediyorlardı. Ayrıca editör Osmanlı yönetimindeki Enver Paşa ve arkadaşlarını insani duygular ve politik bilgelikten yoksun kişiler olarak niteliyor, katliamcı Hamit'in çocuklarından kurtulmanın tam zamanı olduğunu vurguluyordu³⁸. ABD basınının Türkler hakkındaki görüşlerinin kısa bir özeti niteliğindeki yazı Ermeni propagandasının ABD'nde ne kadar yoğun bir şekilde yürütüldüğünü gözler önüne seriyordu. Diğer haberlerde Ermenilerin Türkleri Avrupa'dan atmak için İtilaf devletleri ile aynı safta savaştıklarından bahsediliyor³⁹, Türk ordusunun ileri harekâtı ile 225.000 Ermeni'nin Kafkaslarda Rus ordusu arkasına sakladığı belirtiliyordu⁴⁰. Ermenilerin bulunduğu cepheye yakın bir yerde Kızıl Haç için görev alan ve Tolstoy'un kızı olan Alexandra ise yaşananlar hakkında "*Hayatımda böyle ıstırap görmedim*" ifadelerini kullanıyordu⁴¹. Farklı bir açıdan gözlemlendiğinde ABD basını Ermeniler tarafından sadece kara propaganda amaçlı değil organizasyon amaçlı da kullanılıyordu. ABD'deki Ermeniler yardım kampanyaları oluşturarak Rusya ve Osmanlı Devletindeki Ermenilere yardım etmeye çalışıyorlardı ve yapılan yardımların yeterli görülmemesi nedeniyle yardımların artması için basın yoluyla çağrılar yapılmaktaydı⁴².

ABD basınının geneli yaşanan olayları Ermeni çıkarları açısından değerlendirirken bazı haberlerde konunun ABD çıkarları açısından da değerlendirildiği görülmekteydi. The Sun gazetesi Ermeni sorunu nedeniyle gerginleşen ilişkileri değerlendirerek ABD'nin Osmanlı Devletindeki yatırımlarından bahsediyordu. ABD basınında yoğun bir şekilde Ermeni propagandası olmasına rağmen The Sun gazetesinin Ermenilerin "*Anarşist Hınçak*" örgütüne katıldıklarını ve Rus entrikalarıyla Osmanlı Devletine karşı isyan ettiklerini ifade etmesi ABD'nin Osmanlı Devleti topraklarında kendi

37 The Washington Times, 2 Ağustos 1915, s.1.

38 New York Tribune, 11 Ağustos 1915, s.6.

39 The Intelliger, 12 Ağustos 1915, s.1.

40 Evening Public Ledger, 13 Ağustos 1915, s.1.

41 New York Tribune, 22 Ağustos 1915, s.2.

42 New York Tribune, 22 Ağustos 1915, s.2.

çıkarlarını da değerlendirdiğini ispatlar nitelikteydi⁴³. The Sun gazetesinin haberleri ABD kamuoyunun genelini yansıtmazken, New York Tribune gazetesi editörünün yazdıkları ABD kamuoyundaki Ermeni propagandasının aslını temsil ediyordu. Editöre göre; Türkler en vahşi saldırılarını geride kalan korumasız kişilere karşı yapıyorlardı. Bebekler parçalara ayrılarak ve kaynar sulara atılarak öldürülüyorlardı. Öldürülen bebekler gümüş tepsiler içerisinde aç annelerine geri veriliyordu. Ayrıca Türkler ve Kürtler doğal ürünler ile üretilenleri malları da kullanılmaz hale getirerek Ermenileri gıdasız bırakmaktaydılar. Cinayetler dünyadaki ilk Hristiyanların torunlarına karşı işlenmekteydi. Ermeni krallığı ilk Hristiyan krallığı idi ve insanlığın beşiği durumundaydı. *“Kendilerini çevreleyen devletler paganizm karanlığı içerisindeyken İsa’nın hakikatinin ışığı bu tarihi ülkeden yükseliyordu”*. Hristiyanlık haçına sıkıca tutunan Ermeniler Muhammet’in hilali karşısında eğilmeyi *“asilce, dirençlice ve meydan okuyarak reddettiler”* ifadeleri ise editörün fanatizm derecesindeki Ermeni yandaşlığını yansıtmaya şekliydi. Ermenileri överken Türkleri karalayan editör yazısının sonunda *“Ermenilerin Hristiyan aleminde hiç mi değeri yok? Ermeniler diğer ülkelerdeki Hristiyan kardeşlerinin yardımlarını hak etmiyorlar mı?”* sözleri ile Amerikalıların vicdanlarını sorguluyordu⁴⁴.

Türkleri siyaseten yalnız bırakmak için yaşanan olaylara Almanların da katliam gözüyle baktığı yansıtılmaya çalışılıyordu. Bu amaçla basında Türk karşıtı Almanların görüşlerine yer verilmekteydi. Alman bir yetkilinin açıklamalarında Türklerin Hristiyan ırkları yok ettikleri ve ölenlerin tek suçunun Müslüman olmamak olduğu iddia ediyordu⁴⁵. Zaman içerisinde Ermeni propagandası dini ve etnik unsurların dışında ekonomik unsurları da içermeye başlamıştı. ABD’nin Tahran Büyükelçisinin ilettiği bilgilere göre Ermenilere ait mallar Türkler tarafından soyulmuştu ve Ermenilerin toplam zararı 250.000 Dolardı⁴⁶. ABD’deki Ermeni Yardım Fonuna iletilen diğer bir raporda ise Ermenilerin Mezopotamya yabanına doğru sürüldükleri, Kilikya’daki Ermenilerin tamamının göç ettirildiği, Erzurum, Trabzon, Sivas, Harput, Bitlis, Van, Diyarbakır, Samsun ve Urfa’dan 1.500.000 Ermeni’nin gönderildiği iddia edilmekteydi. Raporun devamında sürülen Ermenilerin yalnızca az bir miktarının istenilen noktalara varabildikleri, Ermenilerin haberleşmelerine izin verilmediği ve yollarda her gün en az on kişinin öldüğü belirtiliyordu⁴⁷.

ABD’de yaşayan R. Hashishian adındaki Ermeni bir terzinin Tiflis’teki Urchain adındaki Ermeni bir Profesör ile mektuplaştığına dair doğruluğu şüpheli bilgiler basında yayınlanmıştı. Mektuplaşmada ABD’nde terzilik yapan R.Hashishian Tiflis’teki ailesi hakkında meraklanarak ailesine bir mektup göndermişti. R.Hashishian’ın mektubuna Hashishian’ın ailesini tanıyan Profesör

43 The Sun, 2 Ağustos 1915, s.2.

44 New York Tribune, 28 Ağustos 1915, s.6.

45 The Washington Herald, 5 Eylül 1915, s.10.

46 The Washington Herald, 5 Eylül 1915, s.1.

47 New York Tribune, 6 Eylül 1915, s.7.

Urchain cevap yazmıştı. Profesör mektupta R.Hashishian'ın anne, baba, iki erkek kardeş ve bir kız kardeşinin öldürüldüğünü yazmıştı. İddiaya göre Türkler aileye işkence etmişlerdi. Aile bireylerinin mengene ile parmakları parçalanmış, dişleri sökülmüştü. Ardından atardamarları parçalanarak sokağa atılmışlar ve orada kan kaybından ölmüşlerdi. Mektupta Hashishian ailesi dışında sokakların Türklerden kaçamayacak kadar zayıf olan insanların cesetleri ile dolu olduğu da yazılmıştı⁴⁸. Ermenilerin varlıkları, yaşadıkları ve tarihleri sürekli abartılı ifadeler içerisinde okurlara sunulan diğer haberler arasındaydı. The Public Ledger gazetesinin ifadelerine göre; Ermenilerin neredeyse tamamı Ermeni kilisesine bağlıydı ve Ermeni kilisesi Ermenileri için sadece dini ifade etmiyordu. Onlar için kilise aynı zamanda vatanseverlik, kurtuluş için umut, eğitim ve adalet anlamlarını da taşımaktaydı. St.Gregory kilisesi Aya Sofya kilisesinden bile eski bir kilisedi ve kilise Asya'daki barbarlara karşı Hristiyanlığın siperi olmuştu⁴⁹.

Ermeni olayları sadece ABD'ndeki diplomatik çevrelerden destek bulmuyordu. Sağlanan destekler arasında Rockefeller vakfının para yardımı yapması⁵⁰ ile Papa'nın girişimlerde bulunması da sayılabilirdi⁵¹. Ermenilere yardım konusunda yapılan girişimlerden herhalde en sıra dışı olanı Büyükelçi Morgenthau tarafından yapılan teklifte görülmüştü. Morgenthau Ermenilerin kitleler halinde ABD'ne taşınmasını gündeme getiriyordu. Morgenthau'nun teklifinin hemen ardından ABD yönetiminden konu ile ilgili bir açıklama geldi. ABD yönetimi açıklamasında Ermenilerin ABD'ne göçü konusunda büyük bir yanlış anlaşma olduğunu ifade ediyordu. Amerikalı yetkililer büyük kitleler halinde ve bir plan dâhilinde Ermenilerin ABD'ne taşınmasına destek vermeyeceklerini ifade ederlerken, ABD'ne göçün şartlarını da belirtmişlerdi⁵². Herhangi bir Ermeni'nin göç etmek için ABD'ne gelmesi durumunda diğer göçmenlerin tabii oldukları şartlara tabii olacağı, Ermenilerin yararına mevcut herhangi bir uygulamadan vazgeçilmeyeceği ve bu konuda hükümetin özel bir sorumluluk almayacağı da net bir şekilde ifade edilmişti⁵³. ABD yönetimi Ermenilerin ABD'ne toplu olarak göç etmesini kabul etmese de Morgenthau'nun bu konudaki çabaları sonlanmamıştı. Morgenthau Ermeni göçünün gerçekleşmesi durumunda ABD hükümetinin Ermenilerin Musa'sı olacağını ifade etmekle birlikte, Ermenilerin ABD'nin az gelişmiş batı yakasına göç ettirilebileceklerini savunmaktaydı. Ermenilerin ABD'ne taşınmasının toplamda 5.000.000 Dolara mal olacağını ve 500.000 Ermeni'nin taşınacağı kabul edilirse kişi başı 100 Dolar gibi bir maliyetle taşıma işinin gerçekleştirilebileceğini ortaya koymaktaydı⁵⁴. Ermeniler konusunda çaba gösteren sadece Amerikalı diplomat ya da misyonerler değildi. İsviçre Protestan kilisesi Ermeni meselesine

48 *Evening Public Ledger*, 9 Eylül 1915, s.6.

49 *The Public Ledger*, 11 Eylül 1915.

50 *The Washington Herald*, 12 Eylül 1915, s.10.

51 *The Washington Times*, 14 Eylül 1915, s.9.

52 *The Washington Herald*, 16 Eylül 1915, s.10.

53 *The Sun*, 16 Eylül 1915, s.5.

54 *The Intellegger*, 21 Eylül 1915, s.4.

müdahale etmesi için bir mesaj ile ABD Başkanı Wilson'a istek gönderirken⁵⁵, İngiltere'nin eski ABD büyükelçisi olan James Bryce da aynı konuda ABD yönetimine ricada bulunuyordu⁵⁶. Fransızlar ise Musa dağında iki aydır mahsur bırakıldıklarını ifade ettikleri Ermenileri kurtardıklarını ve Fransız kruvazörü ile Port Said yakınındaki geçici bir kampa götürdüklerini açıklıyorlardı⁵⁷.

Basın ABD'nin tutumunun tarafsız devletleri hareketlendirdiğini ve bu durum karşısında Almanya'nın Ermeniler konusunda Türkiye'yi kontrol etmeye yönelebileceği ifade etmekteydi⁵⁸. Aynı dönemde Morgenthau bir yandan Belçikalılara yapıldığı gibi Ermenilere de yardım yapılmasını istiyor⁵⁹ diğer yandan da Türk yönetiminin kendi askeri politikasına dışarıdan bir müdahaleyi kabul etmeyeceğini ifade ediyordu. Çelişkili açıklamalar yapan Morgenthau ABD'nin Ermenilere yardım yapması durumunda ise Türklerin Amerikalı misyonerlerden intikam alacaklarını iddia ediyordu. ABD'nin Türkiye'de 200 misyoner ile misyoner faaliyetlerine yatırılmış 3.000.000 Dolarının olduğuna vurgu yapan⁶⁰ Morgenthau yardımların misyoner kuruluşlara gayri resmi olarak aktarılmasını teklif ediyordu⁶¹. Misyonerler Yönetimi ise ABD yönetimi Ermenilerin ABD'ne taşınmasını kabul etmemiş olmasına rağmen Ermenileri taşıma planlarından bahsetmeye devam ediyordu. Misyonerler Yönetimi Ermenilerin taşınması için gerekli parayı sağlamak için Amerikalı hayırseverlerin gönüllü olduklarını savunmaktaydı⁶².

Diğer devletler tarafından Ermeni çıkarlarına yapılan bunca çalışma süresince Ermeniler de kendi çalışmalarına devam ediyorlardı. Ermenistan kilisesinin Paris'teki diplomatik temsilcisi olan Nubar Paşa askere gitmemek için para ödeyen Ermenilerin hapse atıldıklarını iddia ediyordu⁶³. Nubar Paşa yorumlarında son aylarda Kilikya ve Ermenistan'da inanılmaz şeyler yaşandığını ifade etmekteydi. Aktarılan diğer mektup ve raporlardan elde ettikleri bilgilere göre yaklaşık 450.000 Ermeni'nin öldürüldüğünü 600.000 Ermeni'nin ise yerlerinden sürüldüğünü tahmin ediyorlardı. Sürülen Ermeniler bir iki ay sürecek yolculuklarına yalınayak devam etmek zorunda bırakılıyorlardı. Türkler Van ve Bitlis'i yağmalamışlar ve halkı kılıçtan geçirmişlerdi. Ermenilerin boşalttığı yerlere ise Müslümanlar yerleştirilmekteydi⁶⁴. Nubar Paşanın aktardıklarına ek olarak ABD basını benzer haberleri kamuoyu ile paylaşmaya devam ediyordu. The Sun gazetesinin aktardıklarına göre; Ermenilere hendekler kazdırılmakta ve kazdıkları bu hendekler kendilerine mezar olmaktadır. Nüfuz

55 *Medford Mail Tribune*, 21 Eylül 1915, s.3.

56 *Omaha Daily Bee*, 21 Eylül 1915, s.2.

57 *The Tacoma Times*, 22 Eylül 1915, s.8.

58 *The Logan Republican*, 23 Eylül 1915, s.3.

59 *New York Tribune*, 24 Eylül 1915, s.1.

60 *Evening Public Ledger*, 23 Eylül 1915, s.12.

61 *The Washington Times*, 24 Eylül 1915, s.7.

62 *The Evening Herald*, 24 Eylül 1915, s.1.

63 *The Bemidji Daily Pioneer*, 25 Eylül 1915, s.1.

64 *The Evening World*, 24 Eylül 1915, s.2.

sahibi Ermeniler sıradan Ermenilere göre daha fazla zulüm görmekteydiler. Hiçbir Ermeni emniyette değildi ve sadece sıranın kendilerine ne zaman geleceğini bekliyorlardı. Ermeni propagandası Türk ve Ermeni toplumlarının kıyaslanması şeklinde devam ediyordu. İddialarda Ermenilerin Türklerden daha zeki oldukları vurgulanmaktaydı. Eğer 2-3 Ermeni'nin sıradan bir köye iş yapma izni ile bırakılması ve engel olunmaması durumunda Ermenilerin birkaç yıl içerisinde köyün tamamını satın alabilecekleri ortaya atılıyordu. Ayrıca yerel Türk makamları ile yalın vatandaşların katliam amaçlarının olmadığından ve katliamların sorumlularının Talat ile Enver Paşalar olduklarından bahsediliyordu. Yaşananlar konusunda pasif davranması nedeniyle Almanya da sorumluluğa ortak ediliyordu⁶⁵.

İtalyan elçiliğinin Vatikan'a sunduğu raporda Almanya ya da Avusturya'nın Ermeni sorunu konusunda müttefik olmaları nedeniyle Türkiye'yi durduramayacakları belirtilirken, ABD yönetiminin Ermeni sorununa müdahale etmesi için Almanya'dan istekte bulunmayı değerlendirdiği haberleri yapılıyordu⁶⁶. ABD'nin Almanya'dan böyle bir istekte bulunması durumuna gerekçe olarak ABD'nin konuya müdahalede bulunmak için yasal dayanağının olmaması gösteriliyordu⁶⁷. ABD yönetimi Ermeni sorunu konusunda herhangi bir sorumluluk altına girmek istemiyordu ancak bu durum Misyonerler Yönetiminin çabalarını sonlandırmadı. Amerikan Misyonerler Yönetimi konuyu ABD hükümetinin gündemine taşımaya çalışıyordu. Misyonerler Yönetiminin girişiminden sonra yetkililerden konu ile ilgili açıklama geldi. Açıklamada ABD meclisinin Ermeni sorunu ile ilgili raporları incelediği belirtilirken, incelemelerde elde edilen bilgilerin duyum ya da bireysel ifadeler oldukları belirtiliyordu. Ayrıca o zamana kadar herhangi bir Amerikan vatandaşının zarar görmediği ve böyle bir durumun söz konusu olması halinde ABD yönetiminin doğrudan Almanya ile irtibata geçeceği açıklanmaktaydı. ABD başkanının Ermeni konusuna büyük bir yakınlık gösterdiği, konu ile ilgili Türk yönetiminin dikkatinin çekildiği ve Ermeniler konusunda Türk yönetimi ile irtibata geçmek için kesinlikle söz verilemeyeceği ABD yönetiminin aktardığı diğer bilgiler arasındaydı⁶⁸. ABD yönetiminin Ermeniler konusunda tavrını belirttiği her açıklamadan sonra farklı kişi ya da kurumlar tarafından ABD yönetiminin Ermenilere yardım etmesini isteyen yeni bir girişimde bulunuluyordu.

Ermeni Ulusal Savunma Birliği başkanı ve Amerika Evanjelik Birliği yöneticisi Haig Y. Yardumian Ermenilerin ABD'ne taşınması konusunda Morgenthau ile bir görüşme yapmıştı. Görüşmede Morgenthau Ermenilerin taşınması için hemen 1.000.000 Dolar ardından ise 4.000.000 Dolar yardımda bulunulabileceğini vaat ediyordu. Morgenthau'nun Ermeni konusundaki bu

65 *The Sun*, 26 Eylül 1915, s.6.

66 *The Evening Herald*, 29 Eylül 1915, s.1.

67 *The Tacoma Times*, 29 Eylül 1915, s.8.

68 *The Sun*, 1 Ekim 1915, s.3.

yaklaşımı sonrasında Yardumian; Morgenthau'nun diplomatik kısıtlar olmasa daha iyi şeyler de yapabileceğini ifade etmişti⁶⁹. Morgenthau ve diğer Ermeni teşkilatlarının girişimleri ABD yönetimi üzerinde baskı yaratmış olmalıdır ki ABD yönetimi Ermeni sorununda Türk yönetimine karşı tavrını değiştirmeye başladı. ABD yönetimi Türk yönetimine Morgenthau vasıtası ile bir mesaj gönderdi. Mesajın içeriği eğer Türk yönetimi Ermenilere karşı olan tavrını değiştirmez ise ABD ile Türkiye arasındaki sıcak ilişkilerin devamlılığı tehlikeye girecekti⁷⁰. Ermeni propagandası ABD yönetiminin kesin tavırlarını dahi değiştirirken sürülen Ermenilerin sayısının da 1.000.000 ulaştığı haberleri yapılmaktaydı⁷¹. ABD Türk yönetimine Ermeni sorunu konusunda adım atılmaz ise ikili ilişkilerin bozulabileceği uyarısını yapsa da ABD Türkiye'ye karşı doğrudan bir siyaset uygulamaktan titizlikle kaçınılmaktaydı. ABD Türkiye'deki Ermeni sorununun sadece Almanya tarafından çözümlenebileceğine inanmaktaydı. Görüşler Kaiser Wilhelm'in bir sözünün katliamları durdurabileceği yönündeydi ancak Wilhelm'in duruma yaklaşımı ABD'nin beklentisinin tersine olmuştu. Wilhelm Türklerin Ermenileri katletmediklerini ve eğer herhangi bir uygulama var ise Ermenilerin vatan hainliği yapmış olduklarından bunu hak etmiş olduklarını ifade etmişti⁷².

Diplomatik savaş devam ederken öldürülen Ermenilerin sayısının 800.000'e ulaştığı haberleri yayımlanmaya başladı⁷³. Burada özellikle dikkat edilmesi gereken konu öldürüldüğü iddia edilen Ermenilerin sayısıydı. ABD basınındaki haberlere göre öldürülen Ermenilerin sayısı on iki gün içerisinde 450.000'den 800.000'e çıkmıştı. Yaşandığı iddia edilen vahşetlerden ise Enver Paşa sorumlu tutulmaktaydı. The Bemidji Daily Pioneer gazetesinin aktardığına göre; Enver Paşa Kızıl Sultan olarak anılan Abdülhamit'i bile geçerek Abdülhamit'in 30 senede öldürdüğünden daha fazlasını 30 günde öldürmüştü⁷⁴. Vahşet iddiaları ile birlikte Almanya'nın Ermeni sorununa müdahale etmesi konusu halen ABD ve Avrupa gündemini meşgul ediyordu. Alman askeri yazar Ernst Von Reventlow eski İngiliz Büyükelçisi James Bryce'ın katliamları durdurmak amacıyla harekete geçmesi için ABD'ne yaptığı başvuruya bir makalesinde cevap verdi. Reventlow Türkiye'nin yaptıklarının sadece kendisini ilgilendirdiğini, başkaldırlara karşı yapılanların katliam ya da acımasızlık olarak değerlendirilemeyeceğini ifade ediyordu. Ayrıca Almanya'dan Ermenileri korumasının istendiğini ancak Almanya'nın şuanda yapması gereken tek şeyin müttefikinin yanında yer almak olduğunu açıklamalarına ekledi⁷⁵. Almanya'nın Ermeni sorununda kendisine yapılan tekliflere karşılık vermemesi, Almanya'nın

69 *Evening Public Ledger*, 2 Ekim 1915, s.4.

70 *El Paso Herald*, 4 Ekim 1915, s.1.

71 *The Day Book*, 2 Ekim 1915.

72 *The Intelligencer*, 5 Ekim 1915, s.4.

73 *Evening Public Ledger*, 6 Ekim 1915, s.1.

74 *The Bemidji Daily Pioneer*, 8 Ekim 1915, s.5.

75 *Honolulu Star Bulletin*, 11 Ekim 1915, s.9.

katliamları gizlediği yönünde yorumların yapılmasına da neden oluyordu⁷⁶. Almanya'dan beklentiler sonlanmış olmalıydı ki Papa Sultana mektup göndererek katliamlarının durmasını istedi⁷⁷. Resmi olmayan kaynaklardan alınan haberlere göre ise Sultan Ermeni sorununun sonlanması için Papaya söz vermişti⁷⁸. ABD kamuoyu Ermeniler konusunda gösterilen çabalar sonrasında geline noktanın memnun değildi ve yapılan diplomatik girişimler tekrar değerlendirilmeye başlandı. Ermeni sorunu hakkında Türk yönetiminin verdiği sözleri çiğnediği ve bu durumun ABD ile olan ilişkilerini kopma noktasına kadar getirdiği konu edilmekteydi. Bu görüşler yayımlanırken ABD protestolarına cevap vermediği için Türkiye'ye atfen "*Daha önemli işlerle çok meşgul*" şeklinde diplomatik üsluptan uzak ve imalı ifadeler kullanılmaktaydı⁷⁹.

Osmanlı Ermenilerinin gönüllü birlikleri kurarak Ruslarla birlik oldukları ve Türklere karşı savaştıkları bilinmekteydi. Avrupa ve ABD'nde artan Ermeni propagandası diğer ülkelerdeki Ermenilerin de Türklere karşı harekete geçmelerini sağladı. Diğer ülkelerdeki Ermeniler Osmanlı Ermenilerinin tek başlarına kendilerini savunamadıklarını değerlendirerek İngiltere, Mısır, İtalya, Fransa, Amerika ve Balkanlarda gönüllü Ermeni birlikleri oluşturmayı planlıyorlardı. Oluşturulacak Ermeni birliklerinin İtilaf devletleri ile birlikte Türklere karşı savaşmaları amaçlanmaktaydı⁸⁰. Ermeni birlikleri teşkil edilmeye çalışılırken Türklük tarafından öldürüldüğü iddia edilen ve doğruluğunun sorgulanması gereken Ermeni ölüm haberleri basına yansımaya devam ediyordu. Aynı güne ait üç farklı Amerikan gazetesi öldürüldüğü iddia edilen Ermenilerin sayılarını birbirlerinden farklı olarak kamuoyuna yansıtıyorlardı. Medford Mail Tribune İstanbul'daki Ermeni patrikliğinin öldürülen ya da esir edilen Ermeni sayısının 850.000 olduğuna 200.000 Ermeni'nin ise Rusya'ya kaçtığına inandığını haber yapıyordu⁸¹. The Evening Herald haberinde "*Bir milyona yakın Ermeni kesildi*" başlığını kullanmıştı⁸². The Ogden Standard ise "*Türkler bir milyonun üzerinde Ermeni'yi öldürdü*" başlığıyla yaptığı haberde Türkiye'de savaştan önce 1.200.000 Ermeni'nin olduğunu ancak şuan Ermeni nüfusunun 200.000'i bulmadığı ifade ediliyordu⁸³. ABD basını birbiri ile uyuşmayan, gerçekleri yansıtmayan ve Ermeni çıkarlarına hizmet eden haberleri kamuoyuna yansıtmaya devam ediyordu.

Katliam haberlerinin dışında ABD basınının yürüttüğü en büyük çalışmalardan biri ise Ermeniler için düzenlenen yardım kampanyalarının kamuoyuna duyurulmasıydı. Missouri Üniveritesi Ermeniler için yardım

76 El Paso Herald, 11 Ekim 1915, s.12.

77 New York Tribune, 11 Ekim 1915, s.2

78 The Day Book, 13 Ekim 1915, s.4.

79 Omaha Daily Bee, 15 Ekim 1915, s.6.

80 El Paso Herald, 19 Ekim 1915, s.2.

81 Medford Mail Tribune, 21 Ekim 1915, s.1.

82 The Evening Herald, 21 Ekim 1915, s.1.

83 The Ogden Standard, 21 Ekim 1915, s.7.

kampanyası düzenlemekteydi. Kampanyada kış mevsiminin yaklaştığı ve toplanacak yardımlarla Ermenilere giyecek ve yiyecek yardımı yapılacağı duyurulmaktaydı. Üniversite tarafından toplanan yardımlar Ermenilere gönderilmek üzere New York'taki Ermeni komitesine iletilecekti⁸⁴. Yardım kampanyasına katılım sağlamak için “Kendimizi aynı zor durumun içerisinde düşünelim. Çoğumuz bir dolar arttırabiliriz ve o dolar bir hayatı kurtarmak için çok uzun bir yol gidecek” gibi ifadelerle Amerikalılar arasında vicdani bir sorumluluk yaratılmaya çalışılıyordu⁸⁵. Ermenilere yardım toplama faaliyetleri giderek yaygınlaşmıştı. Kadınların Şehir Organizasyonu Ermeniler için 5 Dolar yardım toplanması konusunu gündemine taşımıştı ve karara bağlamak için oylamaya sunmaktaydı⁸⁶.

Vahşet haberleri önceleri sadece Ermenileri konu alırken zaman içerisinde Amerikan okullarında da vahşet görüldüğü iddia edilmeye başlamıştı. Fırat Amerikan kolejinde dört profesörün öldürüldüğü varsayılmaktaydı. İddialara göre profesörler ölmeden önce işkence görmüşlerdi. Profesörlerin saç ve bıyıkları köklerinden söküldükten ve tırnakları kerpetenle çıkarıldıktan sonra öldürüldükleri ifade ediliyordu⁸⁷. Merzifon'daki Amerikan kolejinde ise misyonerler üç günlük çaba sonrasında okuldan götürülen kabileyi takip etmek için izin almışlardı. Kafilde kızlar diğerlerinden ayrılarak güneye sevk edilmişler ve Sivas'a vardıklarında bir binaya yerleştirilmişlerdi. Amerikalı iki genç bayan ikna güçlerini ve para kullanarak kızların Merzifon'a geri götürülmelerine izin almışlardı⁸⁸. ABD'nin Fırat kolejine büyük yatırımlar yapmış olduğu, Türklerin koleji boşaltmalarından sonra ABD'nin mali kaybının çok büyük olduğu da aktarılan diğer bilgiler arasındaydı⁸⁹.

ABD kamuoyunda Ermeni konusu tam anlamı ile bir misyonerlik ve sosyal sorumluluk projesi haline gelmişti. Amerikan Misyonerler Birliği Sekreteri ve Ermeni Yardım Komisyonu Başkanı James L. Barton ABD hükümetine Ermeni sorunu ile ilgili görüş bildirmişti. Barton bildirisinde katliamlar durur durmaz Ermeni köylerini yeniden yapılandırmaya hazır olduklarını ifade ediyordu⁹⁰. Barton ABD hükümetine bu teklifi sunarken ABD kamuoyunda şahıslar, organizasyonlar ve kurumlar Ermenilere yardım toplamak için birbirleri ile yarışır hale gelmişlerdi. Missouri Üniversitesinin devam ettirmekte olduğu Ermeni yardım kampanyasının bir benzeri Illinois Üniversitesi tarafından başlatılıyordu⁹¹. Federal Kiliseler Konseyi Ermenileri kardeşleri olarak nitelerken Ermenilere karşı büyük sempati beslediklerini ifade etmekteydi⁹².

84 *University Missourian*, 25 Ekim 1915, s.1.

85 *University Missourian*, 26 Ekim 1915, s.2.

86 *University Missourian*, 27 Ekim 1915, s.1.

87 *The Day Book*, 1 Kasım 1915.

88 *The Sun*, 6 Kasım 1915, s.3.

89 *University Missourian*, 7 Kasım 1915, s.7.

90 *The Washington Times*, 11 Kasım 1915, s.4.

91 *University Missourian*, 14 Kasım 1915, s.5.

92 *The Washington Herald*, 14 Kasım 1915, s.10.

Missouri Üniversitesinde ekonomi öğretmenliği yapan Leon Ardzrooni Ermeni sorunu hakkında bir forum düzenlemekte⁹³, üniversitedeki Rum topluluğu ise gelirleri Ermeni yardım kampanyasına aktarılacak olan bir eğlence düzenlemeyi planlamaktaydı⁹⁴. Hristiyan İşçiler Birliği olağan toplantısında, belirlenecek bir kilisede Şükran günü töreni düzenlenmesi ve törende toplanacak yardımların Ermenilere göndermesi kararı alınmıştı⁹⁵. Ermenilere yardım konusu o kadar yayılmıştı ki Waikiki sakinleri Ermenilere yardım için Bayan Westervelt'in bahçesinde dondurma, şeker ve çay satışı yapacaklarını duyuruyorlardı⁹⁶.

ABD'ndeki Ermeni propagandası hız kesmeksizin devam ederken Osmanlı yönetimi tarafından "25 Kasım 1915'ten itibaren vilayetlere gönderilen emirlerle, kış mevsimi dolayısıyla sevkıyatın geçici olarak durdurulduğu bildirilir"⁹⁷. Osmanlı Devleti sevkıyatları durdurmuş olsa da ABD yönetimin Ermenilere müdahale etmesini amaçlayan propagandalar devam ediyordu. Propagandalar devam etse de ABD yönetimi kendisine Ermeni sorununa müdahaleyi esas alan bir siyaset belirlemedi. Ermenistan ve Suriye'ye Yardım Komitelerinin düzenleyeceği toplantıya destek vermesi için Roosevelt'e davet gönderilmişti. Roosevelt kendisine yapılan davet katılmaz iken toplantıda sunulması için bir mektup gönderdi. Roosevelt mektubunda ABD'nin Ermeni sorununa müdahale etmesini isteyenlerin Belçika ve Meksika'da yaşanan benzer olaylara karşı tepkisiz kaldıklarını ifade ediyordu. Ermeniler ile ilgili görüşlerin savaşın başlaması sonrasında gündeme getirildiğini belirten Roosevelt, Almanya gibi saldırgan ve kendilerine Meksika gibi komşu olmayan Türkiye'nin Ermeni sorunu konusunda politik ve gerçek anlamda kınanmasını yeterli buluyordu⁹⁸. ABD yönetiminin Ermeni sorununa doğrudan müdahale etmeyeceğini ifade etmesi ve geçici de olsa Osmanlı Devletinin tehcir uygulamasını durdurduğunu açıklaması Ermeni sorununun ABD kamuoyu gündeminden hızla düşmesine neden olmuştu. Türk topraklarında yaşayan Ermenilerin sayısının 2.000.000 olduğunu ve bu nüfusun en az yarısının katledildiğini iddia eden haberler basına yansısı da bu haberler ABD kamuoyunda beklenen hareketliliği yaratmadı⁹⁹. Osmanlı Devleti geçici olarak durdurduğu tehcir uygulamasını 21 Şubat 1916'da yayınladığı karar ile tamamen uygulamadan kaldırdı ve ABD kamuoyunun Ermeni sorununa olan ilgisi giderek azaldı¹⁰⁰.

93 *University Missourian*, 15 Kasım 1915, s.3.

94 *University Missourian*, 15 Kasım 1915, s.1.

95 *Bisbee Daily Review*, 16 Kasım 1915, s.5.

96 *Honolulu Star Bulletin*, 26 Kasım 1915, s.1.

97 Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri*, Babıali Kültür Yay., İstanbul, 2011, s.103.

98 *The Washington Times*, 1 Aralık 1915, s.13.

99 *New York Tribune*, 15 Aralık 1915, s.16.

100 Yusuf Halaçoğlu, *a.g.e.*, s.103.

Sonuç

ABD ile Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan ticaret anlaşması sonrasında ABD'nin Osmanlı Ermenileri ile olan ilişkilerinde artış gözlemlenmişti. Aynı dönemde ABD ile Ermeniler arasında kurulan ticaret bağlantıları sayesinde ABD'ne önemli miktarda Ermeni göçü gerçekleşmişti. ABD'ne göç eden ve yerleşen Ermeniler, oluşturdukları ekonomik gücün yardımıyla çıkarları doğrultusunda kitleleri harekete geçirebilen etkili bir topluluk halini almışlardı. ABD-Ermeni ilişkilerinin başlamasından yaklaşık yüzyıl sonra I. Dünya Savaşı çıkmış ve savaş Osmanlı Devletini de içerisine çekmişti. Yaşanan savaş ortamı içerisinde bağımsızlık hayalleri kuran Ermenilerin diğer devletlerle işbirliği yaparak Osmanlı Devletine karşı ayaklanmaları, Osmanlı Devletini tehcir kararını almaya mecbur bırakmıştı. ABD'nde savaşın başlangıcından itibaren Osmanlı Devletine karşı yürütülen Ermeni propagandası ise tehcir kararı sonrasında yoğunluğunu bir kat daha arttırmıştı. Ermeni propagandalarında kullanılan bilgilerin temelini doğrulukları şüpheli olan bireysel raporlar oluşturmaktaydı. Yaşandığı iddia edilen olaylar abartılı ve vahşet unsurları içeren ifadelerle kamuoyuna aktarılmıştı. Ermeni propagandası ile ABD yönetimi siyasi, ekonomik ve dini açılardan etki altında bırakılmaya çalışılarak ABD'nin Ermeni sorununa doğrudan müdahalesi hedeflenmişti. Belirli dönemlerde Ermeni propagandaları ABD kamuoyunu esir almış olsa da ABD yönetimi kendisinden beklendiği gibi Ermeni sorununa doğrudan müdahaleye yanaşmamıştı. Osmanlı Devletinin tehcir uygulamasını sonlandırması ve ABD'nin Ermeni sorununa müdahaleden kaçınması, Ermeni propagandasının etkinliğini kaybederek ABD kamuoyu gündeminden düşmesine neden olmuştur.

KAYNAKÇA

I. Gazeteler

Arizona Sentinel Yuma Southwest

Bisbee Daily Review

Burlington Weekly Free Press

Clinch Valley News

Corpus Christi Caller and Daily Herald

Dakota County Herald

Durant Weekly News

Eastern Utah Advocate

El Paso Herald

Evening Public Ledger

Goodwin's Weekly

Graham Guardian

Honolulu Star-Bulletin

Hopkinsville Kentuckian

Iron County Record

Kentucky Irish American

Keowee Courier

Medford Mail Tribune

Mexico Missouri Message

Monroe City Democrat

New Ulm Review

New-York Tribune

Omaha Daily Bee

Perrysburg Journal

Scott County Kicker

St. Johns Review

Tensas Gazette

The Adair County News

The Alliance Herald

The Anderson Daily Intelligencer

The Appeal

The Beaver Herald

The Bee

The Bemidji Daily Pioneer

The Breckenridge News

The broad Ax

The Caldwell Watchman

The Central Record

The Colfax Chronicle

The Columbus Courier

The Day Book

The De Soto County News

The Democratic Banner

The Evening Herald

The Evening World

The Garden Island

The Hartford Herald

The Hartford Republican

The Intelligencer

The Interior Journal

The Kansas City Sun

The Labor Journal

The Logan Republican

The Madison Journal

The Mahoning Dispatch
The Maui News
The Mt. Sterling Advocate
The North Platte Semi-Weekly Tribune
The Ogden Standard
The Ontario Argus
The Princeton Union
The Public Ledger
The Red Cloud Chief
The Rice Belt Journal
The St. Joseph Observer
The Sun
The Tacoma Times
The Times-Herald
The Tomahawk
The True Democrat
The Tulsa Star
The Washington Herald
The Washington Times
The Watchman and Southron
The Weekly Tribune and The Cape County Herald
Tombstone Epitaph
University Missourian
Vermont Phoenix
Warren Sheaf
Weekly Journal-Miner

II. Kitap ve Makaleler

- ARI, Kemal, *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, ATESE Yay., Ankara, 1997.
- BATMAZ, Şakir, “Miliyetçilik, Bağımsızlık, Ermeniler, Osmanlı Devleti ve Amerikan Misyonerleri”, II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu, *Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler*, C.IV, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri, 2009.
- DANACIOĞLU, Esra, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Amerikan Board Okulları ve Ermeniler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.III, S.9-10, 2000.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *Ermeni Tehciri*, Babıali Kültür Yay., İstanbul, 2011.
- _____, *Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2001.
- İLTER, Erdal, *Ermeni Propandasının Kaynakları*, Kamu Hizmetleri Araştırma Vakfı Yay., Ankara, 1994.
- KANTARCI, Şenol, *Amerika Birleşik Devletlerinde Ermeniler ve Ermeni Lobisi*, Lalezar Kitabevi, Ankara, 2007.
- KARACAKAYA, Recep, *Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi (1878-1923)*, T.C.Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., İstanbul, 2001.
- MORGENTHAU, Henry, *Büyükelçi Morgenthau’nun Öyküsü*, (Çev.Atilla Tuygan), Belge Yayınları, İstanbul, 2005.
- OĞUZ, Mevlüt, *Anadolu’nun Fethi Türk Ermeni İlişkileri ve Kilise (1018-1923)*, Bayrak Yay., İstanbul, 2004.
- ÖZDEMİR, Hikmet, Kemal ÇİÇEK, Ömer TURAN, Ramazan ÇALIK, Yusuf HALAÇOĞLU, *Ermeniler Sürgün ve Göç*, TTK Yay., Ankara, 2010.
- SEVİNÇ, Necdet, *Arşiv Belgeleriyle Tehcir Ermeni İddiaları ve Gerçekler*, Bilgeoğuz Yay., İstanbul, 2010.
- SÜSLÜ, Azmi, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yay., Van, 1990.
- Türk-Ermeni İtilaflı Belgeler*, TBMM Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ankara, 2007.
- URAS, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yay., İstanbul, 1976.

YENİ GÜN'DE İTALYA-YUNANİSTAN GERGİNLİĞİ

Nurettin GÜLMEZ*

Özet

Anadolu'da Yeni Gün gazetesi, İtalya-Yunanistan gerginliğine özel bir önem vermiştir. Sorunu, günü gününe takip etmeye çalışmış, haberleri birinci sayfadan vermiş, konuyla ilgili yorumlar yayınlamış, bazen yayınları duygusal boyutlara ulaşmış, "Oh olsun" tarzında yaklaşımlar geliştirmiştir. İtalya-Yunanistan anlaşmazlığı ile ilgili olarak sadece kendi yorumlarıyla ve muhabirleri aracılığı ile aldığı haberlerle yetinmemiştir. Avrupa'da önde gelen gazetelerin haber ve yorumları da, okuyucu ile paylaşılmıştır. Anadolu'da Yeni Gün gazetesi, İtalya-Yunanistan gerginliği ile neredeyse Türk-Yunan gerginliği gibi ilgilenmiş, yani bazen İtalya'nın yerinde Türkiye varmış gibi hareket etmiştir.

Gerginliğin nedeni, Arnavutluğun sınırlarını belirleme komisyonunda yer alan heyetteki İtalyan üyelerin, Yunanlılar tarafından öldürülmesidir. Mussolini hükümeti, Yunanistan'a bir ultimatom vermiş, istekleri kabul edilmeyen İtalyanlar Korfu adasını işgal etmişlerdir.

Bu haber üzerine Yeni Gün, Balkanlardaki anlaşmazlıkların nedeninin ve Balkanlara huzur ve sükun vermeyen ülkenin Yunanistan olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca Yeni Gün, dün Türk'ün tokadıyla tekerlenen Yunanistan'ın, bugün İtalya'nın şamarıyla bir kat daha sersemlemesinden dolayı kimseye şikâyet etmeye hakkının bulunmadığını ifade etmiştir.

Bu sorun dolayısıyla Yeni Gün; uluslararası sorunların çözümünde kuvvet kullanmaktan başka bir seçeneğin bulunmaması, Cemiyet-i Akvam gibi teşkilatların güven vermemesi, Versailles düzeninin içinde haksızlıkları barındırması gibi nedenlerin, yeni bir dünya savaşına ve kanlı facialara dünyayı sürüklediğini belirtmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Gün Gazetesi, Yunanistan-İtalya Gerginliği, Cemiyet-i Akvam, General Tellini, Korfu Adasının İşgali.

* Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı öğretim üyesi.

THE GREECE-ITALY TENSION ON THE YENİ GÜN NEWSPAPER

Abstract

The Anadolu'da Yeni Gün (A New Day in Anatolia/AYG) newspaper attached a special importance to the Greece-Italy tension; trying to follow the issue day-by-day, delivering the news on the front page and publishing commentaries on the situation. Sometimes the paper presented the issue in an emotional manner by gloating over their misfortunes. The paper was not content only with its own commentaries and what its correspondents reported on the issue, it conveyed the news and commentaries published in prominent European newspapers. The AYG was interested in the Greece-Italy tension as if it was a tension between Greece and Turkey, that is, the paper acted as if Turkey was in the place of Italy.

The reason of the tension was the killing of the Italian delegation in the commission for determining the borders of Albania by Greeks. The Mussolini government sent an ultimatum to Greece, and then they invaded the Corfu Island since the demands of Italy were not accepted.

Upon this development, the AYG argued that the country that causes instabilities in the Balkans and hinders peace in the region is Greece. Besides, the newspaper maintained that Greece, who had been slapped by the Turk and was now being further stupefied by Italy, had no right to complain.

On this issue, the AYG argued that a new world war and bloody tragedies would be experienced due to reasons such as there existed no option other than using force in the resolution of international problems, organizations like The League of Nations were not trustworthy, and the Versailles order included injustices in itself.

Key Words: *Yeni Gün Newspaper, The Greece-Italy Tension, The League of Nations, General Tellini, Occupation of Corfu Island.*

Giriş

İtalya, 1902'de Avusturya ve Fransa, 1904'te İngiltere, 1909'da Rusya ile antlaşmalar imzalamıştır. Bu antlaşmalarla Avusturya'nın Bosna, Fransa'nın Fas, İngiltere'nin Mısır ve Boğazlar üzerindeki serbestliğini kabul eden İtalya, aynı şekilde Trablus ve Bingazi üzerinde hareket serbestliği kazanmıştır. Bunun sonucu olarak Osmanlı Devleti'nden Trablus ve Bingazi'nin kendisine terk edilmesini istemiş, olumsuz karşılık alınca savaş ilân etmiştir. Balkan Savaşı çıkınca da Osmanlı Devleti'nin direnci kırılmış ve İtalya (Ouchy) Uşi Antlaşması ile isteğine ulaşmıştır.

Adriyatik Denizi, Anadolu ve denizaşırı bölgelerde sömürge elde etmeyi ümit eden İtalya, 23 Mayıs 1915'te Avusturya'ya, 27 Ağustos 1916'da da, Almanya'ya savaş ilân ederek Birinci Dünya Savaşı'na girmiştir. Ancak İtalya, Birinci Dünya Savaşı sonunda umduklarına ulaşamamıştır. İtalya, ne Dalmaçya'yı elde edebilmiş ve ne de Almanya ve Osmanlı Devleti'nin denizaşırı ülkelerdeki topraklarına el koyabilmişti. Bunun sonucunda İtalya, İngiltere, Fransa ve kendisine vaat edilen Batı Anadolu topraklarını işgal eden Yunanistan'a karşı

hınç duymaya başlamıştır¹. Çünkü İtalya, Paris Barış Konferansı'nda İngiltere, Fransa ve ABD'nin ihanetine uğramıştır. Paris görüşmelerini, haksızlığa uğradığı düşüncesiyle terk eden İtalyanlar, Kuşadası-Antalya arasında kalan Anadolu topraklarını işgal etmiştir. Buna karşılık İngiltere ve Fransa da, Yunanlıları İzmir'e çıkarmışlardır. Böylece İtalya ile müttefiklerinin arası iyice açılmış ve Türklere karşı yumuşak bir işgal politikası izlemek zorunda kalmıştır. Ayrıca İtalya, Türklere Yunan ve İngiliz düşmanlığı telkin etmiş, İtalya'nın dostları olduğuna inandırmaya çalışmış, Türk göçmenlere, savaş malzemesi ve insan naklinde yardımcı olmuştur.

İzmir'in işgal edileceğini 20 gün ve İstanbul'un resmen işgal edileceğini birkaç gün önceden haber vermişlerdir².

İtalyanların bu tavrı yüzünden Kurtuluş Savaşı döneminde Türk milliyetçileri, İtalyanlara farklı bir gözle bakmışlardır. Onları, Türkiye'deki işgallerden pişmanlık duyan, ılımlı ve âdil bir ulus olarak görmüşlerdir³.

Kont Sforza, İtalya'da başbakan olunca Türkiye'ye karşı daha ılımlı ve yumuşak hareket etmiş ve işgal ettiği Anadolu topraklarını boşaltmıştır. İtalya ekonomik çıkarlarını, bağımsız ve özgür bir Türkiye ile sağlamayı düşündüğü için Anadolu ile kesin bir dostluğun kurulmasına yönelmiştir. Bağımsız bir Türkiye ile çıkar birliği yapmayı tercih edeceklerdir⁴.

İtalya ile Türkiye arasındaki ilişkiler normalleşme sürecinde iken Türk Yunan ilişkileri için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Yunanistan'ın bağımsızlığını kazandığı tarihten itibaren Türkler aleyhine güttüğü politikanın temelinde Megali İdea vardır. Megali İdea'nın içinde de İstanbul, Boğazlar, adalar ve Anadolu yer almaktadır⁵.

Yunanlıların bu Büyük İdeali, İngiltere, Fransa, Avusturya ve Rusya gibi ülkeler tarafından çıkarlarına uygun olduğu zamanlar hep desteklenmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrası Osmanlı Devleti'nin yenik düşmesi ve güçsüzleşmesi, Yunanlıların iştahını kabartmıştır. Eğer karşılırlarına Mustafa Kemal liderliğindeki vatanseverler olmasaydı Yunanlılar, hedeflerine ulaşmaya Polatlı-Ankara kadar yaklaşmışlardı. Ancak yüzlerce, binlerce Türk köyünü yakan, yıkan, Türk ülkesine egemen olama sevdasına düşen Yunanlılar, Türk ülkesinden kovulmuşlardır⁶. Nea Ellas gazetesinin de belirttiği gibi Anadolu macerası, Yunanistan'ı çöküntüye sevk etmiştir⁷.

1 Meydan Larousse, "İtalya", Sabah Gazetesi Yayınları, C.10, s.s.166-167.

2 Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ankara 1990, s.s.302-303.

3 Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s.166.

4 Nurettin Gülmez, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s.s.123-125.

5 YÖK, *Türkiye'de Anarşi ve Terörün Sebepleri ve Hedefleri* (Konferanslar), Ankara 1985, s.25.

6 Gülmez, *age*, s.148.

7 Gülmez, *age*, s.151.

İtalya-Yunanistan Gerginliği

Bu çöküntü halindeki Yunanistan ile İtalya arasında bir gerginlik ortaya çıkmıştır. Gerginliğin nedeni, Arnavutluğun sınırlarını belirleme komisyonunda yer alan heyetteki İtalyan üyelerin, Yunanlılar tarafından öldürülmesidir. Mussolini hükümeti, Yunanistan'a bir ultimatom vererek bazı isteklerde bulunmuş, bu istekler kabul edilmeyince İtalyanlar, Korfu adasını bombardıman ve işgal etmişlerdir.

Bu haber üzerine Yeni Gün, diyor ki: *“Birçok olaylar, özellikle son iki yıl içinde olanlar, Balkanlardaki anlaşmazlıkların nedeninin ve Balkanlara huzur ve sükûn vermeyen ülkenin Yunanistan olduğunu kanıtlamaktadır. Yunanistan ile İtalya arasında notalar teati edilirken, savaş ihtimali yakın görünmektedir.”*⁸

3 Eylül tarihi haberde de, Korfu adasının işgali doğrulanırken Girit ve Sisam adalarının işgal edileceği haberlerinin İtalyan hükümeti tarafından yalanlandığı belirtilmektedir. Yunan hükümeti ise, Korfu adasını işgali üzerine Cemiyet-i Akvam'a başvurmuş, Yeni Gün'ün deyimiyle *“feryat ve figana”* başlamıştır⁹.

Yunus Nadi, bu konu dolayısıyla Cemiyet-i Akvam'ı da tartışmaktadır. *“Cemiyet-i Akvam bu konuyu görüşmek için toplanacaktır. Bakalım bu sorunu barış yoluyla çözebilecek mi? Olay, Cemiyet-i Akvam kurumu için de bir sınav durumunda olacaktır”*¹⁰. Ancak Yeni Gün'ün asıl takip ettiği konu, İtalya-Yunanistan arasındaki gerginliktir. *“Dün Türk'ün tokadıyla tekerlenen Yunanistan, bugün İtalya'nın şamarıyla bir kat daha sersemliyorsa, bundan dolayı kimseye şikâyet edecek hal ve mevkide bulunmuyor. Yunanistan ektiğini biçiyor. Yunanistan'ın bütün sonuçları, hemen hemen bütün Türkiye aleyhine kurulan kombinezonlara katılmak gafletinde bulunmasından ileri gelmiştir. Megali İdeasını gerçekleştirmeyi, Türk'ün mezarını kazmakta görmekle hataların en büyüğüne ve felaketler silsilesine sürüklenmiştir. Acaba Yunanistan, kendisini on seneden beri felaketten felakete sürükleyen sonuçsuz siyasetine devam etmek gafletini gösterecek mi?”*

“Son sorun genel görünüşü itibariyle Doğu Akdeniz'de İtalyan ve Yunan hâkimiyet ve nüfuzlarının çarpışmasından ibarettir. İtalya'nın Arnavutluk sorununda öteden beri göstermekten geri kalmadığı bir ilgi vardır. Kuzey Yunanistan ve Güney Arnavutluk sınırından dolayı Arnavutlarla Yunanlılar arasındaki düşmanlığı, uluslar arası özelliği dolayısıyla için için kaynayan bir İtalyan-Yunan mücadelesi şeklinde almakta bir hata yoktur. Nitekim İtalyan kumandan ve erlerinin Yunanlılar tarafından katli de, işte bu sınırın belirlenmesi sırasında ve bu sınırdan dolayı olmuştur. İtalya hükümetinin -diğer devletlerin her biri bir dertle meşgul iken- Yunanistan'a haddini bildirecek bir hareket yapması da bu çatışmanın bir neticesidir. Doğu Akdeniz üzerinde hâkimiyet kurma üzerine olan bu çatışmanın en önemli göstergelerinden biri de,

8 Anadolu'da Yeni Gün, 2 Eylül 1923.

9 Anadolu'da Yeni Gün, 3 Eylül 1923.

10 Yunus Nadi, “İtalya ve Yunanistan” Anadolu'da Yeni Gün, 3 Eylül 1923, s.1.

Yunanlıların İzmir'e çıkarılma kararının İtalyan delegelerinin olmadığı bir toplantıda verilmiş olmasıdır."

"Venizelos Lozan'da, Yunanistan'ın bundan sonra her ne bahasına olursa olsun Türk dostluğunu kazanmaya çalışmasının menfaati gereği olduğunu söylerken, bize oldukça samimi gibi görünüyordu. Hâlbuki önümüzde mübadele sorunu gibi bir sorun var. Eğer Yunanistan, bu meselede de şimdiye kadarki mecnunca tavırlarını sürdürmekte ısrar ederse, o zaman bu memleketin aklını başına almaktan uzak kalacağına karar vermemiz zorunlu olacaktır."

"Gelişmeler Yunanistan ile İtalya arasında bir savaş boyutuna ulaşacak gibi görünmektedir."¹¹

Türkiye'nin Roma temsilcisi Suat Bey, Arnavutluk sınırının belirlenmesi ile görevli İtalya askeri heyetinin uğradığı saldırıdan dolayı, hükümet adına, Mussolini'ye taziyelerini sunmuştur. İtalya Başbakanı, Suat Beye teşekkür ederek, Türkiye ile İtalya arasındaki dostça ilişkilerin devamı ve güçlendirilmesi temennisinde bulunmuştur¹².

Yeni Gün gazetesi, İtalya ve Yunanistan arasındaki sorunla çok yakından ilgilenmiş ve haberleri ilk sayfadan vermiştir. "İtalya-Yunanistan Anlaşmazlığı Hararetini Koruyor" başlığı altında; İtalyan donanmasını yeniden iki ada daha işgal ettiği, bu adaların Paxos (Paksus) ve Antipaxos (Antipaksus) adaları olduğu, Paris ile Londra arasında önemli haberleşmelerin yapıldığı, İtalya'nın Yunanistan'a bir nota daha vererek ilk isteklerinde ısrarcı olduğu, İtalya'nın Cemiyet-i Akvam'ın müdahalesini kabul etmeyeceği, buna karşılık Yunanistan'ın uluslar arası bir araştırma komisyonunun kurulmasını kabul ettiği bilgilerine yer vermektedir¹³.

İtalya-Yunanistan gerginliğinde işlerin kontrolden çıktığını ve tehlikenin kendi aleyhine büyüdüğünü gören Yunanistan Cemiyet-i Akvam'a müracaat ederek, Cemiyet-i Akvam'ın 11. maddesi hükümlerine göre müdahalede bulunmasını istemiştir¹⁴.

Cemiyet-i Akvam'ın (Milletler Cemiyeti'nin) 11. maddesinde şöyle denilmektedir:

"1. Cemiyet üyelerinden birine doğrudan doğruya dokunsun ya da dokunmasın, her savaşın ya da savaş tehdidinin bütün Cemiyet'i ilgilendirir ve Cemiyet ulusların barışını etkin bir biçimde korumaya özgü önlemleri almakla yükümlüdür. Böyle bir durumda, Cemiyet'in herhangi bir üyesinin istemesi üzerine, Genel Sekreter, Konseyi hemen toplantıya çağırır.

11 Yunus Nadi, "İtalya ve Yunanistan" Anadolu'da Yeni Gün, 3 Eylül 1923, ss.1-2.

12 Anadolu'da Yeni Gün, 3 Eylül 1923.

13 Anadolu'da Yeni Gün, 4 Eylül 1923.

14 Anadolu'da Yeni Gün, 4 Eylül 1923.

2. Bundan başka, Cemiyet'in herhangi bir üyesinin, uluslararası ilişkileri etkileyecek nitelikte olan ve sonuç olarak uluslararası barışı ve barışın dayandığı iyi geçinmeyi bozacak bir durum üzerine Genel Kurulun ya da Konseyin dikkatini dostça çekmek hakkı vardır."¹⁵

Öyle anlaşıyor ki Yunanistan hükümeti, İtalya ile arasındaki krizin savaşa doğru gittiğini görmüş ve uluslararası destek aramak zorunda kalmıştır. Yunan halkı da, İtalya aleyhine gösteriler yapmaya başlamıştır. Atina Ticaret Odası ise, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin İtalya'nın tutumundan dolayı zarar göreceğini belirtmiş ve İtalyan hükümetini protesto etmiştir. Yunan basını da, olaya daha farklı bir bakış açısı getirmeye çalıştığı görülmektedir. Yunan basınına göre cinayetler, eşkıyaların eseridir. Yani bir cinayet vardır. Bu cinayeti Yunanlı birileri işlemiştir. Ama Yunan devleti tarafından organize edilen birileri tarafından cinayetler işlenmemiş, eşkıyalar işlemiştir, fikri işlenmeye çalışılmıştır¹⁶.

İtalya-Yunanistan arasındaki gerginliğe dış basından alınan haberlerle diğer ülkelerin de bakışını yansıtmaya çalışan Yeni Gün, Matin gazetesinden aldığı bir haberi okuyucularıyla paylaşmaktadır. Matin gazetesi, Yunanistan'ın İtalyan delegelerini öldürmekten suçlu olduğunu, bütün İngilizlerin bunu kınadığını, fakat İtalyan isteklerini de aşırı bulduğunu yazmaktadır. "İngilizler, daima kendilerini Yunanistan'ın geleneksel koruyucusu ve dostu olarak düşünmüşlerdir. Bu yüzden İtalya'nın tazminat istekleri hakkında İngiltere'nin ihtiyatlı olması anlaşılabilir. Bununla beraber İngiliz Dışişleri Bakanlığı, konuyla ilgili hiçbir açıklama yapmamıştır."¹⁷

Yunanistan'ın Cemiyet-i Akvam'a başvurusu üzerine Cemiyet-i Akvam harekete geçmiş, anlaşmazlığı incelemek için bir oturum yapmış ise de, görüşmelerin ertelenmesine karar vermiştir. Çünkü İtalya, Cemiyet-i Akvam'ın kararlarını kesinlikle kabul etmeyeceğini, Yunan hükümetine bildirmiştir. İtalya daha da ileri giderek, Yunan gemilerinin geçişine izin vermediği gibi, yakaladıklarını da müsadere etmeye başlamıştır.¹⁸ Gelişmeler, dünya barışını korumak amacıyla kurulmuş olan Cemiyet-i Akvam'ın, daha işin başında inisiyatif alamadığını, irade ortaya koyamadığını ve güven veremediğini göstermektedir.

Cemiyet-i Akvam, sadece İtalyan hükümetinin cemiyetin kararlarını tanımadığını ve dinlemeyeceğini söylemesinden üzüntü duyduğunu açıklamıştır. İngiliz temsilcisi Lord Robert Cecil (1864-1958) bir konuşma yaparak şunları söylemiştir:

"İki hükümet arasındaki anlaşmazlığı gidermek için gereken en cesaretli

15 <http://www.erdemdenk.com/mcmisaki.doc>.

16 Anadolu'da Yeni Gün, 4 Eylül 1923.

17 Anadolu'da Yeni Gün, 4 Eylül 1923.

18 Anadolu'da Yeni Gün, 5 Eylül 1923.

önlemleri almalıyız, alacağız ve bundan geri dönmeyeceğiz. Bana inanınız ki alacağımız önlemlerin yerinde olduğu ileride görülecektir... Parolamız, adalet ve cesaret olmalıdır.”¹⁹

Bunun üzerine Yunanistan, İtalyan heyetine yapılan suikastın sorumlularının belirlenmesi için uluslararası bir komisyon kurulmasını önerme yoluna yönelmiştir²⁰.

İtalya'nın Yunan gemilerine geçiş izni vermemesi ve yakaladığı Yunan gemilerini müsadere etmesi üzerine Yunanistan da, İtalyan gemilerine aynı hareketle misilleme yapmaya yönelmiştir. İtalyan hükümeti, Akdeniz sularında bulunan İtalyan gemilerinin Türk limanlarına sığınmalarını duyurmuştur. Bunun üzerine 7 İtalyan gemisi, İzmir Limanı'na sığınmıştır²¹.

İtalya ile Yunanistan arasındaki gerginliği sürekli birinci sayfadan veren Yeni Gün, suçlu olarak Yunanistan'ı göstermektedir. Yeni Gün'e göre, anlaşmazlıkların kaynağı Yunanistan'dır. Haber başlığı altında, Korfu adasındaki durum, Yunanistan'ın notası işlenmektedir. Asıl konu ise, Cemiyet-i Akvam'ın İtalya ile Yunanistan arasındaki anlaşmazlığı incelemeye yetkili olup olmadığına ayrılmıştır²².

İngiltere; İtalya-Yunanistan anlaşmazlığını Cemiyet-i Akvam'ın yetkisi içinde görmekte, Cemiyet-i Akvam'ın kurallarını görüp imzalayanların bunlara uymasının doğru olacağını, işine geldiği zaman uyup, işine gelmediği zaman ihmal etmenin yanlış olacağını savunmaktadır. Sözleşmenin faydalarının her şeyden önce gelmesi gerektiğini belirten İngiltere, ilk defa küçük bir devlet, büyük bir devlete karşı Cemiyet-i Akvam'a müracaat etmesinin önemli bir durum olduğunu vurgulamaktadır²³.

Buna karşılık İtalyan gazeteleri, İngilizleri “Yunan koruyucusu” olmakla suçlamışlardır. Fransızlar ise, İtalyanları haklı bulmaktadır.

İtalyan Başbakanı Mussolini, İtalya'nın hareketinin her tarafta desteklendiğini, İngiliz görüşüne şaşırdığını, Cemiyet-i Akvam'ın müdahale için ısrar etmesi durumunda İtalya'nın Cemiyet-i Akvam'dan ayrılacağını söylemiştir²⁴.

İtalya-Yunanistan anlaşmazlığının tansiyonu epeyce bir süre düşmemiştir. Anlaşmazlığın Sefirler Konferansı'nda görüşülmesi gibi ara bir çözüm üretilmiştir. Her ne kadar Mussolini, İngiltere'nin baskıları karşısında sorunun Cemiyet-i Akvam'a havale edilmesini kabul etmişse de, Cemiyet-i Akvam yerine Paris'te toplanacak Sefirler Konferansı'nda görüşülmesinin daha uygun olduğunu savunmuştur. Hatta Mussolini daha ileri giderek, İtalya ile

19 Anadolu'da Yeni Gün, 5 Eylül 1923.

20 Anadolu'da Yeni Gün, 5 Eylül 1923.

21 Anadolu'da Yeni Gün, 5 Eylül 1923.

22 Anadolu'da Yeni Gün, 6 Eylül 1923.

23 Anadolu'da Yeni Gün, 6 Eylül 1923.

24 Anadolu'da Yeni Gün, 6 Eylül 1923.

Yunanistan arasında başlayacak bir savaşın yeni bir dünya savaşına yol açacağı tehdidinde bulunmaktadır²⁵.

İngiliz basınının Mussolini'yi, "dünyayı uçurumun kenarında tutmakla ve Avrupa barışını tehlikeye atmakla" suçlamasına karşılık, İtalya'nın tazminat isteklerini de haklı bulduğunu yazmaktadır²⁶.

Gelişmeler, dünyayı yeni bir faciaya doğru sürüklemekteydi. Kırımlı Ahmet de Yeni Gün'deki bir yazısında bunu vurgulamıştır. "Her an kuvvete başvurma duygusuyla yaşayan milletlerin iç ve dış politikalarında güven oluşmaz. İtalyan-Yunan, Alman-Fransız, Rusya ile bütün dünya, ABD ile Japonya, Uzak Doğu ile Çin, emperyalistlerle ezilen uluslar arasındaki anlaşmazlıklar, pek yakın bir zamanda dünyayı kanlı facialara sürükleyebilir"²⁷.

"İtalya-Yunanistan anlaşmazlığının, Mussolini'nin isteği doğrultusunda, Cemiyet-i Akvam yerine Sefirler Konferansı'nda görüşülmüştür. Sefirler Konferansı da, Yunanistan'a bir nota vermiştir. Bu notada belirtilen görüşlerin, İtalyan istekleri ile hemen hemen aynıdır.

"İtalya-Yunanistan gerginliği göstermişti ki, "Birinci Dünya Savaşı ne devletler arasındaki anlaşmazlıkları, ne egemen güçlerle ezilenler arasındaki düşmanlığı ve ne de milletlerin sosyal sınıflar arasındaki çatışmaları ortadan kaldıracaktır. Tam tersine çatışmaları kuvvetlendirmiştir. Sorunların çözümü için kuvvete başvurma prensibini daha da güçlendirmiştir. Güven unsuru ortadan kalkmıştır.

"Versailles Antlaşması ile savaşa son verdiğini sananlar, çıkarlarını korumak için Cemiyet-i Akvam'ı ve Uluslar arası Çalışma Bürosu'nu kurmuşlardır. Siyasiler bu örgütleri, entrikalarını aracı olarak kurmuşlardır. Çünkü savaş sonrasında hiçbir sorun, kuvvete başvurulmadan çözülememiştir"²⁸.

Anlaşmazlık sürecinde üç Yunan adasının daha İtalyanlar tarafından işgali, Yeni Gün gazetesinde, "Oh Olsun" başlığı altında verilmiştir²⁹. Türk-Yunan Savaşı'nın etkilerinin henüz beyinlerden çıkmadığı anlaşılmaktadır. Savaşın tazeliğinden dolayı, bir küllenme ve soğuma dönemine girilmediği gibi, yeni diplomatik sorunlar da, dostça bakışları engellemiştir.

Sefirler Konferansı sonucunda alınan kararlar şunlardır:

"Yunan filosu, Pire'de bir Fransız ve bir İngiliz savaş gemisi refakatinde İtalyan filousunu selamlayacak,

25 Anadolu'da Yeni Gün, 7 Eylül 1923.

26 Anadolu'da Yeni Gün, 7 Eylül 1923.

27 Kırımlı Cafer Seyit Ahmet, "Yunan-İtalya İhtilafı Münasebetiyle", Anadolu'da Yeni Gün, 9 Eylül 1923, s.2

28 Kırımlı Cafer Seyit Ahmet, "Yunan-İtalya İhtilafı Münasebetiyle", Anadolu'da Yeni Gün, 9 Eylül 1923, s.2

29 Anadolu'da Yeni Gün, 9 Eylül 1923.

Yunan donanması, bu üç devlet bayrağının her birini 21 pare top atışı ilke selamlayacak,

Cenazeler için Katolik kilisesinde dini bir tören yapılacak ve tören sırasında limandaki gemilerin sancakları yarıya indirilecek,

Öldürülenler için resmi bir tören yapılacak,

Yunanistan, Uluslararası Komisyonu'na teminat olarak öldürülenlerin ailelerine verilmek üzere 50 milyon Frank yatıracak,

Araştırma Raporu, bir Japon delegesi tarafından kontrol edilecek"³⁰.

Yunanistan, sorumluluğu kabul ederek konferansın uygun gördüğü tazminatı ödeyeceğine ve sınırı belirleme komisyonunda bulunan üç devletin temsilcilerinden oluşan bir İnceleme Heyetinin memur edilmesine dair teklifi senet olarak kabul etmiştir. Ama Yunanistan, Korfu adasının işgalinin düşmanca bir tavır içerdiğini, İtalya'nın bundan vaz geçmesi gerektiğini, bunun yanında İtalya'nın Cemiyet-i Akvam'ın kararlarını tanıdığını ilân etmesi gerektiğini de ifade etmiştir³¹.

Sefirler Konferansı, İtalyan subaylarının katlini incelemek üzere bir Japon Albayının başkanlığında bir komisyon kurulmasını kabul etmiştir. Yunanistan sorumlu bulunursa, İtalya'nın bütün tekliflerini kabule mecbur olacak ve şartlar yerine getirilinceye kadar İtalya Korfu adasında kalacaktır³².

Cemiyet- Akvam'ın toplantısında konuşan İtalyan temsilcisi Antonio Salandra şunları söylemişti: "İtalyan heyeti üyelerinin Yunan arazisinde uluslar arası hukuka açıktan açığa bir saldırı vardır. Bu saldırıdan dolayı İtalyan hükümeti, sorumluların gerektiği gibi cezalandırılmasını ve özür dilenmesini isteme hakkına sahiptir. Aynı zamanda uluslar arası bir heyetin, Arnavutluk ile Yunanistan arasında sınırın belirlenmesi gibi nazik ve zor bir görevi yapmakla görevlendiren Sefirler Konferansı'na karşı da bir saldırı mahiyetindedir. Her ne kadar İtalya'nın hukuku, Sefirler Konferansı'nın hukukuna tâbi bulunmakta ise de, her iki hukukun da ihlal edilmiş olduğu o kadar açıktır ki, Yunanistan bile bunu hiçbir şekilde inkâr etmemiştir. General Tellini ve arkadaşları, uluslar arası bir komisyonun üyesi oldukları için öldürülmüşleredir. Bu itibarla Sefirler Konferansı ile İtalya, olay karşısında aynı durumdadırlar. İtalyan hükümetinin halkının hayat haklarını koruma görevi ihlal edildiği gibi, İtalyan milletinin haysiyet ve şerefine ve uluslar arası hukuka da tecavüz edilmiştir. Sefirler Konferansı, bu saldırının cezasız kalmayacağını takdir etmiştir. Yunanistan da Sefirler Konferansı kararlarına uyacağını açıklamıştır. Ancak Yunanistan'ın hareketleri güven vermediği için İtalya, bir takım rehineler elde etmek zorunda kalmıştır. Yunanistan'ın durumu çok naziktir. Çünkü başında kararsız, birçok devlet tarafından kabul edilmemiş bir hükümet vardır. Yunanistan büyük bir maharetle sorumluluktan kurtulmaya çalışarak işlenen

30 Anadolu'da Yeni Gün, 9 Eylül 1923, s.1; Anadolu'da Yeni Gün, 10 Eylül 1923.

31 Anadolu'da Yeni Gün, 9 Eylül 1923, s.1.

32 Anadolu'da Yeni Gün, 9 Eylül 1923, s.1.

cinayeti unutturmaya, kamuoyunu yanıltmaya, Cemiyet-i Akvam'ın dikkatini Korfu adasına çekmeye çalışmaktadır"³³.

Yeni Gün ise gelişmeleri şöyle yorumlamaktadır: "Yunanistan'a has bir adilikle Arnavutluk sınırı meselesi için giden İtalyan heyetinin öldürülmesi olayı, dünyayı endişeye ve hayretle düşündürecek ciddi bir safhaya girmiştir. İtalyan faşist hükümeti meseleyi müzakere ve münakaşa alanından çıkararak birden bire kuvvete ve savaş hazırlığına bağladı. Meselenin barış yoluyla bir sonuca ulaştırılacağı ihtimali kuvvetli olmakla beraber olayın ortaya çıkışı ve aldığı şekil esaslı olarak düşünölmeye layıktır.

"Bu küçük kıvılcım alttan alta kaynayan uyumsuz Avrupa ve hatta dünyanın durumunun güven ve istikrar kazanmadığına büyük bir delil teşkil eder."

"Dünya Savaşı'ndan önceki ile bugünkü siyasi durum karşılaştırılırsa büyük facianın, ne devletler arasındaki anlaşmazlıkları, ne hâkimlerle mahkûm milletler arasındaki düşmanlığı ve ne de her milletin sosyal sınıfları arasındaki çatışmaları halledemediğı, tam tersine bütün anlaşmazlıkları daha fazla artırmış bulunduğı açıktır. Dünya Savaşı'nın olumsuz sonuçlarından bir büyüğü olan kuvvete müracaat ilkesi, artık dünya için tek kurtuluş yolu olmuştur. Ne devletlerin, ne milletlerin, ne sınıfların artık zerre kadar birbirlerine güvenleri kalmamıştır."

"Versailles Antlaşması ile Dünya Savaşı'na son veren siyasetçiler, dünyanın bu karışık ve ihtilaflı sorunlarını çözmek için bir uluslararası cemiyet ve bir de Uluslar arası Çalışma Bürosu kurmuşlarsa da, birincisi kadar ikincisi de, ancak siyasetin entrikalarına sahne olmaktan kurtulamadığından hak arayanlara gerçekten birer sığınma yeri olamamışlardır."

"Adaletsizliğine isyan edenleri, bu haksızlıkları dünyada yaşatmaya vasıta olagelmış olan siyasetle siyasi kombinezonlarla tatmine şüphesiz imkân olamazdı. Bu, hakka dayanarak isyan edenlere siyasi kuvvetle cevap vermektir. Dünyanın derinden yükselen bu ihtilafını, kuvvetle karşılaştırmaya onları şüphesiz bir kat daha isyana şiddetle bel bağlamaya davetti."

"Mütareke'den beri milletler hayatında siyasi öneme sahip büyük, küçük hiçbir olay olmamıştır ki, kuvvete dayanmadan ve ancak kuvvetle karşılaşmadan çözülebilmış olsun. Bugün de çözüm bekleyen hiçbir mesele, ilgili devletler arasında müzakere ve münakaşa edilmeden kuvvete dayandırılmış bulunmasın. Dünyanın bu zihniyete bu kadar bel bağlaması kadar barış ve huzurun sağlanmasına engel olacak hiçbir şey düşünölemez."

"Her an kuvvete başvurma duygusuyla başlayan milletlerin, sadece dış değil iç siyasetlerinde kesin bir güven ve istikrar veremez. Milletlerin büyük bir doğal hisle idarelerini, her zamankinden daha kuvvetli bir partiye, daha azimkâr ve metin kollara vermek için çırpınmaları da, bu korkunun neticesidir. Her ülke kendi siyasi ve sosyal teşkilatına göre her zamankinden daha kuvvetli bir hükümete sahip olmaya çalışıyor."

33 Anadolu'da Yeni Gün, 9 Eylül 1923, s.1.

Eğer dünyada barış ve huzur kurulmuş olsaydı, bu konuda bu kadar ısrar nereden doğuyor?"

"Siyasetteki uyumsuzluğun ve anlaşmazlıkların, ancak kuvvetle çözülebileceği kanaati sonucudur ki, dünya her zamankinden daha fazla bilim ve teknolojisiyle savaşa hazırlanıyor. Ciddiyetle dikkate alınmalıdır ki, Mütareke'den beri meydana gelen keşifler, savaşa ilgilidir."

"Bu analiz bizi şöyle bir karara götürür ki, o da milletlerin mukadderatı her zamankinden ziyade patlamaya hazırlanmış kuvvetler elinde bulunuyor. Dünyanın her zamankinden fazla olan anlaşmazlıkları, milletleri her gün yeni yeni sarsıntılara düşürebiliyor."

"Fiume veya Arnavutluk sınırı gibi meseleler milletleri, en tehlikeli adımları atmaya sürükleyebiliyorsa, Alman-Fransız anlaşmazlığı, bütün dünya ile Rusya arasındaki gerginlik, Japonya ile ABD'nin her adımlarını özellikle ölçmeleri, Doğu ve Çin sorunları, hatta bütün emperyalistlere karşı ezilen milletlerin duydukları isyan emelleri, kim bilir çok uzak olmayan zamanlarda daha nasıl kanlı facialar yaratacaktır."

"Dünyanın bu halini gören siyasilerin, bunun önüne geçebilecekleri meselesine gelince, Yunan-İtalyan olayının bu şekle dökülmesi, verilecek cevaba delil olabilir."

"Milletlerin tarihi yolları ve dâhileri, siyasetlerinde çok ağır basarlar. Yunan siyasetçilerinin, İtalyanları bir an evvel tatmin etmemekte memleketlerinin göreceği zararı kestirmemelerini kabul ve doğru olmaz. Mussolini'nin birdenbire savaş durumuna geçme sırrı, bir savaşın İtalya ve bütün dünya için neye mal olabileceğini tahmin edemediğinden ortaya çıkmıyor."

"Yunan ihtilalci kuvveti, İtalyan faşistlerinin galeyani, her şeyden önce kendilerinin, zihniyetlerinin ve onurlarının tatminini istiyor. Hükümetlerinin bunu ihmali, iktidardan uzaklaşma saatlerinin çalması demektir. Mesele Yunan ve İtalyan hükümetlerinin onur meselesidir."

"Bu meseleye göre Yunan hükümeti gidecek ve hiç şüphesiz Yunanistan yeniden iç sarsıntılara yuvarlanacaktır."

"Devrin bu zihniyetini keşifle Türk'ün meşru haklarını, ancak kuvvetle kurtarmaya azmetmesini, buna uygun hareket etmiş olan Türk yöneticilerinin görüşlerinde ne kadar haklı olduklarını, dünyada ortaya çıkacak her yeni olayda bir kez daha tanık olunacaktır"³⁴.

Bu kararlar, bir nota halinde Yunanistan'a sunulmuştur. Cemiyet-i Akvam da, bu kararları kabul etmiştir. Böyle olunca sorunu çözümü için tek bir adım kalmıştır. O da, Yunanistan'ın notayı kabul etmesi ve gereğini yapmasıydı³⁵. Bu olayda Yeni Gün' ilgi çekici gelen, "İtalya-Yunan anlaşmazlığına müdahale

34 Kırımlı Cafer Seyit Ahmet, "Yunan-İtalya İhtilafı Münasebetiyle", *Anadolu'da Yeni Gün*, 9 Eylül 1923, s.2.

35 *Anadolu'da Yeni Gün*, 10 Eylül 1923, s.1.

etmek isteyen Cemiyet-i Akvam'ın Türk-Yunan mücadelesi sırasında susması ve gözlerini kapamasıdır.”³⁶ Tan gazetesi, Cemiyet-i Akvam'ın çalışmasındaki çifte standartlı yaklaşımı sorgulayan yazısı, Yeni Gün'ün de yaklaşımına uygun olduğu için, bu yazıyı aynen yayınlamıştır³⁷.

Yunan hükümeti, Sefirler Konferansı'nın verdiği notayı kabul ederek İtalya-Yunanistan anlaşmazlığını bitirmeyi hedeflemiştir. Ancak Yunan hükümeti cevabi notasında, Korfu adasının da bir an önce İtalya tarafında boşaltılmasını istemiştir³⁸. Öte yandan Yunanlılar ve Arnavutlar iki taraflı olarak Epir sınırında yığınak yapmaya başlamışlar, İtalyanlar da Sırpı ve Bulgarları tahrik etmeye ve silah sevkıyatına yönelmişlerdir³⁹.

İtalya ise, Yunanistan cezasını tam olarak çektikten ve İtalya'nın isteklerini tam olarak karşıladıktan sonra Korfu adasını boşaltacağını bildirmiştir. İtalya, General Enrico Tellini (27 Ağustos 1923'te bir suikast sonucu Yunanlılar tarafından öldürülmüştür) ile komisyona mensup subayların öldürülmesinden dolayı, Yunanistan tarafından verilecek olan 50 milyonluk tazminatın ödenmesinden sonra Korfu adasının boşaltılacağını şartını ileri sürmüştür⁴⁰.

Yunanistan, Sefirler Konferansı kararlarını uygulamaya koyunca sorun çözülmüş, İtalyan temsilcisi Antonio Salandra ve Yunan temsilcisi Politis, sorunun tatlıya bağlanmasından dolayı birbirlerini tebrik etmişlerdir⁴¹.

Sonuç

Anadolu'da Yeni Gün gazetesi, İtalya-Yunanistan gerginliğine özel bir önem vermiştir. Sorunu, günü gününe takip etmeye çalışmış, haberleri birinci sayfadan vermiş, konuyla ilgili yorumlar yayınlamış, bazen yayınları duygusal boyutlara ulaşmış, “Oh olsun” tarzında yaklaşımlar geliştirmiştir. İtalya-Yunanistan anlaşmazlığı ile ilgili olarak sadece kendi yorumlarıyla ve muhabirleri aracılığı ile aldığı haberlerle yetinmemiştir. Avrupa'da önde gelen gazetelerin haber ve yorumları da, okuyucu ile paylaşılmıştır. Anadolu'da Yeni Gün gazetesi, İtalya-Yunanistan gerginliği ile neredeyse Türk-Yunan gerginliği gibi ilgilenmiş, yani bazen İtalya'nın yerinde Türkiye varmış gibi hareket etmiştir.

Yeni Gün gazetesi, Arnavutluk sınırının belirlenmesi için Sefirler Konferansı tarafından görevlendirilen İtalyan heyetinde bulunan General Tellini ve arkadaşlarının, Yunanlılar tarafından öldürülmesi üzerine gelişen olayla birkaç farklı yaklaşımla bakmıştır. Bunlar şunlardır:

36 Anadolu'da Yeni Gün, 10 Eylül 1923, s.1.

37 Anadolu'da Yeni Gün, 10 Eylül 1923, s.1.

38 Anadolu'da Yeni Gün, 11 Eylül 1923, s.1.

39 Anadolu'da Yeni Gün, 10 Eylül 1923, s.3.

40 Anadolu'da Yeni Gün, 12 Eylül 1923, s.1.

41 Anadolu'da Yeni Gün, 20 Eylül 1923, s.1.

Yunanistan henüz devlet olamamıştır. Bir çete devleti gibi hareket etmektedir.

Dün Türkiye'ye saldıran Yunanistan ile bugün İtalyan heyeti üyelerini öldürenlere sahip çıkan Yunanistan arasında bir fark yoktur.

Yunanistan'a birilerinin haddini bildirmesi gerekiyor, İtalya da bu görevi yerine getiriyor.

İtalya, Yunanistan'ın Korfu adasını işgal etmiş, başka adaları da işgal etse yeridir.

Cemiyet-i Akvam, çifte standartlı bir emperyalist teşkilattır. Haksızlığa uğrayan İtalya ise sahip çık, Türkiye ise konuyla ilgilenme, çifte standardın en güzel örneğidir. Cemiyet-i Akvam, güvenilir bir teşkilat değildir. Emperyalizm, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan yenedünya düzenini korumak için böyle bir teşkilat kurmuştur. Dünyanın ezilen milletlerini susturmak için geliştirilmiş bir araçtır. İtalya'nın da, Cemiyet-i Akvam'ın kararlarını kabul etmemesi ve onun yerine Sefirler Konferansını muhatap alması, aynı düşüncenin ürünüdür.

Haksızlığa uğrayan devletlerin ve milletlerin, ezilen ulusların, kuvvete başvurmaktan ve sorunların çözümünde kuvvet kullanmaktan başka çaresi yoktur. Uluslar arası meseleler, ancak güç kullanımı ile çözülebilir. Versailles düzeni, bunu gerektirmektedir.

İnsanlık yeni bir dünya savaşına hızla sürüklenmektedir. Almanya-Fransa anlaşmazlığı, Rusya ile bütün dünya arasındaki ideolojik çatışma, ABD-Japonya sürtüşmesi, Çin ile Uzak Doğu ülkeleri arasındaki sorunlar, ezilen milletler ile emperyalizm arasındaki kavga, sosyal sınıflar arasındaki gerginlikler, dünyayı yeni bir savaşa doğru götürmektedir.

Büyük güçler, sorunların çözülmesi için değil, kurulu çarpık düzenin devamı için uluslar arası teşkilatlar kurmaktadır.

İtalya'da faşizm, bu çarpık Versailles düzenine karşı doğmuş ve gelişmektedir.

Türk Milli Mücadelesini yönetenler, dünyanın güçten anladığını erken fark etmişler ve politikalarını buna göre şekillendirerek, dünyayı doğru algıladıklarını zafere ulaşılarak göstermişlerdir.

Yeni Gün gazetesi, Kurtuluş Savaşı'nın külleri soğumadan İtalya ile Yunanistan arasında bir sorunun çıkmasından, bu sorunun İtalya lehine çözülmesinden ve Yunanistan'ın burnunun bir kez daha sürtülmesinden memnun olduğu anlaşılmaktadır. Milli Mücadele döneminde İtalya ile ilişkilerin daha ılımlı geçmiş olması, Yunanistan ile savaştan yeni çıkmış olması da, bu tavrın oluşmasında etkili olmalıdır.

KAYNAKÇA

I. Gazeteler

Anadolu'da Yeni Gün

II. Kitap ve Makaleler

AYBARS, Ergün, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ankara, 1990.

GÜLMEZ, Nurettin, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010.

SONYEL, Salahi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.

YÖK, *Türkiye'de Anarşi ve Terörün Sebepleri ve Hedefleri (Konferanslar)*, Ankara, 1985.

Meydan Larousse, "İtalya", Sabah Gazetesi Yayınları, C.10.

<http://www.erdemdenk.com/mcmisaki.doc>

AMERİKAN BASININDA İZMİR YANGINI VE YANGIN SONRASI DURUM (EYLÜL-ARALIK 1922)

Turgay Bülent GÖKTÜRK*

Özet

9 Eylül 1922 tarihi; özgürlüğü ve bağımsızlığı için yola çıkan Türk Ulusu'nun, Mustafa Kemal'in gösterdiği hedef doğrultusunda, zaferle taçlandığı bir gün olması nedeniyle, Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nda özel bir yere sahiptir. İşte bu önemli olayın, Türk Ordusu'nun İzmir'i yeniden ele geçişinin hemen dört gün sonrasında, 13 Eylül'de meydana gelen ve yabancı kaynaklarda Büyük İzmir Yangını (Great Fire of Smyrna) olarak adlandırılan felaket, İzmir'in tüm ekonomik, sosyolojik ve fiziksel görüntüsünü değiştirmiştir. İzmir'in Türk ve Yahudi mahalleleri dışındaki üçte ikisinin yanması ile sonuçlanan bu olayın ne şekilde başladığı, günümüzde bile tartışılan, üzerinde incelemeler yapılan bir konudur. Bu konuda, Amerikan arşiv belgeleri, Fransız kaynakları ve Basını ile İngiliz Basını araştırmacılar tarafından incelenerek, soru işaretlerine yanıt aranmıştır. Bu çalışmada da dönemin Amerikan Basını, özellikle de o dönem konuya özel ilgi gösterdiği görülen The New York Times gazetesi temel alınarak incelenmiş ve İzmir Yangını ile birlikte yangın sonrası İzmir'in ve mültecilerin durumunun Amerikan Basını tarafından ne şekilde gözlemlendiğine ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İzmir, Yangın, Amerikan Basını, New York Times, Göçmen.

FIRE OF SMYRNA AT AMERICAN PRESS AND SITUATION AFTER FIRE

Abstract

On September 9, 1922 has a special place in Turkish National Independence War, because the Turkish Nation which is set out for freedom and independence in line with the objectives pointed by Mustafa Kemal and crowned with victory. This important event; just four days after the Turkish Army recapture Izmir, occurred on September 13 which foreign sources called it as the Great Fire (Great Fire of Smyrna), changed all of Izmir, economic, sociological and also changed the physical appearance. Even today people discuss how this

* ATAUM Öğretim Görevlisi; Doğu Akdeniz Üniversitesi (KKTC),
(turgay.gokturk@emu.edu.tr).

incident begun which resulting in heartburn of the two-thirds of İzmir except the Turkish and Jewish neighbourhoods. In this regard, the American archive documents, the French and the British Press by researchers examining the sources and the press, question marks have been investigated. In this study, especially the American Press, in particular examined, which especially based on New York Times, that they showed special interest in that period and tried to shed some light in chronological order. how the status of refugees have been observed and interpreted by the U.S. media both during and after fire in İzmir.

Key Words: Smyrna, Fire, American Press, New York Times, Refugee.

Giriş

13 Eylül 1922’de, yabancı kaynaklar tarafından Büyük İzmir Yangını (Great Fire of Smyrna) olarak adlandırılan ve İzmir’in tüm fiziksel, ekonomik ve sosyolojik yapısını değiştiren bir felaket meydana gelmiştir. Ermeni mahallesinde birden fazla yerde, aynı anda başlayan yangın yaklaşık dört gün devam ederek, o dönemin şehir merkezi olan bugünkü Fuar Alanı’nın bulunduğu bölgenin tamamen tahrip olması, bir başka ifadeyle İzmir’in Türk ve Yahudi mahalleleri dışındaki üçte ikisinin yanması ile sonuçlanmıştır. Avrupa Basınında olduğu gibi, Amerikan Basını da konuya büyük ilgi göstermiştir. O dönemde eyalet ve ulusal düzeyde yayın yapan çok sayıda gazetenin mevcut olduğu Amerikan basınında “The Hartford Courant”, “Exchange Telegraph”, “The Arizona Republic”, “The Baltimore Sun”, “The Boston Globe”, “Boston Herald” gibi gazetelerin eyalet düzeyinde, “Chicago Tribune”, “The New York Times”, “Los Angeles Times”, “New York Daily News”, “New York Tribune”, “The Wall Street Journal” ve “The Washington Post” gibi gazetelerin de ulusal düzeyde yüksek tirajlarıyla ön plana çıktıklarını görüyoruz. Bu gazetelerden “The New York Times” ve “Los Angeles Times”ın özellikle yangının kimler tarafından çıkarıldığı konusu ile İzmir’in Türkler tarafından yeniden ele geçirilmesinin akabinde ortaya çıkan mültecilerin tahliyesi konularına ağırlık verdikleri dikkati çekmektedir.

Amerikan Basınında Yangın Öncesi

Türk Ulusal Kurtuluş Mücadelesini diğer batı ülkelerinde olduğu gibi, Amerikan basını da yakından takip etmekte idi. Yunan ordusunu Anadolu’dan atarak 9 Eylül’de İzmir’e giren Türk Ordusunu ve bu Ordunun Başkomutanı Mustafa Kemal’in 10 Eylül’de İzmir’e girişini, “İzmir, Kemal Paşa’nın Girişini Karşıladi”¹ başlığıyla okuyucularına duyuran The New York Times gazetesi, haberine “Milliyetçilerin lideri Mustafa Kemal Paşa dün İzmir’e girdi. Şehir mükemmel dekore edildi ve yüz binlerce insan tarafından zaferin şefi ilan edildi” ifadeleriyle devam ediyor ve Mustafa Kemal’in resimlerini taşıyan büyük bir kalabalığın ve kırmızı bayraklarla süslenmiş dükkan vitrinleri ile arabaların

1 The New York Times, 12 Eylül 1922 (11 Eylül 1922, İzmir kaynaklı haber).

bulunduğu bir ortamda, birçok kişinin yaşamı boyunca unutamayacağı bir geçit töreninin yapıldığını yazıyordu.

Şimdi Türk Ordusunun zaferinden söz eden gazete, oysa yaklaşık iki yıl önce 5 Temmuz 1920 tarihindeki yayınında, “22 Haziran’da Mustafa Kemal Paşa’nın Ulusal Güçlerine (Kuvva-i-Milliye) karşı başlatılan Yunan saldırısı, güneyden gelen Yunan birlikleriyle Cuma günü Marmara’da Bandırma’ya çıkan birliklerin 2 Temmuz’da Balıkesir Ömerköy’de birleşmesiyle sona erdi. On beş gün süreceği öngörülen bu hareket ulusal güçlerin ezilmesiyle on bir gün içinde başarıyla tamamlandı”² ve “Yunanlılar İzmir’in yaklaşık 100 mil kuzey doğusunda bulunan Balıkesir’in işgal edilmesinden önce yapılan savaşta Türklerin zayıflığının 2,500 ve esir sayısının da 1,600 olduğunu, halkın kendilerini Balıkesir’de hoş karşıladığını iddia etmektedirler. Türk Ulusalcılarının Yunanlıların hızlı ilerleyişi karşısında cesaretlerinin kırıldığı görülmektedir”³ şeklindeki haberleriyle San Remo’da hazırlanan ve Paris’te Osmanlı temsilcisi Tevfik Paşa’ya imzalatılan Sevr taslağının kabul edilmesini sağlamak üzere İtilaf Devletleri’nce ileri sürülen Yunan ordusunun 22 Haziran 1920’de başlattığı hareketin başarısını duyuruyordu. Gazetenin bildirdiği Yunan ileri hareketi sonunda, direnme gücü kalmayan Osmanlı Devleti, Sevr’i kabul ediyor, ancak gazetenin yukarıda “Yunanlıları hoş karşıladığını” iddia ettiği halk ile “cesaretlerinin kırıldığını” belirttikleri ulusal güçler bu anlaşmayı reddederek, oluşturdukları düzenli ordu ile Ulusal Kurtuluş Mücadelesini sürdürüyor ve Başkomutan M. Kemal’in önderliğinde Anadolu’yu karşıt kuvvetlerden temizliyordu. İşte şimdi aynı gazete, Anadolu’da doğan bu yeni gücün zaferini anlatıyordu.

The New York Times gazetesinin 12 Eylül 1922 tarihli nüshasında M. Kemal’in İzmir’e girişini bildirdiği haberinde vurgulanan, M. Kemal’in İzmir’e girdikten sonra kalabalığa hitaben yaptığı konuşmada, “yurttaşlarından Türk Milletinin sahip olduğu iyi tanınan şanını ellerinde tutmaları için aşırılıktan kaçınmalarını istedi” cümlesi, Türk askerinin ve yurttaşlarının özellikle gayri müslümlere karşı yanlış davranışlarda bulunmamaları yolunda en yetkili kişi tarafından yapılmış bir uyarının ve Türk yöneticilerin olaylara bakış açısının belgelenmesi nedeniyle önem taşıyordu. Gazete haberinde ayrıca, eski Konya Valisi Mustafa Abdul Halik’in İzmir valiliğine, Nurettin Paşanın da ordu komutanlığına atandığını duyuruyordu. Türk milliyetçi piyadesinin güçlü kuvvetlerinin İzmir’de tüm stratejik noktaları güvenlik altına aldığını bildiren The New York Times, mültecilerin durumlarının zorluğunu da “Günlerdir eşeklerin üzerinde ve arabaların içinde ayakta iz süren, bazıları açlıktan deliye dönmüş olan 150.000 mülteci burada. Sadece para ile sağlanan İyon ve diğer Yunan adalarına fahiş fiyatlarla geçmek mümkün olmuştur... Şehirde, dışarıda ateş sesi duyulduğunda, insanlar yağma korkusuyla heyecanlandı ve bir şekilde

2 The New York Times, 5 Temmuz 1920 (4Temmuz 1920 Atina kaynaklı haber).

3 The New York Times, 5 Temmuz 1920 (3Temmuz 1920 İstanbul kaynaklı haber).

taşıma umuduyla bütün eşyalarını iskelelere taşıdılar. Limanda küçük komşu adaların kıyısına insanları taşıyan küçük gemi çok iyi iş yaptı.” ifadeleriyle anlatıyordu. Ayrıca, Yunan ordusunun tahliyesine de dün başladığını, Yunan Başkomutanının karargahını Midilli’ye taşıdığını ve 100.000 insanın tahliyesini buradan yönettiğini bildiriyordu. Gazete aynı gün ayrıca, Associated Press haber ajansını kaynak olarak gösterdiği haberinde, Yunanlıların İzmir’e girmeden önce bir çok köyü yaktıklarının ve iç bölgelerde her gün büyük yangınlar meydana geldiğinin rapor edildiğini, Roma kaynaklı bir başka haberde de⁴ eski Türk Başkenti olan Bursa’nın Yunanlılar tarafından tahrip edildiği ve ateşe verildiğinin, aynı gün İzmir’den gelen bir İtalyan gazeteci tarafından bildirildiğini yazıyordu. Yine adı geçen İtalyan gazetecinin ifadelerine göre bildirilen haberde “Yunanlılar geri çekilirken ülkeyi vahşice harap ettiler. Bursa, Soghia (Sokia, Aydın’ın güneybatısında) ve Scalanova (İzmir’in güney kıyısında) kundaklandı. İlk ikisi tamamen, sonuncusu kısmen yıkıldı, Yunan evlerde Yunanlılar tarafından kilitlenen sayısız Müslüman, İtalyan gemicilerin müdahalesiyle kurtarıldı” deniliyordu. Bu haberde ayrıca M. Kemal’in “her kim bir can ya da bir Hıristiyan’ın malını alır ise hemen vurulacaktır” şeklinde bir emir yayınladığı bildiriliyordu.

Bunlara karşın Atina kaynaklı haberlerde İzmir’e giren Türklerin Ermeni ve Yunanlılara davranışının insani olmadığı iddia edilmekteydi. 15 Eylül 1922 tarihli The New York Times gazetesi, Atina’ya geldiği bildirilen ve doğruluğu kanıtlanmamış söylentiler olduğunu özellikle belirttiği bilgileri, “Buraya sürekli gelen, ancak doğrulanmamış söylentilere göre, İzmir büyük bir kargaşa içerisinde. Kemalistler, insanları paniğe sokan çeşitli patlamalarla birlikte şehre girdiler. Şehrin iyi bilinen ve bugün buraya ulaşan bir sakininin söylediğine göre, Kemalist ordu, Cumartesi sabahı, şehre girdiğinde süvariler arasında bir el bombası patladı ve bir subay yaralandı. Türkler, bu patlamayla çılgına döndüler ve talana başladılar. İzmir sakininin anlattığına göre, akşam da olaylar Ermeni mahallesinde şiddetle devam etti”⁵ ifadeleriyle haber yapıyordu.

Fransızlara İngiliz Uyarısı

The New York Times gazetesi, 12 Eylül 1922 tarihindeki nüshasında, Londra kaynaklı “İngilizlerin Fransızları Uyarması” başlıklı ilginç bir haberi de okuyucularına duyuruyordu. Türk ordusunun İzmir’e girmesiyle birlikte, Fransız gazetelerinin Ankara Hükümeti ile Müttefikler arasında gerçekleşmesi öngörülen ateşkes şartlarını haber yapan yayınları üzerine⁶ Fransa’yı uyarma gereği duyan İngiltere bu habere⁷ göre, “Eğer Türkiye bize karşı savaşmış olmasaydı, savaş en az iki yıl daha erken sona erecekti... Eğer Türkiye yeniden

4 The New York Times, 12 Eylül 1922 (11 Eylül, Roma kaynaklı haber).

5 The New York Times, 15 Eylül 1922 (14 Eylül, Atina kaynaklı haber).

6 Kırışman, a.g.m., ss.80-81.

7 The New York Times, 12 Eylül 1922 (12 Eylül, Londra kaynaklı haber).

Yakın Doğu'da bir galip askeri güç olursa, Gelibolu'da, Filistin'de ya da Mezopotamya'da ölen her İngiliz boşuna ölmüş olacak... Türkiye ile hala savaş içerisinde olduğumuz unutulmuş gibi görünüyor. Türkiye ile barış anlaşması hiç onaylanmadı... Sadık müttelikleri, Yunanistan ve Türkiye arasındaki bir mesele nasıl etkileyebilir? Hristiyan'ları Yakın Doğu'nun zulmünden ve katliamından sadece Avrupa koruyabilir... Paris basınının büyük bir bölümü Türk zaferleri hakkında yazıyor, sanki zaferler onlar içindi. Eğer onlar resmi Fransız politikasını temsil ettiklerini söyleselerdi, itilafın sonu olacaktı" ifadeleriyle Fransa'yı uyarıyor ve "İngiliz dostluğu" ile "militarist ve saldırgan" olarak niteledikleri Türkiye arasında seçim yapması isteniyordu.

12 Eylül 1922 tarihli The New York Times gazetesi ayrıca, Ankara Hükümeti'nin Paris temsilcisi Ferid Bey'e, Hindistan'daki Müslümanların Anadolu'daki zaferini kutlamak için Delhi'den gönderdikleri telgrafın haberini okuyucularına duyuruyordu. "Bugün burada yapılan toplantıda bütün Müslüman nüfus, Yunan ordusu üzerinde kesin bir zafer kazanan Anadolu'daki Türk savaşçılarına en içten tebriklerini göndermeye karar verdi" ifadelerinin yazılı olduğu telgrafta, İngilizlerin anti-Türk politikalarına devam etmeleri halinde, Hindistan'daki konumlarında vahim sonuçlara neden olacak durumlar oluşacağı tehdidinin de yer aldığı, haberde konu ediliyordu.⁸

Yangınla İlgili Haberler ve İddialar

Amerikan basınında İzmir yangını ile ilgili ilk haberlerin genellikle Atina ve Londra kaynaklı olduğunu ve bu kaynaklardan gelen haberlerde de önyargılı bir şekilde yangının sorumlusu olarak Türklerin işaret edildiğini görüyoruz. The New York Times'ın ilk olarak 15 Eylül 1922 tarihinde, "İzmir Yanıyor, 14 Amerikalı Kayıp, Türkler Şehri Yaktığı İçin 1000 Kişi Katlıldı"⁹ başlığıyla duyurduğu yangın haberinde, ciddi boyuttaki bir yangının İzmir'i kasıp kavurduğu, Yunan ve Ermeni mahallelerinde başlayan yangının hızla diğer bölgelere yayıldığı, yangında Yunan ve Ermeni mahallelerinin tamamen tahrip olduğu ve hatta yangının bir Türk misillemesi olduğu iddia ediliyordu.

Aynı gazete Chicago Tribune gazetesinden alıntı yaparak iletmediği "60 Bin Kişi Evsiz Kaldı"¹⁰ başlıklı haberinde yangının ayrıntılarını, "Yangın, İzmir'de dün öğleden sonra, saat dörtte, Amerikan koleji yakınında, Ermeni mahallesinin merkezinde başladı. 60 bin Ermeni ve Yunan evsiz kaldı... Dün gece biz limandan ayrıldığımız zaman, yangın tam olarak kontrol dışındaydı ve İngiliz ve Amerikan konsolosları geliyorlardı. Yabancı konsolosların tamamı muhtemelen ölmüşlerdi" şeklinde aktarıyor ve aynı haberde yangının kaynağıyla ilgili olarak bazı iddiaları da gündemine taşıyordu. Bu iddialardan

8 The New York Times, 12 Eylül 1922 (11 Eylül, Paris ve 10 Eylül, Delhi kaynaklı haber).

9 The New York Times, 15 Eylül 1922 (14 Eylül İzmir, Associated Press haber ajansı kaynaklı haber).

10 The New York Times, 15 Eylül 1922 (14 Eylül Atina kaynaklı haber).

en önemlisi ve birçok yayın organında da yer alan Amerikan Koleji Müdürünün anlattıkları idi. Bu haberde The New York Times gazetesi, anılan iddiaları, “... Yangının kaynağıyla ilgili birkaç hikaye anlatıldı. En güvenilir olanı, Amerikan Koleji Müdürü Minnie M. Mills’in anlattıkları idi. Mills, ilk alevlerin görüldüğü yerin yakınındaki bir binanın girişinde bir Türk çavuşu veya subayı gördüğünü söylüyordu. O, açıkça benzin içeren teneke kutular taşıyordu. O, evden ayrıldıktan hemen sonra alevler çıkmaya başladı. Kısa bir zaman sonra da diğer küçük yangınlar başladı” şeklinde haber yapıyordu. Bu haberin devamında, Türklerin İzmir’e girişlerinden beri ilk kez çıkan Güney Batı rüzgarının alevleri şehrin Müslüman bölgesi yerine, Batı bölgesine doğru yönlendirdiği, bundan dolayı Türk mahallesinin yangından etkilenmediği, İzmir yakınındaki Ermeni ve Yunan köyleri ile yabancı yerleşim varoşları olan Bornova ve Buca’nın da yandığı belirtiliyordu.

Amerikan Koleji Müdürü Mills’in yangının çıkışıyla ilgili iddiaları, The New York Times’ın 27 Eylül tarihli baskısındaki “Bayan Mills Yangın İçin Türkleri Suçluyor”¹¹ başlıklı haberde bir kez daha yineleniyordu.

The New York Times 15 Eylül 1922’deki bir başka haberinde yangınla ilgili olarak, “İzmir yanıyor. İnsanlar panik içerisinde. Bütün yerli Amerikalıların eşleri ve çocukları Atina’ya götürüldü. Amerikan Konsolosluğunu da içeren, Şehrin Avrupalı kısmındaki binaların çoğu yok oldu. Amerikalı denizciler ve müttefik askerler, bir yangın tugayı kurdular. Fakat büyük yangın, onların da kontrolleri dışında kalıyor. Ticari zarar milyonlarla tahmin ediliyor. Yangın Ermeni mahallesinde başladı ve hızla yayıldı”¹² şeklinde bilgi veriyordu. Gazete aynı gün İstanbul’daki Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol’un gönderdiği telgrafta dayanarak verdiği yangınla ilgili haberinde¹³, Türk milliyetçilerinin girmesinden sonra İzmir’i kasıp kavuran yangında, on dört Amerikalının kaybolduğunu, dün öğleden sonra başlayan ve bugün de ilerlemeye devam eden büyük yangının, İzmir’in Avrupa mahallesinin girişini yok ettiğini ve yangının Ermeni mahallesinde başladığını bildiriyordu.

16 Eylül 1922 tarihli gazeteler artık İzmir’in bir enkaz yığını haline geldiğini anlatıyorlardı. Yangının çıkışıyla ilgili iddialar da devam ediyordu. The New York Times, “Şehir Bir Enkaz Yığını”¹⁴ başlıklı haberinde hem Yunan ve hem de Türk görüşlerine yer vererek “İzmir, iki gündür devam eden büyük yangın sonucu harabeye dönmüş durumda. Binlerce insanın öldüğüne inanılıyor. Sadece Türk mahallesi ayakta. Yunanlılar tarafından ortaya çıkartılan teorilere göre, Kemalistler kasıtlı olarak şehri yaktılar, böylece bütün Hristiyan

11 The New York Times, 27 Eylül 1922(14 Eylül Atina kaynaklı haber).

12 The New York Times, 15 Eylül 1922 (14 Eylül İstanbul, Associated Press haber ajansı kaynaklı haber).

13 The New York Times, 15 Eylül 1922 (14 Eylül Washington kaynaklı haber).

14 The New York Times, 16 Eylül 1922 (15 Eylül İstanbul, Associated Press haber ajansı kaynaklı haber).

nüfusun şehri terk edeceğini ve Anadolu'daki azınlık sorununun da bu şekilde çözüleceğini umdular. Diğer taraftan, Kemalist resmi makamlar ise, yangının, hücum eden Türk kuvvetleri ile Yunan ve Ermeniler arasında çıkan çatışmanın ve kendilerine açılan ateşin sonucunda oluştuğunu iddia etmektedirler" ifadelerini kullanıyordu.

The New York Times, 16 Eylül'de Atina'dan gelen Londra kaynaklı haberinde yangının Türkler tarafından çıkarıldığı şeklindeki Yunan iddialarına yer veriyordu. Habere göre; "Londra'dan gelen son raporlar göstermektedir ki, Yunan ve Ermeni mahalleleri tümüyle yok olmuştur. Fakat Türk mahalleleri, Güneybatıdan esen rüzgar nedeniyle yangının etkisi altında kalmamıştır. Atina'dan açıklanan raporlara göre, mahalleler, Türkler tarafından galibiyetlerini kutlamak için yakılmış ve insanlar bu yüzden katledilmiştir"¹⁵.

The Hartford Courant gazetesi de İzmir'deki yangının şiddetini, 17 Eylül 1922'deki haberinde, "Yangın Tarafından Yok Edilen Büyük Liman'dan Geriye Sadece Türk Mahallesi Kaldı"¹⁶ başlığı ile okuyucularına bildiriyordu.

The New York Times 17 Eylül'de, "İzmir'de Sadece Harabeler Kaldı. Yangın Şehri Tamamen Kasıp Kavurdu ve Banliyölerde Şiddetle Yayılıyor"¹⁷ başlıklı haberiyle, üç gündür devam eden yangının şehri kasıp kavurduğunu ve artık İzmir'in mevcut olmadığını, geride sadece Türk mahallesinden küçük bir kalıntı ve karartılmış duvarların kaldığını bildiriyordu.

Yunanlıların Gözüyle İzmir'de Trajedi

The New York Times gazetesi, 17 Eylül 1922 tarihinde yaptığı bir haberde¹⁸ ise, Amerika'da yayınlanan Greek Daily adlı gazetenin Atlantis editörü Adamantios Th. Polyzoides'in anlatımıyla, Yunanlıların İzmir yangını ve hatta Türk Ulusal Kurtuluş Mücadelesi hakkındaki önyargılı görüşlerini yansıtıyordu. "Yunanlıların Gözüyle İzmir'de Trajedi" başlığını taşıyan haberde editör Polyzoides, İzmir'de kendilerince "felaket" olarak değerlendirilen sonucun ortaya çıkmasında öncelikle Fransızların, daha sonra da "İstanbul'u Onaylama Yeteneksizliği ile" Amerika'nın katkıda bulunduğunu söylüyordu. Polyzoides'e göre, Anadolu'nun Yunan işgali altında yaşadığı süre içerisinde her şey çok güzeldi. "Üç yıl üç aydır İzmir, Küçük Asya ile birlikte, 116.000 kilometre kare ve 3.000.000 ruh Yunan işgali ve yönetimi altındaydı. Bu süreç boyunca, Türk milliyetçilerine karşı büyük bir savaş devam ederken, yine de belirli dalgalanmalar cephedeki ve hatta saltanattaki süreci etkiliyordu.

15 The New York Times, 16 Eylül 1922 (15 Eylül Londra kaynaklı haber).

16 The Hartford Courant, 17 Eylül 1922 (16 Eylül İstanbul, Associated Press haber ajansı kaynaklı haber).

17 The New York Times, 17 Eylül 1922 (16 Eylül İzmir, Associated Press haber ajansı kaynaklı haber).

18 The New York Times, 17 Eylül 1922.

Kibir ve milliyetçilikle dolu olarak saygısız sivil nüfus, yüzyılların kötü Türk yönetiminin eksikliklerinden kurtulmaya çalışıyordu. Cephelerde, dükkanlarda ve fabrikalarda işler devam ediyordu ve Yunanlıların para takviyesi ve bölgede yaptıkları gelişimlerle Küçük Asya meşgul ve mutluydu. İzmir'in kendisi, İyonya başkentine yeni bir yaşam ve iş imkanları veren Yunan ordusunun bölgeye getirdiği gelişimin resmiydi. İzmir, üç yıllık Yunan işgali boyunca tüm Yakın Doğu'nun en canlı şehriydi. Yaz aylarında dinlenmek için adalardan veya eski Yunanistan'dan ve diğer ülkelerden insanlar gelir, eğlenir ve mutlu dönerlerdi. Yunan ordusu kendi hattını genişletip, Eskişehir, Afyon Karahisar, Kütahya, Bursa ve Aydın'ı alıp, neredeyse Ankara kapılarına yaklaştığında, hal ve durum bu şekildeydi". Bu mutluluk Yunanlı editöre göre Türklerin geri dönüşüyle son bulmuştu. Geri dönen Türkler beraberinde belki de bir ordunun üzerine çökebilecek en büyük felaketi getirip, Yunan ordusunu şehri terk etmek zorunda bırakmışlardı. Polyzoides Türklerin şehre girişini şöyle anlatıyor; "Türkler İzmir'e Pazar günü girdiler ve Perşembe günü artık İzmir şehri yoktu. Çünkü işgalcilerin yangını İyonya başkentini bir kül yığınına çevirmişti". Polyzoides, anlatımında işgalci olarak nitelediği insanların, kendi ülkelerini, kendi topraklarını, kendi namuslarını emperyalizmin işgaline karşı savunmaya çalıştıklarını göz ardı ediyordu ve yangını da bu insanların çıkardığını iddia ediyordu. O'na göre; İzmir'de Yunanlıların üç yıldır koruduğu barışçıl ve düzenli huzurlu hayat, Türkler tarafından 3 günde bozulmuştu. Türkiye'nin asla devrim yapamayacağını da belirterek devam eden haberde; "Mustafa Kemal'in kendi egemenlikleri altındaki Hristiyan nüfusa medeni şekilde muamele yapacağı, medeni bir fatih gibi davranacağı açıklamaları ve onun teğmenleri tarafından verilen sözler (Bekir Sami, Fethi ve Yusuf Kemal Beyler) ve onun amacına hizmet eden diğer bütün propagandalar, yani yeni milliyetçi Türkiye'nin kendi egemenliği altındaki Müslüman olmayan nüfusa saygı duyacağı, aslında tam bir yalanlar silsilesiymiş. Türkiye hiçbir zaman devrim yapamadı, asla devrim yapamayacak. Türkiye devrim yapamaz. Mustafa Kemal ya da Halide Hanım ne kadar modern gözükürlerse gözüksünler, dışarıya kendilerinin aslında hala 500 yıl önceki kadın ve çocukları acımasızca öldüren, Avrupa'da kaldıkları süre boyunca savunmasızların katili aynı Türkler olduklarını kanıtladılar" şeklinde ithamlar ve iftiralar yer alıyordu. Editör, Fransızları da İngilizler ve Yunanlılara karşı Türklerle işbirliği yapmakla suçluyor ve "Ölüm ve korku şehrinde detaylar geldikçe boyutları genişlemekte olan İzmir'in yağması, Türkler için, bugünlerde Fransız politikasının en iyi savunucuları olarak kabul edilen M. Pierre Loti, Claude Farrere, Berthe George Gaulis, Franklin-Bouillon ve diğer Fransız yazarların, gezginlerin, din alimlerinin ve memurların anlattıklarını yalanlamaktadır. Bu isimlerden bahsettik, çünkü Fransız politikası bugün Kemalist Zaferi sağlayabilmiştir, çünkü Fransız kıskançlığı, İngilizlerin politik zaferini gölgelemek istemiştir ve böylece İslam ışığını Yakın Doğu'da uyandırmış ve başımıza bugünkü felaketi açmıştır ve bugün geldiğimiz yer, sonunu kimsenin göremediği bir noktadır.

Fransız parası, Fransız danışmanları, Fransız diplomasisi, Fransız silahları ve Fransız gazeteleri, Ekim 1918'den beri Mustafa Kemal'in arkasında durmuştur. İngiliz amiral Carden, Türklerle masaya oturduğunda, arkasında Fransız Makedonya Cephesi generali Franchet Desprey vardı ve Türk-Fransız ortaklığının zirve noktasıydı ve İngilizlere karşı ortak hareket ederek İngiltere'yi ve dolayısıyla Yunanistan'ı köşeye sıkıştırdılar" şeklinde suçlamalarını sürdürüyordu. Polyzoides'e göre Türklere yardım eden sadece Fransa değildi. İtalya da büyük Yunanistan fikrine sıcak bakmıyordu. Ve Sovyet Rusya da vardı ki, Yunanistan O'nun düşmanlığını, Ukrayna'da General Denikin'in yıkıcı seferi sonunda kazanmıştı. Aynı zamanda İngilizlerin, Yunanistan cephesine soğuk bakması ve Türkler'e karşı eğilimleri, özellikle Hindistan Genel Valisi Lord Reading, eski Hindistan Valisi Montagu, Başbakan Lloyd George'un en koyu muhalifi, eski ekolün diğer emperyalistlerinin sözcüsü Lord Northcliffe gibi insanların Türk eğilimleri de bugün karşılaşılan felaketin oluşmasında etkili olmuştu. Hatta tarafsız Amerika'nın da tercihi, anayasal ve popüler rejime sahip Yunanistan değil, Amerika dahil pek çok kişinin dost olmadığı Mustafa Kemal olmuştu.

The New York Times'ın haberinde konu ettiği Greek Daily adlı gazetenin Atlantis editörü Adamantios Th. Polyzoides'in görüşleri şu şekilde sonuçlanıyordu; "Yunanistan sonuç olarak, ne olursa olsun üç yıldır Küçük Asya'da görev yapmaktaydı. Finansal ve diplomatik olarak bloke edilmiş, fakat Türklerin Fransız, İtalya ve Rusya'nın mallarına serbest erişimi varken, Yunanistan, müttefik gemi bayrakları altında Türklere kaçak silah gönderilmesini görmezden gelerek müsamaha gösterdi; Yunanistan ordusu, Türk başkenti İstanbul'u işgal etmek istediğinde aynı müttefiklerce durduruldu; Yunanistan kendi içinde bir devrim yaşıyor olmasına rağmen çabalamıştı; Yunanistan sonunda, bütün Avrupa adına ve onun için sonsuza kadar savaşamayacağını anlayarak, Küçük Asya'yı terk etti.

Bu 1914'den beri, çok korkutucu bir şekilde ilk defa Yakın Doğu'da hortlayan büyük bir savaştır. Avrupa, anlaşmazlıklarla boğuşurken, Türklere verdiği cesaret ve pohpohlama, sadece Yunanistan'a bir trajedi ile sonuçlanmamıştır ki, eğer bütün her şey burada noktalsaydı bu ufak bir olaydı. Fakat İslam da en inanılmaz rüyaları gerçekleştirmektedir... Eğer Amerika araya güzel bir şekilde girebilseydi, gün belki hala kurtarılabilirdi, fakat bu sadece bir kezdi ve şimdi bu yeni savaşı durdurabilme kudreti Amerika'ya aittir".

Bir Şehrin Yok Oluşunun Hikayesi

İzmir'deki Yakın Doğu Yardım Kuruluşu Özel Temsilcisi Mark O. Prentiss ile 17 Eylül'de İstanbul'da yapılan söyleşiyi 18 Eylül 1922 tarihinde özel haber olarak yayınlayan The New York Times gazetesi, Prentiss'in "Bu hikaye, Yunan birlikleri ayrılırken benim ulaştığım gün ile ayrılmak zorunda bırakıldığım

gün arasındaki İzmir'in yok oluşunun hikayesidir." ifadelerini başlık haline getirerek okuyucularının dikkatine sunmuştur. Prentiss anlatımında henüz Türk ordusu İzmir'e girmeden önce, Yunanlıların şehri boşaltmaya başladıkları 8 Eylül günü İzmir'e geldiğini, Yunan ordusunun kara ve deniz yoluyla kaçışına şahit olduğunu, Yunan doktorlar ve hemşirelerin hastaneleri terk edip kaçtıklarını ifade ediyordu. Türk ordusunun 9 Eylül'de İzmir'e girişini de şu şekilde anlatıyordu; "Cumartesi öğlen vakti Türk süvarileri, Türk nüfusunun çılgınca alkışları arasında, diğerlerinin sessiz kaldığı bir ortamda, mükemmel bir disiplinle şehre girdi. Onlar, Amerikan Konsolosluğu yakınında bir caddeden geçerken, tanınmış bir otelden fırlatılan bir bomba, ikinci komutan olan bir Türk subayına geldi, fakat patlamayı başaramadı. Aynı yerden fırlatılan ikinci bir bomba patladı ve birkaç Türk subayı ciddi şekilde yaralandı. Askerler, yayılım ateşi açtılar ve daha sonra otele girerek bomba atanları tutukladılar, daha sonra bunlar resmi olarak yaralandı ve cezaları infaz edildi.

Yönetim, Hükümet Binası'nda devralındı. Binaya girdim ve yaralı subayla röportaj yaptım ve o subayın askerlerine şu şekilde hitap edişini duydum: 'Bir katil tarafından bana saldırılırken benim davranışımı gördünüz. Siz, benim askerlerim de aynı şekilde yapmalısınız. Yunanlılar bu ülkeyi mahvettiler ve Dünyada duyulmamış iğrençlikler yaptılar. Fakat biz farklı olmalıyız. Yasa ve emir muhafaza edilmelidir'".

Özel Temsilcisi Mark O. Prentiss, beraberindeki bir Kızılhaç Temsilcisi, Yakın Doğu Yardım Kuruluşu'ndan bir başka görevli ve bir yüzbaşıyla birlikte, Askeri Vali'yi ziyaret ederek Kızılhaç ile Yakın Doğu Yardım Kuruluşu'nun hizmetlerini anlattıklarını, sivillerin ve mültecilerin korunması ve okul, kamp, hastane gibi yerleri Türk askerinin koruması konusunda garanti istediklerini, her isteklerinin mükemmel bir işbirliği ile garanti edildiğini belirtiyordu. Aynı gün İzmir'e beş-on bin askerin girdiğini, gece de başıbozuklar ve çeşitli ülke vatandaşları tarafından yapılan hatırı sayılır bir yağmalama olduğunu, bütün gece silah atışları duyulduğunu anlatan Prentiss, ertesi sabah şehirde yaptığı incelemede esaslı ipuçları bulduğunu ve Ermeni mahallesindeki geniş bir yağmalama hareketi gördüğünü, otuz beş ölü erkek ve iki kadın saydığını, ilerleyen gün ve gecede de yağmalamanın çoğaldığını söylüyordu. Çarşamba sabahı durumun sakinleştiğini, Türk memurlarının zamanında geldiklerini ve durumun başarılı şekilde idare edileceğini söylediklerini anlatan Özel Temsilci, Türklerin öncelikle insani davranışlar içinde olduklarını ifade ederek şöyle devam ediyordu; "Ben şahsen, Türk subaylarının yaralı yaşlı bir kadına hastane için eşlik ettiklerini gördüm. Ölmek üzere olan Ermeni ve Yunanlılara yiyecek ve su veren Türk askerlerini gördüm. Mahkumlara vahşice davranışı nedeniyle genç subayları tutuklayan yöneticiler gördüm. O'nun mahkumlara vahşice davranışı nedeniyle bazı subayları şahsen tutukladığı yerde, ben Kazım Paşa ile görüşme yapıyordum. Bundan dolayı herkes, Türklerin katliam olmaksızın askeri hareketin yeni bir örneğini tesis etmeyi tasarladığını anladı".

Mark O. Prentiss, The New York Times'ın özel haberinde İzmir'deki yangını ve akabindeki mülteci hareketlerini de şu ifadelerle dile getiriyordu; "Yangının patlak veriş, Çarşamba öğlen, kıyıya iki mil mesafede gerçekleşti. Bütün öğleden sonra boyunca halk, limana aktı ve gece de köpürmüş, çabalamış ve korkmuş bir şekilde rıhtımın girişinde yığıldı, karanlık bir şerit boyunca iki millik bir bölgede, tahminen 250 bin insan toplandı. Amerikalı Yüzbaşı Hepburn, zırhlıların mültecileri götürmesiyle, bütün Amerikalıların şehri boşalttığını belirtti. Bu işlem öğleden sonra saat üçte, büyük zorluklar altında, kusursuz bir düzende yapıldı. Daha sonra yangın, bir buçuk millik bir alanı kapladı ve denizin kenarına doğru direk olarak esen, bu ülkede bilinen yaz ortasındaki en güçlü rüzgar ile yelpazelendi. Bütün denizciler, kıyıda çekildiler ve bütün Amerikalı siviller, yaklaşık gece yarısına kadar gemilere alındılar. Tam olarak savunmasız durumdakilere daha fazla yardım yapabilmek için, tarihteki en büyük felaketlerden birinin 600 yarda mesafesinde bulunduk... Tam olarak 250 bin insan yanarak, boğularak, daha da kötüsü daha sonra açlıktan öldü. Bir çoğu denize atmaya zorlandı veya kendisi atladı. Bazıları botlara yüzebildi. İtalyan, Fransız, İngiliz, Hollanda ve Amerika bandıralı bütün gemiler, kurtarma operasyonu yapmaya başladı. Küçük bazı botlar da, kurtarma operasyonuna, ellerinden geleni yaparak katıldı. Pek çok insan, kendini, suya batırılmış ve limana dağıtılmış kilimleri kullanarak kurtardı" ...

Prentiss, yangının şehrin Yunan bölgesine ulaştığında sestten anlaşıldığı üzere, sekiz saat boyunca pek çok cephe patlamaları meydana geldiğini, sürekli aralıklarla devam eden irili ufaklı patlamalar ve ufak silah sesleri ve kimi bölgelerdeki büyük bomba patlamalarının, Yunan sivil halkın, tüm askeri silah ve mühimmatları kendi evlerinde depoladıklarını gösterdiğini belirtiyordu. The New York Times'daki özel söyleşi Prentiss'in son bir değerlendirmesiyle tamamlanıyordu; "Mevcut durumu ve bu duruma neden olan tüm sebepleri tartıştıktan sonra, benim fikrimce Yunanlılar ve Ermeniler, Türkiye'den tahliye edilene kadar barış asla sağlanamaz. Tüm yüksek dereceli Türk subayları da bu görüşümde hemfikirler ve biran önce bunun sağlanması için uğraşıyorlar. İzmir'de problem 500.000 insanın beslenmesi ki şu an bilinen hali ile 100 mil çevresinde hiçbir yiyecek maddesi yok ve tüm tren yolu irtibatı yok edilmiş durumda. 200.000 mültecinin durumu ise en üst seviyede acınacak halde. Eğer deniz yolu ile yiyecek gelmezse hepsinin 3 hafta içinde ölmesi kesin. Kemal Paşa, ordusunun 8 gün içinde İstanbul'a ulaşacağını duyurdu. Görüş belirten tüm Türk subay ve askerleri İngilizlere ulaşmaya sabırsızlandıklarını belirttiler".

Mültecilerle İlgili Haberler ve İddialar

İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol tarafından 14 Eylül gecesi Eyalet Departmanı'na gönderilen telgrafı 15 Eylül 1922 tarihli sayısında The New York Times haber konusu yapıyordu. Amiral Bristol'un

telgrafına göre,¹⁹ Ermeni mahallesinde başlayan yangında Amerikan Konsolosluğu yıkılmıştı ve İzmir Limanındaki bütün yabancı savaş gemileri mültecilerle doluydu. Amiral Bristol, kendisine bilgilerin, İzmir'deki Amerikan Destroyer Filosundan, Yüzbaşı Arthur J. Hepburn'den geldiğini söylüyordu ve Amiral Bristol'un ifadesine göre, Yunan yenilgisinin bir sonucu olarak açlıkla yüz yüze olan mültecilerin, gittikçe artan kalabalığı ile yeterli ciddiyete sahip olan durum, büyük yangın nedeniyle fazlasıyla zorlaşıyordu. Haber, mültecilerin durumunun zorluğuyla ilgili olarak Eyalet Departmanı'na gelen bir başka rapordan söz ediyor ve şu bilgileri aktarıyordu; "İzmir'de, gerçekte yiyeceği olmayan ve herhangi bir şeyi taşıma olasılığı çok az olan 300.000 mülteci vardı. Daha erken gelen bu rapor, durumu "dehşet verici" olarak tanımlıyordu. Bu gecenin raporunda, limandaki savaş gemilerinin tamamının, Kemalistlerin ilerlemesinde şehirden kaçan aç insan kalabalıklarına herhangi bir yardım yapabilmeksizin, mültecilere bakmak için hizmete zorlandıkları ifade ediliyordu. Mültecilerin, yardım kuruluşları tarafından ulaştırılabilen diğer noktalara gönderilmesi ile durumu rahatlatmak için, limandaki yabancı savaş gemileri tarafından çaba harcanıyordu. Bu gece ikisi Pire'ye, birisi de Selanik'e olmak üzere, mülteci dolu üç geminin İzmir'den gönderildiğini, Amiral bu gece rapor etti. Aralarında diğer uluslardan da olmakla birlikte mültecilerin çoğu Yunan idi. Bu gemiler, diğer mülteciler için geri dönüp sefer yapacak".

The New York Times gazetesi Chicago Tribune gazetesinden alıntı yaparak ilettiği 15 Eylül 1922 tarihli haberinde²⁰ ise, İzmir rıhtımının mültecilerle dolu olduğunu, tehlikede olan Amerikalının bulunmadığını, Amerikan zırhlısı Simpson'un yangın başladığı zaman mülteci statüsündeki Amerikan vatandaşlarını aldığını ve İzmir'deki diğer bütün Amerikalıların da gemiye yerleştirildiklerini bildiriyordu. Habere göre; "Mültecilere destek olan Yakın Doğu Yardım Kuruluşu'nun arazisindeki un içeren büyük yiyecek dükkanları yok oldu. Yiyecek durumu, kritik bir seviyede bulunmaktaydı".

Roma kaynaklı bir başka haberde de İtalyanları kurtarmak için yapılan faaliyetler haber konusu yapılıyordu. The New York Times gazetesi 15 Eylül sayısında verdiği haberde²¹, İtalyan gemilerinin, şehirdeki yangının şiddetine rağmen, İzmir'deki İtalyanları almaya çalıştığını ve Roma'ya ulaşan en son raporlara göre yangının, ırksal nefrete atfedildiği iddiasına yer veriyordu. Ayrıca haberde, İzmir halkının yardımına koşmaları ve ülkelerine dönmek arzusunda olan İtalyanları getirmeleri için, Yakın Doğu, Mısır, Tripoli, Güney İtalya ve Sicilya'daki bütün İtalyan gemilerine İtalyan Hükümeti tarafından telsiz mesajı gönderildiği ve İtalyan Hükümeti'nin, ilaç ve yiyeceklerle ilgili bir gemi gönderdiği de bildiriliyordu.

19 The New York Times, 15 Eylül 1922 (14 Eylül Washington kaynaklı haber).

20 The New York Times, 15 Eylül 1922 (14 Eylül Atina kaynaklı haber).

21 The New York Times, 15 Eylül 1922 (14 Eylül Roma, Associated Press haber ajansı kaynaklı haber).

16 Eylül 1922 tarihli The New York Times gazetesi, “Washington İzmir’e Yardım İçin Harekete Geçiyor”²² başlıklı haberiyle, Amerika’nın İzmir’deki mültecilere yardım için Amiral Bristol’u görevlendirdiğini ve bu maksatla Amiral Bristol’a ilk yardım sağlamak adına bir planın şekillendirilmesinde Müttefiklere katılması için telgraf gönderildiğini bildiriyordu. Haberin devamında, “Harding Hükümeti tarafından bugün İzmir’deki mültecilere ve Asya’daki diğer bölgelere yardım için resmi adım atıldı. İstanbul’daki Amiral Bristol İlgili Devlet Bakanı Phillips tarafından gönderilen bir telgraf ile diğer müttefik mevkidaşlarının ve onların İstanbul’daki askeri ve donanma temsilciliklerinin de görüşlerini alarak acil bir şekilde İzmir’e bir yardım hazırlanması ve ulaştırılması için ortak kapsamlı bir plan’ hazırlanması talimatı verildi...”

Birleşik Devletler Hükümeti, bu işin çalışma yükünün olayların olduğu bölgede donanması ve askerleri bulunan müttefik devletlere düştüğüne inanıyor. Bu yüzden de Amiral Bristol’ü sevk etti ve de onu ABD adına herhangi bir taahhütte bulunmaması için uyardı. Bakanlığa vekalet eden Philips, hükümetin mültecilere yardımının devam ettirilebilmesi ve yardımın uzatılması için gücü yetebileceği her şeyi yapmak adına, ortak çalışmaya hevesli olduğunu belirtti” şeklinde ayrıntılar veriliyor ve telgrafın tamamı da haberde yer alıyor.

16 Eylül 1922 tarihli The New York Times gazetesi, Londra kaynaklı, “Yangın Şiddetlenirken Öldüler”²³ başlıklı haberinde, “Atina’ya ulaşan mültecilere göre; Mustafa Kemal, herhangi bir İngiliz’in can kaybından kendisinin sorumlu olacağını söylemeyi planlayan İngiliz Amiralin görüşme isteğini reddetmiş ve daha sonra Amiral de M. Kemal’e not göndererek, olayların devamı halinde Türk mahallelerini bombalayacağını söylemişti”. Aynı haberde, Amerikalı görgü tanıklarının tahminine göre, Amerikan, İngiliz ve Fransız dükkan ve kuruluşlarını içeren iki mil uzunluğunda ve bir mil genişliğinde bir alan yanmıştı ve 12 milyon sterlinlik bir hasar meydana gelmişti. Fransız ve İngiliz gemileri çoğu kendi milliyetinden olan bir kısım mülteciyi almışlardı.

The New York Times gazetesi, 16 Eylül 1922 tarihli baskısındaki “Yüzlerce İnsan Yangına Yakalandı”²⁴ başlıklı haberinde, “Ermeni mahallesinde önceki gün öğlen başlayan yangın, tüm Avrupa kısmını yaktı, küller içinde bıraktı, sayısız insan evsiz kaldı. Yüzlerce kayıp verildi, içlerinde yangının hızla yayıldığı yerlerde yaşayan insanlar da var. Amerikan Elçiliği yangının bulunduğu yerdeydi. Başkonsolos George Horton ve O’nun ekibi, ateşler yüzünden binayı terk etmek zorunda kaldı. Yanına resmi evrak ve paraları da alan George, yangından önce binayı terk etti. Bir Amerikan destroyeri Selanik’e gitmek üzere 600 mülteci ile ayrıldı, daha sonra bir diğeri ise, Elçilik ve Amerikan Yardım Organizasyon üyeleri ve iş adamlarının da dahil olduğu, 400 mülteci ile Pire’ye gitti” ifadeleriyle okuyucuyu bilgilendiriyordu.

22 The New York Times, 16 Eylül 1922 (15 Eylül Washington kaynaklı haber).

23 The New York Times, 16 Eylül 1922 (15 Eylül Londra kaynaklı haber).

24 The New York Times, 16 Eylül 1922 (15 Eylül İzmir, Associated Press haber ajansı kaynaklı haber).

Aynı haberde, “Türk askerleri, yağmalamaları engellemek için var gücüyle çalışıyor” alt başlığıyla, Kemalist kuvvetlerin İzmir’deki Komutanı General Nurettin Paşa’nın, Yakın Doğu’daki Amerikan Yardım Kuruluşları’nın temsilcilerinden, mümkün olduğunca çok Yunanlının gönderilmesi için düzenleme yapmalarını istediği ve Yunan ordusunun Anadolu’dan kaçarken köylere verdikleri zarara misilleme olarak, şehre geri dönüşlerinin kesin ölüm anlamına geldiğini açıkladığı ifade ediliyordu.

London Times’ın Atina muhabirinin, Amerikan Yardım Kuruluşu yetkilisi John Manola’dan aldığı bilgilere dayanarak The New York Times tarafından yapılan bir başka haberde²⁵, “İzmir’deki kurbanlar, Salı sabahına kadar, en az 120 000’i buldu. Habere göre Manola mesajında; İzmir, artık sanal olarak var olmaktadır, diyor. Bütün şehir, Tren İstasyonu ve Türk mahallesi dışında tamamen yandı ve yağmalanmaya devam ediyor” şeklinde bilgi aktarılıyordu. Haberde korkunç trajedinin boyutlarının ancak sabah, Amerikan buharlı gemisi Winona’nın, çoğunluğu Amerikalı ve Yunanlı olan 1800 mülteci ile Pire’ye ulaştığı zaman anlaşılabilirdiği belirtiliyor. “Winona, İzmir’i Perşembe öğleden sonra saat 5’te terk etmiştir. Amerikalı kaptan, ‘İzmir’in son görüntüsünün, çılgınlık içinde bağırarak Hristiyan’ların canlarını kurtarmak için koştururken, alevlerden harap olmuş şehirde yaşanan bir can pazarı’ olduğunu belirtmiştir... Liman şeridi, hala kurtarılmayı bekleyen, her sınıftan kalabalık gruplarla doluydu. Şehrin içinde patlamalar hala devam ediyordu”.

Exchange Telegraph gazetesinin Atina’dan gönderdiği habere dayanarak ve “Bunlar, bugün Atina’dan gönderilen yarı resmi ve diğer Yunan mesajlarındaki iddialardır”²⁶ şeklinde vurgulu bir açıklama yaparak haber oluşturan The New York Times gazetesi, İzmir’deki İngiliz Filo Komutanı Amiral’in, Şehir’deki Türk otoritelerini, eğer katliam devam ederse Türk mahallelerini bombalayacağı konusunda uyarıda bulunduğunu ve 1000 ila 2000 Hristiyan’ın, Küçük Asya limanındaki Ermeni ve diğer mahalleleri silip süpüren yangın başlamadan önce, Türkler tarafından İzmir’de katledildiğini iddia ediyor ve Yunanlıların, yangının kendi yanlış iddialarının kanıtlarını ortadan kaldırmak için Türkler tarafından çıkarıldığına inandıklarını da belirtiyordu.

Haberin devamında İzmir’deki mültecilere daha fazla yardım edebilmek için Yakın Doğu Yardım Kuruluşu’nun giriştiği organizasyondan söz ediliyor. Habere göre, Yakın Doğu Yardım Kuruluşu, İzmir Acil Yardım Fonu’na bir başvuruda bulunarak, İzmir’de evsiz kalan 500.000 kadar mülteci için gönderebilecekleri her doları telgraf yoluyla derhal iletmelerini istemişti. Bu çalışma için tahminlere göre yaklaşık 2 milyon ile 8 milyon dolar arası bir rakama ihtiyaç duyulacaktı. İzmir’in yanması ve Türklerin şehri ele geçirmeleriyle meydana gelen 350.000 mültecinin 200.000 evsiz halde kalmıştı. Haberde, konuyla ilgili olarak aşağıdaki telgrafın, Yakın Doğu Yardım Kuruluşu’nun tüm

²⁵ The New York Times, 16 Eylül 1922 (15 Eylül Londra kaynaklı haber).

²⁶ NYT, a.g.e.

devletlerdeki yöneticilerine gönderildiği bildiriliyordu; “İzmir’deki durumun ciddiyeti geçen her saatte daha da artıyor, şehrin Hristiyan bölümünün yanması ile ilgili bugün gönderilen telgraf da bunu kanıtıyor. Masum ve evsiz mültecilerin durumu gerçekten acınası haldedir. Yakın Doğu Yardım Kuruluşu, erzaklar ile felaket bölgesinde. Umutsuz durumun gereklilikleri, sadece Yunanlar arasında özel bir kampanya değil, aynı zamanda İzmir’e acil yardım edilmesi için uluslara geniş bir çağrıdır. Biz size devletlerinizden acilen nakit akışı için başvuru yapmanızı öneriyoruz, özellikle İzmir Acil Yardım Kuruluşu için. Bu kritik durum ertelemeye gelemiz. Bir an önce harekete geçmek için kritik bu sorumluluk hepimize düşüyor. Size güveniyoruz”.

Hartford Courant gazetesi de, 17 Eylül tarihinde mültecilerle ilgili olarak “Mudanya’daki Binlerce Mülteci’nin Kaderi Bilinmiyor”²⁷ başlıklı bir haber yayınlamıştı. Bu haberde, Mudanya Limanı’ndaki Amerikan Deniz Birliği Komutanı Yüzbaşı Adams’dan alınan bilgiye göre, Mudanya’da son üç gün içinde 60 bin kişiden geriye sadece 5 bin kadın ve çocuğun kaldığı bildiriliyordu.

17 Eylül 1922 tarihli The New York Times gazetesi, “Amerikalılar Yegane Yardımı Verdiler”²⁸ başlığıyla yaptığı haberde, Amerikalı denizcilerin mültecileri kurtarmada gösterdikleri kahramanlıkları anlatıyordu. Deniz ve Yardım Kuvvetleri’nin, 200.000 Hristiyan’a yardım ile uğraştığı bildirilen haber şu şekilde devam ediyordu; “Ölüm ve tarifi edilemez acı, ıstırap yaklaşık 200.000 nüfusu etkiledi. Altı Amerikan yardım görevlisi ölümleri gömmek için insanüstü çalışıyor ve yaşayanlara yardım ediyor. Henüz hiçbir ülke sıkıntı çekenlere yardım etmeye gelmedi. Hastanelerde bulunan ve sayıları binden az olmayan hastaların tamamı ölümcül şekilde yanmışlardı.

Amerikan Yardım Organizasyonu tarafından İstanbul’dan gönderilen bütün yardım gereçleri, yangında harap oldu. Amerikan Kızılhaç Teşkilatı (American Red Cross)’ndan binbaşı Claflin Davis ve Yakın Doğu Yardım Kuruluşu (Near East Relief)’nden H. C. Jaquith, onların koruyucusu gibi, Hristiyan’ları kurtarmak için büyük çaba gösteriyorlar, fakat gemilerin eksikliği engel oluyor...

Felaket öyle büyüktü ki, onunla sadece müttefik devletlerin ortaklaşa çabaları ile baş edilebiliyordu. Yangının en kötü zamanında, Amerikan destroyerleri Lawrence ve Litfield, gecenin karanlığında suya atlayan ve gemilerin dışında suyun yüzünde durarak kurtarılmak için yürekler acısı şekilde yalvaran çıldırmış kurbanların binlercesi tarafından zorlanıyordu. Amerikan denizcileri yüzlercesini boğulmaktan kurtardılar.

27 The Hartford Courant, 17 Eylül 1922 (16 Eylül İstanbul, Associated Press haber ajansı kaynaklı haber).

28 The New York Times, 17 Eylül 1922 (16 Eylül İzmir, Associated Press haber ajansı kaynaklı haber).

Kıyıdaki Amerikan denizcileri, büyük kalabalıkları zayıf destroyerlerden uzak tutmak maksadıyla, süngü mesafesinde yaklaştırmamakta zorlandılar. Amerikan bayrağı, rıhtımda yukarı çekildi ve denizciler Amerikan vatandaşlık belgesiyle ayrılmış olan paniklemiş halkın arasına gitti. Bayrak, Amerikalı olduğunu ileri süren, ancak çok az sayıda İngilizce konuşabilen ve Amerikalı olduğu hakkında yeterli kanıtı olamayan yüzlercesi için bir umut feneri gibiydi. Diğerleri, onların New York, Chicago, San Fransisco ve diğer Amerikan şehirlerinde akrabaları olduklarını söylediler. Amerikalılar, bu çağrılara aldırmamakta zorlandılar. Büyük gönüllü denizciler, acıklı görüntünün üzerine gittiler ve şiddet kullanılarak yıldırılan kadın ve çocukların rahatı için ne gerekiyorsa yaptılar, hatta kendi yataklarını, giysilerini ve yiyeceklerini onlara verdiler. Komutan Merill, mülteci toplama bölgesinden geçerken bir kahraman gibi karşılanıyor, erkek, kadın ve çocuklar dizlerine kapanıyor ve kıyafetlerini öpüyorlar”.

İzmir’den The Sunday Express’e Malta üzerinden gönderilen bir telgraf haberini konu alan 17 Eylül 1922 tarihli The New York Times gazetesindeki habere göre, İzmir’de rıhtımda yığılmış olan Kemalist kuvvetler, Cumartesi sabahı Müttefik Deniz Kuvvetleri müfrezelerinin karaya çıkma girişimine engel oldular. Telgrafa göre, Yunan savaş gemisi Kilkos, İzmir’in Türk bölgesini bombalamıştı²⁹.

“Alevler bütün rıhtımı kapladı”, “Yangında ölen veya denize ölüm için atlayan binlerce insanın acıklı gösterisi”, “Diğerlerinin kötü sonu, açlıktan ölmek”, “100.000 mülteciyi İzmir’den kurtarmak gerekmektedir” ve “Yakınoğlu Yardım Kuruluşu Onların hayatlarını kurtarmaya çalışıyor” başlıklarıyla verilen mülteciler ve Onları kurtarmak için yapılan faaliyetlerle ilgili haberde³⁰, tüm yardım kuruluşu kaynaklarının İzmir yangınında yok edildiği ve Yakın Doğu Yardım Kuruluşu ve diğer örgütlerin çabalarının mültecileri nakliye etmenin en güvenli yol olduğu kanısında birleştiği, İstanbul’daki Yakın Doğu Yardım Kuruluşu’nun, bu işe 20.000 dolar harcadığı ve durumu uygun olan bütün gemilerin 100.000 mülteciyi alıp kurtarmaları için yardım etmelerini istediği, insanların durumunun içler acısı olduğu, aç ve susuz oldukları ve çoğunun da hasta olduğu anlatılıyordu. Haber, “Bin insan yangında öldü. Türk caddesinin bir kısmı hariç, tüm şehir yandı... Mültecilerin telaşlarından limanlardaki kargaşayı önlemek için Amerikan bayrağı dikildi ve Lichfield ve Lawrence destroyerlerinden gelen Amerikalı denizciler Onları koruyor. Yakın Doğu Yardım Kuruluşu, Panderma ve Bursa’dan gelen 30.000 mülteci için Houston gemisini gerekli malzemeler ile Mudanya’ya, yardım malzemeleri ile Dafni gemisini de Rodos’a gönderdi” şeklinde devam ediyordu.

29 The New York Times, 17 Eylül 1922 (16 Eylül Londra, Associated Press haber ajansı kaynaklı haber)

30 The New York Times, 17 Eylül 1922 (16 Eylül İstanbul kaynaklı haber)

18 Eylül 1922 tarihli The New York Times gazetesi, binlerce mültecinin Pire'ye varışının, Yunan hükümetine büyük problem yarattığı haberini veriyordu. Özel yardım sağlanmadıkça, muhtaç durumdaki insanların durumu kötüye gidebileceği ve Yunan Hükümeti'nin mültecilere gerekli bakımı sağlayamadığı, haberin devamında yer alıyordu³¹.

"İzmir'de 200.000 Kişi Kurtarılmaktan Ümitsiz -Üç Destroyer Limanda, Fakat Mürettebatları Karaya Çıkıp Koruma Görevi Yapmak Zorunda" başlığıyla 19 Eylül 1922 tarihli The New York Times gazetesinde verilen haberde, mültecilerin durumu, "İzmir'den İstanbul'a dönen pek çok Amerikalı, İzmir'deki durumun içler acısı olduğunu belirtiyor. Yaklaşık 200.000 dağınık ve korkmuş mülteci, şehrin içinde ve çevresinde mahsur kalmış durumda, kurtarılmayı bekliyor. Ağlamaları duyulmuyor, çünkü onları kurtaracak bir gemi yok... Amerikan destroyeri Edsall, Lawrence ve Simpson limanda duruyor, fakat komutanları ağlamaları ve kurtarma çığlıklarını duymazdan geliyor, çünkü onların mürettebatına karada ihtiyaç duyulmaktadır"³² şeklinde veriliyordu.

20 Eylül 1922 tarihli The New York Times gazetesinde "Hristiyanlığı Yok Etmek" başlığıyla yayınlanan bir yazıda, konuya dinsel bir önyargıyla yaklaşıldığını görüyoruz; "Yangın, Türklerin kılıç ile yapamadıklarını başardı. Hristiyanlığın beşiği Küçük Asya'da, yakında Hristiyan nüfus bitmiş olacak. İzmir'de, Amerikalılar tarafından ölmeleri engellenenler ve kurtarılan diğer Hristiyan'ların çoğu, bazıları gönüllü olarak, bazıları zorla tepelerin arkasında kayboldular. Diğerleri yorgunluk, korku veya kararmış şehrin parçalanmış kayalık sahilinde açıkta bırakılmış halde yok oluyorlar. Ancak ağlayan Amerikalı muhabirler şöyle bir ses duyuyorlar: 'Amerika gelmeyecek mi ve bizi kurtarmayacak mı?' Mustafa Kemal'in emri, mültecilerin ve yardım çalışanlarının acısını ferahlatmak için, kurbanların götürülmesini sağlayacak Amerikan ve müttefik gemilerinin limana girmesine izin verdi. Fakat gemilerin gelişi her gün erteleniyordu, bu da çoğunun ölümü anlamına geliyordu. Gerçekte 250 bin olan Hristiyan'dan, rıhtımda veya toplama kamplarında birbirine sokulmuş halde 50 binden az Hristiyan kalmıştı ve en kötü korku, iç bölgelere zorla gönderilenlerin ağırlanmasıydı. Türk emri ileri gitmişti: 'Hristiyanlık, Asya'da yok edilmelidir'"³³.

Aynı tarihte yayınlanan bir başka haberde de, Y.M.C.A.'nın İzmir Yöneticisi olan Mr. Fisher'in Associated Press ajansı'na yapmış olduğu yorum yer alıyordu. Edward M. Fisher'in değerlendirmesine göre, yangın ve deniz arasında sıkışmış bir kıyı olarak belirlenen bölgede, mücadele eden, ümitsiz, savunmasız nüfusu ile İzmir şehri, yanan bir amfi tiyatroydu.³⁴

31 The New York Times, 18 Eylül 1922(17 Eylül Atina, Associated Press haber ajansı kaynaklı haber)

32 The New York Times, 19 Eylül 1922 (18 Eylül İstanbul, Associated Press haber ajansı kaynaklı haber)

33 The New York Times, 20 Eylül 1922(19 Eylül İzmir, Associated Press haber ajansı kaynaklı haber)

34 The New York Times, 20 Eylül 1922(19 Eylül İstanbul kaynaklı haber)

“İzmir’de Kurtarma Çalışmaları” ana başlığıyla, İzmir’de oluşan cehennemde, Amerikan kolonisi üyeleri kadın ve erkekler, yardım çalışanları, öğretmenler, hemşireler, tüccarlar ve elçilik çalışanlarının kendi durumlarının tehlikelerini düşünmeden, kendilerini diğer insanları kurtarmaya adadıklarını konu alan bir haber 22 Eylül 1922 tarihli The New York Times gazetesinde yer buluyordu.³⁵ Amerikalıların İzmir’deki yardım çalışmalarındaki etkinliğini öven bir başka haberin de aynı gazetenin 17 Aralık tarihli nüshasında, “Amerikalılar, İzmir’deki Büyük Yangında Kahramanlıklarını Gösterdiler”³⁶ başlığıyla yayımlandığını görüyoruz.

Los Angeles Times gazetesi, 26 Eylül’de, “Mültecilerin Taşınması İçin Zaman Limiti Koyuldu- Kemal Paşa Hristiyan’lara Ayrılmaları İçin Ekim’e Kadar Zaman Verecek” başlığıyla bir haber yayınlıyor ve Kemal Paşa’nın, geriye kalan 50 bin veya daha fazla mültecinin taşınması için 30 Eylül’e kadar izin verdiğini ve eğer gemiler, bu tarihe kadar gönderemezlerse, mültecilerin iç bölgelere götürüleceklerini bildiriyordu.³⁷ The New York Times da 28 Eylül’de “Yunan Buharlı Gemisi Propontis, Amerikan Yardım Komitesi İle Birlikte İzmir Körfezinde” başlığıyla, 17 buharlı geminin, 140 000 kişinin tahliyesini, Türklerin verdiği son gün olan 30 Eylül’e kadar sağlayabilmek için Yunan otoriteleri tarafından Amerikan Yardım Komitesine teslim edildiğini duyuruyordu.³⁸ Aynı gazete 30 Eylül’deki haberinde, Türklerin Hristiyan’ları çıkarmak için verdiği sürenin dolduğunu ve Amerikalıların 2 günde 74 bin kişiyi tahliye ettiğini bildiriyordu.³⁹ Aynı konuyla ilgili olarak 1 Ekim 1922’de özel bir haber yayınlayan The New York Times, “İçişleri Bakanlığı’ndan Amiral Mark L.Bristol’ün bildirdiğine göre, 74.000 kadar mülteci, Perşembe ve Cuma günü İzmir’den tahliye edildi. Bu başarı, Yunan gemilerinin İzmir limanına girişine izin verilmesi ve Amerikan gemilerinin Yunan gemileri ile birlikte çalışması sayesinde oldu” bilgisini veriyor ve Yakın Doğu Yardım Komitesi’nin İstanbul Yönetici Direktörü H C Jaquith’in çektiği telgrafta 260.000’den fazla mültecinin yemek ihtiyacı olduğunu, 400.000 mülteciye sadece 140.000’i ile ilgilenilebildiğini ve 50.000 mültecinin de İzmir’de kaldığını, söylediğini ve İzmir’deki trajediden daha büyüğünün şimdi mültecilerin taşındığı Yunan Adalarında yaşandığını belirtiyordu.⁴⁰

Yakın Doğu’daki Amerikan kiliselerinin misyonerlik ve yardım faaliyetlerinin referansı ile Yakın Doğu’daki durumun birinci elden incelemesini yapan kilise ve yardım temsilcisi Güney Methodist Episcopal Kilisesi’nin piskoposu Dr. James Cannon’un izlenimleri ve özellikle olayı dinsel bir önyargı

35 The New York Times, 22 Eylül 1922(Kaynak belirtilmemiş)

36 The New York Times, 17 Aralık 1922(Kaynak belirtilmemiş)

37 Los Angeles Times, 26 Eylül 1922(25 Eylül İzmir kaynaklı haber)

38 The New York Times, 28 Eylül 1922(Kaynak belirtilmemiş)

39 The New York Times, 30 Eylül 1922 (29 Eylül İstanbul, Associated Press haber ajansı kaynaklı haber)

40 The New York Times, 1 Ekim 1922 (30 Eylül Washington, The New York Times’a özel)

ile ele alarak yapmış olduğu değerlendirmeleri de The New York Times'ın bazı nüshalarında haber olarak yer buluyordu. Cannon'un "Yüce Tanrı hükümetimizi hiçbir müdahalede bulunmadığımız için sorumlu tutacak"⁴¹ şeklindeki açıklamaları 1 Ekim'de, "Amerikalıların Çabaları Türkler Tarafından Yok Edildi" şeklindeki açıklamaları "Piskopos Cannon, Milyonların 60.000 Hristiyan Yetimin Yardımına Harcadığını Söyledi"⁴² başlığıyla 2 Ekim'de, "Türklerin Kontrol Ettiği Caddelerden Tüm Hristiyan'ları Uzaklaştırın" ifadelerini içeren açıklamaları da "Piskopos Cannon Sınırdışı Edilen Hristiyan'ları Uyarıyor"⁴³ başlığıyla 5 Ekim'de haber olarak yayınlanıyordu.

"İzmir'de Mezalimin Devam Ettiği İleri Sürülüyor"⁴⁴ başlığıyla, Yıkılmış Şehir'deki bir haftalık incelemesinden sonra geri dönen New York Amerikan Kadınlar Hastanesi Başkanı Dr. Esther Lovejoy'un izlenimleri, haber olarak 3 Ekim 1922 tarihli The New York Times'da okuyucuların dikkatine sunuluyordu. "İzmir'deki Hristiyan mültecilerin su ve yiyecek krizi, Türklerin sertliği ile karşılanıyor" iddiasında bulunan Dr. Lovejoy, "Halen, İzmir'de binlerce Hristiyan'ın bulunduğunu ve onların şehirden ayrılmaları için tanınan zaman limiti dolduğu için yaşamlarının tehlikede olduğunu" söylüyordu ve "Sadece Tanrı, onların kaderinin ne olacağını bilir. Limandaki kalabalıklar o kadar büyük idi ki, bazıları denize düştüler. Kadınlar, onları boğulmaktan korumak için bebeklerinin kollarından yukarıya kaldırarak, suyun dibinde ayakta durdular" şeklinde açıklamada bulunuyordu. Dr. Lovejoy'un izlenimleri, 9 Ekim tarihli The New York Times'da da, "İzmir Dehşetini Bir Kadın Resmediyor - Görgü Tanığı Dr. Esther Lovejoy, Rıhtımda Gördüğü Korkunç Manzaraları Anlatıyor"⁴⁵ başlığıyla kendine yer buluyordu.

"İzmir'den Kaçanlar, Burada Kaçak Yolcu Gibiler -Amerikan Denizcileri Tarafından Kurtarılan Yunanlı, Ailesinin Türkler Tarafından Öldürülüşünü İzledi"⁴⁶ ifadeleri, Amerikan destroyeri Litchfield'deki denizciler tarafından kurtarılan 21 yaşındaki Yunanlı bir mülteci Constandinos Skatziris'in, başından geçenleri mülteci araştırmacılarına anlatışının aktarıldığı haberin başlığını oluşturuyordu. 15 Ekim 1922'de The New York Times'da yayınlanan haberde anlatıldığına göre, Skatziris, İzmir'deki Yunan mahallesinde ufak bir bakkal dükkanı işletiyormuş. 16 Ekim'de, yangından üç gün sonra, savaştan önce güreşçi olan ve liman gümrüğünde hamal olarak çalışan dev gibi bir Türk, serseri arkadaşları ile birlikte İzmir'e gelmiş ve yanmamış tüm evleri ateşe vererek, evleri yağmalayıp içindekileri öldürmüşler. Haberin devamında Skatziris, yaşadığını iddia ettiği olayları ayrıntılı şekilde anlatmayı sürdürüyordu.

41 The New York Times, 1 Ekim 1922 (30 Eylül Paris kaynaklı haber)

42 The New York Times, 2 Ekim 1922 (1 Ekim Paris kaynaklı haber)

43 The New York Times, 5 Ekim 1922 (4 Ekim Londra kaynaklı haber)

44 The New York Times, 3 Ekim 1922 (2 Ekim İstanbul, Associated Press haber ajansı kaynaklı haber)

45 The New York Times, 9 Ekim 1922 (8 Ekim Paris kaynaklı haber)

46 The New York Times, 15 Ekim 1922

Yangının Sorumluluğunun Türklerde Olmadığı Görüşü

“Yunan Ordusunu da Suçluyor- İngiliz Tüccar, Onların (Yunan ordusu) Aşırılıklarının Türkleri Kışkırttığını Öne Sürüyor” başlığı altında The New York Times’da 18 Eylül 1922’de yayınlanan haberde⁴⁷, Daily Teleraph gazetesinin Malta muhabirinin, Yunanlıların Maine adlı gemisi ile birlikte Malta’ya gelen 400 İzmirli mülteciyle yaptığı röportaj ile ilgili bilgilere yer veriliyordu. Buğday ve tohum tüccarı ve İzmir’de birkaç çiftlik sahibi bir işadamı olan Donald Whittal röportajda şunları söylüyordu; “30 Ağustos ve sonrasında, Kemal Paşa önderliğindeki Türklerin, İzmir’in atmış mil uzaklığında olduğu dedikodusu yayılmaya başladı. Fakat tüccarlar ve işadamları olarak, biz konuya çok önem vermedik. 4 Eylül gibi, İngiliz Büyükelçisi, İngiliz vatandaşlarının, limandaki 4 hastane gemisinden birisine gitmesi gerektiği, açıklamasında bulundu. Fakat aynı zamanda bunu yapıp mallarını ve evlerini bırakanların da yine kendilerine risk aldıklarını, sorumluluk kabul etmeyeceğini de açıkladı.100’e yakın İngiliz vatandaşı Kıbrıs’a giden Minary’e bindi. Bir kısmı da Antioch’a gitti ve oradan da Maine’e geçti. İzmir’in 100 mil ilerisinde yaşayan müdürüm, Bay Parker, bizlere, geri çekilen Yunan ordusunun çok ağır suçlar işlediğini, kadın ve çocukları öldürdüğünü ve geri çekilirken genellikle evleri yok ettiklerini söyledi. Aslında, İzmir’deki İngilizler arasındaki genel kanı, 100 binden fazla sivilin, Yunan askerleri tarafından katledilmiş olduğu idi... Benim evim, İzmir’in yaklaşık 5 mil kadar dışındaydı. Biz diğer İngiliz arkadaşlarımızla bir devriye ekibi kurduk, silahlarımızla nöbetleşe malımızı ve canımızı, düzensiz Yunanlıların barbarlıklarından korumak için devriye görevi yaptık. Bizim bunları yapmaya başlamamızdan kısa süre sonra, Türk Ordusu’nun öncüleri gözükte, çok iyi silahlı ve disiplinlilerdi. Daha sonra, arabaları hazırlayıp 5 mil ötedeki sahile gitmek için koşuşturmaya başladık. Aslında, ben ve ailem, diğer arkadaşlar ile birlikte, oradan bize ateş açılırken ateş altında kaçtık. Bu olay 9 Eylül Cumartesi günü oldu. Daha sonra ilerleyen Perşembe gününe kadar limanda kaldık, Maine gemisi, limandan o gün kalktı”.

Haberde, Londra’daki Maple and Co.’nun İzmir Temsilcisi A.B. Stephenson’un röportajında; “Ben Türkleri ilk kez 9 Eylül’de gördüm. Yunan ordusu genelde organize değildi, düzensiz besleniyorlar, düzensiz şekilde dolanıyorlar, disiplin altında değiller ve pek çoğu silahlarını bile bırakıp ordudan kaçıyordu. Ana karargahları ise, neredeyse terk edilmiş ve birlik karargahlarına herhangi bir durum raporu bile iletilmemişti. Sonuç ise tam bir kaostu. Bir Cumartesi günü, karargah’a gelen telgrafta, 500 kişilik bir Yunan ordusunun komutanının emir beklediği bilgisi geldi. O sırada Yunan karargahı, Mustafa Kemal komutasındaydı ve kısa süre sonra esir alınacak birliğe cevap verdi. Başka bir Yunan birliği de, şehrin güney sahil kesimine doğru hareket etmiş ve geri dönüş için gemi beklemekte idiler. Türkler tarafından Onlar da

47 The New York Times, 18 Eylül 1922

esir alındılar. Limana gelen ilk Türk grubunu Cumartesi günü gördüm. Genelde hepsi, aşırı bir şekilde çalışkandı ve geldikleri gibi, kamu hizmetlerini sağladılar. Sonradan anlaşıldı ki, bütün mültecilerin pasaportlarına Türk vizesi vuruldu ve hepsi düzenli bir şekilde gönderildi ve gönderileceği açılması yapıldı, alarma geçmeye, endişe etmeye gerek olmadığı anlaşıldı”.

19 Eylül 1922 tarihli The New York Times’da “Paris, Yangını Türklerin Çıkardığı İddiasına Kuşkuyla Bakıyor” başlığı taşıyan haberde, Fransız yetkililerin Türklerin İzmir’de yangın çıkarması ile ilgili raporlara şüphe ile yaklaştıklarını belirterek şöyle devam ediyordu; “Türklerin İzmir’i yaktıkları ile ilgili yabancı gazetelerde haberler görmekteyiz. Görülmektedir ki çok iyi derecede bilgilendirilmiş resmi çevrelerde bile bu iddiaları kanıtlayacak bir delil bulunmamaktadır, hatta tam tersi, böyle bir şeyin olabilmesi dahi ihtimaller dahilinde değildir. Savaşın galibi Türklerin kendi şehirlerini yakmakla ellerine ne geçeceği şüphelidir ki İzmir, en çok değer verdikleri en kıymetli şehirlerinden birisidir. İzmir’deki yangın ile ilgili olarak, Türkleri suçlayan bütün haberlerin Londra’ya Atina üzerinden ulaştığı da açıktır”⁴⁸.

Aynı konuyla ilgili olarak 27 Eylül’de “Fransızlar Türkleri Akladı - Dışişleri, İzmir’deki Yangına Türklerin Neden Olduğunu Reddetti”⁴⁹ başlığıyla bir başka haber yayınlayan The New York Times haberin ayrıntılarını şu şekilde açıklıyordu; “Fransız Dışişleri Ofisi’nin bugün İstanbul’dan doğrulanmış haberlere dayanarak yayımladığı resmi açıklamaya göre, İstanbul’daki Fransız Yüksek Komiseri General Pelle ve Yakın Doğu Fransız Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral Dumesnil, İzmir’deki yangının sorumluluğunun Türklere ait olduğunu doğrulayan hiçbir şeyin bulunmadığı konusunda kendilerini ikna ettiler.

Amiral Dumesnil aynı zamanda, Türklerin evlere ve caddelere gazyağı döktüğü suçlamalarını da araştırdı ve onların sahte, yalan olduğunu tespit etti. Amiral ve General, İzmir’deki Yunan ve Ermeni mahallelerinde çok fazla heyecan olduğunu ve Türk subaylarının ve erkeklerin çoğunun evlerden atılan patlayıcılar ve el bombaları ile yaralandıklarını tespit ettiler. İki komutan, yangınların, şehrin yabancı mahallelerinde, birbirinden ayrı noktalarda başladığını tespit etti. Onlar, yangınla mücadele eden Fransız denizcilerden yangının ani şekilde geliştiğini öğrendiler. Türk makamları, yangını söndürmeye çalıştılar, ancak rüzgar, alevlere yelpaze görevi gördü”. Haberde, Fransız Hükümeti’nin açıklamasında ‘Eğer, yangınla ilgili Türk sorumluluğunu gösteren hiçbir şey bulunamadıysa, o takdirde, Yunan ordusu suçludur ve bu suç, yaptıkları kötülüklerin kanıtlarına zarar vermek için geri çekilme esnasında işlenmiştir’ dediği belirtildi. Haber, “Açıklama deklare etti

48 The New York Times, 19 Eylül 1922(18 Eylül Paris, Associated Press haber ajansı kaynaklı haber)

49 The New York Times, 27 Eylül 1922(26 Eylül Paris, Associated Press haber ajansı kaynaklı haber)

ki, Eskişehir'e Türklerin geri çekilmesi esnasında herhangi bir zarar verilmedi. Ama Yunanlıların ilerleme güzergahındayken yakıldı. Yakmak için hedeflenmiş olan Bursa, yakma emrini iptal etmesi için Yunan General Somilas'ı ikna eden Fransız Konsolosu ve iki İtalyan subay tarafından kurtarılmıştır. Dışişleri Ofisi, birçok yakın köy, Yunanlı askerler tarafından yakılmış ve yağma edilmiştir" şeklinde son buluyordu.

16 Eylül 1922 tarihli The New York Times gazetesinin, "Washington İzmir'eYardımlıçinHareketeGeçiyor"⁵⁰ başlıklı haberiyle, Amerika'nın İzmir'deki mültecilere yardım için Amiral Bristol'u görevlendirdiğini ve bu maksatla Amiral Bristol'a ilk yardım sağlamak adına bir planın şekillendirilmesinde Müttefiklere katılması için telgraf gönderildiğinin bildirildiği, yukarıdaki bölümlerde açıklanmıştı. Bu haberde önem arz eden konu, Amerikan Hükümeti'nin Amiral Bristol'a yardım için verdiği görevlerin ayrıntılarını belirttiği telgrafın devamında, Türk Harekatı ve İzmir yangını ile ilgili resmi Amerikan görüşlerine de yer verilmiş olmasıdır. Haberde bu konu, "Amiral Bristol'e iletilen mesajlarda ve verilen yetkide, Türklerin İzmir'i ele geçirmesinde ve de Türk milliyetçilerin İstanbul'a olan yürüyüşü ile ilgili son zamanda ortaya çıkan, bu olayın politik yönü ile ilgili herhangi bir durum olmadığı ve bu olayın politik kısmında yer almak istemedikleri belirtildi. Türk yetkililerin İzmir yangınında sorumlu olabileceğine ilişkin raporlara rağmen, bazı resmi yetkililer buna bir ihtimal ve değer vermiyor. Bölgede yaşayan herhangi bir milli kesimin bu yangını başlatmış olabileceğini kabul ederek Türk otoritelerinin İzmir'i yakmasının bir insanın kendi evini yakmasına benzeyeceğini belirtiyorlar. İzmir, tartışıldığı üzere Asya bölgesindeki önemli limanlardan birisidir ve de onun Yunanlılara kaybı, tüm Türkler tarafından ulusal bir felaket olarak kabul edildi. Bu şehrin restorasyonu ve de Türkiye'nin restorasyonu, Türk Ulusal Partisi için başta gelen en önemli amaçlardan/görevlerden birisidir. Tüm bu gerçekler göz önüne alındığında Türkiye'nin şehri ele geçirir geçirmez yaktığı fikrine katılmak zor görünüyor" şeklindeki ifadelerle yangının Türkler tarafından çıkarılmasının mantıksızlığı anlatılıyordu.

Ticari Kayıplar

İzmir'den The Sunday Express'e Malta üzerinden, gönderilen bir telgraf haberini konu alan 17 Eylül 1922 tarihli The New York Times gazetesi haberde, yangın sırasındaki ekonomik kayıplarla ilgili olarak çeşitli rakamlar vermekteydi. Habere göre, büyük yangının sonucu olarak, İzmir'deki ticari kayıp, bütün raporlarda kabul edildiği gibi muazzamdı ve yabancıları büyük boyutta etkiledi. Görünüşe göre, bütün ticari bölge, kocaman eşya mağazalarıyla birlikte yanıp yok oldu. Haber şöyle devam ediyordu; "Levantenlerle ticaret yapan İngiliz firmalarının üyeleri, zengin Yunan ve Ermeni tüccarlarının çoğu

50 The New York Times, 16 Eylül 1922 (15 Eylül Washington kaynaklı haber)

iflasla yüz yüze, sonuçların kendileri için vahim olacağını söylediler. Kurutulmuş meyve, halı, tütün ve pamuk eşya tüccarları, en zor durumda olanlar arasındalar. İzmir İngiliz Ticaret Odası Sekreteri M. C. Vittie'nin The Daily Express'e anlattığına göre; İngiliz sermayesinin 40.000.000'den fazlası İzmir ve çevresinde battı. Kurutulmuş meyve ürününün kaybı daha ağır olacak. Mevsimin ihracatı henüz başlamıştı. Ürün, ortalamaların üzerindeydi ve yaklaşık 100.000 ton ürün, ihraç edilmeyi bekliyordu. Eğer yangın ile kaplanan bölgenin hesabı doğru ise, bunların hepsi yandı"⁵¹.

20 Eylül tarihli The New York Times, "İzmir Yangını'nın Zararı Yaklaşık 150.000.000 dolar", "Amerikan ve İngiliz Uzmanlara Göre Bu Zararın Sadece 60.000.000 Doları Sigorta Kapsamında" başlıklarıyla duyurduğu ekonomik kayıplarla ilgili haberinde, bu ticari zarar rakamlarının Amerikan ve İngiliz sigorta uzmanlarının tahminlerine göre belirlendiğini, İngiliz sigorta şirketlerinin yangının kaybının en ağır bölümünü yükleneciklerini ve Amerika'nın ticari kaybının sigortalı olmuş en büyük kısım olarak 12 milyon dolar civarında olduğunu tahmin edildiği bildiriliyordu. Haberde ödemelerle ilgili olarak ortaya bir sorun çıktığı belirtiliyor ve devam ediyor; "Kayıplara, yangın nedeniyle veya savaş riski ile yok olma temelinde ödeme yapılıp yapılmayacağı gibi çok önemli bir soru ortaya çıktı. Bazı mal sahipleri, sigorta poliçelerini her iki duruma göre yaptırmışlardı, bazı mal sahipleri ise sadece bir duruma göre poliçeye sahipti. Müttefikler ve Amerikalı otoriteler, yangın başladığı zaman Türk kuvvetlerinin şehri tam olarak ele geçirip geçirmediğini ve sivil Türk Yönetimi'nin faaliyete geçip geçmediğini veya büyük yangının Kemalistler tarafından bir savaş eyleminin direkt sonucu olup olmadığını tespit etmeye çalışıyorlar".

Geri Dönüş

"1400 İtalyan İzmir'e Geri Döndü"⁵² başlıklı haberde de İzmir'de yaşananlardan sonra, artık Türk yönetiminde yaşamın normale dönmeye başladığını gösteren bir gelişme, 27 Aralık 1922 tarihli The New York Times'da yer alıyordu. Bu haberde, yangından sonra İzmir'den ayrılan 1400 İtalyan mültecinin, İzmir'deki evlerine tekrar yerleşmek üzere, Brindidi limanından gemiyle İzmir'e yola çıktıkları bildiriliyordu.

51 The New York Times, 17 Eylül 1922 (16 Eylül Londra, Associated Press haber ajansı kaynaklı haber)

52 The New York Times, 27 Aralık 1922 (26 Aralık Brindidi, İtalya kaynaklı haber)

Sonuç

Büyük İzmir Yangını ile ilgili olarak dönemin Amerikan Basınında çıkan haberler, görüldüğü gibi tek kaynağa dayanmayan, muhtelif kaynaklar kullanılarak hazırlanmış haberlerdir. Bu da yayımlanan haberlerin objektifliği konusunda olumlu bir göstergedir. Bundan dolayı, yangının kim tarafından, ne maksatla çıkarıldığı, yangının söndürülmesi faaliyetleri, Türklerin şehri ele geçirdikten sonra mültecilere davranış tarzı ve mültecilerin limandan tahliyesi sırasında diğer ülkelerin faaliyetleri ve yaklaşımları gibi konularda birbiriyle çelişen haberler olduğu görülmektedir. Yangının ilk günlerinde, özellikle Türk Ulusal Kurtuluş Mücadelesi'nden olumsuz etkilenen Yunan ve İngilizler tarafından yayımlanan Atina ve Londra kaynaklı haberlerin önyargı içerdiği ve yangının Türkler tarafından çıkarıldığı iddialarına ağırlık verildiği, ancak ilerleyen zaman içerisinde durum netleştikçe özellikle Fransız ve Amerikan kaynaklarınca bu iddiaların dayanaksız ve mantıksız olduğu haber ve yorumlarının arttığı gözlemlenmektedir. Burada gözden kaçırılmaması gereken önemli nokta, haberin doğruluk derecesini tespit edebilmek için, haber kaynağının güvenilirliğini ortaya koymak gerekliliğidir. Nitekim burada kullanılan Türklerle ilgili önyargılı haberlerin kaynakları irdelendiğinde, bu kaynakların güvenilirliği konusunda şüphe yaratacak konular olduğu görülmektedir. Bir başka araştırmanın temel konusunu teşkil edecek olan böyle bir çalışmada da söz konusu çelişkiler ve önyargılarla ilgili sorulara yanıt aranacaktır.

KAYNAKÇA

I. Gazeteler

The New York Times

The Hartford Courant

Los Angeles Times

Chicago Tribune

Exchange Telegraph

II. Makaleler ve Kitaplar

ERDAL, İbrahim, “Amerikan Arşiv Belgelerine Göre İzmir’in Boşaltılması ve Rum Göçmenlere Yardım Konusu”, Karadeniz Araştırmaları, C.VI, S.21, Bahar 2009,

GÖKDEMİR, Oktay, “Fransız Kaynaklarının Işığında 1922 İzmir Yangını” , ÇTTAD, VI/15, (2007/Güz), ss.19-38.

KIRIŞMAN, Mustafa, “Fransız Basınında İzmir Yangını Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, ÇTTAD, X/22, (2011/Bahar), ss.77-93.

YILDIRIM, Vehbi Emre, “İngiliz Basınına Göre İzmir Yangını ve Göçmenlerin Durumu”, Doktora Çalışması, Dönem Ödevi, 2010.

ULUSAL BAĞIMSIZLIK SAVAŞI'NIN ÖRGÜTLENME AŞAMASINDA MELEK REŞİT HANIM VE FAALİYETLERİ

Necdet AYSAI*

Hasan DİNÇER**

Özet

Ulusların tarihinde dönüm noktası niteliği taşıyan dönemlerin, önemli olayları tarih aynasına yansıtmanın yanında, o ulusu oluşturan fertlerin faaliyetlerinden mürekkep zengin bir tabloyu da gözler önüne serdiği kabul edilir.

Birinci Dünya Savaşı sonunda 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmış ve Türk toprakları işgal edilmişti. Türk tarihi açısından bir ölüm-kalım mücadelesinin cereyan ettiği bu dönem zengin bir olaylar, olgular, kişiler galerisidir. Bu galeride Saltanat-Hilafet savunucusunu, İngiliz işbirlikçisini, ABD mandası taraftarını, bölgesel kurtuluşu amaçlayan örgütleri, tam bağımsız ve yeni bir devlet uğrunda mücadele edenleri görmek mümkündür. Ulusal Bağımsızlık Savaşı dönemi ile ilgili olarak varılacak birçok hükümden biri kuşkusuz, yönelişi her ne olursa olsun her siyasal örgütlenme ve mücadele biçiminde erkeklerin daha etkin olarak rol aldıklarıdır. Ancak, Bağımsızlık Mücadelesi'nin bir halk hareketi olarak başladığı ve başarıya ulaştığı tezi kabul ediliyor ise, bu süreçte kadınların oynadığı rolü de belirginleştirmek bir gerekliliktir.

Bu çalışmanın konusu olan Melek Reşit Hanım da Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın örgütlenme evresi olarak kabul edilen 1919 yılı içinde, kuruluşuna ön ayak olduğu Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti aracılığıyla ülkenin kurtuluşuna dolaylı ama kesin bir katkı sunmuş kadınlardandır. Bu çalışma kapsamında, ülkenin kurtarılmasındaki katkıları çerçevesinde Cemiyet'in kuruluşu, amaçları, faaliyetleri ele alınacak ve bu faaliyetlerde Melek Reşit Hanım'ın merkezi bir rolü olduğu fikrinden hareketle O'nun, düşünce ve duygu dünyası aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Melek Reşit Hanım, Ulusal Bağımsızlık Savaşı, Mustafa Kemal Paşa.

* Öğr. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (aysal@ankara.edu.tr).

** Öğr. Gör., Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (dincerdebrelil@yahoo.com).

MRS. MELEK REŞİT AND HER ACTIVITIES DURING THE ORGANIZATION STAGE OF NATIONAL INDEPENDENCE WAR

Abstract

Periods which is a turning point in the history of nations, mirror on the important events, as well as the activities of the individuals forming the nation, rich ink is considered to lay on a table in front of your eyes.

At the end of the First World War Armistice Agreement signed on October, 30 1918 and Turkish territories have been occupied . A life and death struggle took place in Turkish history of this period, a rich events, facts, contacts gallery. Sultanate-Khilafat defender, the British collaborationist, U.S. protectorates supporter of regional organizations seeking salvation, fully independent and can be seen in those who fought for a new state in this gallery. To be reached in relation to the National Independence War period is one of many provision of course, whatever the orientation of each political organization in the form of fighting men, and they received a more effective role. However, when it started as a popular movement and the independence struggle, succeeded in being accepted thesis, highlight the role women have played in this process is essential.

Mrs. Melek Reşit which is the subject of this study in the National Independence War, was recognized as organization phase in the year 1919. She was one of the women who became a leader indirectly but definitely, through the establishment of Sivas Anatolian Women Defence of the Homeland Association the presented a decisive contribution to the country's liberation. We enclose In this study, within the framework of the country's contributions to the establishment of Society, objectives and activities to be addressed, in these activities. Mrs. Melek Reşit had an active role, from the idea her world of thought and emotion will be illuminated.

Key Words: *Sivas Anatolian Women Defence of the Homeland Association, Mrs. Melek Reşit, The National Independence War, Mustafa Kemal Pasha.*

Giriş

Ulusların tarihinde dönüm noktası niteliği taşıyan dönemlerin, önemli olayları tarih aynasına yansıtmanın yanında, o ulusu oluşturan fertlerin faaliyetlerinden mürekkep zengin bir tabloyu da gözler önüne serdiği kabul edilir.

Birinci Dünya Savaşı sonunda 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması, Osmanlı Devleti için bir ölüm fermanı olmuştur. Antlaşmanın ağır hükümlerinin hiç vakit kaybetmeksizin uygulamaya konulmasıyla birlikte Anadolu hızlı bir şekilde işgal edilmeye başlanmıştır¹. Türk halkının, Hükümetin ve Padişahın umutsuzluk içinde bulunduğu bir dönem olan 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa, hiç yılgınlık göstermeyerek kurtuluş inancını şu sözlerle ifade etmiştir²: “...Hata ettim, İstanbul'a gelmemeli idim. Ne yapıp Anadolu'ya dönmenin çaresine bakmalı, geldikleri gibi giderler”.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'daki zayıf kadro ile vatanın kurtuluşunun mümkün olamayacağını anlamıştı. Artık kendisini, milli kurtuluş hareketini başlatacak ve yönetecek bir önder olarak görüyordu. Sonunda beklenen kararını vermiştir³: “Anadolu'ya geçecek, orada milli bir teşkilat kurup mücadeleye başlayacak ve bu mücadelesini millete mal ederek milli egemenliğe dayalı bir devlet kuracaktı.” Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın “Dokuzuncu Ordu Müfettişi” sıfatıyla 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmasıyla birlikte, Kurtuluş Savaşı'nın gerçek anlamda başladığı görülecektir⁴.

“... Ne denli zengin ve müreffeh olursa olsun, bağımsızlıktan yoksun bir ulus, uygar insanlık karşısında uşak olma durumunda kalmaktan kendini kurtaramaz. Oysa Türk'ün onuru ve yetenekleri çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir ulus, tutsak yaşamaktansa yok olsun daha iyidir. Öyleyse ‘Ya İstiklâl Ya Ölüm’”⁵

Bu parola ile başlayan ve Türk tarihi açısından bir ölüm-kalım mücadelesinin cereyan ettiği bu dönem, zengin olaylar, olgular ve kişiler galerisidir. Bu galeride Saltanat-Hilafet savunucusunu, İngiliz işbirlikçisini, ABD mandası taraftarını, bölgesel kurtuluşu amaçlayan örgütleri, tam bağımsız ve yeni bir devlet uğrunda mücadele edenleri görmek mümkündür. Kurtuluş Savaşı dönemi ile ilgili olarak varılacak birçok hükümden biri kuşkusuz, yönelişi her ne olursa olsun her siyasal örgütlenme ve mücadele biçiminde erkeklerin daha etkin olarak rol aldıklarıdır. Ancak, Bağımsızlık Mücadelesi'nin bir halk hareketi olarak başladığı ve başarıya ulaştığı tezi kabul ediliyor ise, bu süreçte kadınların oynadığı rolü de belirginleştirmek bir gerekliliktir.

1 Seha L Meray - Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977, ss.1-5.

2 Cevat Abbas Gürer, *Ebedi Şef, Kurtarıcı Atatürk'ün Zengin Tarihinden Birkaç Yaprak*, İstanbul, 1939, s.34.

3 Ali Fuat Çebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1953, s.49.

4 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, C. 1, 8. Basım, Kastaş AŞ Yayınları, İstanbul, 1987, s.238.

5 Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, C. II, 14. B., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1982, ss.8-10.

Melek Reşit Hanım⁶, Kurtuluş Savaşı'nın örgütlenme evresi olarak kabul edilen 1919 yılı içinde, kuruluşuna ön ayak olduğu Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti aracılığıyla ülkenin kurtuluşuna dolaylı ama kesin bir katkı sunmuş kadınlardandır.

1. Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti

1.1. Cemiyet'in Kuruluşu

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra yaşanan gelişmeler, yukarıda kısaca gösterildiği gibi, çift yönlü bir seyir izlemiştir. İşgaller, İstanbul basınının işbirlikçi tutumu, Padişah ve Hükümetlerin diplomatik usuller ile ulaşılabilecek bir barış antlaşmasını tek kurtuluş yolu olarak kabullenmeleri⁷, karanlık bir geleceğin yaklaştığını düşündürürken; Kuva-yı Milliye'nin yürüttüğü silahlı mücadele⁸, bölgesel amaçlarla tesis edilmiş olsalar da Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin çalışmaları, Mustafa Kemal başta olmak üzere tanınmış, başarılı subayların dağınık direniş hareketlerini merkezileştirme faaliyetleri, zorlu fakat onurlu bir istikbali müjdelemektedir. Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti bu süreçte ve elbette gelişmelerden etkilenmenin eseri olarak vücut bulacak, Melek Reşit Hanım da kuruluşuna öncülük ettiği Cemiyet aracılığıyla ülkenin kurtuluşuna katkı yapacaktı.

Cemiyeti'nin kuruluş dilekçesi, Melek Reşit Hanım tarafından 26 Kasım 1919 tarihinde Sivas Valiliği'ne verilmiştir. Bu arada Cemiyetin Yönetim Kurulu tarafından hazırlanan Nizamnamesi⁹ ve Cemiyet mührü, 7 Aralık 1919 da Valiliğe sunulmuş ve yasal işlemin tamamlanması istenmiştir¹⁰. Sivas Valiliği,

6 Sivas Valisi Mehmet Reşit Paşa'nın ikinci hanımıdır. Mehmet Reşit Paşa, 1895 yılında Mülkiye Mektebi'nden hocası Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı Emine Seniye Hanım'la evlenmiş ve bu evlilikten Ahmet Cevdet isimli çocuğu olmuştur. 1907 yılında Emine Seniye Hanım'dan ayrılan Mehmet Reşit Paşa, Meşrutiyetin ilanından sonra 9 Ağustos 1908'de Edirne Valiliği'ne atanmış ve 21 Eylül 1909'da ise Cezayir Bahr-i Sefid (Akdeniz Adaları) Valisi olmuştur. Bu görevde iken ikinci evliliğini Melek Hanım'la yapmıştır. Bu evlilikten ise Mahmut Aziz, Nimet, Celal, Hikmet ve Fikret isimli çocuklar olmuştur. Bkz., Enis Şahin, "Sivas Kongresi Hazırlıkları ve Sivas Valisi Reşid Paşa", *Sivas Kongresi III. Uluslararası Sempozyumu* (2-3 Eylül 2004), Yay. Haz.: Nilgün İnce, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005, s.s.183-184; Cevdet Reşit Yularkıran, *Reşit Paşa'nın Hatıraları (Sivas'ta Harekâtı Milliye Başlangıcından Sivas Kongresi ve Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Açılışına Kadar)*, Tan Matbaası, İstanbul, 1939, ss.1-164.

7 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)*, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998, s.64.

8 Fahrettin Çiloğlu, *Kurtuluş Savaşı Sözlüğü*, Doğan Kitap, İstanbul, 1999, ss.137-138.

9 On bir maddeden oluşan Cemiyet Nizamnamesi için bkz.: *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi*, K. 28, G. 98, B. 98-a 001; K. 28, G. 98, B. 98-b 001; K. 28, G. 98, B. 98-c 001; K. 28, G. 98, B. 98-d 001, EK-1-5.

10 Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Yönetim Kurulu'nda Reise-i evvel (Birinci Başkan) Melek Reşit, Reise-i sâni (İkinci Başkan) Samiye, Kâtibe Şefika Kemal, Veznedar Emine Hanımlar bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz.; *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, (Editör, Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan), Siyasal Kitabevi Yay., Ankara, 2011, s. 87; Bekir Sıtkı Baykal, *Milli Mücadelede Anadolu kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*,

yaptığı incelemeler sonunda 9 Aralık 1919 tarihli yazısıyla “Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti”nin kuruluşunu onaylamıştır¹¹.

Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti resmen kurulmadan önce, 28 Kasım 1919’da Sivas Numune Mektebi’nde kadınların katılımı ile bir toplantı düzenlenmiş¹², Cemiyetin kuruluşu ve amacı “Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığında Osmanlı Devleti’nin kontrolünde olan toprakların kurtarılması yolunda mücadele etmek” olarak belirlenmiş ve burada ilk kez halka duyurulmuştur¹³.

1.2. Melek Reşit Hanım’ın Konuşmaları

Melek Reşit Hanım’ın fikri düzeyini, meselelere yaklaşım biçimini ve duygu dünyasını değerlendirebilmek de kuşkusuz, Cemiyet yoluyla yürüttüğü çalışmaları, yazışmaları, yaptığı konuşmaları tahlil etmekle mümkün olacaktır.

28 Kasım 1919’da Sivas Numune Mektebi’nde yapılan toplantıda Cemiyet’in başkanı olacak olan Melek Reşit Hanım bir konuşma yapmıştır. Melek Hanım’ın konuşması, duygusallığın ve gerçekçiliğin iç içe geçtiğini düşündürecek cümleler ile yüklüdür¹⁴:

“Muhterem Hemşirelerim!

Bugün buraya toplanmaktaki maksadımız, memleketimiz hakkında biraz görüşmek, dertleşmek, ağlaşmak, Cenab-ı Hakka yalvarmak, lâzım gelirse vatanın müdafaa-i için hatta ölüme bile katlanmaktır. Çünkü istiklâlini kaybeden bir millet, en büyük rahata nail olsa bile artık o memleketin sahibi değildir, esiridir. Bir insan küçük bir evin hanımı olmayı elbet büyük bir evin hizmetçisi olmaya tercih eder. Hâlbuki memleketini kaybetmek, hizmetçilikten de esaretten de güçtür, İzmir’in muvakkat bir işgali esnasında bile dindaşlarımıza ne hakaretler yapıldığını görüyoruz. Hâlbuki biz daha istiklâlini muhafaza eden, parlak bir tarihe sahip olan bir milletiz. Hülâsa hemşirelerim, bizim için ya ölüm ya istiklâl! Bunu düşünerek “Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti” namı ile sırf seslerimizi, memleketimizi parçalamak isteyenlere işittirmek için delâletinizle bir cemiyet teşkil etmeye karar verdik. Bu cemiyet,

Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1986, s.2.

- 11 Vali Reşit Paşa’nın imzasıyla yürürlükteki yasalara uygun olarak kuruluşu onaylanan, “Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti”nin kurucuları arasında şu isimler yer almaktadır: “Sivas Valisi Reşit Paşa Hazretlerinin refikası Melek, Defterdar Tevfik Bey refikası Sâmiye, Jandarma Tabur Kumandanı Kemal Bey refikası Şefika, Çankırı Memlehası Müdürü Raif Efendi refikası Emine Hanımlar” Bkz; Genelkurmay Başkanlığı, Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920), II. Cilt, 2. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1991, s.s.107-108.
- 12 Utan Kocatürk, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938, 2. B., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s.115.
- 13 Ayşe Afetinan, “Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti”, VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976) Kongreye Sunulan Bildiriler, III. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973, s.1996.
- 14 Toplantıda Sivas Darü’l Eytam Müdürü Makbule Hanım da bir konuşma yapmıştır. Baykal, a.g.e., ss.41-42.

sırf müşterek hukukunuzu müdafaa edecektir. Memleketimizin mukadderatı belli olup sulh imza edilinceye kadar bu cemiyet devam edecektir. Memleketimizin muhafazası için ne lâzım gelirse her şeyi yapacak, bütün yaptıklarını ve yapacaklarını yine sizi toplayıp haberdar edecek ve reyinizi alacaktır. Bu cemiyet efradının heyet-i idaresi on altı kişiden ibaret olacaktır. Kimleri intihap etmek isterseniz memurin ve yerli haremlelerinden intihap ediniz. Yalnız, sizin hukukunuzu mümkün olduğu kadar müdafaa edebilecek liyakatta hanımlar olsun. Maksad-ı teşekkül memleketin müdafaasıdır. Hemen Cenab-ı Hak teşebbüsümüzde muvaffak bil-hayr eylesin, Amin!."

Numune Mektebi'nde toplantının yapıldığı gün, Padişaha, Sadrazama, Dâhiliye Nazırı'na çekilen telgrafta Cemiyetin amacı açıklanmış, millete karşı yapılan haksızlıkların düzeltilmesi için hükümetin girişimde bulunması istenmiştir¹⁵.

Kuruluşundan yaklaşık iki ay sonra, Cemiyet'in yaptığı çalışmalar hakkında üyeleri bilgilendirmek ve yeni faaliyetleri saptamak için genel kurul toplantısı yapılmıştır. 6 Şubat 1920 Cuma günü toplanan genel kurulda Başkan Melek Reşit Hanım ülkenin genel durumuna dair değerlendirmelerde bulunmuş; kadınlara düşen sorumluluğu hatırlatmış, Sivaslı kadınları maddi yardımda bulunmaya çağırmıştır¹⁶:

"...Vatanımız ölüm halinde bir hasta... müşfik hastabakıcılar hemen etrafını almazsa vatan, bütün milletin anası olan vatan ölür ve milyonlarla evladını sefil, perişan yabancı ellerin zulüm ve kahrına terk edip gider. Bugüne kadar yetiştirdiği, büyüüttüğü, şerefle yaşattığı evlatlarını telin ederek ölür... Vatanımızı kurtaracağız... Anaya daha şefkatle bakan, kız evlattır. Erkek evlat müdafaa eder. İşte hemşirelerim, vatana vazifemizi ifa edeceğimiz gün bu gün, saat bu saattir. Maraş'taki din kardeşlerimize imdat için bugün erkek kardeşlerimiz müdafaaya gittiler ve daha da gidiyorlar. Biz de onların kardeşleri isek hiç olmazsa küçük bir ihtiyaçlarını temin için bir kız kardeşe düşen vazifeye hemen şitap edelim... Sizi bugün bu vazifeye davet etmekle pek mesudum... Anadolu hanımları böyle küçük şeylere değil, lazım geldiği vakit pek büyük fedakârlığa da şitap ederler..."

Eşi Sivas Valisi Reşit Bey'in tayini sebebiyle¹⁷ şehirden, dolayısıyla Cemiyet başkanlığından da ayrılmak zorunda kalan Melek Hanım'ın veda mesajı son derece anlamlıdır¹⁸:

15 Afetinan, a.g.m., s.1997.

16 Aynı toplantıda Yüzbaşı Rıza Bey'in eşi Fehime Hanım, Veznedar Emine Hanım'ın kızı Belkıs Raif Hanım, Biçki Salonu Müdiresi Tacürrical Ali Hanım, Eski Polisi Müdürü Hüseyin Efendi'nin kızı Münire Hanım, Cemiyet Katibesi Şefika Kemal Hanım ve Dârü'l Eytam Müdiresi Makbule Hanım da birer konuşma yapmışlardır. Baykal, a.g.e., s.50.

17 Sivas Valisi Mehmet Reşit Paşa, sağlık sorunu nedeniyle 16 Ekim 1920'de Kastamonu Valiliği'ne atanmıştır. Görevde bulunduğu süre içerisinde rahatsızlığının devam etmesi ve kendisine deniz kenarında bir yerde oturması tavsiye edildiğinden 2 Ağustos 1921'de Valilik görevinden ayrılmıştır. Bir süreliğine İnebolu'da ikamet eden Mehmet Reşit Paşa, daha sonra İstanbul'a yerleşmiş ve 14 Nisan 1924'te 56 yaşında vefat etmiştir. Bkz.: Şahin, a.g.m., s.184.

18 Baykal, a.g.e., s.79.

"Harb-i Umumînin neticesinde memleketimiz için öteden beri düşmanlarımızca mukarrer olan taksim plânının mevki-i tatbika vazına teşebbüs olunması üzerine, bütün milletin yek-avaz olarak feryada başladığı sırada Sivas'ta bulunan hamîyyetli hanımefendiler tarafından teşkil edilen cemiyetimiz de bu haksızlığa karşı müdafaa esbabına tevessül etmiş ve Avrupa, Amerika rical-i siyasîsi ile hükümet-i merkeziyeye karşı protestonamelerimizle muhik müracaatlarda bulunarak vazife-i vataniyesi-ni elinden geldiği mertebe ifaya çalışmış idi. Memleketin istiklâli, millet-i Osmaniye-i muhteremenin hürriyeti istihsal olununcaya kadar bu vazife-i mukaddesede devam olunacağından ümidim ber-kemaldir. Zevcimin Kastamonu'ya tahvil-i memuriyetinden dolayı meyusen iki gün sonra terk etmeye mecbur olduğumuz güzel Sivas'ta cemiyetimizce yapılacak pek çok işler vardır. Cemiyetin memleketi kurtarmak için vâki olacak teşebbüsât-ı esâsiyesine zamîmeten cephelerde düşmanlarla çarpışan asker kardeşlerimize çamaşır, çorap vesaire tedariki ile yardım etmek, memlekette teessüs eden ve mevcudu şüheda ve muhacirin cemiyetlerden mürekkep olan darüleytâmların temin-i ihtiyacı için hanımefendiler arasında iane cem olunarak devam ve bekasını temin eylemek, memleketin fukarasına karşı kadın şefkatiyle muavenette bulunmak, gelip geçen yersiz yurtsuz muhacirlere elden geldiği derecede yardım etmek, Sivas'ta hanım kızlara bıçkı, dikiş nakış talim ettirilmek üzere müesseler açmak gibi hususâtı da vakt-i merhûnunun hululünde vücuda getirmeye çalışmak suretiyle hizmet-i vataniye ve medeniyesini ifa edeceğinden eminim. İşte cemiyetimizin bundan sonra ittihaz edeceğini kaviyyen ümit ettiğim şu hat ve harekette muvaffakiyetle hatve-endâz olmasını temenni ederek cümlenize veda ediyorum ve cemiyete ait evrakı da heyet-i idarenize takdim eyliyorum. İnşallah Umumî Kongrenin içtimasında bu temenniyatımın hayz-ârây-ı husul olması için heyet-i muhteremeniz delâlet-i ciddiyede bulunur Efendim."

Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Başkanı Melek Hanım'ın hazırladığı bu mesaj, bir ayrılık mesajından daha çok, ülkenin kurtuluşu için mücadele edenlere destek olunması, kimsesiz çocuklara ve muhacirlere yardım edilmesi gibi, o güne kadar yürütülmüş çalışmaların, sürdürülmesi yolundaki rica ve temennilerini yansıtmıştır.

2. Cemiyet'in Yazışmaları-Protestoları

2.1. Heyet-i Temsiliye İle Yazışmalar

Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, kuruluşundan başlayarak en çok Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal ile yazışmalarda bulunmuştur. Cemiyet, Mustafa Kemal'e kuruluşu amacını ve verilecek görevleri yapmaya hazır olduğunu bildirmiş, yürüttüğü faaliyetler hakkında Temsil Heyeti'ne düzenli olarak rapor sunmuştur. Mustafa Kemal ise Cemiyet'in kuruluşunu büyük bir takdir ile karşılamış, Maraş'ta yaşanan gelişmelerden İzmir'i Yunanistan'a ilhak etme çalışmalarına, Avrupa basınında yer alan haberlerden Ermeni faaliyetlerine kadar, önemli siyasi gelişmeler hususunda Cemiyet'i bilgilendirmiştir¹⁹.

19 Afetinan, a.g.m., s.1998-1999..

Mondros sonrası Avrupa kamuoyunda işgalleri meşrulaştırmak yolunda Türklerin uygar olmadığına dair yoğun bir propaganda yürütüldüğü bilinmektedir. Mustafa Kemal 13 Aralık 1919'da, Cemiyet'e kuruluşu dolayısıyla gönderdiği telgrafta, kurtuluşa yapacağı katkı yanında, bu propaganda konusuna da temas etmiştir. Cemiyet'in kuruluşunun, Avrupa'da Türkler hakkındaki önyargıların kırılmasında oynayacağı müspet role dikkati çekmiş, ayrıca, ulusal mücadeleye katılımı artırmak anlamında erkekler üzerinde yapacağı olumlu tesiri hatırlatmıştır²⁰:

"...Türk kadınlarının nezaket ve ciddiyet-i mefkûreleri... Fedakârlıkları bu gibi içtimai vesilelerle tezahür ettikçe bütün cihan nazarında, hususiyle Avrupa'nın bize muhalif olan efkâr-ı umumiyesi muvacehesinde müstakbelin asri bir Türkiye'sine vücut verecek kabiliyet-i milliyemizi ispat edeceğinden menafi-i milliye ve vataniyede hanımefendilerin de müşareket-i fikriye ve ruhiyesi memleket namına mucib-i iftihadır... Hanımlarımızın mesai-i milliyede metanet ve ciddiyetle terakkileri erkekler için medar-ı teşvik ve ensâl-i müstakbele için de numune-i imtisal olacaktır."

Mustafa Kemal Paşa tarafından gelişmeler konusunda sürekli bilgilendirilen Cemiyet yöneticilerinin, dönemin kışkırtma ve kararsızlık atmosferinde, kamuoyunu Ulusal mücadeleyi desteklemek yönünde gerçekleştirecek bilgi ve haber akışının, bu doğrultuda hizmet sunacak kurumların önemini kavradığı anlaşılmaktadır. 6 Nisan 1920'de Anadolu Ajansı'nın kuruluşunu sevinçle karşılayan Cemiyet²¹, Ajans'ın haberlerinin Sivas köy ve kasabalarına ulaştırılması hususunda ciddiyetle çalışılacağını Mustafa Kemal'e bildirilmiştir. Cemiyet yine bu çerçevede, Ankara'da yayınlanmaya başlanan Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'ne abone olmuş, 15 Şubat 1920 tarihli telgrafı ile de İrade-i Milliye Gazetesi'nden, 6 Şubat 1920'de gerçekleştirdikleri Genel Kurul toplantısında yapılan konuşmaları yayınlamasını rica etmiştir²²:

"Efendim!...Cuma günü Numune Mektebi'nde tilâvet buyurulan hatm-i şerife duasını müteakip okunan müheyyiç nutuklar üzerine, hemşirelerimiz galeyana gelip Maraş'taki kardeşlerimizin müdafaası için iane cem' etmeğe başladılar ve yarım saat içinde 290 lira toplanmış ve bugün de 338 lira Maraş sefaletzedelerine olmak üzere Sivas Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine, 100 lirası İzmir felâketzedelerine muavenet-i naçizane olmak üzere vilâyet vasıtasıyla Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne teslim edilmiştir. O gün irat edilen nutuklarla çocukların okudukları manzumelerden bazılarını takdim eyledik. Kıymetli sahifelerinizi işgal etmezse derç etmek lütfünde bulunursanız memnun oluruz Efendim."

Sivas Anadolu Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, İstanbul basınının işgal yıllarında oynadığı menfi rolü de fark etmiş ve tepki göstermiştir. İstanbul Osmanlı Matbuat Cemiyeti'ne 8 Ocak 1920'de çektiği telgrafta, toplumun

20 Baykal, a.g.e., ss.4-5.

21 Kocatürk, a.g.e., s.148.

22 Baykal, a.g.e., s.65.

birlik halinde bulunmasını gerektiren ağır koşulları hatırlatılmış, tam da bu koşullarda İstanbul gazetelerinin toplumda ikilik oluşturmaya dönük yayın yaptığını belirtmiştir. Ülkenin kurtuluşu için çalışanların İtilafçı ve İttihatçı olarak nitelenmek suretiyle bozgunculuk yapıldığı belirtilerek, Anadolu'nun, fırkaları ve fırkacılığı reddettiği ancak işgale kaşı mücadele edenleri sahiplendiği vurgulanmıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Anadolu ile İstanbul'un karşılıklı durumlarına da yer verilerek, Anadolu'nun acıları ve kayıpları yaşadığı bu savaş yıllarında, İstanbul'un üst tabakalarının rahat bir hayat sürdüğü ifade edilmiştir. Telgrafın sonunda, kurtuluş mücadelesine sekte vuracak biçimde yayın yapan gazetelerin bu tutumlarını sürdürmeleri halinde boykot edileceği, hatta Anadolu'ya sokulmayacağı belirtilmiştir²³.

Cemiyet, Temsil Heyeti'nin Ankara'ya gidişinden sonra da Heyet ile yazışmalarını sürdürmüş, özellikle TBMM'nin açılışını millet yolunda daha verimli çalışmanın bir aşaması olarak değerlendirmiştir. İstanbul'un resmen işgalinden sonra Bekir Sami ve Hamdullah Suphi Beylerin ve Halide Edip Hanım'ın Ankara'ya gelişlerini kutlamış, övgü dolu mesajları ile memleket yolunda çalışmaya teşvik etmiştir.²⁴

Cemiyet, kuruluşu ve çalışmaları ile diğer illerde aynı amaçlarla çalışacak kadın cemiyetlerinin kurulmasında da etkin olmuştur. Kısa bir süre içinde benzer ya da aynı isimle Kangal, Konya, Burdur, Yozgat, Pınarhisar, Erzincan, Eskişehir, Kayseri, Amasya Burdur, Kayseri, Bolu ve Erzincan'da kadın dernekleri kurulmuştur. Maraş, İzmir gibi çeşitli fecayiin vuku bulduğu şehirler için para yardımında bulunmak, askerler için çorap örme kampanyası açmak, yine askerler için kullanılmak üzere Sivas'ta kesilen kurbanların derilerini nakde çevirmek, yetim kız çocukları için kavurma yapmak, Cemiyet tarafından gerçekleştirilmiş diğer önemli faaliyetlerdendir²⁵.

2.2. Cemiyet'in İstanbul Hükümeti'ne Uyarıları

Cemiyet'in, resmi kuruluşundan önce yapılan 28 Kasım 1919 tarihli toplantı sonunda çekilen telgraf ile Padişaha, Hükümet'i, Mondros sonrası ülkede yaşanan haksızlıkları gidermek yolunda çalışması hususunda yönlendirmesi, talebini iletilmiştir. Aynı tarihte doğrudan Sadrazam ve Dâhiliye Nazırına da benzer istekleri içeren telgraf çekilmiştir²⁶:

"... Mütarekeden beri memleketimizin düçar olduğu tarizat ve tecavüzat-ı hak-hakşıkenaneden müteessir ve meyyus olarak... hürriyet ve adalet vaat eden Düvel-i

23 Baykal, a.g.e., ss.26-28.

24 "İstanbul'daki medeni zalimlerin elinden tahlis-i nefse muvaffak olarak selamet ve sıhhat Ankara'ya muvasalatınızı..." Cemiyet tarafından Halide Edip'e çekilen 3 Nisan 336 tarihli hoş geldin telgrafı için bkz.: Baykal, a.g.e., s.71.

25 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi* (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920), s.108.

26 Baykal, a.g.e., ss 20-21.

İtilafîye mümessillerine müracaatla hakk-ı meşruamızın tanınması... haksızlıkların bir an evvel tamiri... talep ve rica edilmiş olduğundan hükümet-i Seniyye'nin de teşebbüsât-ı cedidede bulunarak bu maksadın bir an evvel husulüne sarf-ı mesai eylemesi..."

Cemiyet, ülkede yaşanan hemen her önemli siyasi gelişme ve haksızlıklarla ilgili olarak Hükümeti uyarmış, sorumluluklarını hatırlatmıştır.

İngiltere, Mondros Ateşkesi sonrasında Urfa, Antep, Maraş, Adana illerini işgal etmiş kısa süre sonra da bu bölgeyi Fransa'ya devretmişti. Fransa adı geçen şehirleri işgal ederken Ermenileri de kullanmış, bu tutumu da kanlı olaylara zemin hazırlamıştı. Cemiyet, 1 Şubat 1920'de Sadrazam'a ve İçişleri Bakanlığı'na Fransızlarla Ermenilerin Maraş'ta yaptıkları vahşiliklerin önüne geçmek için girişimlerde bulunması talebini iletilmiştir. Maraş'taki kardeşlerini kurtarmak için kadınların erkeklerle birlikte gideceği, ülkenin savunması için erkeklerle birlikte mücadele hususunda yemin ettikleri bildirilmiştir. Hükümet'ten Maraş'taki dindaşların kurtarılması istenmiş, bunun sözle değil fiiliyatla gösterilmesi istenmiştir.

İstanbul'a telgraflar yoluyla iletilen talepler ve uyarılar içinde en ağır ifadeler Damat Ferit Paşa için kullanılmıştır. Sivas'a bağlı kaza ve nahiyelerde Cemiyet'in şubelerinin açılması yönündeki 24 Nisan 1920 tarihli genelgede bu ifadeleri görmek mümkündür²⁷:

"... Cemiyet'in maksadı memleketimizi parçalamak isteyen düşmanlara kadın ve erkek vatanın müdafaası için birleşmiş olduğumuzu ispat etmek ve aynı zamanda Türk kadınına yakışacak bir surette... Memleketimize hizmet etmekten ibarettir... İngilizler İstanbul'u tamamen işgal ederek memurlarımızı birer uşak gibi maiyetlerinde kullanarak Padişahımız ise mahsur kalmıştır... İngilizler Ferit Paşayı Sadrazam intihap ettiler... Onun Sadrazam olması memleket için bir felakettir. İngiliz paraları ile memleketi satmak isteyen... Böyle bir vicdansız, Anadolu'nun saf ve temiz ahalisi onu Sadrazam diye kabul etmiyor ve etmeyecektir... İngiliz paralarını cebine doldurarak memleketi sevk, Müslümanlığı muhafaza etmek isteyen dindaşlarımıza ettiği eziyetleri... Ankara, aldığı havadisi bütün vilayetlerdeki kadın cemiyetlerine bildiriyor. Biz de... size bildiriyoruz. Siz de kazanızdaki bütün hanımlara anlatırsınız..."

Amasya Genelgesi ile başlayan Erzurum ve Sivas kongreleri ile merkezileşen ve halk ile bütünleşen Kurtuluş Hareketi, 1919 yılı sonlarında İstanbul Hükümeti'ne genel seçim yapılmasını kabul ettirmişti. Cemiyet, çektiği telgraf ile siyasal açıdan izlenmesi gereken yolu Meclis'e hatırlatmış, uyarılarda bulunmuştur. 21 Şubat 1920 tarihli telgrafta mebuslardan, kişisel ihtiraslardan uzak kalmaları ve münakaşa ile vakit geçirmemeleri istenmiştir. Mütareke imzalandığında Osmanlı egemenliğinde olan toprakların Osmanlı mülkü olduğu, Mondros sonrası gerçekleşen işgallerin uluslararası hukuka aykırı ve zalimce olduğu ifade edilmiştir. Barış görüşmeleri sırasında bu duruma

27 Baykal, a.g.e., ss.73-74.

aykırı olan koşulların kabul edilememesi aksi halde barışın kurulamayacağı vurgulanmış, Meclis'ten bu yolda çalışmasının beklendiği bildirilmiştir.

2.3. İtilaf Devletleri Temsilcilerini Protesto Faaliyetleri

Birinci Dünya Savaşı yıllarında aralarında yapılan gizli paylaşım anlaşmaları doğrultusunda İngiltere, Fransa ve İtalya Mondros Ateşkesi'nden sonra Anadolu'yu işgal etmişlerdi. Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Ateşkes sonrası yaşanan haksız işgaller ve bu işgallerle paralel giden elim olaylardan İtilaf devletlerini sorumlu tutmuştur. Bundan dolayı, İtilaf devletlerinin İstanbul'daki siyasi temsilcilerini protesto etmek, Cemiyet'in mesaisi içinde geniş yer tutmuştur²⁸.

Cemiyet'in ilk telgrafı 28 Kasım 1919 tarihli'dir. ABD, İngiltere, Fransa ve İtalya siyasi temsilcilerinden yapılan haksızlıkların düzeltilmesi istenmiş, Avrupa ve ABD kamuoylarının Türkiye'de yaşanan facialara önem vermediği belirtilmiştir. İşgaller ertesinde yaşanan acı olayların milletler tarihinde nadir rastlanır düzeyde olduğu ifade edilmiş, Yunan işgali ile İzmir'den kaçan insanların açlıkla pençelediği vurgulanmıştır. Aynı telgrafta, Türklerin zulüm ve haksızlıklarla mücadele konusunda kararlı olduğu vurgulanmış, Avrupa ve ABD'nin, uygar toplumlara yakışır bir tutum takınacakları umudunun korunduğu dile getirilmiştir²⁹.

İzmir'in Yunanistan'a bağlanması çalışmalarının hız kazandığı günlerde, 17 Ocak 1920'de çekilen telgrafta ise Wilson İlkeleri temelinde Türklerin haklılığı savunularak, mücadele kararlılığı dile getirilmiştir³⁰:

"... İzmir, tarihen ve ırken Türk olduğu gibi bugün de yarın da Türk olacaktır....Biz Türkler böyle istiyoruz....Biz Türkler artık bu sürüncemeli hayattan bıktık. Ya insanca yaşamak ya ölüm! Yaşamak bizim hakkımızdır. Ölüm ise katillerin bizi öldürmesi ile kabil olabilir. Bunu da medeni Avrupa ve Amerika milletlerinden beklemiyoruz... Bütün milletler, devletler bilsinler ki Türkler, Anadolu'da ikinci bir Makedonya ihdasına asla müsaade etmeyeceklerdir."

Cemiyet'in 24 Aralık 1919 tarihinde, İstanbul'daki ABD, İngiltere, Fransa ve İtalya siyasi temsilcilerine çekilen telgrafta ise Güney Cephesi'nde Fransa'nın daha kanlı olaylara sebebiyet verebilecek tutumuna dikkat çekilmiştir. Fransa'nın, işgalci olarak bulunduğu Kilis'te yayınladığı ve keyfi olarak silah kullanacağını haber veren beyanname ile ilgili değerlendirmeler yapılmıştır. Afrika içlerinde vahşilere uygulanmamış muamelenin şanlı bir tarihe, kadim bir uygarlığa sahip olan Müslümanlara reva görüldüğü ifade edilmiş beyanname, Avrupa ve ABD'nin uygar toplumları nezdinde protesto edilmiştir.

28 Afetinan, a.g.m., s.1998.

29 Baykal, a.g.e., ss.220-221.

30 Baykal, a.g.e., s.29.

İstanbul'daki siyasi temsilcileri protesto faaliyeti yanında Cemiyet, eşleri aracılığıyla ilgili devletlerin Cumhurbaşkanlarına etki etmeye de çalışmıştır. Bu konuda Halide Edip'in fikri sorulmuş, hangi kadın cemiyetlerine telgraf çekebilecekleri konusunda yardımı istenmiştir. Fransa Cumhurbaşkanı Poincaré'nin eşine 17 Ocak 1920'de çekilen telgraf çekilen acıları anlatmaya dönük duygulu ifadeleri içermektedir³¹:

"... Anadolu kadınları sizin ali vicdanınıza, pek müşfik olacağı tabii olan kadın kalbinize danışıyor. Cihana sulh ve müsalemet temini için harp ettiğini söyleyen zevçlerinizin, milletlerinizin bu fecayi karşısında sükut etmesi yakışır mı? Aziz madamlar! Biz Türk kadınları tekrar sizden rica ediyoruz. Zevçlerinize hak ve adaleti kendilerinden isteyen bir kadın tahakkümü ile söyleyiniz....mütarekenin imzalandığı gün elimizde olan memleketlerimizin her türlü müdahaleden azade olarak bila kayd ve şart bizim elimizde kalması lazım gelir... Biz Anadolu kadınları sizin vicdanınızın emrine razıyız. Çünkü kadın kalbi haksızlığa razı olamaz... Memleketlerinin müdafaası yolunda evlatlarını, kocalarını, kardeşlerini kaybeden Anadolu'nun gözleri yaşlı anaları, kızları, kardeşleri size hürmet ve tazimlerini yollar..."

ABD Başkanı Wilson'un eşine gönderilen telgrafta ise 14 Nokta Bildirisi hatırlatılmıştır³²: *"Sulh ve selamet-i cihanın iade ve idamesi için Yenidünya'nın alim, filozof muallimi olarak zevc-i muhtereminiz Mister Wilson tarafından... ilan olunarak... büyük bir memnuniyetle mazhar-ı hüsnü kabul olan prensiplere biz Türkler de... izhar-ı itimat eylemiştik."* Bu telgrafta, Mütareke'nin akabinde bu prensiplere uyulmadığı belirtilmiş, Wilson'un, bu ilkeleri hayata geçirmek yolunda çaba harcaması istenmiştir. Aynı tarihte Amerika Ayanı'na çekilen 27 Mart 1920 tarihli telgrafta da benzer düşüncelere yer verilmiş, İstanbul'un resmi işgaline değinilmiştir. İşgal esnasında Meclis'in basılması hatırlatılmış; Türk milletini boğmak amaçlanıyorsa hiçbir milletin tamamen öldürülemeyeceği belirtilmiştir. Avrupa medeniyet hak ve adalete davet edilmiş, yıkıcı uygulamaların sürmesinin ise kurutuluş mücadelesini daha da güçlendireceği vurgulanmıştır³³.

Cumhurbaşkanı eşlerine çekilen telgraflarda göze çarpan en ilginç nokta ise Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na giriş nedeni konusunda yapılan değerlendirme olmuştur: *"Türk milleti Almanla iştiraki ilmiden ve irfanından istifade ettiği, evlatlarını gönderip o memleketlerde tahsil ettirdiği... Fransa'ya... İngiltere'ye harp etmek için... yapmadı"* ³⁴. denilerek Osmanlı-Alman ittifakının Rus tehlikesinden kaynaklandığı ifade edilmiştir.

31 Baykal, a.g.e., s.31.

32 Baykal, a.g.e., s.32.

33 Baykal a.g.e., s.38.

34 Baykal, a.g.e., s.30.

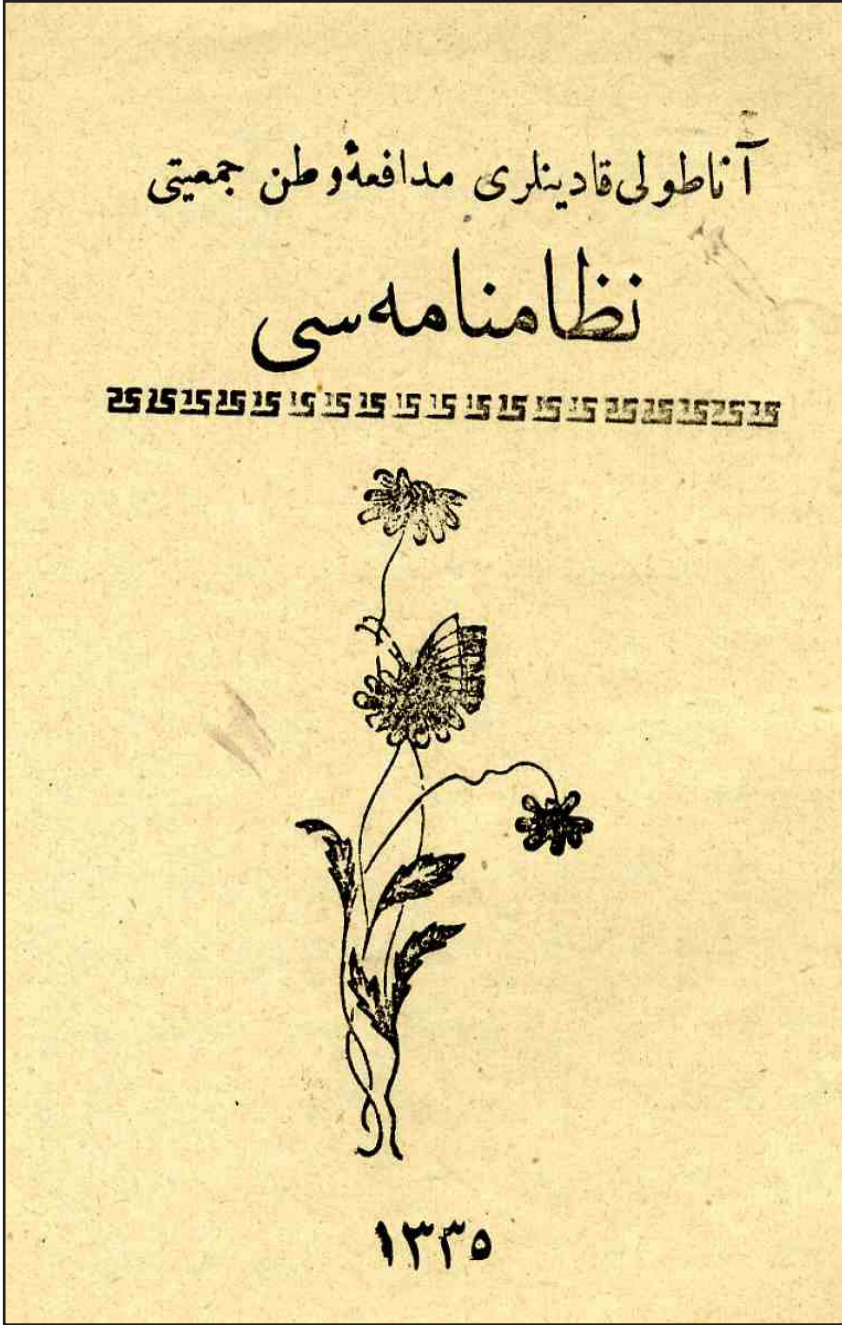
Sonuç

Melek Reşit Hanım'ın fikirleri ve duyguları hakkında bir hükme varmak için hiç kuşkusuz, Cemiyet'in başkanı olarak birinci derecede etkin olduğu faaliyetleri değerlendirmeyi gerektirmektedir. Yaptığı konuşmalar ve Cemiyet yazışmalarında somutlaşan düşünceler açısından bakıldığında; Osmanlı Devleti'nin son dönemi, Birinci Dünya Savaşı sonrasında cereyan eden siyasal gelişmelerde ABD'nin ve İtilaf devletlerinin rolü konularında ortalama bir bilgi birikimine sahip olduğu, Anadolu'da yaşanan gelişmeleri bu bilgi temelinde değerlendirdiği söylenebilir.

Melek Reşit Hanım Sivas'ta bir cemiyet kurma girişiminde; eşinin ilin valisi olmasının, Sivas Kongresi'nin bu şehirde akdedilmesinin cesaretlendirici ve teşvik edici olduğu muhakkaktır. Ancak söz konusu dönemde, geleceğin belirsizliği sebebiyle, kişilerin, Anadolu Hareketi'nin mi yoksa İstanbul'un mu yanında yer alması gerektiği konusunda anlaşılabilir bir kararsızlık duygusunu taşıdığı da unutulmamalıdır. Bu koşullarda Melek Reşit Hanım'ın yürüttüğü çalışmaları ve net bir biçimde Mustafa Kemal'in safında yer almasını, mücadelecî, bağımsızlıkçı kişiliğine yormak yanlış olmasa gerekir. Başkan olarak, başka illerde Cemiyet'in şubelerinin açılması konusundaki çabası ve başarısı da, Melek Hanım'ın, küçük bir şehirde sıkıldığı için kendini oyalamaya çalışan bir bürokrat eşi değil, memleketin kurtuluşu için samimiyetle çalışan bir Türk kadını olduğunu kanıtlamaktadır.

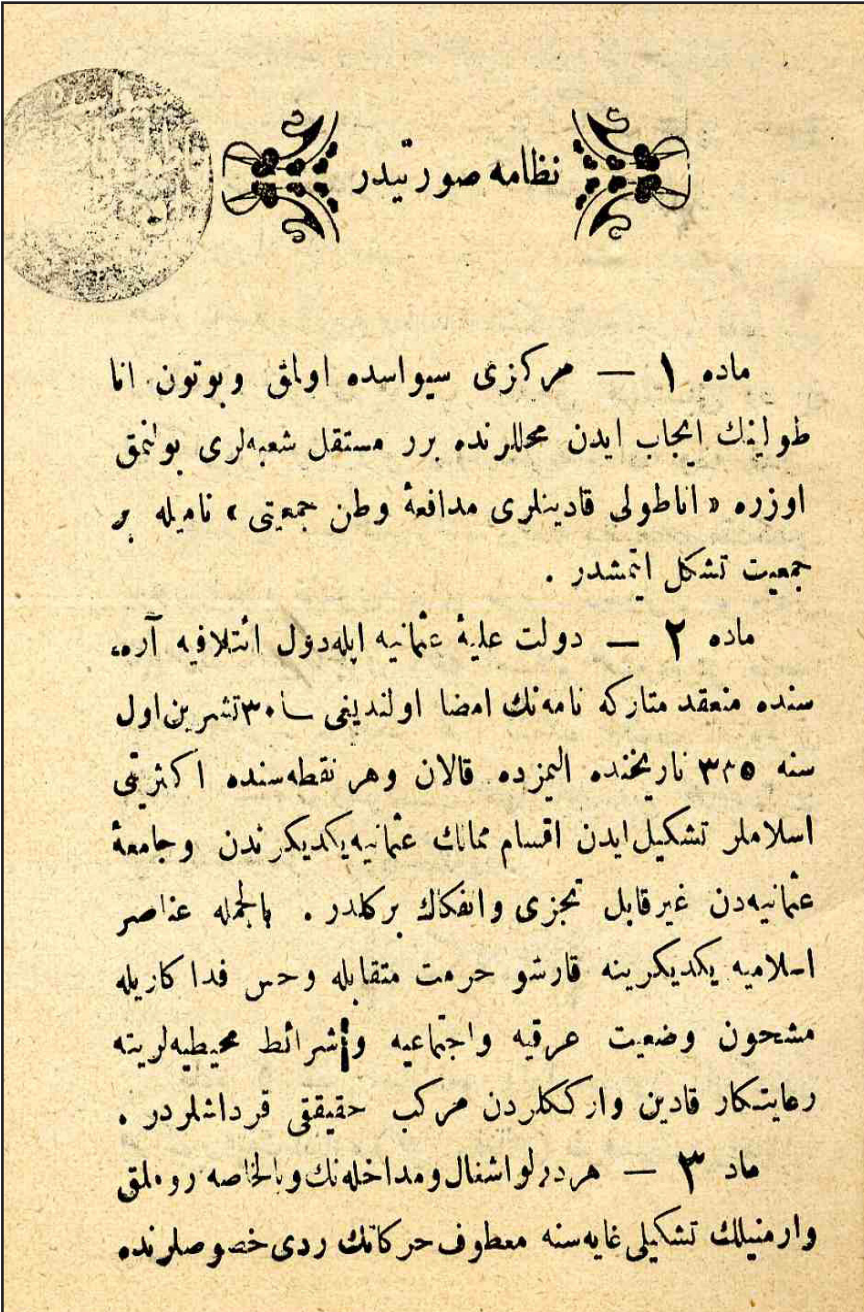
Anadolu Hareketi'nin başlangıçtan itibaren, İstanbul karşısında gayrı meşru bir hareket konumunda bulunmasından dolayı, halkla bütünleşme yolunda ciddi sıkıntılar yaşadığı hatırlanmalıdır. Bu çerçevede, Cemiyet'in yeni şubelerinin açılması, daha fazla kadının dolayısıyla daha fazla erkeğin Ulusal Mücadele'ye destek vermesi anlamına gelmiştir. Anadolu'da işgalcilerin sebep olduğu insanlık dışı olaylara dikkati çekebilmek için ABD ve bazı Avrupa devletlerinin Cumhurbaşkanı'nın eşlerine telgraf çekilmesini de, Türk Kurtuluş Savaşı yıllarında cari olan mücadele metotlarından oldukça farklı, kadınca bir yöntem olarak değerlendirmek gerekmektedir. Maddi yokluklar içinde sürdürülen silahlı mücadele yıllarında, askerler için çorap ördürmek ve kurban derilerini nakde çevirmek, yetim kız çocukları için kavurma yapmak gibi faaliyetleri de Melek Hanım başta olmak üzere Türk kadınının geleneksel kucaklayıcılığının ve şefkatli yüreğinin nişanesi olarak yorumlamak hakşinas bir tutum olacaktır.

EKLER

EK-1: Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Nizamnamesi*

*Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, K. 28, G. 98, B. 98001.

EK-2: Nizamname Sureti*

*Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, K. 28, G. 98, B. 98-a 001.

= ۲ =

جعیتمز مقاومت ومدافعه ایچون لازم کان هر شیئه توسل
ایده جقدر . غیر مسلم و طنداشلر بمزك جاکمیت عثمانیه و حقوق
اسلامیه مزى خللدار ایده جك بروقهیه کندیلری طرفندن
سبیت ویرلدکجه حقوق تابعیتلرینه و مقتضیات دینییه و غنعات
ملیه لرینه اسلام قادینلری دائماً رعایتکارقاله جقدر . فقط ملت
ووطنمزك ضررینی موجب اوله جق هر تشبیهی رد ایله
ار ککلریمزله برابر و بوتون وارلقمزله مدافعه اولنه جقدر .
ماده ۴ — جعیتمز اعضاءى فعاله و طبیعیه دن متشکلدر .
بوتون اسلام خانلری اعضاءى طبیعیه سندندرلر . بو مقدس
نایه مزك تأمینى ایچون بالجه اسلام همشیره لریمز متحداً
چالیشه جقلردر . بالکیز تحت اشغله بولئوب ارزولرینی
بالفعل استعمال و سربست اظهار ایده مه یں همشیره لریمز
نهمدیلك معذور کوريله جکلوردر .

تشکیلات

ماده ۵ — جعیتمز امور و اداره می اون آلی کشیدن
مهرکب بر هیئت اداره (هیئت فعاله) طرفندن تدویر ایدیلیر .

EK-3: Nizamname Sureti*

*Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, K. 28, G. 98, B. 98-b 001.

= ۳ =

ماده ۶ — هیئت اداره ؛ جمعیت اعضا سندن متشکل
قونفره طرفندن انتخاب اولنور . انتخاب اولنان هیئت اداره
ایچلرندن رای خیی ایله بر رئیسه ، بر رئیسه ثانیه بر کاتبه
انتخاب ایدر لر . کاتبه جمعیتک کاتبه مسؤله سیدر . هیئت
اداره ده یرلیدن اولمق اوزره منتخب برده وزنه دار واره ر .

وظائف و تکلیف

ماده ۷ — هیئت اداره جمعیتک هیئت اجراییه و فعاله سی
اولوب لافل اون بش کونده بر اجتماع ایدر دک جمعیتک امور یله
استغال ایدر . رئیسه نک کوره جکی لزوم و کاتبه مسؤله
طرفندن وقوعبولان دعوت اوزرینه دعاییق اجتماع ایدر
بیلیر . اوچدفعه بلامعذرت کلمه یین اعضا مستعفی عدا یدیله دک
هر حال یرینه دیکری انتخاب ایدیلیر . جمعیتک بالعموم محررانی
جمعیتک مهر رسمیه سیله تمهیر ایدیلر لوب رئیسه نک دیا رئیسه
ثانیه نک و پاخود هیئت اداره دن برینک و کاتبه مسؤله نکده
مطلقا امضای بولنه جقدر . جمعیتک حکومت قارشو مرخصی
هیئت اداره رئیسه سی و رئیسه ثانیه سی ایله کاتبه مسؤله سیدر .

= ۴ =

ماده ۸ - جمعیتك صرفیاتی هیئت اداره قرار یله
و کاتبه مسئولهك اعضا سیله اجرا یدیلیر . بوتون هیئت
اداره اعضا سی : اعضا ی طبیعی قیدی وظیفه سیله مکلفدر .
ماده ۹ - جمعیتك امور حسابیه سیله مشغول
اداره رئیس سیله کاتبه و وزنه داردن مرکب بر قاصه هیئتی
اولوب بو هیئت اداره یه قارشو . سئول اولدینی کبی هیئت
اداره اعضا سیده قونغر ه یئنه قارشو مسئولدر . جمعیتدن
وقوع بوله جق دعوت اورینه قونغر هیئتی اوچ آیده بر کره
اجتماع ایدرک ؛ حسابانی تدقیق ایدر و معاملات حقنده
ایضاحات ایستر .

ماده ۱۰ - جمعیت عنداللزوم موظف مأمورلر
استخدام ایده بیلیر . جمعیتك واردات و صرفیاتی لزوم
کرولدیکی زمان اعضا ی فعاله ایله طبیعی طوبلانهرق تبرع
ایده جککری اعانه دن عبارت اوله جقددر .

ماده ۱۱ - لزومنده قونغر قرار یله نظامنامه تعدیل
و تبدیل ایدیه بیلیر .

EK-6: Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Başkanı Melek Reşit Hanım ve eşi Sivas Valisi Reşit Paşa.

EK-7: Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti II. Başkanı Makbule Hanım ve Arkadaşları.

KAYNAKÇA

I. Arşiv

Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Nizamnamesi;

-*Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi*, Kutu 28, Gömlek 98, Belge 98001.

-*Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi*, Kutu 28, Gömlek 98, Belge 98-a 001.

-*Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi*, Kutu 28, Gömlek 98, Belge 98-b 001.

-*Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi*, Kutu 28, Gömlek 98, Belge 98-c 001.

-*Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi*, Kutu 28, Gömlek 98, Belge 98-d 001.

II. Kitap ve Makaleler

AFETİNAN, Ayşe, “Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti”, *VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976) Kongreye Sunulan Bildiriler*, III. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973, s. 1993-2000.

AKŞİN, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Mutlakıyete Dönüş (1918-1919)*, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998.

Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, (Editör, Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan), Siyasal Kitabevi Yay., Ankara, 2011.

[BAYKAL, Bekir Sıtkı](#), *Milli Mücadelede Anadolu kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1986.

ÇİLOĞLU, Fahrettin, *Kurtuluş Savaşı Sözlüğü*, Doğan Kitap, İstanbul, 1999.

Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920)*, II. Cilt, 2. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1991.

GÜRER, Cevat Abbas, *Ebedi Şef, Kurtarıcı Atatürk'ün Zengin Tarihinden Birkaç Yaprak*, İstanbul, 1939.

KOCATÜRK, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, 2. B., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

MERAY, Seha L.-Olca, Osman, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Antlaşması, İlgili Belgeler)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977.

ÖZKAN, Abdullah, *A'dan Z'ye Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi*, Boyut Yayıncılık ve Ticaret AŞ, İstanbul, 2005.

SELEK, Sabahattin, *Anadolu İhtilâli*, C. 1, 8. Basım, Kastaş AŞ Yayınları, İstanbul, 1987.

ŞAHİN, Enis, “*Sivas Kongresi Hazırlıkları ve Sivas Valisi Reşid Paşa*”, *Sivas Kongresi III. Uluslararası Sempozyumu (2-3 Eylül 2004)*, Yay. Haz., Nilgün İnce, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005, s. 183-214.

YULARKIRAN, Cevdet Reşit, *Reşit Paşa'nın Hatıraları (Sivas'ta Harekâtı Milliye Başlangıcından Sivas Kongresi ve Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Açılışına Kadar)*, Tan Matbaası, İstanbul, 1939.

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA TÜRKİYE'DE KARAYOLU ULAŞIMINA GENEL BİR BAKIŞ VE KÖYDE ULAŞIM

Erdal İNCE*

Özet

Toplumların gelişmesinin öncül kaynağı ulaşım ağının iyileştirilmesinde yatmaktadır. Kalkınma ve yapılanma sürecinde gerek kitlelerin gerekse yapı malzemelerinin sevk ve idaresinde ulaşımın nitelikli olması şarttır.

Cumhuriyetin kurucu kadrosu ulusal kalkınma hamlelerinin köylerden başlamasının gerekli olduğunu düşünüyordu. Bu düşünüşte özellikle o dönemin köyde yaşayan nüfus verileri oldukça etkiliydi.

Kalkınma ancak, köylüye projelerin iyi anlatılıp, benimsetilmesiyle mümkün olabilirdi. Bu amaçla köylüye ulaşılması şarttı. Amacı gerçekleştirmeye yönelik ilk çalışma ise köylünün öncelikle ulaşımına yönelik çalışmalar yapmaktı.

Bu çalışmada Cumhuriyetin ilk yıllarında köylerin çevreleriyle ulaşımının tarihsel değişim süreci anlatılıp, köylerdeki mahsulün pazarlara geliş yolculuğu üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ulaşım, Köy, Yol, Ulaşım Araçları.

AN OVERVIEW TO HIGHWAY TRANSPORTATION AND VILLAGE TRANSPORTATION IN TURKEY DURING THE INITIAL YEARS OF THE REPUBLIC

Abstract

Transportation network should be good for the development of communities. Development and restructuring process in the management of both the masses and the transportation of building materials must be qualified.

National economic development efforts of the Republic the founding staff felt it was necessary to begin first villages. In this thought, data in the population of the village is very effective.

* Tarih Uzmanı, Milli Eğitim Bakanlığı, (erdalince11@hotmail.com).

Development would have been possible with best explained of the Project to villagers. This purpose, was essential to reach the villagers.

Founding of the Republic of staff, moves to national development, population data also considering first the head of the village believed in the necessity transposition. Development, however, whether the villagers to explain the project well, you may be able was adopted. The aim of the peasants of the first studies for gerçekleştirmeye primarily for transportation studies was done.

The early years of this study, explained the process of historical change of transportation of their surroundings villages, villages, crop markets, focused on the coming voyage.

Key Words: *Transportation, Village, Way, Vehicles.*

Giriş

Ulaşım, en basit anlamıyla bir şeyi bir yerden başka bir yere aktarmadır. Ulaşımın bir başka tanımı ise; insanların, malların ve hizmetlerin bir amaç için yer değiştirmesidir. Her iki tanımlamada da ana unsur yer değiştirmedir. Yer değiştirme ihtiyaçtan doğduğu için ulaşım, insanların ve toplumların ayakta kalıp gelişebilmesi için gereklidir¹. Ulaşım olgusu toplumların ve insanların ayakta kalıp gelişmesini direk etkilerken bu olgunun nitelikli olarak hizmet verebiliyor olması insanoğluna evrimsel anlamda toplumları değiştirmede büyük ivmeler kazandıracaktır. Büyük atılımların gerçekleşmesi, insanların beyinlerinde tutsaklıklar oluşturan toplumsal normların ve tabuların değişmesi ancak diğer topluluklarla ilişki kurarak gerçekleşebilir. Topluluklar arasındaki bu ilişki ise ulaşım yoluyla gerçekleşmektedir. Ulaşımın kalitesi ne kadar iyiye etkileşim o kadar çabuk ve devamlı olacaktır².

Ulaşımın nitelikli olabilmesi için öncelikle yol çalışmalarına ağırlık verilmelidir. Yolların kısa ve engebesiz olması ulaşımındaki konforu arttıran en büyük etkindir. 1920-1940 yılları arasında Türkiye’de karayollarının alt yapı çalışmaları önemli bir gelişme kat etmiştir. Ancak o dönemde yapılan çalışmalar tüm ülke coğrafyasını kucaklar derecesine ulaşamamıştır. Özellikle köyler, uzun yıllar ihmal edilmiş, çıkartılan yasalar köylü ve doğayı baş başa bırakır durumda olmuştur³.

- 1 Herbert Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi*, C.II, (Çev: M.A.Kılıçbay, Osman Aydoğuş), Teori Yayınları, Ankara, 1985, s.133.
- 2 Mahir Gökdağ, “Kentsel Ulaşımında Karayolu ve Raylı Taşıma Sistemlerinin Bazı Önemli Faktörlere Göre Karşılaştırılması”, II. Ulaşım ve Trafik Kongresi – Sergisi, Türkiye Makine Mühendisleri Odası Bildiriler Kitabı, Yayın No: 242, Ankara, 1999, s.395.
- 3 Bülent Durgun, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye’de Karayolu Ulaşımı Ve İzmir Uygulamaları”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.V, S.13, 2006, s.s.25-26.

Köylü. Cumhuriyetten önceki dönemde tamamen kendi imkânları ile oluşturmaya çalıştığı ulaşım ağında, Cumhuriyetin ilk yıllarında da çok değişiklik görmemiştir. Köylünün gelişimi ve değişimi için umut olarak görülen 1924 Köy Kanunu da sorunun çözümü noktasında etkili olamamıştır⁴. Ancak Cumhuriyet, kurumsallaşma sürecini tamamladıkça köylü, tüm alanlarda olduğu gibi ulaşım alanında da devletin elini görmeye başlamıştır.

Ulusal kalkınmanın köyden başlamasının gerektiği gerçeğini vurgulayan Atatürk’ün düşünceleri de göz önüne alınarak köye yönelik temel alt yapı hizmet ve yatırımlarını gerçekleştirmek amacıyla 4951 sayılı yasaya dayanılarak 23.12.1963 yılında Köy İşleri Bakanlığı kurulmuş⁵ ve bu Bakanlık köye kurumsal hizmet noktasında sorumlu bir kurum olarak çalışmaya başlamıştır. 1984’lere gelindiğinde ise köylerin ulaşımına ve sosyo-ekonomik -kültürel gelişmesine direk etki edebilecek Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü⁶ kurulmuştur⁷.

Anadolu Coğrafyasında Karayolu Ulaşım Ağına Genel Bir Bakış

Anadolu tarih boyunca önemli geçit yollarını bünyesinde barındırmıştır. Bu anlamda birçok medeniyete, seyyaha ve tüccara ev sahipliği yapmıştır. Ayrıca Anadolu doğudan batıya ve batıdan doğuya bilgelerin, orduların, fikirlerin, dinlerin ve kültürlerin yolu olan İpek Yolu’nun da önemli bir bölümünü coğrafyasında barındırmıştır⁸. Bu haliyle Anadolu uzun yıllar ticari ve kültürel geçit koridoru olarak kullanılmıştır.

Anadolu’da tarih boyunca değişik medeniyetler tarafından ulaşım ağını iyileştirme amaçlı bazı çalışmalar yapılmıştır. Bizans ve öncesinde genelde savaş ve ticari amaçlarla ulaşım ağı geliştirilmiştir. Bu durum Anadolu Selçuklu döneminde de devam etmiştir. Özellikle bu dönemde ticari amaçlı yapılarla ulaşımı kolaylaştırmak için yol yapım çalışmaları yapılmış ancak bu çalışmalar kentsel yerleşim birimleri dışına çıkamamıştır⁹.

Osmanlı İmparatorluğu Anadolu Selçuklu Devleti’nin kurmuş olduğu ulaşım ağını İmparatorluğun yükseliş dönemine kadar kullandı. İmparatorluk kullanılabilir bir ulaşım ağına, özellikle kuruluş ve sonrasında, askeri ihtiyaçlarını

4 Köy Kanunu, No: 442, Kabul Tarihi, 18.03.1924, Yayımlandığı Resmi Gazete, 07.04.1924, Sayı:68, Düstur, tertip:3, Cilt:5, s.336.

5 5286 Sayılı Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğünün Kaldırılması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkındaki Kanun, Türk Mühendisler ve Odalar Birliği Yay., 2005, s.7.

6 ... Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü; 17.06.1982 tarih ve 2680 sayılı Yasa’nın verdiği yetkiye dayanarak 08.06.1984 tarih ve 235 sayılı Kanun Hükmündeki Kararname ile kurulmuştur.

7 Resmi Gazete, S.18435, 18.06.1984

8 Furat Purtaş, “Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlıklarının 20. Yılında Orta Asya İle Güney Asya Arasında Modern İpek Yolu Projesi”, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara, 2011, s.s.25-28, Yaşar Bedirhan, “Türk Tarihinde İpek Yolu Hakimiyeti ve Çin’in Türkistan’ı ilk İstila Projesi”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.1-8, 1992, s.s.236-240.

9 Yaşar Bedirhan, “Türk Tarihinde İpek Yolu Hakimiyeti ve Çin’in Türkistan’ı ilk İstila Projesi”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.1-8, 1992, s.s.236-240.

karşılama amacıyla ihtiyaç duydu. Bu amaçla Anadolu Selçuklularından kalan ulaşım güzergâhlarında küçük çaplı bazı iyileştirmeler yapılmıştır¹⁰. İmparatorluk kuruluşunu tamamlayıp yükselişe geçtiği dönemde ise askeri amaçların yanında ticari amaçlarla da yol iyileştirme ve açma çalışmaları yapmıştır.

Devletin sınırları ve kurumları geliştikçe daha kapsamlı karayolu ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Ayrıca her geçen gün sınırları büyüyen İmparatorluk yollar üzerinde pek çok han, kervansaray ve saray inşa ederek ticaretin gelişmesi ve canlı kalabilmesi için çalışmalar yapmıştır. Yükseliş döneminde yapılan bu çalışmalar imparatorluğun son dönemine kadar belli oranda ihtiyacı karşılamıştır¹¹. Ancak İmparatorluğun yönetsel ve finansal yoksunluk içerisine girdiği son dönemlerinde, sınırları gibi, yapılan her türlü imar çalışmaları da gerilemiştir. Özellikle son dönemde İmparatorluğun uzun süreli savaflara girmesi ve bunların birçoğunun mağlubiyetle sonuçlanması Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisini bozmuştur. Bu ekonomik bozgunluk ülkenin bayındır hale gelmesi için yapılan imar ve yol çalışmalarının durma noktasına gelmesine sebep olmuştur. Ayrıca Anadolu'nun Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında bizzat savaş alanı haline gelmesi var olan yolların da bozulmasına neden olmuştur¹².

Tanzimat döneminde ve Islahat Fermanından sonra ülke yönetiminde bayındırlık işlerinde bazı yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu anlamda yol yapım ve iyileştirme çalışmaları başlatılmış ve bu çalışmalar sonucunda yerleşim birimleri arası mesafe saat cinsinden aşağıdaki gibi tespit edilmiştir¹³.

Anadolu'da:

Dersaadet'den İzmir yolu	87 saat
Dersaadet'den Alâiye yolu	58 saat
Dersaadet'den Şam yolu	319 saat
Dersaadet'den Kayseri yolu	186 saat
Dersaadet'den Diyarbakır yolu	270 saat
Diyarbakır'dan Bağdad yolu	169 saat
Trabzon'dan Erzurum yolu	54 saat

Tablo 1 -Anadolu'da Ulaşım - Haberleşme Verileri - Hicri 1263.

10 Nesimi Yazıcı, "Tanzimatta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.3, s.s 356-358.

11 Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, Ankara, 2002, s.30.

12 Ömer İşbilir, "Osmanlı Ordularının İaşe ve İkmal: I. Ahmed Devri İran Seferleri Örneği" *Türkler*, C.X, Ankara, 2002, s.156.

13 *Devlet Salnamesi*, Sene 1263, Posta Bölümü.

Osmanlı İmparatorluğu’nun yükseliş, duraklama ve gerileme dönemlerinde pazar veya panayır çevresi yerleşme olgusu oldukça fazladır. Bu nedenle Anadolu’nun değişik coğrafyalarında bu olguya istinaden yapılmış ulaşım ağlarına da rastlamak mümkündür¹⁴.

Avrupa’nın “hasta adamı” Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı sonucunda fiilen yok olmak üzereydi. Anadolu coğrafyası işgalci kuvvetler tarafından zapt edilmişti. Yapılan tüm ulaşım ağları ve imar çalışmaları tahrip edilmiş ayakta kalabilen tek kurum Padişahlık ve Hilafet makamı olarak görülmüyordu. Bu makamlar ise işgalci güçlerin güdümünde tamamen siyasi emeller için ayaktaymış gibi gösteriliyordu. Ancak Gazi Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde başlatılan Kurtuluş Savaşı, işgalci güçlerin tarihe gömmek istediği halk için bağımsız bir devlet kurmasıyla sonuçlanacak, hemen arkasından da çağdaş bir Cumhuriyet kurulacaktı. Kurulan genç Türkiye Cumhuriyeti’nin uzun yıllar ihmal edilmiş Anadolu kent ve kırsal konusunda yapacak çok işi vardı. Çünkü kentte ve kırsalda yaşayan insanlar hizmet noktasında uzun yıllar mahrum kalmışlardı. Özellikle köylerimiz uzun zamandır sadece savaş ve vergi dönemlerinde hatırlanmış, asker ve malzeme deposu olarak görülmüştü. Köylerde yaşayanların sosyo-ekonomik ihtiyaçları gibi ulaşımı da ihmal edilmişti. Bu anlamda genç cumhuriyetin dinamik kadrolarının yapacak çok işleri vardı...

Türkiye Cumhuriyetinin İlk Yıllarında Karayolu Ulaşımı ve Köylere Ulaşım;

Yeni kurulan bir devlet için beşeri ve iktisadi kaynaklardan en çok faydanın sağlanmasında ulaştırma tesislerinin önemi büyüktür. Ayrıca aynı sınırlar içerisinde yaşayan insanların siyasi, sosyal ve kültürel yönlerden bütünleşmesi de ulaştırma tesislerinin verimli hale getirilmesini gerektirir. Bu anlamda ulus devlet oluşturmayı amaçlayan, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin yöneticileri bu gereklilikleri kavramışlardır.

Ekonomik kalkınma için ortak amaçlar belirlemek ve bu amaçları gerçekleştirecek yöntemleri araştırmak amacıyla toplanan İzmir İktisat Kongresi alınan kararları gereği bazı araştırmacılarca uygulanabilir olmaktan çok sembolik olarak görülmüştür¹⁵. Araştırmacılarca değişik boyutta değerlendirilen kongre yeni kurulan devletin ulusal kalkınma için ekonomik gelişmişliğin gerekliliği

14 Koray Özcan, “Anadolu’da Selçuklu Dönemi Yerleşme Tipolojileri Pazar yada Panayır Yerleşmeleri”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.XI, S.1, 2006, s.s.206-210; Bk., Koray Özcan, “Anadolu’da Selçuklu Kentler Sistemi ve Mekânsal Kademelenme”, *METU-JFA*, S.2, 2006, s.s., 24-28; Ayrıca Bkz., Koray Özcan, “Ortaçağda Anadolu’nun İdarî Coğrafyasına Bakış Anadolu’da Selçuklu İdarî Birimleri”, *Ankara Üniversitesi Coğrafi Bilimler Dergisi*, C.III, S.1, 2005, s.s.,74-78.

15 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi (1908–2002)*, İmge Kitabevi, 7.baskı, Ankara, Ekim 2003, s.s.45–46; Bkz. Ergün Aybars, *Atatürk, Çağdaşlaşma ve Laik Demokrasi*, İleri Kitabevi Yayınları, 1.baskı, İzmir, 1994, s.s.130–131.

konusuna dikkat çekmesi açısından önemlidir. 17 Şubat – 4 Mart 1923 tarihleri arasında gerçekleştirilen kongrenin açılışında Mustafa Kemal ekonominin hayatın her alanını içine alan bir kavram olduğunu ifade etmiş ve iktisadiyatın içinde tarımın, ticaretin ve iş gücünün bulunduğunu da dile getirmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal makineleşmenin gerekliliğine dikkat çekmektedir. Çağdaş uygarlıkların sahip oldukları trenler ve yollarında dolaşan otomobillerine karşılık merkep ve kağnılar ile rekabet edebilmenin mümkün olmadığını belirten Mustafa Kemal ulus devlet oluşturmada ve iktisadi kalkınmada ulaşım sisteminin gerekliliğine vurgu yapmıştır¹⁶. Kongrenin açılışında Mustafa Kemal'in ulaşım sisteminin gerekliliği konusuna değinmesine rağmen kongrede alınan kararlar arasında karayolu ulaştırma sistemlerini doğrudan ilgilendiren bir sonuç ortaya çıkmamıştır¹⁷.

Cumhuriyetin ilk yıllarında devletin her türlü yatırıma ve kaynağa ihtiyacı vardır. Ülkedeki tüm reel yatırımlar değerlendirilmiş ulusal kalkınma için kaynak aranmıştır. Bu anlamda her vadi ve düzensiz de olsa vadi boyunca akan su bile biriktirilip baraj yapılması konusunda değerlendirmeye alınmıştır. Ülke yönetimi kıt kaynaklardan elde edilen gelirin harcanması konusunda öncelik sırlaması yapmıştır. Bu sıralamada her ne kadar İktisat kongresinde konuyla ilgili direk bir sonuç çıkmamasına rağmen ulaştırma alt yapısının tesisine yönelik yatırımlar ilk sırayı almıştır. Ulaştırma tesislerinin oluşturulması ile ilgili çalışma ülkenin bayındırlık işleri içinde değerlendirilmiştir. Bu dönem ülke nüfus yerleşim ve üretim verileri de göz önünde bulundurularak kırsal kesim desteklenmiştir. Harcamaların bayındırlık işlerinden sonraki ikinci kalemi tarım ve sulama projeleridir. Cumhuriyetin ilk dönemlerindeki nüfusun büyük bir çoğunluğu tarım toplumdur. Bu nedenle tarımsal nüfus yol, proje olarak desteklenmeliydi. Bunu yakından gören yönetici kadro harcamaların ilk başına ulaştırma ve tarım sektörünü koymuşlardı. Ulaşımın en büyük pay demiryolu ağına bırakılmıştı. Karayollarının ve alt yapı çalışmalarının gelişimi ise yolun demiryoluna ve limana yakınlık derecesine bağlıydı.

16 A. Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat–4 Mart 1923)*, T.T.K. Basımevi, 2.baskı, Ankara, 1989, s. 67

17 *Türkiye İktisad Mecmuası*, II/13 (17 Mart 1923), s.s.299–301; Bkz., M. Ögüt Yazman, *Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, TİSA Matbaacılık, Ankara, 1974, s.s.46–47.

Atatürk Dönemi gayrisafi milli hâsılanın sektörel dağılımı şu şekilde belirlenmiştir¹⁸;

Yıl	Tarım	Sanayi	İnşaat sanayi	Ticaret	Ulaştırma ve Haberleşme
1923	1.270,20	310,2	81,1	202,1	94,9
1924	1.616,80	288,9	111,1	228,8	117,2
1925	1.706,20	345,9	141,2	270,1	136,9
1926	2.253,60	398,1	141,6	305	151,4
1927	1.565,30	480	180	315,2	150,7
1928	1.857,90	474,4	201	320,4	169,6
1929	2.643,30	493,3	239,5	335,4	194,5
1930	2.542,20	554,4	247,6	338,1	195,6
1931	2.907,90	636	165,2	370,1	205
1932	2.074,40	745,3	161,2	390	192,3
1933	2.527,50	882,4	188,1	435,4	213,1
1934	2.596,10	1.004,20	221,2	487,5	232,5
1935	2.435,00	1.000,60	214,5	481,1	230,2
1936	3.747,10	968	244,4	499,3	261,6
1937	3.611,60	1.062,80	252,6	540,4	288
1938	3.808,60	1.236,10	316,6	626,4	324,2
1939	3.957,00	1.440,80	318,1	659,8	355,4

Tablo – 2 Atatürk Dönemi gayrisafi milli hâsılanın sektörel dağılımı.

18 İstatistik Göstergeler 1923–1998, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, Ocak 2001, s.s. 576–585.

1923 ve 1938 yılları arasında genel bütçeden karayollarına ayrılan pay ise aşağıdaki tablodaki gibidir;

Yıllar	Genel Bütçe (lira)	Genel Bütçede K.arayol. Payı (%)	Genel Bütçede Bayındırlık Payı (lira)	Bayındırlık İçinde Karayol. Payı (%)	Karayolları Payı (lira)
1923	-		2 018 001		-
1924	140 433 369	12	17 385 888	10	1 800 000
1925	183 932 767	16	19 667 285	15	3 000 000
1926	190 103 554	11	14 279 631	15	2 150 000
1927	194 454 619	0,7	25 723 043	5	1 523 042
1928	207 169 388	0,5	32 717 788	3	1 087 600
1929	220 408 976	0,3	33 013 867	2	786 360
1930	222 646 523	0,3	33 705 976	2	800 000
1931	186 582 005	0,2	26 406 377	2	535 514
1932	169 146 747	0,2	10 046 993	3	360 440
1933	170 474 794	0,2	14 296 993	2	360 440
1934	184 075 636	0,1	12 402 807	2	287 920
1935	195 011 053	0,2	12 440 005	4	527 610
1936	212 755 580	0,4	14 670 790	7	1 028 000
1937	231 017 776	0,2	15 773 108	3	527 610
1938	249 954 020	0,2	8 892 040	7	704 160

Tablo 3: 1923-38 Arası Bütçeden Karayollarına Ayrılan Pay

Tablo 3'te devletin karayolları için ayırdığı kaynakların ne kadar yetersiz olduğu görülmektedir. 1923-1938 döneminde devletin gerek genel bütçe içinde gerekse bayındırlık yatırımları içerisinde karayollarına ayırdığı pay oldukça azdır. Bu dönem Türkiye'deki ulaşım, demiryolu ve deniz yolu endeksli olduğu için karayollarına yapılacak yatırımlar yolun limana ve demiryoluna yakınlığı ile ilgiliydi. Demiryolu ve limana yakın olan bölgelerdeki yerleşim birimleri ve yollar uzak olanlara nispeten daha gelişmiş durumdaydı. Ancak Cumhuriyetin ilk yılları özellikle 1925 ve 1926 yıllarında karayolları, bayındırlık yatırımları içerisinde %15'lik değer ile diğer alanlardan daha fazla pay almıştır. Bu pay ile ülkenin değişik bölgelerinde özellikle kırsal alanda yol yapım çalışmaları başlatılmıştır¹⁹.

19 Ö. Karacan, "Atatürk Döneminde Yapılan Karayolları, Barajlar ve Limanlar(1923-1938)",

Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde oldukça yetersiz bir hal alan ulaşım ağı işgal ve Milli Mücadele nedeniyle daha da kötüleşmişti. Türkiye Cumhuriyeti kuruluşunun ilk yıllarında Osmanlı İmparatorluğundan devir aldığı ulaşım ağını kullanmaya devam etti²⁰.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ve öncesinde pazar için üretim gelişmemiş durumdaydı. Bu nedenle ülkenin değişik yerleşim birimlerinde insanlar farklı üretim gücüne sahip olurken bir kısım bolluk içerisindeyken bir kısım ise kıtlık çekiyordu. Bu farklılığın temel sebebi ulaşım ağının özellikle karayolu ulaşımının iyileştirilememesidir²¹.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ürünlerin pazarlanarak elde edilen gelirin alt yapı hizmetlerinde kullanılması için geçerli olan ulaşım vasıtası tren yoluydu. Bu dönem için karayolu tren yolunu destekler nitelikte gelişmiştir. 1923 - 1938 yılları arasında karayolu ulaşım ağının geliştiğini görüyoruz. Bu gelişimde tren yollarının desteklenmesi konusundan daha çok Aşar Vergisi’nin kaldırılmasından sonra devreye giren “Yol Vergisi” etkilidir²². 1921 yılında kabul edilen “Tarik Bedeli Nakdisi” adlı vergi 4 iş günü yol çalışmasına katılmayı veya bedel ödemeyi gerektirmektedir. Bu verginin yerine 1925 yılında “Yol Mükellefiyeti Kanunu” ve 1929 yılında “Şose ve Vergiler Kanun”ları getirilmiştir. Yeni düzenlemeler gereğince 10 gün çalışma veya 8 Lira ödeme yapmak gerekmektedir. Bu sayede iş gücü ve nakit temininde nispi bir kolaylık sağlanmıştır²³.

Yol yapımı için Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarında birçok atılımlar yapılmıştır. Bu amaçla kanunlar, genelgeler çıkartılmış her yurttaş bu işte sorumlu tutulmuştur. Yol yapım çalışmalarında öncelik ekonomisi işlek, coğrafi olarak ticari kavşakları yüksek olan Aydın, İzmir, İstanbul ve Trabzon’a öncelik verilmiştir²⁴. Her ne kadar bu illere öncelik verildiyse de diğer yerleşim birimlerinde de halkın yolları düzenlemek için seferber olduğuna görmekteyiz.

Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, A.İ.İ.T Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005, s.s.36-40; Bkz., KGM (2006), *Stratejik Plan (2006-2010)*, www.kgm.gov.tr

20 Alptekin Müderrisoğlu, *Cumhuriyetin Kurulduğu Yıl Türkiye Ekonomisi*, T.C. Ziraat Bankası Yayınları, Ankara, 1998, s.94; Bkz., Erkan Serçe, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İzmir’de Belediye (1868-1945)*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, Ocak 1998, s.295.

21 Türkan Çetin, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Köy Sorununa Bakış: Köy Kanunun Çıkarılması”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.II/4-5 (1994-1995), s.s.30-31; Bkz., Bülent Durgun, *Atatürk Döneminde İzmir Ekonomisi 1923-1938, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, İzmir, 2006, s.246.

22 Birol Çetin - Serap Barış - Serap Saroğlu, “Türkiye’de Karayollarının Gelişimine Tarihsel Bir Bakış”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.1, S.1, s.s. 125-127.

23 İsmail Hüsrev Tökin, *Türkiye’de Köy İktisadiyatı*, Şefik Matbaası, 2.baskı, İstanbul, 1990, s.33; Bkz., Türkan Çetin, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Köylü Politikası (1923-1950)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 1997, s.43.

24 İsmail Hüsrev Tökin, *Türkiye’de Köy İktisadiyatı*, Şefik Matbaası, 2.baskı, İstanbul, 1990, s.33; Bkz., Türkan Çetin, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Köylü Politikası (1923-1950)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 1997, s.43; Ayrıca Bkz., Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3.baskı, İstanbul, Kasım 1994, s.128.

Özellikle köylerde yaşayan insanlar imece usulü ile kendi imkânları ile cumhuriyetin ilk yıllarında kazma ve kürek yardımıyla yollar açmışlardır. Ulaştırma tesislerinin modern seviyeye ulaşmasında da Cumhuriyetin ilk dönemlerinde kazma kürekle açılan bu yol çalışmaları önemli bir başlangıçtır.

Köyde Ulaşım; Çekim Hayvanlı Arabalardan, Koltuklu Minibüslere

Cumhuriyetin kurucu kadrosu, nüfusun büyük bir çoğunluğu köylerde yaşayan Türkiye’de öncelikle işe, köye yönelik kalkınma politikalarının belirlenmesiyle başladı. Amaçları büyük bir yıkıntı içinde devir aldıkları ülkelerini, çağdaş medeniyetler seviyesine erdirmektir²⁵. Öncü kadro işe, kalkınmayı amaç edinen eğitim politikaları üretmekle başladı. Bu amaçla Köy Enstitüleri, Sanat Mektepleri dönemin politikalarınca öne sürülen fikirler arasında en göze çarpanlardı²⁶. Öncü kadro, ülkenin ekonomik anlamda rahat bir duruma gelmesi için köylünün kalkınmasının şart olduğuna inandı. Bu inancın temelinde ise devletin kurulduğu yıllardaki Türkiye’nin nüfusunun yüzde seksenine yakınının köylerde yaşıyor olması vardı²⁷.

Cumhuriyetin ilk yıllarında köylerin en büyük sorunlarından birisi ulaşım sorunuydu. Köylü yetiştirdiği ürününü, en yakınındaki pazara taşımak için büyük çabalar harcıyordu. Bu dönemde köylerin çoğunun yolları yoktu²⁸. Köylü şehir ve çevre diğer köylerle ulaşımını kendi imkânları ile açtığı patika veya halk dilinde keçi yolu olarak nitelendirilen yollardan sağlıyordu²⁹. Uzun uğraşlar sonucunda, bir hayvanın geçebileceği kadar büyüklükte olan bu yollar yağmur ve kar yağdığında daha yükseklerden gelen suların açtığı oluklardan akan sel suları ile kayboluyordu.

İlk etapta ulaşım at sırtında yapıldı. Daha sonra at sırtında yapılan ulaşım, geniş yolların açılmasıyla yerini at, öküz vb. hayvanların çektiği arabalara bıraktı. Bu arabalar, ağaç ve demirin beraber kullanıldığı dört tekerlek, malzeme taşımaya yarayan kanatlar, arış ve çekim hayvanlarının koşulduğu

25 Aytül Tamer – Alanur Çavlin Bozbeyoğlu, “1927 Nüfus Sayımının Türkiye’de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımalar”, *Nüfusbilim Dergisi/Turkish Journal of Population Studies*, 2004, S.26, s.s 74-75; Bkz., Sami Yuca, “Cumhuriyet Döneminin İlk Nüfus Sayımına (1927) Göre Muş İlinin Nüfus Özellikleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Akademik Bakış Dergisi*, S.24, 2011, s.s. 4-6; Ayrıca bkz., M. Murat Yücesahin – R. Bayar – E. Murat Özgür, “Türkiye’de Şehirleşmenin Mekansal Dağılışı ve Değişimi”, *Ankara Üniversitesi Coğrafi Bilimler Dergisi*, C.II, S.I, 2004, s.s.23-25.

26 Candan ÜLKÜ, “Sanat Eğitimi, Sanat ve Köy Enstitüleri”, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.IV, S.II, 2008, s.s.38-40; Bkz., Lale Altınkurt, “Türkiye’de Sanat Eğitiminin Gelişimi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.12, 2005, s.s.128-129.

27 Asum Karaömerlioğlu, *Orada Bir Köy Var Uzakta –Erken Cumhuriyet Dönemi Köycü Söylem, İletişim yay.*, İstanbul, 2006, s.s.12-13.

28 Hasan Ali Koçer, “Türkiye’de Köy Eğitim ve Öğretimi”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C.7 S.1, 1974, s.s.91-92.

29 Ali Arslan, “Bir Köy Sosyolojisi Çalışması: Kavaközü Köyü’nün Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Sorunları”, *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.IV, S.I, 2003, 10-14.

“boyunduruk”tan oluşuyordu³⁰. Köylünün tarlasından ürününü evine getirmeye, pazara götürmeye ve her türlü ulaşımı için kullanılan bu arabalarda at ve öküzün olmadığı durumlarda inekler de koşuluyordu. Bu arabalardaki ahşap aksamının fazlalığı hızlı ve çevik hareket eden atların kısa zamanda bu arabaları parçalamalarına neden oluyordu. Bu nedenle bu arabalarda, genellikle öküzler kullanılmıştır. Ancak atlara göre çok yavaş hareket eden öküzler, ulaşımı zaman yönünden uzatıyordu. Çoğu zaman köylü en yakınındaki pazara gideceği zaman ya geceden, ya da bir gün öncesinde yola çıkıyordu. Bu durum köylüde bir bıkkınlık durumu ortaya çıkarıyordu. Ayrıca yolların topraktan olması, aşırı yağışların yol açtığı sel sularının oluşturduğu geniş oluklar ve bu suların getirip yol üzerine bıraktığı birikintilerin yolu kapaması, bıkkınlık durumunu daha da arttırıyordu.

Yavaş giden öküz arabaları nedeniyle uzun süre yollarda kalan köylünün ürünü, ilk tazeliğini bu yolculukta yitiriyordu³¹. Bu nedenle mahsul, gerçek eder parasının altında satılıyordu. Köylü, yollarda geçen zamanı azaltmak amacıyla atların koşumunu sağlayacak dayanıklı arabalara ihtiyaç duydu. Bu ihtiyacını demir’in daha çok kullanıldığı at arabaları ile giderdi. Bu arabalar köylerde bir zenginlik belirtisi olarak algılandı. Arabalar, şehirlerde ustalarınca özel olarak yapıp motifleniyordu. Bu özel yapım ve motif arabalara olan merakı, her geçen gün daha da artırdı. Köylerde iki koşumluk, motifli, demirden bir at arabası sahibi olmak her hane reisinin isteyebileceği bir durumdu. Bu arabalar ulaşımı büyük oranda kolaylaştırarak ürünlerin eskiye oranla daha erken pazara ulaşmasını sağladı. Ancak köylü ulaşım sorununu at arabalarıyla kısmen çözmüş olsa da, asıl sorun arabadan daha çok yolların bozuk olmasındandı. Yollar köylünün kendi imkânları ile açtığı yerlerden oluşuyordu. Yeni kurulan devlet her ne kadar karayolu yapım çalışmalarına ağırlık vermiş olsa da bütçeden ayrılan pay köy yollarına gelene kadar bitiyordu. Bu nedenle köylü, eskiden var olan ancak kullanıla kullanıla çukur ve tümseklerin bol olduğu yollarda uzun süre daha coğrafyayla baş başa kalmıştır.

Cumhuriyetten önce köy yolları ile ilgili çalışmalar ihmal edilmişti. Cumhuriyetin ilanından sonra ise ihmal edilmiş, kendi kaderine bırakılmış köylerin bayındır hale gelmesi için bazı kanunlar ve genelgeler çıkarılmıştır. Bu amaçla Köy Kanunu oluşturulmuş ve kanun 442 sayı ile yürürlüğe girmiştir. Kanun köy yolu yapımını muhtarlıklara veriyordu. Bu amaçla köylü imece usulü ile kazma kürek çalışmıştır. Ancak köylünün küreği ve kazmasıyla açtığı yollar dar, tümsekli ve uzun olmuştur³². Köylü en yakın kasabayla ve çevre köylerle ulaşımın sağlamak için açmaya çalıştığı yol üzerinde bir kaya ya da

30 “Bilecik İli Pazaryeri İlçesi Günyurdu Köyünde tarladan ürününü pazara götüren köylüler, (Kamil Ada) Çekim Hayvanlı Arabalarla Ulaşım...”

31 Ayşe Kelebek, (Kütahya – Akoluk Köyü) Tarladan topladığı ürünü pazara satmak için bazen sabahın erken saatlerinde köyünden hareket eden köylüler, çoğu zamanda gün ağarmadan yola çıkıyorlardı.

32 Sabrina Kayıkçı, “Cumhuriyet’in Kuruluşundan Günümüze Kadar Köye ve Köylüye Yönelik Olarak İzlenen Politikalar”, *Türk İdare Dergisi*, S.448, s.1-3.

sert bir kitle ile karşılaştığında günlerce kazması ve küreği ile uğraşmıştır. Çoğu zaman kitleyi düzleyemeyen köylü, yolu daha düz bir alana doğru taşıyarak yolu uzatmak zorunda kalmıştır³³.

Ulaşımındaki zaman kaybını at arabalarıyla en aza indirgeyen köylü, bozuk köy yollarında sık sık kazalar da yaşıyordu. Bunların en belirginini tekerleklerin fırlaması, ortadan esneme yapan ana direğin kırılması, yağın yağmurlarla çamur haline gelen yollara batılması ilk akla gelen kazalardandı. Köylü ulaşımı bu dönem için oldukça ağır şartlarda sürdürmekteydi. Köylü haftada bir gün olan, bağlı oldukları kazadaki pazara sadece ürününü satmak için değil, haftalık erzak ihtiyacını karşılamak içinde gidiyordu. Pazara ulaşmak için köyden özel olarak hazırlanan köyün en gösterişli at arabaları 9-10 kişilik gruplar halinde köylüyü pazara getiriyorlardı. Sabahın ilk ışıklarında başlayan yolculuk köyün uzaklığına ve yolun durumuna göre varış saatini etkiliyordu. Kış aylarında ise köylü, ulaşımını kızaklar yardımıyla sağlıyordu. Önde bir katır ya da atın çektiği kızak genelde at arabasına göre küçük bir yapıdaydı. Kızaklar özellikle kış aylarında bol kar alan dağ köylerinde ulaşımı sağlayan tek araçlardı. Köylü bu araçlar sayesinde, şehir ve çevre köylerle irtibatını sağlıyordu³⁴.

Cumhuriyetin kurucu kadrosu ulusal kalkınmanın temelinde, o dönem nüfus verileride gözönünde bulundurularak, köy kalkınmasında görmüştü. Ulusal kalkınmanın şartı olan köyün kalkınması için ise öncelikle köylüye ulaşılması gerekliydi. Köylüye cumhuriyetin projeleri iyi anlatılmalı ve benimsetilmeliydi. Bu ise ancak köylünün ayağına giderek veya köylüyü projelerin daha belirgin görülebildiği kasabalara kolayca gelmesini sağlayarak mümkün olabilirdi. Bu amaçla yapılacak ilk iş köy ulaşım şartlarının iyileştirilmesiydi. Yeni kurulan Cumhuriyet kurumsallaşma sürecini tamamladıkça gerek köylerdeki hizmette gerekse şehirlerdeki planlama işleri de o oranda artış gösterdi. Köy yolları ile ilgili yapılan çalışmalarda, yolları stabilize (oturtulmuş) kaplama yöntemi ile iyileştirilmesine karar verildi. Bu amaçla yollara kum ve topraktan oluşan karışım döküldü. Çukur ve tümsekleri düzeltme çalışmaları da devlet kanalıyla köylüye yaptırıldı. Böylece uzun zamandır bakım görmeyen yollar, daha kullanışlı hale geldi.

Yollardaki bu değişim ulaşımın daha da gelişmesini sağladı. Köy yollarındaki bu çalışmalar kasabalardan ve çevre köylerden satıcıların mallarını satmak için köylere gelmesini sağladı. Her hafta kasabaya erzak almaya giden köylü, yollardaki değişim ile ihtiyacı olan erzağının bir bölümünü bu yolla karşıladı. Böylece çevre köylerle karşılıklı gidiş gelişler, kasabayla ilişkiler daha da arttı. Köy ulaşımındaki bu değişim uzun yıllar ihmal edilen köylünün sosyal ve kültürel hayatında da değişiklikler yarattı. Daha önceleri ulaşımın zorluğu

33 Oya Köymen, *Cumhuriyet Döneminde Tarımsal Yapı ve Tarım Politikaları*, 75 Yılda Köylerden Şehirlere, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 1999, s.3-6; Bkz., Afet İnan, *Cumhuriyetin 50. Yılı için Köylerimiz*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1978, s.s.103-105.

34 Mustafa Kaymak, *Görüşme Tarihi*: 16.02.2000.

nedeniyle kasabaya gitmek oldukça zordu. Bu nedenle köylü, köylerinin dışındaki yerlerdeki gelişmelerden habersizdi. Ancak ulaşımdaki gelişme sayesinde bu habersizlik durumu kısmen de olsa ortadan kalktı. Yolların düzelmesiyle kasabadan ve çevre köylerden mal satmak için veya ziyaret için gelenlerden gelişmeler takip edilebiliyordu.

Bu değişim köylerin gerek çevre köylerle gerekse kasabayla olan etkileşimini arttırdı. Ulaşımdan kaynaklanan etkileşim her alanda kendini gösterdi. Köyler arasında kız alıp vermeler arttı. Giyim kuşamdaki çevre köyler ve kasabalar arasında etkileşim yarattı. Bazı köylüler kendi yerel giysilerinin yerine, kasabadaki tarza uygun olarak daha günlük ve hazır giysileri tercih eder oldular. Köylü ulaşımın kolaylığının yarattığı bu değişimin çok iyi farkındaydı. Bu nedenle ulaşımı kolaylaştıran her türlü araçları yakından takip ediyordu. Özellikle büyük kentlerde kullanılan motorlu araçlara karşı olan ilgi ve özenti çok fazlaydı. Büyük kentlere gidenlerden gördükleri araçları tasvir etmelerini isterlerdi. O kişilerde büyük kente gitmiş olmalarının verdiği özgüvenle abartılı bir dille köy kahvelerinde gördükleri motorlu araçları anlatırlardı. Köylü bu anlatılanları büyük bir dikkatle dinler ve ileride bu araçlara sahip olabilecekleri günlerin hayalini kurardı.

Türkiye, Cumhuriyetin kurulmasından sonra büyük bir devinim ile kalkınma projelerini belirlemiş ve bunları uygulamaya sokmuştur. Bu devinin ortaya çıkardığı canlılık ile hızlı bir değişim sürecine giren Türkiye’de her geçen gün motorlu araç sayısı çoğalmıştır. Özellikle, ilkel yollarla tamamen insan ve hayvan gücüyle yapılan tarım işlerinde büyük bir kolaylık sağlayan traktör, tüm yurttaki kullanılır hale gelmiştir. İlk başlarda sadece büyük kentlerde ve belirli kişilerde olan traktör, daha sonraları ulaşımın gelişmesi sonucu oluşan ekonomik canlılığın alım gücünü arttırmasıyla, kasaba ve köylerde de kullanılabilir hale gelmiştir. Ancak köylerin iktisadi yaşamındaki bu hareketlilik, sadece birkaç köylünün traktör alabileceği kadar alım gücü oluşturmuyordu. Traktör alan bu kişiler de diğerlerine göre hayvan ve toprak olarak daha varlıklı kişilerdi. Köye giren traktör, köy tarımsal faaliyetlerinde büyük oranda kolaylıklar sağladı. Günlerce elindeki hayvanı ve kara sabanıyla tarlasını sürmeye çalışan köylü, şimdi bir iki saat gibi bir sürede işini bitirebilmekteydi. Traktör köylerde sadece tarımsal faaliyetler için değil köylünün ulaşımının sağlanması noktasında da büyük kolaylıklar sağladı. Traktörün arkasına bağlanan römork sayesinde daha çok insan kasaba ve çevre köylere bir defada taşınabilir duruma geldi. Ayrıca köylü, hayvanların çektiği arabalara göre çok daha güçlü olan traktörlerle kasabalara, ürününün büyük bir kısmını taşıma fırsatı buldu. Köylü tüm tazeliği ile tarlasından topladığı ürününün tamamını ay gün römorka yükleyerek pazara getirebilmekteydi. Bu durum ürün sahibinin ve traktör sahibinin iktisadi yaşamına büyük bir canlılık getirdi. Kasabanın pazarı olduğu zamanlarda Römorkların üstü kapatılarak köylünün yağmurda ıslanmasına karşı tedbir alındı. Ayrıca yolcuların oturması için de teneke vb. yükseklik

oluşturabilecek malzemelerin üstüne düz tahtalar uzatıldı. Traktör, düğünlerde çeyiz taşınmasından, cenazenin mezarlığa götürülmesine kadar köyün her türlü aktivitesinde kullanıldı

Köydeki bu durum, öküz arabasından at arabasına geçişin yarattığı süreçten çok daha etkili ve hızlı gelişen bir değişim süreciydi. Köyler, ulaşımının büyük bir çoğunluğunu traktörlerle sağlarken şehirlerde koltuklu, traktöre oranla çok daha konforlu ayrıca da hızlı minibüs tarzı araçların kullanımı yaygınlaştı. Şehirlerde ulaşım artık konforlu araçlarla yapılabilir haldeydi. Ancak minibüs tarzı araçlar konforu bakımından köylünün her ne kadar dikkatini çektiyse de traktör gibi işlevsel kullanılamayacağından çok da tercih edilmiyordu. Sadece yolcu taşınabilen minibüsler, uzun süre köylerde kullanılmadı. Ancak ekonomik olarak rahat duruma geçen bazı köylüler şehirlerdeki bu araçları köylerden kasabalara yolcu taşımak amacıyla köye getirdiler. Böylece bu kişiler köyde tarımsal faaliyet dışında kendilerine yeni bir geçim kaynağı oluştururken köyün çevresel etkileşim sürecinin hızlanmasına da katkı sağlamış oldular. Böylece köylü, ulaşımını tamamen minibüs tarzı araçlarla sağlamaya başladı.

Sonuç

Cumhuriyetin ilk yıllarında karayolları ile ilgili çalışmalar yapıldıysa da ihtiyaç tam anlamıyla karşılanamamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı sonucunda mağlup olması arkasından Anadolu coğrafyasının işgal bölgesi haline gelmesi ülkedeki kıt olan bayındırlık faaliyetlerinin tahrip olmasına neden olmuştur. İşgalden sonra başlayan Milli Mücadele Döneminde de bu tahribat devam etmiştir. Ta ki yeni devlet kurulup yaraları sarmak, ülkeyi bayındır hale getirmek için toplantılar ve kongreler yapmasına kadar bu süreç sürmüştür. Yeni kurulan devlet ülkenin imar işleri ile yakından ilgilenmiş ve bununla ilgili kanun ve genelgeler çıkarmıştır. Mustafa Kemal Atatürk İzmir iktisat kongresinin açılışında bizzat değindiği ulaşım sistemlerinin gerekliliği konusu kongre sonundaki kararlarda her ne kadar yer bulamamış olsa da yönetici kadro ulaşım sistemlerinin gerekliliğinin farkındadır.

Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllarda karayolu ulaşım ağı Osmanlı Devletinden devir alındığı şekliyle demiryolu odaklıydı. Ağ genelde demiryolunu güçlendirmek amacıyla oluşturulmuştu. Demiryolları ise büyük kentler ve ticaret yolları üzerinde bulunuyordu. Böylece karayolu ulaşım ağının geliştiği noktalar da büyük kentler ve ticaret yollarıyla kısıtlı kalıyordu. Ancak kırsal alan özellikle köy yerleşim alanlarındaki karayolları için devletin yapmış olduğu kapsamlı bir çalışma direk olarak gözüküyordu. Köylü her zaman ki gibi kendisiyle baş başa bırakılmıştı. Daha sonraları çıkartılan köy kanunu ile de köy yollarının yapımı köy muhtarlıklarına veriliyordu. Köylü kendi imkânları ve devletin teşviki ile ulaşım ağını zenginleştirmeye çalışmış ve iktisadi hayatını çeşitlendirmiştir.

Köylerde çekim hayvanlarının kullanıldığı arabaların artması ve geniş yolların açılması köydeki tarımsal faaliyetlerin çeşitlenmesine ve ayrıca köy iktisadi yaşamının canlanmasına sebep olmuştur.

Arabaların henüz yaygın ve yolların kullanışlığı olmadığı zamanlarda köylü, ihtiyacı kadar ekim – dikim gerçekleştiriyordu. Araba ve yollardaki gelişmeler ile köylü, ihtiyacından fazla tarımsal faaliyet gerçekleştirmeye başladı. Köylü, arabaların malzeme taşımadaki kolaylığı sayesinde ihtiyacından fazlasını pazara götürme imkânı buldu. Ancak kullanılan arabalar önceleri öküzlerin sonraları da atların çektikleri arabalarından oluşuyordu. Bu arabalar, yavaş gidiyor, bu da ürünün yolda tazeliğinin bozulmasına ve zaman kaybına neden oluyordu. Ayrıca çekim hayvanlarının çektiği bu arabalar, taşıdığı ürün kapasitesi bakımından kısıtlıydı.

Türkiye’deki kalkınma süreçlerine dayalı politikalar uygulama alanı buldukça, tarımsal faaliyetlerde kullanılan motorlu araç sayısı da o derece artış gösterdi. İlk önce büyük çiftlik sahiplerince kullanılmaya başlanan traktör, köylerde yaygın olarak kullanılmaya başlayınca köydeki tarımsal hareketlilik, eskiyle kıyaslanamayacak derecede arttı. Traktör çekim hayvanlarının kullanıldığı arabalara göre çok daha işlevseldi. Köylü, önceden bir haftada bitiremediği çiftini, traktörle birkaç saat içerisinde bitirebilmekteydi. Ayrıca köylü, traktörle, ürününü pazara bir defada taşıyabiliyordu. Bu da ürünün, tazeliğinin bozulmamasını sağlıyordu. Köye traktörün girmesiyle köylü, tüm arazilerini değerlendirir hale geldi. Daha önceleri tarlayı işlemek, çift sürmek haftaları alırken motorlu makine bunu saatle ölçülebilecek zaman dilimine indirgemişti. Böylece köylüye diğer arazilerini değerlendirmesi için zaman ve kolaylık doğmuş oldu.

Tarladan toplanan mahsul aynı gün traktörlerle kasabadaki toplama merkezine ulaştırılırdı. Toplama merkezinde toplanan ürünler kalite durumuna göre ayrılır, arkasındanda büyük kentlere gönderilirdi. Bu ürünlerin bir kısmı iç piyasadaki ihtiyacı karşılamak maksadıyla ülke içinde belli birimlere dağıtılırken, büyük bir kısmı da yurt dışına ihraç edilmek maksadıyla limanlara ulaştırılırdı. İzmir limanı ürünleri toplandığı en önemli yerdi. Ürünlerin pazarlanması anlamında İzmir Limanı bir köprü görevi gören İzmir Limanı en Türkiye’nin en önemli limanıydı. Liman tarihin değişik dönemlerinde canlı ve tüccarların uğrak yeri olmuştur³⁵.

35 Kemal Arı, *Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri*, Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi yay., İzmir, 2008, ss.24-25.

KAYNAKÇA

I. Arşiv ve Kanunlar

Resmî Gazete, S.18435, 18.06.1984.

Köy Kanunu, No: 442, Kabul Tarihi, 18.03.1924, Yayımlandığı Resmi Gazete, 07.04.1924

5286 Sayılı Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğünün Kaldırılması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkındaki Kanun,

II. Salnameler

Devlet Salnamesi, Sene 1263, Posta Bölümü

III. Kitaplar Makaleler

ALTINKURT, Lale, “Türkiye’de Sanat Eğitiminin Gelişimi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.12, 2005.

ARI, Kemal, *Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri*, Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi yay., İzmir, 2008.

ARSLAN, Ali, “Bir Köy Sosyolojisi Çalışması: Kavaközü Köyü’nün Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Sorunları”, *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.IV, S.I, 2003.

AYBARS, Ergün, *Atatürk, Çağdaşlaşma ve Laik Demokrasi*, İleri Kitabevi Yayınları, 1.baskı, İzmir, 1994.

----- *Türkiye İktisad Mecmuası*, II/13 (17 Mart 1923).

----- *İstatistik Göstergeler 1923-1998*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, Ocak 2001

----- KGM (2006), *Stratejik Plan (2006-2010)*, www.kgm.gov.tr.(Erişim Tarihi 06.10.2006).

BEDİRHAN, Yaşar, “Türk Tarihinde İpek Yolu Hakimiyeti ve Çin’in Türkistan’ı ilk İstila Projesi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.1-8, 1992.

BORATAV, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2002)*, İmge Kitabevi, 7.baskı, Ankara, Ekim 2003.

ÇETİN, Türkan, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Köy Sorununa Bakış: Köy

- Kanunun Çıkarılması”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.II/4-5 (1994-1995).
- ÇETİN, Türkan, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Köylü Politikası (1923-1950)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 1997.
- ÇETİN, Birol – BARIŞ, Serap – SAROĞLU, Serap, “Türkiye’de Karayollarının Gelişimine Tarihsel Bir Bakış”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.1, S.1.
- DURGUN, Bülent, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye’de Karayolu Ulaşımı Ve İzmir Uygulamaları”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.V, S.13, 2006.
- DURGUN, Bülent, *Atatürk Döneminde İzmir Ekonomisi 1923-1938*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2006
- GÖKDAĞ, Mahir, “Kentsel Ulaşımında Karayolu ve Raylı Taşıma Sistemlerinin Bazı Önemli Faktörlere Göre Karşılaştırılması”, *II. Ulaşım ve Trafik Kongresi – Sergisi*, Türkiye Makine Mühendisleri Odası Bildiriler Kitabı, Yayın No: 242, Ankara, 1999.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, Ankara, 2002
- HEATON, Herbert, *Avrupa İktisat Tarihi*, C.II, (Çev: M.A.KILIÇBAY, Osman AYDOĞUŞ), Teori Yayınları, Ankara, 1985.
- İNAN, Afet, *İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)*, T.T.K. Basımevi, 2.baskı, Ankara, 1989.
- İNAN, Afet, *Cumhuriyetin 50. Yılı için Köylerimiz*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1978.
- İŞBİLİR, Ömer, “Osmanlı Ordularının İaşe ve İkmâlî: I. Ahmed Devri İran Seferleri Örneği” *Türkler*, C.X, Ankara, 2002
- KARACAN, Ö., “Atatürk Döneminde Yapılan Karayolları, Barajlar ve Limanlar(1923-1938)”, *Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, A.İ.İ.T Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, Ankara, 2005.
- KARAÖMERLİOĞLU, Asım, *Orada Bir Köy Var Uzakta –Erken Cumhuriyet Dönemi Köycü Söylem, İletişim yay.*, İstanbul, 2006.
- KAYIKÇI, Sabrina, “Cumhuriyet’in Kuruluşundan Günümüze Kadar Köye ve Köylüye Yönelik Olarak İzlenen Politikalar”, *Türk İdare Dergisi*, S.448.
- KOÇER, Hasan Ali, “Türkiye’de Köy Eğitim ve Öğretimi”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C.7 S.1, 1974.

- KÖYMEN, Oya, *Cumhuriyet Döneminde Tarımsal Yapı ve Tarım Politikaları*, 75 Yılda Köylerden Şehirlere, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 1999.
- MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, *Cumhuriyetin Kurulduğu Yıl Türkiye Ekonomisi*, T.C. Ziraat Bankası Yayınları, Ankara, 1998.
- ÖZCAN, Koray, “Anadolu’da Selçuklu Dönemi Yerleşme Tipolojileri Pazar ya da Panayır Yerleşmeleri”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.XI, S.1, 2006.
- ÖZCAN, Koray, “Anadolu’da Selçuklu Kentler Sistemi ve Mekânsal Kademelenme”, *METU-JFA*, S.2, 2006.
- ÖZCAN, Koray, “Ortaçağda Anadolu’nun İdarî Coğrafyasına Bakış Anadolu’da Selçuklu İdarî Birimleri”, *Ankara Üniversitesi Coğrafi Bilimler Dergisi*, C.III, S.1, 2005.
- PURTAŞ, Furat, “Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlıklarının 20. Yılında Orta Asya İle Güney Asya Arasında Modern İpek Yolu Projesi”, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara, 2011
- SERÇE, Erkan, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İzmir’de Belediye (1868–1945)*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, Ocak 1998.
- TAMER, Aytül – BOZBEYOĞLU, A. Çavlin, “1927 Nüfus Sayımının Türkiye’de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımalar”, *Nüfusbilim Dergisi \ Turkish Journal of Population Studies*, 2004.
- TEZEL, Y. Sezai, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3.baskı, İstanbul, Kasım 1994.
- TÖKİN, İ. Hüsrev, *Türkiye’de Köy İktisadiyatı*, Şefik Matbaası, 2.baskı, İstanbul, 1990.
- ÜLKÜ, Candan, “Sanat Eğitimi, Sanat ve Köy Enstitüleri”, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.IV, S.II, 2008.
- YAZICI, Nesimi, “Tanzimatta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.3
- YAZMAN, M. Ögüt, *Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi*, TİSA Matbaacılık, Ankara, 1974.
- YUCA, Sami, “Cumhuriyet Döneminin İlk Nüfus Sayımına (1927) Göre Muş İlinin Nüfus Özellikleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Akademik Bakış Dergisi*, S.24, 2011.
- YÜCEŞAHİN, M. Murat – BAYAR, R. – ÖZGÜR, E. Murat, “Türkiye’de Şehirleşmenin Mekânsal Dağılışı ve Değişimi”, *Ankara Üniversitesi Coğrafi Bilimler Dergisi*, C.II, S.I, 2004.

TEK PARTİ DÖNEMİNDE MİLLİYETÇİLİK VE CHP'NİN YEDİNCİ BÜYÜK KURULTAYI

Murat KILIÇ*

Özet

Türkiye Cumhuriyeti bir milli devlet olarak kurulmuştur. İmparatorluktan milli devlete geçiş sürecinde Cumhuriyeti kuranlar, Osmanlıdan devralınan toplumdan bir millet inşa etmek istemekteydi. Bunun için inkılabın iki enstrümanı olan milliyetçilik ve laiklik bir arada kullanılmıştır ve neticede ortaya laik bir milliyetçilik anlayışı çıkmıştır. Ancak çok partili hayata geçişle birlikte yaşanan liberalleşme Cumhuriyet Halk Partisinin milliyetçilik anlayışını da etkilemiştir. Cumhuriyet Halk Partisi 1947 kurultayında daha muhafazakar bir milliyetçilik anlayışını benimsemeyi denemiştir.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Laiklik, Tek Parti Dönemi, Cumhuriyet Halk Partisi.

NATIONALISM IN THE SINGLE PARTY PERIOD AND SEVENTH GENERAL ASSEMBLY OF REPUBLICAN PEOPLE'S PARTY

Abstract

Republic of Turkey was established as a national state. The founders of the Republic wanted to build a nation of the society that inherited from the Ottoman in the period of transition to national state. Therefore two instruments of the revolution were used together and as a result an of secular nationalism was emerged. But liberalization in the multy party period affected the nationalism. Republican People's Party convention in 1947 has tried to adopt a more conservative nationalism approach.

Keywords: Nationalism, Secularism, Single Party Period, Republican People's Party.

* Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, (muratkilic@sdu.edu.tr).

Giriş

“İmparatorluktan milli devlete geçiş” ifadesi belki de Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu söz konusu iken kullanılan en yaygın cümledir. Bu ifade ile sadece değişen/değiştirilmek istenen devlet yapısına değil aynı zamanda bir toplum yapısına atıfta bulunulur. Yani bu cümle, aynı zamanda klasik ancak etkili tabir ile “ümmetten millete geçiş”in de ifadesidir. Nitekim Türkiye örneğinde bu geçiş 1923 sonrası Cumhuriyetin kurucu kadroları tarafından bir inşa süreci olarak tezahür etmiştir. Cumhuriyeti kuranlar önce milli devleti daha sonra ise bu milli devletin “millet”ini inşa etme yoluna gitmişlerdir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki bu bir tercih değil zorunluluktur. Çünkü 1923 itibariyle Türkiye’de Avrupa’daki örneklerde olduğu gibi devletini arayan bir millettten bahsetmek mümkün değildir. O halde milleti arayan ve inşa eden bir devletten söz etmek daha anlamlıdır. İşte toplum mühendisliği olarak nitelenebilecek bu süreçte Cumhuriyetin kurucu kadrolarının kullandığı iki temel enstrüman milliyetçilik ve laiklik olmuştur. Bu iki ilke her ne kadar yazılı olarak daha sonra resmi hale gelmiş ise de 1923’ten itibaren toplumu dönüştürmek için yoğun olarak kullanılmıştır. Hatta bu yoğunluk ve birliktelik öylesine fazladır ki çoğu alanda inkılâbın lokomotif, ayrılmaz nitelikleri haline gelmişlerdir. Ana referans Atatürk olmakla birlikte CHP’nin içindeki önemli isimler bu laik milliyetçilik anlayışına katkıda bulunmuşlardır. Tek partili dönemde parti içinden ve değişik milliyetçi gruplardan itirazlara rağmen bu milliyetçilik anlayışı, 1945 sonrası dönemde tartışılmaya başlanmıştır. Bu tartışmaların ekseninde tek partili dönemde bu tarz bir milliyetçiliğin karşısında olan ve 1940’ların ikinci yarısına kadar bir dip akıntı olarak varlığını sürdüren Türkçü-Turancı ve Anadoluçu çevreler vardır. Ancak esas ilginç olan bu milliyetçilik anlayışının CHP içinde de ciddi tartışmalara yol açmasıdır. Bu tartışmalar 1947’deki CHP Yedinci Büyük Kurultayında gün yüzüne çıkmış ve tek parti dönemi CHP’nin milliyetçilik anlayışında bir değişime ve dönüşüme gidilme kararı alınmıştır.

1. Tek Parti Dönemi Milliyetçiliği ve Laik Niteliği

Safa’nın ifadesiyle Atatürk’ün yaptığı büyük ameliyatın sonucunda *artık varlığından eser kalmayan şariat ve saltanat otoritelerine boyun eğmeyen, kendi prensibine ait kıymetlerden zırnık vermeyen, müstakil ve kendi kendine bol bol kâfi bir milliyetçilik doğuyordu*¹. Bu ameliyatın yöntemi inkılâptı. İnkılâbın en önemli ayaklarından bir tanesini de milliyetçilik oluşturunuyordu. Milliyetçilik, laiklik ile birlikte eski ümmet yapısından sıyrılmak için bir araç olarak görüldü. Klasik ama etkili bir tabirle ümmetten millete geçiş için bu gerekli görülüyordu. Toplumu birbirine bağlayan unsur ümmet değil millet olacaktı. Bunun için bir millet ve

1 Peyami Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, Ankara 1996, s.53.

bu millete ait bir milliyetçiliğe ihtiyaç vardı. Bu, devrimi gerçekleştiren kadro tarafından inşa edilmeye çalışıldı. Neticede bugün “Tek parti milliyetçiliği”, “Atatürk Milliyetçiliği”, “Resmî Milliyetçilik” gibi farklı isimlendirmelere tabi tutulan bir Türk Milliyetçiliği tezahür etti.

Bu tezahür ya da daha doğru bir tabirle inşa sırasında ana referans Atatürk'ün bizatihi kendisidir. Subjektif bir millet anlayışını² benimseyen Atatürk milleti şu şekilde tarif eder: “Zengin bir hatıra mirasına sahip olan, birlikte yaşamak hususunda ortak arzu ve bunu kabulde samimi olan ve sahip olunan mirasın korunmasına birlikte devam hususunda istek ve dilekleri ortak olan insanların birleşmesinden oluşan topluma millet adı verilir”³. Atatürk, o gün için Türkiye'nin gerçeklerine uygun bir tanımla benimsemiştir. Nitekim her ne kadar Osmanlı'ya nazaran homojen bir nüfus devralınsa da tam bir saflıktan söz edilemeyeceği için iradeye bağlı subjektif bir tanım ortaya koymuştur. Milliyetçilik ise Atatürk'e göre “İlerleme ve gelişme yolunda ve milletlerarası temas ve ilişkilerde, bütün çağdaş milletlere paralel ve onlarla uyum içinde yürümekle beraber, Türk milletinin özel karakterini ve başlı başına bağımsız kimliğini korumaktır”⁴.

Bu millet ve milliyetçilik görüşleri çerçevesinde Atatürk, Türk milletinin oluşumunda etkili olan tabi ve tarihi olguları şu şekilde sıralar: a) Siyasal varlıkta birlik b) Dil Birliği c) Yurt Birliği d) Irk ve köken Birliği e) Tarihi yakınlık e) Ahlakî Yakınlık⁵. Görüldüğü üzere Atatürk milleti oluşturan unsurlar arasında “din”e yer vermemektedir. Atatürk millet tanımına din ögesini dâhil etmemesini şöyle açıklar: “Türkler İslam Dinini kabul etmeden önce de büyük bir millet idi. Bu dini kabul ettikten sonra, bu din, ne Arapların, ne aynı dinde bulunan Acemlerin ne de sairenin Türklerle birleşip bir millet teşkil etmelerine tesir etmedi. Bilakis, Türk milletinin milli bağlarını gevşetti, milli heyecanını uyuşturdu. Bu pek tabi idi. Çünkü Muhammed'in kurduğu dinin amacı bütün milliyetlerin üzerinde hepsini kapsayan bir ümmet siyaseti idi”⁶. Bu ifadelerden Atatürk'ün millet ve ümmet anlayışının temeli olan dini, birbiriyle bağdaşmayan kavramlar olarak gördüğü sonucu çıkarılabilir. Yine aynı şekilde dinin birleştirici bir rol oynadığını düşünmediği görülmektedir. Pratikte ise daha başka ve de haklı nedenler mutlaka sunulabilir. Ancak neden ne olursa olsun Atatürk'ün ortaya koyduğu milliyetçiliğinin vasıflarından biri laikliktir.

Benzer millet tanımlarını CHP'ye ait resmî metinlerde de görmek mümkündür. Milliyetçilik CHP'nin ilk açıklanan ilkelerinden biridir. CHP ilk

2 Subjektif millet tanımı Ernest Renan tarafından kuramsallaştırılmış bir kavramdır. Renan, milleti “Akliselim ve yüreği sıcak insanların ortak vicdan bilinciyle oluşturdıkları geniş topluluk” olarak tanımlar. Yani milleti somut olmayan bağlarla bağlanmış insan topluluğu olarak görür ve milliyetçiliği de bu topluluğun millet olma isteği olarak nitelendirir. Bkz.: Ernest Renan, *Nutuklar ve Konferanslar*, (Çev.: Ziya İhsan), MEB Yay., Ankara 1946, s.s.119-120.

3 Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, AAM Yay., Ankara 2000, s.35.

4 İnan a.g.e., 64.

5 İnan, a.g.e., s.32.

6 Ahmet Taner Kışlalı, *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*, İmge Yay., Ankara 2007, s.47.

kez 1927’de yayınlanan nizamnamesinde milliyetçi olduğunu deklare etmiştir. Ancak ilk programını 1931’de yayınlayan CHP, ilk kez bu programda milleti resmi olarak tanımlamıştır. 1931 tarihli CHP programı milleti “*dil, kültür ve mefkûre birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasi ve içtimai heyet*” şeklinde tanımlamaktadır⁷. CHP programındaki bu tanım CHP’nin dönemin tek siyasi aktörü olması bakımından önemlidir.

Nitekim milliyetçilik ve laiklik kurucu kadro için inkılâbın en önemli araçları olarak görülmüştür. CHP genel sekreteri olan ve 1930’larda üniversitede İnkılâp Tarihi derslerini vermekle görevlendirilen *Recep Peker*, *İnkılâp Tarihi Ders Notlarında* yeryüzünün arılık ve baylık bakımından üstün bir ulusu olarak nitelediği Türkleri yaşanan inkılâp sayesinde yüksek bir hızla yokluktan varlığa, düşkünlükten onura ve üstünlüğe doğru gittiğinden bahsediyordu⁸. Bir diğer yandan ise Peker, *bu arı ve üstün millete esas kimliğini veren Türk inkılâbına* vurgu yapmaktaydı. Nitekim Peker’in görüşleri dikkate alındığında inkılâp ve milliyetçilik gibi kavramlar beraber düşünülebilir ve birbirini destekleyici ya da kapsayıcı bir fonksiyona sahip olabilirdi. Peker’e göre *inkılâp, bir sosyal bünyeden geri, eğri, fena, eski, haksız ve zararlı ne varsa bunları birden yerinden söktüp onların yerine ileriye, doğruyu, iyiyi, yeniyi ve faydalıyı koymaktır. Fakat koymak yeterli değildir. Onları öylece koyduktan sonra büyük bir sıcaklıkla davaya yapışıp sökülen şeylerin geri dönememesini, konan şeylerin yaşamasını, yerleşmesini temin edecek bir sistem kurmak ve işletmek de inkılâbın değişmez şartıdır. Bu şart olmadıkça fenalıkların, geriliklerin yerine iyiliklerin ve ileriliklerin konması gelip geçici bir hadise değersizliğine iner ve eski fenalıklar daha geniş tahrip tesirleri ile geri döner*⁹. Nitekim ümmetten millete geçişte inkılâbın getirdiği bir yenilikti. Dolayısıyla diğer yenilikler gibi millete ve milliyetçiliğe sahip çıkılmalıydı.

Mahmut Esat Bozkurt da Peker’e paralel olarak milliyetçiliği ve laikliği inkılâbın ayrılmaz parçası/aracı olarak görür. Hatta milliyetçiliğe bu manada çok önemli bir misyon yükler. Bozkurt Türk İnkılâbı ve milliyetçilik konusunda şunları söyler: *Atatürk ihtilalinin ayırıcı özelliği, Türk milliyetçiliğidir. Türk olmaktadır. Maziye bu prensip tasfiye etti. Yeniliği bu prensip getirdi. Bütün Türk ihtilali bütün eserleriyle bu prensibe dayanıyordu. Bundan en küçük bir sapma geriliğe dönmektir ve ölümdür. İşte bütün bunlardan dolayı Bizanslaşan saltanatın, Türk olmayan Osmanlı saltanat ve hilafet idaresinin asırlar içinde kısaca anlamı şudur: Türk’ten başka unsurların kuvvetlenmesine yarayan, bunlarla beraber ve yaşatmak, yaşamak için Türkü sömüren bir varlık. İşte bundan dolayıdır ki, Atatürk ihtilali, Bizanslaşan saltanatı, vatansız ve milliyetsiz hilafeti kaldırdı. Ve bütün bunlardan dolayıdır ki, milliyetçiyiz, cumhuriyetçiyiz, laikiz*¹⁰. Bozkurt, milliyetçilik ile birlikte laiklik ve cumhuriyetçiliği de birlikte ele almaktadır. Nitekim bu üç ilke’nin Türk inkılâbı

7 Taha Parla, *Türkiye’de Siyasal Kültür’ün Resmi Kaynakları*, C.III, İletişim Yay., İstanbul 2003. s.201.

8 Recep Peker, *İnkılâp Tarihi Ders Notları*, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yay., İstanbul 1997, s.207.

9 Peker, *a.g.e.*, s.211.

10 Mahmut Esat Bozkurt, *Atatürk İhtilali I-II*, Kaynak Yay., İstanbul 2008, s.227.

içerisinde yüklendiği görev, maziye tasfiye etmektir. Ona göre bu üç ilke, ümmet halinde yaşayan ve Osmanlı sıfatı taşıyan bir toplumu “Türk”e çevirmiştir. Bozkurt’un ifadesiyle “*Osmanlı İmparatorluğu yerini Osmanlı Cumhuriyetine değil, Türk Cumhuriyetine bıraktı. Teşkilatı Esasiye göre Osmanlı yok Türk vardır. Memalik-i Osmaniye yok, Türkiye vardır, Türklük vardır*”¹¹.

Bu fonksiyonu ile milliyetçilik, Bozkurt tarafından ilerlemenin de yolu olarak görülüyordu. Bozkurt’a göre CHF’nin Türk milliyetçiliğine dayanan siyaseti, baştanbaşa yeni bir vatan yaratmıştı. Bu vatanda siyasal, sosyal ve ekonomik egemenlik Türklerindi ve gittikçe de Türkün olacaktı. Ancak yapılan tüm yeniliklere rağmen eskiler vardı. Fakat yapılan yenilikler bir asrın kaldıramayacağı kadar kesif ve ağırdı. Bütün bir mazinin tasfiyesiydi¹². Bozkurt ilerleme önündeki en büyük engeli “eski”den kalan unsurlar olarak görmektedir. Eski ve yeni ona göre tamamen zıt kavramlardı ve bir arada bulunması mümkün değildi. Dolayısıyla ilerlemenin en önemli yolu mazinin tasfiyesiydi. Bunu gerçekleştirirken de cumhuriyetçilik, laiklik ve milliyetçilik başrolü oynuyorlardı.

Bu iklim içerisinde idealist devlet adamları ve aydınları İslam tesirinden kurtulmuş bir milliyetçiliği, milli bir kültüre ve evrensel bir anlayışa götüren bir yol olarak görüyorlardı. Cumhuriyet milliyetçilik ilkesinin rehberliğinde yeni bir hayata başlayacaktı. Bu yüzden geçmişle ve onunla ilgisi bulunan her şeyle ilişkisini kesmeye çalışıyordu. Osmanlı ile bu bağları koparılırken, bağın sağlandığı en önemli kanala hücum edilmişti. Bu kanal dindi. Nitekim bu noktada resmi sıfatının tekelindeki milliyetçilik Karpas’ın ifadesiyle *rasyonalist, laik ve materyalist yani sadece ufak bir aydın zümrenin kabul edebileceği bir hüviyete sahip oldu*¹³.

Böylesine bir yaklaşım, şüphesiz milliyetçilik ve din arasında bir gerilim yaratmıştı. Ancak bir yandan bu gerilimi aşmak diğer yandan ise böyle bir milliyetçilik anlayışının işlevini yerine getirmesi, yani ümmet toplumundan millet toplumuna geçişi sağlamak için üç aşamalı bir yol izlenmiştir. Birincisi İslam dininin akılcı bir din olduğuna dikkatler çekilmiştir. Atatürk, Balıkesir’de Paşa camiinde halka, “*İnsanlara feyz ruhu vermiş olan dinimiz son dindir. Ekmel dindir. Çünkü dinimiz akla, mantığa, hakikate tamamen tevafuk ve tetabuk ediyor*” demektedir. Yine Fransız bir yazarın sorduğu soru üzerine, Türkiye’nin siyasetinde dine aykırı hiç bir şey olmayacağını söylemekte ve şöyle devam etmektedir: “*Türk milleti daha dindar olmalıdır, yani bütün sadeliği ile dindar olmalıdır, demek istiyoruz. Dinimize bizzat hakikate nasıl inanıyorsam, buna da öyle inanıyorum. Şuura muhalif, terakkiye mani, hiç bir şey ihtiva etmiyor*” diyerek İslam’ı akılcı gösterme çabasını ortaya koyuyor ve devam ediyor: “*Türkiye’ye istiklalini veren bu Asya milletinin içinde daha karışık, suni, itikadat-ı batıladan ibaret*

11 Hakkı Uyar, *Sol Milliyetçi Bir Türk Aydını Mahmut Esat Bozkurt*, Büke Yay., İstanbul 2000, s.115.

12 Uyar, a.g.e., s.115

13 Kemal Karpas, *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yay., İstanbul 1996, s.209,211.

bir din daha vardır. Fakat bu cahiller, bu acizler sırası gelince tenevvür edeceklerdir. Onlar ziyaya takarrüp edemezlerse kendilerini mahv ve mahkûm etmişler demektir. Onları kurtaracağız"¹⁴. Burada ilk olarak din ile olan gerilimi aşabilmek için yapılan ilk ve esas iş, İslam'ın değil; fanatiklerin ve fanatikliğin reddedildiğinin belirtilmesidir¹⁵. İkinci olarak çıkarılabilecek sonuç ise Oran'a göre milliyetçi ideolojinin, dinin toplum içinde aldığı biçime, yani popüler dine ve onun içinde örgütlendiği kurumlara saldırıya geçeceğidir. Nitekim milli devleti kurmanın bir parçası olarak resmi din kurumu yani halifelik kaldırıldıktan sonra milliyetçi ideoloji popüler din kurumlarına karşı çıkmış ve onun yerine çağdaşlaşma anlayışının kabul edilmesini istemiştir. Fakat bu kadarı da toplumun eski temellerinden sıyrılması için yeterli olmayacaktır. Üçüncü aşamada milliyetçi ideoloji, resmi din ve popüler dinden sonra din eğitimi konusunda da güçlü bir "aşırı din" ya da "dinci" karşıtı tutum izlemiştir. İlahiyat mektebi 1925'te 284 öğrenciye sahipken 1926-1933 arasında bu sayı 20'ye düşmüştür. 1941'de ise öğrencisi kalmadığı için bu okullar kapatılmıştır. Atatürk'ten sonra da bu durum, CHP iktidarının son dönemlerine kadar devam edecektir¹⁶.

Bütün bunlara rağmen dinin millet ve milliyetçilik anlayışındaki rolü konusunda tartışma yaratan nokta, 1930'ların başına kadar hala milletin İslam dini ile özdeş olmasıdır. Bir yandan aşırı dini karşısına alan bir anlayış hâkimken diğer yandan, Türk olarak kabul görmenin ölçütü hala Müslüman olmaktan geçmektedir. Her ne kadar anayasada Türk olmanın koşulu¹⁷ Müslüman olmaya bağlanmadıysa da fiiliyatta durum Lozan'da resmileşmiş tavrın devamıdır. Lozan'da azınlık olarak sadece gayrimüslim gruplar kabul edilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki uygulamalarda da ölçüt değişmemiştir. 1923 yılında Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan nüfus mübadelesinde ana dilleri Türkçe olan ve ırk bakımından da Türk olan Karamanlı Türklerin sadece Hristiyan Ortodoks oldukları için gayri Türk olarak kabul edilmiş ve mübadeleye dâhil edilmişlerdir¹⁸. Benzer bir örnek, 1930 sonrası dönemde Romanya'daki Ortodoks Hristiyanlık inancına mensup Gagavuz Türkleriyle ilgilidir. Gagavuz Türklerinin Türkiye'ye göç ettirilmesi için dönemin Bükreş

14 Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği, Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme*, Dost Kitabevi, Ankara 1988, s.s.153-154.

15 Nur Betül Çelik, *Kemalizm:Hegemonik Bir Söylem, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce(Kemalizm)*, C.II, İletişim Yay., İstanbul, 2004, s.86.

16 Oran, *a.g.e.*, s.154.

17 Türk tanımı, 1924 Anayasasının 88. maddesinde şu şekilde yer almıştır: "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk itlak olunur. Türkiye'de veya hariçte bir Türk babanın sulbünden doğan veyahüt Türkiye'de mütemekkin bir ecnebi babanın sulbünden Türkiye'de doğup da memleket dâhilinde ikamet ve sinni rüşte vusulünde resmen Türklüğü ihtiyar eden veyahüt Vatandaşlık kanunu mucibince Türklüğe kabul olunan herkes Türktür". Suna Kili, A.Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri(Sened-i İttifaktan Günümüze)*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2000, s.138. Ayrıca bu madde üzerindeki tartışmalar için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C: 8/1, s.s.908-911.

18 Bu konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Yonca Anzerlioğlu, *Karamanlı Ortodoks Türkler*, Phoneix Yay., Ankara 2003.

Elçisi Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Ulus gazetesi yazarı Yaşar Nabi Nayır'ın teşebbüslerine ve propagandalarına karşın, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti bunlara itibar etmemiş Gagavuz Türklerinin göçüne izin vermemiştir¹⁹.

Bu çelişkili tavır, dönemin şartları içerisinde değerlendirildiğinde anlaşılabilir. Her şeyden önce Lozan'da belirlenen statüye göre azınlıklar sadece gayrimüslimlerden müteşekkildi. Dolayısıyla yurda göçüne izin verilecek gayrimüslim unsurların yeni azınlıklar oluşturma riski ve ihtimali vardı. Bu risk ve ihtimal, nüfusun daha homojen olmasını isteyen ve bir millet inşa etmeye çalışan cumhuriyet için sıkıntı yaratabilirdi. Bir diğer yandan her ne kadar dine, milleti belirleyen etmenler arasında yer verilmese de, cumhuriyet gerçeklere yüzünü dönmemiş ve pratikte ortak kültüre uyum için dinin önemli bir vasıta olabileceğini düşünmüştür. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki 1930'lardan sonra İslam, yerini Türk diline bırakmıştır. Üçüncü ve son olarak ise cumhuriyetin pragmatik tavrından söz edilebilir. Cumhuriyet, milleti din esasına göre belirlese de, bunun hiçbir zaman sosyal hayata ve siyasete yansımına müsaade etmemiştir. Yani popüler dine ve dini kurumlara müsaade etmezken, nominal anlamda dinin getirdiği faydalara sırtını dönmemiştir. Kendi çizdiği sınırların ve kontrolünün dışında bir din anlayışına müsaade etmezken, mübadele örneğinde olduğu gibi dini yeri geldiğinde milleti tanımlarken sadece devlet olarak kendisi kullanmıştır. Ancak bunun, dönemin genel karakterini ve özellikle içeride uygulanan laik millet ve milliyetçilik anlayışına zarar verecek bir duruma yol açmasına müsaade edilmemiştir.

2. Çok Partili Dönemde CHP ve Yedinci Büyük Kurultay

Türkiye'de 1945 sonrası ciddi bir liberalleşme dalgası görülmüştür. Bu dalgadan CHP'nin masun kalması beklenemezdi. Tam tersine dalgayı oluşturan rüzgar bizatihi CHP'nin kendisiydi. Öncelikle siyasal alanda tarihi bir kararla çok partili yaşama geçildi. Demokrasiye geçişin ilk sinyalleri, Cumhurbaşkanı İnönü'nün 19 Mayıs 1945 tarihli konuşmasında kendini göstermiştir. Çok partili hayata geçiş için bir dönüm noktası olarak nitelenen bu konuşmada İnönü, "*memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir*" ifadelerini kullanmaktaydı. 1945'te çok partili hayata geçilme kararı alınmış ve bu sürecin ilk muhalefet partisi olan *Milli Kalkınma Partisi* kurulmuştu. Böylece resmen çok partili hayata geçilmişti. Ancak bu parti, ne iktidar, ne de daha sonra muhalefet tarafından ciddiye alınmıştı. Dolayısıyla gerçek manada çok partili hayata geçiş, 7 Ocak 1946'da *Demokrat Parti*'nin kurulmasıyla gerçekleşti. Parti programında ülkede demokrasinin geniş ve ileri ölçüde gerçekleşmesini sağlamaya yönelik vaatlere, temel hak ve özgürlüklere ve dernek kurma özgürlüğü gibi konulara yer verilmişti²⁰.

19 Önder Duman, "Atatürk Döneminde Romanya'dan Türk Göçleri(1923-1938)", *Bilig*, 2008 Bahar, S.45, s.40.

20 Cemil Koçak, *Türkiye Tarihi*, C.4, Edit Eser, Cem Yay., İstanbul 2005, s.s.171-181

10 Mayıs 1946'da CHP'nin ikinci "olağanüstü kurultayı"nda ise 1938'den itibaren kullanılan ve İnönü'ye verilen "Millî Şef" ve "Değişmez Genel Başkan" unvanları kaldırıldı. Bu, şeklen de olsa Millî Şef döneminin sonu anlamına geliyordu. Ancak Millî şeflik, her ne kadar kâğıt üzerinde kalksa da pratikte bunun ortadan kaldırılması ve millî şefliğin etkilerinin sona ermesi, tedricen gerçekleşti. Yine de şeflik gibi totaliter bir algı oluşturan ve çoğu zaman da bu fırsatı tanıyan kavramların ortadan kalkması, liberalleşme açısından önem arz etmektedir. Öte yandan aynı kurultayda, siyasal hayatın çok partili hayata uyum sağlaması için bazı önemli değişikliklerin bir an önce yapılması gerektiği açıkça belirtildi. Buna göre, sınıf esasına dayalı dernek ve siyasal parti kurma yasağı kaldırılarak, tek dereceli seçim sistemi kabul edildi²¹. CHP içindeki bu liberalleşme sadece bunlarla sınırlı kalmadı. 15 Ekim 1946'da *Hilmi Uran, Nafi Atıf Kansu*'nun yerine CHP genel sekreterliğine getirildi. Bu değişiklik CHP içindeki aşırılara karşı bir tedbir olarak nitelendirildi²². 1947 sonlarında CHP'nin radikal isimlerinden biri olarak değerlendirilen Recep Peker, parti içindeki ılımlıların muhalefeti nedeniyle başbakanlıktan istifa etmiş ve yerine daha liberal bir isim olan *Hasan Saka*, hükümeti kurmuştur²³.

Bütün bunlar olumlu gelişmelerdi. Ancak liberalleşme açısından esas kırılma noktası CHP'nin 17 Kasım 1947'de Ankara'da toplanan *Yedinci Büyük Kurultayı*'dır. Bu kurultay parti içi yeni siyasal düzenlemeler bakımından çok önemlidir. Koçak'ın ifadesiyle CHP'nin geleneksel bürokratik ve otokratik yapısı kırılmak istenmiş, parti içi siyasal mekanizmaların, çok partili hayata uyum sağlamasına çalışılmıştır. CHP'nin yeniden örgütlenme ve yeniden oluşma sürecine girmek istediği anlaşılmaktadır²⁴. Kurultayın önemini önceden belirten bir yazısında Hüseyin Cahit şöyle diyordu: "Bu kurultay ile CHP bünyesinde, teşkilatında esaslı bir değişiklik olacak ve demokratik ruh demokrasiyi 24 sene evvel ilan eden ve nihayet onu geliştirmek ve mantiki neticesine erdirmek kararı Halk partisi içinde hâkim kesilecektir"²⁵. Bu kurultayda CHP, çok partili sistemin gereklerine kendini yeniden uyarlamaya çalıştı. Parti örgütü koyu merkezîyetçilikten uzaklaştırıldı. Parti görevlileri artık geçmişte olduğu gibi atanmakla değil, seçimle gelmeye başladı. DP ile yarışabilmek için partinin devletçilik ve laiklik ilkelerinin yeniden gözden geçirilmesine karar verildi. Hatta kurultayda söz konusu ilkeler üzerinde ciddi değişiklikler yapıldı. Kurultayda tartışma konuları arasında yer alan milliyetçilik konusunda da aynı anlayışı görmek mümkündür. CHP içerisinde bu kavramın yeniden yorumlanması ve konjonktüre uygun tanımlar yapılması gerektiği fikri, ön plana çıkmıştır.

21 Koçak, *a.g.e.*, s.s.181-182.

22 Feroz, Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1976, s.26.

23 Esma Torun, *II.Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'de Kültürel Değişimler*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yay., Antalya 2006, s.272.

24 Koçak, *a.g.e.*, s.189.

25 Ahmad, *a.g.e.*, s.38.

Kurultayda milliyetçilik tartışmalarında öne çıkan hususlar, beynelmilelçilik, ırkçılık ve milliyetçiliğin ananevi ve manevi boyutudur. Her şeyden önce milliyetçiliğin bir taassuba yer vermemesi gerektiği bununla birlikte Türk milliyetçiliğinin beynelmilel bir karakterde olmadığını, bilakis bu akıma karşı olması gerektiği vurgulanmıştır. *Orhan Seyfi Orhon*, *Kozmopolitleri*, “milletim nevi beşerdir, vatanım ruyu zemin diyen fertçiler ve dünyacılar” olarak niteleyerek böyle bir anlayışın milliyetçiliğe zarar vereceğini, çünkü bu anlayışın millet gerçeğini inkâr ettiğini, oysa insanın içtimai bir mahlûk olarak millet halinde yaşadığını²⁶ belirtir. Millet gerçeğinin inkârını eleştirir. Türk milliyetçiliğinin her türlü kozmopolit akıma karşı olması ve kendini savunması fikri kurultayda hâkim görüştür. Şüphesiz bu kozmopolit fikirlerin başında komünizm gelmektedir.

Kurultaydaki Milliyetçilik tartışmalarının ayaklarından bir tanesini de ırk ve ırkçılık kavramları oluşturur. Geçmiş yıllarda ırkçılık, Turancılık, komünizm gibi kavramların muğlâk kalması nedeniyle yaşanan buhranlar hatırlatılarak ırk kavramına açıklık getirilmeye çalışılmaktadır. Rize milletvekili *Fahri Kurtuluş*, milliyetçiliğin nereden ilerisinin şovenlik olduğu, nereden ilerisinin ırkçılık telakki edildiğinin mutlaka resmi ağızlardan ifade edilmesi gerekliliği üzerinde durur. Öte yandan Gaziantep milletvekili *Sait Barlas*, adeta ırkçılık Turancılık davasına atıfta bulunarak şu ifadeleri kullanır: “Türkiye’de “Türk” dediğimiz zaman muayyen bir ırk anlamadığımız için “Türk ırkı” dediğimiz zaman da Avrupalı manada bir ırkçılık anlamıyoruz. Biz “Türk Milleti” dediğimiz zaman kan davasında değiliz. Fakat biz geçmiş yıllarda gençliğe karşı büyük bir hata işledik. Türkçülük dediğimiz zaman Avrupalı manada ırkçılık anladık. Ancak bugün Türk ırkı dediğimiz zaman kanı değil ruhu mazisi ve istikbali ve imanı olan bir zümreyi anlıyoruz. Binaenaleyh “Türk ırkı” dediğimiz zaman “Türk milletidir”²⁷. Aslında burada ırkçılık Turancılık davasına atıfta bulunulması ve geçmiş yıllarda gençliğe karşı işlenen bir hatadan bahsedilmesi bir *iadeyi itibar* olarak algılanabilir. Mahkemeden beraat eden Türkçü-Turancılar şimdi de siyasi manada aklanmışlardır.

Ancak milliyetçilik konusunda kurultayın başrol oyuncusu ve milliyetçilik ile ilgili tartışmalarda sözü en fazla kullanan kişi, İstanbul milletvekili ve kapanan Türk Ocakları eski başkanı *Hamdullah Suphi Tanrıöver*’dir. Tanrıöver, milliyetçilikle ilgili konuşmasında, milliyetçiliğin bir milli mefkûreden ve tarihten bağımsız olamayacağını, milletlerin toprağa dayandığı kadar manevi değerlere dayandığını belirterek o güne kadar CHP tarafından benimsenen laik, pozitivist millet ve milliyetçilik anlayışının tamamen dışında bir tavır sergilemiştir. Geçmiş unutturmak, mazi ile alakanın kesilmesi için tarihi ve manevi değerlerin hiçe sayılmasına dikkat çekmiştir. Bu şartlarda ortaya konulan tarihten, manevi değerlerinden kopmuş bir milliyetçiliğin zararlı akımlarla -şüphesiz komünizm kast ediliyor- mücadele edemeyeceğine

26 CHP Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı, Ankara 1948, s.398

27 CHP Yedinci..., s.395-396.

değirmektedir. Tanrıöver'in milliyetçilikle ilgili konuşmasında en üst perdeden tarihi ve mazinin inkârı ile ilgili vurgular görmek mümkündür. Hatta konuyu kapalı olan türbelere getirerek Türk tarihini meydana getirenlerin türbelerinin 1925'ten itibaren kapalı olduğunu ancak bunun laiklikle alakası olmadığını belirtir. Çünkü kapalı olanların evliyaların değil Osmanlı İmparatorluğunu kuran ve genişleten, Osmanlı padişahlarının türbeleri olduğuna dikkat çekerek, bu halde gençlere o memleketi, onlara kimin verdiğinin öğretilmesinin yani bir tarih bilincinin aşılmasının zorluğundan bahseder²⁸. Tanrıöver'in buradaki en temel rahatsızlığı, milliyetçiliğin manevi değerlerden arındırılması sonucunda, komünizm karşısında zayıf düştüğüdür. Ancak bu manevi değerlerin kaynağını teşkil eden milli tarih konusunda da Cumhuriyet öncesi tarihin hiçe sayılması yoluyla büyük bir hata yapılmıştır. Tanrıöver'in ortaya koyduğu bu görüşlerin, milliyetçilik konusunda, kurultayın geneline hâkim olan görüş olduğunu söylemek mümkündür.

Kurultayda bu tartışmalar sonucunda partinin vasıfları başlıklı bölümde milliyetçilik tanımı şu şekilde kabul edilmiştir:

"Partimiz Türk Milletini dil, kültür, ülkü ve tarih birliği ile saadet ve felaket ortaklığına inanmak, ortak yurt sevgisi taşımak gibi tabii ve ruhi bağlarla birbirine bağlı yurttaşların kurduğu sosyal ve siyasal bir bütün olarak kabul eder.

Bu birlik üzerinde kurulduğu kutlu vatan toprakları hiçbir kayıt ve şart altında ayrılık kabul etmez bir bütündür.

Partimiz Milliyetçiliği, Türk milletin bütünlüğünü ve bunun dayandığı milli ruh ve milli şuuru yaşatmak ve korumak manasına alır.

Milletin özel karakterini ve bağımsız benliğini korumayı amaç tutarız.

Milliyetçiliği Türk Milleti için en yüksek bir insan seviyesine varmanın kök şartı ve anayolu biliriz.

Milletimizi hür ve bağımsız dünya milletleri ailesinin eşit ve şerefli bir üyesi sayarız.

28 CHP Yedinci..., s.s.402-403. Tanrıöver, bu konuyla ilgili olarak şu anısını naklediyor: Yugoslavya'nın üç büyük şairinden birisini Bükreş'te büyükelçi olarak vazife gördü, sekiz ay uğraştım, onu İstanbul'a getirdim; kalbinden biraz hasta idi. Maksadım, İstanbul'un güzelliklerini göstererek, eşsiz ağabeydatını tanıtarak, sihir ve füsunu önünde şairin kalemini memleketimin lehinde kullanırmak, bir şiir yazdırmaktı. Yabancı şair büyükelçi ile gezdiğimiz gibi Tataresko, Titulesko ile de dolaştık. Medeniyetimizin bir şaheseri olan Süleymaniye Camiini de ziyaret ettik. Sultan Süleyman'ın türbesini de gezmek arzusuna düştüler. Beraber türbeye yürüdük baktık kapısı kapalı... Vaziyeti biliyordum; söyleyecek şey bulamadım. Onlar galiba tamirat var dediler fakat iskele yok... Nihayet şunları söyleyebildim: "Bir müddet mazi ile alakamızı kesmek istedik, onun için türbeleri kapattık" dedim. Yabancı diplomat hayretle yüzüme baktı, "Ciddi mi söylüyorsunuz?" dedi. Cevap verdim: "Ciddi" dedim. Şu sözleri söyledi: "Böyle tarihi olmayan milletler tarih huzurunda esatir, efsane uydururlar. Sizin ise büyük bir tarihiniz vardır; bu tarihi yapanların türbesini nasıl kapatıyorsunuz?" diye sordu". CHP Yedinci..., s.s.402-403.

Bizim milliyetçiliğimizin hiçbir millet için zarar verici bir mahiyeti yoktur"²⁹.

Kurultayda kabul edilen tanımda, daha önce CHP tanımlarında vurgu yapılan, *kültür ve ülkü birliğine tarih birliği ve ruhi bağlar* eklenmiş, ayrıca Türk milliyetçiliğinin fonksiyonu, görevi, Türk Milletinin bütünlüğü ve bunun dayandığı milli ruhu ve şuuru yaşatmak ve korumak olarak belirlenmiştir. Bu farklılıklar şüphesiz, daha kurultay öncesinde egemen olmaya başlayan liberal havanın bir ürünüdür. Nitekim Atatürk hayatta iken dine karşı cephe alarak, dile ve kültüre dayanan bir milliyetçiliğe taraftar olan Hamdullah Suphi³⁰ dâhi, milli kuvvetin kaynaklarını tarihte, bilhassa Osmanlı İmparatorluğu tarihinde bulunduğunu iddia ediyordu. Müslümanlık, Türk toplumlarının ruhunda yaşadığı için milliyetçiliğin tarih ve dine dayandırılması gerektiğini savunuyordu.

Böyle bir milliyetçilik anlayışının tek parti döneminde uygulanan laiklik anlayışıyla yan yana gelmesi ve birlikte yürütülmesi söz konusu değildi. Öyleyse yapılması gereken şey, ya bu milliyetçilik anlayışından vazgeçmek ya da laiklik anlayışını revize etmektir. CHP, ikincisini tercih etti ve kurultayda en çok tartışılan konulardan bir diğeri laiklik oldu. Parti içindeki gelenekçiler toplumsal dayanışmanın dinle sağlanabileceğine inanıyor ve o güne kadar uygulanan din politikalarının da yumuşamasını talep ediyorlardı. Tam aksi görüşte olanlara göre ise, toplumsal dayanışma dinle değil, milliyetçilik duygusuyla sağlanabilirdi. Sonuçta gelenekçilerin istediği doğrultuda, *radikal laiklik politikasının* terk edilmesi karara bağlandı. Nitekim kurultaydan sonra liberalleşme ile birlikte bir İslami tadilat ortaya çıktı. 20 Mayıs 1948'de CHP parti grubu Milli Eğitim bakanlığı denetiminde imam hatip kursları açılmasına karar verdi, 25 Kasım'da ilkokullara öğrenci velilerinin isteğine bağlı olarak din dersleri kondu. Türklerin İslam öncesi tarihini "İslam'a kavuşmaya dönük arayışların tarihi" olarak değerlendiren ve İttihat ve Terakki'nin İslamcı kanadında yer alan tarih profesörü Şemseddin Günaltay'ın 16 Ocak 1949'da başbakan olmasından sonra da CHP din konusundaki icraatlarına hızlanarak devam etti. 4 Haziran 1949'da İlahiyat Fakültesi açıldı. 1 Mart 1950'de de tarihi ve mimari değer taşıyan türbelerin açılmasına izin verildi. Hatta CHP'nin söyleminde de değişiklik oldu Ancak bu tavizler 14 Mayıs 1950'de yapılan genel seçimde başarılı olmaya yetmedi. DP, büyük çoğunlukla iktidara geldi³¹.

29 CHP Yedinci..., s.405.

30 Karpat, a.g.e., s.212.

31 Çağatay Okutan, *Bozkurt'tan Kuran'a Milli Türk Talebe Birliği*, İBÜ Yay., İstanbul 2004, s.99.

Sonuç

Bütün bu liberalleşme ve İslami tadilat gayretlerini Taşkın, “Atatürk’ten sonra kurucu kadro Osmanlıdan kültürel kopuş çabalarının toplumdan umdukları sahiplenmeyi görmediğini fark edince rejimin her ne pahasına olursa olsun korunması kaygısıyla hareket ettiler³²” şeklinde değerlendirmektedir. Bu ifadenin haklılık payının olduğu inkar edilemez. Topluma verilenelerin tam olarak algılanmadığı ve içselleştirilmediğini gören yirmi senelik tek parti, devleti iktidarı kaybetmemek ve hatta artık mevcut demokrasi ortamında riske etmemek adına ciddi tavizler vermiştir. Dolayısıyla tek parti döneminde, Osmanlı’dan kopuş sırasında siyasi çerçevenin dışına ittiği bir çok unsuru tekrar resmi çerçeveye dâhil etmeye çalışmıştır.

Ancak bu unsurları sahiplenilen sadece CHP olmamıştır. Yaşar Nabi’nin 1945 sonrası demokrasiye geçiş ortamını tasvir ettiği ifadeleri ile “uzun süren bir içki yaşamının kaldırılmasından sonra insanların meyhanelere üşüşmesi³³” gibi birçok kişi grup organizasyon bu unsurlara sahip çıkmıştır. Neticede rejimi kuranların ve CHP’nin baştan beri istemediği çekindiği durum ortaya çıkmış ve bu unsurlar devletin kontrolünden çıkarak nominal halden popüler hale gelmişlerdir. Bu durum, tek parti dönemi milliyetçiliğinin dışında milliyetçilik anlayışına sahip Türk milliyetçileri arasında da heyecanla karşılanmıştır. Şimdi “meyhaneye üşüşenler” arasında bu milliyetçilik anlayışları da yer almaktadır. CHP’nin 1947 kurultayında ortaya koymaya çalıştığı dini, manevi, ananevi değerlere önem veren, geçmişle bağını sıkı tutan, halkın değerlerine daha yakın bir milliyetçilik anlayışı, çok daha yoğun bir şekilde çeşitli grup ve kişilerce sahiplenilmiş 1945 sonrasının siyasi sosyal konjonktüründe yerini almıştır.

32 Yücel Taşkın, *Milliyetçi Muhafazakar Entelejensiya*, İletişim Yay., İstanbul 2007, s.59.

33 Yaşar Nabi, *Nereye Gidiyoruz?*, Varlık Yay., İstanbul 1948, s.3.

KAYNAKÇA

- AHMAD, Feroz, Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1976.
- BOZKURT, Mahmut Esat, *Atatürk İhtilali I-II*, Kaynak Yay., İstanbul 2008.
- CHP Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı, Ankara 1948.
- ÇELİK, Nur Betül, *Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce (Kemalizm)*, C.II, İletişim Yay., İstanbul, 2004.
- DUMAN, Önder, "Atatürk Döneminde Romanya'dan Türk Göçleri (1923-1938)", *Bilig*, 2008 Bahar.
- İNAN, Afet, *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, AAM Yay., Ankara 2000.
- KARPAT, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yay., İstanbul 1996.
- KIŞLALI, Ahmet Taner, *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*, İmge Yay., Ankara 2007.
- KİLİ, Suna, A.Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2000
- KOÇAK, Cemil, *Türkiye Tarihi*, C.4, Edit Eser, Cem Yay., İstanbul 2005.
- NABİ, Yaşar Nabi, *Nereye Gidiyoruz?*, Varlık Yay., İstanbul 1948.
- OKUTAN, Çağatay, *Bozkurt'tan Kuran'a Milli Türk Talebe Birliği*, İBÜ Yay., İstanbul 2004.
- ORAN, Baskın, *Atatürk Milliyetçiliği, Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme*, Dost Kitabevi, Ankara 1988.
- PARLA, Taha, *Türkiye'de Siyasal Kültür'ün Resmi Kaynakları*, C.III, İletişim Yay., İstanbul 2003.
- PEKER, Recep, *İnkılap Tarihi Ders Notları*, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yay., İstanbul 1997.
- RENAN, Ernest, *Nutuklar ve Konferanslar*, Çev: Ziya İhsan, MEB Yay., Ankara 1946.
- SAFA, Peyami, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, Ankara 1996.
- TAŞKIN, Yücel, *Milliyetçi Muhafazakar Entelejensiya*, İletişim Yay., İstanbul 2007.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C: 8/1, ss.908-911.

TORUN, Esmâ, *II.Dünya Savaşı Sonrası Türkiye’de Kültürel Değişimler, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yay.*, Antalya 2006.

UYAR, Hakkı, *Sol Milliyetçi Bir Türk Aydını Mahmut Esat Bozkurt*, Büke Yay., İstanbul 2000.

TEK PARTİ DÖNEMİNDE İNHİSARLAR (1923-1946)*

Sinan DEMİRBİLEK**

Özet

Bu çalışmada Osmanlı döneminden İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar olan süre zarfında inhisarların tarihsel gelişim süreçleri içerisinde Türkiye'ye katkıları, halka etkisi, iktisadi politikalar içerisindeki konumu ve meclisteki akisleri anlatıldı. Osmanlı döneminde borçlara karşılık Düyûn-ı Umumiye'ye devredilen inhisarlar, Borçlar İdaresi'nin tasfiyesi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kontrolüne alındı. Rejim bu inhisarları millileştirerek dönemin yapısı gereği özel şirketlere devretti. Yönetim, bir takım inhisarları yabancı sermayeye bırakırken bazı tekelleri İttihat ve Terakki'den kalan anlayışla milli burjuvazi yaratma eğiliminde Türk anonim şirketlerine ihale etti. Teşvik-i Sanayi Kanunu gibi çeşitli özendirici uygulamalara rağmen dönemin olumsuz koşulları ve 1929 dünya ekonomik krizi nedeniyle ekonomide beklenen gelişme sağlanamayınca 1930 yılından itibaren siyasi, ekonomik ve toplumsal boyutları daha sık tartışma konusu edilen devletçilik modeline geçildi. Devlet eliyle kalkınmada inhisarlar özel şirketlerden alınarak devlet tekelleri doğrudan kendisi yönetmeye başladı hatta bu dönemde İnhisarlar Bakanlığı kuruldu. İkinci Dünya Savaşı sırasında konulan ağır vergiler bir şekilde inhisarlara da yansıtıldı. Bu dönemde bütçenin önemli bir kısmını inhisar gelirleri oluşturdu. Devletçilik döneminin şartları gereği hemen her kurum ve kuruluş doğrudan devletin organları tarafından yönetildiğinden bu çalışmada sadece isminde inhisar geçen kurum ve kuruluşlar ele alındı.

Anahtar Kelimeler: İnhisar, CHP, Tütün, Liman, Devletçilik.

MONOPOLIES IN THE ONE-PARTY SYSTEM

Abstract

In this study, it is investigated, in the development periods, the contributions of monopolies to Turkey, the effects to the public, its position in the financial politics and the reflections in the assembly in the period from the Ottoman Empire to the end of World War II. The monopolies which were delivered to the Ottoman Public Debt Administration in response to debts in the Ottoman term were taken under the control of the Republic of Turkey through the liquidation of the Debt Administration. The government vested in private corporations these monopolies by nationalizing. While the government awarded

* Bu makale Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsünde 2011 yılında hazırlanan "Tek Parti Döneminde İnhisarlar" adlı tezimden özetlenerek ve ilaveler yapılarak hazırlanmıştır.

** Tarih Uzmanı.

the contract for some monopolies to the foreign investment, the government awarded the contract for other monopolies to Turkish incorporated companies tending to create Turkish bourgeoisie with comprehension from Committee of Union and Progress. When the expected development in the economics was not provided due to the unfavourable conditions and 1929 World Economic Depression in spite of various encouraging implementations such as the Law for the Encouragement of Industry, the model of the statism whose political, economic and social dimensions was more frequently handled was applied. The Republic started to govern monopolies by itself directly by taken the monopolies from the private companies. Besides, The Ministry of Monopoly was founded. The exorbitant taxes taken from during the World War II were reflected to monopolies. The income of monopolies constituted of the important part of budget in this period. because almost corporations and institutions were directly governed by the units of the government as a necessity of the period of statism, it was dealt with only the corporations and institutions whose names were included in monopoly.

Keywords: Monopoly, CHP, Tobacco, harbour, Statism.

Giriş

İnhisar kelimesi; Türkçeye Arapçadan girmiştir. Türkçesi ise tekeldir¹. Kelimenin aslı ve Batı dillerinde genel kabul görmüş olan adı monopoldür. Monopol eski Yunancada tek anlamına genel monos ile satış anlamına gelen polein kelimelerinden oluşmakta ve tek satıcı anlamında kullanılmaktaydı. Günümüzde ise “Monopol”, “İnhisar”, “Tekel” terimleri aynı anlama gelmektedir. Tekel kavramı Osmanlı Devleti zamanında ve 1946’ya kadar inhisar olarak kullanıldığı için bu çalışmada çoğunlukla inhisar kelimesi kullanıldı. Türkiye’deki inhisar sistemi genel olarak Osmanlı Devleti’nden devralınan miras ile devlete gelir sağlamak amacıyla kuruldu. Türkiye’de, kanunlar aracılığı ile bazı kuruluşlara, bir malın üretimini, satışını, ithalini, ihracını, işlenmesini bunlardan hepsi veya birkaçı üzerinde kurulan idari-yasal inhisar, devlete gelir sağlamak amacıyla mali inhisar ve yurt içinde üretimi yapılamayan ya da az miktarda bulunan ürünlerin ithalat karını devlete bırakılması, yurt içindeki inhisarları ve sermayeyi korumak amacıyla kurulan dış ticaret inhisarı olmak üzere üç tür inhisar sistemi kuruldu.

İnhisar sistemi (ve kartel-tröst) yalnız Türkiye’de değil Almanya başta olmak üzere dönemin birçok Avrupa ülkesinde mevcuttu. Uygulamada ise hükümet, tüketim vergisine tâbi olan bir malın üretim veya dağıtımında, ithal veya ihracında rekabeti kaldırdığı gibi vergiyi bizzat veya imtiyazlı bir şirket aracılığıyla tahsil etti. Bu suretle inhisarlar, tüketim vergilerinin özel bir vergilendirme usulü oldu ve hazineye aktarıldı².

1 Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2007, s.438,

2 Tekin, Fazıl, *Mali Tekeller ve Türkiye’de Tütün Tekeli*, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Basımevi, Eskişehir, 1974. s.38.

1. Osmanlı Devleti'nde İnhisarlar

19. yüzyılda Osmanlı Devleti, dağılmayı önleyebilmek için bir takım reformlar gerçekleştirdi. Bu süreçte Osmanlı Devleti idari-toplumsal reformların (Tanzimat-İslahat fermanları) yanı sıra bütçe açığını gidermek için klasik yöntemlere başvurarak vergi zammına, iç ve dış borçlanmaya gitti. Borçlarını ödeyemez haline geldiğinde ise kendi inisiyatifi altında olan bir dizi tekel gelirini Düyûn-ı Umumiye ve kapitülasyonlarla yabancı sermayeye bırakmak zorunda kaldı. İlk tekel uygulaması 1829'da afyonun inhisar altına alınması ile başladı ancak İngiltere'nin baskısı nedeniyle bu inhisar kaldırılmak zorunda kalındı³. 1862 karnamesi ile tuz, tütün, tömbeki, barut, meskûkât, posta-telgraf idareleri ve gelirleri devletin inhisarı altına alındı. Kurulmak istenen petrol inhisarından hazinenin yılda 800.000 liradan fazla gelir elde etmesi mümkün iken, büyük devletlerin buna izin vermemesi nedeniyle petrol inhisarı kurulamadı⁴. Tuz, inhisarlar içinde en fazla gelir getiren üründü. Tütün inhisarı ise reji idaresine bırakılarak binlerce çiftçinin ölümüne neden oldu⁵. Osmanlı Devleti'nde inhisar gelirleri, bütçelerin ortalama %13,4'ünü oluşturdu.

2. Milli Mücadele'de İnhisarlar

Osmanlı Devleti'nin yüzyıllardır kötü olan ekonomik durumu Dünya Savaşı ile birlikte yıkıldı. 1918 yılında Devlet, halkına ekmek vermek için gerekli olan 3 milyon lirayı bile bulamadı ve bunun için borçlanma yoluna gitti. Bu durum Kurtuluş Savaşı'nı gerçekleştirecek bir milletin hangi ekonomik şartlarda olduğunun açık göstergesiydi⁶. İstanbul'un işgali sonrasında Heyeti Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile Anadolu'daki Osmanlı Bankaları, Düyunu-u Umumiye ve Reji İdareleri gelirlerine el konuldu⁷. Yapılan anlaşma ile savaş sonrası ödenmek üzere Düyûn-ı Umumiye topladığı vergileri Milli Mücadeleye teslim etti. Bu formülle hem Meclis, idareye doğrudan el koymamış, örgütü dağıtmamış ve dış borçları reddetmemiş oldu hem de İdarenin eskisi gibi sürekli tahsilat yaparak net hasılatın Milli Mücadeleye aktarılması sağlandı⁸. 13 Kasım 1920 tarihli Meclis konuşmasında Dr. Tevfik Rüşdü tıbbi teçhizatlar için bir inhisar kurulmasını teklif etti⁹. 4 Kasım 1922'de BMM'de Operatör Emin

3 Erhan, Çağrı, *Beyaz Savaş, Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu*, Bilgi Yay., Ankara, 1996, s.s.30-31.

4 Öztel, Muharrem, *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Tarihi Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul, 2007, s.163.

5 Dıñoğlu, Filiz, *Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterekü'l- Menfaa Reji Şirketi. Trabzon Reji İdaresi (1883-1914)*, İstanbul, 2007, s.55.

6 Müderrisoğlu, Alptekin, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990, s.93.

7 a.g.e, s.s.259-260.

8 *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Cilt I*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002, s.s.338-339.

9 TBMM, ZC, 13 Kasım 1920, d.1, c: 4, s.130.

Bey sıtma ile mücadelede ilaç sıkıntısı çekildiğini söyleyerek Sağlık Bakanlığı bünyesinde bir ecza inhisarı kurulmasını önerdi¹⁰. Fakat bu iki öneri de hayata geçirilmedi. Gelirleri arttırmak için vergilere sık sık zam yapıldı. İleriki yıllarda inhisara tabi olacak sigara kâğıdı, kibrit, şeker, çay, kahve ve petrol vergileri arttırıldı¹¹. 17 Kasım 1921 tarihli meclis oturumunda damga, tütün, sigara kâğıdı gibi inhisar altındaki ürünlerin satışından gazilere kar payı verilmesi kararlaştırıldı¹². İnhisarlar milli mücadelede 46 Milyon liralık bütçenin %10'unu oluşturdu. BMM piyasada bulunmasında zorluk çekilen ve dışarıdan getirilen sigara kâğıdını milli mücadeleye kaynak sağlamak amacıyla 1 Ağustos 1921'de inhisar altına aldı¹³.

Milli Mücadelenin ardından 17 Şubat 1923 günü toplanan İzmir İktisat Kongresi'ne mesleki temsile göre bütün illerden toplam 1135 üye katıldı. Kongre'de çiftçi, tüccar, sanayi, işçi grubunun da kendi esasları ve önerileri vardı. Hemen hepsinin mutabık olduğu konu ise rejinin ilgası, inhisarın önüne geçilmesi veya yabancılara verilmemesiydi¹⁴. Lozan görüşmelerinde de Düyyûn-ı Umumiye'nin kaldırılması ile inhisarlar tekrar devletin kontrolüne girmiş oldu.

3. Cumhuriyet'in Liberal Döneminde İnhisarlar (1923-1931)

Osmanlı ve İttihat ve Terakki döneminin politikalarından ders alınarak Milli Mücadele sonrasında yapılan ekonomik politika ve düzenlemelerin birçoğunda, ülkenin dışa bağımlı hale gelmesini önleyecek tedbirler alınmaya çalışıldı. Bu dönemde inhisarların amacı; önce Osmanlı'dan kalan inhisarlar ile birlikte yabancılardan elinde olan birçok tekeli kendi inhisarına alarak iktisadın önemli noktalarını yabancı şirketlerden kurtarılması, Cumhuriyetin ilk yıllarında Lozan sonrası dondurulan gümrük tarifelerinin ve aşar vergisinin kaldırılmasından sonra bütçede meydana gelen boşluğun doldurulmasıydı¹⁵. Devlet, bir yandan temel gereksinimlerin karşılanması yönünde üretimi desteklerken, bir yandan da bu üretim için gerekli ekonomik ve sosyal altyapıyı oluşturmada inhisarlarla öncü rol oynadı. Bazı inhisar mahsul (tütün gibi) fiyatlarını desteklemekte veya hükümetin politikasına uygun bir fiyat siyaseti güdülmesinde kullanıldı¹⁶. Osmanlı Devleti gibi Cumhuriyet Türkiye'si de bir

10 TBMM, Z-C, 4 Kasım 1922, d.1, c.22, s.s.505-506.

11 Çavdar, Tevfik, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi, 1900-1960*, İmge Yayınevi, Ankara, 2003, s.s.140-142.

12 TBMM, Z-C, 17 Kasım 1921, d:1 c. 14, s.245.

13 TBMM, Z-C, 1 Ağustos 1922, d:1, c.11, s.s.372-373.

14 Çavdar, a.g.e, s.s.158-164.

15 Timur, Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Yayınevi, Ankara, 1993, s.85-86; Oktay Yenal, *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003, s.56; Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, İmge Yay., Ankara, 2006, s.s. 83-84.

16 İsmet Paşa'nın *Siyasi ve İçtimai Nutukları*, (1920-1933), Ankara Başvekâlet Matbaası, 1933, s.225; Ceylan, Coşkun, *Türkiye'de Tütün Politikasının Tarihsel Gelişimi*, Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Ana Bilim dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara, 1993, s.48.

vergi devletiydi. İnhisarların kurulmasındaki bir amaç da vergilerin doğrudan hazineye aktarılmasıydı. Bu aktarılan gelirlere inhisar işletmelerinin normal kârı, inhisar kârı, inhisara girdi sağlayan çalışanlarının veya çiftçiler ile bayilerinin gelirlerinden kesilen kazanç vergileri, tekell maddeleri üzerine konulan dâhili gelir veya muamele vergilerini ve savunma vergilerini sayabiliriz¹⁷. Yani inhisarlar birçok vergi bir arada aynı anda doğrudan hazineye aktarılmasına imkân sağladı.

3.1. Mali İnhisarlar

3.1.1. Milli İnhisarlar

Milli Mücadele ile siyasal askeri bakımdan anavatanından çıkarılan emperyalizm iktisadi alanda etkisini sürdürmekteydi. Cumhuriyet rejimi birçok ekonomik köşe başlarını kendi inhisarına alarak iktisadın önemli noktalarını yabancı şirketlerden kurtarılması amacını güttü. Fakat tütün, tuz ve idari tekeller dışındaki inhisarların yabancı sermaye ilişkisi devam etti.

3.1.1.1. Tütün İnhisarı

Tütün Rejisinin lağvını ilk kez Siirt milletvekili Mustafa Sabri Efendi 13 Mart 1923 tarihinde BMM’de teklif etti¹⁸. Fakat şartlar müsait olmadığı için reji kaldırılmadı. İzmir İktisat Kongresi’nde de rejinin lağvını tüm kesimler desteklemişti¹⁹. 1925 yılında reji 4 milyon liraya satın alındı ve 26. 02. 1925 tarihli Tütün ve Sigara Kâğıdı İnhisarı Kanunu yürürlüğe girdi. Kanuna göre iç tüketime mahsus tütün alımı, işletilmesi, tütün, sigara imali ve satılması İnhisar İdaresi tarafından gerçekleştirildi. Yasanın süresi bir yıllıktı fakat sonradan yerli tömbeki tekeli de içine alınarak 1930 yılına kadar uzatıldı²⁰. Tütünün inhisar altına alınması basında ve mecliste birtakım tartışmalara sebep olduysa da tütün inhisarı uzun yıllar devam etti.²¹ Rejinin tasfiyesinden sonra yabancı çalışanlar işten çıkarıldı, reji bünyesinde görev yapan kolculuk kurumu kaldırıldı. 1926 yılında çıkarılan bir kanunla tütün tohumu ihracı yasaklandı²². Bu sistem sadece Türkiye’ye özgü değildi; Avrupa’da İngiltere haricinde hemen hemen tüm ülkelerde Türkiye’dekine benzer tütün inhisarı sistemi bulunmaktaydı²³.

17 Akalın, Güneri, *Atatürk Dönemi Maliye Politikaları*, T.C, Maliye Bakanlığı, Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 2008/384, Ankara, 2008, s.70.

18 TBMM, Z-C, 13 Mart 1923, d.1, c.26, s.316.

19 Ökçün, Gündüz, *Türkiye İktisat Kongresi, 1923 İzmir, Haberler-Belgeler-Yorumlar*, Ankara Üniversitesi, SBF Yay., Ankara, 1981, s.s.90-93,360-361.

20 Boratav, a.g.e, s.118, Doğruel, a.g.e, s.s.34-35.

21 Kuruç, Bilsay, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası, Cilt: I*, Ankara Üniversitesi, SBF, Yay., No: 569, Ankara, 1988.s.s. 53-56; “İnhisar İdaresi Tütünlerimizi Bozuyor mu?” *Türk Tütünleri Mecmuası*, Sayı:30-31, 15.03.1928, 01.04.1928, s.s. 163-194.

22 Doğruel, a.g.e, s.35.

23 Edip, Habib, *Avrupa’da Tütün İnhisarları ve Türkiye’de Tütün İnhisar İdaresi*, Burhanettin Matbaası, İstanbul, 1931, s.s.5-6.

Diğer inhisarlar gibi Maliye Bakanlığına bağlı olarak kurulan Tütün İnhisar İdaresi, tütün tarımına Osmanlı döneminden farklı olarak devlet hazinesine gelir elde etmekten çok, ulusal ekonomi açısından yaklaştı. Tütüne ait ıslah, yetiştirme, mücadele, kurutma ve denkleme yöntemlerinin ıslahı ve tütün analizleri gibi teknik konularda gereksinim duyulan personelin eğitimi amacıyla Tütün Enstitüsünü kurdu²⁴. 1931 yılında inhisarların birleştirilmesi ve tek bir elden idare edilmesi yönünde çıkarılan kanunla Tütün İnhisarı, Gümrük ve İnhisar Bakanlığına bağlı olarak kurulan İnhisarlar Umum Müdürlüğü'nün yapısı içinde yer aldı. İhracat yapmak amacıyla tütün alımını, ülke içinde bir yerden diğer bir yere nakledilme işini, mağaza ve depolara konusunu, gemilere yüklenişini ve son olarak ihraç yetkisi İnhisar İdaresi'nin elinde oldu. İnhisar İdaresi ve İktisat Vekâleti tütünün nerelerde ekilip nerelerde ekilemeyeceğinin kesin olarak belirlenmesi amacıyla çalışmalar yaptı. İzin verilen illerde tütün ekimi yapmak, inhisar idaresine bildirmek koşuluyla mümkün olabildi. Tütün ve tütün mamullerinin yurt içinde satışı, yasada belirtilen harç miktarlarını ödemek koşuluyla İnhisar idaresinin iznine bağlı olarak yapıldı. Gerek dışsatım gelirleri içindeki payı ve gerekse ulusal ekonomiye vergiler yoluyla gerçekleşen katkısı nedeniyle tütün tarımı ve ticaretine özel bir önem verildi. Fiyat yoluyla tütün desteklendi. Bu destekleme, daha çok tütün piyasalarında aşırı fiyat dalgalanmalarından tütün ekicilerinin korunması amacıyla yönelik olarak uygulandı²⁵.

Tablo I:

1925-1946 Yılları Arasında Tütün Ekim Alanları ile Üretim ve Verim Değerleri²⁶

Yıllar	Ekiliş Alanı		Üretim		Verim	
	Ha	Endeks	Ton	Endeks	Kg/ha	Endeks
1925	66.287	100	56.215	100	848	100
1926	70.082	105	54.377	96	775	91
1927	88.605	133	69.604	123	785	92
1928	66.210	99	43.480	77	640	75
1929	52.647	79	30.503	54	690	81
1930	70.856	106	47.211	83	660	77
1931	74.683	112	51.111	90	880	103
1932	27.975	42	18.040	32	640	75
1933	51.037	76	40.148	71	780	91
1934	44.706	67	35.678	63	798	94
1935	54.026	81	36.004	64	666	78
1936	84.783	127	74.059	131	873	102
1937	94.499	142	72.676	129	769	90

24 "İnhisarlar Tütün Enstitüsü" *İstihbarat Bülteni*, c. 6, sayı:100, Ocak 1938, s.1029.

25 Ceylan, a.g.t, s.s.50-51.

26 Ceylan, a.g.t, s.52, 73.

1938	84.000	126	58.800	104	700	82
1939	76.043	100	65.434	100	860	100
1940	78.054	102	71.356	109	914	106
1941	74.085	97	55.000	84	742	86
1942	79.551	104	62.000	94	779	90
1943	68.482	90	52.000	79	759	88
1944	77.683	102	61.387	93	790	91
1945	98.049	128	69.599	106	709	82
1946	123.248	162	97.952	149	794	92

3.1.1.2. Tuz İnhisarı

1 Haziran 1927 tarihinde merkezi Ankara’da olmak üzere Tuz İnhisarı Umumi Müdüriyeti kuruldu. Deniz, göl, kaya tuzu üretimi, satışı ve ihracı devlet tekeli altına alındı. Tuzlalarda satış fiyatını devlet belirlerken sonrasına karışmadı. Türkiye’de tuz üretimi Çankırı, Oltu, Hacıbektaş, Sekili gibi yerlerde yapılırken En önemli tuz yatağı İzmir Çamaltı’ndaydı²⁷. Tuz, önemli bir ihraç maddesiydi²⁸. Bu dönemde tuz ile ilgili olarak yapılan yasal düzenlemeler, tuzlalardaki tuz fiyatlarının dönemin koşullarına göre artırılması amacıyla gerçekleştirildi. Fakat bu düzenlemeler birtakım tepkileri de beraberinde getirdi²⁹. 11 Aralık 1936 tarihli 3078 sayılı kanun ile tuz fiyatlarına zam yapılması gündeme geldi ve mecliste yine birtakım tartışmalara sebep oldu. Tartışma sonrasında tuz fiyatları indirildi ve bu sayede 1936 yılında % 23,66, 1937 yılında %29,11 oranında satışlar arttı³⁰. Küçük tuz kaynakları sadece yakın çevresine yönelik üretim yapıyordu. İşletilmesi açısından bu yöntemin tasarruflu olmamasına rağmen, o bölgelerde yaşayanların tuz ihtiyacının karşılanmasında, yine ulaşım güçlükleri nedeniyle, yerinde üretim inhisarlar açısından daha düşük maliyetli bir yöntem olduğundan ve inhisar idaresinin her yerde satış için depo, dükkân kuracak gücü olmadığından satış inhisarını üzerine almadı³¹.

3.1.2. Yabancı Sermayeli İnhisarlar

1923-1931 arası kurulan anonim şirketlerin 71 Milyon TL değerindeki ödenmiş sermayenin % 43’ü yabancı sermaye katılımlı şirketlere aitti³². İnhisar idaresinin bünyesinde bulunan Türk anonim şirketlerin birçoğunda yabancı

27 Maden Mühendisi Evinsel, “Kaya Tuzu” *İstihbarat Bülteni*, C. 6, S.94, 1 Şubat 1937, s.778.

28 İnan, Afet, *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk’ün El Yazıları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s.s.209-210.

29 Kuruç, a.g.e, s.s.231-232.

30 “Tuz İstihsal ve Satışında İnkışaf” *İstihbarat Bülteni*, C.6, S. 102, Ekim 1938, s.1322.

31 Doğruel, a.g.e, s.165.

32 Tezel, S. Yahya, *Cumhuriyet Dönemi’nin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002.

sermaye bulunmaktaydı³³. İnhisarlarda yabancı sermaye bulunmasının yanı sıra Milli Mücadele’de emperyalizme ve sömürgeciliğe karşı savaştıklarını beyan eden asker, bürokrat, siyasetçiler anonim şirketlerin ortağı ya da yönetim kurulu üyesiydi³⁴. Şevket Süreyya Aydemir bu durumu şöyle tanımlamıştır:

*“Hemen hiçbir iş âleminde gelmeyen, hemen hepsi de eski mücadele günlerinin asker, idareci yahut siyasetçi elemanları arasında türeyen bazı insanların yeni devrin iktisadi işlerini ve imkânlarını, az çok maskeli şekillerde, fakat daima Devlet’in Nüfuzuna dayanarak kendi menfaatlerine kullanma çabaları...”*³⁵

3.1.2.1. Kibrit İnhisarı

Kibrit ve Çakmak İnhisarı Cumhuriyetten önce de yabancıların elindeydi³⁶. Cumhuriyetin ilanından sonra 30 Nisan 1924 tarihli ve 490 numaralı Muvazene-i Umumiye Kanununun sekizinci maddesiyle kibrit imal, ithal ve satışı devlet inhisarı altına alındı³⁷. Maliye Bakanlığının inhisarı devretmek için verdiği ilana başvuran Belçikalı şirketin teklifi kabul edildi. 8 Aralık 1924 tarihinde imzalanan sözleşme ile Ozin Şirketine verilen kibrit tekeli uygulamak üzere, Monsieur-R. de Bodt tarafından Türkiye Kibrit İnhisarı T.A.Ş 18 Ocak 1925 tarihinde kuruldu. Şirketin sermayesi 600.000 TL iken 1927 de 1.200.000 TL’ye çıktı. Şirketin %50.57’si yabancılara aitti³⁸. Yirmi beş bin sandıktan fazla satılacak kibritler gelirinin yüzde sekseni Hükûmete aitti³⁹. 19.6.1924 tarihli Muvazene-i Umumiye Kanununa göre 1 Mart 1925’ten itibaren tüccarın elindeki kibritlere karşılığı ödenerek el koyuldu⁴⁰.

Şirket, sözleşmeye göre kibrit fabrikası yapacak, fabrika yapılana kadar kibrit ithali işini yürütecekti. Fakat yapılan fabrika çöktü, Belçika şirketi yeni fabrika da kurmadı. 1929 yılında 1503 sayılı kanun ile kibrit, çakmak ve suni çakmak taşları imal, ithal ve satışı, devlet tekrar tekeline alındı⁴¹. 1930 yılında 1722 sayılı kanun ile kibrit ve çakmak inhisarı işletmesi The American-Turkish Investment Corporation şirketine devredildi. 25 yıllık süre ile işletme imtiyazı elde eden şirket, buna karşılık Türk Hükûmetine yüzde 6,5 faiz ve 25 yıl vade ile 10 Milyon altın dolarlık bir kredi açtı⁴². Amerikan şirketi bu antlaşma ile iki yıl içinde İstanbul’da bir kibrit fabrikası kuracak ve her yıl devlete 1.750.000

33 Yabancı sermayeli inhisar şirketlerinin toplam 6.200.000 liralık sermayesi bulunmaktaydı. Ökçün, Gündüz, 1920-19230 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye, Sermaye Piyasası Kurulu, Yayın No 82, Ankara, 1997, s.109.

34 Boratav, a.g.e, s.99-100.

35 Timur, a.g.e, s.87.

36 Kuruç, a.g.e, s.92.

37 TBMM, Z-C, 19 Nisan 1928, C.3, s.167.

38 Ökçün, a.g.e, s.51.

39 TBMM, Z-C, 19 Nisan 1928, d.3 C.3, s.167.

40 TBMM, Z-C, 19 Haziran 1924, d.2, C.8/1, s.862.

41 Doğruel, a.g.e, s.s.148-149.

42 BCA, Sayı: 9555, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 12.42..2.

lira ödeyecekti⁴³. Türkiye Amerikan şirketinin iflas etmesi ve başkanının ölmesi sebebiyle kredinin 8,5 milyon dolarlık kısmını kullanabildi. Amerikan şirketinin kibrit tekeline, imtiyaz süresi dolmadan 1943 yılında son verildi⁴⁴. Merkez Bankası'nın kuruluş sermayesinin önemli bir kısmı bu inhisardan alınan kredi oluşturdu.

3.1.2.2. Barut ve Mevadd-ı İnfilakiye İnhisarı Türk Anonim Şirketi

1925 yılı bütçe kanunu ile patlayıcı maddeleri kapsayan inhisar kuruldu. Yönetmeliğe göre ihaleyi alan şirket hükümetin belirleyeceği yerde en geç fabrika kurmaya ve en geç üç yıl içinde üretime başlaması gerekmekteydi. Bu çerçevede kurulacak tesisleri şirket otuz yıl sonra hazineye devredecekti. Maliye Bakanlığı şirketin sermayesine %50 oranında girecek ve inhisarın içine giren maddelerin azami satış fiyatını da tespit edecekti⁴⁵. Hükümet ile İbrahim Beyzade Lütfü Bey ve ortakları arasında imzalanan 7 Eylül 1926 tarihli inhisar işletme sözleşmesi uyarınca Türkiye'de Barut ve İnfilak Maddeleri İnhisarı'nın işletilmesi İbrahim Beyzade Lütfü Bey ve ortaklarına ihale edildi. Şirket hükümet adına Maliye Vekili Abdülhalik Bey, İbrahim Beyzade Lütfü Bey ve ortakları, merkezi Paris'te bulunan The Oriental Industrial Monopolies Holding şirketi, merkezi Paris'te bulunan Explosif Minelit Fransız Şirketi ve merkezi Paris'te bulunan I'Azotte François şirketi tarafından, Bakanlar Kurulunun 23 Ocak 1927 tarihli kararı ile kuruldu⁴⁶. İnhisar şirketinin Sermayesi 1.500.000 TL idi. Bu sermayenin 740.000 Lirası Fransız grubun, 10.000 aracılık ettiği için İbrahim Beyzade Lütfü Bey 750.000 Lirası ise hazineye aitti⁴⁷. Yani şirketin %50,66'sı Türklere, %49,34'ü de yabancılara aitti. Şirket taahhütlerini yerine getiremediğinden 1932 yılında hükümet tarafından doğrudan yönetilmeye başlandı⁴⁸ sonra ise Revolver ve Av Fişenkleri Türk Anonim Şirketi ile birlikte 1934 yılında tasfiye edildi⁴⁹.

3.1.2.3. Revolver ve Av Fişenkleri Türk Anonim Şirketi

Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğü'nün 1924 yılı bütçe kanunu ile 1925 yılı Muvazene-i Umumiye Kanununun 52. maddesi uyarınca her nevi revolver ve av fişekleri, av havanı, kapsül, plasterya imali devlet inhisarı altına alındı⁵⁰. Hükümet ile İbrahim Beyzade Lütfü Bey ve ortakları arasında imzalanan 2 Haziran 1926 tarihli işletme sözleşmesi ile göre her nevi revolver ve av fişekleri

43 Derin, Haldun, *Türkiye'de Devletçilik*, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1940, s.134.

44 Doğruel, a.g.e, s.149.

45 Boratav, a.g.e, s.s.125-126.

46 Ökçün, a.g.e, s.s.53-54.

47 Boratav, a.g.e, s.47.

48 İnan, a.g.e, s.s.211-212.

49 General Asım, "Barut İnhisarı Hakkında Malumat" *İstihbarat Bülteni*, C. 6, S.96, 1 Nisan 1937, s.821.

50 Boratav, a.g.e, s.125-126.

İnhisarının işletilmesi İbrahim Beyzade Lütfü Bey ve ortaklarına ihale edildi. İmtiyaz süresi otuz yıldır ve orduda kullanılan revolver ve fişek bu inhisarın alanı dışındaydı. Şirketin kurucuları Barut ve Mevadd-ı İnfilakiye İnhisarı Türk Anonim Şirketi'nin kurucuları ile aynıdır. Şirketin sermayesi 1.500.000 TL'dir. Sermayenin % 50.66'si Türklere, % 49.34'ii de yabancılara aitti⁵¹.

1929 yılında İbrahim Bey hisselerini diğer barut şirketindeki hisseleri ile beraber Fransızlara sattı. Ortaklığın tasfiye işlemleri yapılırken ortaklar arasında yapılan harcamalar konusunda anlaşmazlıklar çıktı. Konu hakem heyetine götürüldü. Daha sonra durum bir vatandaş tarafından Adliye Bakanlığına şikâyet edildi. Bakan Mahmut Esat Bey soruşturma açtı⁵². Rüşvet davası kovuşturması sonucunda İbrahim Bey ve yabancı ortakları işlemelere fesat karıştırmak ve devlet memurlarına rüşvet vermekten suçlu bulundu⁵³. Bu olay basında geniş yankı buldu gazeteler bu rüşvet olayına Maliye Bakanı dâhil büyük memurların da karıştığını iddia etti⁵⁴. Şirket, Barut ve Mevadd-ı İnfilakiye İnhisarı Türk Anonim Şirketi ile birlikte taahhütlerini yerine getiremediğini 1931 yılında ilan etti⁵⁵. 1932 yılında hükümet tarafından doğrudan yönetilmeye başlandı⁵⁶. Sonrasında İnhisarlar ve Askeri Fabrikalar Umum müdürlüğü bünyesine girerek tasfiye oldu⁵⁷.

3.1.2.4. İspirto ve İspirtolu İçkileri İnhisarı

Osmanlı döneminden beri alkollü içeceklerin üretimi, vergi denetimi altında çalışan çok sayıda küçük işletme tarafından gerçekleştiriliyordu. Milli Mücadele sırasında 14 Eylül 1920 tarihinde Men-i Müskirat Kanunu ile alkol yasaklanmıştı⁵⁸. 1924 yılında içki yasağı kaldırıldı. Cumhuriyet döneminde alkollü içkileri devlet tekeli altına alınması 22 Mart 1926 tarihinde kabul edilen yasa ile gerçekleşti. İspirto ve Meşrubatı Kûuliye İnhisarı Hakkında Kanun başlığını taşıyan bu yasanın birinci maddesinde Türkiye Cumhuriyeti içinde ispartolar ve meşrubatı şarap, bira ve her nevi likör de dâhil üretimi, ithalatı ve satışının hükümet tekeli altında olduğu belirtildi. Yasaya göre Osmanlıdan kalan küçük çapta işletmeler dışında bir fabrika olmadığı için idare iki yıl içinde senede üç milyon kilo ispirto üretebilecek kapasitede fabrikalar kurması, beş yıl içinde ise idarenin üretim kapasitesi ülke ihtiyacını karşılayacak hale gelmesi hedeflendi. Mevcut bulunan imalathaneler devletleştirildi. Yeni içki

51 Ökçün, a.g.e, s.54.

52 Hâkimiyet-i Milliye, 13 Kasım 1930

53 Halıcı, Şaduman, *Yeni Türkiye Devleti'nin Yapılanmasında Mahmut Esat Bozkurt*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004, s.342.

54 Cumhuriyet, 3 ağustos 1929.

55 Cumhuriyet, 31 Ekim 1931.

56 İnan, a.g.e, s.s.210-211.

57 BCA, Sayı: 9562, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 46.47..16.

58 TBMM, Z-C, d.1, c.2, 15 Eylül 1920, s.334.

imalathanelerinin kurulması da İnhisar İdaresi'nin iznine bağlandı⁵⁹. Hükümet tüm bu haklarını 1 Haziran 1926 tarihli sözleşme ile Türkiye İş Bankası ve Polonyalı Naçelna Organizaçya Pişemislogojelni Rolinçih Poise Şirketi'ne ihale etti. Türkiye İş Bankası ile Naçelna Şirketi tarafından inhisar şirketini Eylül 1926'da kurdu. 2.000.000 TL olan sermayenin % 45'i Hazine'ye aitti. Şirket kaçakçılık nedeniyle sözleşme şartlarını yerine getiremedi. Sözleşme gereği hükümete ödemesi gereken 1.724.720 TL taksiti de zamanında yatıramayınca mahkeme tarafından malları, binaları ve banka hesapları haczedildi. Daha sonra ise mahkeme tarafından şirketin iflasına karar verildi. Şirketin ürettiği rakıların kalitesinin düşüklüğü de tüketicilerin şikâyetine konu olmaktaydı. Bu nedenle kaçak içkiler o kadar çok yaygınlaştı ki, bazı bayiler "kaçaktır" diye sattıkları rakının reklamını yapmaya başladı⁶⁰. Özel şirkete verilen tekel imtiyazının iptal edilmesinden sonra 1 Haziran 1927 tarihinde yürürlüğe giren İspirto ve Meşrubatı Küuliye İnhisarının Sureti İdaresi Hakkında Kanun başlıklı yasa ile alkollü içkiler inhisarı tekrar hükümete verildi. 1927 yılı bütçesine 1.000.000 TL özel ödenek konuldu⁶¹. İnhisar İdaresi ispirto işini ele aldıktan sonra diğer inhisarlarda da olduğu gibi fiyatlar yükseldi. 1930 Sanayi Kongresi'nde ispirto ile ilgili olarak fiyatların yüksekliği, ispirto sanayinin iç tüketimi karşılayacak düzeyde olmayışı, sermayenin yetersizliği ve kredi yokluğundan yakınıldı. Çözüm olarak banka kredilerinin kolaylaştırılması, borçların taksitlendirilmesi ve inhisar vergisinin indirilmesi istendi⁶². 8 Haziran 1942 tarihinde "İspirto ve ispirotolu İçkiler İnhisarı Kanunu" adlı yasa ile her türlü içkinin yapılması, ithalatı ve satılması hükümet tekeline alındı⁶³. İstisna olarak her türlü şarap ve meyve şaraplarının üretimi ve satışı, viski ve tabii köpüren şarapların ithalatı ve yurtiçinde satışı ise serbest bırakıldı. Daha sonraki yıllarda şarap ve viski ithalatı diğer alkollü içkilerde olduğu gibi İnhisar İdaresi'nin sorumluluğuna ve denetimine bırakıldı⁶⁴.

3.2. Yasal-İdari İnhisarlar

Bu tür inhisarlar özellikle tek parti döneminde ve o dönemin Dünya konjonktüründe doğal tekel olarak karşılanan uygulamalardır. Bu tekeller arasında PTT, TCDD, Devlet Hava Yolları, Milli Piyango, Milli Reasürans İnhisarı, Radyo, İstanbul, İzmir, Mersin ve Trabzon Liman İnhisarları bulunmaktadır çalışmada konu gereği isminde inhisar geçen kurumlar ele alındı.

59 Doğruel, *a.g.e.*, s.s.144-145.

60 Doğruel, *a.g.e.*, s.s.145-146.

61 Doğruel, *a.g.e.*, s.146.

62 Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi, 1930 Sanayi Kongresi Raporlar Zabıtlar, Ankara Sanayi Odası, Ankara, 2008, s.257.

63 TBMM, Z-C, d.6, C.26, 8 Haziran 1942, s.99.

64 TBMM, Z-C, d.6, C.26 8 Haziran 1942, s.99.

3.2.1. Liman İnhisarları

1925'te devlet inhisarında bulunan İstanbul, İzmir, Trabzon ve Mersin limanlarının işletilmesi, devlet politikasının genel yapısına uygun olarak, yerel yönetimlerin kontrolündeki anonim şirketlere devredildi⁶⁵. Cumhuriyet döneminde inhisarların genel anlamda kuruluş amacını yansıtan 1930 yılında bir komisyon tarafından hazırlanan "*Liman İnhisarları ve Yaptıkları İşler, Liman İnhisarlarının Teşekkülü Sebebi*" isimli rapora göre; limanların inhisar altına alınmasının sebebi liman işlerinin gayri Müslimlerin elinde olması, mevcut düzenin başkalarının elinde tekel oluşturduğundan kendilerince fiyat belirlemeleri, İstanbul İktisat Komisyonunun dönemin Başbakanı Fethi Bey'e sundukları rapor⁶⁶, Milli Türk Ticaret Birliği'nin faaliyetleri⁶⁷, Antrepoyetersizliği, limana gelen malların zarara uğratılması ve kimsenin sahip çıkmaması gibi sebepler oluşturdu⁶⁸. 1932 yılında yayınlanan Al-i İktisat Meclisi liman raporuna göre Türkiye'de liman tanımına⁶⁹ uyan İstanbul, İzmir, Mersin, Trabzon, Samsun ve Ereğli limanları olmak üzere altı adet liman bulunmaktaydı⁷⁰.

3.2.1.1. İstanbul Liman İnhisarı

İstanbul Limanı 26 Temmuz 1925 yılında millileştirildi⁷¹. İstanbul Liman İşleri İnhisarı T.A.Ş. kuruldu ve bu şirket İstanbul limanında gemilere tatlı su verme, kömür verme, ticari eşyanın tahmil ve tahliyesi, kılavuzluk, dalgıçlık ve tahlisiye işlerini devraldı⁷². Doğan Avcıoğlu'na göre liman inhisar altına alınmadan önce 10.000 lira sermayeli bir nevi naylon şirket kuruldu ve meclisteki bağlantılar yani ortaklar sayesinde İstanbul limanının birtakım işleri bu şirkete devredildi⁷³. Liman inhisar altına alındıktan sonra mavnacılar grev yaptı. Grevi engellemeye çalışan polisleri hamallar denize attı. Acentalara göre bölümlere ayrılmış Türk Liman Şirketi'nin çalışanları Türkleştirildi. Başlangıçta şirketin sermayesi devletten elde ettiği imtiyazdı. İşe, gemilere su verme işinden başlandı. o dönemde gemilere suyu, iki Rum ve bir Türk firması vermekteydi. Türk firması ile anlaşıldı ve firma eskisi gibi gemilere su sağlamaya devam edecek, yalnız kanunen bu işi tekelinde tutan Liman Şirketi'ne yüzde 20 pay verecekti. Şirket, bu yoldan, hiçbir külfet yüklenmeden, günde 100-150 lira

65 Boratav, a.g.e, s.48.

66 İstanbul Liman İşleri İnhisarı Türk Anonim Şirketi, 12 Ağustos 1934 Pazar Günü Fevkalade Toplanan Hissedarlar Umumi Heyetine Verilen Meclisi İdare Raporu, Gazetecilik ve Matbaacılık T.A.Ş, İstanbul, 1934, s.s.7-8.

67 Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni*, Cilt I, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1996, s.402.

68 BCA, Dosya: 1619, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 156.98..9.

69 BCA, Dosya: 2312, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 27.153..2. s.3.

70 Al-i İktisat Meclisi Liman Raporu, BCA, Dosya: 2312, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 27.153..2. s.3.

71 Boratav, a.g.e, s.48.

72 Toprak, Zafer, *Sümerbank*, Creative Yayıncılık, İstanbul, 1988, s.23.

73 Avcıoğlu, a.g.e, s.s.400-402.

gelir elde etti⁷⁴. Gemilere kömür yükleme işi ise Kuruçeşme ve Ortaköy'de büyük kömür depoları bulunan gayri Müslimlerin elindeydi. Kömürler bu depolardan mavnalara yüklenip vapurlara ulaştırılmaktaydı. Ahmet Hamdi, gemilere kömür yükleyen en büyük tüccar Kozez ile anlaştı. Anlaşmaya göre Kozez, eskisi gibi çalışacak, ama Liman Şirketi % 15 kar payı alacaktı⁷⁵. İstanbul Limanının durumunu, Yunanistan'ın Pire Limanı ile karşılaştıran Manchester Guardian gazetesinin 23 Mayıs 1929 tarihli nüshasında şunlar yazılıydı:

“Nisan ayındaki nüshalarımızdan birinde Yunanistan'ın Pire Limanında mensucat havi sandıkların muhteviyatından mühim sirkatler vuku bulmakta olduğunu bunun önüne geçilemediğini ve bütün tüccarla sigorta şirketlerinin bu halden şikâyetçi olduğunu yazmıştık. İstanbul limanında ise son seneler zarfında bu hususta büyük bir eseri salah görülmeğe başlamıştır limanda son üç senedir sıkı bir zaptu rapı mevcut olduğu gibi inhisar halinde işletilmekte olan liman işleri de mesaisinde eyi bir intizam göstermeğe başlamıştır. Hakikaten yüksek olan tahmil ve tahliye ücretlerinin indirilmesi için uğraşılmaktadır. Aktarma edilecek mallar için liman şirketi büyük bir teshilat göstermekte ve alınan ücret haddi asgaride bulunmaktadır. İstanbul limanına vasıl olan bir çok avariye ve rezevalı mallar tahliyede zarara uğramış olmayıp bilakis yolda veyahut başka limanlarda zarar görmüş mallardır. Ahvalin büyük bir eseri salah göstermekte olduğunu İstanbul'da bulunan bir çok ecnebi acentalardan almakta olduğumu mektuplar da ispat etmektedir”⁷⁶.

İstanbul Rıhtım Dok ve Antrepo Şirketi ile İstanbul Liman İşleri İnhisarı T.A.Ş. kendi bünyesinde bulunan işleri 1934 yılı sonuna kadar yürüttü. 1933 senesinde her iki teşekkül hükümet tarafından satın alınarak Maliye Bakanlığına bağlı yeni kurulan İstanbul Liman İşleri Müdürlüğüne devredildi⁷⁷.

3.2.1.2. Mersin Liman İnhisarı

Mersin Limanı, Fransız işgali döneminde Gruenblat Şirketi tarafından işletildi⁷⁸. Mersin Liman İnhisarı, 27 Mayıs 1927'de Ticaret Vekâleti tarafından, 30 yıllığına Mersin Liman İşleri İnhisarı Türk Anonim Şirketi'ne verildi⁷⁹. Mersin Liman İnhisarı Türk Anonim Şirketi, yaklaşık 15 yıllık işletmesi süresince sadece liman hizmetlerini yerine getirmekle beraber iskelelerin onarılması ve ticarete yaşanan sorunları gidermek için kurumlar arası bağlantıları da yaptı ve Liman

74 Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları, Cilt I, Yayına Hazırlayan, Murat Koraltürk, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2007, s.208.

75 Avcioğlu, a.g.e, s.407.

76 BCA, Dosya: A1,Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 1.5..4.

77 Boratav, Korkut, “Türkiye’de Devletçilik” Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.II, İletişim Yay., s.415; “İstanbul Limanının Tarihçesi” <http://www.tdi.com.tr/?s=icerikDetay&icerikId=118> Son Erişim: 04.08.2011.

78 Mersin Limanı, Nafia Vekâleti, Demiryolları ve Limanlar İnşaat Reisliği, Ankara, 1954, s.4.

79 Durak, Selçuk, 1929 Dünya Ekonomik Buhranının Mersin Limanı Üzerindeki Etkileri, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Mersin, 2006, s.75.

Şirketi'nin çalışmaları, Mersin limanından yapılan ticaretin daha düzenli hale gelmesini sağladı⁸⁰. Mecliste yapılan görüşmelerde limanın geliştirilmesi için birçok proje yapıldı ve bütçe ayrıldı fakat hayata geçirilemedi⁸¹. Mersin Liman İnhisarı Türk Anonim Şirketi, kurulduğu ilk dönemlerde liman hizmetlerinin yerine getirmede çeşitli sıkıntılar yaşadı. İskelelerin onarımı, liman nakliye araçlarının çoğaltılması, transit liman yapılabilmesi için depoların yapılması, personelin durumunun iyileştirilmesi vb. birçok konuda önemli çalışmalar yapıldı. Mersin Limanı'nın açık ve her türlü tehlikeye maruz bir liman olmasına rağmen yükleme-boşaltma ücretleri Suriye, Beyrut ve Mısır limanlardan ucuz tutuldu. Liman İnhisar Şirketi, kurulduğu 1929 yılından Devlet Demiryolları'na devredildiği 1942 yılına kadar limanı teknik, vasıta ve iskeleler açısından nispeten iyi hale getirildi⁸². Şirketin, liman hizmetlerini 30 yıllığına yerine getirmesi kararlaştırılmışsa da 1942 yılı sonunda tüm hakları, Devlet Demiryolları tarafından satın alındı.

3.2.1.3. İzmir Liman İnhisarı

Kurtuluş Savaşı'nın ardından millileştirilen İzmir Limanı İşletmeciliği, Uşakizade Muammer Bey tarafından devralındı ve bu durum 1925 yılına kadar devam etti⁸³. 30 Haziran 1925 tarihli imtiyaz sözleşmesi ile yükleme, boşaltma, kılavuzluk, dalgıçlık, vapurlara tatlı su verme ve körfez dâhilinde vapur işletmesi İzmir Liman ve Körfez İşletmesine devredildi⁸⁴. Şirket Uzunada, Mordoğan ve Karaburun iskeleleri inşa etti. Şirketin artan ihracat ve ithalat için yeterli gelmediği zamanla görüldü. 1929 yılında tüccarlar Tahmil ve Tahliye Şirketine ait şatların yetersizliğinden, işçiler ise ücretlerinden şikâyet etti⁸⁵. 21 Şubat 1935 tarihinde toplanan şirketin ortakları, tasfiye kararını aldı ve işten ayrılacaklara 71.345 TL tazminat verildi, yeni şirkette devam edecek olanlara ise bu tazminat verilmedi⁸⁶. Sonrasında 1932 yılında Hükümet şirketi satın aldı ve Maliye Bakanlığına bağlandı.

3.2.1.4. Trabzon Liman İnhisarı

17 Temmuz 1925'te 50.000 lira sermaye ile Trabzon Liman İşleri İnhisarı Türk anonim şirketi (T.A.Ş) kuruldu⁸⁷. Limanın yapılması konusu 1925 yılında Meclis Genel Kurulunda görüşüldü ve limanın yapılması kararı alındı.

80 A.g.t, s.76.

81 TBMM, Z-C, Devre 2, C.17, s.598-601; Mutlu, Yücel, N., *Bayındırlık Bakanlığı Tarihi 1920-1988*, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, Ankara, 1989, s.66.

82 Durak, a.g.t, s.77.

83 <http://www.tdi.com.tr/?s=icerikDetay&icerikId=142> Son Erişim: 08.04.2011.

84 Karabulut, Umut, *Ticari Açıdan İzmir Limanı 1923-1929*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İzmir, 2003, s.94.

85 *Ahenk*, 19 Ağustos 1929; Besim, Zeynel, "Liman İnhisarı Etrafında" *Hizmet* 27 Kasım 1930.

86 *Anadolu*, 27 Şubat 1935.

87 Ökçün, a.g.e, s.103.

Alınan bu karara rağmen, gerek limanın yapılabilmesi için gereken paranın bulunamaması, gerekse keşfinin bitirilememesi sebebiyle diğer limanlar gibi 1929 yılına kadar Trabzon Limanının yapımıyla ilgili herhangi bir gelişme olmadı. TBMM, 1929 yılında, limanın geliştirilmesi için bütçe ayrıldı fakat dünyadaki ekonomik buhranın etkilerini azaltmak açısından alınan tasarruf tedbirleri neticesi yatırımlar durduruldu⁸⁸. Trabzon Liman İşleri İnhisarı T.A.Ş. kendi bünyesinde bulunan işleri 1934 yılı sonuna kadar yürüttü. 1934 yılında diğer İnhisar Limanları gibi hükümet tarafından satın alınarak Maliye Vekâletine bağlı yeni kurulan Liman İşleri Umum Müdürlüğüne devredildi.

3.2.2. Mükerrer Sigorta İnhisarı

Türkiye’de 1920’lerde tam olarak milli denilebilecek bir sigorta şirketi bulunmamaktaydı. Anadolu Sigorta ise Union Sigorta’nın etkisi altındaydı. Sigortacılığın %90’ı merkezi dışarıda olan yabancı şirketlerin elinde bulunuyordu. Cumhuriyetin ilk yıllarında yeterli kanun düzenlemesi olmadığından sigorta yaptıran kişiye keyfi uygulamalarla çeşitli zorluklar çıkartılıyor ve tazminat ödemeleri geciktiriliyordu. Böyle bir ortamda sigortacılığı yabancıların elinden almak için hükümet harekete geçti. Böylece sigortacılık alanında sürekli dışa akan veya akması muhtemel olan döviz yurt içinde kalacak, hazineye ek gelir sağlanacak ve Türk sigortacılığı gelişecekti⁸⁹.

1918 yılında Union de Paris, Türk kanunlarına uygun olarak İttihad-ı Milli Şirketi’ni kurdu. 1925 yılında Union sigorta, İttihad-ı Milli, İş Bankası ile birlikte, Anadolu Sigorta Şirketi’ni oluşturdu. Bu şirketin, şartlar eşit olduğu takdirde devlet sigortalarının tercihen ona verilmesi gibi önemli bir imtiyazı vardı. Şirketin Genel Müdürü, Bayar’ın oğluydu⁹⁰. Yerli sigorta şirketleri, küçük sigortalarla uğraşırken büyük işleri yabancı sigorta şirketlerine devretmekteydi. O tarihlerde sigorta sebebiyle her yıl net 4 milyon lira dışarıya gitmekteydi. İş Bankası’nın nüfuzuna dayanılarak, önce 1160 sayılı Mükerrer Sigorta İnhisar Kanunu çıkarıldı⁹¹. Kanuna göre, Türkiye’de sigorta işleri yapan yerli ve yabancı şirketler, reasüransa (ikili sigorta) verdikleri sigorta miktarının belli bir kısmını içeride sigorta ettirme zorundaydı. Kanunun 4. maddesine göre, devletin kurduğu reasürans inhisarının işletilmesi 25 yıl süreyle, %60 hissesi Türklerin elinde bulunur ve yalnızca reasürans ile uğraşacak olan 1 milyon sermayeli bir anonim şirkete bırakacaktı⁹².

İş Bankası, Ticaret Bakanlığı ile 26 Mart 1929 tarihinde bir sözleşme imzalandı. Sözleşmeye göre, İş Bankası, kanunda öngörülen şartlara uygun, 1

88 Mutlu, a.g.e, s.66.

89 Ekener, Haşim, *Türkiye’de Mükerrer Sigorta Sorunu ve Vesaiki ile Reasürans Davası*, Kaya Basımevi, İstanbul, 1974, s. 24-26.

90 a.g.e s. 25.

91 BCA, Sayı: 7720, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 2.16..30.

92 Avcıoğlu, a.g.e, s. 413.

milyon lira sermayeli bir Milli Reasürans T.A.Ş. kurdu. Bu şirket, her cins sigorta için 15 yıl süreyle reasürans inhisarına sahip oldu. Sigorta şirketleri, Türkiye’de her çeşit sigorta miktarının yüzde 50’sini İnhisara vermekle yükümlüydü. Şirketin karının %30’u devlete aitti⁹³. Böylece Tek parti döneminde 1920’lerde mevcut olan yabancıların egemenliği son buldu. Piyasanın %85’i Türk sigorta şirketlerinin eline geçti⁹⁴.

3.3. Dış Ticaret İnhisarları

Türkiye’de dış ticaret inhisarları yurt içinde üretimi yapılamayan ya da az miktarda bulunan ürünlerin ithalat karını devlete bırakılması ve yurt içindeki inhisarları korumak amacıyla yapıldı. İnhisar aynı zamanda yurt içinde üretilen ancak dışarıdan gelebilecek ürünler ile rekabet edemeyeceği kanısıyla yerli sermayeyi korumak ve kollamak amacı da gütmektedir. Bu bağlamda ispiro, oyun kâğıtları (çocuklar için olanlar haricinde), tartı aletleri, barut ve mamulleri, tuz, kibrit, birtakım kimyevi ve sıhhi ilaçlar, telsiz ve telgraf makineleri, afyon ve uyuşturucu maddeler, tütün ve tütün mamullerinin özel izinler dışında ithal etmek yasaklandı⁹⁵. Yurtiçinde çıkarılması büyük masraflara sebep olan ama 20. Yüzyılın olmazsa olmaz yeraltı kaynağı petrol, yine yurt sınırları içinde üretimi olan fakat tüm ülkeye yetmeyen şeker, çay ve kahve (1946’da) ithalatını devlet şirketler aracılığı ile inhisarına aldı.

3.3.1. Petrol İnhisarı

Osmanlı Devleti birçok bakımdan yarı sömürge olduğu gibi petrol konusunda da bu konumunu aşamadı⁹⁶. Cumhuriyet ile birlikte petrol ruhsatlarının birçoğu iptal edildi ve yurt dışından uzman getirildi. 1926 yılında Romanya petrol kanunu esas alınarak hükümet 792 numaralı Şeker, Petrol ve Benzin Kanunu’nu çıkardı. Kanuna göre Türkiye sınırları içerisinde bütün ve petrol ve benzeri madenlerin çıkarılması ve işletilmesi hakkı Maadin Kanunu’na tâbi olmak üzere hükümete verildi⁹⁷. Fakat hükümet bu hakkını irili ufaklı birkaç şirkete vermekten başka 1933 yılına kadar somut bir şey yapamadı⁹⁸. Türkiye petrol gereksinmesini yurt dışından SSCB, Standart Oil, Etoile Roumaine, Shell’den sağladı⁹⁹. Petrol İnhisarını ise 1926 petrol kanunu ile başlatabiliriz. Petrol ve

93 Ekener, *a.g.e*, s. 44.

94 *A.g.e*, s.44.

95 *Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti Müfettişlerinin Haziran 1939’da Ankara’da Yaptıkları Toplantıya Dair Raporlar*, T.C Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti Neşriyatı, Ankara Devlet Matbaası, Ankara, 1939, s.s.829-831.

96 Öztel, *a.g.t*, s.163.

97 Lokman, Kemal, *Cumhuriyetin 50. Yılında Petrol Endüstrimizin Durumu*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1974, s.s.3-4.

98 Cevat E. Taşman “Türkiye’de Petrolün Tarihçesi” http://www.mta.gov.tr/mta_web/kutuphane/mtadergi/39_4.pdf s.17. Son Erişim: 25.04.2011.

99 Kuruç, *a.g.e*, s.181.

benzin ithal etmek yalnızca Hükümet'in tekelinde oldu. Kanuna hükümet göre bütün vergilerin dâhil olduğu masraflara kilo başına sekiz kuruş ilave ederek petrol ve benzini bayilere sattı¹⁰⁰. 1933 yılında Petrol Arama ve İşletme İdaresi kuruldu. Petrol arama çalışmaları bu kurum ile Maden Tetkik Arama Kurumu arasında paylaşıldı. 1947 yılına kadar çeşitli birçok bölgede petrol arandı. Fakat 1947 yılında Raman 8 adlı kuyunun sondajına kadar petrol çıkarılamadı¹⁰¹. Yurt içinde üretilen petrolün satışı ise serbestti. Bu ithalat inhisarını hükümet daha sonra Amerikan Standart Oil Şirketine bıraktı¹⁰². Standart Oil bu görevini 1941 yılında petrol ofisine devretti¹⁰³. Cumhuriyet döneminin ilk 10 yılında yaklaşık 830 bin ton petrol ürünü ithal edip ve karşılığında 71.347.822 lira ödedi. Bu rakam aynı dönemde gerçekleşen 376.610.000 liralık ticaret açığının %19'unu, toplam ithalatın ise %4'ünü teşkil etmekteydi¹⁰⁴.

3.3.2. Şeker İnhisarı

5 Nisan 1925'te çıkarılan Şeker Kanunu ile göre, şeker fabrikası kurmak ve işletmek için hükümet izni getirildi. Ticaret Bakanlığı'nın göstereceği bölgeler içinde kurulmak şartıyla şeker fabrikalarına yirmi beş yıl süreyle yer verildi. Hükümetin özel yetkiyle vereceği teşvik unsurlarına ek olarak, fabrikalar Osmanlı döneminden kalan 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun imtiyaz ve muafiyetlerinden yararlandı. Bunların yanı sıra üreticiler kanuna göre şeker sekiz yıl süre ile tüketim vergisinden de muaf tutuldu¹⁰⁵. Fabrikaların kuruluşu için gerekli arazi, on-on beş dönüm arasında olmak şartıyla devlet tarafından parasız olarak, hatta gerekirse istimlak edilerek verildi. Fabrikaların ihtiyacı ile ilgili taşımalar, nakliye vergisinden 1/3 nispetinde bir indirim uygulanarak yapıldı. Fabrikalarda çalışanlar ise on yıl süreyle kazanç vergisinden muaf tutuldu¹⁰⁶. 1926 yılında üretime başlayan Uşak ve Alpullu şeker fabrikaları devlet desteği ile kurulan özel şirketlerin elindeydi. Uşak fabrikasını, Sanayi ve Maadin Bankası %30 hisse ve kredi ile destekledi. Baş hissedarları arasında CHP vekilleri bulunan Alpullu fabrikası ise Ziraat Bankası'nın % 10 hisse ve kredi desteğiyle kuruldu. İş Bankası ise %30 hisse ile katıldı¹⁰⁷. Fakat tüm bu teşviklere rağmen fabrikalar tam kapasite ile çalışmadı. Şeker üretimi ile şeker ithalatının aynı gruplarca yürütüldüğü ve şeker şirketlerinin bazı hallerde üretimi kısıarak ithalattan yüksek karlar elde etmeyi tercih ettikleri; bazı dönemlerde ise çok yüksek düzeylere çıkarılan gümrük resimlerinin arkasında inhisarcı ve yüksek

100 Boratav, a.g.e, s.123.

101 Lokman, Kemal, *Cumhuriyetin 50. Yılında Petrol Endüstrimizin Durumu*, s.5; Cevat E. Taşman "Türkiye'de Petrolün Tarihçesi" http://www.mta.gov.tr/mta_web/kutuphane/mtadergi/39_4.pdf s.17. Son Erişim: 25.04.2011.

102 Cem, İsmail, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2007, s.245.

103 Akalın, a.g.e, s.109.

104 Lokman, *Türkiye'de Petrol Madenleri*, s.s.81-82.

105 1930 Sanayi Kongresi, s. 20.

106 Boratav, a.g.e, s.120.

107 1930 Sanayi Kongresi, s.221. Boratav, a.g.e, s.120.

karlar kazanmaya yöneldikleri özellikle SCF başta olmak üzere çeşitli biçimlerde eleştiri konusu oldu¹⁰⁸. Türkiye'nin yıllık şeker tüketimi yıllık ortalama 70.000 ton; Alpullu ve Uşak şeker Fabrikaları'nın üretimi ise yıllık 15.000 ton şekerdi. Yani hükümet dışarıdan 55.000 ton şeker almak zorundaydı¹⁰⁹. 25.01.1926 tarihli 724 sayılı kanun, devleti ithalatta devlet inhisarı dışında kurulmuş fabrikalarda üretilen şekerini satın almaya mecbur tutmaktaydı. Satış fiyatında, ithal edilen şekerin fiyatı esas alınmakta ve bu fiyata gümrük, kamu vergilerinin ve alım, nakliye ve diğer masrafların da eklenmesiyle yeni fiyat tespit edilmekteydi. Böylece yüksek fiyattan alınan şeker piyasaya yüksek fiyattan sürülmekteydi. Şeker ithaline uygulanan bütün gümrük ve tüketim vergilerinin şeker fiyatına fabrikatör payı olarak yansımaya, böylece himayenin doğrudan doğruya fabrikatöre kazanç sağlamasına imkân verdi¹¹⁰. Fabrikalar ve şirket bir türlü kara geçemedi ve 6 Ağustos 1931 tarihinde Uşak şeker fabrikasının tasfiyesine karar verildi ve alacaklarına karşılık Sanayi ve Maadin Bankasına devredildi¹¹¹. Uşak Şeker Fabrikasının kurucusu Nuri Şeker anılarında fabrikasının aslında zarar etmediğini, birtakım bürokratların şirketin aleyhine çalışıp zarar etmiş göstererek fabrikanın tasfiye etmelerini sağladıklarını iddia etmektedir¹¹². Kurucuları arasında Şakir Kesebir, Edirne Vekili Faik Oztrak, Bilecik Vekili İbrahim Çolak ve Şeker Kralı lakaplı Hayri İpar'ın ile dört tüccar ve İş Bankası ile Ziraat Bankası'nın da katılımı ile kurulan Şeker Şirketi ithalat inhisarını aldı. Şeker fabrikalarının üretimi düşük tutularak, ithal malı şekerler tekelden satarak astronomik kazançlar sağladı¹¹³. Devlet 1939'da şeker fabrikalarını kontrolü altına alınca, aynı fabrikaların üretimi bir yılda 42.000 tondan 90.000 tona yükseldi. Bu miktar daha sonra 120 bin tona çıktı¹¹⁴. Petrol ve şeker dışında çay ve kahve de 2 Temmuz 1932 tarihinde "Çay, Şeker ve Kahve İthalatının Bir Elden İdaresi Hakkındaki Kanun" başlıklı yasa ile devlet tarafından tek merkezden ithalatı sağlandı¹¹⁵.

3.4. SCF ve İnhisarlar

1929 Dünya Ekonomik Krizi Türkiye'yi oldukça sarstı. Yeni bir partinin, Meclisteki denetim eksikliğini giderebileceği, ekonomik bir yenilik getirmesi gibi amaçlarla kurulması bu kriz ortamında gündeme geldi.¹¹⁶ Mustafa Kemal,

108 Boratav, *a.g.e.*, ss.119-120.

109 1930 Sanayi Kongresi, s.236.

110 Beriş, Hamit Emrah, *Tek Parti Döneminde Devletçilik, Türkiye'de Otartarizmin Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, Liberte Yay., Ankara, 2009, s. 173; Boratav, *a.g.e.*, s.122.

111 Karayaman, Mehmet, Nuri Şeker ve Uşak Şeker Fabrikasının Kuruluşu, Uşak Akademi Kitabevi, Uşak, 2010, s.52.

112 *a.g.e.*, ss.172-173.

113 Cem, *a.g.e.*, s.244.

114 Cem, *a.g.e.*, s.244.

115 Kipal Ulaş, Uyanık Özgür, *Türkiye Milli İktisat Tarihi (Devletçilik)*, Kaynak Yay., İstanbul, 2001, s.139.

116 Yetkin, Çetin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997, s. 94-103.

partinin başına liseden beri tanıdığı Paris Büyükelçisi Fethi Bey'i parti kurmakla görevlendirdi ve SCF 12 Ağustos 1930'da kuruldu¹¹⁷. İsmet Paşa'ya karşı olanlar, tüccar, esnaf, sanayici, CHP, Cumhuriyet ve laik uygulama karşıtları ve demokratlar SCF çatısı altında birleşti¹¹⁸. Parti programında İnhisarlara karşı olunduğu ve liman inhisarlarının kaldırılacağı açıkça belirtildi¹¹⁹. Fethi Bey 7 Eylül 1930 günlü binlerce kişinin katıldığı İzmir mitinginde inhisarlardan liman ve petrol inhisarının kaldırılmasının gerektiğini açıklayarak şunları söyledi:

*"Fırkamız, inhisarlardan halkın zararına ceplerini doldurmak isteyenlerin gayrimeşru hareketlerine karşıdır. Devlet Hazinesi, Liman İnhisarının tesisi için fedakârlık etmiş olduğu halde, İnhisardan hâsıl olan fayda tamamen hususi şahıslara terk edilmiştir. Bu inhisardan halkın, esnafın ve tüccarın şikâyet etmesi, fırkamızı bununla iştigale sevk etmiştir"*¹²⁰.

TBMM'nin 2 Ekim 1930 günlü birleşiminde İspirto ve Müskirat inhisarı ile Barut inhisarları Fethi Bey'in eleştirilerine hedef oldu. İnhisarlara yöneltilen eleştiriler hep aynı açıdandı. Fethi Bey'in İzmir konuşmasında da öne sürdüğü gibi inhisarlar kamu için değil özel kişiler yararına çalışmaktaydı¹²¹. Mecliste inhisarlar ile ilgili birçok kez söz düellosu yaşandı. Serbest Fırka, bireylerin devlet eliyle zengin edilmesine yol açan inhisar uygulamalarını şiddetle eleştirdi. Fethi Okyar, devlet sermayesi ile kurulan inhisarlara ve devlet teşebbüslerine özel sermayenin ortak edilmesini ve bunun sonucunda aslan payının özel kişilerin almamasını gerekirse inhisarları devletin üslenmesini savundu¹²². SCF'nin İnhisarlar konusunda yaptığı muhalefet daha sonra ülke ekonomisi devletçilik politikasına geçerken Dünya ekonomik buhranı ile birlikte özel şirketlerin tasfiyesinde etkisi oldu¹²³. Tekellerin hazineye sağladığı gelir, satış ve kar konusunda çelişkili tablolar bulunmaktadır. Bu durumu İnhisarlar kalemlerinin zaman içerisinde sürekli değişmesi nedeniyle açıklayabiliriz Örneğin Şeker ve Şekerli Maddeler, Petrol ve Benzin, Darphane, PTT zaman içerisinde inhisar konusu sayılmışlarsa da; daha sonra vazgeçildi¹²⁴.

117 Timur, *a.g.e*, s. 149.

118 Çavdar, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, c.1, İmge Yayınevi, Ankara, 2004, s. 331.

119 Ağaoğlu, Ahmet, *Serbest Fırka Hatıraları*, Baha Matbaası İstanbul, 1969, ss. 159-160.

120 Avcıoğlu, *a.g.e*, s. 415.

121 TBMM, Z-C, 2 Ekim 1930, d 3, c 21, s.40.

122 Avcıoğlu, *a.g.e*, s. 415.

123 Akalın, *a.g.e*, s.72.

124 *a.g.e*, s.73.

Tablo II: Tekel Hasılat Kalemleri¹²⁵

Yıllar	Tütün	Tuz	İspirto ve Alkollü İçkiler	Kibrit ve Çakmak	Barut ve Fişek	Petrol ve Benzin	Oyun Kâğıdı	Meskkât ve Darphane	PTT	Şeker ve Şekerli Maddeler
1924	1.080.000	5.486.993	-	-	-	-	-	7.200	4.196.430	-
1925	2.353	10.180.258	-	1.206.598	3.992	-	-	3.992	6.338.849	-
1926	9.728.671	9.214.911	937.982	1.649.165	237.463	4.666.501	-	5.365	5.574.648	3.778.328
1927	18.850.063	8.005.570	3.070.604	3.000.019	3.061.421	13	-	25.060	8.139.326	12.247.592
1928	22.110.145	7.116.887	4.273.819	1.589.173	689.845	5.769.871	31.009	13.485	6.115.085	6.268.172
1929	24.000.000	8.010.000	3.658.825	1.835.000	143.051	3.074.039	17.268	1983	5.734.408	6.237.400
1930	23.500.042	7.653.768	3.302.468	1.530.254	54.287	-	27.075	35.616	5.811.109	-
1931	21.080.008	7.217.616	3.840.000	1.915.196	255.456	-	26.056	-	-	-
1932	22.358.586	6.557.042	8.612.012	1.800.109	115.768	-	50.530	-	-	-
1933	20.100.000	7.200.000	1.964.223	1.800.102	46.891	-	51.555	-	-	-
1934	19.175.602	6.306.093	7.608.534	1.277.283	1.841	-	27.115	-	-	-
1935	30.885.179	-	2.808.209	1.107.139	-	-	.58.160	-	-	-
1936	35.289.776	-	3.350.000	1.216.966	-	-	20.974	-	-	-
1937	34.427.380	-	3.672.640	1.251.656	-	-	63.880	-	-	-
1938	36.802.026	-	3.841.067	1.339.478	-	-	67.760	-	-	-

4. Devletçilik Döneminde İnhisarlar

125 Akalın, a.g.e, s. 74.

1929 krizi ile liberal ekonomik sistemlerin çöküşüne rağmen SSCB'yi etkilememesi Türkiye'nin yüzünü SSCB'nin ekonomik modeline dönmesini beraberinde getirdi. Devletçilik uygulaması başlıca iki açıdan oldu: birincisi devletin kendisinin yatırımlarda bulunması, ikincisi devletin ekonomik yaşamı bazı önlem ve kararlarla yönlendirmesiydi¹²⁶. İnhisarlar ikinci kısma girmektedir.

4.1. Gümrük ve İnhisarlar Bakanlığı'nın Kurulması, Görevleri ve Bünyesine Aldığı İnhisarlar

Dünya ekonomik buhranından önce Maliye Bakanlığı'na bağlı inhisarların özellikle yabancılara verilenlerin başarısız birer girişim olması buhran ile birlikte değişen ekonomik politika ile İnhisarlar idaresinin yeniden şekillendirilmesi, Cumhuriyeti kuran ve yöneten kadrolar için ekonomik, bağımsızlığın sağlanması öncelikli konulardan biriydi. İnhisar altında olan tütün ürünleri ve alkollü içkiler gibi keyif verici ve barut gibi stratejik maddeler ile tuz gibi temel tüketim maddelerinin belirleyici özelliği ise düzenli bir üretim ve dağıtım süreci ile güvenli bir depolamayı gerektirmesiydi. Yurt çapında bu faaliyetlerin, o dönemin koşullarında, tek ve merkezi bir örgütlenme çatısı altında yürütülmesi, vergi getirisi ve ihracatın önemli bir kısmını oluşturması nedeniyle bu dönemde tamamen devletleştirildi. Dünya'da yaşanan ekonomik kriz ve yaklaşan Dünya Savaşı inhisarların yeniden biçimlendirilmesinde etkisi olan birer dış faktördü. İnhisarlar, 21 Aralık 1931'de tasarruf sağlamak ve kaçakçılığı engellemek amacıyla kurulan Gümrük ve İnhisarlar Bakanlığı'na devredildi¹²⁷. Bakanlık bünyesine tuz, tütün, ispirto ve ispirtolu içkiler, barut, av saçması, fişek inhisarlarını aldı¹²⁸. 1930'lu ve 1940'lı yıllarda inhisarların yatırımları çoğunlukla bulunduğu yörenin en önemli, çoğu zaman da ilk tarım dışı ekonomik faaliyeti oldu. Yarattığı yeni istihdam olanakları yanında, çalışanlarının tüketim harcamaları, işletmelerin bazı alımlarını bölgede karşılaması ve taşımacılık işleri nedeniyle bulunduğu bölgede ekonomik canlanmanın itici gücü oldu. Ayrıca, ülkenin en uç köşelerine ulaşan ürünleri ile paraya dayalı ticaretin gelişmesi ve kapalı ekonomilerin ülke ekonomisi ile bütünleşmesine ihmal edilemeyecek bir katkıda bulundu. Tekel'in fabrikaları ve idari binaları Anadolu'nun pek çok yerleşim yerinde en ihtişamlı yapılar olarak varlığını sürdürdü¹²⁹. Hatta 1934 yılında İnhisarlar Umum Müdürlüğü binası uluslararası yarışmada birincilik kazandı. İnhisarlar bu dönemde kamu harcamalarının ve kalkınma planlarının finansmanını sağladı¹³⁰.

126 Boratav, *a.g.e.*, ss.139-140; Nikolai G. Kireev, *20'li, 30'lu Yıllarda Türkiye'de Devletçilik Politikasının Bazı Özellikleri*, X. Türk Tarih Kongresi'nden Ayrı Basım, TTK Basımevi, Ankara, 1994, s.s.3032-3033.

127 *Cumhuriyet*, 29 Aralık 1931; Akalın, *a.g.e.*, s.73; Kuruç, *a.g.e.*, s.391.

128 İnan, *a.g.e.*, s.208.

129 *A.g.e.*, ss.181-182.

130 Kepenek, Yakup, Yentürk Nurhan, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Yay., 1995, s.58.

4.2. Afyon İnhisarı

19. Yüzyılda dünya afyon üretiminin %70'i Osmanlı Devleti sınırlarının içinde gerçekleşmekteydi ve Osmanlı için afyon önemli bir gelir ve ihrac maddesiydi¹³¹. Bu durum Cumhuriyet ilan edildikten sonra da değişmedi. Afyonun fiyatı morfin derecesine göre belirlenmekteydi¹³². Cumhuriyet yönetimi, Osmanlı Devleti'nin özellikle 19. yüzyılda afyon ihracı yoluyla elde ettiği geliri elde etmek istiyordu ama değişen koşullarda, afyon ve diğer uyuşturucu maddelere karşı uluslararası toplumda oluşan ve 20. yüzyıl boyunca giderek artan tepkiler Türkiye'nin afyon satışı yoluyla döviz elde etmesini oldukça zorlaştırdı. Cumhuriyet yıllar boyunca afyon tarımına ilişkin politikalarını dışarıdan gelen baskıların gölgesinde şekillendirmek zorunda kaldı. 1924'te İstanbul ve İzmir'de afyon borsaları kuruldu. Bu borsalar üreticiden çok büyük rağbet gördü ve üretilen afyonun yaklaşık %70'i bu borsalarda alınıp satılmaya başlandı. Üretilen afyon başta Fransa, Hollanda ve A.B.D. olmak üzere birçok ülkeye satılmaktaydı. 24 Aralık 1928'de çıkarılan kanuna göre, tıbbi afyon, ham kokain, morfin, eroin, %20'den fazla morfin %10'dan fazla kokain içeren tüm ilaçların ve esrarın ithali, ihracı, imali ve ülke içindeki satışı Sağlık Bakanlığı denetimi altına alındı. Haşhaştan ham afyon elde edilerek yurtiçi ve yurtdışına satılması ise bu düzenlemenin dışında bırakıldı. Bu düzenlemenin yapılmasının iki nedeni vardı. Başta İstanbul olmak üzere Türkiye'de eroin ve esrar kullanımının önüne geçilmesi ve ABD'nin öncülük ettiği bir grup Batılı ülke afyon üretimi konusunda tedbir alınması konusunda Türkiye üzerinde oluşturduğu baskıydı. 1933 yılında afyonun ihracı ve mamul uyuşturucu maddelerin ithali, imali (biraz da uluslararası baskıyı azaltmak amacıyla) inhisar altına alındı¹³³. Türkiye'de afyon inhisarı diğer inhisarlardan farklı olarak İktisat Bakanlığı bünyesindeydi. Çiftçiye destekleme amaçlı alınan afyonlar depoları doldurdu fakat pazar bulunamadığı için bu inhisardan zarar edildi¹³⁴. 1938 yılında afyon alımı Toprak Mahsulleri Ofisine devredildi¹³⁵.

4.3. Diğer İnhisarlar

Deniz ulaşımı, ticaretin temel hizmetlerle iç içe yürütüldüğü bir alandı.

131 Erhan, *a.g.e*, ss.34-35.

132 Saka, Reşat, *Uyuşturucu Maddeler, Afyon-Morfin-Eroin-Esrar-Kokain Hakkında Milli ve Milletlerarası Hukuki ve Sosyal Durum*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1948, s.7.

133 Erhan, *a.g.e*, s.41.

134 Gürsoy, Özgür Burçak, *The Opium Problem in Turkey, 1930-1945*, Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 2007, ss.87-88.

135 Afşar, Erkan, *Toprak Mahsulleri Ofisi'nin İktisadi Faaliyetleri ve Siyasetteki Yansımaları*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Van, 2009, s.201.

İş ve kazanç garantisi bulunmakta, kriz olsa bile iyi bir geliri vardı. 1932 yılında çıkarılan kanun ile Türk limanları arasındaki posta seferleri devlet inhisarına alındı ve İktisat Bakanlığı bünyesinde kurulan Türkiye Posta Vapurculuğu Anonim Şirketine devredildi¹³⁶. Yine bu dönemde 21 Haziran 1927 tarihinde kabul edilen yasa ile çocuklara mahsus oyuncak kâğıtları dışında, her türlü oyun kâğıdının ithalatı, üretimi, satışı; 12 Haziran 1935 tarihinde kabul edilen kanun ile sıtma ve frengi tedavisinde kullanılan ilaçların; 20 Haziran 1935 tarihli 2825 numaralı kanun ile olası kimyasal bir savaşa karşı pasif savunma halinde kullanılan maddelerin imali inhisarı Kızılay'a bırakıldı¹³⁷. Paris merkezli Radio Industrie firması, inhisar veya imtiyazı kendilerine verilmek şartı ile ülkeye radyo sanayii kurmak istedi. Fakat hükümet devletin menfaatlerine aykırı olması gerekçesi ile reddetti¹³⁸. 1930'ların Türkiye'sinde Devletçilik politikası ile hükümet hemen her şeye müdahale eder duruma geldi. Bu durum o kadar çok yaygınlaştı ki mecliste bir milletvekili *"kebab inhisarı ne zaman kurulacak?"* diye sordu¹³⁹. Mustafa Kemal Atatürk, 1 Kasım 1937'de Meclisin beşinci dönem üçüncü yılını açarken yaptığı konuşmada inhisarlar ile ilgili şunları söyledi:

*"İnhisarlar mevzuunda itina edilmesi icabeden esas, bu kurumların mali monopol, ticari teşekkül ve milli valörizasyon kurumu karakterlerinin dikkatle telifidir"*¹⁴⁰.

5. İkinci Dünya Savaşı Sırasında İnhisarlar

Türkiye, ikinci Dünya Savaşı'na fiilen girmedi; ancak, savaş ekonomisinin koşullarını tüm ağırlığıyla yaşadı. Yetişkin nüfusun büyük bir bölümünün askere alınması üretimde büyük düşmeye yol açtı¹⁴¹. Savaş boyunca devletin artan harcamalarının finansmanı için yöneticiler Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi gibi değişik vergi kaynakları yaratma yönüne gitti. İnhisar gelirinin toplam devlet gelirleri hazine ve il özel idare gelirlerinin toplamı içindeki payı 1930'lu yıllarda yüzde 12 dolayında seyrederken, Bu dönemde yüzde 19'a kadar çıktı (bu oran yalnızca Gümrük ve İnhisarlar Bakanlığı bünyesinde yer alan tekellere aittir. Diğer tekelleri de hesaba katarsak bütçenin en az %25'inin yani dörtte birinin inhisar gelirlerinden sağlandığını düşünüyorum Y.N.) Devlet gelirleri içindeki Tekel gelirlerinin payının bu seyri, tekel uygulamalarının savaş yıllarında daha da önem kazandı¹⁴².

Tablo III: İnhisarların Hazineye Katkısı (Milyon TL)¹⁴³

-
- 136 Kuruç, Bilsay, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1987, s.100.
 137 Derin, a.g.e, s.138.
 138 BCA, Dosya 1103, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 129.929..3.
 139 Kinross, Lord, *Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 2007, s.517.
 140 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s.419.
 141 Boratav Korkut, "İktisat Tarihi (1908-1980)" *Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye Cilt: IV*, Cem Yay., İstanbul, 2005, ss.333-334.
 142 Doğruel, A.g.e, s.182.
 143 a.g.e, s.183.

Yıllar	Safı Tekel Katkısı	Tekel Ürünlerinden Alınan Savunma Vergisi	Kibrit ve Çakmak	Kibrit ve Çakmaktan Alınan Savunma Vergisi	Döner Sermaye Artırılması Karşılığı	Devlete Tekelin Katkısı	Toplam Devlet Gelirleri	Devlet Gelirleri İçinde Tekelin Payı
1935	29	3	1			33	255	12.94
1936	32	3	1			36	281	12.81
1937	33	4	1			38	310	12.26
1938	37	4	1			42	317	13.25
1939	38	4	1			43	310	13.87
1940	42	11	2		2	57	356	16.01
1941	33	28	1	2	5	69	423	16.31
1942	60	48	1	4	24	137	941	14.56
1943	81	53	0	8	4	146	948	15.40
1944	91	76		7	24	198	992	19.96
1945	56	45		5	4	110		
1946	88	81		8	8	185	1048	17.65

1940 yılında bira da inhisar altına alındı.¹⁴⁴ Dünya Savaşı'nda kibrit stoklarının tükenmesi ve kibrit çöpü alınan Romanya'nın işgal edilmesi ile kibrit piyasada karaborsaya düştü.¹⁴⁵ Kibrit şirketi ile İnhisarlar İdaresi çözüm bulmaya çalışırken ABD şirketinin kaçakçılık nedeniyle yükümlülüklerini yerine getirememesi üzerine Kibrit İnhisarı 1942 yılında tekrar devletleştirildi. Kaçak kibritlerin anlaşılması amacı ile Türk kibritleri (dünyada ilk kez) pembe renkli üretildi.¹⁴⁶ Dış ticaret inhisarı olan çay ve kahvenin savaş yıllarında karaborsaya düşmesini engellemek ve devlet hazineye gelir sağlamak için satışı da inhisar altına alındı.¹⁴⁷ 1946'da kahve tekel kapsamından çıkarıldı. Kahveye tüketim vergisi getirilerek tekel uygulamasının kalkmasıyla kaybedilen gelir telafi edilmiş oldu.¹⁴⁸

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki bürokrat-burjuva işbirliği bu dönemde de devam etti. Dönemin hükümetleri, bu konuda görevlendirdiği müfettişler aracılığıyla savaş yılları boyunca devlet kurumlarının birçoğunda yolsuzluklar ve görevi suiistimaller tespit etti. Müfettişler Dönemin Gümrük ve İnhisarlar Bakanı olan Suat Hayri Ürgüplü'yü ve suça iştirak eden arkadaşlarını birçok kurumda suiistimal ve yolsuzluk yaptıkları iddiasıyla meclis soruşturulması açılması ve yüce divana sevk edilmesini istedi. Mecliste Suat Hayri Ürgüplü şayet yüce divanda yargılanmasına izin verildiği takdirde kendisinin de eski İcra

144 Ökçün, *Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, s.18.

145 BCA, Dosya: 21312, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 182.259..12.

146 Doğruel, *a.g.e*, ss.184-185.

147 20. Yılında Cumhuriyet Rejiminde İnhisarlar, s.22.

148 Doğruel, *a.g.e*, s.173.

Vekilleri Heyeti'nde yapılan yolsuzlukları açıklayacağı tehdidinde bulundu¹⁴⁹.

6. İnhisarların Sosyal Yönü

İnhisarlar İdaresi, kendi personeline ekonomik imkânlar çerçevesinde birtakım olanaklar sağladı. Kadın işçilere doğumdan önce ve sonra doktor raporu ile 12 haftaya kadar yarım maaş verildi. Evlenecek olan işçi kadınlara koruma sandığındaki ikramiyesi oranında ikramiye verilerek yeni kuracağı hayatta yardımcı olundu. İşçilerin ekonomik darboğaza girdiklerinde tefecinin eline düşmelerini engellemek için yine koruma sandığından yıllık % 4 faizle ve 10 taksitle kredi imkânı sağlandı. Hastalanan işçilere doktor raporu ile ilk dört hafta yarım maaş sonraki dört hafta için dörtte bir maaş verildi¹⁵⁰. 1928 Aralık'ta İstanbul tütün fabrikası yakınında ilk çocuk yuvası açıldı. İnhisar İdaresi bünyesinde 18 yılda 5 çocuk yuvası açıldı. İnhisar İdaresi okul çağında olan işçi çocuklarına defter, kitap, kalem, lastik vs. ihtiyaçlarını karşıladı. Aynı zamanda fabrika bünyesinde dersaneler açtı ve Milli Eğitim Müdürlüğünden gönderilen öğretmenler tarafından dersler verildi. 1945-1946 yıllarında bu dershanelerde eğitim gören 500 öğrenci bulunmaktaydı. İşçiler arasında çeşitli spor aktiviteleri düzenlenmekte ulusal yarışlara sporcu gönderildi. İnhisarlar idaresi tarafından devralınan fabrikalarda yemekhaneler açıldı ve düzenli olarak yemek çıkarıldı. Yemekler doktorların gözetiminde ve sarf edilecek kalori hesabına göre yapıldı. İnhisar İdaresi dönemin "İş Kanunu" hükümlerine uyararak bir bünyesinde bir yardım cemiyeti oluşturdu. Görevleri arasında Hastası olan memurların hastalarına baktırmak, ilaçlarını yaptırmak, hastaneye yatırmak ve taşradaki memurların lise çağındaki çocuklarının okumaları için bir öğrenci yurdu açtı¹⁵¹.

Sonuç

İnhisar sistemi 1932 yılına kadar çeşitli idare biçimleri ile yürütüldü. Bunun nedenleri ise, ekonomik sistem arayışlarının dönem içinde çeşitli düzeylerdeki tartışmalarla sürmesi ve henüz kesin bir çözüme ulaşılamamış olmasıydı. Devletin İnhisar politikası, imtiyaz geleneğine uygun olarak gelir kaygısı üzerine kuruldu. Bu dönemde İnhisarların bir diğer amacı da Aşar Vergisi'nin kaldırılması ve Lozan'ın hükümleri gereğince devletin gümrükleri kontrol edememesi nedeniyle bütçede oluşacak boşluğun giderilmesi idi. Yönetim ithalat, mali ve idari olmak üzere üç çeşit inhisar sistemi benimsedi. Bu inhisar sistemlerinin ihalelerinde İttihat ve Terakki'den kalan milli burjuva yaratma eğiliminin izlerini görmek mümkündü. İnhisar haklarını elinde bulunduran şirketler ve bürokratlar kendi alanlarında tek olduğu için fiyatları yüksek tutarak yüksek karlar elde etti. Ekonomide hedeflenen atılımları

149 Afşar, a.g.t, s.126.

150 Tekel Genel Müdürlüğü, Tekel Matbaası, Ankara, Tarihsiz, ss.40-41.

151 a.g.e, ss.45-47.

gerçekleştirebilmek için gerekli olan kaynağın önemli bir kısmını yine inhisarlar sağladı. İlk yıllarda, devlet tekeli uygulamalarından sağlanan gelirlerin önemli bir bölümü demiryolu ulaşımının geliştirilmesine ayrıldı. Yabancılar verilen imtiyazların hemen hepsi iflas, yolsuzluk, kaçakçılık gibi nedenlerle yükümlülüğünü yerine getiremezken milli inhisarlar dönemin şartlarına göre başarılı oldu. Aşar vergisini kaldırılmasından sonra bütçeyi ayakta tutan önemli bir gelir kaynağı oldu ve 1926-1932 yılları arasında inhisar gelirleri, bütçenin ortalama %20'sini oluşturdu. Gümrük tarifeleri üzerindeki yetkilerin kısıtlandığı 1929'a kadarki dönemde Tekel maddeleri, ithalatı da kapsayacak şekilde tutularak yerli sanayi himaye edildiği gibi istihdam da sağladı. Devlet tekeli uygulamalarından 1920'li yıllarda elde edilen en önemli sonuçlardan biride 1931 yılında fiilen faaliyete geçen Merkez Bankası için gerekli kaynağın bir bölümünün sağlanmasıydı.

1929'da Dünya Ekonomik Buhranı'nın ardından yabancı sermaye kibrit inhisarı haricinde Türkiye'den çekildi. İnhisar işletmelerinden binlerce işçi çıkarıldı. Bu dönemde SCF, Mecliste ve mitinglerde muhalefetini sık sık inhisarlar üzerinden yaptı. SCF'ye göre birtakım tekeller özellikle de liman inhisarları kaldırılmalı, kaldırılamıyorsa devlet ayrıcalık sağladığı anonim şirketler yerine inhisarları kendisi yönetmeliydi. Liberal dönemde istenilen sonucun tam olarak alınamaması üzerine yönetim ekonomide Devletçilik modeline geçerken SCF'nin yaptığı muhalefet de göz önüne alınarak inhisar işletmeciliğinde değişikliğe gidildi ve İnhisarlar doğrudan yönetildi. Liberal dönemde Devlet'in cari harcamalarının finansmanını inhisarlar sağlarken devletçilik döneminde altyapı yatırımlarının ve kamu harcamalarının ile sanayi yatırımlarının finansmanını sağladı. Özellikle tütün fabrikaları başta olmak üzere inhisar kuruluşları halka istihdam sağladı.

Dünya Savaşı sırasında ithalatın durma noktasına gelmesi, olası bir savaş ihtimaline karşı ordunun mevcudunun aşırı miktarda arttırılması üretimin düşmesine ve fiyatların yükselmesine sebep oldu. Savaş ekonomisi içerisinde doğrudan ve dolaylı vergileri arttıran hükümet milli korunma kanunu ve varlık vergisi ile bütçe açıklarını finanse etmeye çalıştı bu dönemde inhisar gelirleri tek başına bütçenin dörtte birini oluşturdu.

İnhisarlar idari yapısı nasıl olursa olsun hem Osmanlı Devlet'inde hem Cumhuriyet döneminde kaynak yaratma görevi üstlendi. Cumhuriyet zamanında ise Tekel tarafından hazineye aktarılan gelirler toplam devlet gelirleri içinde ortalama %15 dolayında paya sahip oldu. Devletin, gelir ihtiyacına göre, inhisarlar hasılatını artırıp azalttığı anlaşılmaktadır. Gümrük tarifelerinin serbest bırakılmasından önce toplam genel bütçe gelirlerinin % 27,7'sine varan inhisar gelirleri, 1938'de % 12,8'e düşse bile; II. Dünya Savaşı sırasında yeniden arttı. İnhisarlar Cumhuriyet dönemi boyunca bir nevi tahsilat veznesi, sanayileşme ve istihdam ünitesi, tüketici ve üreticiyi himaye, gelir ve fiyat politikaları aracı, ihracat ve ihraç ürünlerinin kalitesini koruma işlevi gördü. İşçi ve memurlara

dönemin koşullarına göre birtakım olanaklar sağlandı. Bu çerçevede İnhisarlar idaresinde sosyal devlet anlayışının da izlerini görmek mümkündü. Ayrıca Tekel'in, tütün, şeker pancarı ve çay vb. tarımına ve çiftçilerine katkıda bulundu. İnhisarlar idaresi üreticiyi destekleyip korurken aynı şeyi tüketici için söylemek güçtür. Rekabetin olmaması inhisar ürünlerinde pahalılığı da beraberinde getirdi. Bunun yanında sigara ve alkol başta olmak üzere birtakım ürünlerin yeterli kalitede olmaması halk nezdinde uzun yıllar şikâyet konusu oldu.

EKLER

Tablo I: 1925-1946 Yılları Arasında Tütün Ekim Alanları ile Üretim ve Verim Değerleri

Tablo II: Tekel Hasılat Kalemleri

Tablo III: İnhisarların Hazineye Katkısı (Milyon TL)

KAYNAKÇA

I. Resmi Kaynaklar

Başbakanlık Devlet Arşivleri

Cumhuriyet Arşivi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri

II. Kitaplar

AKALIN, Güneri, *Atatürk Dönemi Maliye Politikaları*, T.C, Maliye Bakanlığı, Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 2008/384, Ankara, 2008.

AVCIOĞLU, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni*, Cilt I, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1996.

BORATAV, Korkut, *Türkiye'de Devletçilik*, İmge Yayınevi, Ankara, 2006.

CEM, İsmail, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2007.

ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi, 1900-1960*, İmge Yayınevi, Ankara, 2003.

_____, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, c.1*, İmge Yayınevi, Ankara, 2004.

DERİN Haldun, *Türkiye'de Devletçilik*, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1940.

DOĞRUEL Fatma, DOĞRUEL Suat, *Osmanlı'dan Günümüze Tekel*, Tarih Vakfı, İstanbul, 2000.

EDİP, Habib, *Avrupa'da Tütün İnhisarları ve Türkiye'de Tütün İnhisar İdaresi*, Burhanettin Matbaası, İstanbul, 1931.

EKENER, Haşim, *Türkiye'de Mükerrer Sigorta Sorunu ve Vesaiki ile Reasürans Davası*, Kaya Basımevi, İstanbul, 1974

ERHAN Çağrı, *Beyaz Savaş, Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996.

Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti Müfettişlerinin Haziran 1939'da Ankara'da Yaptıkları Toplantıya Dair Raporlar, T.C Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti Neşriyatı, Ankara Devlet Matbaası, Ankara, 1939.

HALICI, Şaduman, *Yeni Türkiye Devleti'nin Yapılanmasında Mahmut Esat Bozkurt*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004

İhsaiyat-ı Maliye (1885-1909), Maliye Bakanlığı, Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Yayın No: 2000/357, Ankara, 2000.

İNAN, Afet, *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.

İstanbul Liman İşleri İnhisarı Türk Anonim Şirketi, *12 Ağustos 1934 Pazar Günü Fevkalade Toplanan Hissedarlar Umumi Heyetine Verilen Meclisi İdare Raporu*, Gazetecilik ve Matbaacılık T.A.Ş., İstanbul, 1934.

KİNROSS, Lord, *Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2007.

KURUÇ, Bilsay, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası, Cilt: I*, Ankara Üniversitesi, SBF, Yay., No: 569, Ankara, 1988.

_____, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1987.

LOKMAN, Kemal, *Cumhuriyetin 50. Yılında Petrol Endüstrimizin Durumu*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1974

_____, *Türkiye'de Petrol Madenleri, Hâkimiyeti Milliye Matbaası*, Ankara, 1933

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi, *1930 Sanayi Kongresi Raporlar Zabıtlar*, Ankara Sanayi Odası, Ankara, 2008

MUTLU, N, Yücel, *Bayındırlık Bakanlığı Tarihi 1920-1988*, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, Ankara, 1989.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990.

ÖKÇÜN Gündüz, *Türkiye İktisat Kongresi, 1923 İzmir, Haberler-Belgeler-Yorumlar*, Ankara Üniversitesi, SBF Yay., Ankara, 1981.

_____, *1920-19230 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, Sermaye Piyasası Kurulu, Yayın No 82, Ankara, 1997.

TEKİN Fazıl, *Mali Tekeller ve Türkiye'de Tütün Tekeli*, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Basımevi, Eskişehir, 1974.

TEZEL, S. Yahya, *Cumhuriyet Dönemi'nin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2002.

TİMUR, Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Yayınevi, Ankara, 1993, s.85-86, Oktay Yenal, *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003.

TOPRAK, Zafer, *Sümerbank*, Creative Yayıncılık, İstanbul, 1988.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Cilt I, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002.

YETKİN, Çetin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul, 1997.

III. Makaleler

“Tuz İstihsal ve Satışında İnkişaf” , *İstihbarat Bülteni*, C.6, S.102, Ekim 1938.

BORATAV Korkut, “Türkiye’de Devletçilik” Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.II, İletişim Yay.

Cevat E. Taşman “Türkiye’de Petrolün Tarihçesi” http://www.mta.gov.tr/mta_web/kutuphane/mtadergi/39_4.pdf

General Asım, “Barut İnhisarı Hakkında Malumat”, *İstihbarat Bülteni*, C.6, S.96, 1 Nisan 1937.

Maden Mühendisi Evinsel, “Kaya Tuzu”, *İstihbarat Bülteni*, C.6, S.94, 1 Şubat 1937.

ARŞİV BELGELERİNE GÖRE, İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA İZMİR VE TRAKYA'NIN SAVUNMASINA YÖNELİK TÜRK- İNGİLİZ HEYETLERİNİN GÖRÜŞMELERİ VE ALINAN ÖNLEMLER

Hüsnü ÖZLÜ*

Özet

İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte Türkiye'nin savunması ve korunmasına yönelik birçok karar alınmıştır. Özellikle İngiltere ile imzalanan ikili askerî anlaşmalar neticesinde tehdit boyutu artmış olan Türk toprakları, stratejik öneme sahiptir. Bölgesel olarak Trakya, boğazlar ve başta İzmir olmak üzere Ege kıyılarında özel savunma tedbirleri almayı zorunlu kılan gelişmeler üzerine İngiltere ile işbirliğine gidilmiştir. Bu bölgelerde kara, deniz ve hava gücüne yönelik çalışmalar hızlandırılmış ve olası saldırılara karşı önlemler alınmıştır. İzmir ve Trakya'da tahkimat artırılmış ve buraların savunması esas alınmıştır. Bu makale, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı arşivinde yer alan İkinci Dünya Savaşı'na ait belgelerin tasnif edilmesi ve belgelerin araştırmacıların çalışmalarına açılması neticesinde ele alınmış ve hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Savunma, İngiliz heyeti, hava savunması, liman.

DISCUSSIONS OF TURKISH- BRITISH DELEGATIONS AND THE MEASURES TAKEN FOR DEFENCE OF İZMİR AND THRACE IN WORLD WAR TWO AS PER ARCHIVE DOCUMENTS

Abstract

With the onset of World War Two, many decisions were taken for defence and protection of Turkey. Turkish lands whose threat dimension increased as a result of bilateral military agreements signed with Britain especially has strategic importance. Upon the developments which necessitate taking special defence measures in Thrace, straits and notably İzmir regionally, it was launched to cooperation with Britain. The studies towards land, sea and air force were accelerated and measures against possible raids were taken. This paper is handled and prepared in consequence of the classification of the documents related to World War Two in the archive of General Staff, Department of Military History and Strategic Survey and the opening to studies of researchers of the documents whose confidentiality is abolished.

Keywords: World War Two, defence, British delegation, air defence, harbour.

* Dr., (husnuozlu@hotmail.com).

Giriş

İkinci Dünya Savaşı altı yıl boyunca devam eden ve hazırlanışı, oluşu ve sonuçları açısından çok yönlü ele alınması gereken tarihsel bir felakettir. Savaşın harekât alanları, topyekûn savaş niteliği taşıması, korkunç boyutlarda propaganda ve sınır savaşlarının yaşanması, bu savaşı telafisi mümkün olmayan sonuçlara götürmüştür. Savaş boyunca devam eden propaganda, casusluk ve beşinci kol faaliyetleri ülkelerin içeriden çökertilmesine yönelik sinsî oyunlardı. Bu faaliyetler savaşın siyasi ve askerî boyutlarının yanında etkili olmuş ve tarafsız devletlerin savaş içine çekilmesi sürecinde devreye girmiştir. Türkiye savaşın başından itibaren bahsi geçen bu propaganda ve faaliyetlere maruz kalmış müttefik devletlerin yanında savaşa sokulmak istenmiştir. Ancak uygulanan politika savaş süresince tarafsızlığı devam ettirmek üzerine kurulmuş ve bunun mücadelesi verilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı, dünyanın mevcut statüsünü tamamen alt-üst etmiş, siyasi, askerî ve ekonomik dengeleri değiştirmiştir. Sadece savaşan devletler değil, Türkiye gibi her an savaşa girme riski bulunan ülkelere genel seferberlik ilan edilmiş ve bu ülkeler tüm ekonomik kaynaklarını savaş ekonomisi koşullarına göre devletin kullanımına bırakmıştır. Savaş öncesinde ekonomik alt yapısı çok zayıf olan Türkiye, savaş sırasında askerî ve ekonomik açıdan zorlanmış ve dışarıdan alınacak yardımlara bağlı kalmıştır. Bu durum tarafsızlık politikası güden ülkede sıkıntılı günlerin yaşanmasına neden olmuştur¹.

Savaşın başlamasıyla birlikte “Yıldırım Harbi” olarak adlandırılan; askerî ve iktisadi açıdan düşmanın hazırlanmasına fırsat vermeden baskın taarruzu ile ele geçirme stratejisine dayanan yöntem uygulamaya konulmuş ve savaş kısa sürede yayılmıştır. “Yıldırım Harbi’nin” en önemli silahları uçaklar ve tanklardır. Elinde bu tarz silahları olmayan Türkiye gibi ülkeler, tek çare olarak müstahkem mevziler kurarak ülkenin savunmasını sağlama yoluna gitmişlerdir. Türkiye’de gerek Trakya’da ve gerekse Batı Anadolu’da olası bir taarruza karşı bu savunma hatlarının oluşturulmasına ve ayrıca İngiltere’den sağlanan tank ve uçaklar ile de ordunun takviye edilmesi planlanmış ve gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda savaşın ilk yıllarında Batı Trakya’da Kırklareli-Edirne hattında inşa edilen “Çakmak Hattı” asıl savunma hattı olmaktan çıkarılmış ve Çatalca önlerinde yeni bir savunma hattı kurulmuştur. Ayrıca bu bölgede tahkimli siperlerden oluşan ve “Yıldız Tabya” olarak adlandırılan mevzilerde savunma amaçlı alınan önlemlerdir.

1 Kemal Arı, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Fiyatlar”, *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s.447.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte özellikle Almanya'nın yayılma alanı olan Balkan coğrafyasında ciddi önlemlerin alınması zorunlu hale gelmiş ve İngiltere ile bu konuda sürekli temas halinde olunmuştur. İngiltere bu durumu kendi çıkarları adına Türkiye'yi savaşa sokarak çözme yolunu denemiş, ancak Türkiye'nin sahip olduğu askerî imkânlar hiçbir şekilde buna imkân tanımamıştır. Bu arada bir taraftan Almanya ve Bulgaristan ile de temaslarını kesmeyen Türkiye, Bulgaristan ile 17 Şubat 1941 tarihinde karşılıklı saldırmazlık anlaşması imzalamış ve sınırını geçici de olsa güvence altına almıştır². Almanya ise 1 Mart 1941 tarihinde Bulgaristan'a girerek Türk sınırına bir adım daha yaklaşmış ve tehdit boyutu daha da artmıştır. Her ne kadar Hitler verdiği mesajlarda Türkiye'ye karşı bir saldırı ihtimalinin bulunmadığını duyursa da, Türkiye Trakya ve Ege'de ciddi tedbirler alma girişimlerinde bulunmuş ve İngiltere'den aldığı askerî destek ile bu bölgeyi tahkim etmeye başlamıştır.

Savaşın başlangıcından itibaren Çanakkale ve Trakya'nın müdafaası esas alınmıştır. Boğazlar elde tutulmadığı takdirde Doğu Cephesi'nin kesinlikle kurulamayacağı değerlendirilmiştir. Esasen Türkiye, Trakya'da Bulgarların ve Ege'de de İtalyanların taarruzlarına karşı hazırlıklarına başlamıştır. Yapılan bildirge nedeniyle Almanya'nın da işe karışmasına ve Arnavutluğun işgalinden sonra Balkanlardaki durumun değişmiş olması boğazların kati surette elde tutulabilmesi için tayyare, tank, top vs. gibi modern silahlara ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır. Bunlardan başka müttefiklerimizin tank, tayyare ve ağır top birlikleri gibi bazı kuvvetlerine de acil ihtiyaç duyulmuştur.

Selanik'te bir köprübaşı tesisi kurulması konusunda yapılan açıklamada; mukabil taarruza geçileceği sırada bunun faydasının olmayacağı, bu surette Trakya ve Makedonya cephelerinde müştereken yapılacak taarruz ile Doğu Cephesi karşısındaki düşmanların gerilerinin alınabileceği, bunu da müttefiklerin düşünmesi gerektiği bildirilmiştir.

Trakya'daki Türk ordusunun hazırlıkları Bulgarları rahatsız etmiş ve bu durumu Anakara'daki İngiliz Büyükelçiliği vasıtasıyla iletmışlerdir. Türk askerî yetkililerinin verdiği cevapta, Trakya'da devam etmekte olan çalışmaların gerçek sebebinin taarruz olmadığı, olası bir Alman saldırısına karşı savunma tedbirlerinin alındığı ifade edilmiştir³.

Almanya, Ege Denizi'nde hâkimiyet kurmak ve bölgeyi kontrol altına almak, İngiliz hava üslerini Balkanlarda Romanya petrol alanlarının menziline uzak tutmak maksadıyla; Girit Adasına paraşüt ve hava saldırısı düzenleyerek adayı ele geçirmiştir. Ayrıca bu saldırıda İngiliz donanmasına 3 kruvazör ve 5 destroyer'i batırarak ağır hasar verdirmiştir⁴. Almanlar tarafından yapılan bu hamleler savaşın Türkiye coğrafyasının etrafına kadar yayıldığının açık

2 Kamuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası*, Ankara, 1983, s.20.

3 Erdoğan Karakuş, *İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk-İngiliz İlişkileri 1938-1939*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayını, Ankara, 2004, s.171.

4 Robert Alexander Clarke Parker, *İkinci Dünya Savaşı*, Çev.: Müfit Günay, Ankara, 2005, s.67.

göstergesidir. Bir taraftan Balkan coğrafyası, diğer taraftan da Ege Denizi'nde hızla yayılan Mihver güçleri Türkiye'nin savunma önlemlerini artırmasına neden olmuştur.

İngilizler 1943 yılında Ege Denizi'ndeki adalardan bazılarını ele geçirmek ve Doğu Akdeniz'de hâkimiyet kurmak için girişimlerde bulunsalar da Rodos Adası'na yönelik yaptıkları harekâta başarısız olmuşlar ve bu adayı da Almanların ele geçirmesine engel olamamışlardır. Ege Adaları'ndaki bu güç dengesi bölgede bulunan İngiliz askerlerinin ikmal ve iâşelerinin sağlanması konusunda büyük sıkıntıların yaşanmasına sebep olmuş, İzmir ve Kuşadası'ndaki depolardan sağlanan yardımlar ile sorunlar çözülmeye çalışılmıştır⁵.

Trakya ve boğazlar kara stratejik yollarının kesiştiği noktada olup muhtemel taarruz ve istila istikametinde bulunan bölgedir. Trakya'ya yapılacak taarruzun hedefi, Karadeniz ve Çanakkale Boğazları'nı ele geçirerek, donanmalarını Marmara'ya sokarak istila alanını genişletmektir. Mihver Devletleri'nin Trakya ve boğazlara girmesi, savaşın stratejik olarak güç dengelerini bozmuş ve bu durum Türkiye'nin savaşa girme riskini artırmış, dolayısıyla müttefiklerle karşılıklı işbirliği ve askerî yardımları savaşın ilk anlarından itibaren gerçekleşmeye başlamıştır. Savaşın ilerleyen yıllarında 30 Ocak 1943 tarihinde, İngiltere Başbakanı Churchill ile Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü arasında Adana'da yapılan görüşmelerde bu askerî yardımların esasları belirlenmiş ve uygulanmaya başlamıştır. Gerçi, bundan çok önce savaşın başladığı ilk andan itibaren İngiliz askerî heyetleri ile yapılan görüşmelerde askerî yardım ve savunma konularının programları hazırlanmıştı. Bu görüşmeler aynı zamanda Türkiye'yi adım adım savaşın içine yaklaştırmış, ancak uygulanan tarafsızlık politikası savaşın son dönemine kadar devam etmiştir.

İngiliz Heyetleri ile Yapılan Görüşmeler ve Alınan Tedbirler

Savaş başladığında, Balkan Antantı'nda belirtilen kuvvetlerin 18 gün içinde Trakya Cephesi'nde toplanmaları planlanmış, Bulgar ordusunun bazı büyük devletler tarafından takviyesi halinde Antant'ta belirtilen kuvveti kullanmaları istenmiştir. Bulgarların Trakya'ya hücum için en uygun zamanı Türkiye'nin diğer hudutlara; bilhassa boğazlar ve Ege muntıkalarına bir çıkarmaya karşı müdafaa ile meşgul olduğu zaman olarak değerlendirilmiştir⁶. Savaşın başladığı dönemdeki siyasi duruma göre, Doğu Anadolu'da hudut tugayları, Kars, Erzurum müstahkem mevki birlikleri ile iki kolordu, ayrıca bir de ihtiyat kolordusu bulundurulacaktır. Daha sonraki gelişmelere göre bu miktarlar değişebilecektir.

5 Edward Weisband, *İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye*, İstanbul, 2002, s.153.

6 *Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi*, İkinci Dünya Harbi Katoloğu, (İDH) Kutu 3, Gömlek 026, Belge 22.

Bu dönemde Türkiye 42 tümeni teçhiz edecek er ve subay mevcuduna sahiptir. Ancak bunları modern olarak donatabilmek için istenilen silah ve malzemelerin temin edilmesi gerekmektedir. Bütün ihtiyatların çok acil bir şekilde seferberliklerini ikmal etmeleri ve 1,5 ay sonra da yığınaklarını bitirerek harekâta geçebilecekleri hesap edilmiştir. Şimendifer malzemesi, lokomotif ve kamyon nakliyatı ile bu sürenin daha da azaltılması hesaplanmıştır⁷.

22 Mart 1939 tarihinde Türk Hükümeti'nin İngiliz Hükümeti'ne gönderdiği mesajda; İngiliz Hükümeti'nin belirttiği 3 millik karasuları hakkındaki görüşünü kabul etmediği, Türk kanunlarına göre Türk karasularının 6 mil olduğu, Gelibolu yarımadası ile Gökçeada civarında belirtilen karasularının dışında da yasak bölgeler olduğu ve bu bölgede seyreden gemilerin yasak bölgelere girmemesi gerektiği belirtilmiştir⁸. Bu mesajdan da anlaşıldığı üzere Türk ve İngiliz yetkililer müttefik olsalar dahi hukuki olarak önceliklerini dile getirmektedirler.

13 Şubat 1940 tarihinde Orta Şark İngiliz karargâhından Komutan Wavell'dan, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'a yazılan imzalı mektupta; Türkiye'de hava meydanları ve hava üslerinin kuruluşun işinin çok acil bir mesele olduğunu, Türk ordusuna yapılabilecek ilk yardımın hava kuvvetlerine yapılacağını ve konuyu görüşmek üzere Yakın Şark Hava Kuvvetleri Komutanı Sir Willam Mitchell'in konuyu görüşmek üzere Türkiye'ye geleceği bildirilmiştir⁹.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından itibaren İngiltere ile Türkiye askerî ve siyasi temaslarda bulunmuş, heyetler bazında yapılan görüşmeler ile karşılıklı savunma ve taarruz planları yapılmıştır. Bu çerçevede İngiltere sürekli olarak Türkiye üzerinde baskı oluşturarak bir an önce savaşa girmesini istemiştir.

İngiliz heyeti ile yapılan görüşmelerin ardından 21 Haziran 1939 tarihinde Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'a verilen cevapta İngilizler Trakya ve İzmir'in savunması ile ilgili talep ve düşüncelerini şu şekilde sıralamışlardır¹⁰;

Deniz, hava ve karadan Çanakkale ve İzmir'e yapılacak taarruzlara karşı esas tertibat, düşmanı karaya çıkartmamak, düşman bombalarını etkisiz bırakmak ve bir yerde karaya ayak bastığı halde onu ya denize dökmek veya mümkün olmazsa cephe kurup ilerisini tıkamaktır.

Marmaris müstahkem değildir. Burada Almanya'ya ısmarlanan ağır bataryalarla icabında müdafaa tertibatı alınması düşünülmektedir. Bu topların gelmemesi halinde yerine aynı malzemenin İngilizlerden temini planlanmıştır.

7 İDH., K.3, G.026, B.22.

8 Karakuş, a.g.e., s.170.

9 İDH., K.1, G.092, B.1.

10 İDH., K.3, G.026, B.21.

Talep edilen malzemeler verildiği takdirde müdafaanın zayıf noktaları takviye olunacak ve bilhassa zırhlı vasıtalarla deniz ve hava kuvvetlerine karşı daha emin bir tertip alınarak düşmanın başarı ihtimali bertaraf edilecektir. Bu sayede müdafa kuvvetlerinden tasarruf olunarak seyyar manevra ordusu takviye ve tezyit olunacaktır.

İngiliz heyetine Kırıkkale, Kayseri, Eskişehir fabrikaları ile hava alayı; Lüleburgaz'da zırhlı tugayla bir tatbikat, Çanakkale'de 28'lik bir batarya, İngiliz mezarlıkları, İstanbul Süvari Binicilik Okulu, Harp Akademisi, İzmir'de Dumlu Bataryası gezdirilecektir.

İngiliz Deniz Kuvvetleri tarafından kullanılacak Çanakkale, İzmir ve Marmaris Limanları'nın müdafaası için icap eden bütün hazırlıklar hakkında iki tarafça yapılacak işbirliği için siyasi ve askerî ittifakın akdinden sonra daha esaslı tertibat alınacağı tabiidir.

Ara yerde savaş emri verilirse istediğimiz malumattan verilmeyenler şimdiden hazır bulundurulacak ve derhal verilecektir.

Ayrıca, İngiliz heyeti İzmir ve Çanakkale tahkimatının tam ve emniyetli olması için aşağıdaki malzemelerin teminin zorunlu olduğunu ve bu malzemelerin bir an önce teminin sağlanacağını belirtmişlerdir¹¹.

Malzeme	Yer		
	Çanakkale	İzmir	Fethiye
Mayın	1000	1000	500
Antiparava	250	250	250
Mayın Atölyesi	1	-	1
Mayın İskeleyi	1	-	1
Mayın Hangarları	1	1	1
Şamandıra	50	25	25
Mayın Gemisi	1	-	1
Ağır Ağ Teferruatı	5000m.	2500m.	2500m.
Seyyar Algarina	1	-	1
Ağır Ağ Gemisi	-	-	1
Arama Tarama Gemisi	6	-	-
Arama Tarama Teçhizatı	4 takım	-	-

11 İDH., K.3, G.026, B.26.

Hücum Botu	12	12	12
Hücum Botu Torpidosu	75	50	75
Avcı Botu	10	10	5
Avcı Botu Su Bombası	250	250	200
Su Gemisi	1	1	1
Mazot Dubası	2	-	1
Denizaltı Dinlenme İstasyonu	4 takım	4 takım	4 takım
Hangar Levazımı	4 hangarlık	2 hangarlık	4 hangarlık
Makine Tamir Atölyesi	1	-	1
Denizaltı İmalatı	1	1	1
Yavuz Defia Bataryası	Mevcudun tamamı Yavuz'a		
Karakol Gemisi	-	3	-
Refakat Gemisi	Donanma için		
Gaz Gemisi	Ordu ve donanma için		

26 Haziran 1939 tarihinde İngiliz askerî heyeti ile Türk heyeti arasında yapılan bir başka görüşmede de İngiliz heyetinin yazılı olarak sorduğu ve görüş istediği konular ise şunlardır¹²;

Denizden, havadan ve karadan Çanakkale, İzmir'e ve Marmaris'e yapılacak bir taarruzda mevcut müdafa hususları bu konudaki hazırlıklar ve çalışmalar talep edilen materyal listesinin verildiği takdirde yapılacak olan savunma tertibatı da bilinmek istenmektedir. Ankara görüşmesinden sonra İngiliz heyeti Çanakkale ve İzmir'i ziyaret etmek istemektedir. İngiliz Genelkurmay Başkanı, İngiliz Deniz Kuvvetleri tarafından kullanılabilecek limanların müdafaası için işbirliği yapılması hususuna büyük önem vermektedir.

İngilizler tarafından yapılacak hava kuvvetleri yardımları ve iyi hazırlanmış hava meydanları tam net değildir. Batı Anadolu ve Trakya'da oluşturulacak hava meydanlarının görülmesi istenmektedir.

Türkiye'nin seferberliğinin tam olarak ikmal edilmesi ve tespit edilmesi gerekmektedir. Trakya müdafaası için gerekli kuvvetler bu cepheye ne zaman gelecektir. Bulgarların Trakya'ya hücum etmeleri için belirleyecekleri en uygun zaman hangisidir?

12 İDH., K.3, G.040, B.2.

Türkiye'nin iç emniyetine ilave olarak muhafaza etmek isteyecekleri Rusya, İran, Irak gibi sınırlarda bulunduracakları kuvvetler ne kadardır?

Türkiye'nin 40-42 Tümeni teçhiz edecek askerî var mıdır? Bir savaş çıktığı takdirde yedek askerlerin en son olarak elde bulunduracakları zaman ne kadar süredir?

Türkiye, İngiltere'den istediği malzemenin gelmesine kadar Rusya'dan savaş malzemesi tedarik edebiliyor mu?

Türkiye'nin yapılacak şu yardımlardan hangisini istediğini öğrenilmek istenmektedir:

Bir savaş çıkması halinde Çanakkale veya Trakya'yı müdafaa,

Selanik'te bir köprübaşı emniyeti yapılması.

h. Türkiye'ye en büyük yardım, müzakere edildiği üzere İngiliz donanması tarafından yapılacaktır.

1. İtalyanların Arnavutluk'tan hareket ile istikametleri nedir? Yunanlıların kuvvetli bir mukavemet yapacakları tahmin olunmaktadır. Türkiye Yunanistan'a takviye için ne gibi metot izleyecektir. İtalya Yunanlılara taarruz etmeyecek fakat Bulgaristan'la ittifak temini için Güney Yugoslavya'dan geçecektir.

i. Türkiye Balkanların güneyinden kuzeye doğru bir taarruz hareketine geçmeden önce Arnavutluğun işgalinin lüzumlu olacağını zanneder mi?

Türk heyeti İngiliz heyetinin bu soru ve görüşlerini değerlendirmiş ve eldeki imkânlar ölçüsünde savunma planlarını hazırlamaya başlamıştır. Türkiye ve İngiltere askerî ataşeleri vasıtasıyla her iki ülkenin teçhiz edilmiş kuvvetleri hakkında tam mutabakat ve malumat sahibi olunması için görüşmelere devam edilmiştir¹³. Hava Kuvvetleri bir savaş halinde ordu ve donanma ile müştereken çalışmak ve düşman hava akınlarına karşı koymak ve mukabil akınlar yapmakla görevlendirilmiştir. Gerek Trakya ve gerekse Batı Anadolu'daki hazırlanmış veya sefer hizmetine ayrılmış meydanların İngiltere Hava Ataşesi tarafından gezilmesi için izin verilmiş, bu meydanların hangilerinin tahsis edileceği ise sonra belirlenmiştir. Hava savunma silahlarının temin edilmesi halinde İngiliz Hava Kuvvetleri'ne ayrılacak meydan ve iniş yerlerinin hava saldırısına karşı savunması Türkiye tarafından karşılanacaktır. Ayrıca hava kuvvetlerine tamir ve atölye konusunda kolaylıklar sağlanacaktır¹⁴.

Bu dönemde bomba ihtiyaçlarımızı temin eden fabrikalar devlet kontrolü altındaki özel kuruluşlardır. Bunlar Türk Hava Kuvvetleri'nin ihtiyaçlarını bile zorlukla karşılamaktadırlar. Onun için yeni bir bomba fabrikasına ihtiyaç vardır. Bu yapıldığı takdirde İngilizlerin bomba ihtiyacı da karşılanabilecektir.

¹³ İDH., K.3, G.040, B.3.

¹⁴ İDH., K.3, G.026, B.27.

Ayrıca Türkiye'de yakıt ihtiyacını karşılayacak alt yapı yoktur. Bu ihtiyaç ancak depolama yöntemi ile sağlanabilmektedir¹⁵.

Çanakkale, İzmir ve Trakya'nın savunma planları Türk askerî yetkilileri tarafından hazırlanmış ve savaşın başlaması halinde Sait Halman heyeti tarafından Çanakkale için İngiltere'den satın alınan 34,5 ve 38 lik ağır toplar yerlerine yerleştirilerek boğazın savunması güçlendirilmiştir. Müttefiklerin Çanakkale ve Trakya bölgesinde kara ve hava kuvvetleriyle yapacakları yardımın tespit edilmesi için savunma planlarının detaylandırılması gerekmektedir. Çanakkale ve İzmir savunmaları karşısında alınacak önlemleri hakkında İngiliz heyetleri bizzat yerinde incelemeler yaparak bilgi almışlardır¹⁶.

Marmaris'in savunması için Almanya'dan ismarlanan toplar gelmemiş, dolayısıyla buranın savunması Türkiye ile İngiltere arasında alınacak kararla sağlanmıştır. Çanakkale ve Trakya'nın savunmasında Türk ordusunun muhtemel harekâtına ait prensipler ve kararlar müttefiklerle ortak alınacak karara göre yürütülmüştür. Türkiye'ye gelen İngiliz Hava Kuvvetleri'ne ait ihtiyaçlar Türkiye'de daha önceden belirlenen noktalardan sağlanmıştır. Ayrıca bu süreçte, İngiliz heyetinin teklifiyle Türk-Fransız-İngilizler arasında Türk ordusuna ve hava kuvvetlerine doğrudan doğruya veya dolaylı olarak yapılacak yardım ve Doğu Akdeniz'de ki kontrolü temin işleri için müzakereler üst düzeyde yürütülmüştür¹⁷.

1941 yılı baharında Almanların Ege Denizi'ni ele geçirmesiyle birlikte İzmir, kısa adı "SOE" olan "Special Operation Executive" İngiliz Özel Harp Dairesinin önemli bir merkezi haline gelmiş ve bölgedeki istihbarat ve propaganda faaliyetleri bu teşkilat tarafından gizli olarak yürütülmüştür. Teşkilat, 12 Ada'ya yönelik bir takım gizli faaliyetleri organize etmiş, Almanların İzmir ve Ege sahillerini işgal etmeleri halinde, stratejik noktaları imha etmek üzere planlar yapmıştır¹⁸. Ayrıca Almanların Türkiye'yi işgal etmesi durumunda Türk ajanlarının kurduğu gizli direniş örgütü ile SOE arasında irtibatı sağlamak üzere toplam on bir adet telsiz istasyonu kurulmuş ve iki örgüt kendi aralarında koordine kurmuştur. Bu istasyonların büyük bölümü işgale en yakın bölgeler olmak üzere seçilmiş ve faaliyette bulunulmuştur.

12 Ada'ya yapılacak çıkarma için İngiltere Genelkurmayı'nın akademik olarak yapacağı etüde gerekli olan bilgilerin ve tetkiklerin verilmesi uygun görülmüş, bu planın icrası deniz ve hava hâkimiyetinin sağlanmasına ve bundan sonra da modern çıkartma vasıtalarının bulunmasına bağlanmıştır¹⁹.

15 İDH., K.3, G.026, B.28.

16 İDH., K.3, G.013, B.1.

17 İDH., K.3, G.013, B.2.

18 Süleyman Seydi, 1939-1945 Zor Yıllar, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de İngiliz-Alman Propaganda ve İstihbarat Savaşı, Ankara, 2006, s.126.

19 İDH., K.3, G.013, B.3.

Trakya, Çorlu ve Yeşilköy’de hazırlanmış meydanlar ve Lüleburgaz, Pınarhisar ve İpsala’da seferde kullanılabilir meydanlar vardır. Batı Anadolu’da Eskişehir, Kütahya ve İzmir’de hazırlanmış meydanlar, Balıkesir, Alaşehir, Aydın ve Antalya’da seferde kullanılabilir meydanlar mevcuttur. İngiltere Hava Ataşesi’nin bu meydanları görmesine izin verilmiş, meydanlarda yapılan incelemelerden sonra eksiklikleri karşılıklı yapılan çalışma neticesinde giderilmiştir²⁰.

İngiliz heyetine, Türkiye ile Rusya arasında malzeme temini hakkında bir anlaşmanın mevcut olmadığı, aradaki dostluk dolayısıyla her iki tarafın birbirine yardım edebileceğinin düşünüldüğü bildirilmiştir.

Yapılan görüşmede, İtalyan’ların Arnavutluk’tan sonraki hareket tarzlarının 3 şekilde olabileceği değerlendirilmiş ve şu şekilde açıklanmıştır.

Selanik’e inerek Yunanistan’ı istila ile Akdeniz hâkimiyetine doğru önemli bir adım atmak.

Yugoslavya’yı tehdit ederek Makedonya’yı işgal etmek ve Bulgar hududuna dayanmak.

Bulgarları zorla elde ederek Trakya hududuna dayanmak.

Balkanların güneyinden kuzeye doğru yapılacak bir taarruzda, Türk ordusu Balkanları elde ederek Selanik’ten ilerleyerek Arnavutluğun kolayca işgal olunabileceği hesaplanmıştır. Bu surette Makedonya ordusunun iki cenahından emniyetle kuzeye doğru ilerleyeceği hesap edilmiştir.

Yapılan tüm bu görüşmelerde, Türkiye ve İngiltere askerî heyetlerinin müşterek harekâtı hakkındaki toplantılar gizlice yapılmış ve Türk ve İngiliz donanmaları arasında irtibat zinciri kurulmuştur²¹. Gerek Trakya’nın savunması ve gerekse Batı Anadolu ve başta İzmir olmak üzere Ege kıyılarının savunması için üst düzey koordine kurulmuş ve yapılan görüşmeler neticesinde Batı Anadolu ve Trakya’nın savunması için ihtiyaç duyulan hava meydanları şu şekilde tespit edilmiştir²².

İngiltere’nin İhtiyaçları		Saha	Fransa’nın İhtiyaçları	
2 ana	Gaziemir Cumaovası	İzmir	1 ana	Şehrin kuzeyinde veya civarında
–		İzmir’den Manisa’ya	2 ana	Manisa Akhisar
1 ana	Balıkesir	Balıkesir	–	
2 yardımcı	Şehrin kuzeyi			

20 İDH., K.3, G.026, B.21.

21 İDH., K.3, G.026, B.24.

22 İDH., K.5, G.024, B.4.

3 ana	Bandırma	Bandırma	1 ana	Yeniköy
	Şehrin güney batısı			
	Maltepe			
2 ana	Çanakkale	Çanakkale'den Biga'ya	1 ana	Karabiga
	Biga			
1 yardımcı	Çanakkale'nin güneyinde			
Başlangıçta yok	Trakya		1 ana	Çorlu
			1 yardımcı	
			1 ana	Hasköy
			1 yardımcı	
			1 ana	Babaeski
			1 yardımcı	

Trakya ve İzmir'in savunmasına yönelik yapılan görüşmelerde ele alınan hususları yerinde tespit ve değerlendirmek amacıyla İngiliz heyeti bölgeye tetkik gezisi düzenlemiştir. Bu çerçevede 5 Temmuz 1939 tarihli belgeye göre, İngiliz heyeti trenle Ankara'dan İstanbul'a gelmiş, 6 Temmuz 1939 akşamı Haydarpaşa'dan hareketle 7 Temmuz sabahı Çanakkale'ye ulaşmıştır. Heyet Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanı tarafından karşılanmış ve 28'lik Turgut Bataryası gezdirilmiştir. Aynı gün İzmir'e hareket eden İngiliz heyeti buradaki incelemelerden sonra 9 Temmuz günü İstanbul'a hareket etmiştir²³.

30 Mayıs 1940 tarihli belgeye göre; karşılıklı yardım anlaşmasının tatbiki gereği bir savaş halinde Türk ordusunun yardımına gelecek İngiliz ve Fransız kuvvetleri için İzmir ve civarında ve bazı Marmara Limanları'nda iâşe ambarları cephane ve malzeme depoları, akaryakıt stokları oluşturulmuştur. Bunların tamamı Türk ordusu adına depo edilmiş ve onun kontrolüne bırakılmıştır. Bu maksatla Fransızlar 2000 ton iâşe maddesini depo ve muhafaza edilmek üzere Haziran 1940 başında İzmir'e göndermiştir. Hariciye Vekâleti ile yapılan görüşmede antrepo mahiyetli olmasından dolayı bu maddeler gümrüksüz olarak yurda girmiştir.

İngiliz heyeti, 17 Şubat 1941 tarihinde yapılan toplantıda, İzmir'deki gibi Kilye'de de bir üs inşa edeceklerini ve İzmir'de incelemelerde bulunan heyetin buradaki çalışmaları bittikten sonra Kilye'ye geçerek inceleme yapacağı bildirilmiştir. Kilye ve civarı Çanakkale Müstahkem Mevkii 2. yasak bölgesinde bulunduğu için izin verilmesi talep edilmiştir. Geziye İngiliz heyetinden Yarbay Murray, Binbaşı R.H. Botton, Binbaşı A.E. Walter, Hava Binbaşı R.P. Wallece-Tarry, Önyüzbaşı Oliphant, Deniz İnşaat Uzmanı Etkins katılmıştır. Heyet 4

23 İDH., K.1, G.128, B.1.

Mart 1941 tarihinde Ankara'dan hareket ederek İzmir'e gelmiştir²⁴. Ayrıca, İzmir'de kurulacak askerî üssün hava savunma planlarını tanzim etmek üzere İngiliz Yarbay Merry 6 Mart 1941 tarihinde İzmir'e gelmiştir²⁵.

Yapılan görüşmelerin ardından, İzmir bölgesinde incelemelerde bulunan İngiliz heyetinin tespitleri, 19 Mart 1941 tarihinde İzmir Müstahkem Mevki Komutanlığı tarafından şu şekilde bildirilmiştir²⁶.

Menemen'in güneyindeki Asarcık Köyü bölgesinde mühimmat depoları tesis edilecek ve bu depolar bir şube hattı ile Menemen demiryoluna bağlanacak.

Menemen'in güneyindeki Koyundere Köyü bölgesinde mühimmat depoları için icabında istifade edilmek üzere 2. bölge olarak planlanacak.

Çiğli'nin kuzeyindeki Harmandalı Köyü vadisi benzin depoları tesisine elverişli olup bu maksat için ayrılacak.

Karşıyaka'nın batısında Papas ile Dedebaşı hattının batısındaki ağaçlıklı bölgede yiyecek depoları tesis edilecek.

Bornova, Narlıköy, Işıklar, Koklca Köyleri'nin ortasında kalan vadiye yiyecek eşya ve malzeme depoları tesis edilecek ve Narlı Köyü'nün doğusundaki sahada otomobil parkı ve tamirhaneler inşa edilecek.

İzmir-Pınarbaşı şosesinde ordugâhlar tesis edilecek.

İzmir- Seydiköy şosesi batısında ve Uzundere Köyü'nün kuzeyindeki düzlüklerde benzin depoları tesis edilecek.

Buca yarış meydanı etrafındaki arazide benzin depoları tesis edilecek.

1- Buca'daki Alman Konsolosluk binası ve karşısındaki binanın hastane yapılması, ayrıca Buca'daki boş arazilere seyyar hastaneler kurulması ve hastanelerin bir kısmının Bornova taraflarına yapılması planlanacak²⁷.

i- Şehir merkezindeki Fransız hastanesi İngilizlere tahsis edilecek.

j- Rıhtıma çıkarılacak malzemelerin iç kısımlardaki depolarda muhafaza edilmesi uygun görülmüştür.

13 Mart 1941 tarihli belgeye göre; İzmir bölgesinde kurulacak askerî üsler hakkında tetkik yapacak İngiliz heyetinin gerek İzmir limanının ve gerekse İzmir civarındaki sair yerlerin bizde mevcut bulunan plan ve haritalarından kopya almasına izin verilmemiş ancak gizliliğe uymak kaydıyla bu bölgelerin gezilmesine müsaade edilmiştir. Ayrıca bölgenin tafsilatlı krokisinin de verilmesine izin verilmiştir²⁸.

24 İDH., K.1,G.097, B.1.

25 İDH., K.5, G.037, B.5.

26 İDH., K.5, G.036, B.1.

27 İDH., K.5, G.036, B.2.

28 İDH., K.5, G.037, B.2.

Karşıyaka'da kurulacak iskele mevki için derinlik ölçümleri ve sondaj yapımına gizlilik kuralına uyulmak kaydıyla bu çalışmaları yapacak olan Mr. Etkins'in görev yapmasına izin verilmiştir²⁹.

Trakya'da Alınan Önlemler

5 Temmuz 1939 tarihli belgeye göre İngiliz Tuğgeneralı ve İngiliz Ataşesi 7 Temmuz sabahı Çanakkale'ye gelmiş ve bölgede alınacak önlemler ve tertibat hakkında Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanı ile görüşmeler yapmış ve ardından İzmir'e hareket etmiştir³⁰.

Savaşın başında imzalanan 19 Ekim 1939 tarihli Türk-İngiliz-Fransız ittifak anlaşması ile bir saldırı halinde Türkiye'ye yardım yapılacağı teminat altına alınmıştır. Bu kapsamda müttefik ülkelerin askerî heyetleri sürekli olarak Türkiye'ye gelerek karşılıklı görüşmeler yapmış ve savunma tedbirleri konusunda yapacakları yardımların alt yapısını oluşturmuşlardır. Bu arada Türk Hükümeti Başbakanı Refik Saydam 28 Ağustos 1939 tarihinde topladığı Bakanlar Kurulu'nda Trakya'nın savunmasına yönelik önemli kararlar almış ve uygulamaya koymuştur. Bu kararlar³¹;

a- Trakya ve Batı Anadolu'daki dört kolorduya mensup tümenlerin seferberlik ilan edilmeden takviye edilmesi.

b- Terhis zamanı gelmiş olan Trakya'daki askerlerin terhislerinin yapılmaması,

c- Bu kolordulara ait taşıt vasıtalarının tamamlanması,

d- Duruma göre gerekirse kısmi seferberlik ilan edilmesi,

e- İleride görülecek yeni duruma göre genel seferberlik kararı verilmesi ve uygulamasıdır.

Bu kararın ardından 31 Ağustos 1939 tarihinde Trakya ve Ege bölgesinde birliklerin sefer mevcuduna çıkarılması için çalışmalar başlatılmıştır. Türk-İngiliz-Fransız anlaşması çerçevesinde, Türkiye kıyılarına gelecek taarruza karşı özellikle Ege Denizi'nde ve Akdeniz'de tedbirler alınmış ve bu konuda Türkiye'ye destek verilmiştir.

İngiltere 17 Şubat 1941 tarihinde yapılan toplantıda alınan karar gereği, Kilye'de de bir üs inşa edilmesi konusunda ve İzmir civarında incelemelerde bulunmak üzere bir İngiliz heyetini 4 Mart 1941 tarihinde İzmir'e yollamıştır³².

29 İDH., K.5, G.037, B.3.

30 İDH., K.1, G.128, B.1.

31 Güngör Cebecioğlu, "İkinci Dünya Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri", *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s.335.

32 İDH., K.1, G.097, B.1.

Heyet yaptığı incelemeler sonunda Trakya'da alınacak önlemlere yönelik liman ve kıyılarda yapılacak faaliyetler şu şekilde sıralanmıştır.

Gelibolu'da; vapur limanı ve iç limanlar 12 kadem'e³³ kadar taranacak, limanın sahil tarafındaki basamakların güneyindeki kısmına 5 tonluk vinç konulacak, limanın kuzeyine 3 tonluk vinç konulacak, feribotların yanaşabilmeleri için liman içine duba bağlanacak, gemilerin yük boşaltmaları için 6 layterler ve 2 römorkör hazırlanacaktır³⁴.

Kilye'de, koy'un başına 2 iskele inşa edilecek, genişliği 60x40 kadem, iç genişliği 15 kadem, sudan yüksekliği 5 kadem, su derinliği 8 kadem olacaktır. Ayrıca gemileri bağlamak için şamandıralar ve 6 layterler, 2 römorkör alınacaktır.

Eceabat'da eski iskelenin 2 mil uzağına yeni bir iskele inşa edilecek, uzunluğu 100 yarda, genişliği 60x40 kadem, sudan yüksekliği 5 kadem olan ve 5 tonluk iskelesi bulunan bu iskele bölgede nakliyat işlerini kolaylaştıracaktır. Bu iskeleye 5000 tonluk vapurların bağlanmasını sağlayacak şamandıralar yerleştirilecek ve 6 layterler, 2 römorkör ile faaliyetler yürütülecektir³⁵.

Erdek'te mevcut iskelenin ucuna bir duba bağlanarak 1 vinç, 2 layterler ve 1 römorkör yerleştirilecek, burada yapılan tüm çalışmalar Karabiga'da da yapılacaktır.

Adana görüşmelerinde İngiliz askerî makamları Türk personelin İngiliz okullarında eğitilmesini onaylamıştır. 9 Temmuz 1943 tarihinde Genelkurmay İkinci Başkanı'ndan Britanya Ateşemiliteri Tümgeneral A.C. Arnold'a yazılan mektupta; Türkiye bir taarruza uğrayıpta savaşa girdiği zaman yardıma gelecek İngiliz kuvvetlerine Çatalca ve Bolayır mevzilerine tahsis edilen tank def'i alayları için Yeşilköy, Kilye'de ve tayyare kıtaları için Kozlu'da ileri depolar tesisinin yapımı Türk yetkililer tarafından onaylanmıştır³⁶.

Türkiye'ye gelerek müzakerelerde bulunan İngiltere'nin Orta Şark Kuvvetleri Başkomutanı Orgeneral Wilson Trakya'ya ait harekât planına temas ederek; düşman Çatalca ve Demirkapı mevzilerine taarruz ederken bunu imha etmek için Trakya'nın Karadeniz ve Ege Denizi'ndeki kıyılarıyla Marmara Denizinin güney kıyılarına icabında tanklarla beraber bir çıkartma yapmak için buralarda gerekli keşiflerin yapılmasını ve havadan fotoğraflarının alınmasını teklif etmiştir. Verilen cevapta, mezkûr kıyıların keşiflerinin daha önceden yapıldığı, ancak eksik kalan kısımlarını verilecek fotoğraf tayyaresi ile tamamlanabileceği bildirilmiştir.

Orgeneral Wilson'a Trakya ile ilgili yapılan teklif; Trakya'ya bir taarruz halinde harekâtın vaziyetine nazaran evvela bu taarruzu emniyetle durdurulması

33 Bir ayak, adım ya da 30,5 cm. uzunluğuna denk gelen ölçüdür.

34 İDH., K.5, G.024, B.2.

35 İDH., K.5, G.024, B.3.

36 İDH., K.5, G.006, B.02.

ve akabinde düşmanın imhasına geçilebilmesinin temini lazımdır. Bunun içinde Trakya'da merkezi bir konumda bulunan düşmanın Çatalca ve Demirkapı istikametindeki taarruz teşebbüsüne karşı diğer istikametten derhal taarruza geçerek harekâtı durdurmak ve müteakiben bu başarıyı devam ettirmek gerekmektedir. Bu bakımdan bir saldırı halinde müttefik zırhlı tümenlerinin Türkiye'ye getirilmesi İzmir yolunun açılmasına bırakılmamalıdır³⁷. Buna karşı Orgeneral Wilson Türk demiryollarının nakliyat kapasitesinin yetersizliğinden dolayı bunların İzmir yolunun açılmasından önce olamayacağı bildirilmiştir.

Yapılan görüşmede; Orgeneral Wilson Türkiye'ye bir saldırı halinde Türkiye'ye gelecek İngiliz kuvvetlerine emir ve komuta tarzını sormuştur. Verilen cevapta bu konunun Başbakanlığa arz edileceği bildirilmiştir³⁸.

2 Nisan 1943 tarihinde Türk ve İngiliz heyetleri arasında yapılan görüşmede, İngiliz heyeti şu tespitleri yapmıştır³⁹.

a- Çanakkale ve Karadeniz Boğazları düşman avcılarının sahası dahilinde olacaktır. Dolayısıyla buraları gündüz bombardımanına maruz kalacaktır. Buralara hava savunma himayesi gerekmektedir.

b- İskenderun ve Mersin Limanları düşman avcı sahası haricinde olduğu halde taarruza uğraması muhtemeldir. Gündüzleri Adana'daki erken uyarı sistemi devreye gireceğinden muhtemelen gece taarruzu olacaktır.

c- İzmir'de taarruza değer gemi topluluğu olmayacaktır, ancak liman taarruza uğrayacaktır.

d- Zonguldak ve Karabük hariç Karadeniz sahili düşman avcıları tarafından bombalanacaktır.

e- Gündüzleri ağır taarruz yapılmayacak, belki bazı fabrikalar taarruza uğrayacaktır.

İngiliz heyetine göre; 1. derecede emniyete alınması gereken yer Mersin ve İskenderun, 2. derecede Zonguldak ve Karabük, 3. derecede Çanakkale ve Karadeniz Boğazı, 4. derecede Türkiye'nin iç kesimleridir. Türkiye güvenlik maksadıyla İskenderun, Mersin ve Afyon'a 2 alay, Zonguldak, Karabük, Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarına 3 alay yerleştirilmesini istemektedir⁴⁰.

Bu dönemde hava meydanları 2 gruba ayrılmıştır. Birincisi, düşman avcılarının menzili dahilindeki hava meydanları, bu meydanların kuvvetli hava savunmasına ihtiyaç vardır. İkincisi ise düşman menzili dışındaki hava meydanları, bunlar düşmanın özellikle gece taarruz edeceği hava meydanlarıdır⁴¹.

³⁷ İDH., K.6, G.127, B.3.

³⁸ İDH., K.6, G.127, B.4.

³⁹ İDH., K.6, G.115, B.2.

⁴⁰ İDH., K.6, G.105, B.3.

⁴¹ İDH., K.6, G.117, B.2.

31 Mart 1943 tarihinde Türk ve İngiliz heyetleri arasında yapılan bir başka görüşmede; Yarbay Daniell “Hava işleri bitmeden tayyare def’i işlerine başlayamayız. Türkiye’de bazı sahalar vardır ki av tayyareleri ile korunur ve yine bazı sahalar vardır ki tayyare def’i birlikleriyle korunabilir”, diyerek hava korumasının önemine işaret etmektedir⁴².

25 Mayıs 1943 tarihinde Britanya Deniz Ataşesi Tuğamiral Jackson tarafından yazılan mektupta; İzmir ve Trakya sahillerinin keşfi ile ilgili yapılan toplantıda alınan karar gereği, bir İngiliz subayının İzmir’de sivil olarak keşif yapacağı, Trakya sahillerine ait Türk keşiflerinin İngiliz subayı tarafından kontrol edilebileceği bildirilmektedir. Bu maksatla keşif çalışmalarına katılmak üzere bir harita subayı teknik uzman ile deniz Binbaşısı Bakere’nin Türkiye’ye girişlerine izin verilmesi talep edilmektedir. Ayrıca Türkiye’de bulunan Binbaşısı Troy’un bu gezilere iştirak etmesi de istenmektedir. Ancak verilen cevapta Türk askerî yetkililerinin bu taleplere olumlu yaklaşmadığı görülmektedir⁴³.

9 Temmuz 1943 tarihinde Britanya Ateşemiliteri Tümgeneral A.C. Arnold’a yazılan mektuba göre; Türkiye bir taarruza uğrayıp da savaşa girdiği zaman yardıma gelecek İngiliz kuvvetlerine Çatalca ve Bolayır mevzilerine tahsis edilen tank def’i alayları için Yeşilköy, Kilye’de ve tayyare kıtaları için Kozlu’da ileri depolar tesisi Türk yetkilileri tarafından onaylanmıştır⁴⁴.

Türkiye’nin savaşa girmesi halinde Türk İngiliz hava birliklerinin müşterek harekâtının teferruatı Ankara’ya gelen 3. planlama heyeti ile görüşülmüştür. 3 Ağustos 1943 tarihinde yapılan toplantıda, Karadeniz Boğazı bölgesinde 1. Ordu ile işbirliği yapacak Türk-İngiliz hava birliklerinin Karadeniz Boğazı doğusundaki meydanlara yerleştirilmesine, boğaz batısındaki Yeşilköy meydanının iş meydanı ve gece avları için kullanılmak üzere tespiti yapılmıştır. Bütün hazırlıklar ve bu meydana muhabere müfettişliğince yapılan muharebe planında bu esasa göre hazırlanmıştır⁴⁵.

Bu arada İngiltere Ataşeliğinden alınan mektuba göre; İzmir’de bulunan gıda stoklarının bir kısmının Yunanistan’a sevk edilmesi talep edilmektedir. Bu stokların bir kısmını İngilizlerin Leryos ve Sisam adalarına sevk edilmek üzere yola çıkardıkları ancak bu adaların Almanlar tarafından işgal edilmesinden dolayı Kuşadası’na depoladıkları stoklar oluşturmaktadır⁴⁶.

23 Eylül 1944 tarihinde Hariciye Vekâleti ile İngiltere arasında yapılan anlaşma gereğince depolarda bulunan 500 ton gıda maddesinin adalara sevkine başlanmış, ayrıca 26 Eylül tarihinde de 45 ton daha sevk edilmiştir. İzmir Limanı’ndan İngilizlerin gıda maddelerini ihraç edebilmeleri hakkında 6 Ekim

42 İDH., K.6, G.120, B.1.

43 İDH., K.2, G.072, B.1.

44 İDH., K.5, G.006, B.02.

45 İDH., K.6, G.123, B.1.

46 İDH., K.5, G.042, B.3.

1944 tarihinde onay çıkmıştır⁴⁷. Ayrıca 16 Eylül 1944 tarihinde Kuşadası'ndan ihraç edilmek üzere 100 ton gıda maddesi 2 parti halinde İngilizlere teslim edilmiş ve buradan adalara gönderilmiştir⁴⁸.

Sonuç

İngiltere ve Fransa'nın üst düzey komutanlarının savaş başlangıcında yaptığı toplantıda Balkanlarda başvurulacak askerî harekâtın bazı ön şartlarının olduğu belirtilmiştir. Bu şartlardan bir tanesi de Trakya'ya yapılacak bir müdahalede mutlaka Türkiye'nin onayının alınması gerekliliğidir. Ayrıca Türkiye'nin boğazları savunmasına, Yunanistan'ın Selanik'i savunmasına yardım edilmesi de zorunluluk olarak değerlendirilmektedir.

İkinci Dünya Savaşı boyunca Türkiye jeopolitik konumu ve öneminden dolayı sürekli olarak müttefik ve mihver devletlerin baskısı altında kalmış, her iki grup da kendi saflarında görmek istedikleri Türkiye ile ikili askerî işbirliği ve yardım anlaşmaları imzalamışlardır. Ancak İngiltere bu konuda daha etkili olmuş ve Adana görüşmeleri ile Türkiye üzerindeki etkisini artırmıştır. Bu görüşmelerde Türkiye'ye yapılacak askerî yardımların programı ve planı yapılmış, özellikle Trakya ve başta İzmir olmak üzere Ege kıyılarını korumak adına birçok İngiliz heyeti incelemelerde bulunmak üzere Türkiye'ye gelmiştir. Almanya'nın Balkan toprakları üzerindeki planları Türkiye'nin bu bölgede daha etkin önlemler almasını zorunlu hale getirmiş, boğazların ve Trakya'nın tahkimatı hızlandırılmıştır.

Savaş yıllarında Türk ordusu devletin imkânları ölçüsünde kara, deniz ve hava kuvvetlerini güçlendirmek için büyük çabalar sarf etmiştir. Bu kapsamda gerek müttefik ve gerekse mihver devletleri ile sürekli temas halinde olunmuş ve bu devletlerin askerî yardım desteği sağlanmıştır. Alınan askerî yardımlar stratejik noktalara yerleştirilmiş ve muhtemel taarruzlara karşı önlem alınmıştır. Bu kapsamda özellikle Balkanlardan gelecek taarruzlara karşı Trakya'da, Ege Denizi'nden gelecek taarruzlara karşıda İzmir ve civarında savunma tertibatı alınmıştır. Trakya'da 1934 yılında açılan ilk tank birliği tank alayına dönüştürülmüş, Fransız ve İngilizlerden alınan tanklar ile bu birlik güçlendirilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı boyunca alınan askerî önlem ve hazırlıkların yanında, savunma amaçlı ve şehirlerin korunmasına yönelik topyekûn sivil asker işbirliğine gidilmiş ve bu kapsamda sivil savunma hizmetlerine ağırlık verilmiştir. Özellikle İzmir'de uygulanan sivil savunma tedbirleri, hava taarruzlarına karşı pasif savunma yöntemleri önem arz etmektedir. İzmir önemli bir ticaret ve liman şehri olduğu için muhtemel taarruz tehdidi altındadır. Bu

⁴⁷ İDH., K.5, G.043, B.4.

⁴⁸ İDH., K.5, G.043, B.8.

kapsamda alınan önlemler ve halkın bilgilendirilerek yapılan tatbikatlar şehrin korunmasına yönelik uygulamalardır.⁴⁹

Türkiye her ne kadar savaşa girmemişse de, savaşın ilk gününden itibaren her an savaşa girecekmiş gibi seferberlik, savunma ve taarruz hazırlıklarına başlamış ve her türlü sıkıntıya ortak olmuştur. Gerek Trakya'da ve gerekse yurdun diğer köşelerinde alınan ekonomik, sosyal, siyasal ve askerî önlemler Türk halkını derinden etkilemiş ve tam bir seferberlik uygulaması yaşanmıştır. Savaşın ortaya koyduğu olumsuzluklar uzun yıllar boyunca telafi edilmeye çalışılmış ve Türkiye bu olumsuzluklardan kurtulmak adına dış askerî ve ekonomik yardımların muhatabı olmuştur. Bu yardımlar bazı noktalarda olumlu neticeler verse de, özellikle dışa bağımlılık konusunda ileriye dönük sıkıntıların yaşanmasına neden olmuştur. Bunun canlı örneği de Kıbrıs Barış harekâtı sırasında açıkça görülmüş ve uygulanan ambargo ile Türkiye askerî ve ekonomik olarak sıkıntıya sokulmuştur.

49 Müslime Şen, "İkinci Dünya Savaşı'nda İzmir'de Uygulanan Sivil Savunma Önlemleri ve İtalyan-İngiliz Esirlerinin Değişimi", *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s.394.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi, İkinci Dünya Harbi Katalogu, (İDH) Kutu 3, Gömlek 026, Belge 22.

İDH., K.3, G.026, B.21.

İDH., K.3, G.026, B.26.

İDH., K.3, G.040, B.2.

İDH., K.3, G.040, B.3.

İDH., K.3, G.026,B.27.

İDH., K.3, G.026,B.28.

İDH., K.3, G.026,B.29.

İDH., K.3, G.013,B.1.

İDH., K.3, G.013,B.2.

İDH., K.3, G.013,B.3.

İDH., K.3, G.026, B.23.

İDH., K.3, G.026, B.21.

İDH., K.3, G.026, B.24.

İDH., K.5, G.024, B.4.

İDH., K.1,G.128, B.1.

İDH., K.1,G.097, B.1.

İDH., K.5, G.037, B.5.

İDH., K.5, G.036, B.1

İDH., K.5, G.036,B.2.

İDH., K.5, G.037,B.2.

İDH., K.5, G.037,B.3.

İDH., K.1,G.128, B.1.

İDH., K.1,G.097, B.1.

İDH., K.5, G.024,B.2.

- İDH., K.5, G.024, B.3.
İDH., K.5, G.006, B.02.
İDH., K.6, G.127, B.3.
İDH., K.6, G.127, B.4.
İDH., K.6, G.115, B.2.
İDH., K.6, G.105, B.3.
İDH., K.6, G.117, B.2.
İDH., K.6, G.120, B.1.
İDH., K.2, G.072, B.1.
İDH., K.5, G.006, B.02.
İDH., K.6, G.123, B.1.
İDH., K.5, G.042, B.3.
İDH., K.5, G.043, B.4.
İDH., K.5, G.043, B.8.
İDH., K.1, G.147, B.1.

II. Kitap ve Makaleler

- ARI, Kemal, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Fiyatlar”, *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998.
- CEBECİOĞLU, Güngör, “İkinci Dünya Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri”, *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998.
- GÜRÜN, Kamuran, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası*, Ankara, 1983.
- KARAKUŞ, Erdoğan, *İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk İngiliz İlişkileri 1938-1939*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004.
- PARKER, Robert Alexander Clarke, *İkinci Dünya Savaşı*, (Çev.: Müfit Günay), Ankara, 2005.
- SEYDİ, Süleyman, *1939-1945 Zor Yıllar, İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’de İngiliz-Alman Propaganda ve İstihbarat Savaşı*, Ankara, 2006.

ŞEN, Müslime, "İkinci Dünya Savaşı'nda İzmir'de Uygulanan Sivil Savunma Önlemleri ve İtalyan-İngiliz Esirlerinin Değişimi", *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

WEISBAND, Edward, *İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye*, İstanbul, 2002.

KIBRIS'TA 21 ARALIK 1963 KANLI NOEL'İ VE KIZILAY

Ulvi KESER*

Özet

16 Ağustos 1960 tarihinde Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin garantörlüğünde kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti Rumların adayı Yunanlaştırmak gayretleri nedeniyle uzun süreli yaşamaz ve 21 Aralık 1963 günü tarihe Kanlı Noel olarak geçen Rum saldırıları sonrasında kurulan cumhuriyet fiili olarak yıkılır. Akritas Planı çerçevesinde başlatılan Rum saldırıları 1974 yılına kadar devam edecek ve Kıbrıs Türkleri yaşadıkları toprakları terk ederek daha güvenli bölgelerde çadır kentlerde yaşamaya mahkûm edileceklerdir. Bu çalışma kapsamında 21 Aralık 1963'ün hemen ardından adaya yönelik başlatılan Kızılay faaliyetleri irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kızılay, Kanlı Noel, Akritas, Kıbrıs.

RED CRESCENT IN CYPRUS DURING 21st DECEMBER BLOODY CHRISTMAS

Abstract

Republic of Cyprus founded on 16th August 1960 under the guarantee of Turkey, Greece and the United Kingdom hasn't lasted long due to the Greek Helenization activities on the island, and the republic has abolished because of the Greek attacks on 21st December 1963 -as widely known- in the Bloody Christmas completely. Greek attacks initiated after Akritas Plan so as to kill all the Turkish Cypriots on the island would last up to 1974 and Turkish Cypriots would have to flee to more secure places to live in the tent cities. This article will focus on Turkish Red Crescent activities especially after 21st December 1963 Greek attacks on the island.

Key Words: Red Crescent, Bloody Christmas, Akritas, Cyprus.

* Doç.Dr., Atılım Üniversitesi İşletme Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı, Atılım Kıbrıs Araştırmaları ve Uygulama Merkezi (AKAUM) Müdürü, (ulvi.keser@atilim.edu.tr).

Giriş

Doğu Akdeniz’de jeopolitik önemine bağlı olarak Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında kilit noktadadır. Coğrafi, fiziki, kültürel, folklorik değerler göz önüne alınınca ada Anadolu’nun bir parçasıdır¹. Ancak 1950 yılında Kıbrıs tekrar öne çıkar ve önce İngilizlere karşı başlayan EOKA tedhişi çok geçmeden Türklere de yönelir ve ilk olarak Türkiye Büyükelçiliği Basın Ataşeliği’ne bomba yağar². Olup bitenleri henüz kavrayamayan İngilizler ise ne yapacaklarını bilmez bir durumdadırlar³. EOKA’nın tedhiş faaliyetleri artarak devam eder. Ancak Türk tarafında bu faaliyetlerle ilgili kırımdanmalar da başlamıştır⁴. 1 Nisan 1955 tarihinde başlayan ve artarak şiddetlenen olaylar karşısında Kıbrıslı Türkler de tamamen müdafaaya yönelik olarak Karaçete, Volkan, 9 Eylül, Türk Mukavemet Teşkilatı gibi organizasyonların içine geçerek kendilerini savunmaya çalışırlar. Kıbrıs’taki kargaşa ortamı Zürih ve Londra anlaşmalarına kadar devam eder ve Kıbrıs Cumhuriyeti ile ilgili görüşmeler sonrasında Rumlar ve Kıbrıslı Türkler arasında Türkiye, Yunanistan ve İngiltere’nin garantörlüğünde Kıbrıs Cumhuriyeti tesis edilir⁵. Ancak kurulan yeni cumhuriyet de EOKA saldırılarını durdurmaya yetmeyecek ve 21 Aralık 1963 günü Kıbrıs tarihine Kanlı Noel olarak geçen süreçte adada yaşayan bütün Türkleri ortadan kaldırmaya yönelik Akritas Planı devreye sokulacaktır. EOKA’nın eli kanlı liderlerinden Nikos Sampson’un⁶ kurduğu OPEK (Kıbrıs Rumlarını Koruma Teşkilatı) 1961 Nisan’ında Başkan Promitheus imzasıyla yayımladığı bir bildiriyle hem Kıbrıs Türklerine ve Türkiye’ye, hem de Kıbrıslı Rumlara gözdağı vermeğe çalışır⁷. 1960-1963 yılları arasındaki 3 yıl içinde Londra ve Zürih anlaşmalarının isabetsiz ve kendi iradesinin dışında imzalandığını tekrarlayıp duran Makarios, Enosis hedefine ulaşabilmek için Kıbrıs Cumhuriyeti’ni atlama tahtası olarak görür. EOKA’nın bütün ileri gelenleri kilit noktalarda görevlere getirilir ve gizli silahlanmaya da hız verilir. Makarios bunun için bu dönemde bütün gücünü Anayasanın ve özellikle Türklerle ilgili olan 13. maddenin değiştirilmesi yönünde yoğunlaştırır. Oluşturulan Kıbrıs Cumhuriyeti’ni yıkmaya ve daha sonra ortaya çıkacak Akritas Planı⁸ ile adadaki bütün Türkleri katletmeye yönelen Rumlar oluşturulan Cumhuriyetin korunmasına da müsaade etmezler.

1 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). 030.01.64.394.7.

2 Derviş Manizade, *Kıbrıs Dün Bugün Yarın*, KTKD İstanbul Bölgesi Yay., İstanbul, 1975, s. 34.

3 Ali Tilki ile 10 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa’da yapılan görüşme.

4 TMT Lefkoşa Sancağı Kovanbeyi Nevzat Uzunoğlu ile Girne’de 13 Temmuz 2003 tarihinde yapılan görüşme.

5 BCA. 030.01.38.227.17

6 Kıbrıs Türk Milli Arşivi (KTMA), *Nikos Sampson’un Anıları*, Özel Bülten, s.8

7 Aydın Akkurt, *Bir İhanetin Belgeseli* (Dr. İhsan Ali), Akdeniz Haber Ajansı Yay., 1996, Lefkoşa, s.22.

8 TMT Mağusa Sancağı mensubu Necmi Gençay ile 27 Temmuz 2005 tarihinde Gazi Mağusa’da yapılan görüşme.

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra faaliyetlerine son verdiği ve silahlarını teslim ettiği açıklanan EOKA'nın ise bu silahları gerçekte teslim etmediği zaman içerisinde pek çok vesileyle ortaya çıkacaktır⁹. Makarios'un planı Rum okullarından Rumların kontrolündeki Kıbrıs Radyosu'na kadar bütün imkânların zorlanmasıyla devam eder. Kıbrıs Türklerine karşı gösterilen bu kin ve nefret duygusu sıradan Rumlar için de geçerlidir¹⁰. Bu dönemde bütün resmi törenlerde Yunan millî marşı çalınır, Lefkoşa'daki Başkanlık Sarayı ile Cumhurbaşkanı Makarios'un makam aracına da Yunan bayrağı asılır.

1959 Zürih ve Londra Anlaşmaları'ndan sonra Atina'da yayımlanmaya başlayan ve Kıbrıs'taki EOKA mensuplarına gönderilen "Agonitis/Mücadeleci" isimli gizli Rum gazetesiyle ortaya çıkan ve 21 Nisan 1966'da Grivas yanlısı yayın yapan Patris gazetesinin ana hatlarıyla yayımladığı ve EOKA liderlerinden Polikarpos Yorgacis'den Cumhurbaşkanı Makarios'a, Nikos Sampson'dan Glafkos Klerides'e kadar birçok kişinin kanlı katliamlarından sorumlu olduğu, adını bir IX. yüzyıl Bizans destanından alan ve bütün Kıbrıs Türklerini topyekûn ortadan kaldırarak adayı bir Yunan adası haline getirmeyi hedefleyen Akritas Planı uygulamaya konulur¹¹. Kıbrıs'ta Rumların Türklere yönelik faaliyete geçecekleri konusunda İngilizlerin de bilgisinin bulunması sonucunda İngiliz İçişleri Bakanlığı da harekete geçer. Buna göre adada ortaya çıkan hareketlilikle ilgili olarak TMT karargâhu, bölge komutanlıklarına direktif vererek Rumlar tarafından Türklerin haklarına yönelik meydana gelebilecek herhangi bir harekete derhal karşı konulmasını emretmiştir¹². İngilizler bu arada TMT mensuplarının cesaretleri sayesinde herhangi bir duruma karşı koyabilecekleri ancak gerekirse Kıbrıs Türk Alayı'ndan da destek görebilecekleri, hatta bu konuda Türkiye'den de yardım sağlayacakları konusundadır¹³. İngilizler istedikleri türden bilgilere sahip olabilmek için TMT karargâhına veya bölge karargâhlarına sızmak gerektiğinin bilincindedirler ancak "çok sıkı, son derece sadık ve disiplinli" bir örgüt olarak nitelendirdikleri TMT içine sızmak pek de kolay değildir¹⁴. Ancak bu konuda Rumlar planlarını çok daha önceden hazırlamışlardır¹⁵. Türk bölgesine geçmeye çalışan ve Kıbrıslı Türkleri taciz etmeye yönelik girişimlerde bulunan EOKA'cılarının hareketleri TMT tarafından da yakından takip edilmektedir¹⁶. Türkleri toptan yok etmek için İçişleri Bakanı Yorgacis tarafından silahlandırılan eski EOKA'cılarının Türklere acımasız davranışlarda bulunması, daha sonra da yollara barikatlar kurarak Türk motosikletlileri durdurmaları ve dayak ve küfürle kimliklerini göstermelerini

9 Fahir Armaoğlu, "Crisis The Cyprus Question Initiated In Turco-Greek Relations", *Revue Internationale d'Histoire Militaire*, Ankara, 1988, s.228.

10 H. Scott Gibbons, *Peace Without Honour*, Ankara, 1969, s.117

11 Rauf R.Denktaş, *Rauf Denktaş'ın Hatıraları*, Cilt V, Boğaziçi Yay., Temmuz 1997, İstanbul.

12 FO.371/168967-XC14311.

13 A.g.a.

14 FO.371/168967-XC14311.

15 *Zafer*, 24 Şubat 1967.

16 KTMA, TMT Arşivi. Dosya. No. 1188/37 ve 298/007.

istemeleriyle yükselen tansiyon 21 Aralık 1963 Cuma günü 02.00'de iyice yükselir¹⁷. Türkleri toptan yok etmek için İçişleri Bakanı Yorgacis tarafından silahlandırılan eski EOKA'cıların Türklere acımasız davranışlarda bulunması, daha sonra da yollara barikatlar kurarak Türk motosikletlileri durdurmaları ve dayak ve küfürle kimliklerini göstermelerini istemeleriyle 21 Aralık 1963 Cuma günü tansiyon iyice yükselir¹⁸. Rumların ve EOKA'nın bütün baskı, tedhiş ve olumsuz davranışlarına karşılık TMT'nin özellikle komuta kademesinde görev yapanların sağduyulu ve soğukkanlı girişimleriyle sivil Rumların zarar görmesinin de önüne geçilir. Ne acıdır ki özellikle Aralık 1963 tarihinde Kıbrıs Türklerinin sağduyulu yaklaşımları ve TMT'nin sivil Rumları korumaya yönelik girişimleri aynı karşılığı Rumlardan görmeyecektir;¹⁹

"Sancaktarlığa

Tunçbilek, 9 Aralık 1963

Köyümüzün Kumsal bölgesi diye bilinen Mehmet Akif Caddesi üzerinde Bay Muvaaffak Necdet'e ait yeni inşaatın kalıp işleri maalesef bir Rum'a verilmiştir. Bunu bahane eden ve kalıpcılık sanatı ile iştigal eden birkaç arım bana şikâyet ederek bu işin doğru olmadığını söylemekte ve Rum'un tahtalarını yakacaklarından bahsetmektedirler. Ben de yapacakları bu işin doğru olmadığını ve hiçbir zaman böyle bir şeye tevessül etmemelerini kendilerine tebliğ etmiş bulunmaktayım. İleride herhangi bir hadise zuhurunda arıların isimleri yanımda mahfuzdur."

Tahtakale mahallesinde Girne'den Lefkoşa'daki evlerine dönen iki arabadaki 6 erkek ve dört kadından Zeki Halil ve Cemaliye Emirali Rum polislerin makineli tüfeklerle ateş açmalarıyla hayatlarını kaybeder. Savunma Bakanı Yorgacis, Makarios'un şahsi doktoru Vassos Lyssarides ve Nikos Sampson'un idaresindeki EOKA'cılar Akritas Planı'nı uygulamaya geçer. Bu dönemde ortaya çıkan ise sözde faaliyetlerine son vermiş olan EOKA'nın yerine derhal ve yeniden teşkil edilen EOKA-B örgütüdür²⁰.

Rumların bütün tahriklerine rağmen Türkiye ise sorunu hukuki yollardan çözebilmek için uğraşmaktadır; ancak bütün bu gayretler sonuçsuz kalacaktır²¹. 21 Aralık 1963 katliamından bir gün sonra da polis araçlarıyla Rum polisler Lefkoşa Türk Lisesi öğrencilerinin üzerlerine ateş açarlar. Aynı gece saat 22.30 civarında Lefkoşa'da toplanan Rum polis ekipleri Girne yolu üzerinde bulunan Aspava Bar bölgesinde pusu kurarak Türkleri katletmeye devam ederler²². 23 Aralık 1963 Pazartesi günü de çarpışmalar bütün şiddetiyle devam eder. Aynı gün Devlet Hastanesi'nde bulunan 6 yaralı Türk'e kan verilmesi reddedilir. O günün bilançosu 12 Türk ölü, 50 Türk yaralı, 14'ü polis olmak üzere Girne'de

17 BCA.030.01.64.394.29.

18 BCA.030.01.64.394.29.

19 KTMA, TMT Arşivi. Dosya. No. 1188/37 ve 298/007.

20 BCA.030.01.64.394.29.

21 BCA.030.01.64.394.29.

22 Güvenlik Kuvvetleri Dergisi Özel Ek, "TMT'de Sancaklar", Lefkoşa, Kasım 1993, Sayı 21, s. 2

kaçırılan 18 kişidir²³. Lefkoşa'nın Türk bölgesine 6 saat içerisinde gireceklerini ve "Türkler meselesini" kan ve şiddetle çözeceklerini düşünen²⁴ Rumlar Kıbrıs'ta konuşlandırılan Yunan Alayı'ndan da destek almalarına rağmen bunu başaramazlar. Sadece Küçük Kaymaklı bölgesinde Rumlara destek olarak 1000 kişilik Yunan askerinin geldiği²⁵, Ledra Palas Otel'i'nden Türklere ateş açılan silahların 7.7 piyade tüfeği, 9 mm. Sten, 9 mm. Beratta ve 9 mm. Sterlin otomatik tabanca, M-1 piyade tüfeği, Vickers makineli tüfek, Jungle piyade tüfeği olduğu göz önüne alınırsa Türk direnişi daha iyi anlaşılır. Küçük Kaymaklıda Türklerin elinde ise Birinci Dünya Savaşı'ndan kalmış silahlar yanında 6 tüfek, 5 Sten, bir tanesi bozuk olmak üzere 2 Bren hafif makineli tüfek, birkaç tabanca ve çok az cephane vardır²⁶. EOKA'cılarının başında ise Yunanistan'da darbe girişiminde bulunan General Kizikis vardır ve NATO silahlarıyla teçhizatlanmış Rumlara emir komuta etmektedir. 24 Aralık 1963 günü TBMM'de konuyla ilgili bir konuşma yapan Dışişleri Bakanı F. Cemal Erkin ise konuyla ilgili olarak şunları söyler;²⁷

"Teşhisimiz, olayların mürettep olduğu ve hukuki alanda başarı elde edemeyeceklerini anlayan Kıbrıs Rumlarının işi bu defa fiili tecavüze dökerek Kıbrıs Türklerini ve Türkiye'yi tahrik edip mukabil harekete sevk etmeyi gözettikleri merkezindedir."

1. Kumsal Katliamı

*"İnsan hafızasının dahi kabul edemeyeceği tecavüzler"*²⁸ yanında 24 Aralık Salı günü de Rumların saldırıları bütün şiddetiyle devam eder. Kumsal bölgesinin ölü bölge olarak düşünülerek savunmasız bırakılması üzerine, burada yaşayan Avrağami isimli Ermeni asıllı bir Rum'un bu bölgede Türk direnişi olmadığını Rumlara haber vermesiyle Rum saldırıları bu bölgede de başlar. Terezepulos isimli bir Yunan subayının komutasındaki 150'den fazla Rum bölgede bulunan Severis Un Fabrikası'ndaki Rumların ateş desteğiyle Kumsal bölgesine gelir ve Lefkoşa'nın Kumsal semtinde İrfan Bey Sokak, 2 numarada oturmakta olan Kıbrıs Türk Kuvvetleri Alayı doktoru Binbaşı Nihat İlhan'ın 37 yaşındaki eşi Mürüvet, çocukları 6 yaşındaki Murat, 5 yaşındaki Kutsi ve henüz 10 aylık olan Hakan saklandıkları küvetin içinde Rumlar tarafından katledilirler²⁹. ABD görevi sonrasında 20 Mart 1963 tarihinde Kıbrıs'ta göreve başlayan ve bu görevi 28 Aralık 1963 günü 9 ay 10 gün gibi son derece kısa bir sürede ve beklenmedik bir şekilde

23 Derviş Manizade, a.g.e, s.140.

24 Fahir Armaoğlu, "Kıbrıs'ta Kanlı Noel ve Amerika", *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Ankara, 1991, s.263.

25 Güvenlik Kuvvetleri Dergisi Özel Ek, s.3.

26 H. Scott Gibbons, a.g.e., s.10; Pierre Oberling, a.g.e., s.89.

27 Süleyman Kocabaş, *Tarihte ve Günümüzde Türk-Yunan Mücadelesi*, İstanbul, 1988, s.185

28 KGMA. K-4643, 1964/9-4/Kıbrıs Dış Bağışlar)

29 *Daily Mail*, 28 Aralık 1963.

sona eren Binbaşı Nihat İlhan ise katliam yaşanırken birliğinde görevdedir³⁰. Özellikle Küçük Kaymaklı ve Gönyeli civarında çarpışmalar devam ettiğinden hastaneye devamlı yaralı getirilmektedir. Hayatında otobüs kullanmamış olan Binbaşı Nihat İlhan hiç yardımcı olacak kimse bulamayınca hastanedekileri ve ameliyat malzemelerini çatışmaların ortasında kalan Kaymaklı'dan götürmek için direksiyona geçer ve otobüsle Gönyeli'deki hastaneye dönüştürülen okula gelir. Bu arada imkânsızlıklar içinde kalmış Kıbrıslı Türk bir hemşire de yaralı birisini Kaymaklı'dan Gönyeli'ye kadar sırtında taşıyarak getirir ve onun ameliyatına da girer³¹. Tarihe 'Kumsal Katliamı' olarak geçen ve 'tek suçları babalarının bir Türk subayı olması olan masum çocukların Rumlar tarafından katledildiği'³² bu olayın gerçekleştiği ev daha sonra evin sahibi Hasan Yusuf Kudum tarafından 'Barbarlık Müzesi' haline getirilir³³. Öte yandan Nikos Sampson taraftarları ve KKTC'de yaşayan bazı kişiler tarafından yıllar sonra bu katliamı Türklerin yaptığı ve Rumlara karşı bir tahrik unsuru olarak kullanılmak istendiği şeklinde bazı iddialar ileri sürülür³⁴.

Bu arada aynı bölgede yaralanmış olan TMT'ciler derhal Dr. Necdet Ünel'in Adiloğlu Kliniği'ne sevk edilir. Saldırıların gittikçe yoğunlaşması, dünyanın bütün bu olup bitenlerden habersiz olması ve yardım gelmemesi üzerine dünya kamuoyuna bilgi akışını sağlamak üzere yeni yollar aranır. TC Lefkoşa Büyükelçiliği'nin teleksi aracılığıyla bilgi ve belge göndermek yeterli olmadığından ilk etapta tedavilerinin yapılabilmesi için Ankara'ya gönderilmesi kararlaştırılan 28 yaralının 28 Aralık 1963 tarihinde gidecek olması belgelerin yaralıların aracılığıyla ulaştırılması fikrini gündeme getirir. Bu konuyla ilgili ilk fikir Türkiye'ye önemli belgelerin yaralıların sargı bezleri arasında ulaştırılması şeklindedir ve Dr. Necdet Ünel'in düşüncesi hemen onay görür. Türk uçaklarının Lefkoşa'daki uluslararası havaalanına inişlerine müsaade etmeyen Rumlar Ankara'dan tıbbi yardım getiren bir uçağın Kızılhaç'ın kontrolünde olmak şartıyla yaralılarla beraber adadan ayrılmasına izi verirler. Uçakla adadan çıkarılacaklar arasında Ankara Vali Muavini de bulunmaktadır. Bu fırsat çok iyi değerlendirilir ve Dr. Kaya Bekiroğlu, Dr. Naim Adiloğlu, Dr. Ezel Örfi, Dr. Şemsi Kazım, Dr. Osman ve Kimyager Cahit Rüstem söz konusu yaralıları ameliyathaneye alırlar. Böylece 28 Aralık 1963 tarihinde Kızılay aracılığıyla 3 Rum, 3 İngiliz, 3 Türk subayın gözetiminde Lefkoşa'dan Ankara'ya gönderilecek yaralılarından Yılmaz Bora, Vural Cevdet ve İbrahim Davulcunun sargı bezlerinin

30 Emekli Tuğgeneral Nihat İlhan'la 13 Aralık 2005 günü Ankara'da yapılan görüşme.

31 A.g.görüşme.

32 *Daily Telegraph*, 15 Şubat 1964.

33 Söz konusu evin müze olarak faaliyete geçmesi döneminde bu konuda en faal çalışanlardan birisi olan Hasan Kudum neredeyse vefat edinceye kadar bu bölgeden ayrılmaz ve yıllarca bu müze-evi ziyaret edenlere burada yaşadıklarını anlatır. Hasan Yusuf Kudum ile 8 Ağustos 1991 tarihinde Lefkoşa'nın Kumsal bölgesinde bulunan söz konusu müzede yapılan görüşme

34 KKTC Kurucu Cumhurbaşkanı Rauf R. Denktaş ile 8 Temmuz 2003'de Lefkoşa'da yapılan görüşme.

arasına gizli belgeler özenle yerleştirilir. Bu yaralı kafilesinde Yılmaz Mehmet, Vural Cevdet, Mustafa Ahmet, Cemal İbrahim, Enver Ferhat, Mehmet Şükrü, Burhan Garip, Erdem Esenyel, Hasan Mustafa, İbrahim Mustafa, Yusuf Salih, Salahi Salih, Nevzat Molla Mehmet ve Çetin Salih de bulunmaktadır³⁵.

Türkiye'den gelen askerî bir uçakla Ankara'ya sevk edilen bütün vücutları alçıya alınmış sözde ağır yaralıları Kıbrıs'tan belge ve fotoğraflar getirdiklerini ilk defa Başbakan İsmet İnönü ve Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Tural'a açıklarlar. Bu arada hastanede tedavilerinin tamamlanmasının ardından tekrar Kıbrıs'a dönmek isteyen yaralıları ilgili olarak Kıbrıs adasında Rumlar tarafından çıkarılması muhtemel zorluklar konusunda öncelikle bir araştırma yapılır ve ardından Dışişleri Bakanlığı tarafından "...Beş Kıbrıslı yaralının Kıbrıs'a döneceklerinin, gerekli emniyet tedbirlerinin alınması için BM Kumandanlığı nezdinde teşebbüste bulunulmak üzere Cumhurbaşkanlığı muavinliğine bildirildiği ifade edilmekte ve muteber pasaport hamili olmamaları bahanesiyle bundan evvelki yaralı kafilesinin gelişinde Rumların çıkardığı müşküllerin tekrerrüne meydan vermemek bakımından bahsi geçen şahısların muteber pasaportla Kıbrıs'a gelmelerinin sağlanması..."³⁶ denilir. Kızılây tarafından ikinci grup olarak Kıbrıs'a gönderilecek olan hastalar listesinde N. Ahmet, Nemci Süleyman, Ayşe Halil, Növber Ali ve Işın İbrahim de bulunmaktadır. Gidemeyecekler listesinde ise Hacettepe Hastanesi'nde tekrar tetkikten geçecek Hüseyin Halil Salih, siyasi nedenlerle adaya gidemeyen Kemal Hıfzı ve Mersin'de Günaydın Otelinde kendi parasıyla kalmakta olan H. Yusuf Gudum da bulunmaktadır³⁷. Yılmaz Mehmet, Vural Cevdet, Mustafa Ahmet, Cemal İbrahim, Enver Ferhat, Mehmet Şükrü, Burhan Garip, Erdem Esenyel, Hasan Mustafa, İbrahim Mustafa, Yusuf Salih, Salahi Salih, Nevzat Molla Mehmet ve Çetin Salih'ten oluşan yaralı kafilesi 29 Ocak 1964 günü BEA uçağı ile Kıbrıs'a döner. 28 Aralık 1963 tarihinde başlayan sargı bezleri içerisinde belge ve fotoğraf gönderme işlemi daha sonra da devam eder. Türkiye'ye tedaviye gönderilen yaralıların hemen hepsinin bacağı, kolu, beli doktorlar tarafından alçıya alınır. Bu esnada Türkiye'ye ulaştırılması istenilen belgelerle fotoğraflar da özel zarflar içinde sargıların altlarına yerleştirilir ve İngiliz askerî araçlarıyla Rum havaalanına getirilen yaralıları buradan Türkiye'ye gönderilir³⁸. Kumsal bölgesindeki Rum saldırısında ağır yaralanarak Türkiye'ye getirilen Ayşe Halil, Nevber Ali ve kızı Işın İbrahim'le ilgili olarak Ankara'da derhal ilk müdahale yapılır ve yaralıları hastaneye kaldırılırlar. Söz konusu yaralıları merak edenler arasında Avustralya'nın Victoria bölgesinde yaşamakta olan Ayşe Halil ve Nevber Ali'nin kardeşleri Nevzat Mustafa da bulunmaktadır ve konuyla ilgili olarak Kızılây Genel Merkezine bir mektup göndererek bilgi talep

35 KGMA. K. 4634, D.1964-65. 9/4a.

36 KGMA. K. 4634, D.1964-65. 9/4.

37 KGMA. K. 4634, D.1964-65. 9/4 Türkiye Kızılây Genel Başkanlığı Kıbrıs'a Yardım Dosyası.

38 M. Said Arif Terzioğlu, "Kıbrıs Türkleri ve Türkiye Kızılây Derneği", *Güvenlik Kuvvetleri Dergisi*, Lefkoşa, Kasım 1988, Sayı 6, s. 20

eder³⁹. Rumların ada sathında bulunan Türk yerleşim merkezlerine ve Türk köylerine saldırıları korku salma amacını çoktan geride bırakıp vahşiyane bir hâl alır. Bu saldırıların en acısı hastanelerdeki Türk hastaların katledilmesidir⁴⁰. Kızılay tarafından hazırlanan ve Kıbrıs'a tedavileri tamamlanmasına rağmen çeşitli sebeplerle dönmeyenler arasında Kemal Hıfzı, Nemci Süleyman, Ayşe Halil, Növber Ali, Işıl İbrahim, Hasan Yusuf (Gudum), Necati Ahmet, Ayşe Cahit, Jale Elen ve Ulviye isimli kadın da bulunmaktadır. Bu listeye göre Hasan Yusuf Gudum Mersin'e gitmiş ve orada Günaydın Otel'i'nde masrafları Kızılay tarafından karşılanmak şartıyla misafir edilmektedir. Ayrıca Ayşe Halil, Növber Ali ve kızı Işıl İbrahim'le ilgili olarak ise "Bir evde misafir kalıyorlar ve (Kıbrıs'a) gitmek istemiyorlar"⁴¹. notu düşülmüş durumdadır. Bu durum yaşadıkları ağır saldırı sonrasında ortaya çıkan travmaya bağlı olarak bu insanların o anı bir daha hatırlamak istememeleri ve aynı acıyı bir daha yaşamaya dayanamayacakları endişesiyle adaya dönmek istemedikleri şeklinde yorumlanabilir.

Hasan Yusuf Gudum tarafından daha sonraki günlerde Başbakanlığa da bir müracaatta bulunulur;⁴²

"Sayın Başbakanımız,

Bu dilekçemi başım yastı, gözlerim yaşlı olarak yazıyorum. Çünkü Kıbrıs hadiselerinde Doktor Nihat İlhan'ın şehit olan çocuklarıyla birlikte benim ailem de şehit olmuş ve ben de yaralanmıştım. Var olsun devletimiz sayesinde Kızılay vasıtasıyla yalnız 23 kişi hususi olarak Ankara Hastanesi'ne getirildim. 34 gün tedavi olduktan sonra hamdolsun tedavi gördüm. Yalnız sağ kolum sakat kalmıştır.1 Şubat 1964 günü hastaneden taburcu olduğumda Kızılay bana 150 lira harçlık vermişti. Fakat Kıbrıs yaşayış şartlarına uymayan Ankara havasının soğuk havasına tahammül edemediğimden Mersin'e gönderilmekliğimi istedim ve Kızılay bana 150 lira daha vererek bir hafta evvel Mersin'e sevk edildim. Şu hale göre 1 Şubat 1964 gününden beri burada 21 gündür mezkûr 250 lira ile geçindim. Şimdi Mersin'de Günaydın Otel'inde 350 kuruş gecede yatak ücreti vermekteyim. Param bitti. Kızılay'a ve alakadar makamlara müracaat ettim, bir netice alamadım. Bu mağduriyetimi efkârı umumiyeye neşredilmesin düşüncesiyle yüksek makamınıza arz etmeyi düşündüm. Küçük bir teşebbüsünüz mağduriyetime nihayet verebilir. Bu husustaki lütfunuzu yüksek düşüncelerinizden saygılarımla iletirim."

Kumsal Faciası'nı yaşayanlardan Ayşe Halil İbrahim ise Kızılay'a kızının aldığı yarayla ilgili olarak bir müracaatta daha bulunur;⁴³

39 KGMA. K. 4634, D.1964-65, 9/4 Nevzat Mustafa tarafından Kızılay'a gönderilen mektup.

40 Pierre Oberling, *Kıbrıs Faciası*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara,1990,s. 7

41 KGMA. K. 4634, D.1964-65, 9/4 Kanlı Noel Dosyası

42 Aynı müracaatın altına düşülen ve Kızılay Derneği Genel Başkanlığına da gönderilen notta ise "Yapılan yardımları inkâr ettiği vesaikle kendisine ispat edildi. Kendisi Genel Merkez'e geldi, görüşüldü, özür diledi." yazmaktadır. Hasan Yusuf Gudum tarafından Başbakanlık Yüksek Katına yazılan 21 Şubat 1964 tarihli yazı. KGMA. K. 4634, D.1964-65, 9/4 Kanlı Noel Dosyası.

43 Ayşe Halil İbrahim tarafından Kızılay Derneği Genel Başkanlığına gönderilen 9 Mart 1964

"Kıbrıs'taki olaylar sırasında Doktor Nihat İlhan'ın evinde yaralanarak tedavi edilmek üzere Ankara'ya geldik. Ankara Hastanesi'nde 47 gün tedavi gördük ve taburcu olduk. Küçük Işın'ın ayağı iyi olmadı. Ayrıca bir çekilme var. Tıp Fakültesi Ortopedi Kliniği'nde yeniden tedavi edileceği tarafımıza bildirildi. Tıp Fakültesi'nde yatması hususunda yardım ve alakalarınızı rica ederim."

Bu müracaatın ve yardım isteğinin alınmasının hemen ardından Türkiye Kızılay Derneği Genel Müdürlüğü adına M. Akın ve Dr. R. Turan imzasıyla Tıp Fakültesi Dekanlığı ile irtibata geçilir ve "...Kıbrıs'tan gelen yaralı ırkdaşlarımızdan Ayşe Halil İbrahim'den alınan 9 Mart 1964 tarihli dilekçede ayağından yaralanan kızı Işın'ın Ankara Hastanesi'nde yapılan ilk müdahalede ayağının iyi olmadığı bildirilmekte ve fakültenize şifahen müracaat ettiklerinde fakültenizde tedavisinin yapılacağı kanısında olduğunuzdan bahsedilerek derneğimizin yardım ve alakalarını rica etmektedirler. Gerekli muayenenin yapılarak tedavisinin fakültenizde yapılacağına dair bir belgenin gönderilmesini rica ederiz."⁴⁴ denilir. Öte yandan Növber Ali Cafer, Ayşe Halil İbrahim ve kızı Işıl adına imzalanan 27 Mayıs 1964 tarihli yazı da aynı evde Rum saldırısına uğrayan bu insanların duygularını ve durumlarını yansıtır;⁴⁵

"Kıbrıs'ta kanlı olayların başladığı ilk günlerde ağır şekilde yaralanmış olduğumuzdan anavatanın bizlere karşı duyduğu ilgi sayesinde Kızılay tarafından anavatana getirildik. Burada gördüğümüz tedavi ve hürmetler sayesinde yeniden hayatımızı kazandık. Tedavimiz sırasında devlet büyüklerinden, bizi tedavi ettiren Kızılay'dan, Ankara Hastanesi personelinin ve ırkdaşlarımızdan maddi ve manevi yardımlarla çok sıcak alaka gördük. Bunları hayatımız boyunca en kıymetli birer hatıra olarak daima muhafaza edeceğiz. Buradan ayrılırken anavatanı, onun kıymetli, müessesesi Kızılay'a ve her türlü derdimizle yakından ilgilenen Hediye Hanım'a en kalbi teşekkürlerimizi arz ederiz."

2. 21 Aralık 1963 Sonrası Kıbrıs'a Yardım Faaliyetleri

1963 sürecinde Kıbrıs'a yapılan yardım faaliyetleri esasında Kıbrıs Türklerine yönelik ilk yardımlar değildir. 1950 yılında da ilk olarak Kızılay tarafından Kıbrıs Türklerine yönelik bir yardım girişimi söz konusudur. Kıbrıs'ta sıkça görüldüğü üzere 1950 yılının hemen başında "gazetelerin belirttiğine göre 20 seneden beri eşine rastlanmayan su baskınları ve sel felaketleri meydana gelmiştir. Yağan şiddetli yağmurlar neticesinde birçok yerleri su basmış, yollar bozulmuş, seller evleri sürüklemiş ve 20 can kaybına sebep olmuştur. Gazeteler Kıbrıs hükümetince askeri birlikler tarafından oluşturulan yardım ekiplerinin felaket muntikasına gönderildiğini bildirmekte, felaketten en çok mutazarrır olan

tarih ve 10.001 sayılı yazı. KGMA. K. 4634, D.1964-65, 9/4 Kanlı Noel Dosyası

44 Türkiye Kızılay Derneği Genel Müdürlüğü adına M. Akın ve Dr. R. Turan imzasıyla Tıp Fakültesi Dekanlığına gönderilen 9 Mart 1964 tarihli resmi yazı. KGMA. K. 4634, D.1964-65, 9/4 Kanlı Noel Dosyası

45 KGMA. K. 4634, D.1964-65, 9/4 Kanlı Noel Dosyası

bölgelerin Türklerle meskûn bölgeler olduğunu belirtmektedirler. Kıbrıs Türkleri derneğimize 1945 yılında 6172.82, 1946 yılında 6688.16, 1947 yılında 1872.06, 1948 yılında 683.22, 1949 yılında 857.10 lira olmak üzere ceman 17.273.36 Türk lirası bağışta bulunmak suretiyle her felakete iştirak ve yardımda bulunmuşlardır. Her zaman yardım ellerini bizlere uzatmış olan Kıbrıslı soydaşlarımıza bu felaketli anlarında yardımda bulunulmasını yüksek tensiplerine arz ederim”⁴⁶. Adada yaşanan sel felaketi nedeniyle Kızılay tarafından ilk etapta 5.000 Türk lirası (632 Kıbrıs Lirası, 1 şilin ve 6 kuruş karşılığı olarak) adaya gönderilir. Konuyla ilgili olarak Kızılay Genel Başkanlığına bir teşekkür mesajı gönderen İngiltere ise gerek adadaki İngiliz Valisi ve gerekse Müstemleke Müsteşarı ile Yardım Komitesi Başkanlığının bu yardımlardan dolayı şükranlarını iletir. İngilizler tarafından gönderilen yazıda Yunan Kızılhaç Teşkilatı tarafından adadaki bu sel felaketi nedeniyle ancak 100 İngiliz Lirası gönderebildiğinin belirtilmesi ise son derece manidardır⁴⁷. Öte yandan Dışişleri Bakanlığı tarafından Kızılay’a yapılan müracaatla söz konusu felaketzedelere yapılacak 5.000 liralık yardımın Türkiye’nin Kıbrıs Başkonsolosluğu tarafından değil de bizzat adadaki İngiliz yönetimi tarafından yapılmasının daha uygun olacağı ve bu durumun da mahalli halka duyurulması istenir⁴⁸. Kızılay’ın bu yardım faaliyeti dönemin gazetelerinde de M. Necati Özkan’ın “Kızılay kara gün dostudur.” yazısında olduğu üzere geniş yankı bulur⁴⁹. Kızılay tarafından Kıbrıs’a yönelik olarak bu yardım faaliyeti dışında başka yardımlar da söz konusudur. Örneğin Eylül 1953 döneminde Baf ve civarında meydana gelen deprem felaketi nedeniyle ilk etapta Kızılay tarafından 50 çadır gönderilmiş, ayrıca 40 bin liralık yardım malzemesi bizzat Başkonsolos Burhan Işın vasıtasıyla yetkililere teslim edilmiştir⁵⁰. Daha sonra bu yardımlara 50 çadır daha eklenmiştir. Kıbrıs adasının Baf bölgesinde meydana gelen deprem felaketinin hemen ardından Kızılay tarafından bu bağlamda derhal tedbir alınır ve adaya gönderilmesi kararlaştırılan 100 çadırdan⁵¹ ilk 50 tanesi askeri uçakla adaya gönderilir ve 20 Eylül 1953 Pazar

46 KGMA. Türkiye Kızılay Genel Müdür tarafından Kızılay Derneği Genel Başkanlığına gönderilen 2 Ocak 1950 tarihli yazı.

47 Söz konusu yazıya ekli olarak ayrıca Türkiye Başkonsolosluğu tarafından İngiliz yetkililere verilen paranın alındığına dair teslim/tesellüm makbuzu da bulunmaktadır. KGMA. Dışişleri Bakanlığı tarafından Türkiye Kızılay Derneği Genel Başkanı Rana Tarhan’a gönderilen 23 Şubat 1950 tarih ve 62069/433 (3055) sayılı yazı.

48 KGMA. Dışişleri Bakanlığı tarafından Kızılay Genel Başkanlığına gönderilen 16 Ocak 1950 tarih ve 58880-121 (893) sayılı yazı.

49 *İstiklal*, 14 Ocak 1950

50 Kızılay tarafından Baf (Kasaba) bölgesinde meydana gelen afetin ardından gönderilen 40.000 liralık yardımdan geriye kalan 8.000 lira ise Kızılay tasarrufunda olmak üzere Hazine saymanlığına devredilmiştir. KGMA. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Maliye Müdürlüğü tarafından Kızılay Genel Başkanlığına gönderilen 8 Şubat 1954 tarih ve 111118-52 (2532) sayılı yazı.

51 Deprem felaketi sonrası Kızılay tarafından nakdi yardım yanında 100 çadırlık bir yardımda bulunulması Kıbrıs Valisi ve adadaki İngiliz yönetiminin de hoşuna giden bir davranış olur ve İngiltere, Dışişleri Bakanlığı kanalıyla Kızılay’a teşekkür yazısı gönderir. KGMA. Dışişleri Bakanlığı tarafından Türkiye Kızılay Cemiyeti Genel Merkezi Başkanlığına gönderilen 11 Ekim 1953 tarih ve 59815 (18354) sayılı yazı.

günü Lefkoşa'da İngilizlere ait askeri havaalanına getirilir⁵². Hemen ardından gönderilen 50 çadırlık ikinci parti de aynı şekilde askeri uçakla Kıbrıs adasına 22 Eylül 1953 tarihinde getirilir. Konuyla ilgili olarak yardımları Kızılay adına adaya götüren Şeref Gücüyener ve Enver Talat Nogay tarafından daha sonra genel müdürlüğe verilmek üzere ayrıntılı bir rapor da hazırlanır⁵³.

21 Aralık 1963 sonrasında ilk etapta Kıbrıs Türk Cemaati Başkanlığına ulaştırılan bilgilere göre Lefkoşa içindeki 14 merkeze 2.109 kişi, Lefkoşa'da yakınlarının yanına sığınmak zorunda kalan 3.800 kişi, Lefkoşa ve Kaymaklı'dan kaçarak Hamitmandres'e sığınanlar 4.200 kişi, Gönyeli'ye sığınanlar ise 400 kişi olmuştur. Ayrıca Fota'ya 485, Ağırdağ'a 100 ve Ayakebir köyüne de toplam 670 Kıbrıslı Türk sığınmak zorunda kalır⁵⁴. 21 Aralık 1963 günü Lefkoşa'nın Tahtakale bölgesinde Rumların saldırısıyla başlayan olaylar üzerine Türkiye Kızılay Derneği derhal harekete geçerek Türk Hava Kuvvetlerine ait üç uçakla 25 Aralık 1963'de Ankara'dan Kıbrıs'a yiyecek, giyecek, ilk yardım malzemeleri, çadır ve battaniyeler, 500 şişe kan ve ihtiyaç duyulan sağlık personelinin sevk eder⁵⁵. Aralık 1963'te ilk etapta 22 Türk köyünün sakinleri saldırılara hedef olduklarından köylerini derhal terk ederek başka yerlere göç ederler⁵⁶. Göçmenlerin barınma, giyecek, yiyecek ve sağlık sorunlarının çözümü maksadıyla TCM (TCM) Başkanı Rauf Denktaş tarafından Türkiye'nin Lefkoşa Büyükelçisi Mazhar Özkol'a da müracaat edilir⁵⁷. Rum saldırılarının adada artarak devam etmesinin ardından derhal harekete geçen Kızılay Genel Müdürlüğü ilk etapta yurdun dört bir yanındaki toplam 620 şubesine gönderdiği bir mesajla Kıbrıs'a Yardım Komitesi kurulduğunu ve yapılacak yardımların nasıl düzenleneceğiyle ilgili ön bilgi verir⁵⁸.

Aynı konuyla ilgili olarak Kızılay Genel Başkanı Dr. Fikret Pamir de yaptığı radyo konuşmasında Kıbrıs'ta olup bitenler hakkında bilgi verir ve "Medeni bir âlemin gözleri önünde cereyan eden Kıbrıs hadiseleri ve bu hadiselerin feci neticelerinin başlamasından bu yana bir ay geçti. Bir yandan temsil ettiği insanlık ideallerinin hilalleşmiş adı, diğer yünden mensup olduğu milletin kara günler dostu Kızılay'ın Türk ulusunu kan ve gözyaşlarına bulanmış yeşil adalı kardeşlerinin yardımına çağırmasından beri de 20 gün. Bu 20 gün vatandaşlarımızın asil milletime has hamiyet yarışması, Kızılay'ın minnetle anılacak hizmetlerine vesile oldu. Şimdi o hamiyetin sahiplerine bu hizmetin vasıtası Kızılay olarak dıştan tırnaktan arttırılıp verilenlerin hesabını vermeye çalışacağım. Kızılay Derneği, 22 Aralık kanlı tarihinden bu yana milli statüsü

52 KGMA. K-3542, 1950-1961/9-4/Kıbrıs Deprem, Sel ve Kuraklık Yardımları Dosyası.

53 22 Kasım 1953 tarih ve 21257 sayılı resmi yazı. KGMA. K-3542, 1950-1961/9-4/Kıbrıs Deprem, Sel ve Kuraklık Yardımları Dosyası.

54 Rauf R. Denktaş, *Rauf Denktaş'ın Hatıraları*, I. Cilt, Boğaziçi Yay., İstanbul, Kasım 1996, s.6.

55 M. Said Arif Terzioğlu, "Kıbrıs Türkleri ve Türkiye Kızılay Derneği", *Güvenlik Kuvvetleri Dergisi*, Lefkoşa, Kasım 1988, Sayı 6, s.20.

56 Pierre Oberling, *Bellapais'e Giden Yol*, Ankara, 1987, s.80.

57 Rauf R. Denktaş, *a. g. e.*, s.s.8-9.

58 KGMA. K.4710, Z.6183, D.1964/9-4 Dışişleri Bakanlığından Alınan Mesajlar Dosyası.

ve Uluslararası Cenevre Sözleşmelerinden aldığı hak ve mesuliyet duygusu sınırları içinde her türlü imkânını kullanmış, eşinden yavrusundan olmuş, evinden yuvasından edilmiş Kıbrıslı kardeşlerimizin yardımına koşmuştur... Haklı davranış ve insani oluştan gayri hiçbir engele iltifat etmeyen derneğimiz bir yönden mahalli otoritelerin beklenilenden farklı olmayan mukavemetleri, diğer yönde insanlık hizmetinde 100 yıllık bir tarihi birlikte kutladığımız uluslararası kuruluşların akla sığmaz davranışlarını esefle izlemiş, yerinde teşebbüslerle başarıya ulaşmasını bilmiştir. Kızılay hizmette Kıbrıs felaketzedelerinin yanında ve yardımındadır. Bu vesileyle Kızılay vasıtasıyla ulaştırmaya çalıştığınız her kuruluş ve her lokmanın hesabını vermeye devamda şeref duyacağımız 96 yıllık hizmetlerle dolu tarihimizin tek dayanağı aziz Türk milletine Türkiye Kızılay Derneği adına minnet ve şükranlarımızı bir kere daha arz ederiz"⁵⁹ açıklamasında bulunur. Bunun hemen ardından Kıbrıs adasında Uluslararası Kızılhaç Teşkilatı adına görev yapmak üzere Cenevre'den görevlendirilen bir başka Kızılhaç yetkilisi olan Bay Albert de Cocatrix de adada göreve başlar. Albert de Cocatrix aynı zamanda Uluslararası İzleme/Soruşturma Servisi (International Tracing Service)'nde de görevlidir ve adaya geldikten sonra kurulacak bu büro vasıtasıyla kayıp oldu tahmin edilen kimselerin bulunması veya savaştan taraflarca tutuldukları düşünülen insanların tespit edilmesi görevi kendisine verilmiştir⁶⁰. Daha sonra bu iki kişilik Kızılhaç heyetine takviye olarak adadaki yöneticilerin, iki toplum temsilcilerinin ve mahalli Kızılhaç görevlilerinin onayıyla çatışmaların diğer kurbanları ve evlerinden olmuş insanlara yardım etmek üzere Jean Pierre Schoenholzer ve Pierre Vibert de dâhil olacaktır⁶¹. Kıbrıs'ta yaşanan olaylarla ilgili olarak resmi temaslarda bulunmak ve dünya kamuoyuyla görüş alışverişinde bulunmak üzere Kızılay Derneği Genel Başkanı Prof. Dr. Nusret Akarsu da Cenevre'ye gider⁶². Aynı günlerde Türkiye'de bulunan Rauf R. Denktaş da Kızılay Genel Başkanlığını ziyaret eder ve Kızılay yardımlarının başlamasıyla ilgili TRT radyolarına bir demeç verir⁶³. Ayrıca Kızılay Genel Merkezi tarafından Uluslararası Kızılhaç Teşkilatı ve Kızılhaç Dernekleri Lig'i Sekreterliğine de bir mesaj gönderilerek Kıbrıs'ta yaşananlar karşısında duyarlı olunması ve yardım elinin uzatılması istenir⁶⁴. Kızılay Genel Başkanlığı bir yandan yurtiçinde Kıbrıs'a yönelik faaliyetlerini aynı hızla ve planlandığı şekilde devam ettirirken bir yandan da yurtdışında

59 KGMA. Kızılay Genel Başkanı Dr. Fikret Pamir'in 23 Ocak 1964 tarihinde Ankara Radyosu'nda yaptığı konuşma.

60 KGMA. Uluslararası Kızılhaç Teşkilatı tarafından 17 Ocak 1964 tarihinde yayımlanan 785b sayılı basın bülteni.

61 KGMA. Uluslararası Kızılhaç Teşkilatı tarafından 17 Ocak 1964 tarihinde yayımlanan 785b sayılı basın bülteni.

62 KGMA. Kızılay Derneği Genel Başkanı Dr. Fikret Pamir tarafından 6 Şubat 1964 tarihinde Cenevre Başkonsolosu Sadun Terem'e gönderilen 4588 sayılı yazı.

63 KGMA. Rauf R. Denktaş tarafından 25 Mart 1964 tarihinde TRT'ye yapılan açıklama

64 KGMA. Kızılay adına Dr. Fikret Pamir imzasıyla Milletlerarası Kızılhaç Komitesi Başkanlığına ve Kızılhaç Dernekleri Ligi Genel Sekreterliğine gönderilen 6 Ocak 1964 tarihli, 362 ve 363 sayılı yazı.

uluslararası yardım kuruluşları aracılığıyla bu çabalarına devam eder. Aynı girişimler Kıbrıs'taki İngiliz resmi yetkilileri vasıtasıyla da yapılır ve 31 Aralık 1963 günü itibarıyla Kızılay Genel Başkanı imzasıyla gönderilen yazıda "Destek vaadinde bulunduğunuz ve sağlık faaliyetlerine devam etmesi bağlamında garanti verdiğiniz seyyar hastanemiz Kıbrıs'a gönderilmiştir. Söz konusu bu seyyar hastanenin hizmet vereceği bölgeye taşınabilmesi için gerekli bütün araçları ve yardımı vermenizi rica ederiz. Bu yardım ve desteğin sizin ulusal geleneğiniz ve görev aşkınızın bir sonucu olarak ortaya çıkacağından eminiz. İnsani yardım görevlerinizin başarılmasında size gönülden başarılar temenni ederiz"⁶⁵ denilir.

Öte yandan 21 Aralık 1963 sonrası ilk yaralı kafilesıyla gelen Kıbrıs Türkleri konusunda Dışişleri Bakanlığı ve Kızılay arasında da bazı yazışmalar söz konusudur ve bazı Kıbrıs Türklerinin Rumlar tarafından asi ilan edilip edilmediği konusunda bilgi alınmaya çalışılmaktadır;⁶⁶

"1- Kıbrıs'tan yaralı olarak yurda getirilerek tedavileri yapılan ve taburcu edilerek Kıbrıs'a dönmek arzusunu izhar eden ırkdaşlarımızın durumu ve bunlardan Vural Cevdet, Kemal Hıfzı ve Yılmaz Mehmet'in söylendiği üzere Kıbrıs Rum Radyosu tarafından fiilhakika asi ilan edilip edilmedikleri Lefkoşa Büyükelçiliğimizden sorulmuştur.

2- Alınan cevapta gerek Rum Radyosu'nu daimi olarak dinleyen Basın Müşavirliğimizden, gerek Dr. Küçük'ün dairesinden alınan malumata göre herhangi bir Türk'ün ismen asi ilan edildiğine dair bir haberin neşredilmediği anlaşılmıştır.

3- Bununla beraber yaralılar Türkiye'ye giderken uçağa binmeden resimleri çekilmiş ve Türkiye'de basın ve radyo vasıtasıyla isimleri açıklanmış olduğundan bunlar Rumlar tarafından tespit edilmişlerdir. Bu bakımdan şu sırada Kıbrıs'a gitmelerinin kendileri için muhtemelen bir takım zorluklara sebebiyet verebileceği cihetle bir müddet daha beklemelerinin uygun olacağı Lefkoşa Büyükelçiliğimizce telkin olunmaktadır."

Bu dönemde 500 kapasiteli Kızılay İlk Yardım Hastanesi halen TC Lefkoşa Büyükelçiliği'nin bulunduğu yerde geçici çadırlarda hizmet vermeye başlar. Daha sonra da Kız Enstitüsü'nün kapısı ve penceresi olmayan inşa halindeki binasına taşınır. Takip eden günlerde eski tütün fabrikasının düzenlenmesiyle de Lefkoşa Türk Genel Hastanesi ortaya çıkar. Kızılay, 21 Aralık 1963'te Rum saldırılarının tekrar başlamasıyla beraber 6 gemilik yardım malzemesini de TCM aracılığıyla ihtiyaç sahiplerine dağıtılması için Kıbrıs'a gönderir. Bu yardım malzemelerinden önce adaya sevk edilenler ise 24 Aralık 1963 tarihinde, yani Kanlı Noel olarak adlandırılan günden hemen bir gün sonra THY uçakları

65 KGMA. Kızılay Genel Başkanlığı tarafından 31 Aralık 1963 günü Kıbrıs'taki İngiliz idaresine yazılan resmi yazı.

66 Dışişleri Bakanlığı tarafından Genel Sekreter Yardımcısı Necdet Kent imzasıyla Kızılay Derneği Genel Müdürlüğüne gönderilen 20 Ocak 1964 tarih ve 740.119/240 (3.131) sayılı yazı. KGMA. K. 4634, D.1964-65, 9/4 Kanlı Noel Dosyası

ile 96.980 liralık malzeme, gıda yardımı, ilaç, pansuman malzemesi sevk edilir. Adadaki İngiliz makamlarının da onay vermesi sonrasında gönderilen bu ilk yardım paketinde 50 şişe kan ile 35 şişe plazma ve yeteri sayıda kan verme donanımı da bulunmaktadır. İngilizlerle yapılan görüşmeler sonrasında adada acil durumlarda müdahale etmek üzere bir hastane kurulması da söz konusu olduğundan bu konuyla ilgili altyapı çalışmaları da derhal tamamlanır. Ayrıca Kıbrıs'ta Rum saldırıları sonucunda yaralanmış olan sivil halka müdahale edebilmek ve Türkiye'ye nakledebilmek için bir doktor ve iki hemşire görevlendirilir ve 26 Aralık 1963 günü İngilizlere ait askeri üslere inmek üzere havalanan üç askeri uçakla 47.313 lira değerinde ilaç, pansuman malzemesi, giyecek ve battaniye adaya gönderilir. Aynı uçaklarla Ankara'ya getirilen hasta ve yaralı Türklerin hastanelere sevk edilmeleri, giyecek ihtiyaçlarının karşılanması ve iyileşmelerini müteakip tekrar adaya gönderilmeleri de Kızılay aracılığıyla gerçekleştirilir. Kızılay özellikle Aralık 1963 döneminin son günlerinde o kadar hızlı ve programlı bir çalışma içine girer ki Kıbrıs'ta acil hasta ve yaralıların ihtiyaç duyduğu ancak piyasadan o an temini pek de mümkün görülmeyen pek çok sağlık malzemesi acil durumlarda kullanılmak üzere Ankara'da hazır bekletilen 500 yataklı acil harp hastanesi kadrosundan alınarak temin edilir ve Türk Hava Kuvvetleri uçaklarının uçuş kapasiteleri de göz önüne alınarak bütün yardım malzemeleri adaya derhal sevk edilir. Kızılay'ın Lefkoşa'da açılacak sahra hastanesi için görevlendirdiği 5 doktor, 4 teknisyen, 10 hemşireden oluşan 19 kişilik personeli ve sahra hastanesinin bütün malzemeleri de 31 Aralık 1963 günü adaya üç askeri uçakla sevk edilir.

3. Kıbrıs Türk Toplumunun İaşe ve Mali Durumu

21 Aralık 1963 Rum saldırılarının hemen ardından Kıbrıs Türklerine yönelik yardım faaliyetlerini çok geniş çaplı olarak başlatan Kızılay bir yandan uluslararası yardım kuruluşlarıyla irtibata geçerken bir yandan da Türkiye'deki dinamikleri harekete geçirmekte, başlattığı yardım kampanyalarıyla Türk insanını da gerek ülke içinde gerekse yurtdışında olsunlar bütün bu seferberliğin içine sokmanın yollarını aramaktadır. Kızılay tarafından bugünlerde en çok muhabere halinde olunan kurumlar ise başta Dışişleri Bakanlığı olmak üzere Türkiye'nin Lefkoşa Büyükelçiliği olacaktır. Aynı günlerde bizzat Kızılay tarafından Adnan Öztrak'a Türkiye'nin Lefkoşa Büyükelçiliği hazırlatılan Kıbrıs'la ilgili raporda ise 1963 sonrası süreçte Kıbrıs Türklerinin durumu ayrıntılarıyla irdelenir ve Kıbrıs Türk cemaatinin çarpışmalar, göç edenler, Türk Genel Hastanesi'nde yatanlar, şehit ve kayıp aileleri olarak A Grubu, sayısı her gün değişen mahsur köylerde toplanan göçmenler olarak B Grubu ve işsizler ve parasızlar olarak da D Grubu olarak kategorize edildiği belirtilir. Öte yandan 7 Ocak 1964 tarihinde Rumlarla imzalanan "Hareket ve Münakale Antlaşması" ise gerek Kıbrıs Türk toplumuna Kızılay vasıtasıyla gönderilen yardım malzemelerinin zamanında, eksiksiz ve güvenli bir şekilde ulaşmasını gerekse

Türk toplumunun gıda ihtiyacının en azından bir kısmının ada içerisinde sağlanmasını kolaylaştıracak ve bu noktada ortaya çıkacak güçlükleri ortadan kaldıracak bir amaç taşımaktadır. Yapılan antlaşmaya rağmen Kıbrıs Rumlarının buna bağlı ve sadık kalmadığı ve saldırılarla Kıbrıs Türk toplumunu sindirmeye gayret ettiği ve Rum saldırılarının neredeyse 1974'e kadar geldiği bilinmektedir. Durum böyle olunca da her ne kadar bir antlaşma imzalanmış olsa da Kızılay'ın Kıbrıs'ta bulunan temsilcileri ve Lefkoşa Büyükelçiliği tarafından da kabul gören husus ise Kıbrıs Türk toplumunun gıda ihtiyaçlarıyla ilgili olarak bir stok yapılması ve Kızılay yardım malzemelerinin adaya gemilerle sevk edilmesinin ardından Lefkoşa'nın güvenli bölgelerinde stoklanması yönündedir. Toplantıya katılanlar tarafından üzerinde uzlaşmaya varılan bir başka nokta ise yapılacak olan yardımların daha ziyade ve incelikli olaylar nedeniyle köylerini ve evlerini terk eden ve göçmen durumuna düşen ailelere öncelik verilmesi yönündedir. Gıda yardımı yanında Kıbrıs Türk toplumu tarafından acil ihtiyaç duyulan şeyler arasında tıbbi malzeme ve giyecek de bulunmaktadır. Öte yandan olayların başlamasının ardından maaş alamaz duruma gelen Türk memurların durumları da söz konusu çalışanların bir müddet daha maaş alamayacakları ihtimaliyle birleşince üzerinde durulması gereken hususlar arasındadır. Aynı rapora göre TCM'nin 1964 mali yılı bütçesiyle yatırımlar dışında elinde bulundurduğu hizmetlerin mali portresi toplam 886.000 Sterlin olarak belirlenmiştir. Bu meblağın 700.000 Sterlin gibi büyük bir kısmı ise başta öğretmenler olmak üzere memur maaşlarına harcanmaktadır. TCM'nin 845 öğretmen ve 124 memur kadrosu, ayrıca 30 da Cemaat Meclisi üyesi bulunmaktadır.

Rum saldırılarının adada artarak devam etmesinin ardından derhal harekete geçen Kızılay Genel Müdürlüğü ilk etapta yurdun dört bir yanındaki toplam 620 şubesine gönderdiği bir mesajla Kıbrıs'a yapılacak yardımların nasıl düzenleneceğiyle ilgili ön bilgi verir;⁶⁷

"Kıbrıs faciası için halkımızın arzusuna uyularak yardımların Kızılay'ca toplanması uygun görülmüştür. Genel Merkez'de bir komite kurulmuştur. İl ve ilçelerde vali veya kaymakamların başkanlığında Maliye, Özel İdare, Belediye ve meslek teşekküllerinden ve Kızılay başkanlarından ibaret Kıbrıs'a Yardım Komitesi adı ile bir komite kurulacaktır. Nakdi ve aynı yardımlarda Kızılay makbuzları kullanılacak, üzerlerine Kıbrıs'a Yardım Komitesi ibaresi yazılacaktır. Toplanacak paraların her gün Genel Merkez emrine, aynı bağışların da Kızılay Etimesgut ambarlarına gönderilmesi ve bilgi verilmesi rica olunur."

Kızılay tarafından çok geniş kapsamlı olarak Kıbrıs Türklerine yönelik yardım faaliyetlerinin 21 Aralık 1963 tarihinin hemen sonrasında başlamasıyla birlikte Türkiye'de, Kıbrıs'ta ve farklı ülkelerde bu konuyla ilgili girişimlerde bulunulur. Kıbrıs Türklerine yapılacak yardımlarla ilgili olarak Adana ve Mersin'de gıda maddeleri konusunda çalışacak iki ayrı satın alma komisyonu

67 KGMA. K.4710, Z.6183, D.1964/9-4 Dışişleri Bakanlığından Alınan Mesajlar Dosyası

oluşturulur. Hemen ardından Adana, Mersin, Gazi Antep ve İskenderun'dan temin edilen 147.50 ton gıda maddesiyle Kızılay Genel Merkezi tarafından gönderilen çeşitli yardım maddeleri ve ayrıca Konya'dan gelen 150 ton un Erdek ve Silivri isimli iki askeri gemiyle 12 Ocak 1964 tarihinde Mersin'den hareket ederek 13 Ocak 1964 günü Mağusa'da Kıbrıs'ta görev yapmakta olan Kızılay heyetine Kıbrıs Büyükelçisi Mazhar Özkul ve Büyükelçilik Müsteşarı Nejat Uçtum nezaretinde ve çok geniş bir halk katılımı, çok sayıda yerli ve yabancı gazeteci, film yapımcısı ve televizyon muhabirinin katılımıyla Kızılay Müfettişi Nuri Aydınöz tarafından teslim edilir⁶⁸. Bu kapsamda TCM Başkanı Rauf R. Denктаş ve hükümet komiseri ile yapılan görüşmelerde Kızılay'dan adanın muhtelif köylerinden can ve mal emniyeti kalmadığı için göçmek zorunda kalan yaklaşık 16.000 köylünün Lefkoşa'daki cami ve okullara yerleştirildikleri ve göçün halen devam ettiği göz önüne alınarak bunların ve halen mahsur durumdaki köylülerin bütün ihtiyaçlarını karşılamak üzere un, bulgur, pirinç, mercimek, iç bakla, margarin, zeytinyağı, şeker, bürölce, kuru fasulye, sabun, makarna, 5.000 adet battaniye ve 400 adet de mahruti çadır talep edilir⁶⁹. Ayrıca bu yardım kampanyası kapsamında 31 Aralık 1964 tarihine kadar Kızılay şubelerinden, çeşitli kurum ve kuruluşlardan, özel teşekküllerden, yurtiçinde ve yurtdışında yaşayan Türk vatandaşlarından Kızılay kayıtlarında 250 föye işlenmiş vaziyette ve toplam 12.500 kalem olmak üzere 17.914.965.10 lira yardım toplanmıştır. Bütün faaliyetlerinde son derece hassas ve her türlü dedikodu ve yanlış anlamaları önleyecek bir itina çerçevesinde faaliyette bulunan ve örneğin "masraflar en ufak teferruatına varıncaya kadar tadat edilmiş ve hazırlanan cetvel"⁷⁰ ilişkide sunulmuştur denilen kontrollerde olduğu üzere Kızılay Genel Başkanlığı bu kadar geniş ve yoğun bir hesabı tek tek tetkikinin zaman itibarıyla kısıtlı olması nedeniyle bu kontrollerini sondajlama usulüyle gerçekleştirir ve hesap defterlerini mukayese etmek suretiyle kayıt altına alır⁷¹.

Kızılay tarafından Kıbrıs Türklerine yönelik yardım girişimleri ilk defa 23 Aralık 1963 tarihinde ve 175 sayılı kararla alınmıştır. Buna göre Kıbrıs'tan talep edilen 0 grubu kan, ayrıca 50 şişe plazma, transfüzyon takımı, 100 kişiye yetecek kadar kırık ve çıkık tespit malzemesi, 500 kişilik sağlık malzemesi ve ilacın derhal Etimesgut Merkez Deposu ve kan merkezinden temin edilmesi, temin edilemeyenlerin de acilen satın alınması kararlaştırılmıştır⁷². 14 Ocak 1964 tarihli ve 184 sayılı karar ise Kıbrıs'ta yaşanmakta olayların ardından adaya giden ve bizzat yerinde incelemelerde bulunan Genel Sekreter Adnan Öztrak'ın konuyla ilgili hazırladığı raporun okunması ve tartışılmasının ardından dikkate alınır ve Kızılay'ın Kıbrıs'ta yaşananlar konusunda uzun vadeli ve son derece uzak görüşlü çalıştığının açık bir kanıtı gibidir ve yaşanan hadiseler ve özellikle

68 KGMA. K-4637.1964.9-4. Kıbrıs'a Gıda ve Yardım Dosyası

69 KGMA. K-4637.1964.9-4. Kıbrıs'a Gıda ve Yardım Dosyası

70 KGMA. K-4649.1965.9-4/1 1964-1965 Yılı Kızılay Kıbrıs Raporları Dosyası

71 A.g.a.

72 A.g.a.

de göçler nedeniyle 25.000 kişinin 100 günlük iâşe, giyecek ve barınma ihtiyaçları için acilen bir program hazırlanması ve hazırlanacak bu programa göre gereken ihtiyaç maddelerine öncelik vermek suretiyle bunların partiler halinde satın alınarak Kıbrıs adasına sevk edilmesine, ayrıca Kıbrıs TCM tarafından Kızılay yardımlarının ulaşmaya başlamasından önce Kıbrıs'ta Türk piyasasında borçlanma suretiyle yapılan sıhhi ve tıbbi malzeme alışverişi tutarı olan 4.996 Sterlinlik hesabın kapatılabilmesi amacıyla Kıbrıs TCM'ne 4.996 Sterlin, aynı şekilde zaruri hallerde ihtiyaçların acilen karşılanabilmesi maksadıyla da Kıbrıs Türk Sefareti'ne de 1.004 Sterlin gönderilmesi kararlaştırılır. Aynı karar doğrultusunda Kıbrıs Türk Hekimler Birliği tarafından Lefkoşa'da ve şartların uygunluğu ve imkân olması durumunda muhtemelen Mağusa, Limasol ve Larnaka'da da açılması yönündeki talepler doğrultusunda her türlü tıbbi ve sıhhi malzeme ile bu konuyla ilgili diğer altyapı eksikleri için yerli ve yabancı ilaç firmalarının temsilcileriyle görüşülmesi de görüşülür ve kabul edilir. Öte yandan Kıbrıs Türklerine yönelik olarak Kızılay tarafından önce uçaklarla, daha sonra da gemilerle gönderilen yardım malzemelerinin süratle ve kolaylıkla adada tahliyesini sağlamak amacıyla İngiltere Büyükelçiliği tarafından Dışişleri Bakanlığına bir muhtıra gönderilir;⁷³

"Kıbrıs'a gönderilecek Kızılay yardım malzemesinin süratle ve kolaylıkla tahliyesini temin için nazara alınması gerekli unsurları göstermeleri bakımından aşağıdaki noktalar dikkate sunulmuştur:

1- Gemilerin mukarrer geliş zamanı ne kadar önce bildirilirse Lefkoşa'daki İngiliz Yüksek Komiserliğinin gerekli tedbirleri almak için yapacağı yardım o kadar kolaylaşır.

2- Tahliye imkânları ve rıhtımda yer temin edilmeden gemiler yola çıkmamalıdır.

3- Lefkoşa'daki Türkiye Büyükelçiliği tarafından gemilerin ve yardım malzemesinin kabul edilmesi için Kıbrıs hariciye Nezareti'ne yapılacak basit bir müracaat malzemenin gümrük resmi ve lisansa tabii olmaksızın ithalini, liman gümrük ve diğer makamların ilgilenmelerini temin edecektir.

4- Mümkün olduğu zaman Mağusa İngiliz rıhtımı istifadeye sunulacaktır. Ancak bunu yapmak için diğer gemileri günde 800 Sterlin liman ücreti vererek bekletmek pratik değildir. Bu bakımdan gemilerin rıhtımda yer mevcut olduğuna dair haber verildiği sırada belirtilen en müsait limana gitmeleri büyük kolaylık sağlayacaktır.

5- İlgili Kızılay memurlarının normal süratle tahliyeyi temin ve gemilerin dönmesini çabuklaştırmak için munzam işçi tutma lüzumunu bertaraf etmek üzere gemiler geldiği anda kâfi işçi ve vasıtanın hazır olacağını, kendileri namına malzemeyi teslim alan İngiliz Kızılhaç'ına bildirmeleri şükranla karşılanacaktır."

73 Dışişleri Bakanlığı Kıbrıs Dairesi tarafından Kızılay Derneği Genel Başkanlığına gönderilen 3 Şubat 1964 tarih ve 740.119/414 (5410) sayılı yazı. KGMA. K-4611, 1963-1965/9-4, Kıbrıs'a Sevk Edilen İlaçlar Dosyası.

Bu yazının alınmasının hemen ardından işleri kolaylaştırmak, gereksiz sürtüşmeleri ve doğabilecek sorunları önceden ortadan kaldırabilmek ve Kızılây faaliyetlerinin tamamen insani yardım amaçlı olduğunu göstermek amacıyla Kızılây tarafından da yardım malzemelerinin adaya gönderilmesi hususunda bir dizi tedbir alınır;⁷⁴

“1- Gemilerin hareketinin mukarrer saatinin bildirilebilmesi için

Evvela limanda ne vakit bulunması gerektiğinin,

b) Gemilere hareket emri veren makamların hangi tarihte hareket emrini vereceklerinin tespitine zaruret vardır. Bu hususlar temin ve tespit edildikten sonra yardım malzemesinin ihzârı ve gemiye yüklenmesi için Kızılây’a 4 günlük mühlet verilmesi kâfi görülmektedir. Halen Mersin’de 389.151 kilo gıda maddesi gemilerin tahsisine amade olarak beklemektedir. Ayrıca sipariş edilen 200 ton suni yem Mersin’e sevkine başlandığı, sevkîyatın 17 Şubat 1964 tarihinde ikmal olunacağı Yem Sanayi Genel Müdürlüğü’nden bildirilmiştir. Diğer taraftan yukarıda beyan edilen tahmile hazır gıda maddesi ile ihzar edilmekte olan 200 tonluk suni hayvan yeminden gayri daha 600 ton gıda maddesinin mubayaa hazırlıklarına başlanmıştır.

2- Yardım malzemesinin Mağusa’dan başka bir limana çıkarılması (yenilmesi bugün için çok müşkül olan maniler dolayısıyla) tehlikeli görülmektedir. Ezcümle:

a) Evvela Larnaka’da kapalı bir liman yoktur. Malzeme sevk eden gemiler açık denizde beklemeye elverişli değildir.

b) Tahıl, tahliye açıkta zordur. Limana nazaran tahliye işi daha çok zamana ihtiyaç göstermektedir.

c) Tahmil ve tahliyede Rum cemaati ve onların vasıtalarının kullanılması zaruri olacağından türlü ihtilaf, gemilere ve malzemeye türlü sabotajların yapılması kuvvetle muhtemeldir.

ç) Larnaka’da namûsait tahmil ve tahliye güçlüğüne ilaveten istihlak merkezlerine emniyetli bir sevkîyat yapılabilmesi için İngiliz makamlarının mutlak garantisi gerekmektedir.

d) Larnaka’da gemilerin tahliyesi için personel tedariki Kızılây için hemen hemen imkânsızdır. Bu müşküller dolayısıyla Mağusa limanında İngilizlerin 10 günde bir Kıbrıs’a gıda getirecek gemilerimize gerekli yeri temin etmeleri ve onların tayin edecekleri günlere göre sevkîyat imkânlarımızın kullanılması daha isabetli mütalaa olunmaktadır. İngiliz makamları için 10 günde bir gemilerimize yer tefrik ve tahsisi imkânsız olmasa gerektir.

Diğer taraftan gemilerin limana yanaşmasından sonraki müddeti tahsis edilen gemilerin vinçlerinin kapasitesine bağlıdır. Tabiatıyla gümrük muamelelerinin süratle ikmali de tahliye için mühim bir faktördür.

⁷⁴ Kıbrıs’a Yardım Komitesi tarafından Dışişleri Bakanlığına gönderilen 13 Şubat 1964 tarih ve 5153 sayılı yazı. KGMA. K-4611, 1963-1965/9-4. Kıbrıs’a Sevk Edilen İlaçlar Dosyası.

1- Yardım malzemesinin Kıbrıs hükümetine Hariciye Bakanlığı marifetiyle bildirilmesi bu nevi yardımlarda tabii bir yol değildir. Yardım derneklerinin salahiyyetli makamlara direk olarak müracaat etmeleri normal bir muameledir. Kıbrıs makamları derneğimizin müracaatlarını kâfi görmeme kararında iseler Dışişleri Bakanlığı bu hususta münasip göreceği hatt-ı hareketi tayin edebilir.

2- Kıbrıs'taki son sevkıyat mevzuunda bu konu uzun münakaşa mevzuu olmuş, neticede İngiliz makamları Kızılay'ın yazılı müracaatlarına müsteniden yardımı kabul etmişlerdir. Ancak bu kabul beşinci sevkıyata mahsus telakki olunabilir. Bu husus Kıbrıs'ta kurulan yardım komitesine izah edildiği takdirde fikir muhtemelen onlar tarafından da benimsenecektir. Gereğini emir ve müsaadelerine arz eder, Mağusa limanında gıda nakleden vasıtalarımıza yer tahsisi ile gemilerin hareket tarihlerinin dört gün evvel derneğimize bildirilmesini rica ederim."

8 Nisan 1964 tarihi itibarıyla Kızılay vasıtasıyla 30 Aralık 1963-29 Şubat 1964 döneminde gerek havalimanı gerekse limanlar vasıtasıyla yapılan toplam 8 parti yardım çerçevesinde son olarak Malazgirt gemisiyle gönderilecek olan ve Mersin limanında hazır bekleyen yardımlar da dâhil olmak üzere 899.632 kilo un, 118.966 kilo makarna, 215.995 kilo pirinç, 156.981 kilo bulgur, 36.854 kilo nohut, 162.548 kilo kuru fasulye, 160.537 kilo mercimek, 158.766 kilo bakla, 1.699 kilo börülce, 218.700 kilo çeşitli çorbalık malzeme, 67.000 kilo çocuk maması, 332.500 kilo tarhana, 7.750 kilo pirinç unu, 23.500 kilo irmik, 457.000 kilo mısır, 314.000 kilo dövme, 100.000 muhtelif gıda maddeleri, 15.010 kilo patates, 152.465 kilo toz şeker, 1.160 kilo kesme şeker, 1.003 kilo tahin helvası, 607 kilo reçel, 199 kilo Urfa yağı, 59.000 kilo hayvani yağ, 15.710 kilo zeytinyağı, 50.915 kilo margarin, 1.000 kilo kaşar peyniri, 3.385 kilo beyaz peynir, 198 kilo çay, 385 kilo kakao, 10.000 kilo soğan, 1.173 kilo incir, 2.000 kilo barbunya fasulye, 41.500 kilo tuz, 1.412 kilo zeytin, 1.000 kilo lokum, 82.000 kilo baklava, 8.000 kilo fıstık, 18.000 kilo pekmez, 18.000 kilo tahin, 15.000 kilo salça, 163.000 kilo beyaz darı, 3.571.500 kilo bisküvi, 1.066.500 kilo kuru üzüm, 33.145.000 kilo tuzlu balık, 6 sandık pastırma, 3.708.500 kilo sucuk, 2 sandık sucuk, 17.000 kilo pamuk yağı, 135.000 kilo süt tozu, 10.011.000 kilo konserve, 1.290 kilo Sana yağı, 10.000 kilo nişasta, 200.000.000 kilo hayvan yemi, 28.181.350 kilo sabun, 2.500.000 kilo toz sabun, 4.000 kilo tuvalet sabunu, 162 paket sigara, 300.000 kilo sigara ve muhtelif yardım malzemesi, 780.000 kilo Tursil temizlik malzemesi, 800.000 kilo temizlik tozu, 30.000 kilo çamaşır sodası, 45.000 kilo pamuk, 21.500 kilo yün ipliği, 2.000.000 kilo DDT, 290 şişe kan, 35 şişe plazma, 600.000 kilo muhtelif ilaç, 27.000.000 kilo hastane malzemesi, 5.100 adet battaniye, 50 nevresim, 50 yatak çarşafı, 3 Kızılay bayrağı, 50 kol bağı, 4 ilk yardım çantası, 2 pazı bant, 15 sedye, 20 mahruti çadır ve ekipmanı, 200 boğman çadır, 337 Frenk gömleği, 317 çift çocuk ayakkabısı, 317 çift erkek ayakkabısı, 125 çift eldiven, 97 takım erkek takım elbise, 154 kazak, 375 pardösü, 186 palto, 134 manto, 1.452 çift çorap, 367 kadın iç gömleği, 153 erkek iç gömleği, 354 atkı, 38 pantolon, 1 yelek, 1 el çantası, 49 ceket, 33 erkek iç çamaşırı, 218.500 metre kumaş, 6 balya kumaş, 304.45

metre basma, 8.964 metre kaput bezi, 80 havlu, 2.911 metre pazen, 1.012 metre keten, 400 metre çarşaflık bez, 36 entari, 7 etek, 4 tül bent, 1 yün şal, 210 metre entarilik kumaş, 1.072 metre gömleklik kumaş, 1.014 metre divitin, 34 trençkot, 3 kanadiyen, 15 mont, 14 iç çamaşırı gönderilmiştir. Malazgirt isimli 1.000 tonluk geminin 13 Nisan 1964 günü saat 18.00'de Mersin'den hareketiyle başlayan ve 14 Nisan 1964 günü sabah 05.00'de Mağusa limanına varmasıyla tamamlanan 9 seferinde ise toplam 829.50 kilo olmak üzere 325 ton un, 100 ton bakla, 50 ton mercimek, 25 ton nohut, 50 ton fasulye, 50 ton pirinç, 30 ton bulgur, 55 ton makarna, 50 ton şeker, 5 ton konserve sebze, 25 ton margarin, 3 ton salça, 10 ton zeytin, 3 ton bisküvi, 1 ton çay, 10 ton sabun, 2.5 ton pekmez, 2.000 battaniye, 200 çadır, 2.000 metre pazen, 3.000 metre basma, 5.000 metre kaput bezi, 3.467 metre kumaş, 2.000 çift ayakkabı, 16.983 kilo muhtelif ilaç, giyim eşyası ve gıda maddesi adaya götürülür.⁷⁵ 30 Eylül 1964 tarihi itibarıyla Kızılay tarafından gerçekleştirilen 12 parti yardım çerçevesinde 10.273.607.68 liralık gıda ve giyim eşyası, 595.641.56 liralık sıhhi malzeme ve ilaç, 1.642.000 liralık çadır ve battaniye, 818.987 liralık hastane donanımı ve 312.000 liralık da muhtelif yardım malzemesi olmak üzere toplam 13.642.236.24 liralık destekte bulunulmuştur ve Kızılay'ın elinde halen 5.122.176.39 liralık yardım bulunmaktadır. Bu tarihe kadar yapılan yardım faaliyetleri şöyledir;⁷⁶

1. Parti 23 Aralık 1963 (Uçak)	300 kilo S. Malzeme	9.698 Lira
2. Parti 26 Aralık 1963 (Uçak)	460 kilo Yiyecek	13.892 lira
	1.340 kilo Sıhhi Malzeme	29.490 lira
3. Parti 30 Aralık 1963 (Uçak)	15.800 kilo Yiyecek	5.625 lira
	11.050 kilo Sıhhi Malzeme	396.527 lira
4. Parti 5 Ocak 1964 (Uçak)	17.327 kilo Yiyecek	34.316 lira
	500 ton Sıhhi Malzeme	16.809 lira
5. Parti 12 Ocak 1964		
(Erdek ve Silivri)	376 ton Yiyecek	791.468 lira
	2.153 kilo Sıhhi Malzeme	3.800 lira
6. Parti 19 Kasım 1964		
(Erdek, Silivri)	383 ton Yiyecek	930.092 lira
	200 ton Sıhhi Malzeme	3.202 lira

75 Dr. Fikret Pamir imzasıyla 11 Nisan 1964 günü gönderilen 11.354 sayılı yazı ve Türkiye Kızılay Derneği Genel Merkez Başkanı Prof. Dr. Nusret Karasu imzasıyla hazırlanan 3 Nisan 1964 tarih ve 1.210 sayılı rapor. KGMA. K-4637, 1964/9-4/1 Kıbrıs' Gıda ve Malzeme.

76 Kızılay Derneği Genel Müdürlüğü tarafından Yönetim Kurulu Başkanlığına gönderilen 30 Eylül 1964 gün ve 3.735 sayılı yazı. KGMA. K-4637, 1964/9-4/1 Kıbrıs' Gıda ve Malzeme ve KGMA. K-4840, 1966/9-4 Kıbrıs'a Yardım Dosyası

7. Parti 29 Kasım 1964

(Silivri, Şarköy, Gençlik)	414 ton Yiyecek	1.002 lira
	2.000 ton S.Malzeme	11.300 lira

8. Parti 28 Şubat 1964

(27 Mayıs, Malazgirt)	1.318 kilo Gıda	2.534.371 lira

9. Parti 13 Nisan 1964 (Malazgirt)	827 ton Gıda	1.837.993 lira
	4219 kilo S.Malzeme	23.539 lira

10. Parti 29 Mayıs 1964 (Amasya)	325.667 ton Gıda	2.049.787 lira
	24.318 kilo S.Malzeme	582.808 lira

11. Parti 10 Temmuz 1964 (Gençlik)	950 ton Yiyecek (390 tonu kabul edildi.)	

12. Parti 15 Eylül 1964 (Hasan Yörük)	252 ton Yiyecek ve 1864 ton S. Malzeme	

13. Parti 2 Aralık 1964 (Pek)	729 ton Muhtelif malzeme ⁷⁷	

14. Parti 15 Aralık 1964

(Sefer/Talip Kalkavan)	6.404 ton Muhtelif Malzeme	

15. Parti 23 Mayıs 1965

(Sefer/Talip Kalkavan)	328 ton yiyecek	779.000 lira
	48.000 metre kumaş vs.	942.000 lira
	Ayakkabı, vs.	2.692.026 lira ⁷⁸

Bundan sonraki dönemde 12 Aralık 1964 tarihine kadar alınan kararlar ve yapılan uygulamalar ise aşağıdaki gibidir;⁷⁹

1- 16 Ocak 1964 ve 185 sayılı karar: Kıbrıs'tan Türkiye'ye uçakla yaralı nakli faaliyetiyle ilgili olarak görevlendirilen Ankara Kan Merkezi Hemşiresi Seder Özer'in Kıbrıs'ta açılan Kızılay İlk Yardım Hastanesi'nde görevlendirilmesi dolayısıyla onun yerine yine aynı merkez hemşirelerinden İsmet Buğdaypınar'ın Kıbrıs'a gönderilmesi ve 30 Aralık 1963 tarih ve 179 sayılı karar ile Kıbrıs'a gönderilen hastane personeline 15 günlük yevmiye verildiğinden, personelin

⁷⁷ 2 Aralık 1964 tarihinde Pek ve 15 Aralık 1964 tarihinde de Talip Kalkavan gemisiyle toplam 5.268.864 liralık yardım malzemesi gönderilir.

⁷⁸ Kızılay'ın 15. parti yardım malzemelerini Kıbrıs'a götüren bu gemiyle 27 Mayıs 1965 günü 16 yaralı ve hasta Kıbrıs Türk'ü de Türkiye'ye getirilir ve çeşitli hastanelere sevk edilirler. Kıbrıs'a Yardım Komitesi tarafından Kızılay Genel Başkanlığına gönderilen 4 Haziran 1965 tarih ve 3 (2682/1474) sayılı yazı. KGMA. K-4643,1965-1966/9-4 Kıbrıs Umumi 1-4. Bölüm Dosyası.

⁷⁹ Türkiye Kızılay Derneği Genel Başkanlığı tarafından Türkiye Kızılay Derneği Baş Müfettişliğine gönderilen 22 Şubat 1965 tarih ve 29 sayılı müfettişlik raporu. KGMA. K-4649.1965.9-4/1 1964-1965 Yılı Kızılay Kıbrıs Raporları Dosyası

Kıbrıs'taki görevlerine devam etmesi ve bu sürenin dolması nedeniyle hastane personeline 15 günlük yolluk ödenmesi

2- 10 Ocak 1964 ve 184/A sayılı karar: Son olaylar neticesinde Rum tecavüzlerine maruz kalan bölgelerden Lefkoşa'ya göç eden Kıbrıs Türklerine yardım olarak 1.500 adet battaniye ve 20 çadır gönderilmesi

3- 18 Ocak 1964 ve 185/A sayılı karar: 1.500 adet battaniye ve 20 çadır gönderilmesi

4- 22 Ocak 1964 ve 186 sayılı karar: Londra'dan Kıbrıs'a gitmek üzere yola çıkan ve Türkiye'ye kadar gelebilen 13 Kıbrıs Türk'üne Türkiye-Kıbrıs arası yol ücreti olarak kişi başı 395 liradan 5.135 lira ödenmesi ve Kıbrıs'ın kritik durumu dolayısıyla paranın söz konusu kişiler tarafından iadesinin olağanüstü şartlar sebebiyle mümkün olmaması durumunda bağış hesabından karşılanması

5- 24 Ocak 1964 ve 187 sayılı karar: Daha önceden gönderilmesine karar verilen battaniyelere ilaveten 2.000 battaniye daha gönderilmesi

6- 29 Ocak 1964 ve 188 sayılı karar: Kıbrıs'tan yaralı olarak birinci partide Türkiye'ye getirilen 23 kişiden tedavileri tamamlanarak hastaneden çıkartılan ve Kızılay tarafından zaruri masrafları karşılanarak Kıbrıs'a dönecek 14 kişinin her birine uçak biletlerini de karşılayacak şekilde 382 lira ödenmesi

7- 3 Şubat 1964 ve 189 sayılı karar: Dr. Fikret Pamir başkanlığında Doç. Dr. Nusret Fişek, Adnan Öztrak, Dr. Kadro Olcar, Dr. Niyazi Göv ve Babür Ardahan'ın katılımıyla yapılan toplantıda 1 Ocak 1964 tarihinden itibaren Kıbrıs'ta 1. grup olarak görev yapmakta olan Op. Dr. Ali Kabalak, başhekim yardımcılarını Op. Dr. Necati Erdentuğ, Op. Dr. Hasan Karaağaç, Dr. Cahit Palantekin, Dr. İsfendiyar Koçman, teknisyen olarak narkozitör Osman Çakıroğlu, sterilizasyon teknisyeni İbrahim Ünal, cerrahi teknisyeni Şevket Atmaca ve Bekir Bedir, ayrıca hemşire Emine Çetin, Gülten Gezer, Şaduman Ozan, Sedar Özer, ebe-hemşire Emine Keler, İftadiye Koca, Türkan Yücel, Hatice Öztürk ve Şaziment Görücü'nün görev sürelerini doldurmaları nedeniyle değiştirilmesi, kendilerine 179 sayılı karar gereğince yolluk ödenmesi ve yerlerine 2. grup olarak Op. Dr. İsmail Urman, Dr. Selçuk Gülkaynak, Dr. Fuat Toktamış, Dr. Ali Acunaş, teknisyen Ekrem Şaldırak, Haşim Balcı, Ahmet Baştuğ, hemşire Mürüvvet Akseki, Naciye Akyıldız, Gülsevim Güvenoğlu, Belkis Torosdağlı'nın gönderilmesi, ayrıca İstanbul'dan gelen dört doktorun İstanbul-Ankara ücretleri ile Ankara'daki 40 liralık yevmiyelerinin ödenmesi

8- 5 Şubat 1964 ve 191 sayılı karar: 3 Ocak 1964 ve 182 sayılı kararın Kıbrıs'a giden üç kişilik Kızılay ekibiyle ilgili olarak bu üç kişinin kısa süreli Mağusa faaliyeti dışında Lefkoşa'daki Kızılay hastanesinde iâşe ve ibate edildikleri anlaşıldığından yevmiyesi ile ilgili maddesinin kaldırılması ve muvasalat tarihinden itibaren 15 Dolar yerine 8 Dolar ödenmesi ve Çetin Tan'a da 6 Dolar tediyesi

9- 14 Şubat 1964 ve 193 sayılı karar: Kıbrıs'a için toplanan para durumu uygun olduğundan 620 ton daha gıda maddesi gönderilmesi, ayrıca Kıbrıs'taki resmi makamlar tarafından müsaade edildiği takdirde ve bu konuyla ilgili olarak gemi tahsisi yapıldığında 200 ton hayvan yemi ve 2.000 battaniye ile yaklaşık 30.000 kişinin göçmen durumunda bulunduğu göz önüne alınarak evvelce gönderilenlere ilaveten 500 çadırın daha gönderilmesi

10- 19 Şubat 1964 ve 194 sayılı karar: Kıbrıs'ta hayatını kaybetmiş olanlarla göçmenler ve her türlü imkândan mahrum durumda yaşamak zorunda kalanlar için 1.000 çift erkek ve çocuk ayakkabısı, 1.500 metre yünlü kumaş, 1.500 metre pazen gönderilmesi

11- 21 Şubat 1964 ve 195/A sayılı karar: Kıbrıs'ta yaşanan olaylar sonrasında memleketlerinden kendilerine para gelme imkânı bulunmayan ve Türkiye'de kalmalarına rağmen adaya dönmeleri zarureti ortaya çıkan 21 Kıbrıs Türk'ü yanında tedavi edilmek üzere Kızılay tarafından Türkiye'ye getirilen ve tedavileri tamamlanan 5 kişi de dâhil olmak üzere toplam 26 Kıbrıs Türk'üne Kıbrıs Cumhuriyeti Büyükelçisi M. Ertuğruloğlu'nun sözlü müracaatı sonrasında kişi başına 397'şer liradan toplam 10.322 lira ödenmesi

12- 26 Şubat 1964 ve 196 sayılı karar: 21 Aralık 1963 kanlı Noel saldırılarında yaralanan ve tedavi masraflarının son derece yüksek olması nedeniyle Londra'ya kadar trenle sevk edilmesine ve Londra'da bulunan Kıbrıs Türk Cemiyeti tarafından tedavisi yaptırılacak olan H. Halil Salih'e yol masraflarının Kıbrıs Yardım Fonu'ndan karşılanması uygun görüldüğünden 5.000 lira ödenmesi

13- 4 Mart 1964 ve 197 sayılı karar: Lefkoşa'nın Türk kesiminde inşa edilmekte olan 100 yataklı Kıbrıs hastanesinin tıbbi malzeme ve ilaçlarının Kıbrıs için açılan yardım kampanyası bakiyesinden alınarak bu hastane için Kıbrıs'a gönderilmesi ve bu hastanenin faaliyete geçirilmesinde Kızılay Genel Başkanlığına düşen görevlerin yerine getirilmesi ile ilgili olarak yapılan görüşmede söz konusu hastanenin malzeme ihtiyacının tespit edilerek ihalesinin yapılması ve sürenin mümkün olabildiğince kısaltılmasına karar verilir. Tespiti ve ihalesinin yapılması

14- 4 Şubat 1964 ve 290 sayılı karar: Kıbrıs'ın Türkiye Büyükelçiliğine 12.000 lira ödenmesi

15-18 Mart 1964 ve 199 sayılı karar: Ayrıca Ankara Kıbrıs'a yardım Komitesi vasıtasıyla yapılan yardımlar da bu toplantıda görüşülür ve adı geçen bu yardım komitesinin gerek doğrudan doğruya, gerekse muhtelif kurum ve kuruluşlarca toplanan yardımların Kızılay muhasebesiyle mutabakatının temini, ayrıca Ankara Kıbrıs'a Yardım Komitesi tarafından başlatılan yardım faaliyetlerinin Kızılay Derneği'nin "şükran ve takdirlerine mucip olması dolayısıyla adı geçen komiteye hükümet kanalıyla teşekkürlerimizin" ulaştırılması, bunun dışında

başta Ankara olmak üzere Kıbrıs'a yardım kampanyasına "bütün güçleriyle" katılan il, ilçe, kasaba ve köylere birer şükran berati verilmesi, ayrıca Kıbrıs'a yardım kampanyasının 15 Nisan 1964 tarihi itibarıyla kapatılması, Kıbrıs TCM tarafından talep edilen gıda yardımıyla ilgili olarak 725 ton ve 1.620.000 lira tutarında malzemenin mubayaası için hazırlıklara geçilmesi ve Kıbrıs'a yardım kampanyası çerçevesinde toplanan kampanya hâsılâtının sabit sıhhi tesisler için muhtemel tutarı dışında ancak 1-2 aylık ihtiyacı karşılayabileceği ve devam edeceği anlaşılan yardımların Kızılay imkânlarını aşacağı dikkate alınarak bir yönde Ligue nezdinde kardeş dernekleri yardıma çağırma teşebbüslerinin devamına, bir yönden de hükümet nezdinde muhtemel güçlükler bakımından bilgi verilmesi kararı

16- 25 Mart 1964 ve 200 sayılı karar: Gönderilmesi daha önce görüşülen 5 ton sigaraya ilaveten 5 ton daha gönderilmesi ve toplam 10 ton sigara ve 1.000 çift çocuk ayakkabısının Kıbrıs'a gönderilmesi kararı

17- 1 Nisan 1964 ve 202 sayılı karar: Kıbrıs'taki hadiseler nedeniyle kendilerine ailelerinden maddi yardım gelme imkânı olmayan ve ekonomik sıkıntı yaşayan Ankara'da 311, İstanbul'da 251, İzmir'de de 16 olmak üzere toplam 578 öğrenciye KTKD aracılığıyla kişi başı 150 liradan toplam 86.700 lira ödenmesi konusunda KTKD tarafından yapılan müracaatın kabul edilmesi; ancak söz konusu bu yardımın Mayıs sonuna kadar devam edebileceği ve bu tarihten sonra gerekli tedbirlerin alınması hususunda Milli Eğitim Bakanlığı'na bilgi verilmesi, ayrıca Kıbrıs'ta açılan hastaneye gönderilen röntgen filmleri ile piyasadan satın alınan ilaçlarla ilgili olarak durumun değerlendirilmesi, ayrıca olaylar nedeniyle ortaya çıkan ve çok geniş bir sathı yayılması muhtemel görülen konut ihtiyacıyla ilgili olarak İngiltere'de bazı hizmetler yapmayı düşünen bir kuruluşun Kızılay ve hükümetle yaptığı görüşmeler sonrasında Dışişleri Bakanlığı raporlarının da göz önüne alınması sonrasında bu teklif olumlu görülmeyle birlikte bu iş için Kıbrıs'a Yardım Kampanyası çerçevesinde temin edilebilecek en fazla 2.000.000 lira dışında bir ödenek ayrılmasının söz konusu olmadığının Kızılay Genel Merkez Kurulu'na bildirilmesi

18- 6 Mayıs 1964 ve 207 sayılı karar: Kıbrıs'a gönderilecek ayakkabılarla ilgili olarak Sümerbank ile görüşülmesi ve yardım teklifinin olumlu karşılanması sonrasında Sümerbank'tan ayakkabı alınması, ayrıca Kıbrıs'tan Türkiye'ye getirilerek Ankara'da Keçiören Çocuk Yuvası'nda koruma altına alınacak olan kimsesiz ve bakıma muhtaç 219 çocuğun bakım masraflarının Ankara'da düzenlenen Kıbrıs'a Yardım Kampanyası çerçevesinde karşılanması, bu çocukların her türlü ihtiyaçlarının karşılanarak hepsinin giydirilmesi ve iâşe masraflarının bir kısmına şimdilik 3 ay için iştirak olunması. Bu arada aynı toplantı çerçevesinde üzerinde karar alındığı üzere Ankara Kıbrıs Komitesi'nin faaliyetlerini bitirdiğine dair rapor okunarak bilgi de verilir.

19- 13 Mayıs 1964 ve 208 sayılı karar: İstanbul, İzmir ve Ankara'da bulunan toplam 578 Kıbrıs Türk'ü öğrenciye ödenen 86.700 liranın Nisan ayına ait olduğu, Mayıs 1964 ayı için de aynı miktar yardım yapılmasının uygun olarak değerlendirildiğinin bildirilmesinin ardından Kıbrıs Türk Kültür Derneği'ne 1964 Mayıs ayı için de 86.700 lira ödenmesi ve dördüncü hastane değiştirme ekibinde bulunan Röntgen Mütihassısı Dr. İbrahim İskeçe, hariciye Mütihassısı Dr. M. Cevat Dinçtürk, hariciye Mütihassısı Dr. Kazım Uğur, Hariciye Mütihassısı Dr. Yavuz Erkoçak, Başhemşire İsmet Oruç, Hemşire Ayten Akıncan, Ayşe Yılmaz ve Teknisyen İbrahim Kabaoglu ile Haydar Elmas olmak üzere 4 doktor, 3 hemşire ve 2 teknisyenden oluşan ekibe 10 Dolar yevmiye ödenmesi ve Kıbrıs Türklerine yardım olarak 10 ton sigara gönderilmesi

20- 3 Haziran 1964 ve 211 sayılı karar: KTKD tarafından Nisan ve Mayıs aylarında maddi yardım yapılan toplam 395 Kıbrıs Türk'ü öğrenciye Haziran 1964 döneminde de yardım edilmesiyle ilgili olarak KTKD'ne 59.250 lira ödenmesi hakkında olup 23. maddesi aynen şöyledir; 'Madde 23-Kıbrıs'a sevk edilen malzeme ve bu konuda Genel Başkanlık müsaadesiyle yapılan mubayaaların tasvibi ile bu yolda Genel Başkan'a yetki verilmesi hususundaki Genel Müdürlük müzekkeresi görüşüldü. Genel Merkez Kurulu'nun 4 Ocak 1964 ve 39 sayılı kararı ışığında ve yönetim kurulunun partilere matuf aldığı kararlarla yapılmış ve yapılmakta bulunan mubayaaların tasvibi ile mubayaa ve ödemelerin bugüne kadar olduğu gibi yine Başkanlık onayla yapılmasına karar verildi.'

21- 13 Haziran 1964 ve 213 sayılı karar: 11. parti olarak gönderilecek olan mubayaa listesinin uygun görüldüğü ve değişiklik yapılabilmesi için Genel Başkana yetki verilmesi

22- 15 Temmuz 1964 ve 217 sayılı karar: daha önce Nisan, Mayıs ve Haziran 1964 döneminde kendilerine maddi yardımda bulunulan 394 öğrenci için KTKD'ne 59.100 lira ödenmesi

23- 29 Temmuz 1964 ve 219 sayılı karar: Kıbrıs Türklerine yardım olarak gönderilen malzemeden Kıbrıs Rum makamları tarafından boşaltılmasına müsaade edilen 50 ton kuru fasulye, 50 ton bulgur, 100 ton mercimek, 100 ton nohut, 50 ton pirinç, 40 ton margarin ve 656 kilo ilaç dışında Rum yetkililer tarafından kabul edilmediği için aynı gemi ile geri getirilen ve iade edilen maddelerden iadesi mümkün olanların geri verilmesine, makarnaların satışı mümkün ise satılması, diğer malzemelerin Ankara'ya getirilmesi

24-30 Temmuz 1964 ve 220 sayılı karar: Genel Başkan Vekili Adnan Öztrak başkanlığında Mehmet Nomar, Babür Ardahan ve Nermin Arpacıoğlu'nun katılımıyla yapılan toplantıda Kıbrıs'a yardım maksadıyla satın alınmasına karar verilen 600 kilo Bafra sigarası, 1.000 kilo makarna, 1.000 kilo bulgur, 1.000 kilo pirinç, 10.000 kilo sebze konservesi, 800 kilo kavurma, 3.000 kilo yaş sebze, 500 adet battaniye, 100 teneke peynirin Sait Tanıtılmış'a teslimi

25- 4 Ağustos 1964 ve 221 sayılı karar: Ağustos 1964 döneminde halen Türkiye’de mahsur kalan ve ekonomik sıkıntı yaşayan 263 Kıbrıs Türk öğrenciye ödenmek üzere Kıbrıs Türk Kültür Derneği’ne 39.450 lira verilmesi

26- 19 Ağustos 1964 ve 223 sayılı karar: Kıbrıs Türk Kültür Derneği’ne 39.450 lira ödenmesi ve Kıbrıs Türk Seyyar Hastanesi’nden gelen hastaların tedavi ve tekrar Kıbrıs’a gönderilmeleri için gerekli işlemlerin yapılması hususunda Genel Müdürlüğe yetki verilmesi

27- 11 Eylül 1964 ve 228 sayılı karar: 10.000 kilo makarna, 2.500 kilo konserve, 2.000 kilo şeker, 1.000 kilo salça, 1.000 kilo bisküvi, 1.000 kilo Bafra sigarası, 2.000 kilo pirinç, 2.000 kilo kavurma, 1.000 kilo Vita yağı, 10.000 kilo un, 1.000 kilo kuru üzüm, 1.000 adet battaniye, 200 çadır, 1.000 kişilik giyim ve kırtasiye eşyası, 1.000 kilo sabun, 1.000 kilo patates, 1.000 kilo fasulye ve 5 teneke tahin helvası mubayaası

28- 15 Eylül 1964 ve 229 sayılı karar: Kıbrıs Türklerinin acil ihtiyaçlarını karşılamak üzere 15 ton makarna, 2 ton salça, 10 ton sabun, 91.5 kilo kahve, 1.440 paket traş bıçağı, 281.800 kilo tuz, 2.000 çift ayakkabı, 500 adet elbise, 500 adet battaniye, 30 ton un, 25 ton fasulye, 25 ton nohut, 10 ton pirinç, 10 ton bulgur, 20 ton mercimek, 30 ton margarin, 20 ton şeker, 5 ton zeytin, 158 kilo çay, 1.000 adet bandaj, toplam 19 sandıkta 1.335 kilo ilaçla ilgili olarak Etimesgut depolarında bulunanların oradan, olmayanların acilen dışarıdan temin edilerek Kıbrıs’a gönderilmesi ve bu işlerin acilen tamamlanabilmesini kontrol edebilmek amacıyla da Müfettiş Nuri Aydınöz’ün görevlendirilmesi

29- 23 Eylül 1964 ve 231 sayılı karar: Muhtaç durumda olan ve Kıbrıs’taki yakınlarından ekonomik yardım alma imkânından mahrum olan toplam 292 öğrenciyle ilgili olarak öğrenci başına 150 lira olmak üzere Kıbrıs Türk Kültür Derneği’ne toplam 43.800 lira ödenmesi

30- 21 Ekim 1964 ve 235 sayılı karar: 12.000 lira karşılığında Kıbrıs Türklerine yardım malzemesi göndermek üzere kiralanan Güzel Derya motoru ile 5 Ekim 1964 tarihinde Mağusa’ya gönderilecek malzeme için geminin Mersin’de yükleme ve Mağusa’da boşaltma masrafları Kızılay’a ait olacağından bununla ilgili olarak gerekli dövizin sağlanması ve geminin 400.000 liraya sigorta ettirilmesi

31- 14 Kasım 1964 ve 239 sayılı karar: Etimesgut Kızılay deposunda bulunan 200 ton un, 50 ton şeker, 40 ton bulgur, 20 ton makarna, 50 ton fasulye, 40 ton bakla, 30 ton börülce, 30 ton nohut, 20 ton mercimek, 50 ton margarin, 10 ton zeytinyağı, 8 ton salça, 10 ton pişmiş konserve, 2 ton çay, 10 ton zeytin, 5 ton reçel, 15 ton sabun, 5 ton temizlik tozu, 6.000 metre yünlü kumaş, 8.000 adet fanila, 8.000 çift çorap, 10.500 çift muhtelif ayakkabı, 500 çift lastik çizme, 20.000 metre kaput bezi, 4.000 metre patiska, 10.000 metre gömleklik, 2.000 metre çadır bezi, 1.500 adet palto, 1.500 adet Frenk gömleği, 5.000 adet ceket, 3.000

adet pantolon, 4.500 adet yelek, 5.000 adet battaniye, 4.000 metre basmadan bulunmayanların acilen dışarıdan temin edilmesi mubayaa ve gönderilmesi

32- 18 Kasım 1964 ve 240 sayılı karar: KTKD tarafından yapılan müracaat sonrasında yardıma muhtaç durumda olan Kıbrıs Türk'ü öğrenciler için 64.200 lira yardım talebinin görüşülmesi ve Kızılay'ın maddi imkânlarının ve Kıbrıs'a Yardım Fonu'nun daha fazla yardıma imkân vermemesi ve KTKD yetkilileri tarafından gerçek ihtiyaç sahiplerinin belirlenmesinin ardından Kıbrıs Türk Kültür Derneği'ne bu öğrenciler için 30.000 lira verilmesi ve daha sonraki muhtemel ödemeler için hükümet yetkilileriyle görüşülmesi.

33- 25 Kasım 1964 ve 241 sayılı karar: Kıbrıs Türklerine 12. yardım grubu olarak sevk edilecek gıda maddeleri ve diğer yardım malzemelerini götürecek olan Güzel Derya motorunun sahibiyle yapılan görüşmede 13 Kasım 1964 tarihinde hareket etmesi kararlaştırılan; ancak gönderilecek yardım malzemelerinin 750 tonu bulması sebebiyle bu motorla taşıma işinin yapılmasının mümkün olamayacağının anlaşılmasının ardından motor sahibiyle anlaşmanın karşılıklı olarak feshedilmesi kararlaştırılmış ve motor sahibinin çalışmadığı günlerle ilgili zararının karşılanması amacıyla talep ettiği 7.000 liralık cezaya karşılık Mersin Mubayaa Komisyonu tarafından belirlenen 4.000 liranın ödenmesi

34- 9 Aralık 1964 ve 244 sayılı karar: Yardıma muhtaç öğrenciler için KTKD tarafından daha önce talep edilen 30.000 liraya ilaveten Kıbrıs Türk Kültür Derneği'ne 30.000 lira daha ödenmesi

35- 12 Aralık 1964 ve 245 sayılı karar: Kıbrıs'a yardım kampanyası çerçevesinde adada yaşayan Kıbrıs Türklerine yardım malzemesi götüren Pek motorunun "motorun havaleli olması hasebiyle Kıbrıs'a götürülemeyen" ve Mersin Kızılay depolarında muhafaza edilen 6.404 kilo ağırlığında 90 sandık kitabın Kıbrıs'a gönderilebilmesi için başka bir firma adına Mağusa'ya şeker götürecek olan Talip Kalkavan'a ait motora nakliye ücreti olarak 2.000 lira gemi navlunu ödenmesi

Kendi kısıtlı imkânları içerisinde yaşamaya ve ayakta kalmaya çalışan Kıbrıs Türk toplumu 21 Aralık 1963 sonrasında ise öncelikle hükümet kaynaklarından mahrum bırakılmıştır. Ayrıca Kıbrıs Cumhuriyeti hükümeti tarafından tarh ve tahsil edilerek Meclis'e aktarılan her türlü vergi tahsilâtı da durmuş vaziyettedir. Ayrıca eski yıllara ait olan yaklaşık 50.000 Sterlin vergi tahsilâtının da hükümet tarafından Kıbrıs Türk toplumuna aktarılması beklenmemektedir. Bu olumsuz ve sıkıntılı şartlar altında ayda yaklaşık 59.000 Sterlin tutan memurların ve özellikle de yekûn olarak öğretmenlerin maaşlarının ve Cemaat Meclisi tahsisatlarının ödenmesi mümkün değildir. Kıbrıs TCM'nin mali durumu da bundan pek farklı değildir ve Cemaat Meclisi'nin tasarrufunda Londra ve Zürih antlaşmaları gereğince daha önceden İngiltere hükümetinden temin edilen 1.500.000 Sterlinden bakiye kalan toplam 75.000 Sterlinlik banka hesapları bulunmaktadır. Bu para da meclisin ve kamu idarelerinin gelişim

maksatlarının mali olarak karşılanması için kurulan İnkişaf Sandığı kaynakları meyanında olup bütçe hizmetlerinin finansmanı ile bir ilişkisi bulunmamaktadır.”

Kıbrıs Türk toplumunda 1964 yılı başından itibaren daha yoğun yaşanmaya başlayan fevkalade şartlar altında acilen yerine getirilmesi ve derhal ödenmesi gereken finansman ihtiyaçları ise TCM'nin başta öğretmenler olmak üzere memurlarına ödenmek üzere bir aylık ücret karşılığı 60.000 Sterlin, ayrıca hükümet memurlarının, polis, jandarma, ordu ve diğer kamu hizmetlileri için ödenmesi gereken ücret için 189.000 Sterlin ve Rum saldırılarına karşı mücadele den ve çarpışmalara katılanlara, polise, jandarmaya, orduya, göçmenlere, mültecilere, Genel Hastane'ye, işsizlere, Rum saldırıları altında mahsur kalmış köylere ve köylülere aynı yardım yapmak maksadıyla stok tedariki için de 50.000 Sterlinlik bir ödemeye ihtiyacı bulunmaktadır. Lefkoşa Büyükelçiliği tarafından hazırlanan bir başka rapora göre ise Kıbrıs Türk toplumunun ana yiyecek maddeleri ihtiyacı ve bu maddelerle ilgili ticaret, gümrük ve kambiyo rejimi bakımından da durumu iç açıcı değildir. Kıbrıs Türk toplumunun yıllık 1.000 ton pirinç, 1.500 ton nebati yağ ve 500 ton da hayvani yağ ihtiyacı bulunmaktadır. Zeytinyağı ise bu kategorinin dışında ruhsata bağlıdır. Ada üretiminin %32'sinden daha fazlasına ruhsat ve müsaade verilmemekte, ihtiyaç ada içerisinde yerli üreticilerden karşılanmaya çalışılmaktadır. Gümrük tarifesinden muaf olan ve yıllık 1.000 ton ihtiyaç duyulan bakliyat da ruhsata tabiidir ve bu ruhsat da sadece kısa bir süre için verilmektedir. Son dönemde verilen ruhsat ise sadece mercimek, nohut ve börülceyi kapsamaktadır. Fasulye ile ilgili olarak verilen ruhsatın süresi 31 Aralık 1963 tarihinde sona ermiş, o tarihten sonra yeni ruhsat verilmemiştir. Beyaz peynir ve kaşar peynire hiçbir şart altında ruhsat verilmezken diğer peynirler ve özellikle kutu peyniri ruhsata tabiidir. %28'lik bir gümrük vergisi uygulanan peynirle ilgili olarak yıllık ihtiyaç 150 ton civarındadır. Tuzlu balık, kavurma, salam, kuzu eti ve donmuş et ithali de serbesttir ve Ziraat Bakanlığı tarafından verilecek izne bağlı olarak ruhsata tabii değildir. Yıllık ihtiyaç ise 500 ton tuzu balık, 400 ton salam, 500 ton kuzu eti şeklindedir. Tereyağı ve kutu sütü ithali de serbesttir ve ihtiyaç 200 ton tereyağı, 1.000 ton kutu süttür. Son olarak sabun da ruhsata bağlıdır.

4. Kıbrıs'tan Getirilen Yaralılar ve Hastaların Tedavi Edilmesi

Aynı dönem içinde ve 21 Ocak 1964 tarihinde Kıbrıs'a yardım malzemesi ve gıda maddesi taşıyan gemilerin geri dönüşlerinde getirdikleri 7 yaralı ve 5 de tüberküloz hastası Kıbrıs Türk'ü Mersin Hastanesi'nde tedavi edilmeye başlanır. Bu 12 hasta ve yaralı haricinde daha önce Türkiye'ye getirilen 23 yaralı arasında elbiseleri olmayanlara da taburcu edilmelerinin hemen ardından birer takım elbise, pardösü, ayakkabı ve başka giyim eşyaları alınır. İlk etapta bu hastalardan 15'i bu şekilde giydirilmiştir. Ayrıca hastaneden taburcu edilen ilk gruptaki 23 hasta ve yaralıdan 14 yaralı ise Kıbrıs'a gönderilinceye kadar

Ankara'da günlük yatak ve yiyecek masrafı 20 lira olan Gül Palas Otel'i'ne yerleştirilirler ve Kızılay tarafından misafir edilirler. Söz konusu bu insanlara günlük kahvaltı, öğle yemeği ve akşam yemeğini karşılamak üzere belli bir miktarda para yardımı yanında günlük ihtiyaçlarını karşılamak üzere ayrıca para desteğinde bulunulur. Kıbrıs'tan Mersin ve Ankara'ya getirilen ve tedavileri yapılan yaralı ve hastaların da iase, ibate sorunları yanında cep harçlıkları da Kızılay tarafından karşılanır⁸⁰.

Hastaneden taburcu edilen ve Kıbrıs'a gitmek isteyen bu insanlarla ilgili olarak Dışişleri Bakanlığı ise bu yaralıların bazılarının Kıbrıs Rum radyosu tarafından asi ilan edilip edilmediklerinin Lefkoşa Büyükelçiliğinden sorulduğu ve bu hususun elçilik tarafından tespit edilemediği yönünde cevap alındığı, muhtemelen bir takım zorluklara ve sıkıntılara neden olacağından bu yaralıların adaya dönüşü konusunda bir süre daha beklemenin daha uygun olacağı cevabını verir⁸¹. Bu arada Mart 1964'ün hemen ilk gününde Kıbrıs'tan 27 Mayıs isimli şileple Kızılay tarafından İskenderun'a getirilen ve bir otobüsle Ankara'ya sevk edilen toplam 27 kişilik hasta ve yaralı Kıbrıs Türklerinin de uygun bir şekilde karşılanması ve hastaneye yatırılması gerekenlerin acilen hastaneye yatırılması ve tedavilerine derhal başlanması söz konusudur; ancak organizasyonun iyi yapılamaması nedeniyle İskenderun-Ankara güzergâhında karşılaşılan aksaklıklar ve hasta ve yaralıların Kızılay Genel Merkezi'nde beklenmelerine rağmen otobüs terminalinde tahliye edilmeleri başta hasta durumdaki yaşlıların ve çocukların perişan olmalarına yol açar⁸².

Bu hastalardan 6 kişilik bir grubun kendi inisiyatifleriyle bir taksiye binip Kızılay Genel Merkezi'ne gelmelerinin ardından Ankara'ya ulaştıkları anlaşılır ve Kızılay tarafından yeni bir otobüs tefrik edilmek suretiyle bütün yaralı ve hastaların toplanması sağlanır. 27 kişilik bu gruptan 12 hasta Ankara Numune Hastanesi, 13 hasta Uzun Otel'e yerleştirilirken geriye kalan 2 kişi ise eşyalarını almak üzere garajlar bölgesinde kalır⁸³. Bu hasta ve yaralı Kıbrıs Türklerinden herhangi bir tedavi ve bakım ücreti ise alınmamaktadır. Bununla birlikte ortaya çıkabilecek her türlü masrafı da Kızılay karşılamaktadır. Aynı gün itibarıyla yapılan bir başka yazışmada da 27 Mayıs şilebine Lefkoşa Büyükelçiliği tarafından 42 Kıbrıs Türk'ünün bindirildiği, bunlarla ilgili olarak Kızılay'a herhangi bir bilgi verilmediği gibi daha sonraki süreçte hasta ve yaralı oldukları belirtilen bu insanlarla ilgili olarak yardım talebinde de bulunulmadığı anlaşılır⁸⁴. Hemen ardından 27 kişilik bu gruptan 12 hasta Ankara Numune Hastanesi, 13 hasta Uzun Otel'e yerleştirilirken geriye kalan 2 kişi ise eşyalarını almak üzere garajlar bölgesinde kalır;⁸⁵

80 Kıbrıs'a Yardım Komitesi tarafından Türkiye Kızılay Derneği Yönetim Kurulu Başkanlığına gönderilen 22 Ocak 1964 tarihli ve 105 (438) sayılı yazı.

81 KGMA. K. 4634, D.1964-65, 9/4 Kanlı Noel Dosyası

82 KGMA. K-4637.1964.9-4/1 Kıbrıs Gıda ve Malzeme Dosyası.

83 A.g.a.

84 KGMA. K-4637.1964.9-4/1 Kıbrıs Gıda ve Malzeme Dosyası.

85 Kızılay Sağlık İşleri Müdürlüğü tarafından Kızılay Genel Müdürlüğüne gönderilen 5

"...Üçü koltuk değnekleriyle yürüyordu. İki kolunu kıpırdatamıyordu. Biri koltuk değneksizdi ama sekiyordu. Aralarında kolu kırık 10 yaşında, ürkek bakışlı bir küçük çocuk da vardı. Hepsi 13 kişiydiler. Hastalıklarına çare aramak için Kıbrıs'tan Ankara'ya gelmişlerdi. Kızılay'ın misafiriydiler. Kızılay onları tek tek ilgili hastanelere yatırıp tedavi ettirecekti. Yorgun ve uykusuzdular. Kızılay'ın yardımlarını Mağusa'ya götüren Sefer Kalkavan motoruyla Mersin'e gelmişlerdi. Oradan da otobüsle Ankara'ya gelmişlerdi. Hepsinin Türkiye'ye ilk gelişleriydi bu. Biraz çekingen ve biraz da mahzundular. Yaşları 20-30 arasındaydı. 10'u evliydi ve çocukları vardı. Onları Kıbrıslı kardeşlerine emanet etmişlerdi.

Çoğunluğu işçiydi. Susuyorlardı hep. 'Her şeyi biliyorsunuz. Durum bildiğiniz gibi. Sinirler gergin orada. Hepimiz 7'den 70'e bir sonuç bekliyoruz. Baş koyduğumuz davanın insani ölçüler içinde, istenen şekilde sonuçlanmasını bekliyoruz. Bunun için kararlıyız.' diyorlardı. Başları önlerinde, biraz tutuk ve Kıbrıs'taki ölümlerden, hastalıklardan söz ediyorlardı; 'Gıdasızlık, vitaminsizlik büyük hastalıklara yol açıyor. Hastaneler hasta dolu, ilçeler ilaçsız ve doktorsuz. Bu yoksunluk özellikle çocukların ölümünü arttırıyor. Hemen her gün küçük çocuklarımızın tabutlarını taşıyoruz. Suçsuz ve olaylardan habersiz yavrularımız bunlar. Kızılay'ın yardımlarıyla bugün ayaktayız. Kızılay'ın yardımlarıyla açlıktan kurtuluyoruz. Her şeyle savaşmak zorundayız ama her şeyle. Açlıkla, susuzlukla, çıplaklıkla, düşünebildiğiniz her şeyle. Bir önceki Kızılay yardımıyla gelen 4.500 çift ayakkabı ve 3.500 çift çoraba el koyan Rumlar bunları bir süre sakladıktan sonra çalındı diye ilan ettiler. Tam bu sırada çocuklarımız ve biz yalın ayaktık. 4.500 kişi yalın ayak ve yırtık ayakkabı giymekten kurtulacaktık. Olmadı. Sonra anayurttan bize gönderilen bu ayakkabıları Rum askerlerinin ayaklarında gördük. İçimiz cızladı. Bu defa da aynı şeyi yapmak istediler. Kızılay ve Birleşmiş Milletler temsilcilerine başvurduk. Aman dedik ve mani oldular. Dert bir değil. 19 Mayıs'tan iki gün önce 19 Mayıs provaları olurken arkadaki belediye evlerini basıp silahlarımızı aldılar. Hemen bu olaydan sonra da Yukarı Binatlı köyünde çalışan 400 Türk işçisinin işine sebepsiz son verdiler.'

26 yaşında Emil Yusuf'un bir bacağı dizinden aşağı kesikti. Yara iyi olamamıştı ve iltihaplıydı. İki çocuk babası çoban Emil 'Babama koyun otlatıyordum. Bir serseri kurşuna bacağım kurban gitti.' diyor. Hıfzı Salih elektrikçi ve aynı zamanda Bafta Halkın Sesi gazetesi muhabiri. Olaylar sırasında Rumlar tarafından basılan caminin önünde kalçasının dibinden yaralanmış. 1.5 yıldır baldırında 105 parça saçma taşıyor. Kıbrıs'ta tedavisi mümkün olamamış. Kemal Mehmet de 26 yaşında bir yapı ustası. Onun da bir bacağı dizinden kesik. Koltuk değneklerine dayanarak ürkek ürkek, kesik kesik konuşuyor; 'Üç ameliyat geçirdim, bacağımı kaybettim ama iyi olamadım. Belki kalçadan keserler bacağımı.' Onun da iki çocuğu var Kıbrıs'ta..."

Öte yandan Kıbrıs'tan tedavi amacıyla Kızılay tarafından Türkiye'ye getirilen 35 mücahidin zaruri ihtiyaçlarını karşılamak için her ay kendilerine ayda 300 lira ödenmesini teminen Kıbrıs'a Yardım Komitesi'nin 88 sayılı kararıyla

Mart 1964 tarihinde gönderilen 919 sayılı yazı. KGMA. K-4637.1964.9-4/1 Kıbrıs Gıda ve Malzeme Dosyası.

Kızılay'a Kıbrıs Fonu'ndan Aralık 1965, Ocak ve Şubat 1966 döneminde 31.500 lira verilmiş durumdadır⁸⁶. Aynı tarihlerde Kızılay Genel Merkezi'ne ulaşan bir yazı ise Kızılay'ın şahsında Kızılay personelinin Kıbrıs Türklerine yönelik cansiperane ve fedakârca gayretlerini şükranla karşılayan bir takdir ve teşekkür yazısıdır;⁸⁷

"Kıbrıs'ta cereyan eden feci olaylar neticesinde yaralananların karşılanmasına, istek ve ihtiyaçlarının karşılanmasında, hastanelerden çıkarılmaları için lüzumlu giyecek vesairenin temininde, otellere yerleştirilmelerinde, otellerde takip ve her türlü ihtiyaçlarının karşılanmasında tatil ve bayram düşünmeden geceyi gündüze katarak bir anne şefkati ile alakadar olan Sayın Bayan Hadiye'ye gerek KTKD olarak ve gerekse Kıbrıslı yaralılar ve hastalar adına teşekkür etmeyi bir vicdan borcu telakki ettiğimizi arz eder ve takdir ve teşekkürlerimizin adı geçen Bayan Hadiye'ye duyurulmasına emirlerinizi rica ederiz. Hasta ve yaralıların bir kısmı henüz muhtelif hastanelerde ve evlerde kalmaktadırlar. Bunların takip ve ihtiyaçlarının tespit işinin yine kurumunuzun görevlendirmiş olduğu Bayan Hadiye tarafından yapılmasına müsaade buyrulmasını rica ederiz. Başkanlığımıza terettüp edecek olan hususların tarafımızdan memnunlukla yapılacağını arz ederiz. Sayın Kemal Akador'un Kıbrıs konusunda göstermiş bulunduğu anlayış ve sarf etmiş olduğu büyük gayreti de takdir ettiğimizi bu vesile ile arz eder, kendisine teşekkürlerimizin iblağını dileriz. Kıbrıs meselesinin zuhuru anından itibaren sayın müessesenizin inisiyatifini ele alarak göstermiş olduğu büyük gayret ve yapmak lütfunda bulunduğu muazzam yardım ve muzaheretin her türlü takdirin üstünde bulunduğunu bu vesile ile bir kez daha arz eder, minnet ve şükranlarımızın kabul buyrulmasını dileriz."

Kızılay ise gerek Kıbrıs'taki yardıma muhtaç insanlara yönelik yardım faaliyetlerinde gerekse Türkiye'ye gelen veya getirilen hasta ve yaralı Kıbrıs Türklerinin tedavi ve bakımları konusunda son derece titiz ve özenli davranmaktadır;⁸⁸

"Derneğimiz tarafından 1963 yılı Aralık ayı sonlarında Kıbrıs'ta vukuu bulan elim hadiseler üzerine gıda maddeleri ve çeşitli malzeme yardımları meyanında Lefkoşa'da bir Kızılay İlk Yardım Hastanesi de teşkil olunmuştur. Adı geçen hastanede tedavileri mümkün olamayan hastalar başhekimlikçe gösterilen lüzum üzerine Türkiye'ye gönderilmekte ve yurdumuzda tedavileri ikmal olunanlar keza masrafları Derneğimiz tarafından karşılanmak üzere tekrar Kıbrıs'a sevk edilmektedirler. Bunun dışında Kızılay yardım malzemesini götüren gemiyle Mağusa'dan yurdumuza bizzat Türkiye Büyükelçiliği ve Rum makamları nezdinde teşebbüse geçerek şahsi müracaatları neticesinde Mersin'e gelen Kıbrıslı soydaşlarımız bulunmaktadır. Adı geçenlerin yurdumuza gelişlerinde dernek olarak tavassutumuz bulunmadığı gibi kendilerine

86 KGMA. K-4643. 1965-1966/9-4 Kıbrıs Umumi 1-4. Bölüm Dosyası.

87 KTKD tarafından Kızılay Genel Merkez Başkanlığına gönderilen 31 Mart 1964 tarih ve 98 (13.417) sayılı yazı. KGMA. K-4643, 1964/9-4 Kıbrıs Dış Bağış Dosyası

88 Kıbrıs'a Yardım Komitesi tarafından Ankara Valiliğine gönderilen 6 Ağustos 1964 tarih ve 22273 sayılı yazı. KGMA. K-4534, 1963-1964/9-4 Kıbrıs Dosyası.

buradaki masraflarının karşılanacağı hakkında bir işlem de tarafımızdan yapılmamıştır. Ayrıca öğrendiğimize göre gemilerle bu şekilde Mersin'e gelmek isteyenler Kıbrıs'taki Türkiye Büyükelçiliğine Kızılay'dan hiçbir nam altında yardım talep etmeyeceklerine dair yazılı vesika dahi vermiş bulunmaktadırlar. Kızılay tarafından yürütülen Kıbrıs başış kampanyasının gayesi Kıbrıs'taki soydaşlarımıza bizzat yardımları yerinde ulaştırmaktır. Ancak yaralı ve hasta Kıbrıslı soydaşlarımızın hangi yoldan memleketimize gelirlerse gelsinler bir hastanede tedavilerinin ikmali için Derneğimizce gereken ilgi ve yardımda bulunulacağı tabiidir..."

Telefon ve posta haberleşmesinin son derece güç ve hatta imkânsız olduğu bir dönemde Kızılay Genel Müdürlüğü ile Kıbrıs'taki personeli arasındaki yazışmalar ve haberleşme de bir süre Dışişleri Bakanlığı vasıtasıyla yapılır ve adadaki durum bu şekilde öğrenilmeye çalışılır;⁸⁹

"I- Hastanenin faaliyeti günlük periyodik raporlar halinde Genel Merkez'e bildirilecektir. Bu raporlar her gün saat 17.00'de Türkiye Büyükelçiliğine tevdi edilerek Dışişleri Bakanlığının telsizi ile Genel Merkez'imize ulaştırılacaktır.

II- İlk rapor hastanenin Lefkoşa Hava meydanına varışından raporun yazılış saatine kadarki faaliyeti ihtiva edecektir. Bu ilk raporda bilhassa şu hususlar zikredilecektir;

- a) Hava meydanından hastanenin kurulacağı yere gidiş*
- b) Yaptığınız temaslar ve uğradığınız müşküller*
- c) Hastanenin yerleşme tarzı, çalışma imkânlarınız, uğranılan güçlükler ve ihtiyaçlar*
- ç) Bundan sonra vazifenin ifası için ne gibi ihtiyaçların olduğu*

Tavsiyeler

III- Periyodik raporlarda bulunacak hususlar;

- a) Hasta adedi, ayakta ve yatakta tedavi edilenler*
- b) Nakdi ve aynı günlük sarfiyat*
- c) Her türlü stok durumu*
- d) Personel durumu*

IV- Lefkoşa'daki İş Bankası ajansı muamele yapabiliyorsa Genel Müdürlüğü'nün verebileceği talimatı ifa edebilir mi?"

89 2 Ocak 1964 günü Türkiye Kızılay Derneği Genel Sekreteri Adnan Öztrak imzasıyla ve Dışişleri Bakanlığı vasıtasıyla gönderilen II/86 sayılı resmi şifreli yazı. KGMA. K.4710, Z.6183, D.1964/9-4 Dışişleri Bakanlığından Alınan Mesajlar Dosyası

Kızılay merkezi tarafından istenilen bu hususlarla ilgili olarak ilk cevap ise seyyar hastane başhekimini Dr. Ali Kabalak imzasıyla 5 Ocak 1964 tarihinde gelir. Dr. Kabalak cevabi yazısında o gün itibarıyla 18 kız, 19 erkek ve 9 da çocuk olmak üzere toplam 46 yatan hastaları bulunduğunu, hastanede uçakla derhal Ankara'ya sevk edilmek üzere acil müdahaleyi bekleyen 15 hasta ve yaralı bulunduğunu, Lefkoşa dışındaki merkezler ve bunların köyleriyle irtibata geçilmesinin mümkün olmadığını, bu hususta İngilizlerin ve mahalli Kızılhaç teşkilatının aciz olduklarını belirttiklerini, Türk sağlık ekibinin de esasında Lefkoşa'da mahsur durumda bulunduğunu ve Lefkoşa dışındaki yerleşim yerleriyle bağlantı kurmanın da mümkün olmadığını belirtir⁹⁰. Aynı yazısında başhekim ayrıca Lefkoşa dışında görev yapacak Kızılay sağlık ekiplerinin hayatları konusunda ilgililer tarafından bir teminat verilmesi halinde buralarda bulunan birçok yaralı ve hastanın da hayatının kurtarılabileceğini, artık kronikleşen ve çoğalma ihtimali son derece yüksek olan ateşli hastalıklarla ilgili olarak sağlık ekibine ivedi bir intaniye uzmanıyla gerekli sağlık malzemesi ve ilaçların da gönderilmesi gerektiğini, kasaba ve köylerle irtibata geçme imkânı olduğu takdirde en az iki cerrah ve iki ameliyat hemşiresi yanında ameliyat yapabilmek için bir cerrahi ilk yardım çantasına da ihtiyaç duyulduğunu, bu hizmetlerin daha sağlıklı verilebilmesi ve gezici bir araçla ameliyat ortamı yaratabilmek amacıyla da en az 2 adet dörder yataklı ve her tarafında Kızılay amblemi bulunan cankurtarana ihtiyaç bulunduğunu da bildirir. Başhekim tarafından belirtilen bir önemli husus ise Kızılay seyyar ilkyardım hastanesinde çalışan personelin ailelerine sağ ve salim olduklarının bildirilmesi, ayrıca söz konusu personelle birlikte diğer vatandaşlardan da dileyenlerin Kıbrıs'a göndermek isteyecekleri mektupları adaya gelen uçaklarla kendilerine ulaştırılması konusudur. Bu durum daha sonra düzenli bir hale gelecek olan ve dünya filateli ve savaş tarihinde belki de ilk ve son örnek olan Kızılay posta sisteminin kurulmasına da ön ayak olacak olan haberleşme sisteminin de ilk defa kullanılmaya başlamasına da sebep olacaktır. Hastane başhekimini tarafından 3 Ocak 1964 tarihinde aynı yolla gönderilen resmi yazışma ise seyyar hastane ekibinin Lefkoşa'ya ayak basmasının ardından yaşadıklarını ayrıntılı bir şekilde gözler önüne sermektedir;⁹¹

"...Sefaret ve İngilizler tarafından karşılandıktan sonra hava meydanında geç vakte kadar vazifeli Rumlar tarafından yapılan zati eşya muayenesi sonunda İngiliz birlikleri vasıtalarıyla Lefkoşa Türk kesimine getirildik. Türk cemaat doktorları karşıladı ve istirahatımız temin edildi. İlk gece büyükelçimiz ile görüştük. Hastanemizi yeni yapılan ve halen boş olan Kız Lisesi yurt binasına kurduk ve faaliyete geçtik. Bu kuruluşta Türk cemaatinden büyük yardım gördük. Kızılhaç'ın Lig temsilcisi, Sencans temsilcisi, İngiliz

90 Başhekim Dr. Ali Kabalak tarafından 5 Ocak 1964 tarihinde gönderilen 84/041715 sayılı şifre mesaj. KGMA. K.4710, Z.6183, D.1964/9-4 Dışişleri Bakanlığından Alınan Mesajlar Dosyası

91 Başhekim Dr. Ali Kabalak tarafından 3 Ocak 1964 tarihinde gönderilen 62 sayılı şifre mesaj. KGMA. K.4710, Z.6183, D.1964/9-4 Dışişleri Bakanlığından Alınan Mesajlar Dosyası

Kumandanlığı Sağlık Mümessilleri Kurulu hastanemizi ziyaret ederek faaliyetimizi görmüş ve memnuniyetlerini izhar etmişlerdir. Bu meyanda kendilerine milliyet tefrik etmeksizin hasta kabul edeceğimiz bildirilmiştir. Büyükelçimiz hususi alaka göstererek ziyaret ve faaliyetimize muzahir olmuşlardır. Hastanemiz Kız Lisesi yurdunda 60 yataklı olarak kuruludur. Halen ihtiyacımız olan önde bildirilen antibiyotikler ve 12 bisturi sapı, 200 bisturi ağzı, 12 port egul, 1 otomatik batın ekartoru, 4 feradof ekartoru, 4 roux ekartoru, 10 top gazlı bez, 250 gram rivanol tozu, el yıkama fırçası, 30 adet röntgen için 5 kutu I ve II nolu banyo, 50 portatif karyola ve yatağı ve takımı. İlaçlardan 10 tüp Noscadin tablet, 200 Syntomycetin Süspansiyon ve Suppositor, 200 Ambramycin süspansiyon, 150 Buscopan ampul, 50 Buscopan tablet, 50 kutu Baralgin ampul, 50 kutu Baralgin tablet, 200 Bristamin şurubu, 200 İlvico tablet, 200 tüp Byareks tablet, 100 Polivital draje, 200 Libriumdraga, 200 şişe Bemiks drajedir.

Halen 3 yaralı yatmış olup Rum kesimindeki Genel Hastane'den çıkarılacak 50 hasta ve yaralıyı beklemekteyiz. (Hastanede halen) birlikte getirilen aynı malzeme kullanılmaktadır. İhtiyacımız kan grubu tayini için 10 tane A, 10 tane B, 10 tane AB ve 10 tane Antidi ile 100 tane kan alma şişe ve takımıdır. 40 beşik örtüsü çadır ve 120 battaniye evsiz kalan köylülere, 15 karyola ve yatak (da) yeni açılan çocuk hastanesine verildi. Ekipten başka hizmet personeli temin edilmiştir."

Aynı rapor doğrultusunda verilen bilgiye göre 24 Aralık 1963 tarihli birinci parti yardım kapsamında 50 şişe kan ve 35 şişe plazmayla 9.698.50 liralık ilaç, 26 Aralık 1963 tarihli ikinci parti yardım çerçevesinde 250 şişe kanla 47.313.82 liralık ilaç, 30 Aralık 1963 tarihli üçüncü yardım kampanyasında ise 110 şişe kan ve kan verme takımı 636.375.22 liralık ilaç, cerrahi alet ve 100 yataklık tam teşkilatlı hastane malzemesi ve 100 hastanın bir aylık gıdası, 4 Ocak 1964 tarihli dördüncü yardım grubu çerçevesinde 106.500.84 liralık toplam 17.827 kilo ilaç ve yiyecek yardımı yapılmıştır⁹². Söz konusu bu son yardım malzemeleri 6 Ocak 1964 günü hareket eden uçakla gönderilmiştir. 12 Ocak 1964 tarihinde yapılan beşinci grup yardım faaliyeti çerçevesinde ise 100 şişe kan, kan alma ve kan verme takımıyla 582.117.69 liralık toplam 178 ton yiyecek, 2.303.500 kilo ilaç, 1.500 battaniye ve 20 çadır gönderilmiştir. Yapılan bu beş yardım faaliyeti bağış olarak toplanan ve değerlendirilen yardımlar haricinde toplam 1.382.006.07 lira tutarındadır⁹³.

Kızılay ilk yardım hastanesinde bu dönemde idari faaliyetler, temizlik ve mutfak da dâhil olmak üzere toplam 34 personel görev yapmaktadır. Söz konusu bu üç uçağın 31 Aralık 1963 günü Ankara'ya dönüşleri sırasında adadan acil hasta ve yaralıları da getirmeleri planlandığından uçaklarda bir doktor ve bir hemşire de görevlendirilir. 24-31 Aralık 1963 sürecinde Kızılay'ın üç ayrı seferde adaya yaptığı harcama tutarı ise 693.387 liradır. Bu bir hafta içinde

92 Başhekim Dr. Ali Kabalak tarafından 3 Ocak 1964 tarihinde gönderilen 62 sayılı şifre mesaj. KGMA. K.4710, Z.6183, D.1964/9-4 Dışişleri Bakanlığında Alınan Mesajlar Dosyası

93 Başhekim Dr. Ali Kabalak tarafından 3 Ocak 1964 tarihinde gönderilen 62 sayılı şifre mesaj. KGMA. K.4710, Z.6183, D.1964/9-4 Dışişleri Bakanlığında Alınan Mesajlar Dosyası

ayrıca ülkenin farklı yerlerinde toplanan 360 şişe kan da gönderilmiştir. Kızılay İlk Yardım Hastanesi başhekimi Dr. Ali Kabalak tarafından gönderilen 16 Ocak 1964 tarihli raporda ise hastane ve adada yaşananlar hakkında yeni bilgi verilir;⁹⁴

"Hasta sayımız yatakta 65, ayakta 17'dir. Yarınki uçakla muhtelif 50 Neleton, 15 Pezzer sondası, Londer Ponkiyon iğnesi, bir kutu kan alma cihazı, 50 gram ton Novokain ve 50 şişe taze kan gönderilmesi. Getirdiğimiz kanlardan kullanmadıklarımızın müddeti bitmiş olduğundan plazma yapılmak üzere yarınki uçağa vereceğiz. Stok durumumuz iyidir. Sarfiyatımız 17 sterlidir. Personelin sıhhati iyidir.

Büyükkelçinin başkanlığında yaptığımız toplantıda Kıbrıs'taki Amerikan Yardım Heyeti Başkanı ve Mr. Ceregger ile diğer ilgili Amerikalılar ilk fırsatta hastaneye iki ambulans temin etmeyi vaat ettiler. Kıbrıs CARE Teşkilatı İngiliz Kızılhaç'ına gıda ve sıhhi malzeme yardımı yaptığını ve bunların İngiliz Kızılhaç'ı kanalıyla Türk cemaatine verildiği öğrenilmiştir. Yapılan yardımın nevi ve miktarı öğrenildiğinde ayrıca Genel Merkez'e bildirilecektir. Yarın saat 11.00'de sefarette yardımın esaslarını tespit edebilmek için toplanılacaktır. Kızılay ile İngiliz Kızılhaç'ı arasında daha iyi bir işbirliği temin etmek için Cenevre'deki Kızılhaç Ligi'nden karma bir heyetin adaya gönderilmesi için teşebbüse geçilmesi lazımdır. Bu husus ayrıca buradaki yardım (Amerikan) heyeti başkanı tarafından Cenevre ve Londra Kızılhaç derneklerine bildirilecektir. Sefir Bey ekibimiz ile çok yakından ilgilenmektedir. Yarınki toplantıda Kıbrıs CARE teşkilatının Kızılay'a yapacağı yardımın miktar ve nevini Genel Merkez'e bildireceğim. Bu hususta Genel Merkez'in vereceği talimatı bekliyorum. Ekip Lefkoşa'da olup sıhhattedir."

5. Otellerde Kalan Kıbrıs Türkleri

Kızılay 23 Aralık 1963 tarihinden itibaren adaya yönelik yardımlara başlar ve ardından Kızılay İlk Yardım Hastanesi'nin Kıbrıs'ta devreye sokar. Bu arada hasta ve yaralı durumda olan ve tedavileri Kıbrıs'ta bilinen sebeplerle yapılamayan Kıbrıs Türklerinin de Türkiye'ye getirilmesi söz konusu olur. Bu insanların gerek havayoluyla Ankara'ya gerekse deniz yoluyla Mersin veya İskenderun'a getirilmesi sonrasında kalacak yer sıkıntısı çeken veya tedavileri tamamlanmasına rağmen Kıbrıs'a dönemeyenlerin geçici bir süreliğine çeşitli otellerde kalmaları sağlanır. Bu kapsamda Mersin'de Günaydın Oteli, Ankara'da Gül Palas Oteli, Uzun Otel ve Seyhan Oteli Kıbrıs Türklerinin barınmaları için Kızılay tarafından anlaşma yapılan oteller arasındadır. Günaydın oteli 23 Aralık 1963 günü Kıbrıs tarihine Kanlı Noel olarak geçen ve bugün Barbarlık Müzesi olarak ziyaretçilere açık olan evde Bnb. Nihat İlhan'ın eşi ve üç çocuğu yanında eşini kaybeden Hasan Yusuf Gudum ve aynı evde yaralanan Meriç (Mora) köyünden yeğenlerinin de bir süre kaldıkları oteldir⁹⁵.

94 Başhekim Dr. Ali Kabalak tarafından Dışişleri Bakanlığı vasıtasıyla 16 Ocak 1964 tarihinde gönderilen şifre mesaj. KGMA. K.4710, Z.6183, D.1964/9-4 Dışişleri Bakanlığından Alınan Mesajlar Dosyası

95 KGMA. K-4643, 1964/9-4 Kıbrıs Dış Bağış Dosyası

Aynı dönemde yaşanan bir başka sorun ise içinde bulunulan olağanüstü şartlardan menfaat sağlamaya çalışan bir takım insanların türemesi ve bunların yarattığı sıkıntılardır. Örneğin Kıbrıs'taki Kızılay İlk Yardım Hastanesi tarafından Türkiye'ye tedavi amaçlı olarak gönderilen hastaların arasında sefaret, Kıbrıs TCM ve diğer resmi kurum ve kuruluşlar aracılığıyla gelen ve hasta olmayan şahısların bulunması ve bunların Kızılay tarafından hasta ve yaralılara yönelik bütün hizmetlerden istifade etmesi, Türkiye'ye geldikleri andan itibaren gidecekleri yere kadar ulaşım ücretlerini Kızılay'a ödetmek yönünde teşebbüste bulunmaları, bu girişimlerine gerekçe olarak da anavatana geldiklerini ve buralarda kendilerinin birer yabancı olduklarını ileri sürmeleri ve muhtaç durumları nedeniyle yardıma ihtiyaçları bulunduğunu belirtmeleri ve bu konuyla ilgili olarak resmi ve askeri makamları devreye sokmaya çalışmaları ve bu yolla manevi baskı oluşturmaya çalışmaları sıkıntı ve rahatsızlık yaratır⁹⁶. Aynı dönemde hastanede olmamakla beraber tedavileri uzun süren ve hastaneden çıkartılan 4 kişi Uzun Otel, 5 kişi de Seyhan Otel'de kalırlar. Söz konusu bu oteller daha önce Kızılay tarafından anlaşma yapılmış olan otellerdir ve Kıbrıs'tan gelen hasta yakınlarıyla ayakta tedavi gören veya hastanede işi bitip adaya dönmeyi bekleyenlerin kaldıkları otellerdir. Ancak daha sonra Uzun Otel müdürünün Rum bir kadın olmasının⁹⁷ otelde kalanlarda rahatsızlık yaratması, diğer otelin de imkânlarının özellikle bazı özel hastaların farklı saatlerde sıcak su temini ve asansör gibi ihtiyaçlarına cevap verememesi sebebiyle bu otellerde kalanlar Kıbrıs'tan gelen öğrencilerin de kaldıkları Turist Otel'e aktarılırlar. Bu dönemde TCM tarafından yardıma muhtaç Kıbrıslı mücahitlerin isimleri de Kızılay'a teslim edilir ve adı geçen 45 kişiye çeşitli yardım yanında aylık da bağlanır. Böylece Kızılay hasta ve yaralı insanların tedavisi, onlara gerekli olan çeşitli tıbbi cihaz ve alet temini, Türkiye'de tedavisi mümkün olmayanların yurtdışına gönderilmeleri, ayrıca tedavilerini tamamlamış olanların da tekrar adaya götürülmeleri faaliyetlerine aralıksız devam eder. Kıbrıs Türk Cemaati Ankara Bürosu tarafından Kızılay Genel Başkanlığına yapılan müracaatla "Kıbrıs'ta tedavileri mümkün olmadığı cihetle Cemaat yetkililerince Türkiye'ye gönderilen Kıbrıslı hastaların bir kısmı için Kıbrıs talebe yurtlarında yer temini mümkün olmadığından bunların dernekleri tarafından Dışkapı'daki Uzun Otel'e yerleştirildiklerini ve tedavi süresince orada misafir edildiklerini, ekserisini kadın, kimsesiz çocuk veya yaşlıların teşkil ettiğini ve sayıları da şimdilik 5-6 kişiyi geçmeyen bu hastaların hastanelere uzak olmaları sebebiyle gidiş gelişlerinin çok zor ve masraflı olduğunu, bu halin şikâyet ve sızlanmalara sebebiyet verdiğini, söz konusu otelin kendi bürolarından, KTKD'den ve Kızılay Derneği'nden uzak olmasının bu hasta soydaşlarımızla gereği gibi ilgilenmeye mani teşkil ettiğini bildirmekte ve bu mahzurlar göz önünde tutularak Kıbrıslı hastaların Yenişehir'de fiyat bakımından muadil bir otele nakledilmeleri hususunda dernekleri nezdinde tavassutta bulunmamızı rica etmektedir."

96 A.g.a.

97 KGMA. K-5111 (Z-2913), 1968-1969-1970/9-4 Kıbrıs Hastane Dosyası.

denir⁹⁸. Bu arada Seyhan Otel'i'nde kalmakta olan hasta Kıbrıs Türkleri ve yakınlarının bu otelden memnun olmadıkları yönünde şikâyetlerde bulunmaları üzerine başka bir otele taşınmaları söz konusu olur. Şikâyetlerin artması üzerine Kızılay tarafından söz konusu otelde yapılan incelemede otelde kalp ameliyatı geçiren bir hastanın dördüncü katta ve 30 numaralı odada kaldığı, asansör olmaması nedeniyle iniş ve çıkışların hasta üzerinde çok ciddi sağlık sorunları oluşturduğu, üçüncü kat 21 numarada kalmakta olan Türkay Akpınar'ın prostatit hastalığıyla ilgili verilen raporda küvette banyo yapması gerektiği yazılı olmasına rağmen küvetsiz bir odada kaldığı ve bu durumun da hastalığını şiddetlendirdiği, gırtlak kanseri olan yaşlı bir hastanın ise karanlık ve havasız bir odada kalmakta olduğu anlaşılır⁹⁹. Bu kapsamda Mersin'de Günaydın Otel, Ankara'da Gül Palas Otel, Uzun Otel ve Seyhan Otel Kıbrıs Türklerinin barınmaları için Kızılay tarafından anlaşma yapılan oteller arasındadır. Günaydın oteli 23 Aralık 1963 günü Kıbrıs tarihine Kanlı Noel olarak geçen ve bugün Barbarlık Müzesi olarak ziyaretçilere açık olan evde Bnb. Nihat İlhan'ın eşi ve üç çocuğu yanında eşini kaybeden Hasan Yusuf Gudum ve aynı evde yaralanan Meriç (Mora) köyünden yeğenlerinin de bir süre kaldıkları oteldir. Kızılay bu otellerde kalan Kıbrıs Türklerine bu çalışmanın farklı bölümlerinde ayrıntılı bir şekilde verildiği üzere çeşitli oranlarda maddi yardımda da bulunmuştur. Öte yandan bu otellerde kalan ve tedavileri tamamlanan hasta ve yaralılarla ilgili olarak zaman zaman sorunlar da yaşanır;¹⁰⁰

“Kıbrıs'tan tedavi maksadıyla ekiplerimizle Ankara'ya getirilen hastalar hastaneden çıktıktan sonra Kıbrıs'tan elbisesiz ve pijama ile geldiklerinden elbiseleri alınmakta ve yüksek tensipleri gereğince memleketine gidinceye kadar Gül palas ve emsali otellere yerleştirilmekte, sabah kahvaltılarının ücreti ödenmekte ve ayrıca yiyecek masraflarını da karşılamak üzere haftada 100 lira da harçlık verilmekteydi. Bu kere imkânlar gelişmesine rağmen hastaneden çıkanlar Kıbrıs'ta emniyet olmadığından gitmemekte ısrar etmektedirler. Son defa yüksek müsaadeleriyle sabah kahvaltılarının verilmesinden tevakkü olunmuş, yalnız haftada 100 lira yemek masrafı ile otel kiralılarının ödenmesin devam olunmaktadır. Bu husus şikâyeti mucip olmuştur. Diğer taraftan hastanede bulunan hastalara da ancak sigara, portakal, elma vesair ihtiyaçlarını karşılayacak kadar harçlık verilmektedir.

Bu kere hastanede bulunan birçok hastalar iyi olmadan hastaneden çıkmak istemekte ve tahtinde müstecir olarak haftada 100 lira almak için ayakta tedaviyi tercih etmektedirler. Bu arada yukarıda arz edilen yardımlara rağmen hastaneden çıkarak otellere yerleştirilen ve memleketlerine dönmek istemeyen Kıbrıslılar kendilerine verdiğimiz yardımları da küçümsemekte ve hallerinden şikâyetle bulunmakta, hatta derneğimiz aleyhinde konuşmalara da başlamış bulunmaktadır. Bu durum karşısında

98 KGMA. K-4649, 1964-1965/9-4 Kızılay Raporları Dosyası.

99 KGMA. K-4637.1967/9-4 Kıbrıs.

100 Kıbrıs'a Yardım Komitesi tarafından Kızılay Yönetim Kurulu Başkanlığına gönderilen 25 Mart 1964 tarih ve 1.297 sayılı yazı. KGMA. K-4643, 1964/9-4 Kıbrıs Dış Bağış Dosyası

otellerde kalan Kıbrıslıların derhal Kıbrıs'a sevkine, ayakta tedavileri devam edenlerin otel kiralarının ve haftalık 100 lira yemek paralarının verilir verilmemesi hususuna da karar ittihazına, bütün fedakârlıklarımıza ve gayretlerimize rağmen kendilerini memnun edemediğimiz Kıbrıslıların işleriyle KTKD'nin meşgul olması tensip edilirse verilecek avanslarla bu soydaşlarımızın ihtiyaçlarının KTKD marifetiyle teminine karar ittihazına buyruk ve müsaadelerini arz ederim."

Aynı dönemde yaşanan bir başka sorun ise içinde bulunulan olağanüstü şartlardan menfaat sağlamaya çalışan bir takım insanların türemesi ve bunların yarattığı sıkıntılardır. Örneğin Kıbrıs'taki Kızılay İlk Yardım Hastanesi tarafından Türkiye'ye tedavi amaçlı olarak gönderilen hastaların arasında sefaret, Kıbrıs TCM ve diğer resmi kurum ve kuruluşlar aracılığıyla gelen ve hasta olmayan şahısların bulunması ve bunların Kızılay tarafından hasta ve yaralıları yönelik bütün hizmetlerden istifade etmesi, Türkiye'ye geldikleri andan itibaren gidecekleri yere kadar ulaşım ücretlerini Kızılay'a ödetmek yönünde teşebbüste bulunmaları, bu girişimlerine gerekçe olarak da anavatana geldiklerini ve buralarda kendilerinin birer yabancı olduklarını ileri sürmeleri ve muhtaç durumları nedeniyle yardıma ihtiyaçları bulunduğunu belirtmeleri ve bu konuyla ilgili olarak resmi ve askeri makamları devreye sokmaya çalışmaları ve bu yolla "manevi baskı" oluşturmaya çalışmaları sıkıntı ve rahatsızlık yaratır¹⁰¹. Örneğin Mart 1964 itibarıyla adadan tedavi maksadıyla getirilen kafilede hasta ve yaralı olmamasına rağmen Kızılay imkânlarından istifade ederek Türkiye'ye gelmiş toplam 13 kişi bulunmaktadır ve bunlar da durum anlaşıncaya kadar Kızılay tarafından diğer hastalarla birlikte Ankara'daki hastanelere yerleştirilmişlerdir. Öte yandan bu şekilde Kızılay'a ait gemiyle İskenderun'a gelen ve hasta olmadıkları anlaşılan kişilerin Kızılay yetkilileri tarafından kendilerine o andan itibaren yapılacak herhangi bir yardımın söz konusu olmadığına bildirilmesinin ardından bu kişiler tarafından İskenderun'da İskenderun garnizon komutanlığına yapılan müracaat ve Kızılay'ın kendilerini İskenderun'da bırakmak istediği yönündeki şikâyetleriyle garnizon komutanlığı devreye girerek *"bu soydaşlarımızı gidecekleri yere kadar nakletmeleri hususunda ısrar eder"*¹⁰². Bu durumun yarattığı sıkıntıyı engelleyebilmek amacıyla Kızılay tarafından Kıbrıs'ta tedavi imkânı bulamayan hastalar dışında hiç kimsenin Kızılay imkânlarını kullanarak Türkiye'ye gelmesini önlemek üzere girişimler de başlatılır.

Aynı şekilde daha sonraki süreçte ve özellikle Geçitkale ve Boğaziçi bölgelerine EOKA ve Rum saldırılarının devam ettiği günlerde Kızılay tarafından Kıbrıs'tan yaralı ve hasta getirilmesine devam edilir. Bu kapsamda Türkiye'ye getirilen 8 mücahitten yapılan araştırma sonucu Enver Âdem, Ali Ziya Ertürk,

101 Kıbrıs'a Yardım Komitesi tarafından Kızılay Yönetim Kurulu Başkanlığına gönderilen 25 Mart 1964 tarih ve 129 sayılı yazı. KGMA. K-4643, 1964/9-4 Kıbrıs Dış Bağış Dosyası

102 Kıbrıs'a Yardım Komitesi tarafından Kızılay Yönetim Kurulu Başkanlığına gönderilen 25 Mart 1964 tarih ve 129 sayılı yazı. KGMA. K-4643, 1964/9-4 Kıbrıs Dış Bağış Dosyası

Cevat Mehmet, Halil Mehmet ve Ergün Rahmi'nin fakir ve yardıma muhtaç oldukları öğrenildiğinden bu mücahitlerin tedavilerinin ücretsiz yapılması, hastaneye yatırılmaları durumunda da zaruri masraflarını karşılamak üzere ayda kişi başına 150 lira nakdi yardım yapılmasına, ayrıca ayakta tedavi görecektir olanların da otel masraflarının karşılanarak 450 liralık bir yardımda bulunulmasına karar verilir¹⁰³. Söz konusu 5 mücahidin tamamı Ankara'da Turist Otel'de kalmaktadır. Öte yandan 1 Şubat-30 Nisan 1964 döneminde toplam 114 Kıbrıslı Türk'e hastane ve tedavileriyle verilen ücret, haftalık ve aylıklar da dâhil toplam 21.198.000 lira masraf yapılır. Aynı dönem içinde durumu kritik olan 18 Kıbrıs Türk'ü de uçakla adaya gönderilir. Aynı dönemde hastanede olmamakla beraber tedavileri uzun süren ve hastaneden çıkartılan 4 kişi Uzun Otel, 5 kişi de Seyhan Otel'de kalırlar. Söz konusu bu oteller daha önce Kızılay tarafından anlaşma yapılmış olan otellerdir ve Kıbrıs'tan gelen hasta yakınlarıyla ayakta tedavi gören veya hastanede işi bitip adaya dönmeyi bekleyenlerin kaldıkları otellerdir. Ancak daha sonra Uzun Otel müdürünün Rum bir kadın olmasının¹⁰⁴ otelde kalanlarda rahatsızlık yaratması, diğer otelin de imkânlarının özellikle bazı özel hastaların farklı saatlerde sıcak su temini ve asansör gibi ihtiyaçlarına cevap verememesi sebebiyle bu otellerde kalanlar Kıbrıs'tan gelen öğrencilerin de kaldıkları Turist Otel'e aktarılırlar. Bu dönemde Türk Cemaat Meclisi tarafından yardıma muhtaç Kıbrıslı mücahitlerin isimleri de Kızılay'a teslim edilir ve adı geçen 45 kişiye çeşitli yardım yanında aylık da bağlanır. Böylece Kızılay hasta ve yaralı insanların tedavisi, onlara gerekli olan çeşitli tıbbi cihaz ve alet temini, Türkiye'de tedavisi mümkün olmayanların yurtdışına gönderilmeleri, ayrıca tedavilerini tamamlamış olanların da tekrar adaya götürülmeleri faaliyetlerine aralıksız devam eder¹⁰⁵.

103 Dışişleri Bakanlığı KİPİG Başkanlığı tarafından Kızılay Derneği Genel başkanlığına gönderilen 9 Ekim 1967 tarih ve 666 (33.877) sayılı yazı. KGMA. K-5111 (Z-2913), 1968-1969-1970/9-4 Kıbrıs Hastane Dosyası.

104 Söz konusu yazıda "Otel müdürünün bir Rum kadını olması mahzurlu görüldüğünden Kızılay tarafından Uzun Otel'de misafir edilmekte olan Kıbrıslı hastalar bir süre önce yapılan müracaatımız üzerine bu otelden alınarak Cebeci'de Yeni Seyhan palas Otel'i'ne nakledilmişlerdir. Ancak bu otelin de gerek konfor ve gerekse bakım ve temizlik bakımından özellikle hasta kimselerin kalacağı bir yer olmadığı vaki şikâyetlerden ve büromuzca yapılan tetkiklerden anlaşılmış bulunmaktadır. Söz konusu otelin banyo ve resepsiyon bakımından da pek yetersiz olduğu görülmüştür. Nitekim Hacettepe Hastanesi'nde ayakta tedavi görmekte olan Kıbrıslı hastalardan Türkay Akpınar'a doktoru her gece banyo küvetini doldurarak bir süre sıcak suda kalması tavsiye edildiği halde otelin bu nevi imkânları bulunmadığından bu mümkün olamamış ve hastanın başka bir otele nakli bahis konusu olmuştur. Öte yandan hâlihazır Kıbrıs'tan gelmekte olan yüzlerce öğrencimizin kalmakta olduğu Turist Otel yetkilileri ile yapılan özel bir temas sonucu yeni Seyhan Palas Otel'i'ne ödenmekte olan fiyattan (Bir geceliği adam başına 10 liradır.) Turist otel'in de Kıbrıslı hastaları bir cemile olarak kabul edebileceği öğrenilmiştir. Bu bakımdan söz konusu hususların göz önünde tutularak Kıbrıslı hastalarımızın daha temiz ve konforlu bir otele nakli hususunda tavassut ve yardımlarınızı rica eder, saygılarımı sunarım." denir. Kıbrıs Türk Cemaati Ankara Bürosu adına Ekrem Yeşilada tarafından Dışişleri Bakanlığı KİPİG Müdürlüğüne gönderilen 22 Mayıs 1967 tarih ve 113/67 H sayılı yazı. KGMA. K-5111 (Z-2913), 1968-1969-1970/9-4 Kıbrıs Hastane Dosyası.

105 Dışişleri Bakanlığı KİPİG Başkan Yardımcısı Tahir Şentürk imzasıyla 15 Mart 1967 tarihinde

6. Kızılay Seyyar İlk Yardım Hastanesi Kurulması

Kızılay ayrıca 31 Aralık 1963 tarihinde yayımladığı bir duyuruyla “hadiselerin devam ettiği hatta kadın ve çocuk nazarı itibara alınmaksızın Türkleri imha siyaseti güdüldüğü” öğrenildiğinden uzun vadeli ve büyük ölçüde bir yardım kampanyasına başlandığını da duyurur. Aynı gün Başbakanlık tarafından Kızılay’a 200 bin liralık yardımda bulunulur. Bu yardım kampanyası dâhilinde elde edilen gelirle ilk etapta alınan ve peynir, bulgur, pirinç, fasulye, nohut, yeşil mercimek, zeytinyağı, Vita yağı, şeker, makarna ve undan oluşan 17.632 kilo gıda malzemesi 4 Ocak 1964 günü üç uçakla gönderilirken 300 tonluk bir yardım da deniz yoluyla İskenderun’dan Mağusa’ya sevk edilir¹⁰⁶. Bu doğrultuda yukarıda belirtilen ve 3 askeri uçakla Kıbrıs’a gönderilen ilk yardım grubunda 500 kilo peynir, 1.011 kilo bulgur, 1.200 kilo pirinç, 1.485 kilo fasulye, 1.500 kilo nohut, 1.000 kilo yeşil mercimek, 210 kilo zeytinyağı, 306 kilo Vita yağı, 1.500 kilo şeker, 1.000 kilo makarna ve 7.920 kilo da un olmak üzere toplam 17.632 kilo gıda maddesi bulunduğu da açıklanır¹⁰⁷. Aynı şekilde Kıbrıs’ta kurulması planlanan ve ilk etapta 50 yataklı olması düşünülen ve daha sonra da 100 yataklı olması planlanan Kızılay hastanesi ile ilgili olarak bu hastanenin derhal adaya gönderilmesi de Kızılay tarafından kabul edilir ve hastane için gerekli malzemenin başta Etimesgut Kızılay depoları olmak üzere Kızılay imkânlarıyla tamamlanması, ayrıca bunların harp hastaneleri malzemesinden de istifade edilerek tamamlanması suretiyle derhal ikmal edilmesi ve acilen Kıbrıs’a gönderilmesi de kararlaştırılmıştır¹⁰⁸. Söz konusu bu hastanenin ilk kadrosunda ise Kızılay heyeti başkanı olarak Dr. Mehmet Kengerli, muhasip ve hastanenin açılış aşamasında açılış ve idame masraflarını karşılamak üzere Kızılay adına kendisine 40.000 lira ödenek verilen idari memur olarak Ömer Atak ile hemşire Suzan Kıran, Başhekim olarak Opr. Dr. Ali Kabalak, Dr. Necati Erdentuğ, Dr. Hasan Karaağaç, Dâhiliye Uzmanı Dr. Cahit Palantekin, Röntgen Uzmanı İsfendiyar Koçman, teknisyen olarak narkozitör Osman Çakıroğlu, sterilizasyon teknisyeni İbrahim Ünal, cerrahi teknisyeni Şevket Atmaca ve Bekir Bedir bulunmaktadır.¹⁰⁹ Kadroda ayrıca Kızılay kan merkezinde görev almak üzere hemşire Emine Çetin, Gülten Gezer, Şaduman Ozan, Sedar Özer, ebe-hemşire Emine Keler, İftadiye Koca, Türkan Yücel, Hatice Öztürk ve Şaziment Görücü bulunmaktadır¹¹⁰. Bu grup Kıbrıs’ta görev yapacak olan ilk Kızılay ekibi olarak da tarihe geçeceklerdir. Sağlık Müdürlüğü İlk Yardım uzmanı Dr. Mehmet Kengerli ve refakatindeki idari ekibin Kıbrıs’taki ikinci yaralı kafilesini aynı

Kızılay Derneği Genel Başkanlığına gönderilen 108 (9819/1524) sayılı yazı. KGMA. K-4649, 1964-1965/9-4 Kızılay Raporları Dosyası.

106 A.g.a.

107 KGMA. K-4709 (6228).1964, 9-4 Adnan Öztrak’ın Kıbrıs’a Ait Notları ve Emirleri Dosyası

108 KGMA. K-4649.1965.9-4/1 1964-1965 Yılı Kızılay Kıbrıs Raporları Dosyası.

109 KGMA. K-4649.1965.9-4/1 1964-1965 Yılı Kızılay Kıbrıs Raporları Dosyası.

110 A.g.a.

uçaklarla Türkiye'ye getirmesi de söz konusudur. Hastanenin olaylara anında müdahil olmasının ardından ilk gün 68 yaralı getirilir, ayrıca 5 kişi de ayakta tedavi edilir. 2 Ocak 1964 tarihinde Dr. Niyazi Manyera imzasıyla Türkiye'nin Kıbrıs Büyükelçisi Dr. Mazhar Özkol vasıtasıyla Kızılay'a ulaştırılan yazıda ise "Lefkoşa'da tam kadro ile ve tam teçhizatlı olarak çalışan ve halen Rum semtinde kalmış ve tamamen Rumlar tarafından idare edilen Lefkoşa Hükümet Genel Hastanesi'nde 80'i mütecaviz Türk hasta bulunduğu malumunuzdur. Adı geçen hastanede bir hafta önce hastabakıcılarla birkaç hastanın taburcu edilerek Rumlar tarafından vurulduğu da yine malumunuzdur. Türk personeli de dâhil Türk cemaatinin mezkûr hastane ile hiçbir irtibatı olmadığı gibi hastalarımız hakkında da hiçbir malumat almak imkânı kalmamıştır.

Bütün hasta sahipleri mezkûr hastanede kalmış olan hastaları hakkında devamlı bir endişe ısrar etmektedirler. Bu hususu göz önünde tutan cemaatimiz senelerden beri boş duran büyük bir binayı hastaneye tahvil etmek için gönüllü olarak çalışmaya başlamış ve en nihayet 100 yatak istiap edecek bir şekle sokulmuş bulunmaktadır. Kızılay tarafından gönderilen hazır hastane son hadiseler dolayısıyla yaralanan hastalarımıza tahsis edileceği cihetle Rum semtinde kalmış olan ve yukarıda belirtilen 80 hasta ile bundan böyle çıkacak diğer hastaları barındıracak olan bu yeni Türk hastanesinin teçhiz edilerek çalışır bir hale getirilmesi kaçınılmaz bir zaruret haline gelmiştir. Rum semtinde kalmış olan Genel Hastane'nin bütün Türk personeli yeniden hazırlanmış bulunan Türk hastanesini idare ve idame etmeyi deruhte etmiş olduğu gibi bu işi yapabilecek evsaf ve kabiliyette olduklarını bilginize arz ederim. Binaenaleyh gönüllülerimiz tarafından da hazırlanan hastanenin cerrahi, üroloji, beyin ameliyatı, göğüs, çocuk, kadın doğum, göz, kulak ve boğaz-burun, ortopedi, dâhiliye ve diş hekimliği için listeleri ilişkide takdim edilen bütün alet ve edevata ve 100 yatağın (karyola, yatak, komodin, vs.nin) mahalliyen temini için takriben 1.500 ila 2.000 sterline ihtiyaç vardır..."¹¹¹ denilir. 3 Ocak 1964 günü Kızılay'a ulaşan Rauf Denктаş imzalı acil bir yazıda ise adada Türklerin acil gıda stoklarının tükendiği, aylık ihtiyaç olan 1500 ton un ve 1500 ton bakliyat yanında akaryakıt ve çatışmalar ve göç nedeniyle çalışmaza durumda olan insanların da paraya ihtiyacı olduğu bildirilir. Kızılay tarafından bu arada Türkiye'de kalan ve adaya dönemeyen Türklere de 3 Ocak 1964 günü 5 bin liralık bir yardımda bulunulur.

Kıbrıs'ta tesis edilmesi planlanan Kızılay hastanesinin dışında seyyar ilk yardım hastanesinin ilk kadrosu Kızılay İdari Ekip Başkanı Dr. Mehmet Kengerli başkanlığında Başhekim Op. Dr. Ali Kabalak, Op. Dr. Necati Erdentuğ, Op. Dr. Hasan Karaağaç, Dr. Cahit Palantekin, Dr. İsfendiyyar Koçman, hemşireler Emine Çetin, Gülten Gezer, Sedar Özer, Şaduman Ozan, Emine Keler, İftadiye Koca, Türkan Yücel, Hatice Öztürk, Şaziment Görücü ve teknisyenler Osman Çakıroğlu, İbrahim Ünal, Şevket Atmaca ve Bekir Bedir'den oluşmaktadır.¹¹² Kan

111 KGMA. K-4709 (6228).1964,9-4 Adnan Öztrak'ın Kıbrıs'a Ait Notları ve Emirleri Dosyası

112 KGMA. K-4637.1964,9-4 Kıbrıs.

merkezinde ayrıca hemşire Seder Özer, Şadıman Ozan, Emine Keler, İftadiye Koca, Türkan Yücel, Hatice Öztürk ve Şaziment Görücü hizmet vermektedir.¹¹³ Bu heyetin yurda dönmesinin ardından adaya 2. grup Kızılay sağlık ekibi olarak Dr. İsmail Urman, Dr. Selçuk Gürkaynak, Dr. Fuat Toktamış, Dr. Ali Acunaş, teknisyen Ekrem Şaldırak, Haşim Balcı, Ahmet Baştuğ, hemşire Mürüvvet Akseki, Naciye Akyıldız, Gülsevim Güvenoğlu, Belkis Torosdağlı gönderilir¹¹⁴.

Kıbrıs'taki olaylar nedeniyle adaya dönemeyen ve parasız kalan 21 Kıbrıslı Türk ile Kızılay tarafından tedavileri yapılmak üzere Ankara'ya getirilen 5 kişiye Kıbrıs'a dönebilmeleri için ayrıca toplam 10.322 lira yardımda bulunulur. 29 Ocak 1964 günü de adaya 656 ton yiyecek maddesi sevk edilirken Kızılay tarafından tedavi edilmek üzere Türkiye'ye getirilen ilk yaralı kafilesinden 14 kişi de aynı gemiyle adaya gönderilir. 30 Ocak 1964 günü sabah 08.00 itibarıyla Mağusa limanına yanaşan gemideki gıda ve ilaç yardımının toplam maliyeti ise yaklaşık 1.5 milyon lira civarındadır¹¹⁵. Öte yandan Kıbrıs'ta Kıbrıs Türklerine yönelik olarak yardım faaliyetlerine başlanması ve Kızılay tarafından bir hastanenin açılmasının ardından gerek yardım konvoylarına yönelik olarak gerekse hastane personeline karşı EOKA tarafından saldırılar da artarak devam eder. 26 Şubat 1964 günü Lefkoşa'daki merkeze bağlı olarak Mağusa'da açılan Kızılay hastanesinde röntgen mütehassısı olarak görev yapmakta olan Dr. Ali Acunaş'la Kızılay İlk Yardım Ekibi personeli Hamit Sunar görev dönüşü Mağusa'dan Lefkoşa'ya dönerken iki Rum polisi ve 10 EOKA mensubu Rum tarafından darp edilmişler, tüfek dipçikleriyle saldırıya uğramışlar ve ağır tecavüzlere ve tehditlere maruz kalmışlardır¹¹⁶. Aynı şekilde 11 Mart 1964 tarihinde de Mağusa'dan Lefkoşa'ya gıda ve ilaç taşımakta olan 9 Kızılay kamyonu Rum saldırısına maruz kalır, kamyonların üzerinde bulunan Kızılay işaretleri EOKA mensubu Rumlar tarafından tahrip edilir ve Kızılay mensubu şoförler ve sağlık ekibi darp edilip ağır hakaretlere uğrar ve dövülürler. Geç de olsa duruma müdahale eden İngiliz askeri birliği ise olayların daha da büyümesini önler¹¹⁷.

Bu arada 4. parti olarak Kıbrıs'a gönderilecek 400 tonluk yardım malzemesi de 6 Şubat 1964 itibarıyla Mersin'de hazır durumdadır. 4 Mart 1964 günü İskenderun'a getirilen 27 Kıbrıslı hasta ve yaralıdan 12'si Numune Hastanesi, 13'ü de Uzun Otel'e yerleştirilir. Kalan iki kişi ise daha önce adadan getirilen öğrencilerle birlikte eşyalarını beklemek üzere ayrılmışlardır. Tedavi amacıyla Kızılay tarafından Türkiye'ye getirilen ve parasız ve elbisesiz vaziyetteki Kıbrıslı Türklere Kızılay ayrıca tedavileri bittikten sonra Kıbrıs'a gidinceye kadar Gül Palas ve emsali otellerde yer ayırtmakta ve 100 lira da harçlık vermektedir. Ancak daha sonraki süreçte hasta veya yaralı olmamasına

113 KGMA. K-4649.1964-1965/9-4 Kızılay Raporları.

114 KGMA. K-4649.1965.9-4/1 1964-1965 Yılı Kızılay Kıbrıs Raporları Dosyası.

115 KGMA. K-4710. K-61819 1964-1967/9-4 Kıbrıs'a Yardımlar Dosyası.

116 KGMA. K-4637.1964.9-4/1 Kıbrıs Gıda ve Malzeme Dosyası.

117 KGMA. K-4637.1964.9-4/1 Kıbrıs Gıda ve Malzeme Dosyası.

rağmen Kızılay imkânlarından istifade ederek Türkiye'ye gelen, hastane imkânlarından faydalanıp otellerde kalan ve üzerine de kendilerine 100 lira harçlık verildiği tespit edilen kötü niyetli kişiler tespit edilmeye başlanır. Mart ayındaki son kafiyelede 13 tüberküloz hastası ve yaralı, 20 evsiz ve fakir yanında 9 varlıklı kimse olduğu bildirilir ve bu şekilde davranan 13 kişi tespit edilerek bunlar derhal gruptan çıkartılır. 5 Nisan 1964'den itibaren adaya yardım götürmek üzere Ulaştırma Bakanlığı tarafından Kızılay'a tahsis edilen 1500 tonluk Malazgirt gemisi de 1 Nisan'dan itibaren malzeme alımına başlar. Gemi Mersin'den Mağusa'ya 9. seferine de 827.054 kilo ve 1.837.39lira tutarındaki yardım malzemesiyle 13 Nisan 1964 günü başlar ve 14 Nisan günü yükünü Mağusa limanında tahliye eder. Dışişleri Bakanlığı tarafından Kızılay Genel Merkezi'ne gönderilen 5 Mayıs 1964 tarihli ve 1.573 sayılı yazıya göre Uluslararası Kızılhaç Teşkilatı Kıbrıs Heyeti Başkanı Max Stadler'in Lefkoşa'daki Türkiye Büyükelçiliğine Kıbrıs Türk toplumunun elinde ancak 20 Mayıs 1964 tarihine yetecek kadar yardım malzemesi bulunduğu ortaya çıkınca daha önce Kıbrıs TCM yetkilileri tarafından verilen ellerindeki malzemenin Mayıs ayı sonuna kadar yeteceği yönündeki tahmini bilgilerin yanıltıcı olduğu ortaya çıkar. Bunun üzerine Kızılay tarafından 400 ton un, 50 ton şeker, 35 ton yemeklik yağ, 2.300 battaniye, 200 çadır, 21.000 metre kumaş, keten ve basma ile 3.000 çift ayakkabı dışında 800 ton yeni yardım malzemesinin derhal temin edilmesi ve 2.250.000 lira tutarındaki bu yeni yardım paketinin de adaya gönderilebilmesi için çalışmalara başlanır¹¹⁸.

Nisan 1964 itibarıyla Kızılay'ın Lefkoşa'da açtığı hastanede üçüncü grup olarak görev yapmakta olan sağlık ekibi ise Dâhiliye Uzmanı, Dr. Mehmet Melih Abidinoğlu, Genel Cerrah Dr. O. Nejat Pamir, Genel Cerrah Dr. M. Arman Sanol, Röntgen uzmanı Dr. M. Kemalettin İzmirden, hemşire Perihan Öncü, Ayten Tamak, Ayşe Yılmaz, Neriman Uslu, T. Umur Erdamar ve Ahmet Ahıskal'dan oluşmaktadır. Bu ekipte görev yapmakta olan doktorlar bir aylık görevlerini 12 Mayıs 1964 tarihinde tamamladıklarından daha sonraki dönemde 13 Mayıs 1964 tarihinde Türkiye'ye döneceklerdir¹¹⁹. Bu ekibin yerine gidecek olan ve 13 Mayıs 1964 günü Lefkoşa'da hizmete başlayan 4. grup ekibi ise Röntgen Mütahassısı Dr. İbrahim İskeçe, hariciye Mütahassısı Dr. M. Cevat Dinçtürk, hariciye Mütahassısı Dr. Kazım Uğur, Hariciye Mütahassısı Dr. Yavuz Erkoçak, Başhemşire İsmet Oruç, Hemşire Ayten Akıncan, Ayşe Yılmaz ve Teknisyen İbrahim Kabaoglu ile Haydar Elmas olmak üzere 4 doktor, 3 hemşire ve 2 teknisyenden oluşmaktadır¹²⁰ ve 12 Mayıs 1964-17 Temmuz 1964 döneminde Dr. İbrahim İskeçe başkanlığında Lefkoşa'da göreve başlayacaktır. Aynı günlerde tedavi edilmek üzere Kızılay tarafından Türkiye'ye getirilen 10 hasta ve yaralı Kıbrıs Türk'ü de tedavilerinin ardından BEA Havayolları ile

118 KGMA. K-4649, 1964-1965/9-4 Kızılay Raporları Dosyası.

119 A.g.a.

120 KGMA. K-4637.1964.9-4/1 Kıbrıs Gıda ve Malzeme Dosyası.

Lefkoşa'ya gönderilmiştir¹²¹. Kıbrıs'ta 5. grup olarak görev yapacak ekip ise 4 doktor, 5 hemşire ve 2 teknisyenden ibarettir ve 16 Temmuz 1964-18 Eylül 1964 döneminde görev alacaklardır. 6. grup olarak görev yapacak olan 4 doktor, 3 hemşire ve 2 teknisyen ise 17 Eylül 1964 tarihinde göreve başlayacaklardır. Ekibin hemşire ve teknik kadrosu ise görevlerine devam ederken gönüllü olarak ve tarih belirtmeksizin çalışmak istediğini belirten Dâhiliye Uzmanı Dr. Enver Kuttaş ise Kıbrıs'ta kalabilmek için müracaatta bulunur. Kızılay Yardım Ekibi Başkanlığı hastanenin işlemesi ve Türkiye'ye yaralı ve hasta sevkiyatı dışında adanın dört bir tarafında ve şartların el verdiği ölçüde hizmet ve yardım götürmeye devam eder¹²².

Haziran 1964 itibarıyla Kıbrıs TCM Başkanı Rauf R. Denктаş tarafından Türkiye'nin Lefkoşa Büyükelçiliğine yapılan müracaat sonrasında "Kıbrıs'ta devam eden fevkalade durum neticesinde mali ve iktisadi tazyikin arttığı, gittikçe fakirleşen Kıbrıs Türklerinin ancak anavatandan sağlanan yardımlarla hayatlarını idame ettirebildikleri" belirtilerek teslim edilen acil ihtiyaç listesinin Temmuz 1964 ortalarına kadar adaya ulaştırılması konusunda yardım talebinde bulunulur¹²³. Bu kapsamda acilen Kıbrıs'a gönderilmesi istenen yardım malzemesi listesi 700 ton çavdar unu, 8.5 ton şeker, 60 ton pirinç, 40 ton makarna, 20 ton bulgur, 80 ton fasulye, 30 ton nohut, 53 ton börülce, 20 ton mercimek, 60 ton yemeklik yağ, 25 ton zeytinyağı, 2 ton çay, 3 ton salça, 10 ton sabun, 1 ton Vim, 8 ton sabun tozu, 8 ton pişmiş konserve, 10 ton zeytin, 3 ton reçel, 3 ton bisküvi, 4.000 metre pazen, 4.000 metre kaput bezi, 4.000 metre basma, 4.000 metre patiska, 1.000 çift erkek, 1.000 çift kadın, 1.000 çift çocuk ayakkabısı, ayrıca 1.500 çift küçük çocuk (bebek) ayakkabısından oluşmaktadır. Bu talebin hemen ardından yapılan görüşmelerde ise TCM Başkanlığı istenen margarin, zeytinyağı, kuru fasulye, un ve şekerin mutlak surette listede istenilen miktarda gönderilmesi gerektiğini, aksi takdirde aradaki farkın Rum kesiminden satın alınmak suretiyle kapatılması yoluna gidileceğini belirtir¹²⁴. Lefkoşa'da Kızılay tarafından hizmete sokulan hastane sadece adadaki Kıbrıs Türklerine yönelik tedavi ve teşhis hizmeti vermemekte, ayrıca Kıbrıs'ta tedavilerine imkân bulunmayan hasta ve yaralıların Türkiye'ye getirilmesi konusunda da faaliyette bulunmaktadır. Bu kapsamda yapılan girişimlerin dışında bazı Kıbrıs Türklerinin Kızılay Genel Hastanesi'nin bilgisi dışında ve tamamen şahsi temasları neticesinde Mağusa'dan Mersin'e dönen yardım gemileriyle adayı terk ettikleri ve Türkiye'ye gelmeye başladıkları da öğrenilir. Söz konusu bu kişilerin tedavilerinin ardından Kızılay yardım gemileriyle adaya dönmeleri konusu biraz sıkıntılı bir durum olur. Kızılay'a bu yolda müracaatta bulunan bu kişilerin müracaatları Kıbrıs Rum makamlarının adayı gizlice terk eden ve tekrar geri gelmek isteyenlere karşı olumsuz tavır takınması ve müsaade

121 KGMA. K-4649, 1964-1965/9-4 Kızılay Raporları Dosyası.

122 KGMA. K-4634, 1964-1965/9-4/ Kıbrıs Yaralı 2 Dosyası.

123 KGMA. K-4637.1964.9-4/1 Kıbrıs Gıda ve Malzeme Dosyası.

124 KGMA. K-4637.1964.9-4/1 Kıbrıs Gıda ve Malzeme Dosyası, 4-5-6. Bölüm.

etmemesi ve Kızılay'ın da Dışişleri Bakanlığı ve Lefkoşa Büyükelçiliği ile yaptığı görüşmeler sonrasında bu durumun olumlu karşılanmadığının bildirilmesi nedeniyle sonuçsuz kalır¹²⁵. Aynı günlerde ilk yardım hastanesinde iki aylık görev sürelerini tamamlayan 4. grup hastane personeli Röntgen Uzmanı Dr. İbrahim İskeçe, Hariciye Uzmanı Dr. M. Cevat Dinçtürk ve Dr. Kazım Uğur, Dâhiliye Uzmanı Dr. Yavuz Erkoçak, hemşire İsmet Oruç, Ayten Akıncan, Ayşe Yılmaz, kan teknisyeni, Seder Özer, teknisyenler İbrahim Kabaoğlu ve Haydar Elmas yerine 5. grup hastane personeli olarak Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından Hariciye Uzmanı Op. Dr. İ. Hakkı Örmeci ve Op. Dr. Selçuk Gürkaynak, Dâhiliye Uzmanı Dr. Güngör Savgüç, Röntgen Uzmanı Dr. İsmet Ulutaş, hemşire Güler Ersan, Naciye Akyıldız, Nimet Kaya, Ülkü Kıyak ve kan teknisyeni olarak da Seder Özer yerine İsmet Buğdaypınar'la teknisyen Cemal Şengönül ve Şevket Atmaca atanır¹²⁶. Hastanenin faaliyete geçmesinin ardından adada bulunan yetkililer yanında BM ve Kızılhaç temsilcileriyle de irtibata geçilir. Ayrıca alınan bir kararla Temmuz 1964 tarihinden itibaren hastanede Kızılay bayrağının dalgalanması, yaşları 8 ila 14 arasında değişen toplam 55 çocuğun mütevazı bir törenle sünnet ettirilmesi, talep edilen kimyager konusunda gerekli girişimlerde bulunulması gündeme gelir. Ankara'dan talep edilen ilaç ve malzemelerden bulunabilen 8 adet Brown tel atel, 500 adet Streptomycin, 192 makara flaster, 1 adet sterilizatör, 50 kilo alçı ve kan serumu temin edilmiş ve Basın Ataşesi Selahattin Onat vasıtasıyla adaya gönderilmiştir¹²⁷.

Kızılay adadaki yardım faaliyetleri yanında ayrıca BM ve Kızılhaç yetkilileriyle de temaslara başlamış ve özellikle zor durumdaki Türk köylerine yönelik yardım girişimlerine hız vermiştir. Bu kapsamda 25 Haziran 1964 tarihinden itibaren adadaki görev süresini tamamlayarak Kıbrıs'tan ayrılan Joint Relief Commission Başkanı Mr. Coles yerine BM ve Kızılhaç adına kimlerin ne şekilde faaliyette bulunacağı üzerinde durulur ve "BM askeri gücü normal devriye ve kontrol görevlerini yaparken refah işleri ile de alakadar olacaklar ve köylerde rastladıkları sosyal problemleri derhal Mahalli Yer ve Bölge Komutanına bildirecek ve acil ihtiyaçları kendi muntıkalarından temine çalışacaklardır. Her Zone Commander'ın ayrıca bir de refah işlerinden mesul personeli olacaktır. Kendi muntıkalarında halledemedikleri özel problemleri en seri bir vasıta ile BM refah işlerinden sorumlu makama bildireceklerdir. İşbu makam da İngiliz Kızılhaç'ının bu hususta yardımını isteyecektir. Şimdilik İngiliz Kızılhaç'ı personel sayısının düşük olmasına rağmen kendileriyle havale edilecek olan vazifeyi yapmayı kabul etmişlerdir. Beynelmilel Kızılhaç mümessili de esas vazifesine ilaveten Kızılay bağışlarının adaya girmesini ve İngiliz Kızılhaç'ının tasarrufunda bulunan yiyecek maddelerinin ihtiyaca göre dağıtımını ve elden çıkan malzemenin yerine hayırsever teşekküllerden malzeme temin etmeye gayri resmi olarak İngiliz Kızılhaç'ı ile işbirliği yapacağını vaat etmiştir...

125 KGMA. K-4637.1964.9-4/1 Kıbrıs Gıda ve Malzeme Dosyası, Temmuz Bölümü.

126 KGMA. K-4637.1964.9-4/1 Kıbrıs Gıda ve Malzeme Dosyası, 4-5-6. Bölüm.

127 KGMA. K-4637.1964.9-4/1 Kıbrıs Gıda ve Malzeme Dosyası, 4-5-6. Bölüm.

Beynelmîlel Kızılhaç mümessili Kızılay'ın gönderdiği yiyecek maddelerinin bazıları mahalliyen satın alınabildiği cihetle Kızılay yiyecek maddesi yerine para gönderilmesi hükümetçe şayanı arzu olduğunu belirtmiştir. Ben de Kızılay'ın para göndermesine imkân olmadığını, çünkü ilaç, giyecek ve gıda maddelerinin müstahsil tüccar ve fabrikatör tarafından aynen hibe edildiğini ve Türkiye'nin Kıbrıs Türk'üne Kıbrıs anayasasının 108. maddesi gereğince yardım yapmaya ve bizim de bu yardımı almaya kanunen hakkımız olduğunu belirttim ve bu hususta gerek kendisinin ve gerekse Mr. Jansen'in Hariciye Vekâleti mensuplarını aydınlatmalarını rica ettim. Beynelmîlel Kızılhaç mümessilinin temas ettiği ikinci nokta da Kıbrıs hariciyesi tarafından TC Büyükelçiliğine 8 Haziran 1964 tarihli ve Kızılay'ın göndereceği bağışlarla ilgili bir mektubun suretini okudu. Bu mektupta esas itibarıyla üç noktaya temas ediliyordu. Birincisi Türkiye'den gelecek Kızılay bağışlarının Kıbrıs'a geleceği tarihten üç hafta evvel Hariciye Vekâletine TC Büyükelçiliğinin müracaat etmesi, ikincisi malzemeyi getirecek vapurun tonajının ve isminin bildirilmesi ve üçüncüsü de gelecek her türlü eşyanın cinsi ve miktarının teferruatlı bir şekilde bildirilmesi, bilhassa ilaç meselesinde beynelmîlel ve yerli kanunlara riayet edilmesi¹²⁸ denir.

Temmuz 1964 tarihinden önce adaya gelen ve dağıtılan malzemelerle ilgili olarak Rumların 6. gemi konusunda zorluk çıkartması ve 15 Temmuz 1964'te gelen gemiye gümrük uygulanması sonucu Kıbrıs'ta göreve başlayan BM askerî gücü devreye girer ancak buna rağmen 900 tonluk malzemenin yalnızca 390 tonu Mağusa'ya çıkartılabilir. Kıbrıs'a ayrıca un, şeker, yağ, tuz, bakliyat, hububat cinsinden yiyecekler gönderir. Aynı dönem içerisinde Türkiye'de Başbakanlık, Kıbrıslı Kardeşlerimize Yardım Tali Komitesi'nin kurulduğu açıklanır¹²⁹. Kıbrıs'a bilgi akışının sağlanması, yaralıların getirilip Ankara'da tedavi edilmesi dışında Kıbrıs'ta tedavisi mümkün olmayan hastalar da Türkiye'ye getirilir. 1963'den itibaren evlerini, köylerini terk ederek güvenli bölgelere yerleşen siviller için göçmen kampları kurulur. Evlerini terk ederek daha güvenli bölgelere gelen bu masum insanların çadır, battaniye ve yiyecek ihtiyaçları da Kızılay tarafından karşılanır. 23 Aralık 1963-Ekim 1964 döneminde Kızılay tarafından Lefkoşa'da açılan hastanede toplam 12.500 kişinin kan grupları tespit edilmiş, 15.000 civarında hasta ve yaralının tedavileri tamamlanmış, ayrıca 112 kişi de tedavi edilmek üzere Türkiye'ye gönderilmiştir¹³⁰.

Öte yandan 1964 yılı sonunda Kızılay İlk Yardım Hastanesi için Türkiye'den 500 kan alma şişesi, 500 kan alma şişesi, 500 kan verme takımı, 10 şişe Anti A, 10 şişe Anti B, 10 şişe Anti AB, 10 şişe Anti D ve 5 şişe de Anti CD istenir¹³¹. Aynı günlerde ve Kızılay Genel Başkanlığı tarafından hazırlanan bir rapora göre 21 Aralık 1963-31 Aralık 1963 döneminde Kızılay tarafından

128 KGMA. K-4637.1964.9-4/1 Kıbrıs Gıda ve Malzeme Dosyası

129 BCA.030.01.38.228.3.

130 KGMA. K-4637.1964.9-4/1 Kıbrıs Gıda ve Malzeme Dosyası.

131 KGMA. K-4637.1964.9-4/1 Kıbrıs Gıda ve Malzeme Dosyası.

Lefkoşa'da tesis edilen seyyar hastanenin işletme tutarı ise 576.460.58 olarak belirlenmiştir¹³². Söz konusu bu hastane masrafları ise 48.318.23 lira cerrahi alet, 151.726.82 lira ilaç, 20.660 lira ilk yardım malzemesi, 26.243.50 lira kan şişesi ve kan takımı, 7.186.50 lira röntgen filmi, 5.406.65 lira mutfak malzemesi ve 316.918.88 lira hastane işletme masrafları olarak ortaya çıkar. Burada belirtilen miktar sadece hastanenin işletme masraflarıdır. Personel masrafları dâhilinde gösterilen 408.521.69 lira yolluk ve 106.390.80 lira uçak bileti bedelinin büyük bir kısmı da Kıbrıs Hastanesi personeli için ödenmiş durumdadır. Yardımlar dâhilinde harcanan meblağ ise toplam 729.420.84 liradır ve hasta Kıbrıs Türkleri için sarf edilen meblağ 52.071.96 lira, söz konusu bu hastalara nakden ödenen 41.781.28 lira, KTKD'ne ödenen 471.367.60 lira ve Kıbrıs Büyükelçiliğine ödenen de 164.367.60 liradır¹³³. Kızılay Genel Başkanlığı tarafından alınan karar gereğince KTKD'ne her ay düzenli ödeme yapılmaktadır. KTKD de Kızılay tarafından yapılan bu yardım ödemelerini muhtaç durumdaki Kıbrıslı Türk üniversite öğrencilerine dağıtmakta ve dağıtım listelerini de peyderpey Genel Müdürlüğe teslim etmektedir. KTKD için yapılan ödemeler Kızılay tarafından doğrudan Kıbrıs masrafları kapsamına alınmaktadır.

Sonuç

Bugün de tarihi süreçten gelen sorunlar yumağı halini koruyan Kıbrıs adasıyla ilgili olarak Yunanistan'ın adayı Yunanlaştırma çabaları 1950'li yıllarda Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilmeyince ortaya çıkan ve 1 Nisan 1955 tarihinden itibaren adayı kan gölüne çeviren EOKA tedhiş örgütü kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti döneminde de Kıbrıs Türklerine yönelik sindirme, korkutma ve tedhiş hareketlerine devam eder. Bunların en kanlısı 21 Aralık 1963 tarihinde başlatılan saldırılardır tarihe Kanlı Noel olarak geçen hafızalarda banyo küvetinde anneleriyle birlikte katledilmiş 3 çocukla kazınan olaylar zinciri içerisinde ve aynı dönemin içerisinde Kıbrıs Türklerine en hızlı ve seri olarak ilk yardım girişimi Kızılay Genel Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilmiştir. Rum saldırılarının yoğun bir şekilde başladığı 21 Aralık 1963'ün hemen ardından gerekli tedbirleri alan Kızılay 23 Aralık 1963 itibarıyla adadaki insanlık dışı duruma müdahil olmuş, yardım faaliyetlerini adadaki herkese yönelik olarak planlamıştır. Burada bahsedilmesi ve unutulmaması gereken en önemli husus ise insanlara yardım amaçlı olarak faaliyette bulunan Kızılay'ın 1974 Barış Harekâtı'na kadar geçen süreçte devam eden yardımlarının ırk, dil ve din ayrımı gözetmeksizin bütün ada sakinlerine yönelik olmasıdır. Bu husus özellikle kurumun resmi yazışmalarında ve personelinin Kıbrıs'taki çalışmaları sırasında kendisini çok net ve yakından göstermiştir. Bu süreçte Kızılay her türlü insani

132 KGMA. K-4649.1965.9-4/1 1964-1965 Yılı Kızılay Kıbrıs Raporları Dosyası

133 KGMA. K-4649.1965.9-4/1 1964-1965 Yılı Kızılay Kıbrıs Raporları Dosyası

yardım malzemesi yanında görevlendirdiği personel, açtığı çadır kentler, sahra hastaneleri, kan bankaları, seyyar ilk yardım ekipleri ile cansiperane faaliyette bulunmuş ve özellikle Kıbrıs Türklerinin acılarını büyük ölçüde dindirmeye gayret göstermiştir. Kızılay tarafından 23 Aralık 1963 günü adaya gönderilen ilk yardım malzemelerinin ardından bu faaliyetler 20 Temmuz 1974 sürecinde de aralıksız devam etmiş ve Kızılay devletin ve insanlığın en önemli kurumlarından birisi olarak tarihteki yerini almıştır.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Kızılây Genel Müdürlüğü Arşivi (KGMA)

Kıbrıs Türk Milli Arşivi (KTMA)

a) Nikos Sampson Arşivi

b) Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT) Arşivi

II. Basılı Kaynaklar

AKKURT, Aydın, *Bir İhanetin Belgeseli* (Dr. İhsan Ali), 1996, Lefkoşa.

DENKTAŞ, Rauf R., *Rauf Denktaş'ın Hatıraları*, I. Cilt, Boğaziçi Yay., İstanbul, Kasım 1996.

DENKTAŞ, Rauf R., *Rauf Denktaş'ın Hatıraları*, Cilt V, Boğaziçi Yay., İstanbul, Temmuz 1997.

GIBBONS, H. Scott, *Peace Without Honour*, Ankara, 1969.

KOCABAŞ, Süleyman, *Tarihte ve Günümüzde Türk-Yunan Mücadelesi*, İstanbul, 1988.

MANİZADE, Derviş, *Kıbrıs Dün Bugün Yarın*, KTKD İstanbul Bölgesi Yay., İstanbul, 1975.

OBERLING, Pierre, *Bellapais'e Giden Yol*, Ankara, 1987.

_____, *Kıbrıs Faciası*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1990.

III. Makaleler

ARMAOĞLU, Fahir, "Crisis The Cyprus Question Initiated In Turco-Greek Relations", *Revue Internationale d'Histoire Militaire*, Ankara, 1988.

ARMAOĞLU, Fahir, "Kıbrıs'ta Kanlı Noel ve Amerika", *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Ankara, 1991.

Güvenlik Kuvvetleri Dergisi, "TMT'de Sancaklar", *Lefkoşa*, Kasım 1993, S.21.

TERZİOĞLU, M. Said Arif, "Kıbrıs Türkleri ve Kızılây", *Güvenlik Kuvvetleri Dergisi*, Lefkoşa, Kasım 1988, Sayı 6.

IV. Süreli Yayınlar

Zafer

Daily Mail

Daily Telegraph

Güvenlik Kuvvetleri Dergisi

İstiklal

V. Sözlü Tarih Çalışması

Ali Tilki ile 10 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

Nevzat Uzunoğlu ile Girne'de 13 Temmuz 2003 tarihinde yapılan görüşme.

Necmi Gençay ile 27 Temmuz 2005 tarihinde Gazi Mağusa'da yapılan görüşme.

KKTC Kurucu Cumhurbaşkanı Rauf R. Denktaş ile 8 Temmuz 2003'de Lefkoşa'da yapılan görüşme.

Emekli Tuğgeneral Nihat İlhan'la 13 Aralık 2005 günü Ankara'da yapılan görüşme.

Hasan Yusuf Kudum ile 8 Ağustos 1991 tarihinde Lefkoşa'nın Kumsal bölgesinde bulunan Barbarlık Müzesi'nde yapılan görüşme.

1958-1963 MÜCADELE SÜRECİNDE KIBRIS'TA BASIN VE NACAK GAZETESİ

Ulvi KESER*

Özet

Kıbrıs adasında Yunanistan destekli olarak 1 Nisan 1955 tarihinden itibaren faaliyete geçen EOKA terör örgütü karşısında Kıbrıs Türklerinin kendilerini koruma mücadelesi de başlar ve bu mücadele özellikle 1958 Ağustos ayından itibaren Türk Mukavemet Teşkilatı'nın Türkiye destekli olarak faaliyete geçmesiyle yeni bir aşamaya geçer. 1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin 21 Aralık 1963 günü Kanlı Noel saldırılarıyla birlikte fiilen ortadan kalkmasıyla ada yeniden ikiye bölünür. Bu çalışma kapsamında 1958-1963 sürecinde yaşanan olaylar irdelenecek ve Kıbrıs Türklerinin verdiği mücadele gazeteler vasıtasıyla aktarılmaya çalışılacaktır. Bu kapsamda irdelenecek gazete ise TMT'nin yayım organı olarak bilinen Nacak olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nacak, EOKA, TMT, Kıbrıs, Kanlı Noel.

Abstract

As soon as EOKA terrorist activities which was backed by Greece started on 1st April 1955 Turkish Cypriots also started trying to defend and protect themselves, and this struggle, in particular, had a new phase when Turkish Resistance Organization (TMT) emerged once more with Turkish assistance in 1958. Republic of Cyprus founded in 1960 demolished after Bloody Christmas attacks of Greek Cypriots in Cyprus on 21st December 1963, and the island is divided into two pieces again. This article will focus on 1958-1964 period, and the struggle of Turkish Cypriots will be focused on by the way of the Turkish daily journals in Cyprus, especially that of Nacak which is supposed to be the official journal of TMT.

Key Words: Nacak, EOKA, TMT, Cyprus, Bloody Christmas.

* Doç.Dr., Atılım Üniversitesi İşletme Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı, Atılım Kıbrıs Araştırmaları ve Uygulama Merkezi (AKAUM) Müdürü, (ulvi.keser@atilim.edu.tr).

Giriş

Stratejik açıdan Doğu Akdeniz'in düğüm noktasını teşkil eden Kıbrıs adası, Anadolu ve Suriye kıyılarına olan yakınlığı, Ege Denizi'nin giriş ve çıkışına etkisi ve Mısır ile Süveyş Kanalı'na olan yakınlığıyla önemli bir adadır. Doğu Akdeniz'de jeopolitik önemine bağlı olarak Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında kilit noktadadır. Kıbrıs Türk gazeteleri özellikle 1955 yılına kadar ada sathında Braktorya isimli bir Rum dağıtım şirketi vasıtasıyla okuyucularına ulaşırken Grivas yönetimindeki EOKA'nın¹ faaliyete geçmesiyle beraber Türk gazetelerinin dağıtımına yasaklama getirilir. Böylece Türk gazeteleri Lefkoşa dışına çıkamaz, okuyucularıyla buluşamaz, baskı sayıları düşer ve Kıbrıs Türk insanının EOKA karşısında verdiği mücadeleye gazeteler de bu şartlar altında devam ederler. Bu dönemde Kıbrıslı Türklerin durumunu dünya kamuoyuna duyuran gazeteler arasında Halkın Sesi, Bozkurt, Hürsöz, Nacak, Cumhuriyet, Akın, Devrim, Zafer, Savaş ve Nizam gazeteleri başta gelmektedir. Bu çalışma Kıbrıslı Rumların Grivas yönetimindeki EOKA örgütü vasıtasıyla adadaki Kıbrıslı Türkleri ortadan kaldırmayı amaçlayan Akritas Planını uygulamaya koydukları 1958-1963 dönemindeki olaylara kesitsel bir bakış sunmayı amaçlanmaktadır. Çalışmanın hazırlanması safhasında özellikle Kıbrıs Türk basınından istifade edilmiş, Nacak ve Cumhuriyet gazetelerinin olaylara bakış açıları ön plana çıkartılmıştır.

1. Kıbrıs Adasında 1958 Öncesi Durum

1931 yılında Rumların adayı Enosis kapsamında Yunanistan'a ilhak etmek maksadıyla başlattıkları isyan girişimin hemen ardından Yunanistan 27 Şubat 1947'de aldığı bir kararla "Yunanistan'ın Kıbrıs'la Birleşmesi" gerektiğini kabul eder ve bunu bütün dünyaya ilan eder. Bu arada Michael Mouskos'un 1948'de Kition Piskoposu olarak adaya dönmesiyle yeni bir dönem başlar². Daha sonra Kıbrıs Rum toplumu lideri ve Başpiskoposu olan Makarios'un çabasıyla Enosis faaliyetleri de hızlı bir ivme kazanır. 21 Kasım 1949 tarihinde Birleşmiş Milletlere müracaat eden Yunanlılar "Anavatan Yunanistan'la birleşmek için self-determinasyon hakkının halkımıza tanınmasını istiyoruz." diyerek³ adada 15 Ocak 1950 tarihinde plebisit yaparlar⁴ ve seçimden ilhak sonucu çıkar.

1 Kıbrıs'ı self-determinasyon talebiyle ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'ndan onay almak suretiyle Yunanistan'a bağlayamayan Yunanistan ile Kıbrıs Rum tarafı işi silah yolu ile halledebileceği düşüncesine kapılır ve bu düşünce ile bir yeraltı örgütü kurma yoluna gider.' ve daha önce 'öldürmeyi bilmeyen' PEON gençlik teşkilatını kuran ve 'Chi' olarak bilinen Grivas böylece 'öldürmek' üzere 'politik erk tarafından desteklenen' EOKA'yı ortaya çıkartır.

2 Clement Dodd, *Storm Clouds Over Cyprus*, The Eothen Press yay., Cambridgeshire, 2002, s.9.

3 Ahmet C. Gazioğlu, *Kıbrıs Tarihi İngiliz Dönemi (1878-1960)*, Cyrep yay., Lefkoşa, Eylül 1997, s.115

4 Suat Bilge, *Le Conflit De Chypre Et Les Cypriotes Turcs*, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1961, s. 31.

Plebisit ve akabinde Kıbrıs Rumlarının ayaklanma girişimlerinin meydana getirdiği gerginlikler Kıbrıs meselesinin fiili olarak 1950 yılından itibaren ortaya çıkmasına sebep olur. Ayrıca Yunanistan 16 Ağustos 1954 tarihinde “halkların eşit hakları ve self-determinasyon ilkesinin Birleşmiş Milletlerin himayesi altında Kıbrıs halkına uygulanması” isteğiyle Birleşmiş Milletlere müracaat eder;⁵ ancak bu teklif reddedilir⁶. Öte yandan özellikle Makarios’un adadaki kışkırtıcı tutumu hızlanarak devam etmektedir ve bu durum ada sathında büyük rahatsızlıklara yol açmaktadır⁷. Böylece Yunanistan ile Kıbrıs Rum tarafı işi silah yolu ile halledebileceği düşüncesine kapılır ve bu düşünce ile bir yeraltı örgütü kurma yoluna gider.⁸ ve daha önce ‘öldürmeyi bilmeyen’⁹ PEON gençlik teşkilatını kuran Grivas⁹ böylece ‘öldürmek’¹⁰ üzere EOKA’yı ortaya çıkartır¹¹. Hemen akabinde 1 Nisan 1955 gecesi Kıbrıs’ta yer yerinden oynar,¹² bombalar patlar, makineli tüfekler ölüm saçar, işyerleri, askeri kışlalar, İngilizlere ait yerler havaya uçurulur. Aynı gün içerisinde adanın dört bir tarafında patlatılan bombalar ve estirilen terör havası gelecekte karşılaşılabilecek sıkıntılı günlerin de habercisi gibidir. Olup bitenleri henüz kavrayamayan İngilizler ise ne yapacaklarını bilmez bir durumdadırlar¹³. Ancak Türk tarafında bu faaliyetlerle ilgili kıpırdanmalar da başlamıştır¹⁴. Artarak şiddetlenen bu olaylar karşısında Kıbrıslı Türkler de tamamen nefsi müdafaaya yönelik olarak Karaçete, Volkan, 9 Eylül, Türk Mukavemet Teşkilatı gibi organizasyonların içine girerek kendilerini savunmaya çalışırlar¹⁵. 1957 yılına gelindiğinde EOKA faaliyetlerine ara verdiğini açıklayacaktır; ancak bu da uzun süreli bir çözüm olmaz ve ada kan gölü olmaya devam eder¹⁶. Adayı kan gölüne çeviren EOKA teşkilatı yanında Kıbrıslı Rumlar arasındaki siyasi çekişmeler de adayı

5 Sevin Toluner, *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk*, İstanbul, 1977, s.55.

6 *BasınYayın Genel Müdürlüğü, Olayların Takvimi, “Kıbrıs Meselesi”, Ankara, Ağustos 1954, No. 49, s.179.*

7 Rauf R. Denktaş, *Hatıralar-Toplayış*, 10. Cilt, İstanbul, Aralık 2000, s.109.

8 *Dünya*, 2 Haziran 1958.

9 Daha sonra adadan ayrılıp Yunanistan’a dönmek zorunda kalan Grivas’a emekli Albay olmasına rağmen Yunan hükümeti tarafından Korgenerallik rütbesi verilecektir. BCA.030.01.64.394.29

10 *Dünya*, 2 Haziran 1958.

11 Robert Stephens, *Cyprus-A Place Of Arms*, Pall Mall Press yay., Londra, 1966, s.140. Charles Foley, *Guerrilla Warfare and EOKA Struggle; General Grivas*, Longman yay., Londra, 1964, s.109

12 Robert Stephens, *a.g.e.*, s.141.

13 Ali Tilki ile 10 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa’da yapılan görüşme

14 “1 Nisan 1955 öncesi Rumların böyle bir hazırlık içerisinde olduklarını sezinliyorduk, hissediyorduk. Rum gazetelerinin yazıları, Rum ileri gelenlerinin beyanatları böyle bir mücadeleye girişecekleri izlenimini veriyordu... O zaman Türklerin bir kuruluşları yok. Bir başıbozukluk devam ediyor. Bazı vatanını seven milliyetperver gençler kendi aralarında toplanarak küçük küçük dernekler kurarak mücadeleye katılma kararı aldılar... Burada tabii kendilerini koruyan bir hami, bir devletleri yoktu o zaman...” TMT Lefkoşa Sancağı Kovanbeyi Nevzat Uzunoğlu ile Girne’de 13 Temmuz 2003 tarihinde yapılan görüşme

15 Ayrıntılı bilgi için bkz. Ulvi Keser, *Kıbrıs’ta Yeraltı Faaliyetleri ve Türk Mukavemet Teşkilatı*, IQ Yayınları, İstanbul, Ocak 2007.

16 *Manchester Guardian*, 12 Temmuz 1957.

yaşanmaz hale getirmektedir¹⁷. Öte yandan adadaki gergin ortamı yumuşatmak amacıyla ortaya atılan ancak Kıbrıslı Rumlar ve Yunanlılar tarafından derhal reddedilen çözümlerden birisi ise adaya Türk askeri göndermek ve Kıbrıs'ta bir Türk askerî üssü tesis etmektir¹⁸. Kıbrıs'taki kargaşa ortamı Zürih ve Londra anlaşmalarına kadar devam eder ve Kıbrıs Cumhuriyeti ile ilgili görüşmeler sonrasında Kıbrıslı Rumlar ve Kıbrıslı Türkler arasında Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin garantörlüğünde Kıbrıs Cumhuriyeti tesis edilir.

2. Kıbrıs Türk Basını ve Mücadele Tarihi

Kıbrıs Türk basını mercek altına alındığı zaman görülecektir ki adada yayımlanan Türk gazeteleri yayımcılarının ve yayımevi sahiplerinin kişisel ihtirasları ve gazetecilik heveslerini karşılamak maksadıyla yayımlanmamaktadır. 1891 yılında yayım hayatına başlayan Zaman gazetesinden itibaren Kıbrıs Türk gazeteleri ve izledikleri yayım politikaları incelendiğinde tek bir gayeye hizmet etmek üzere hazırlandıkları açıkça görülebilir. Bu gaye de Kıbrıs Türk'ünün sesini ve varlığını bütün dünyaya duyurmak, onların haklarını ve çıkarlarını savunmak, adanın Yunanistan'a ilhak edilmesine karşı çıkmak ve Mustafa Kemal Atatürk'ün ifadesiyle 'Türklüğün sesinin solmasını' önlemektir. Bu şartlarda Kıbrıs Türk basını için söylenebilecek en kısa ve doğru tanım ise Kıbrıs Türk basınının bir mücadele basını olduğudur.

1891 yılında yayım hayatına başlayan Zaman gazetesinin ilk sayısında gazetenin var oluş gerekçeleri İngiliz sömürgeciliğiyle savaşmak, Kıbrıs sorununda Rum görüşlerinin propagandasını yapan çok sayıdaki Rum gazetesiyle mücadele etmek, Enosis hareketine karşı durmak, Kıbrıs Türk görüşlerini dünyaya duyurmak, Türkçenin Kıbrıs adasında yaşamasını sağlamak, Adadaki Türk toplumuna toplumsal, siyasal, ahlaki ve eğitimsel açılardan yardımcı olmak şeklinde sıralanır¹⁹. Bu anlamda özellikle 1 Nisan 1955 sonrasındaki süreçte Kıbrıs Türk toplumunda yayımlanan gazetelerin öncelikle misyonları Kıbrıslı Türklerin sesi, gözü kulağı olmak, Enosis iddialarına ve propagandasına karşı koymak ve adada Kıbrıslı Türklerin varlığını yaşatmak olur. Bu noktada Kıbrıs Türk basını mücadele basını olarak adlandırılmalıdır. Örneğin 1960 sonrasında yayım hayatına giren haftalık Akın gazetesi daha ilk sayısında olayların üzerine gideceğini ve Kıbrıslı Türklerin sesi ve kulağı olacağını açıklar²⁰. Bu dönemde karşımıza çıkan önemli bir gazeteci ise Mehmet Remzi Okan olacaktır. 1885 yılında Karpaz bölgesindeki Kaleburnu köyünde doğan Mehmet Remzi Okan eğitim hayatı sonrasında 1915 yılından itibaren Sarayönü

17 *Eleftheria*, 27 Ağustos 1958.

18 *Cyprus Mail*, 18 Ocak 1959.

19 Bekir Azgın, "The Turkish Cypriot Mass Media." *Cyprus: Handbook on South Eastern Europe*, der., K.D. Grothusen, W. Steffani ve P. Zervakis. Germany: Vandenhoeck & Ruprecht in Gottingen, 1998, s.642.

20 *Akın*, 1 Şubat 1962.

Erkek Mektebi'nde²¹ başöğretmen olarak meslek hayatına başlamıştır. Hemen üç yıl sonrasında ise onu eğitimciliğin dışında bambaşka bir alanda görmek mümkündür. Öğretmenlik sona ermiş ve Mehmet Remzi Okan adada yaşayan Kıbrıs Türklerinin siyasi sorunlarına yönelik olarak bir takım çalışmaların içine girmiştir. Adadaki İngiliz idaresi tarafından öğretmen olarak adanın muhtelif yerlerinde görevlendirilen M. Remzi Okan bu halin 1905 yılından 1918 yılına kadar sürdüğünü de belirtir²². Buna göre "Halkı temsil edenler halkın istediklerini ve ihtiyaçlarını anlatacakları yerde hükümete kendi dileklerini bildiriyorlar ve böylelikle halk ile hükümetin anlaşmasına engel oluyorlardı." Bu faaliyetler önce Doğru Yol²³ gazetesinde bugünkü anlamıyla genel yayım yönetmenliği görevine getirilmesi, ardından Kıbrıs Türk toplumu için son derece önemli bir milat olan ve 10 Aralık 1918 tarihinde yüzlerce Türk katılımcıyla "...o günlerin yol durumu ve ulaşım vasıtaları ile kışın soğukunda maddi ve manevi büyük bir külfet olan"²⁴ bu toplantıya katılanlarla toplanan Meclis-i Milli'de etkin bir rol olarak ortaya çıkar. Esasında onun halkın sorunlarıyla ilgilenmesi daha köy okulunda öğrenciyken köye gelen polislerin neden köye geldiklerini araştırmasıyla başlamış, "Kıbrıs'ın zamanına göre okumuşları arasında ve uyanık birisi olan babası" vasıtasıyla sorgulamayı öğrenmiş ve kendi siyasi ve düşünsel çizgisini de daha o günlerden çizmeye başlamıştır. 8 Eylül 1919 tarihinden itibaren çıkartmaya başladığı ve başyazarı da olduğu Doğru Yol gazetesinde de yazılar yazmakta ve İngiliz idaresinin de tepkisini çekmektedir. Doğru Yol gazetesinin ulusalcı ve toplumsal sorunları irdeleyen yaklaşımı nedeniyle her an İngilizlerin gazabına uğrayabileceğini düşünen M. Remzi Okan böylece kendi gazetesini de yayım hayatına sokabilmek için çalışmalarına hız verir. Böylece Doğru Yol, Söz, Hakikat ve Birlik gazeteleri Kıbrıs Türk toplumunun gözü kulağı gazeteler olarak yayımlanmaya devam eder. 57 yaşındayken 22 Ocak 1942 tarihinde İstanbul'da hayata gözlerini yuman M. Remzi Okan böylece 24 yıl devam ettirdiği siyasi ve toplumsal mücadelesini de Cerrahpaşa Hastanesi'nde sonlandırmış olur. Bununla birlikte gazete yayım hayatına kesintilere uğrasa da 14 Ağustos 1946 tarihine kadar devam eder²⁵ ve bu tarihten sonra da Hürsöz olarak yayımlanır.

21 Söz konusu bu okul Lefkoşa'da Atatürk Meydanı'nda Saray Otel'in hemen doğu kısmında bulunan camiye bitişik olarak 150-200 öğrenciyle hizmet veren bir okuldur.

22 M. Remzi Okan'ın "Niçin gazeteci Oldum?" başlığıyla kaleme aldığı mektubundan aktaran Bedia Okan Göreli, 18 Eylül 2010, İzmir.

23 8 Eylül 1919 tarihinde çıkmaya başlayan bu gazetenin imtiyaz sahibi Ahmet Raşit, yazı işleri müdürlüğü de M. Remzi Okan tarafından üstlenilir. Haftalık olarak ve 1926 yılına kadar yayım hayatına devam eden gazete ortalama 1.000 baskı sayısı ile İpsilanti Matbaası'nda basılır.

24 Beria Remzi Özorun, "Enosis Karşısında Kıbrıs Türk'ü (1878-1914 Dönemi), *Güvenlik Kuvvetleri Dergisi*, No 19, Lefkoşa, Mart 1991, s.s.612.

25 M. Remzi Okan'ın kızlarına "Hem okuyup kendinizi yetiştirecek ve adam olacaksınız hem de her işi yapacaksınız. Sadece kendi işinizi değil, başkalarının da işini yapacaksınız." nasihatleri bu dönemde yerini bulur ve eşinin hastalığı sırasında onunla ilgilenen kızları daha sonraki süreçte Kıbrıs Türk toplumunun ilk kadın gazetecileri olarak gazeteyi bin bir sıkıntıyla da olsa çıkarmaya devam ederler. Bedia Okan Göreli ile 15 Ağustos 2010 tarihinde İzmir'de yapılan görüşme.

Burada bahsedilmesi gereken husus ise genç Türkiye Cumhuriyeti devletinde ortaya konulan harf devriminin ardından Mehmet Remzi Okan'ın gazetesine de yeni harfler bizzat Mustafa Kemal Atatürk'ün talimatıyla gönderilir. Ayrıca bu gazetelerin Kıbrıs'ta yayım hayatına devam edebilmeleri için Türkiye'den yine bizzat Atatürk tarafından görevlendirilen şahıslar vasıtasıyla maddi destek aldıkları da bilinmektedir²⁶. Söz gazetesi sahibi ve başyazarı Mehmet Remzi Okan'ın 1942 yılındaki vefatı sonrasında Kıbrıs Türk toplumunun sesini duyuracak bir yayımın olmaması üzerine Dr. Fazıl Küçük tarafından yeni bir gazete çıkarma konusunda girişimlerde bulunulur. İngiliz idaresinin özellikle 1931 Rum isyanından itibaren geçen dönemi çok ayrıntılı bir şekilde mercek altına alması sonrasında gazeteye müsaade çıkmaz. Yapılan ikinci müracaattan sonra uzun süren bir bekleyiş döneminden sonra 14 Mart 1942 tarihinde Halkın Sesi gazetesinin yayım hayatına başlamasına izin verilir. Gazetenin yayımlanmaya başlamasından sonra Kıbrıslı Türklerin bir araya gelmeleri ve Kıbrıs Türk toplumunun haklarını korumaya yönelik mücadelede yer almaları da hız kazanır²⁷.

Öte yandan Kıbrıs adasında 14 Mart 1942 tarihinden itibaren yayımlanmakta olan ve imtiyaz sahipliğini Dr. Fazıl Küçük'ün yaptığı Halkın Sesi gazetesi de yayım ilkeleri arasında belirttiği üzere Kıbrıs Türk toplumunun haklarını savunmak, toplumun dertlerini dinlemek, sömürge idaresi ve Rum isteklerine karşı koymak, anavatan Türkiye sevgisini ve ona olan bağlılığını devam ettirmek maksadıyla çalışmalarına devam eder ve özellikle 1955 sonrasında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulduğu dönemden 20 Temmuz 1974 dönemine adada olup bitenleri dünyaya yansıtmaya gayret eder. Bu dönemde Kıbrıs'ta yayımlanan Türk gazetelerinin neredeyse tamamının manşetlerinde Kıbrıs olayları yer almaktadır. Örneğin Bozkurt gazetesinde 'Leymosun'da Kanlı Çarpışmalar Oldu', 'Küçük Kaymaklı'da Gerginlik Artıyor.', 'Anavatandaki Kıbrıs Mitingleri Devam Ediyor.', 'EOKA Türklere Karşı Büyük Katliamlara Hazırlanıyor'²⁸, ayrıca Halkın Sesi gazetesinde 'Kardeşlerimiz Can ve Mal Namuslarını Korumak İçin Hicret Ediyorlar', 'Baf'ta Bir Türk Memur Dairesinde Vuruldu', 'Rumların Türklere Tecavüzleri Bütün Şiddetiyle Devam Ediyor.', 'Avukat R.Denktaş İstiklal Mücadelemizde 26 Milyonun Arkamızda Olduğunu Söyledi'²⁹ şeklinde manşetler hemen göze çarpar. Bozkurt gazetesinin 13 Temmuz 1958 tarihli manşeti ve başlığı siyah bir karartmayla çıkar. Gazetenin başlıkları ise 'EOKA Cinayetleri Devam Ediyor. Pusuya Düşürülen Otobüse

26 Bedia Okan Görelî ile 15 Ağustos 2010 tarihinde İzmir'de yapılan görüşme.

27 Dr. Fazıl Küçük, Türk toplumunun sorunlarını dile getiren, Kıbrıs Türklerini birleşmeye çağıran yazılarını yayımladığı Mehmet Remzi Okan'a ait Söz Gazetesinin 1941'de yayımını durdurması üzerine 14 Mart 1942'de Halkın Sesi'ni yayımlamaya başlar. Fazıl Küçük, *Kıbrıs Türkünün Geçirdiği Acı Günler-II*, Kıbrıs Mektubu Dergisi, Sayı 2, Mart-Nisan 2002, Ankara, s.s.5-7.

28 Bozkurt, 3 Temmuz 1958, 24 Temmuz 1958.

29 Halkın Sesi, 7 Haziran 1958, 18 Temmuz 1958, 17 Temmuz 1958.

Açılan Ateşte Beş Türk Öldürüldü.' şeklindedir³⁰. Bozkurt ayrıca özellikle Kıbrıs Türk toplumunu ilgilendiren iç siyaset konularında tarafsızlığını tamamıyla muhafaza ederek kamuoyunu büyük ölçüde ilgilendiren iç meselelerde dahi tarafsızlığını ortaya koyar ve olayların sadece haber yönünü ön plana çıkartır. Kıbrıs Türk basın tarihinde bu dönemde yer alan en ilginç gazete ise Erenköy, Selçuklu, Bozdağ, Alevkaya ve Mansura köylerini Rumlara karşı savunmakta olan Kıbrıslı Türklerin daktilo etmek suretiyle çıkardıkları ve adı geçen köylerin baş harflerinden oluşan ESBAM gazetesidir. Söz konusu bu gazete 1963 Kanklı Noel saldırıları sonrasında Erenköy bölgesini oluşturan köyleri savunmakta olan Kıbrıslı Türk öğrenciler tarafından hazırlanmış ve yayım hayatına sokulmuştur. Bütün yokluklara, çekilen sıkıntılara ve Rum ablukasına rağmen adada olup bitenleri duyurabilmek, moral ve motivasyonu güçlü tutabilmek amacıyla yayımlanan gazetede Kıbrıs olaylarının ardındaki gerçekler, uluslararası anlaşmalar, askeri bilgiler, sağlık köşesi ve şiirler yer alır. Aynı şekilde Limasol'da yayımlanan Limasol'un Sesi gazetesi de neredeyse bütün sayılarını ve hemen hemen bütün sayfalarını geçmişte Kıbrıs'ta yaşanan olaylara, özellikle 'İkinci Plevne Müdafaası' olarak belirttiği Limasol bölgesinde yaşanan çatışmalara ve hayatını kaybeden Kıbrıslı Türklere ayırır.

Kıbrıs'ta 1955-1963 döneminde yayımlanan toplam 10 Kıbrıs Türk gazetesi esasında tamamıyla Kıbrıs adasına yoğunlaştığından ada dışındaki Türklere ve onların tepkilerine yer vermemekte ve kısıtlı imkânlar nedeniyle duyarsız kalmaktadır³¹. Ada dışında yaşayan Kıbrıslı Türklerin bu konudaki tepkileri genellikle kendi görüşlerine ve çalışmalarına yer verilmemesi, kendilerinin fikirlerinin sorulmaması, İngilizce yayımlanan Halkın Sesi gazetesinin İngiltere'ye gönderilmemesi, ayrıca Intercommunal Strife adlı broşürlerden temin edememeleri, İngiltere'de Yunan ve Rum propagandasına karşı yaptıklarının duyurulmaması gibi konulardır. Bu konuda sık sık yakınarlardan birisi de Kıbrıs Türktür Cemiyeti Başkanı A. Necati Sağer'dir. Sağer bu konuyla ilgili olarak gerek Türk Cemaat Meclisi Başkanı Rauf R. Denktaş'a, gerekse KTKF Sekreteri Dr. Burhan Nalbantoğlu'na değişik dönemlerde müracaat eder. Örneğin 8 Kasım 1958 tarihinde Dr. Burhan Nalbantoğlu'na gönderilen yazıda Scarbrought'a gönderilen 25.000 broşürden Kıbrıs Türk toplumunu ilgilendiren haberlerin ayıklanarak Kıbrıs Türk gazetelerine yazıların gönderilmesinin memnuniyet verici olduğu; ancak o güne kadar yapılan hiçbir faaliyetin Türk gazetelerinde yayımlanmadığı, Londra'daki cemiyetin en son Scarborouh'ta ve Londra'daki Muhafazakâr Parti toplantısında yaklaşık 4.000 delegeye Kıbrıs'la ilgili broşürler dağıttığı belirtilir.

30 Bozkurt, 13 Temmuz 1958.

31 Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu Başkanı Rauf R. Denktaş'a Londra'dan gönderilen 31 Ekim 1958 tarihinde Cyprus is Turkish Association (Kıbrıs Türktür Cemiyeti) KBR/FDR. No.721. sayılı resmi yazı

3. Nacak Gazetesinin Yayınları

Bu dönemde Kıbrıs'ta en önemli dönüm noktası ise Nacak gazetesinin yayım hayatına başlamasıdır. Nacak gazetesinden önce Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu ve Kıbrıslı Türklerin faaliyetleri konusunda toplumu aydınlatmak ve haberdar etmek için kullanılan yol ise genellikle KTKF tarafından yayımlanan faaliyet raporları veya bilgi bültenleridir. Örneğin Nacak gazetesinin ilk sayısının çıkmasından hemen önce Nisan 1959 tarihinde yayımlanan aylık bültende Rauf R. Denктаş'ın 'Tutunmak ve Yükselmek Azmindeyiz.' başlıklı bir yazısı yer almaktadır³². Söz konusu yazıda Rauf R. Denктаş tarafından Kıbrıs Türk toplumunun iktisadi alanda da söz sahibi olabilmesi, devamlı alıcı ve tüketici olmak yerine ürettiğini satan ve üreten bir toplum haline gelebilmesi, Zürih anlaşması sonrasında kazanılan haklarla perakendecilikten öteye gidemeyen ticaret hayatının kalkınması ve Türk'ün Türk'ü koruması gerektiği belirtilir³³. İlginç bir nokta ise Kıbrıs'ta Nacak gazetesi yayım hayatına başlamadan hemen önce İngiltere'de yaşayan Kıbrıslı Türklerin de seslerini duyurabilmek amacıyla bir gazete çıkarma girişimine başlamalarıdır³⁴. 'Her Şey Vatan İçin' ifadesini kendilerine parola olarak alan gazete yetkilileri gazeteyi önce aylık, ilerleyen dönemde de haftalık olarak çıkartmayı planlamakta ve 'Türklüğe ve Kıbrıs'taki cemaatimize her sahada hizmet için' bu girişimi başlatmaktadır³⁵. Nacak gazetesinin sahibi kâğıt üzerinde Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu, imtiyaz sahibi ise Rauf R. Denктаş olarak görülmektedir;³⁶

"Türk Mukavemet Teşkilatı bir gazete çıkarmaya karar verdi. Rıza Vuruşkan gazetesinin adını eski bir Türk silahı olduğu için Nacak koydu. Aslında tırpanla nacak arasında bir süre tereddüt ettik. Dış görünüş olarak Denктаş sahibi, ben de Yazı İşleri Müdürü olarak görülecektik. Gazetenin ilk sayısını 29 Mayıs 1959 tarihinde çıkarttık..."

Görüldüğü üzere gazete esasında 1 Ağustos 1958 tarihinden itibaren Kıbrıs'ta Ali Conan kod adı ve İş Bankası Müfettişi görüntüsü altında Bayraktar olarak görev yapan Albay Ali Rıza Vuruşkan'ın komutasındaki Türk Mukavemet Teşkilatı'nın günlük hayattaki eli ayağı olacaktır. Gazete, Halkın Sesi Matbaası'nda basılır ve son sayısının yayımlandığı 22 Aralık 1963 gününe kadar haftalık olarak basılır. Gazetenin son sayısı Kıbrıs yakın tarihine Kanlı Noel olarak geçen ve Akritas Planı olarak adlandırılan bir kıyım planına göre adada yaşayan bütün Kıbrıs Türklerini ortadan kaldırarak adayı Yunan adası yapmayı planlayan bir stratejinin uygulamaya geçirilmesinden bir gün sonra böylece son bulacaktır. Gazetenin fiyatı 15 Mils olarak belirlenmiştir. Gazetenin

32 KTKF, Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu Aylık Bülteni, Nisan 1959.

33 A.g.b., Nisan 1959.

34 Türk Sesi gazetesinden A.Necati Sağer tarafından Rauf R. Denктаş'a gönderilen 1 Mayıs 1959 tarihli yazı. KTKF Arşivi.

35 A.g.y..

36 Fuat Veziroğlu ile 16 Kasım 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

ilk sayfasında Nacak ifadesinin hemen yanında 'Haftalık Siyasi Gazetedir.' ibaresi yer almakta, bunun hemen yanında gazetenin abonelik şartları, gazetenin imtiyaz sahibi ve adresi gibi bilgiler bulunmaktadır. Gazetenin sol köşesinde ise Nacak üzerine bir başak amblemi yer almaktadır. Aynı sütunun sağ köşesinde ise üzerinde 'Bayrakları bayrak yapan üstündeki kandır. Toprak eğer uğrunda ölen varsa vatandır.' yazılı bayrak, asker, meşale ve sırmadan oluşan bir amblem bulunmaktadır. Gazete ilk sayısında yayım ilkelerini 'Kıbrıs Türk köylüsünü topyekûn kalkındırma mücadelesine girişmek, Türk işçisinin haklarını savunmak, millî davamıza set çekenlere karşı durmak, millî bilinci ayakta tutmak, ada Türklerini bu bilinçaltında toplamak ve Enosis'e karşı mücadele etmek' olarak açıklar. Gazetenin asıl amacı ulusal bilinç etrafında Kıbrıslı Türklerin toplanmalarını sağlamak ve Enosis'e karşı çıkmaktır³⁷. Bu bağlamda gazete ilk sayısından son sayısına kadar Kıbrıs Rum basınıyla mücadele eder; ancak gazetenin karşı çıktığı sadece Rum basını değildir ve bunlar arasında Cumhuriyet gazetesi de bulunmaktadır. EOKA'ya karşı Kıbrıs Türklerini bilinçlendirir, sağlık, spor, kültür, coğrafya, tarih, ulusal bilinç, Türkiye ile ilişkiler, tarım, ziraat ve köylerle ilgili son derece faydalı çalışmalar yapar ve Türk toplumunu ayakta tutan dinamikler üzerinde yoğunlaşır. Gazetenin bütün bu faaliyetleri esasında özellikle 16 Ağustos 1960 tarihinde Kıbrıs Cumhuriyeti kuruluncaya kadar fiili olarak Kıbrıs Türklerine hizmet eden Federasyon'un bütün siyasi, kültürel, ekonomik faaliyetlerini yansıtmak, halkı özellikle iktisadi alanda bilinçlendirmek, kantonlara sıkışıp kalmış Türkleri ticari alanda geliştirip kalkındırmak ve ticari hayatı zenginleştirmektir. Yazarlardan da anlaşılacağı üzere gazete her ne kadar TMT'nin sosyal alandaki yayım organı olarak bilinse de Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu adına yaptığı ziraattan tarıma, hayvan yetiştiriciliğinden süt üretimine, balcılıktan balıkçılığa kadar çok farklı alanlarda yol gösterici olmaktadır. Gazete ayrıca kooperatifçiliği geliştirmek suretiyle Kıbrıs Türklerinin işbirliği içerisinde varlıklarını korumalarını da amaçlamaktadır. Bütün bu faaliyetlerin arkasında ise Federasyon vardır. Gazetenin yayım hayatına başlamasıyla beraber Cuma günleri bütün ada sathında dağıtımı da üçü çocuk toplam dört kişi tarafından yapılmaya başlanır. Gazetenin özellikle Cuma günü yayımlanmasının nedeni ise adanın dört bir köşesinden Lefkoşa'ya otobüslerle gelen Kıbrıslı Türk köylülerdir. Gazetenin dağıtımı bağlamında böyle bir kolaylığın yaşanabilmesi ve adanın her tarafına gazetenin rahatça dağıtılabilmesi için Cuma günü özellikle seçilir. Bunun dışında Lefkoşa'ya gelemeyen diğer köyler ve Kıbrıs Türkleri için de özellikle haberleşme alanında istifade edilen Lozan Otobüs Şirketi'ne ait otobüsler devreye girer. Gazetelerin otobüs şoförleri veya köylüler aracılığıyla gizlice götürülmesi de son derece tehlikeli ve riskli bir iş olarak ortaya çıkar. İngiliz idaresi yanında EOKA tarafından da özellikle köy yollarında yapılan denetleme ve kontrol gazetenin alıcılarına ulaştırılması için her zaman tehlike yaratır. Gazetelerin köylerde ilk ulaştırıldığı kimseler ise hep köy öğretmenleri olacaktır. Gazetede ayrıca Rauf

37 Nacak, 18 Mart 1960.

R. Denктаş, Fuat Veziroğlu, T. Bayraktaroğlu, Salih Çelebioğlu, H. Tacal, Orbay Mehmet Necati Taşkın, H.M. İrkad, İlter Veziroğlu, Erol N. Erduran, Orbay Deliceirmak, Cavit Ramadan, Mutallip Vudalı, M. Şükrü de yazılar yazmaktadır.

Gazete yayım hayatına başladığı 29 Mayıs 1959 tarihinden itibaren 1963 yılına kadar geçen süreçte Kıbrıs Türk toplumunu ‘Türk’ten Türk’e Kampanyası, Vatandaş Türkçe Konuş Kampanyası, Yerli Malı Kullan Kampanyası’ gibi kampanyalarla bilinçlendirmeye çalışırken, ayrıca tarımdan ziraata, sanayiden kültüre, tarihten ekonomiye kadar pek çok alanda da yetiştirmeye çalışır³⁸. Gazetenin yayım politikası ve kapanıncaya kadar devam ettirdiği siyasi çizgi böylece çok nete olarak ortaya çıkar. İlk etapta toplumun bütün katmanlarını kucaklayarak Kıbrıs Türk halkını sadece ekonomik olarak değil, siyasi ve kültürel açıdan da geliştirecek ve Rumlara bağlı kısıtlayıcı unsurları ortadan kaldıracak tedbirleri anavatan Türkiye’nin de desteğiyle bunları gerçekleştirmek söz konusudur. Gazetenin Cumhuriyet ile çatışması da bu noktada başlamaktadır. Cumhuriyet gazetesi her ne olursa olsun adada kurulan cumhuriyetin devamından yanadır ve ekonomik kalkınmanın da, kültürel ve siyasi kalkınmanın da ancak demokrasi içinde mümkün olabileceğini belirtmektedir. Bu bağlamda Cumhuriyet Taksim ve Enosis fikirlerine de sert tepki göstermektedir. Ancak Nacak gazetesine göre iki toplumu huzur ve sükuna kavuşturmak için yapılacak iş eşit haklara sahip iki ayrı toplum olarak yaşamalarını sağlamaktır. Aksi bir durum ise ‘Büyük Sahra Çölüne kar yağmasını beklemek kadar boş bir hayal olur’³⁹.

Kıbrıslı Türkleri “fert olarak değil de cemaat olarak bir vahdet yaratması için” Enosis’e karşı tek yumruk olmaya çağıran gazete, halka ayrılık ve bencillik değil, birlik ve beraberlik aşılmasını hedefler⁴⁰. Daha sonra bütün ada sathına yayılacak olan Türk’ten Türk’e Kampanyası da bu dönemde hayata geçirilir⁴¹. Genel olarak bakıldığında gazetenin politikası Kıbrıslı Türkleri ulusal bilinç etrafında derleyip toparlamak ve bu ulusal bilinç çerçevesinde Rumların, Megali İdea çerçevesinde Kıbrıs adasını Yunanistan’a ilhak amacını güden Enosis arzularına karşı koymaktır. Nacak gazetesi Kıbrıslı Türkleri uyandırmak ve millî hislerine de tercüman olmak düşüncesindedir⁴². Nacak bu durumu ayrıca

38 Rauf R. Denктаş gazetenin çıktığı ilk dönemi “Nacak gazetesinin görevi morali yüksek tutmaktı. Yani bugün (onun yerine) Volkan gazetesi var. İçimizdeki kötü niyetlileri teşhir etmek, onların kötü propagandasına gerçekleri üretmek vs. Nacak gazetesi benim adıma çıktı ama yazarları, siyaseti tamamen TMT tarafından otururlar yazarlardı ve TMT liderliği karar verirdi ‘Yarın şöyle olsun, öbür gün buna cevap verin.’ diye ama o da hep benden bilinirdi... Gazetenin fonksiyonu oydu ama reklâm günlerinde ‘Çıktı çıkacak. Her Türk evine nacak almalıdır.’ diye radyoda açıklamalar yapardı. Herkes ‘Yahu herhalde bir şeyler olacak.’ diye evine nacak almaya başladı. O da işin espi tarafı...” diyerek açıklar. KKTC’nin ilk Cumhurbaşkanı Rauf R. Denктаş ile 8 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa’da yapılan görüşme

39 Nacak, 5 Ocak 1962.

40 Nacak, 5 Haziran 1959.

41 A.g.g.

42 Nacak, 24 Temmuz 1959.

"Çarpışma günlerinde saklanacak delik arayanlar, mücadele günlerimizde ticari tetkik seyahatine çıkanlar, sıkıyönetim günlerinde, sokağa çıkma yasağı konduğu günlerde aç ve işsiz kalan halkı düşünmeyenler, Türk'ten Türk'e Kampanyası devam ederken acentelik koparmak için ecnebi memleketlere sahte şirket isimleri verenler, 1958'in mücadelesini hor görenler, Türk halkına yapılan haksızlıklara göz yumarak her şeyi toz pembe göstermek isteyenler, etraflarına topladıkları 3-5 komünist bozuntusu ile halkın midasını bulandırma yolunu seçenler, cemaat hizmetinde olanlara vicdanları sızlamadan hırsız damgası vururken mahkemelerde hırsızlıktan hüküm giyenler bütün bunları unutarak bugün dile gelmişler, bülbül gibi ötüyorlar... Çıkardıkları gazete ile tenkit ediyoruz, söz hürriyetimizi kullanıyoruz zihniyetiyle hareket ediyorlar... "sözleriyle eleştirir⁴³.

Nacak gazetesinin 31 Temmuz 1959 tarihli sayısında 'Tarımcı' imzalı ve 'Köylümüzün Kalkınması Şarttır.' başlıklı bir haber yayımlanır. Buna göre Türk köylüsünün korunması için yapılması gerekenler ilkokulların sayılarının artırılarak yeteri kadar öğretmen tahsis etmek, okulların kitap ihtiyaçlarını karşılamak, şehir hayatının imkanlarından köylülerin de istifade etmesini sağlamak, köy insanların teknik konulardaki sorunlarına yardımcı olacak birimler kurmak, köylerde birlik ve düzeni bozmaya çalışanlara karşı uyanık olmak ve bu şekilde davrananları cezalandırmak, Türk'ten Türk'e kampanyasını kötü niyetlerle kullanmaya çalışanlara karşı uyanık olmak ve çiftçi çocuklarını ziraat ve tarım konusunda yetiştirerek eğitmek başlıca görevler olarak gösterilir. Gazetenin 14 Ağustos 1959 tarihli sayısında 'Tehlike Çanları' başlıklı bir makale yayımlayan Rauf R. Denktaş ise 11 Ağustos 1959 akşamı KEM isimli yasadışı Rum örgütü adına dağıtılan Grivas imzalı bildirileri ön plana çıkarır ve 'Rum cemaatinin en önde gelenleri 'Bu beyanatlar bizi ilgilendirmez. Bunlar müfrit bir azınlığın çılgınlığıdır.' deseler bile biz bu tatlı sözlere kanmayacağız. Kıbrıs'ta tehlike çanları çalıyor. Bunun farkındayız. Bütün tutumumuz bu tehlikenin mevcudiyetini ve büyüklüğünü takdir ederek ayarlanmıştır... Maceraperestler vakarla yolunda yürüyen, sözünün eri Türk cemaatini hiçe sayan hareketlerden vazgeçsinler.' der. Cumhuriyet Bayramları da Kıbrıslı Türkler tarafından coşkuyla kutlanmaktadır. Nacak gazetesi de adada yayımlanan diğer Türk gazeteleri gibi millî günlerle ilgili olarak da bilinçlendirme gayretlerine devam etmektedir.⁴⁴ Bu arada Dr. Fazıl Küçük, Rauf R. Denktaş, Osman Örek ve Fazıl Plümer'den oluşan Kıbrıs Türk heyeti Haziran 1960 döneminde Ankara'ya giderler ve Millî Birlik Komitesi Başkanı Cemal Gürsel'le de görüşürler. Bu ziyarette Gürsel 'Davanızı sımsıkı tutmaktayım. Bundan hiçbir endişenizin olmamasını isterim. Zürih ve Londra anlaşmalarının harfiyen tatbikinde sonuna kadar ısrar edeceğiz.' açıklamasında bulunur⁴⁵.

43 Nacak, 4 Ağustos 1961.

44 Nacak, 30 Ekim 1959.

45 1960 Haziran tarihli A.2/22-12 sayılı belge. KTKF MİT Dosyası. KTMA.

Öte yandan Nacak gazetesinin 8 Temmuz 1960 tarihli sayısı neredeyse tamamıyla Kıbrıs Türk köylüsüne ayrılmıştır ve Atatürk'ün tarım, köy ve köylüyle ilgili düşüncelerine yer verilmiştir⁴⁶. Aynı dönemde EOKA lideri Grivas da 16 Ağustos 1960 tarihinde Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'ın garantörlüğünde kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı olan ancak 'Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsız bir devlet olmasını hiçbir zaman istemeyen'⁴⁷ Makarios üzerindeki baskılarını artırarak devam eder. Grivas, yıllar boyu kendisiyle suç ortaklığı yapmış olan Başpiskopos Makarios'a 'Ya şimdi veya...' diye tehditler savurarak anlaşmaları ve anayasayı hükümsüz ilân etmesini ve adada yaşayan Kıbrıslı Türkleri susturmasını ister⁴⁸.

4. Nacak Gazetesi ve Türk'ten Türk'e Kampanyası

Bu dönemde Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu'nun mercek altına aldığı ve ziyaretler gerçekleştirdiği ilk yerleşim merkezleri ise Lefkoşa-Poli yolu üzerindeki köylerdir. Akaça'da fakir öğrencilere ve fakir ailelere yapılan yardımdan sonra Gaziveren'e geçilir. Kserovunoy ve Limnidi'de de köylülerle beraber olarak onların dertlerini dinleyen Denktas ve Nalbantoğlu daha sonra tekrar Lefkoşa'ya dönerler⁴⁹. Köy ziyaretleri sonrasında Kıbrıs Türk toplumunun Türkiye ile bağlarını sağlamlaştırmak ve dünya ile irtibatı sağlamak üzere KTKF başta Yalya, Vreisa, Vitsada, Terazi, Tremetuşa, Sarama, Singrasi, Pitargu Petrofan, Pileri, Malya, Monyat, Mamunlu, Avgalida, Yukarı ve Aşağı Arodez, A.Irini, Afanya, Aytoma, Anafodia, Asproya, Klavya, Anglia olmak üzere Türklerin yaşadığı 34 köye Türkçe gazete gönderilmesine başlar. Köy muhtarları veya köylerde bulunan spor kulüplerine gönderilen bu gazeteler Lefkoşa'daki Türk spor kulüplerinden veya TMT'nin özellikle kuruluş aşamasında bulunduğu dönemde TMT mensuplarının irtibat noktası, daha sonra da ilk Bayraktar Rıza Vuruşkan'ın karargâhı olarak kullanılan Hazım Remzi Ticareteviden alınmaktadır⁵⁰. Hazım Remzi'nin dükkânıyla Nacak gazetesinin de merkezinin bulunduğu Ankara Sokak esasında TMT'nin bütün faaliyetlerinin planlandığı yerdir. Daha sonra bütün ada sathına yayılacak olan Türk'ten Türk'e Kampanyası da bu dönemde hayata geçirilir. Bu kampanyayla Kıbrıslı Türklerde ulusal bilinç uyandırılmaya, birbirleriyle olan ilişkilerinde daha duyarlı olmaya ve birbirlerine her açıdan destek olmaya yönelik gayretler ön plana çıkartılmaya çalışılır. Böylece Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu'nun Kıbrıslı Türklere ve TMT'ye destekleri de bu bağlamda başlar,⁵¹

46 Nacak, 8 Temmuz 1960.

47 Richard Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul 1997, s.191.

48 Nacak, 4 Ekim 1963.

49 Halkın Sesi, 7 Ocak 1958.

50 Halkın Sesi, 15 Ocak 1958.

51 KKTG'nin ilk Cumhurbaşkanı Rauf R. Denktas ile 8 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

"Bir kere bir yeraltı teşkilatının varlığı hissediliyordu. Türk'ten Türk'e kampanyası Volkan zamanında başladı ve sonra TMT'ye geçti ama bizim Rum'a verdiğimiz para mermi oluyor, askerî vergi alınıyor Rum'dan bilinen şekilde. Bunları yaydık ve neticesini elde ettik. Türk acentelikleri doğdu. Türk tacirler, tüccarlar meydana çıkmaya başladı küçük küçük de olsa. Bunları da tabii suiistimal edenler oldu. Bir çarşı murakabe komisyon heyeti kurduk. Başına kelli felli adamlar koyduk. Onları dinlemeyenler yahut baskı yapıyordu efendim. Adama diyoruz ki 'İşte bak burada Türk malı var. Bunu al.' Gider Rum'dan alırdı daha ucuz diye. Yakalanınca ve kendisine bir ceza verilince kıyametleri koparırdı. Neticede bir Türk çarşısının ve bir Türk ekonomisinin doğmasına sebep oldu o kampanya."

Faaliyetlerin daha somut ve olumlu yönde gelişebilmesini amaçlayan girişimler sonrasında 50 Kıbrıs Lirası mükâfatlı bir de anket yapılarak ada saathında Kıbrıslı Türkler arasındaki toplumsal dayanışmanın daha da geliştirilmesi amaçlanır. Buna göre 3 önemli konuyla ilgili sorulan 3 soruya verilecek cevaplar arasında en beğenilenler ödüle uygun görülecektir;⁵²

1. Çarşımızın büyümesi, olgunlaşması için neler lazımdır? Ne yapılmalıdır?
2. Kooperatif ithalat ve ihracat merkezleri, kooperatif bakkaliyeleri hayatı ucuzlatacak mı?
3. Cemaatimizin en erken bir zamanda yükselmesi için düşündüğünüz tedbirler nelerdir?"

Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu'nun bu faaliyetlerine en büyük destek ise Nacak gazetesinden gelir. Nacak tarafından yürütülen kampanyalardan bir tanesi de yerli malı kullanma ve ulusal ekonomiyi canlandırma girişimleriyle ilgilidir;⁵³

"Çarşımızı Boşaltmayalım.

Geçenlerde bir arkadaşım mesleğine elzem küçük bir şey arıyordu. Türk çarşısını aradı taradı bulamadı. En nihayet komşu çarşıdan getirtti. Getirtti amma fiyatı azami 125 mili aşmayan bu eşya için iki mislini ödemeye mecbur kaldı. Komşu çarşıdaki tüccar o eşyanın Türk çarşısında bulunamadığını anlamış olacak ki, geçer fiyatı istemeyi aklından bile geçirmede. Türk çarşısını genişletmek bu küçük misalden de görüldüğü ki her Türk ferdi için daha elverişli olmaya mukadderdir. Belki bugün yeni kurulan ticarî müesseselerin başlangıç masraflarını karşılamak için birkaç kuruş daha fazla ödemeye mecbur kalıyoruz; fakat ilerisi için kendi kendimize bir yatırım yapmış oluyoruz. Kısacası ileride maruz kalabileceğimiz herhangi bir iktisadî bir baskıyı önlemiş oluyoruz. Türk çarşısında bulamadığımızı komşu çarşıdan fahiş fiyatla tedarik etmek mecburiyetini şimdi verdiğimiz ehemmiyetsiz fiyat farklarıyla bertaraf etmiş oluyoruz.

52 Nacak, 18 Eylül 1959.

53 Nacak, 10 Temmuz 1959.

Komşu çarşıdaki bazı çeşitlerin biraz ehven fiyatları hiç şüphesiz celb edicidir. Fakat bunun muvakkat olduğunu gözden kaçırmamalıyız. Ticarete muhasımı iflas ettirmek maksadıyla bir müddet için daha ucuz satıp ziyana katlanmak tarih kadar eski bir taktiktir. Muhasım bir defa ortadan kalktı mı fiyatlar hemen yükselir ve alıcılar o zaman geçmişleri de ödemiş olurlar. İşte çarşı monopolü bu şekilde yine bir ellerine geçerse o sözde ucuz fiyatlar ani olarak ortadan kalkacak ve yerine keyfi ve fahiş fiyatlar hüküm sürecektir. İktisaden en büyük garantimiz çarşımızın sönmemesine dikkat etmektir. Bu adada hür bir cemaat olarak yaşamak için iktisaden mümkün merteye müstakil olmamız şarttır. İktisaden çürümüş bir varlık kölelik etmeye mahkûmdur. Bunu takdir edebilmemiz istikbale emniyetle bakmamızın en parlak delilidir.”

Buna benzer faaliyetlerin içerisine EOKA da girer ve Kıbrıslı Rumların kesinlikle İngiliz malı almamaları, Türklerle alışveriş yapmamaları konusunda Kıbrıslı Rumlar devamlı uyarılırlar. EOKA’nın bildirilerindeki tek fark ise aksi davranışlarda bulunanların tehdit edilmeleri ve söz konusu bu kişilerin zaman zaman ölümle cezalandırılmalarıdır;⁵⁴

“Kıbrıslılar,

1. Her yıl 200.000 Kıbrıs Lirasından fazla paranın İngiltere damgalı çikolata ve şekerleme için harcadığını, hâlbuki bizim ülkemizde çok daha iyilerinin üretildiğini,

2. En iyi şarapları ve içecekleri üretmemize rağmen üreticisi tarafından ihraç edilsin veya edilmesin satın alan kimsenin İngiliz idaresine şişe başına 100 Mils vergi ödediğini,

3. Her şişelenmiş likörde üreticisi tarafından ihraç edilsin veya edilmesin satın alan kimsenin İngiliz idaresine şişe başına 100 Mils vergi ödediğini,

4. Ayakkabı üreticilerimizin yurtdışından ve özellikle de İngiliz malı ayakkabıları tercih etmemiz nedeniyle işsiz olduklarını biliyor musunuz?

Mademki her Kıbrıslı yukarıdakileri biliyor, o halde bizleri esir olarak tutmaya devam eden, bizleri kullanan ve bizleri yönetenleri sarsmak, Kıbrıslı üreticilere destek olmak ve Kıbrıslı işçilere iş imkânları sağlamak amacıyla;

a) İngiltere’den şekerleme türü şeyler ithal etmemeliyiz. Eğer bunlardan herhangi birisi ithal edilirse bunları boykot etmeli ve mahalli olarak bölgemizde üretilen şekerlemeleri satın almalıyız.

b) İngiltere’den alkollü içki ithal etmemeliyiz. Kıbrıs şarap üreticilerini desteklemek amacıyla burada yapılanları içmeliyiz.

c) Mühürlenmiş şişelerde satılan her içekten Kıbrıs’taki tiran rejimini desteklemek amacıyla İngilizlere vergi verildiğinden mühürlenmiş şişelerde satılmayan mahalli içecekleri içmeliyiz.

54 EOKA’nın 6 Mart 1958 tarihinde Lefkoşa’da dağıttığı Yunanca bildiri. KTMA, EOKA Bildirileri Dosyası No. 1318 ve 1319.

d) Kıbrıs'ta yapılan ayakkabıları giymeliyiz. Bir atasözü "Böyle bir ayakkabının yamalı olup olmadığını göz önüne almadan kendi ülkende yapılan ayakkabıyı giy." der.

Haydi Kıbrıslılar! Bütün Kıbrıslı vatanseverler zorba yönetimi sarsın. Bu şekilde bütün Kıbrıslı Rumlar mücadele eden oğullarıyla beraber mücadelede yer alacaklardır. İyi bir başlangıç olarak silahlı mücadeleyi kazandığımız gibi pasif mukavemet mücadelesini de kazanacağız ve zaferle taçlanmış bir sona erişeceğiz. Yalnızca yukarıdaki emirlere uymak değil ayrıca diğerlerine tavsiyelerde bulunmak ve onların da uymalarını sağlamak her Kıbrıslı Rum'un görevidir. Diğer emirler de yakında gelecektir."

Aynı dönem içerisinde toplumlararası çatışmaların giderek artması ve bunun sonucu olarak ekonomik hayatın da durma noktasına gelmesi sonucu devreye yine Evkaf dairesi ve Federasyon girerek sıkıntıları gidermeye çalışır;⁵⁵

"Son Fevkalade Ahval dolayısıyla ekonomik bünyemizde sıhhi bir muvazene temini yolundaki sair teşebbüslere ilaveten hükümetin cemaatimizi mahrum bıraktığı iş bulma ve işsizlere yardım gibi hizmetlerin imkanlarımız dahilinde görülmesi için Lefkoşa'da hususi müşterek bir teşkilat kurduğumuzu sayın halkımıza duyururuz. Bu teşebbüsümüzde muvaffak olmak için halkımızın maddi ve manevi yardımına ve işverenlerle işçilerimizin sıkı işbirliğine ihtiyaç olduğunu bilhassa belirtmek istiyoruz. İş bulma ve işsizlere yardım hizmetlerinin görülmesi için Lefkoşa'daki Evkaf Dairesi'nin yanında Londra Sokağı No.16'da hususi bir büro açmış bulunuyoruz. Herhangi bir sahada işçi isteyenlerin bunları doğrudan kendilerinin temin etmeyip bu büroya müracaat etmelerini bilhassa rica ederiz. Hangi iş için nasıl bir işçi istediklerini bu büroya bildirmeleri üzerine kendilerine istedikleri işçiler temin edilecektir. İşsizler de bu büroya müracaat edip istenilen tafsilatı hususi formalara kaydettirmelidirler. Sosyal sigorta kartlarını da beraber götürebilmelidirler. Sosyal sigorta kartı olmayanların ilgili hükümet makamlarından böyle bir kart temin etmeleri elzemdir. Halkımızdan bu maksat için maddi yardımda bulunmak isteyenlerin bu yardımlarını ya Evkaf Dairesi'ne veya Federasyon'a yapmalarını rica ederiz."

Buarada Nacak gazetesinin devamlı olarak takip ettiği kampanyalarından birisi olan ve başkanlığını Rauf R. Denктаş'ın yaptığı KTKF da Türk'ten Türk'e seferberlikleriyle Kıbrıslı Türkler arasında ulusal dayanışmayı gerçekleştirme gayreti içerisinde;⁵⁶

"Türk'ten Türk'e Kampanyası ve Türk Çiftçisi,

Kıbrıs davası, liderlerimizin ve Türkiye'mizin azimli çalışmaları sayesinde çok şükür lehimize halledildi. Dava kazanıldı, haklarımız teslim edildi. Halen cemaat olarak bir kalkınma davamız var. Bu güzel adada şerefli bir Türk varlığı halinde gelişmek kararındayız. Bunun için en kısa zamanda kalkınmak lâzım. Kalkınma paraya dayanır. Paranızı elden kaçırmamak, yabancıya vermemek lazımdır. Türk'ten Türk'e kampanyamızı bir niyetle başlattık ve yürütüyoruz. Cemaat olarak kalkınabilmemiz için Türk'ten Türk'e kampanyamızın yüzde yüz muvaffak olması lâzım.

55 Halkın Sesi, 10 Temmuz 1959.

56 Nacak, 10 Temmuz 1959.

Türk'ten Türk'e açık bir paroladır. Her Türk, bütün ihtiyacını Türk'ten temin edecek, yabancıya para vermeyecek. Parasız kalkınma ve gelişme olamayacağına göre bu çok yerinde. İhtiyacımızı Türk'ten alacağız dedik. Ya Türk'te olmazsa, bulunmazsa? O zaman ister istemez paramız yabancıya gidecek. Bu bizim cemaat olarak yapmak istediklerimizle taban tabana zıt. Bütün ihtiyacımız cevap verecek bir Türk çarşısı ve pazarı yaratmak mecburiyetindeyiz. Bu alanda epey ilerleme kaydetmiş bulunuyoruz; ancak bütün ihtiyaçlarımızı kendimizin karşılayamadığı da meydanda.

Yiyecek davamızı ele alalım. Bu çok önemli ve acele halledilmesi gereken bir davadır. Çünkü yemeden yaşanmaz. Biz, yakın zamanlara kadar yiyeceklerimizin çoğunu Rum müstahsilden temin ediyorduk. Bu hal Türk sebzeciliğini âdetâ sömürmüş, durdurmuştu. Türk çiftçisi çarşıya sebze yetiştirmeyi ihmal etmiş, yalnız buğday, arpa ve patates, fasulye gibi sebze yetiştiriyordu. Sıkışık günlerde bunun cezasını hepimiz bol bol çektik. Yiyecek sıkıntısı, sebze eksikliği hepimizi kırdı geçirdi. Bu hal karşısında birçok çiftçimiz harekete geçerek yiyecek yetiştirmeye başladı. Halen pazara Türk sebzeleri gelmekte fakat ihtiyacımıza yetmiyor. Köylümüzün sebzeciliğe daha fazla önem vermesini bekliyoruz. Sebzecilik kolay bir iş değil. Bol emek ister, bol su ister, bol para ister. Her şeyden mühim olarak ustalık ister. Bundan başka, sebze yetiştiren Türk çiftçisinin göz önünde bulunduracağı bazı esaslar da var. Sebze her mevsimde devamlı ve çeşitli olarak, bol bol tüketilmek ister. Bizde turfandacılık yani ilk ve son turfanda sebze yetiştirmek tekniği eksiktir.

İlk olarak yumuşak deniz sahillerindeki köylerimizin bu konuyu titizlikle halletmeleri gerekir... Çiftçi ve bahçıvanlarımızın bir başka noktayı hesaba katmaları lâzım. O da Rum sebzecilerinin rekabeti. Artık Rum sebzezi "Malımı Türk'e satmam." demiyor. Hatta Türk sebzecileri batırmak için daha ucuza dahi satıyor. Halka Türk karpuzu veya sebzesidir diye de geçer fiyattan fazlasına satılamaz. Bütün bunları köylümüzün göz önünde bulundurarak işlerini ona göre ayarlaması icap eder. Türk'ten Türk'e kampanyasına uyarak çarşıya bol ve ucuz yiyecek yetiştirmek vazifesi köylünüdür, bahçecinindir. Parolamız devamlı bol ve ucuz yiyecek yetiştirmek olmalı."

Böylece Türk'ten Türk'e Kampanyası çerçevesinde adada yaşayan yediden yetmiş yediye bütün Kıbrıslı Türkler Türk malı kullanmaya davet edilirler;⁵⁷

"Muhterem aile reisleri, ev hanımları, genç kızlar;

Elinize sepetinizi aldınız, çarşıya çıktınız. Eğer bu adada Türk toplumu olarak insan gibi yaşamamızı istiyorsanız gelişigüzel alışveriş yapmayın. Cebinizdeki sigara, ayağınızdaki ayakkabı, bakkalınızdan aldığınız peynir, evinizdeki ayakkabı boyası, buzdolabınızdaki ağır ve hafif içkiler Türk malı mıdır? Türkiye'den getirilen konserveleleri tercih ediyor musunuz? Ve.. ve bilhassa satın aldığımız ithal mallarının yüzde yüz Türk acenteleri tarafından ithal edildiklerine dikkat ediyor musunuz? Şimdiye kadar etmemişseniz bugünden itibaren olsun dikkat ediniz. Yukarıdakileri göz önünde tutmak

57 Nacak, 17 Temmuz 1959.

senin de menfaatin icabıdır. Türk kardeşlerimiz ellerinizi vicdanlarınıza koyunuz. Var olmanız için bu küçük kuralları tatbik ediniz;

Türk gençleri,

Bu hafta bankanıza ne kadar para yatırdınız? Kooperatiflerinize ne kadar para teslim ettiniz? İstikbalin neler getireceği meçhuldür. Paranızı biriktirmezseniz bir gün pişman olacaksınız. Bankanızda daima bir miktar para bulundurunuz. Hem kendi kendinizi, hem cemaatinizi iktisaden kalkındırmış olursunuz. Birer birer kalkınırsak cemaatçe kalkınmış oluruz. Gençlerin parası cemaatin parası demektir. Gençlerin parası varsa cemaatin parası var demektir."

Gerek Nacak gazetesinin bu konudaki aktif rolü, gerekse Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu'nun girişimleri ve gerekse TMT'nin kontrol ve gözetiminde yapılan faaliyetler yavaş yavaş semeresini vermeye başlar. Kıbrıslı Türkler arasındaki dayanışma ve birlik ruhu gözle görülür bir ölçüde artış gösterir ve yediden yetmişe herkes elinden hangi iş gelirse onu yapabilmek için seferber olur. Bu bağlamda Türklerin yaşadıkları bölgelerde iyileştirme, kalkındırma, restorasyon ve tamir çalışmaları da kendisini gösterir. Nacak tarafından Kıbrıslı Türkleri eğitime ve ulusal bilinç kazandırma yönündeki gayretler bunlarla da sınırlı kalmayacaktır. Tarımla uğraşan çiftçilere her konuda destek olmak, onların tarımsal faaliyetlerden azamî verim sağlamalarını temin etmek üzere de girişimler yapılmaktadır;⁵⁸

"Kıbrıs Türk Çiftçiler Birliği'nden,

Tohumluk buğday ve arpa temini hususunda bildiri; Birçok köylerimizde çiftçilerimizin gelecek ekim mevsimi için ellerinde tohumluk buğday ve arpa bulunmadığı anlaşıyor. Şirketlerin ayrılacağı haberi karşısında çiftçilerimiz tereddüt içinde bulunuyor, ne yapacağız diye bize soruyorlar. Tutulacak yol şu: Geçmiş yıllarda olduğu gibi bu yıl da hükümet sertifikalı tohumluk buğday ve arpayı köy şirketleri vasıtasıyla çiftçiye temin ve tevzi edecektir. Köy şirket kâtipleri şimdiki halde çiftçinin tohum ihtiyacı için listeler hazırlamaktadırlar. Çiftçilerimizin vakit kaybetmeden bulundukları köyün Türk veya Rum şirketine tohum ihtiyaçlarını kaydettirmeleri, yani yazılmaları lüzumu bildirilir."

"Sebze Yetiştiricileri Toplantısı

Çarşı için bütün sebze yetiştiricileri 17 Temmuz 1959 Cuma günü öğleden evvel saat 10.'da Çetinkaya (Lefkoşa)'daki toplantıya davet olunurlar. Köylü olsun, kasabalı olsun her bahçecimizin bu toplantıda bulunması özenir. Bütün bahçecilerin gelme imkânı bulunmayan yerlerden bir veya birkaç mümessil gönderilebilir. İştirak edecek mümessillerin köylerindeki veya temsil ettikleri bahçecilerin isimlerini çarşıya kaç çeşit ve dönüm sebze yetiştireceklerini gösteren bir liste ile gelmeleri rica olunur. Bahçelerimizin çeşitli ve önemli meselelerinin görüşüleceği bu toplantıya katılmaları lüzumunu bilhassa belirtmek isteriz. Bahçeciler bu toplantıyı kaçırmayınız, mutlaka

58 Nacak, 10 Temmuz 1959.

hazır bulunmaya çalışınız.

KTÇB Başkanı H. M. Gültekin''

Bütün bu uyarılara rağmen yine de işlerin hiç de istendiği gibi gitmediği anlar da olmaktadır;⁵⁹

“Lefkoşa’nın Girne Kapısı’ndaki bir kahvedeyim. Karşımda bir sigara satıcısı var. Boyuna satıyor, iyi iş yapıyor. Bir dikkat edeyim dedim, meğer ne göreyim. Hep yabancı sigaralarından satmıyor mu? Çok değil, yalnız yarım saat dikkatle takip ettim. Neticeyi size de bildireyim. Yarım saatin içinde 10 tane yabancı sigara, 2 tane de Türk sigarası satıldı. Ne acı bir gerçek değil mi? Kendi kendime bu daha, kaç zaman devam edecek? Bu acı duruma, bu derin derde ne zaman çare bulunacak diye düşündüm, üzülüm, üzülüm. Ah dedim ah. Bu Türk’ten Türk’e kampanyamızı ne zaman temiz kalple benimseyeceğiz? Ne zaman doğru yolu seçeceğiz? Yoksa ille ensemize sopa vurulsun mu istiyoruz. Akıllarımız, vicdanlarımız bizi neden doğru yola sevk etmesin? Yazık!”

Aynı şekilde sosyal hayatın düzenlenmesi bağlamında yapılan çalışmalardan birisi de Sıhhiye Komisyonu kurulmasıdır. Adanın pek çok yerinde oluşturulan bu komisyonlarla sağlık problemlerine yönelik tedbirler alınmaya çalışılırken Kıbrıslı Türklerin hemen tamamı diğer faaliyetlerde de olduğu üzere yardım ve destek konusunda gönüllü olurlar. Ancak tek tük de olsa bu faaliyetlere katılmayanlar ve engel olmak isteyenler de çıkmaktadır.⁶⁰ Kıbrıslı Türkler arasında sıkıntıların giderilmesi yönündeki faaliyetler sosyal hayatın her alanında artarak devam etmektedir.⁶¹ Ancak 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla beraber Türk’ten Türk’e kampanyası da yavaş yavaş etkisini kaybetmeye başlar ve kendiliğinden ortadan kalkar⁶².

5. Vatandaş Türkçe Konuş Kampanyası

Federasyonun hayata geçirdiği kampanyalardan birisi de Vatandaş Türkçe Konuş kampanyasıdır. Bu kampanyayla hedeflenen ise özellikle karma köylerde veya Kıbrıslı Türklerin azınlıkta kaldıkları bölgelerde Türkçenin ve Türk kültürünün tekrar ayağa kaldırılmasıdır⁶³. Değişik sebeplere bağlı olarak zaman içerisinde bazı Türk köylerinde Rumcanın hâkim olması ve Türk köylülerin Türkçeyi bilmemeleri üzerine başlatılan bu kampanya daha sonra bütün adayı kapsayacak şekilde devam eder⁶⁴. Ancak durum görüldüğünden

59 Nacak, 10 Temmuz 1959.

60 KTMA, TMT Arşivi. Dosya No. 1188/37 ve 298/007.

61 A.g.a., Dosya No. 1188/37 ve 298/007.

62 KKTC’nin ilk Cumhurbaşkanı Rauf R. Denktaş ile 13 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa’da yapılan görüşme

63 Rauf R. Denktaş, *a.g.e.*, s.s.128-130.

64 TMT Limasol Sancağı mensubu merhum Aydın Aygün ile 20 Ağustos 2004 tarihinde Girne’de yapılan görüşme.

çok daha ciddidir⁶⁵. Aynı şekilde Nihat Erim de Kıbrıs'ta bulunduğu dönem içerisinde Rum ismiyle çağrılan Türklerle karşılaşınca şaşırır ancak durum daha sonra anlaşılacaktır;⁶⁶

"...Köyleri gezerken bir köyde örneğin birisini tanıştırtıyorlar. Adamın adı Hristo Mehmet. Nasıl oluyor bu hem Hristo, hem Mehmet? Dediler ki "Bu Türk, Müslüman doğmuştur. Sonra Hristiyan olmuştur. Onun için Hristo Mehmet oluyor." Niçin böyle oluyor? Bilhassa karışık köylerde, Türk nüfusunun az olduğu köylerde, cami ve imam da yoksa oradaki Türklerin dinle ilişkileri gittikçe azalıyor ve köyün büyük çoğunluğu Ortodoks Rum olduğu, kiliseleri de olduğu için onun manevi baskısı altında yavaş yavaş kendilerini o tarafa doğru çekilmiş görenler oluyor..."

Bütün bu gerçeklerin ışığı altında gerek Nacak gazetesi aracılığıyla, gerekse daha sonra başlatılan Türk'ten Türk'e ve Vatandaş Türkçe Konuş faaliyetleri toplumdaki birlik ve kaynaşma duygusunu iyice pekiştirir⁶⁷. İnsanların kaynaşması, imece usulüyle birbirlerine destek olmaları, birbirlerinin dertlerine çare olmaya çalışmaları bu dönemde en üst seviyededir ancak daha alınacak çok yol vardır⁶⁸. Bu arada Kıbrıs Türk Gençlik Teşkilatı⁶⁹ da faaliyetleriyle ve dağıttığı bildirilerle bu kaynaşmayı ayakta tutmaya çalışır⁷⁰.

Kıbrıs Türk Gençlik Teşkilatı'nın süratle ada sathında teşkilatlanması ve dertlere derman olmaya başlamasıyla Kıbrıslı Türklerin moralleri yükselir ve herkes elinden geldiğince bu faaliyetlere destek olmaya çalışır;⁷¹

"Yatağından taşan bir sel nasıl her türlü zaman ve mekân ölçüsünün dışında bir enerji ile dolu olursa Kıbrıs Türk Gençlik Teşkilatı da bu dinamik hava içinde bir çığ gibi büyümektedir. Bu, normalin üstünde öyle bir şahlanıştır ki bunu benzeri olaylarla bile mukayese etmek mümkün değildir. Celal Hordan'ı en az Kıbrıslı genç kardeşlerimiz kadar içten gelen bir takdir ve muhabbetle tebrik etmeyi vazife addediyoruz. Kısa zamanda 323 köyü adım adım, karış karış dolaşarak 53.000 üye kaydetmek ve 25.000 lira teberru temin etmek şüphesiz ki kıymetli liderlerin ilgisiyle beraber Celal Hordan'ın gayret ve organize gücünün eseridir..."

65 Murad Hüsnü Özad, *Baf ve Mücadele Yılları*, Akdeniz Haber Ajansı yay., İstanbul, Temmuz 2002, s.19.

66 Nihat Erim, *a.g.e.*, s.68.

67 *Adı geçen görüşme.*

68 Murad Hüsnü Özad, *a.g.e.*, s.24.

69 Hiçbir siyasi yönü olmayan bu teşkilatın gayesi 12-35 yaşları arasındaki Kıbrıslı Türk gençlerini tek çatı altında toplamak suretiyle dinamik bir güç oluşturmaya ve yapılacak değişik etkinliklerle eldeki bu potansiyel gücü değerlendirmektir. 24 Temmuz 1959 günü ilk kongresini gerçekleştiren Gençlik Teşkilatı bu tarihten itibaren 27.000'i bayanlar olmak üzere toplam 53.000 üyeden oluşmaktadır. Gençlik Teşkilatı'nın oluşturulduğu ilk gün Kaleburnu köyü ziyaret edilerek köyün ihtiyaçları tespit edilmiş ve 17 Temmuz 1959 tarihine kadar geçen 41 gün içerisinde Gençlik Teşkilatı'na bağlı "Yıldırım" ekipleri tarafından toplam 323 köyde planlanan faaliyetlere başlanmıştır. *Nacak*, 24 Temmuz 1959.

70 *KTMA, TMT Bildirileri*

71 *Nacak*, 24 Temmuz 1959.

Celal Hordan'ın adaya gelmesiyle beraber ada sathında yeni bir heyecan dalgasıyla beraber 'Ya Taksim Ya Ölüm' sloganlarının atıldığı gösteriler de hız kazanır;⁷²

"...Bu dönemde, 57-58 dönemlerinde Celal Hordan diye bir genç üniversiteli geliyor Türkiye'den ve buradaki gençliği galeyana getiriyor bu Rumlara karşı. İşte o zamanlar başladı bu 'Ya Taksim Ya Ölüm.' Falan parolalarıyla bu nümayişler ve bütün ada geziliyor ve Türklerin uyanması sağlanıyor. Şimdi Federasyon diye bir kuruluş vardı bizde. Faiz Kaymak başkanıydı. Pasif kaldı diye 1957 Kasım'ında genel kurulda onun yerine Rauf Denктаş getiriliyor genel başkan olarak..."

Hemen arkasından hemen bütün Türk köyleri dolaşılacak suretiyle Kıbrıslı Türklere arasındaki coşku ve ulusal bilinç canlandırılmaya çalışılır ve bunda da çok büyük adımlar atılır. Ancak bu büyük coşku ve Federasyonun Kıbrıs Türk toplumu için yaptığı faydalı çalışmalara rağmen Kıbrıs Türk Gençlik Teşkilatı adına Celal Hordan'ın halkta yarattığı hoşnutsuzluk dayanılmaz noktalara gelir;⁷³

"...Kampanya esnasında ilginç olaylarla karşılaştık. Gençlik Teşkilatı, Rumca konuşana bir de ceza getirdi. Bir gün Yeşilirmak'taydım. Kahvede konuşurken sessiz duran, sorularıma cevap vermeyen bir ihtiyar dikkatimi çekti. 'Sağır mı?' diye sordum. Türkçe bilmediği için birkaç kez ceza yemiş, şimdi yabancı gelince susup oturuyor, konuşmuyormuş. Tabiatıyla, Rumca konuşarak kendisine korkmamasını söyledim. Gençlik Teşkilatı'na da 'Para cezası koyamazsınız. Görevimiz telkindir.' şeklinde bir tamim gönderdim. Bu yöredeki okullara önem verildi. Gönüllü öğretmenler tatil günlerini bu köylerde geçirdi. Bu köyler daha sık ziyaret edildi. Neticede yeni nesil kendi dilinde yetişti. Maksat hasıl oldu... Bir çok köyün isimleri de zaman içinde ya yozlaştırılmış, ya da büsbütün değiştirilmişti.

1958'de köylerimizin Türkçe isimlerini içeren bir harita yayımladık. Bazı köylere de bir heyet, yeni isimler önermişti. Kabul edenler de oldu, etmeyenler de. Neticede Kıbrıs'ta tarihten gelen bir halk olduğumuzu, Rumların iddia ettikleri gibi Kıbrıs'ın bir Yunan adası olmadığını kanıtlamaya çalışıyorduk. Şimdiki İnönü köyünün o günlerdeki adı Sinde idi. Biz buna Sındırgı adını vermiştik. Katiyen kabul etmediler. Kendileri İnönü adını tercih ettiler ve bize bunu kabul ettirdiler... Bunlar önemli şeyler miydi? Tarihin akışı içinde millî değerlerin erozyona tabi tutulduğunu ve bu değerlerin yok edilmesi için Rum Ortodoks kilisesinin durmak bilmeyen girişimlerini bilenler için bunlar çok önemliydi..."

Türkçe konuşmayanlara para cezası verilmesi ve sonrasında makbuzsuz para topladığı iddialarının Kıbrıs Türk Toplumu'na faydadan çok zarar

72 TMT Limasol Sancağı mensubu merhum Mehmet Y. Manavoğlu ile 25 Ağustos 2004 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.

73 Rauf R. Denктаş, a.g.e., s.s.128-130.

vermeye başladığı dönemde Celal Hordan, Kıbrıs'tan uzaklaştırılır. İkinci büyük kongresini 17 Temmuz 1960 tarihinde gerçekleştiren Kıbrıs Türk Gençlik Teşkilatı ada sathında yürütülecek faaliyetlerle ilgili olarak yeni kararlar alır;⁷⁴

“Kıbrıs Türk Gençlik Teşkilatı dün Lefkoşa’da ikinci büyük kongresini yapmıştır. Toplantıyı Gençlik Teşkilatı genel merkezi adına Dr. Burhan Nalbantoğlu açmış ve teşkilatın eski başkanı Celal Hordan’ın Türkiye’de verdiği çeşitli demeçlerle ilgili olarak bu toplantıyı yapmak ihtiyacı hasıl olduğunu söylemiştir. Nalbantoğlu’nun konuşmasından sonra söz alan Dr. Hıfzı Özkan, teşkilatın çalışmaları üzerinde bilgi vermiş ve birlik ve beraberliğin önemini belirtmiştir. Bundan sonra, teşkilatın geçen yılki faaliyet raporu Dr. Şemsi Kazım tarafından okunmuştur. Rapor yer yer tenkit edilmiş ve neticede tasvip edilmiştir. Gençlik Teşkilatı’nın toplantısında Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu Başkanı Rauf Denктаş da konuşmuş ve teşkilatın Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu’nun yardımcı bir kolu olarak kurulduğunu, sosyal, kültürel ve iktisadi alanda Türk toplumunun yükselmesi için gençliğin daima uyanık olması gerektiğini söylemiştir. Kongrede Kıbrıs Türk Gençlik Teşkilatı’nın yakında Acra’da yapılacak Dünya Gençlik Teşkilatları genel toplantısına katılması için yapılan daveti kabul ettiği ve toplantıya temsilciler göndereceği açıklanmıştır. Yapılan İdare Heyeti seçiminde Dr. Hasan Adnan Güvener genel başkanlığa, Dr. Şemsi Kazım ile Dr. Özkan Hıfzı yardımcılıklarına, İsmail Sadıkoğlu genel sekreterliğe, Erdoğan Hasan muhasipliğe, Ayer Kaşif ile Necdet Nereli faal üyeliklere getirilmişlerdir. Dr. Burhan Nalbantoğlu genel müfettişliğe getirilmiş olup haysiyet divanına da Fazıl Küçük, Rauf Denктаş ve Dr. Orhan Müderrisoğlu seçilmişlerdir...”

Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu’nun düzenlediği bu faaliyetlerin bazı kimselerce yanlış anlaşılması ve halka da yanlış aktarılması üzerine bu konuya da açıklık getirme zarureti doğar ve bu görevi bizzat Rauf R. Denктаş’ın kendisi yapar ve gazetelerde yayımlanan ‘Federasyon Yararına Büyük Konser’ başlıklı köşe yazısıyla Kıbrıs Türk toplumunun kafasında oluşabilecek sorulara da cevap verir;⁷⁵

“Federasyonumuzun yardımına koşanlar arasında Ankara Radyosu’nun tanınmış ses sanatkârlarından Nusret Ersöz de var. Nusret Ersöz’ü müteaddit defalar dinlemek fırsatını bulduk. Türkiye’nin tatlı havasını ahenkli sesinde yaratan ve yaşatan mütevazı sanatkâr federasyon yararına bir konser vermek için sabırsızlanıyor. ‘Bu memleket davasında benim de küçük bir payım olsun.’ diyor. Bizce Mağusa, Galatya, Leymosun, Evdim, Baf, Poli, Lefke, Sinde, Konedra, Larnaka, Lefkoşa ve civarı halkına birer konser vermek mümkündür ve rağbet görecektir. Şunu da peşinen ilave edelim ki bu konserlerde Federasyon menfaatine teberru toplanmayacaktır. Gayemiz halkımıza güzel bir akşam yaşatmak ve giriş bedelinden istifade etmektir. Bize cömertçe teberruda bulunmuş olan halkımızdan ayrıca teberru toplanması kararında samimiyiz. Alakadarların bu hususa dikkat etmelerini rica ederiz. Giriş bedeli sandalye mekiine 3, 4, 5 şilin olacaktır. Yukarıda bahsi geçen kasaba ve köylerdeki alakadarların bir an evvel

74 BA.030.01.41.246.3.

75 Halkın Sesi, 22 Şubat 1958.

Federasyon Sekreterliği'ne müracaat edip konserlerin tarihi, nerede verileceği hakkında malumat vermelerini rica ederiz. Kasaba ve köyler salon ve mikrofon teşkilatını tedarik edeceklerdir. Kati bir gün edilmeden önce sekreterliğimize müracaat olunmasını rica ederiz. Konserin bilet ve afişleri Lefkoşa'da temin edilecek ve alakalı köy ve kasabalara verilecektir. Mart ayında başlayıp bitecek olan bu eşsiz konserde zamanımızın en çok beğenilen şarkılarını zeokle dinlemeye hazırlanınız. 25 eseri müteceviz bu programda ' Her yer karanlık, Neyleyim, neyleyim ben bu yari, Geceler, Ninno, gazeller ve türküler' de mevcuttur. Eğlence içinde kendi kendimize yardım fırsatını bulacaksınız."

Bu arada Federasyonu ve Kıbrıs Türk'tür Partisi adını kullanarak bir takım insanların olumsuz davranışlar içerisine girmesi üzerine konuyla ilgili olarak Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu'nun gazetelere gönderdiği ilk duyuru 20 Haziran 1958 tarihlidir;⁷⁶

"Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu ve Kıbrıs Türk'tür partisi Başkanlığından

Son birkaç gün zarfında Lefkoşa'nın Türk kesiminde kalmış olan bazı ecnebilere imzasız mektuplar gönderilmekte veya kim olduğu belirsiz şahıslar gidip evlerini boşaltmalarını ihbar etmektedir. Bir kere daha bu gibi hareketlerin Türk şerefi ile mütenasip olmadığını ve Türklüğü ile övünen hiçbir kimsenin bu gibi hareketlerde bulunmayacağını ve bulunmaması lazım geldiğini hatırlatırız. Türk muhitinde bulunan ve Türk misafirperverliğine, Türk büyüklüğüne, Türk adaletine sığınan herkes rencide edilmemeli ve bu ecnebilere baskı yapanlar her Türk tarafından takbih edilmelidir. Bilmeliyiz ki bugünler bizim için en büyük bir imtihan günleridir. Şümulsüz, ferdi ve şahsi menfaat için yapılan hareketler millî davamızı baltalamaktan ileriye gidemez. İçimizdeki ferdi ve menfaatperest kimselere dikkat edelim, onları doğru yola sevk edelim. Millî davamız bunu icap ettirir."

Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu'nun kurulması sonrasında, iyice artan bu tip münferit ancak Kıbrıs Türk toplumu için zararlı faaliyetler üzerine Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu da bir açıklama yaparak Federasyonun isminin bazı kimseler tarafından kişisel çıkarlar için kullanıldığını duyurur;⁷⁷

"Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu'ndan

Halkımızın Dikkat Nazarına;

1- İmzasız gönderilen mektuplarla müracaatların nazarı itibara alınmayacağı.

2- "Alparslan" rumuzu altında sağa sola "Federasyon namına" gönderilen mektuplarla Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonunun hiçbir alakası olmadığı görülen lüzum üzerine açıklanır."

Nacak gazetesinin 31 Temmuz 1959 tarihli sayısında ise 'Tarımcı' imzalı ve 'Köylümüzün Kalkınması Şarttır.' başlıklı bir haber yayımlanır. Buna göre Türk köylüsünün korunması için yapılması gerekenler, ilkokulların

⁷⁶ Halkın Sesi, 20 Haziran 1958.

⁷⁷ Halkın Sesi, 15 Şubat 1958.

sayılarının artırılarak yeteri kadar öğretmen tahsis etmek, okulların kitap ihtiyaçlarını karşılamak, şehir hayatının imkanlarından köylülerin de istifade etmesini sağlamak, köy insanların teknik konulardaki sorunlarına yardımcı olacak birimler kurmak, köylerde birlik ve düzeni bozmaya çalışanlara karşı uyanık olmak ve bu şekilde davrananları cezalandırmak, Türk'ten Türk'e kampanyasını kötü niyetlerle kullanmaya çalışanlara karşı uyanık olmak ve çiftçi çocuklarını ziraat ve tarım konusunda yetiştirerek eğitmek başlıca görevler olarak gösterilir. Gazetenin aynı tarihli sayısında verilen bir başka haber ise işsizliğe çare bulunmasını isteyen Türk işsizler tarafından Lefkoşa'da yapılan yürüyüş olur. Nacak gazetesinin 7 Ağustos 1959 tarihli sayısında ise manşette 'Gençlik Teşkilatı Merkez Binasının İnşasına Çarşamba Günü Başlanıyor.' haberi yer almaktadır. Buna göre Gençlik Teşkilatı inşaatında ücret almadan tamamen gönüllü olarak çalışmak isteyen birçok kurum ve kulüp temsilcisi ile köylüler, memurlar ve serbest meslek sahipleri müracaata başlamışlardır. Aynı sayıda Fuat Veziroğlu imzasıyla yayımlanan ve 'Fakin' başlığını taşıyan makalede ise İngiliz askerlerinin adada yaşayan Kıbrıslı Türklere karşı davranışlarındaki kabalık ve 'nahos kelimelerle dolu' konuşmaları ele alınır ve sabahdan akşama kadar kaba bir dille konuşan bu İngiliz askerleri tenkit edilir. Bu sayıda ayrıca 'Türk Köylüsü ve Ziraat Dairesi' başlıklı bir yazı ile Erol N. Erduran imzalı 'Çıkanlar ve Girenler' başlıklı bir makale yer almaktadır. Erduran bu makalesinde EOKA tedhişiyle başlayan ve 'bomba, kurşun, ateş, pusu, katliam, vahşet' olarak nitelendirdiği dönemin ardından 31 Temmuz 1959 gecesi resmî bir sözcü tarafından yapılan 'Geçen hafta zarfında Kıbrıs polis kuvvetine kaydolunmak üzere 800'e yakın Kıbrıslı Rum'dan istida gelmiştir.' duyurusundan hareketle Londra Anlaşması'na göre 800 Türk ve 1.200 Rum'dan oluşacak olan polis gücüne alınacak olanlar konusunda bu aceleciliğin sebebini sorar ve işten çıkarılanların Türkler, işe alınacak olanların da Rumlar olduğunu belirtir. Dr. Fazıl Küçük de yaptığı bir açıklamada 'Toplumu parçalamak isteyen kimi kişilerin planlarının eline geçtiğinden' bahseder ve halkı bu gibi kişilere karşı uyanık olmaya çağırır⁷⁸.

12 Ağustos 1960 tarihli gazetenin birinci sayfadan verdiği bir başka haber ise 'Dikkatli ve uyanık davranmazsak 7/3 memur nispeti tatbik edildiği halde yine de Türkler zararlı çıkacak.' alt başlığını taşımaktadır. Bu habere göre 'memurin meselelerinin en kritik bir safhada olduğunu göz önüne alarak bu mesele ile meşgul olan şahıslardan azami dikkat ve uyanıklık beklediğimizi ve Rumların herhangi bir oyununa gelmememize dikkat etmelerini tavsiye ederiz. Bu vazifeyi halletmek üzere görev alan şahıslara kafi derecede itimadımız olmasına rağmen iyi kalplilik, samimiyet ve hüsnüniyet gösterisi yapmaya kalkışarak karşı unsurun politikasına kurban gelmemelerini tavsiye etmekten de yine kendimizi alamıyoruz...' denilir⁷⁹. Ayrıca gazete Rumlar tarafından,

78 Nacak, 5 Ağustos 1960.

79 Nacak, 12 Ağustos 1960.

tedhiş döneminde Türklerin terk ettikleri evlerin yıkılmakta olduğunu, Lakadamy'a'da⁸⁰ bu şekilde terk edilen Salahi Hasan'ın evinin de Rumlar tarafından yağmalandığını yazar⁸¹. İlginç olan bir nokta ise aynı dönem içerisinde Makarios aleyhtarı olan grupların kurulma aşamasında olan Kıbrıs Cumhuriyeti karşıtı bir politika ve plan içerisinde olmalarıdır. Bunu gerçekleştirebilmek için bazı Rum grupları bayrakları yarıya indirirken özellikle Lefkoşa'nın farklı noktalarında bombalama olaylarına destek verileceği de belirtilir⁸². Bu arada Nacak gazetesi daha sonraki dönemde yayımlanan sayılarında Kıbrıslı Türkleri kurulan yeni Kıbrıs Cumhuriyeti ve devlet daireleriyle ilgili resmî faaliyetler konusunda aydınlatmaya devam eder⁸³.

EOKA lideri Grivas'ın Makarios üzerindeki baskılarını artırmaya başladığı ve tam da Kıbrıs Cumhuriyeti devletinin kurulduğu gün, 16 Ağustos 1960 günü Kıbrıs'ta yeni bir Türk gazetesi daha yayım hayatına başlar ve 22 Aralık 1963 gününe kadar yayım hayatına devam eder. Gazetenin imtiyaz sahibi Türk Neşriyat Şirketi Cumhuriyet Ltd. adına Avukat Ayhan Hikmet ve Avukat Muzaffer Gürkan'dır. Başlığın hemen altında ise Atatürk'ün 'Yurtta Sulh, Cihanda Sulh' sözü yer almaktadır ve Halkın Sesi, Nacak, Bozkurt, daha sonraki dönemde çıkacak olan Zafer ve Akın gazetelerinden farklı olarak 'tabloid' olarak adlandırılan küçük boyda "Haftalık bağımsız, siyasi gazete"⁸⁴ olarak çıkar. Gazetenin temel amacı basın-yayım organlarında düşünce özgürlüğünü yaygınlaştırmak ve kurulan Kıbrıs Cumhuriyetini yaşatmaktır. Hukuk eğitimi almış her iki avukat da gazetenin kurulmasıyla beraber adada bir demokrasi mücadelesi verdiklerini açıklarlar ve Kıbrıs'ta demokrasinin kökleşip yerleşmesi için mücadele ettiklerini bildirirler. Bu dönemde Kıbrıs Türk basını ise Halkın Sesi, Bozkurt, Hürsöz, Nacak, Cumhuriyet, Akın, Devrim, Zafer, Savaş ve Nizam başta olmak üzere toplam 10 gazeteden oluşmaktadır. Ancak gazeteler arasındaki olaylara bakış açılarındaki farklılıklar, siyasi görüş ayrılıkları ve dönemin gereği olarak sert siyasi çekişmeler bu gazeteleri zaman zaman birbirlerine karşı ciddi rakipler olarak çalışmalarına sebep olur. Bütün bunlara rağmen Kıbrıs Türk gazetelerinde özellikle Kıbrıs Türk toplumunun verdiği mücadele konusunda ortak bir tavır sergilendiğini belirtmek gerekir. Cumhuriyet yayımlandığı ilk sayıda kurulan yeni devlete de değinerek "Kıbrıslıların Cumhuriyet Bayramı Bütün Yurttaşlara Kutlu Olsun. Bu Tarihi Günde Mehmetçiği Kıbrıs'ta Selamlıyoruz." başlığıyla beraber gazetenin

80 Örneğin "Bu köydeki papaz Aramu, oğlu Yannaki ve Vavari köyde silahla dolaşıyorlar, Türk köylülerin tarlalarını yakıyorlar ve duvarlara da 'Volkan' yazdıktan sonra Türk köylüleri 'Siz yazdınız bu yazıları.' diyerek suçluyorlar." Lakadamy'a konulu A.2/22-13 sayılı belge. KTKF MİT Dosyası. KTMA.

81 Nacak, 12 Ağustos 1960.

82 Filelefteros, 11 Ağustos 1960.

83 Nacak, 30 Eylül 1960.

84 KTKF tarafından bu gazeteyle ilgili yapılan değerlendirmede gazete komünist gazete olarak nitelendirilir. KTKF Arşivi, Cumhuriyet Gazetesi, 183, A.2/26-6

genel ilkelerini de ortaya koyar⁸⁵. Gazete ilk sayfadaki bir başka haberle de Türkiye'nin adaya gönderdiği 650 kişilik Kıbrıs Türk Kuvvetleri Alayı ile ilgili bilgi verir ve "Bugünün ikinci bir tarihi önemi Kıbrıs'ta yegane teminatımız olan şanlı ordumuzun kahraman bir birliğini bağrımıza basmamızdır. Ümit ve iftihar kaynağımız olan şanlı ordumuzu Kıbrıs'ta karşılarken sonsuz bir gurur duymakta ve sevinç gözyaşları akıtmaktayız. Şunu önemle belirtmeliyiz ki Mehmetçik bu defa yirminci yüz yıla en fazla uyan bir ülkünün, barış ve dostluk ülküsünün öncülüğünü ve bekçiliğini yapmaktadır." yorumunu yapar⁸⁶.

Bu arada 16 Ağustos 1960 günü Kıbrıs'ta 950 kişilik Yunan Alayı ile 650 kişilik Kıbrıs Türk Alayı'nın müşterek yapacakları resmi törenin Kıbrıs tarihinde yapılan en görkemli tören olacağı belirtilir⁸⁷. Aynı tarihli Bozkurt gazetesi de Türk askerinin adaya gelişini 'Cumhuriyetin Kahraman Koruyucuları Hoş Geldiniz.' başlığıyla verir⁸⁸. Bu arada Nacak gazetesi, Temsilciler Meclisi Türk üyelerine ve Türk Cemaat Meclisi üyelerine bir açık mektup yayımlayarak 'Nacak, Cumhuriyet rejiminde bağımsız statüsünü devam ettirecek, hiçbir şahsın, hiçbir zümrenin, hiçbir müessesenin ve hiçbir meclisin organı olmayacak, sadece Türk toplumunun malı olarak kalacak, doğru gördüğü her hareketi alkışlayacak, aksi gördüğü her şeyi samimiyetle fakat korkmadan tenkit ve ikaz edecektir...' denilir⁸⁹.

Aynı dönemde EOKA lideri Grivas da 16 Ağustos 1960 tarihinde Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'ın garantörlüğünde kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı olan ancak 'Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsız bir devlet olmasını hiçbir zaman istemeyen'⁹⁰ Makarios üzerindeki baskılarını artırarak devam eder. Grivas, yıllar boyu kendisiyle suç ortaklığı yapmış olan Başpiskopos Makarios'a 'Ya şimdi veya...' diye tehditler savurarak anlaşmaları ve anayasayı hükümsüz ilân etmesini ve adada yaşayan Kıbrıslı Türkleri susturmasını ister⁹¹.

6. Cumhuriyet Gazetesinin Yayınları

Bu arada Dr. Fazıl Küçük de yaptığı bir açıklamada 'Toplumu parçalamak isteyen kimi kişilerin planlarının eline geçtiğinden' bahseder ve halkı bu gibi kişilere karşı uyanık olmaya çağırır⁹². Nacak gazetesinin 5 Ağustos 1960 tarihli sayısında ise yine İstiklal gazetesi ile ilgili 'Yeni bir siyaset çizmek teşebbüsü' başlıklı bir haber yayımlanır,⁹³

85 Cumhuriyet, 16 Ağustos 1960.

86 A.g.g., 16 Ağustos, 1960.

87 Cyprus Mail, 11 Ağustos 1960.

88 Bozkurt, 16 Ağustos 1960.

89 Nacak, 26 Ağustos 1960.

90 Richard Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul 1997, s.191.

91 Nacak, 4 Ekim 1963.

92 Nacak, 5 Ağustos 1960.

93 Nacak, 5 Ağustos 1960.

"İstiklal gazetesinin sabık kalemşorlarından Ahmet Muzaffer Gürkan; Dr. İhsan Ali, Derviş Ahmet Raşit, Dr. Denizler, Ertuğrul Şahin ve Dr. Fikret Alkan'ın iştirakleriyle siyasi bir parti kuracağını açıklamıştır. Dr. İhsan Ali ile her bakımdan hemfikir ve kendisini tasdik ederim diyen Gürkan, Rumlarla kardeş gibi geçinme siyasetini takip edeceğini de açıkladı. Uyanık Türk cemaati! Bu ifşaat kulağına küpe olsun. Sana yeni bir siyaset çizecek olanlara bir daha bak ve onlara gereken cevabını ver. Dr. İhsan Ali, Türkiye'ye girmesi men edilmiş, Türkiye'ye vizesiz girmeye teşebbüs ettikten sonra Türkiye'den hudut dışı edilmiş bir zattır..."

Bu haber esasında gelecekte Nacak ve Cumhuriyet gazeteleri arasındaki çatışmaların da ilk habercisi gibidir. 12 Ağustos 1960 tarihli gazetenin birinci sayfadan verdiği bir başka haber ise 'Dikkatli ve uyanık davranmazsak 7/3 memur nispeti tatbik edildiği halde yine de Türkler zararlı çıkacak.' alt başlığını taşımaktadır. Bu habere göre 'memurun meselelerinin en kritik bir safhada olduğunu göz önüne alarak bu mesele ile meşgul olan şahıslardan azami dikkat ve uyanıklık beklediğimizi ve Rumların herhangi bir oyununa gelmememize dikkat etmelerini tavsiye ederiz. Bu vazifeyi halletmek üzere görev alan şahıslara kâfi derecede itimadımız olmasına rağmen iyi kalplilik, samimiyet ve hüsnüniyet gösterisi yapmaya kalkışarak karşı unsurun politikasına kurban gelmemelerini tavsiye etmekten de yine kendimizi alamıyoruz...' denilir⁹⁴. Ayrıca gazete Rumlar tarafından, tedhiş döneminde Türklerin terk ettikleri evlerin yıkılmakta olduğunu, Lakadamy'a'da⁹⁵ bu şekilde terk edilen Salahi Hasan'ın evinin de Rumlar tarafından yağmalandığını yazar

Gazete daha ilk sayısında 12 Ocak tarihli Nacak'ta kendileriyle ilgili olarak Hürriyet Komitesi broşürleri basarak dağıttıkları yönündeki haberleri reddederek Ahmet Muzaffer Gürkan ve Ayhan Mustafa Hikmet imzasıyla sert bir cevap yayımlar⁹⁶. Bu arada 16 Ağustos 1960 günü Kıbrıs'ta 950 kişilik Yunan Alayı ile 650 kişilik Kıbrıs Türk Alayı'nın müşterek yapacakları resmi töreninin Kıbrıs tarihinde yapılan en görkemli tören olacağı belirtilir⁹⁷. Aynı tarihli Bozkurt gazetesi de Türk askerinin adaya gelişini 'Cumhuriyetin Kahraman Koruyucuları Hoş Geldiniz.' başlığıyla verir⁹⁸. Cumhuriyet gazetesinin ikinci sayısı ise 23 Ağustos 1960 günü yayımlanır ve bu sayıda cumhuriyetin kurulmasıyla beraber adada huzur ve barış ortamının tesis edildiğinden bahsedilerek '... Bu memlekette artık iki cemaat bir arada yaşayamaz gibi müfrit fikirlere yer yoktur.' denilir⁹⁹. Gazetenin manşete çıkardığı bu haber ise Nacak gazetesinin takip ettiği politikaya taban tabana zıttır. Haftalık yayımlanan gazetenin

94 Nacak, 12 Ağustos 1960.

95 Örneğin "Bu köydeki papaz Aramu, oğlu Yannaki ve Vavari köyde silahla dolaşıyorlar, Türk köylülerin tarlalarını yakıyorlar ve duvarlara da 'Volkan' yazdıktan sonra Türk köylüleri 'Siz yazdınız bu yazıları.' diyerek suçluyorlar." Lakadamy konulu A.2/22-13 sayılı belge. KTKF MİT Dosyası. KTMA.

96 KTKF Arşivi, Cumhuriyet Gazetesi, 183, A.2/26-6

97 Cyprus Mail, 11 Ağustos 1960.

98 Bozkurt, 16 Ağustos 1960.

99 Cumhuriyet, 23 Ağustos 1960.

üçüncü sayısı ise 30 Ağustos Zafer Bayramı nedeniyle renkli hazırlanmıştır ve gazete 'Zafer Bayramı Büyük Türk Milletine Kutlu Olsun' manşetini atar¹⁰⁰. Bu arada Nacak gazetesi, Temsilciler Meclisi Türk üyelerine ve Türk Cemaat Meclisi üyelerine bir açık mektup yayımlayarak 'Nacak, Cumhuriyet rejiminde bağımsız statüsünü devam ettirecek, hiçbir şahsın, hiçbir zümrenin, hiçbir müessesenin ve hiçbir meclisin organı olmayacak, sadece Türk toplumunun malı olarak kalacak, doğru gördüğü her hareketi alkışlayacak, aksi gördüğü her şeyi samimiyetle fakat korkmadan tenkit ve ikaz edecektir...' denilir¹⁰¹. Bir dönem Cumhuriyet gazetesinde yazıları yayımlanan Dr. İhsan Ali de, 13 Eylül 1960 tarihli Cumhuriyet'te yer alan "Birlik ve Beraberlik" başlıklı ilk makalesinde toplum için birlik ve beraberlik gerektiğinden söz ederek muhalefetin son derece önemli bir müessese olduğunu, başka türlü demokrasi olamayacağını belirtir ve Cumhuriyet gibi bir gazeteye ihtiyaç olduğunu ifade eder¹⁰². Ancak işler hiç de iyi gitmemektedir ve bu yaşananlardan Kıbrıslı Rumlar bile sıkıntı çekmektedir. Bu durumda olan bir Kıbrıslı Rum da çareyi Rauf R. Denktaş'a şikayet mektubu yazmakta bulur;¹⁰³

"Aşağıdakileri size bildirmekle şeref duyarım. Ben Kıbrıslı bir Rum olmakla beraber bu Allah'ın devletine artık tahammülüm kalmadı. Her gün işlenen cinayetlerle ormanı da geçtik. Bu gangsterlerle nereye gidiyoruz? Kıbrıs'ın korunmaya ihtiyacı vardır. Önceki gün Omodos'ta işlenen cinayet Kıbrıs ordusunun bir Rum subayı tarafından işlenmiştir. Bakan Yorgacis'le gurur duyun ve daha birçok cinayetlere mahzar olun. Birçok cinayetlere hükümetçe göz yumuluyor. Yapacağınız tek şey, Denktaş Bey, size Zürih'in tanıdığı haklardan hatta bir virgül dahi bağışlamamanızdır. Biz daima sizinle beraberiz."

Nacak gazetesinin 9 Eylül 1960 tarihli sayısında yayımlanan 'Terane' başlıklı küçük makale ise Kıbrıslı Rumlara cevap niteliğindedir ve 'Rum gazeteleri son günlerde Kıbrıslı nosyonuna karşı cephe almışlar, 'Biz Yunan'ız ve Yunan kalacağız.' diyorlar. Dostlarımızı bütün dünya Rum olarak bilir ve öyle anar. Fakat durduk yerden veya sudan sebeplerle her ikide bir 'Biz Yunan'ız ve Yunan kalacağız.' diye bağırmalarının bir nedeni olsa gerek. Dostlarımız bu sloganla Yunanistan'la birleşmeyi ve Enosis'i kastetmiş olmasınlar. Rum basınına şunu hatırlatmak isteriz ki 82 yıldan sonra tekrar Kıbrıs'a gelen Mehmetçiğin tuttuğu Türk bayrağı ebediyen bu semalarda dalgalanacaktır. İçilmiş andımız vardır. Biz Türk'üz ve Türk kalacağız." şeklinde devam eder. Aynı gün 'Açık Gaye' başlıklı bir yazı hazırlayan Hizber M. Hikmet de gazetenin hazırlanma ve yayımlanma gayelerine değinir;¹⁰⁴

100 Cumhuriyet, 30 Ağustos 1960.

101 Nacak, 26 Ağustos 1960.

102 Cumhuriyet, 13 Eylül 1960.

103 Omodos köyünden bir Rum tarafından Rauf R. Denktaş'a gönderilen A.2/22-48 sayılı, 7163 numaralı mektup. KTKF Arşivi. KTMA.

104 Cumhuriyet, 26 Eylül 1960.

"Bir yanağına vurulduğunda ötekine de vurulması için dönen İsa peygamberin günü değildir bugün. Yapılan haksızlığa göz yumup daha da birçoklarının yapılmasına fırsat verilmeden en küçük bir hatanın bile hemen hesabını sormayı emir ve icap ettiren bir zaman ve zemindeyiz. Tespit edilmiş bir hedef vardır. Gayeye ulaşmak için mertçe, dürüstçe ve açıkça olan mücadele şuurlu hiçbir kuvvet, bu mücadele karşısına gayri insanî engeller çıkarmaz. Mukaddes bir ideale inanmış olanlar kendilerini ancak o yola vakfederler. Şan, şöhrat, para onlar için değildir. Yaptıkları işin dürüst bir şekilde cereyan ettiğini, toplumlarına maddi ve manevi bir fayda sağlandığını gördükleri zaman kalplerine dolacak olan sevinç ve iç huzuru en büyük mükâfatları olur. Türkiye'mizdeki son inkılap hareketinin başarı sebeplerini, vatanın selametini isteyen idealistlerin hüsnüniyetle ve her türlü menfaatten uzak olarak yaptıkları büyük çaba ve fedakârlıklarında bulabiliriz..."

Nacak gazetesinin 26 Ağustos 1960 günü manşet haberi ise 'Türkiye Büyükelçisinin Ziyafeti ve Ahmet Muzaffer Gürkan' başlığını taşımaktadır,¹⁰⁵

"Türkiye'nin Kıbrıs Büyükelçisi Ekselans Emin Dıroana basın mensuplarıyla tanışmak gayesiyle 25 Ağustos Çarşamba akşamı gazetecilere verdiği yemekte... İstiklal gazetesinin sabık yazarlarından ve Lefkoşa'da yeni çıkmaya başlayan muhalif Cumhuriyet gazetesi kurucusu Ahmet Muzaffer Gürkan'ın serdettiği ve aşağıya aldığımız düşünceleri üzerinde durulmaya değer. Gürkan'ın düşünceleri şunlardır; Rumlarla bu kadar mücadele etmeye, kan dökmeye lüzum yoktu. Mademki nihayetle cumhuriyete gidilecekti, taksim ve adanın bütününi talep etmekte mana yoktu. Bu memlekette iyi veya kötü her olay liderlerin eseridir. Hatta Kıbrıs'a gelen Türk askerlerinin Kıbrıs Türkleri tarafından coşkun bir tezahüratla karşılanması dahi liderlerin emriyle olmuştur. Liderlerin Kıbrıs Türklerini devamlı surette heyecanlı bir mücadele içinde bulundurmaları doğru değildir. Her şey süt liman olmalı, adaya sonsuz bir sükûn gelmeli ve Rumlarla kardeşçe kaynaşmalıdır. Ahmet Muzaffer Gürkan'ın düşüncelerini böylece kaydettikten sonra iki nokta üzerinde iyice eğilmek lüzumu kendisini gösterir. Şöyle ki; Liderler de Rumlarla dost geçinilmesi taraftarıdır fakat millî benlik ve mevcudiyetimizden hiçbir şey kaybetmeden, haklarımızdan hiçbir fedakârlıkta bulunmadan. İşin garip tarafı Gürkan'ın sahibi bulunduğu gazetenin yayımlarının Rum basını tarafından tasvip görmesi ve alkışlanmasıdır. Ethnos bu gazete için şöyle diyor; 'Yeni çıkmakta olan Cumhuriyet gazetesinin Rumlarla Türkler arasında dostluk ve işbirliği tavsiye etmekte takip ettiği doğru yol teselli vericidir. Yeni meslektaş Türk efkârını doğru yolda aydınlatma vazifesinde başarılar dileriz.' Türk toplumu için çok manalı bir fikir birliği bu."

Bu haberin hemen ardından iki gazete arasındaki çatışmalar giderek şiddetlenir ve Cumhuriyet de aynı şekilde Ahmet Muzaffer Gürkan imzasıyla 'Güneş Balçıkla Sıvanmaz' başlıklı bir yazıyı manşete alır;¹⁰⁶

105 A.g.g, 26 Ağustos 1960.

106 Cumhuriyet, 30 Ağustos 1960.

"Nacak gazetesinin son sayısında Dirvana'nın 24 Ağustos 1960 akşamı Ledra Palas Oteli'nde gazetecilere verdiği ziyafete temas edilirken şahsıma karşı açılan iftira kampanyasına devam edilmektedir. Güya ben o ziyafet esnasındaki sohbette şanlı Mehmetçiklerimizi cemaatimizin bu kadar coşkun tezahüratla karşılayıp bağrına basmasının liderlerin baskısıyla olduğunu söylemişim. Bu iftirayı şiddetle reddederim. Mangal tahtasını bayram haftası şeklinde göstermekle, her fırsatta yazdığım yazılarda ve şiirlerde Mehmetçik hakkındaki sıcak duygularımı belirten beni cemaatimizin gözündeki lekelemek imkânı yoktur. Hakikat şudur; Ziyafet masasında sağ tarafımda oturan Akis dergisi muhabiri Alper Bey, 'Enosis ülküsünün artık tarihe geçtiğinden söz ediyorsunuz. Şu halde Nikos Sampson ve diğer EOKA'cıların bu kadar geniş ölçüde karşılanmalarına ne dersiniz?' diye bana bir sual sormuştu. Ben de cevaben eğer başta Cumhurbaşkanı olmak üzere Rum idarecilerinin bu husustaki hazırlıkları, teşkilatı ve baskısı olmasaydı bu debdebeli karşılamamın asla yapılmayacağını, son seçimlerde EOKA'cıların ezici yenilgilerinin bunu ispat ettiğini söylemiştim. Kıbrıs Cumhuriyeti çerçevesinde Rumlarla iyi geçinme meselesine gelince, gerek Ankara Radyosu'nun Kıbrıs Saati'nin ve gerekse ana vatanımızın ileri gelen gazetelerinin neşriyatı ve gerekse Kıbrıs'taki ağır başlı diğer Türk gazetelerinin yayımları hep bu tezi savunmaktadır. Biz cemaatler arasında çarpışmalar çıkmasını, hele cemaatimiz arasında adam dövülüp adam öldürülmesini asla tasvip etmedik ve etmeyeceğiz. İlk sayımızda belirttiğimiz gibi Türk askerî birliği yegâne teminatımızdır."

İki gazete arasındaki siyasi farklılık gazetelerin okuyucu kitlelerine ve bütün sayfalarına da yansımış durumdadır. Nacak gazetesi 'Vatandaş Türkçe Konuş' ve 'Türk'ten Türk'e Kampanyası' düzenler ve bütün reklamları Kıbrıs Türk toplumuna aitken Cumhuriyet gazetesindeki reklamların çoğunluğu Rum ve uluslararası şirketlere aittir. Örneğin 1 Mayıs 1961 tarihli Cumhuriyet gazetesinde hiç Türk firmalarına ait reklâm bulunmamaktadır. Nacak gazetesi en son sayısına kadar kesin bir Enosis karşıtlığı içerisinde görünürken Cumhuriyet gazetesi ise Rumlara karşı bir politika çizmekten özenle kaçınır. Gazetenin kapanmasından yaklaşık bir yıl önceki sayısında Haşmet Muzaffer Gürkan bağımsızlığın kıymetinin bilinmesi gerektiğinden söz ederek "Kıbrıslılara yaraşan kendi başına buyruk bir devlet olarak geleceğe güvenle bakarak çalışmak, bir kalkınma yolu tutturabilmektir. Şimdi işsizlik de, iktisadi kriz de belimizi büküyor. Zengin daha zengin, fakirin daha fakir olması gönlümüze acı veriyor. Fakat unutmayalım ki bu geçici bir devredir. Herhalde Kıbrıs'ın dertlerine deva bulunacağı günler de gelecektir. Uluslar topluluğunda Kıbrıs leyleğinin fazla bulup yuvadan attığı bir yavru değildir. Türkiye ve Yunanistan'la olan kuvvetli bağlarımız bu iki devletin bizi her zaman elinden geldiği kadar desteklemesini sağlayacaktır... Çeşitli devletlerle yaptığımız ve yapacağımız anlaşmaların faydasını göreceğimiz muhakkaktır... Bugün Rusya ile yarın da başka bir devletle anlaşmalar yapmaktan bizi kimse hiçbir mülhaza ile men edemeyecektir. Bağımsızlığımızın nimetlerini ve dolayısıyla mutluluğunu yalnız dış münasebetlerimizde değil, yurdumuzda göstereceğimiz progressif çabaların

faydasını tatmakla da bulacağız.” der¹⁰⁷. Ne yazık ki Kıbrıs Cumhuriyetinin ömrü de Cumhuriyet gazetesi gibi uzun soluklu olmayacaktır ve Gürkan’ın ülkenin bağımsızlığı, demokrasi ve gelişmeyle ilgili sözleri de güzel temenniler olmaktan öteye geçemeyecektir. Gürkan’ın ülkedeki demokratik yapılanmayla ilgili düşünceleri ise gazetenin hemen bir hafta sonraki sayısında “...Tekelci zihniyetin bir memleketi nasıl demokrasi ve dolayısıyla kalkınma yolundan alıkoyabileceği hususunda yakın tarihimizde misaller vardır. Kıbrıs’ta da, kendi cemaatimiz içinde 17 Mayıs’tan önceki devrede toplum mukadderatına hâkim olan bazı çevrelerin bir kısım hatalı icraatının sebepleri arasında bilgisizlik, basiretsizlik kadar tenkit ve murakabe müessesesinin ortadan kaldırılması da vardır. O sıralar en basit icraatta, mesela cemaat parasıyla bir bina yapmada yetkili kişiler bile ağzını açıp bir şey söylememiş, söylediye de fikirleri dikkate alınmamıştır. Bu tutumun cemaate maddi ve manevi bakımlardan nelere mal olduğunu zamanla daha iyi anlıyoruz.” sözleriyle yansıtılır¹⁰⁸. Bu noktada demokrasinin bir ülkede oluşabilmesi için sanayileşme, kentleşme, yoksulluktan kurtulma, belirli bir eğitim seviyesine ulaşma, çoğulcu tek bir gücün egemen olmasına izin vermeyecek ölçüde güçlerin paylaşıldığı, gücün gücü dengelediği örgütlü bir toplumla yaygın ve etkili bir kitle iletişim ağının gerekliliği kaçınılmazdır. Öte yandan söz konusu bu nesnel koşullar yanında demokrasinin olmazsa olmazları ise hoşgörü ve uzlaşmaya dayanan demokratik kültür ögesidir. Belki de Kıbrıs Türk cemaatinin sıkıntılı bu yıllarda en çok ihtiyaç duyduğu şeylerin başında bu uzlaşma ve hoşgörü duygusunun ikinci plana itilmesi gelmektedir. Bu arada Eleftheria gazetesi ise 28 Ekim Oxi Günü nedeniyle yayımladığı bir haberde söz konusu günün birlik ve beraberlik içerisinde kutlanması gerektiğini belirterek ‘Bu şanlı yıldönümünün bizim için daha geniş bir manası vardır. Oxi Günü’nü parlak törenlerle kutlamamız bizim son Zürih bağlarına rağmen Elenizmin bölünmez bir parçasını oluşturduğumuzu, bütün yoğunluğumuzu anavatanımız Yunanistan’a çevirerek onun şefkatli ana kucağını özlediğimizi gösterecektir.’ der¹⁰⁹. Böylece Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuş olmasına rağmen pek çok Rum kurum ve kuruluşu gibi basın-yayın organları da Enosis fikrinden vazgeçemediklerini bir kere daha gösterirler. Aynı konuyla ilgili olarak hemen bir gün sonraki Rumca gazetelerde de Kıbrıs Rum Spor Kurumu tarafından düzenlenen bir yemekten söz edilerek burada yapılan konuşmalara değinilir ve ‘Sporcu Rum gençliğinin faaliyetlerine devam ederek EOKA yolunda ilerleyeceği’ bildirilir¹¹⁰. Nacak gazetesinin bu dönemde yayımladığı haberler arasında Kıbrıslı Rumlar tarafından EOKA’yı canlandırmak amacıyla hazırlanmış olan mavi-beyaz Yunan bayrağı renklerinde basılmış ve ‘Biz de kanımızın son damlasına kadar akıtacağımıza söz veriyoruz.’ şeklinde biten Rumca hazırlanmış ‘Kıbrıs Mücahitler Birliği Millî Aydınlatma Bülteni No.1’

107 Cumhuriyet, 3 Nisan 1961.

108 Cumhuriyet, 10 Nisan 1961.

109 Eleftheria, 18 Ekim 1960.

110 Eleftheria, 19 Ekim 1960.

başlıklı bir duyurunun Türkçesi de yayımlanır ve Rumların bütün niyetlerinin Enosis olduğu gazetede başlık yapılır¹¹¹. Nacak ise Kıbrıs Türk toplumunda nabza göre şerbet vermeye çalışanlara sert çıkan Orhon Meriç imzalı 'Lokma' başlıklı bir makale yer alır;¹¹²

"Öteki semttesin, ağzında Players, boğazında haç. Sırf tanınmayasın, gören seni yabancı bellesin diye takmışsın, ağzında yabancı şarkıların hecesi. Mağazaların kapanma vaktine az kaldı. Yabancı mamulü sigara alacaktın ya, koş sonra yetiştiremezsin. Koşup yorulursan merak etme, Koka Kolacı yakındır. Sonra vakit gelince yabancı sinemalara git. Filmler daha önceden gördüğünse kabare kapısı seni bekler. Gir, eğlen, çık. Çıktığında bakarsın sokak ortasında üç kişi konuşuyorlardır. Kulak kabart. Duyduğun 'Deli Türkler, barbarlar.' cümlesidir. Aldırma. Türk semtine geldiğinde haçı çıkar, ay yıldız tak. Başla ötmeye, onu yapmalısınız da, bunu yapmalısınız da de. Dert dinle, derman bulma. Ama bil ki bu toplum yutmaz bu lokmaları. Bu adadaki Türkler yabancıların turisti midirler? Onların eğlence yerlerinde mi eğlenecekler, çarşı Pazar işini onlardan mı yapacaklar? Onların mamulü sigara mı içecekler? Peki ama biz turist addedersek kendimizi, bu topraklardaki 80.000 şehit kimlerin dedeleridir? Kubilaylar, Uluslar kimlerin kardeşleridir?"

Bu arada Cumhuriyet gazetesinin 24 Ekim 1960 tarihli sayısında ise 'Kıbrıs'ın demokratik gelişmesi engellenemez. Komplo iddiaları vesikalara dayanmadıkça kıymet ifade etmez. Politikacılara halkın sevgisi rehber olmalıdır.' manşetlerinin altında konuyla ilgili kısa bir yazı çıkar.¹¹³ Gazetenin on üçüncü sayısında ise 1957 yılından başlayarak 1960 yılının ortalarına kadar geçen süreçte Kıbrıs Türk toplumunun karanlık bir devreden geçtiği belirtilerek Kıbrıs Türk toplumunun bu dönemde çok acı çektiği ve sıkıntılara katlandığı ifade edilir. Ayrıca Eleftheria gazetesi ise verdiği haberde EOKA lideri Grivas tarafından adada başlatılan mücadelenin tam bir başarıyla sonuçlandığını; ancak bu başarının siyasi alanda yeterince değerlendirilemediğini kaydederek Grivas'a olan bağlılıklarını bir kere daha tekrarlar ve Kıbrıslı Rumların 'millî hedeflerine yönelik zaferden' kesinlikle emin olarak Başkan Digenis'in adaya çıkışının altıncı yılını kutladıklarını ifade eder.¹¹⁴ Gazetenin 14 Kasım 1960 tarihli sayısında ise "Cemaatler arası çarpışmalardan medet umanlara" sert bir şekilde tepki gösterilerek Nacak gazetesine yönelik olarak "Şoven neşriyata son verilmelidir." uyarısı yapılır. Cumhuriyet gazetesinin on altıncı sayısında ise manşette Kıbrıs Türk ve Rum toplumları arasında çıkacak bir tartışma konusunda Türkiye Büyükelçisi Emin Dirvana'nın yaptığı konuşma vardır. Büyükelçi Emin Dirvana'nın 'güven telkin edici' bu konuşmasıyla ilgili olarak Hürriyet gazetesi muhabirinin sorduğu 'Kıbrıs'taki Rumca gazetelerin neşriyatı iki cemaat arasında huzursuzluk yaratır mı?' sorusuna Büyükelçi Dirvana 'Hayır' cevabını

111 Nacak, 21 Ekim 1960.

112 Nacak, 30 Eylül 1960.

113 Cumhuriyet, 24 Ekim 1960.

114 Eleftheria, 6 Kasım 1960.

verir.¹¹⁵ Gazete aynı sayısında Aytotoro köyünde 21 Kasım günü Türk köylülerin üzerine bomba atılmasıyla ilgili bir haber yaptıktan sonra ‘Halkımız O Günlere Dönmek İstemiyor.’ başlıklı bir makale yayımlar.¹¹⁶ Cumhuriyet gazetesinden üç gün önce yayımlanan Nacak ise ‘Cumhuriyet Gazetesi Rum Basını İle Aynı Safta’ başlıklı bir haber yayımlar.¹¹⁷ Gazeteye göre Cumhuriyet gazetesi Kıbrıs Türk toplumunu değil, Kıbrıslı Rumları desteklemektedir ve Kıbrıslı Türklerle Rumların bir arada yaşamalarını bütün imkânsızlığına rağmen savunmaya devam etmektedir. Aynı duyguları paylaşan bir başka kişi ise Büyükelçi Emin Dirvana’dır ve Dirvana adada Kıbrıs Türk ve Rum toplumlarına eşit mesafede bulunarak görevini hakkıyla yaptığı kanaatindedir¹¹⁸. Bu arada Büyükelçi Dirvana’nın yaptığı “Kıbrıs Cumhuriyeti sorumlu makamlarının harici herhangi bir müdahale olmadan iki cemaat arasında böyle yapıcı bir işbirliğinin gelişmesi için elzem olan emniyet, iman ve karşılıklı itimat hissinin bütün adada tesis ve idamesinde azimli ve buna muktedir olduklarına güvenim vardır.” açıklamasına KTKF istihbarat raprunda ‘Güveni vardır!’ notu düşülür¹¹⁹. Bu da aynı güvenin KTKF’nda olmadığını göstermektedir.

Cumhuriyet gazetesinin en sert tepki gösterdiği olaylardan birisi ise 27/28 Ocak 1958 olaylarının yıldönümlerinde yapılan anma törenleridir ve gazete bu durumu “Ortada yalnız kan dökenler değil, silahsız müdafaasız gençlerimizi zırhlı tankların altında kanlarını döktürmeye teşvik edenler ve sonra şehitlerimizin başında sahte gözyaşı dökerek, sizi bu işe komünistler teşvik etti diye halka vicdansızca nutuk çekenler var.” sözleriyle protesto eder¹²⁰. Cumhuriyet gazetesinin 2 Ocak 1961 tarihli yirmi birinci sayısı böylece 1961 yılının da ilk gazetesi olur. Bu sayıda atılan ilk manşet ise ‘Ekselans Emin Dirvana, Filelefteros Muhabirine Demıştır ki İki Cemaat Arasındaki Münasebetlerin Düzenlenmesi İçin Müşterek Heyet Kurulması Fikrini Tereddütsüz Alkışlarım. Kıbrıs Örnek Bir Refah Ülkesi Olabilir.’ olur¹²¹. Cumhuriyet gazetesi her ne kadar Kıbrıs Türk toplumunun haklarını savunmak ve adada yaşananları kamuoyuna duyurmak amacıyla yayım hayatına başlasa da yayımlandığı dönem içerisinde Makarios’un, EOKA’nın, Grivas’ın¹²² ve Yunanistan’ın Megali İdea çerçevesindeki Enosis düşüncelerini bir türlü kavrayamaz ve hiçbir zaman gerçekleşmeyecek olan Kıbrıslı Türk-Kıbrıslı Rum kardeşliğinden bahsederek olaylara tek taraflı ve çok dar bir pencereden bakmayı tercih eder. Bu görüntüsü gazetenin Kıbrıs Türk toplumu tarafından

115 Cumhuriyet, 28 Kasım 1960.

116 Cumhuriyet, 28 Kasım 1960.

117 Nacak, 25 Kasım 1960.

118 Nacak, 2 Aralık 1960.

119 KTKF Arşivi, Cumhuriyet Gazetesi, 183, A.2/26-6

120 Cumhuriyet, 12 Aralık 1961.

121 Cumhuriyet, 2 Ocak 1961.

122 Bu noktada hatırlanması gereken husus ise Grivas’ın EOKA mensuplarına ve Kıbrıslı Rumlara yönelik olarak söylediği ‘Ne zaman ki ateşle su bir araya gelir, işte o zaman biz de Türklerle bir araya geliriz.’ sözüdür.

da zaman zaman tepki görmesine neden olur. Esasında Cumhuriyet gazetesi ile Büyükelçi Emin Dirvana'nın olaylara bakış açısından en azından görüntüde ve düşünce boyutunda tenkit edilecek bir durum değildir. Kıbrıs adasında iki eşit toplumun bulunduğu ve birbirlerinin haklarına saygı gösteren bir hukuksal çerçeve içerisinde, Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'ın garantörlüğü altında geleceğe güvenle bakan genç bir cumhuriyet olarak Kıbrıs Cumhuriyetinin yaşayabilmesi için gerek gazete, gerek Dirvana ciddi çabalar göstermişler; ancak bu çaba ve gayretlerin Kıbrıs Rum toplumu tarafından kabul görmemesi hem Cumhuriyet gazetesini, hem de Dirvana'yı zor duruma sokmuştur¹²³. Örneğin Bozkurt gazetesinde 6 Haziran 1961 günü Cemaat Meclisi'nin bir tebliğinin yayımlanması Büyükelçi Dirvana'nın tepkisini çekecek ve yeni bir problem yaratacaktır. Haşmet Muzaffer Gürkan da yayımladığı 'Çıkar Yol' başlıklı makalesinde Türk ve Yunan hükümetlerinin de Kıbrıs'ta cumhuriyet idaresinin yürütmesini istediklerini, Zürih ve Londra'da yapılan anlaşmalar neticesinde tespit edilen prensiplerin tatbik imkânı bulabilmesi için her iki ülke hükümetlerinin de yardımcı olduklarını belirtir. Haşmet Muzaffer Gürkan'a göre ortaya çıkan bu yapıcı durum Kıbrıslı politikacıların omuzlarına da ciddi sorumluluklar yüklemiş durumdadır. Gürkan'ın bu makalesinde dikkat çektiği en önemli nokta ise 2000'li yıllarda Kıbrıs Rum kesimi'nin AB müracaatı sırasında ortaya çıkan ve çözülmeyi bekleyen bir konuyla ilgilidir. Buna göre 'Garanti Anlaşması'nın birinci maddesindeki 'Kıbrıs Cumhuriyeti, herhangi bir devlet ile tamamen veya kısmen herhangi bir siyasi veya iktisadi birliğe katılmamayı taahhüt eder. Bu itibarla herhangi bir devletle birleşmeyi veya adanın taksimini, doğrudan doğruya veya dolayısıyla teşvik edecek her nevi hareketi yasak ilan eder.' diyen hüküm Kıbrıslı politikacıların takip edebileceği tek çıkar yolu göstermektedir.' KKTC ve Kıbrıslı Türklerin onayı ve rızası olmadan Kıbrıs Rum Kesimi tarafından Avrupa Birliği'ne yapılan müracaatın tek yanlı olarak kabul edilmesi bugün Kıbrıs sorunu kapsamında en önemli kilit noktasını teşkil etmektedir. Bu arada Kıbrıs'a Rusya'dan şeker ithali konusunu

123 Bu konuyla ilgili problem yaratan olaylardan birisi de KTKF ve Büyükelçilik arasında yaşanır. 12 Haziran 1961 tarihli Cumhuriyet gazetesinde Türkiye'nin Lefkoşa Büyükelçisi Emin Dirvana imzasıyla yayımlanan bir duyuru bulunmaktadır; "Görülen lüzum üzerine aşağıdaki hususlar tebliğ olunur. Türk millî günleri Türkiye Millî Meclisi ve hükümeti tarafından bu şekilde tespit edilen ve ilan edilen günlerdir. 7 Haziran bir Türk millî günü değildir." Aynı günlerde Büyükelçi Emin Dirvana, Cemaat Meclisi tarafından Millî Günü Yasası kapsamında 27-28 Ocak tarihinin ve Haziran ayının 'Direniş Günü' olarak anılması kararına da sert tepki verir ve Cemaat Meclisi'nde Rauf R. Denктаş'ın yerine vekâleten bakan Necdet Ünel'i yanına çağırarak "Bu kutlamayı yapamazsınız. Cinayet olur." der. Aynı konuyla ilgili olarak Büyükelçi Emin Dirvana tarafından Türk Cemaat Meclisi Başkanlığına da bir resmi yazı gönderilerek 7 Haziran tarihinde yapılması düşünülen anma töreninin hukuksuz olduğu belirtilir. Aynı konuyla ilgili olarak Büyükelçi tarafından 8 Haziran 1961 günü Cumhurbaşkanı Muavini ve Türk Cemaati Başkanı sıfatıyla Dr. Fazıl Küçük'e de bir resmi yazı gönderilir. TC Lefkoşa Büyükelçiliği tarafından Türk Cemaat Meclisi Başkanlığına gönderilen Lefkoşa, 6 Haziran 1961 tarihli, A2/24-12 sayılı ve 'Zata Mahsus' resmi yazı. Ayrıca bkz. Türk Cemaat Meclisi Başkanı Rauf R. Denктаş tarafından TC Büyükelçisi Emin Dirvana'ya gönderilen Lefkoşa, 31 Temmuz 1961 tarihli resmi yazı. KTKF Arşivi, KTMA. Cumhuriyet, 12 Haziran 1961.

manşete taşıyan ve bunu çok büyük bir başarı olarak gösteren Cumhuriyet gazetesine en büyük tepki Nacak gazetesi ve KTKF'ndan gelir¹²⁴. Nacak gazetesinin 3 Mart 1961 tarihli sayısında gazete manşete Makarios aleyhine adanın dört bir yanında Rumca ve Türkçe olarak dağıtılan ve 'Makarios'a çok ağır ve çirkin kelimelerle hücum eden' bildirileri taşır. Gazete Türkçe bildiriye ilk sayfadan vermekle beraber bazı kelimeleri ahlâka aykırı olduğu gerekçesiyle sansür etmek zorunda kalır¹²⁵. Gazetenin bir hafta sonraki sayısında da aynı konuyla ilgili olarak 'Kıbrıs Nereye Gidiyor? Rumlar Hakiki Gayemiz Enosis'tir Diyorlar. Çok Enteresan ve Manalı Broşürler Dağıtılıyor.' manşeti atılır¹²⁶. Bu arada Türk Cemaat Meclisi Başkanlığı tarafından gazeteci Ömer Sami Coşar'a Basın Müşavirliği görevi teklif edilir¹²⁷. Cumhuriyet gazetesinin 3 Nisan 1961 tarihli sayısında ise Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulma aşamasında tespit edilen ve zaman içerisinde Kıbrıslı Rumların uygulamaktan vazgeçtikleri %70'e %30 uygulamasının yarattığı sıkıntılar yer alır. Mecliste konuyla ilgili sert tartışmalar yaşanırken yaklaşık 3.000 kadar Kıbrıslı Türk de bu konuyla ilgili olarak bir protesto gösterisi yaparlar ve Dr. Fazıl Küçük'ün malikânesine kadar gelirler. Öte yandan EOKA'nın yayım organı 'Mahi' isimli dergi ise Makarios'a olan tepkisini arttırarak devam ettirmektedir. Londra ve Zürih anlaşmaları sonrasında Enosis hayallerinin artık neredeyse imkânsız hale geldiğini yazan dergi 'şahsi çıkarları uğruna hareket eden Makarios'u samimiyetsizlikle' de suçlar¹²⁸. Cumhuriyet gazetesinin 15 Mayıs 1961 tarihli sayısında Girne'de 12 Mayıs günü Peter Gray isimli genç bir İngiliz mühendisin vahşice katledildiği, ayrıca Lefkoşa'nın Ortaköy bölgesindeki bir un fabrikasında işçilerin greve başladıkları yönünde haberler yer alır. Cumhuriyet bu bomba hadisesini hazırlayanları memleket çıkarlarının düşmanı olarak görür ve lanetler. Peter Gray isimli genç bir İngiliz mimar Kıbrıs'a çalışmak üzere geldiği on beşinci gün, Girne gibi bir turizm merkezinde, alışverişe çıktığı bir sırada yanında eşi olduğu halde güpegündüz vurularak öldürülüyor. Sebep? Kimi bir isim benzerliği var diyor, kimi başka şey. Cumhuriyet bu cinayetin, Kıbrıs Cumhuriyeti Maliye Bakanının bazı mal görüşmeleri yapmak üzere Londra'da bulunduğu bir sırada işlenmesinin akla başka ihtimaller getirdiğini yazmakta ve sormaktadır; "Acaba görevi Kıbrıs Cumhuriyetini yıkmak olan silahlı bir grup mu vardır?" Gazete Girne'de meydana gelen olayla ilgili olarak Mahi gazetesinin sahibi ve başyazarı Nikos Sampson ile araba tamircisi Neoptolemos Jorjiu'nun tutuklandığını da yazar. Ancak her iki zanlı da iki gün sonra delil yetersizliğinden serbest

124 Bu konuyla ilgili olarak federasyonun istihbarat raporunda "Bu konuda Türkiye'nin taraf olduğu, Kıbrıs'a daha ucuza şeker satmak için çırpındığı ve hatta buradakiler Rusya'ya yapılan bu imtiyazlı muamele dolayısıyla anayasa mahkemesine giderken elçiliğin desteklediği şu gazetenin şu tefsirine dikkat gerekmez mi?" notu söz konusudur. KTKF Arşivi, *Cumhuriyet*, 183, A.2/26-9

125 *Nacak*, 3 Mart 1961.

126 *Nacak*, 10 Mart 1961.

127 Türk Cemaat Meclisi Başkanlığı tarafından gazeteci Ömer Sami Coşar'a gönderilen 10 Mart 1961 tarih, 786/267 sıra no ve A.2/22-80 arşiv numaralı resmî yazı. KTKF Arşivi. KTMA.

128 "Mahkûm Edilen Savaşçı", *Mahi*, Mayıs 1961, Sayı 5, Lefkoşa.

bırakılırlar. İngilizlerin Nikos Sampson ve arkadaşını tutuklama sebebi ise İngiliz gizli servisinde çalışan birisine benzetildiği ve arabasının da olay anında o civarda görülmesidir. Mahi gazetesi ise yaptığı bir haberde Peter Gray ve arkadaşının pasaportunun demir perde ülkelere ait vizeler taşıdığını, bu kişinin de İngiliz askeri istihbarat teşkilatı üyesi olduğunu ileri sürer¹²⁹. Peter Gray'ın Girne'de öldürülmesi olayının İngiliz gizli servisi olduğu konusundaki haber yalanlanmaz. Cumhuriyet gazetesi de ve bu durumla ilgili olarak şu ifadelerle yer verir; "Vatandaşlarımızın memlekette yer almakta olan ve ancak Kıbrıs'ta siyasetlerini entrikalarla yürütebileceklerine inanan sömürgecilerin çabalarına hizmet eden olaylar karşısında uyanık bulunmaları ve bu entrikalara alet olmaktan kaçınmaları gerektiğine inanmaktayız. Sömürgeciler şunu bilmelidirler ki bu gibi sinsi faaliyetlerinin iç yüzü, uyanık Kıbrıs vatandaşlarının gözünden kaçmaktadır." Olayla ilgili yapılan soruşturma daha sonra kapatılır ve görevli hâkim Evangelidis, Gray'ın bilinmeyen kimseler tarafından öldürüldüğünü açıklar¹³⁰. 7 Haziran gününün milli bir gün olmasıyla ilgili tartışmalara Cumhuriyet gazetesinin dâhil olması da gecikmez ve gazete bu dönemden itibaren bu konuyla ilgili pek çok makale yayımlar ve 'Kıbrıs'ta yayımlanan Türkçe gazetelere' sert tepki gösterir¹³¹. Cumhuriyet bu durumun Türkiye'de de tasvip edilmediğini ileri sürer. Bu dönemde KTKF ise köy gezilerine devam etmekte ve bu faaliyetleri Nacak gazetesi aracılığıyla halka duyurmaktadır¹³². Aynı sayıda yer alan "Hangisine İnanalım?" başlıklı yazıda da Haşmet M.Gürkan 'Kıbrıs Cumhuriyetinin yaşayamayacağı, Kıbrıs'taki iki cemaat arasında karşılıklı saygı esasına dayanan dostluğun kurulamayacağı haftalık Nacak gazetesinin fanatiklik derecesine varan bir ısrarla savunduğu konulardır... Yapıcı hiçbir fikri çekemeyen ve herkesçe bilinen fikir yobazlarını, mideci yazarları sütunlarında barındıran bazı gazeteler ikide bir de gazetemize en ağza alınmaz küfürlerle ve kullanıla kullanıla aşınmış bir takım itiraflarla saldırmaktadırlar. Bu gibi gazeteler yarı çıplak kadın resimlerini yayımlamaktan tutunuz da filan sinema yıldızının hangi yemeklerden hoşlandığına varıncaya kadar her nesneyi neşretmeyi unutmazlar. Fakat iş cemaatimizin bugünkü acıklı durumunu aksettirmeye, aksak olarak yürütülen cemaat davalarını ele almaya, işçi ve çiftçi dertlerini dile getirmeye geldi mi bu gazeteler dut yemiş bülbül gibi susmayı tercih ederler...' der.¹³³ Bu ağır sözlerle itham edilen Nacak ve Halkın Sesi gibi gazetelerin Kıbrıs Türk toplumunun sıkıntılarını göz ardı ettiğini söylemek mümkün olmamakla beraber bu sözler o dönem Kıbrıs Türk toplumunun ve Kıbrıs Türk basınının ulusal sorunlar yerine nasıl birbirleriyle mücadele ettikleri konusunda ibret verici örnekler teşkil eder. Bu arada KTKF tarafından gerçekleştirilen köy ziyaretleri sonrasında Kıbrıs Türk toplumunun Türkiye ile bağlarını sağlamlaştırmak ve dünya ile irtibatı sağlamak üzere

129 Nacak, 23 Haziran 1961.

130 Nacak, 23 Haziran 1961.

131 Cumhuriyet, 19 Haziran 1961.

132 Halkın Sesi, 7 Ocak 1958.

133 Cumhuriyet, 19 Haziran 1961.

Türklerin yaşadığı 34 köye Türkçe gazete gönderilmesinin ardından Türk'ten Türk'e Kampanyası da hayata geçirilir. Bu kampanyayla Kıbrıslı Türklerde ulusal bilinç uyandırılmaya, birbirleriyle olan ilişkilerinde daha duyarlı olmaya ve birbirlerine her açıdan destek olmaya yönelik gayretler ön plana çıkartılmaya çalışılır. Nacak tarafından yürütülen kampanyalar arasında yerli malı kullanma ve ulusal ekonomiyi canlandırma girişimleri de vardır¹³⁴. Ancak aynı günlerde Cumhuriyet gazetesi 'toplumun menfaatlerini kendi küçük menfaatleri veya aleti oldukları müstemlekecilerin siyaseti uğruna kurban edenlerin yarattıkları anormalliklerden' bahsederek 'toplumun davalarına ihanet eden kişilerin giriştikleri toplum parasıyla servet yapmak, Türkiye'de ve Londra'da mal-mülk sahibi olmak, İsviçre ve İngiltere bankalarında para biriktirmek kampanyalarını bir müddet daha devam ettirebilmek için her türlü baskı, tedhiş ve tazyik hareketlerini devam ettirmektedirler.' diyerek Nacak gazetesini ve KTKF yetkililerini ağır bir dille suçlamaya devam eder¹³⁵. Öte yandan Kıbrıs Türk toplumundaki gibi bazı faaliyetlerin içerisine EOKA da girer ve Kıbrıslı Rumların kesinlikle İngiliz malı almamaları, Türklerle alışveriş yapmamaları konusunda Kıbrıslı Rumlara uyarılarda bulunulur¹³⁶. Bu arada Cumhuriyet gazetesinin 19 Haziran 1961 tarihli sayısında Türk'ten Türk'e Kampanyası ile ilgili haberlere yer verilmekte ve 'Dünün zorbaları Türk'ten Türk'e kampanyasını bize tatbik ettirdiler. Türk'ü Türk'e kırdırdılar.' denmektedir¹³⁷. Gazetenin bu yaklaşımı olaylara bakış açısı bakımından Nacak gazetesiyle ne kadar farklı politikalar takip ettiklerinin de bir göstergesidir. Nacak bu kampanyaları ne kadar desteklerse, Cumhuriyet de o kadar karşı çıkmaktadır. Bununla beraber Nacak gazetesi, KTKF ve TMT'nin gözetiminde yapılan girişimlerle Kıbrıslı Türkler arasındaki dayanışma ve birlik ruhu gözle görülür bir ölçüde artış gösterir ve herkes elinden hangi iş gelirse onu yapabilmek için seferber olur. Bu bağlamda Türklerin yaşadıkları bölgelerde iyileştirme, kalkındırma, restorasyon ve tamir çalışmaları da kendisini gösterir. Nacak tarafından Kıbrıslı Türkleri eğitime ve ulusal bilinç kazandırma yönündeki gayretler bunlarla da sınırlı kalmayacaktır. Tarımla uğraşan çiftçilere her konuda destek olmak, onların tarımsal faaliyetlerden azamî verim sağlamalarını temin etmek üzere de girişimler yapılmaktadır¹³⁸. Kıbrıslı Türkler arasında sıkıntıların giderilmesi yönündeki

134 Nacak, 10 Temmuz 1959.

135 Cumhuriyet, 24 Haziran 1961.

136 EOKA'nın 6 Mart 1958 tarihinde Lefkoşa'da dağıttığı Yunanca bildiri. KTMA, EOKA Bildirileri Dosyası No. 1318 ve 1319.

137 Cumhuriyet ayrıca zaman zaman Menderes döneminde Türkiye'den gönderilen ve 'Türkiyeli kardeşlerimizin dışından turnağından kesilerek cemaatimizin ayakta durabilmesi için gönderilen' yardımların yerinde kullanılmadığı, bu konuda Kıbrıs Türk toplumunda sürekli şikâyetler olduğu yönünde yazılara da yer verir. Gazete ayrıca 'Anavatandan gelen yardımların heba edildiğini iddia ederek -siyasi kaprisler uğruna- kesilmesini talep edenler doğrudan doğruya Rumlara hizmet ederler.' Gibi ifadelerin de demagoji olduğunu ileri sürer. Cumhuriyet, 8 Mayıs 1961.

138 Nacak, 10 Temmuz 1959. Ayrıca bkz. KTMA, TMT Arşivi. Dosya No. 1188/37 ve 298/007.

faaliyetler sosyal hayatın her alanında artarak devam etmektedir¹³⁹. Ancak 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla beraber Türk'ten Türk'e kampanyası da yavaş yavaş etkisini kaybetmeye başlar ve kendiliğinden ortadan kalkar¹⁴⁰. Federasyonun hayata geçirdiği kampanyalardan birisi de Vatandaş Türkçe Konuş kampanyasıdır. Bu kampanyayla hedeflenen ise özellikle karma köylerde veya Kıbrıslı Türklerin azınlıkta kaldıkları bölgelerde Türkçenin ve Türk kültürünün tekrar ayağa kaldırılmasıdır. Değişik sebeplere bağlı olarak zaman içerisinde bazı Türk köylerinde Rumcanın hakim olması ve Türk köylülerin Türkçeyi bilmemeleri üzerine başlatılan bu kampanya daha sonra bütün adayı kapsayacak şekilde devam eder¹⁴¹. 31 Temmuz 1961 tarihli Cumhuriyet ise 1957'den beri adada yaşanan tedhiş olaylarının sorumlusu olarak Kıbrıslı Türkleri gösterir ve huzur ve emniyete kastedenlerin Rumlar olmadığını ileri sürer. Gazete aynı sayıda sadece Nacak gazetesini değil, 'Bu yolun Taksime gittiğini bildiğimiz içindir ki Kıbrıs halklarına ayrı ayrı self-determinasyon tatbik edilmesine hiçbir itirazımız yoktur'¹⁴². diyen Halkın Sesi ve 'Adayı devamlı bir barışa kavuşturacak yegane çıkar yol, Kıbrıs'ta yaşayan halklara self-determinasyon hakkı tanınmasıdır'¹⁴³. diyen Bozkurt gazetelerini de eleştirir ve yanlış yolda olduklarını ileri sürer¹⁴⁴. Gazeteye göre Taksim tezini ortaya atanlar devrini doldurmuş olan bu tezi ikide bir lüzumsuz yere ileri sürerek Milli Birlik hükümetinin başına 'gaile açmaktadırlar' çünkü bu durum ancak 'Yassıada'dakilerin' işine yarayabilir¹⁴⁵. 7 Ağustos 1961 tarihli Cumhuriyet gazetesinin manşetinde ise 'Kıbrıs Türklüğünün istikbali ile oynayanlar var. Halkın Sesi, Bozkurt ve Nacak gazeteleri yanlış yoldadır. Gürsel'in son demeci anlaşmaları savunmaktadır.' ifadeleri yer almaktadır. Bu arada muhalif Rum Demokrat Birlik Partisi Asbaşkanı Dr. Ioannis Polidorides'e yönelik silahlı saldırı 'Vahşet' manşetiyle verilir ve Cumhuriyet gazetesi de söz ve düşüncelerinden dolayı bir Cumhuriyet vatandaşının böylesine vahşice bir saldırıya uğramasının yapana da yaptırana da hiçbir şey vermeyeceğini belirtir; Zaten dış görünüşteki kabadayılık belirtisine karşın, bu tür davranışlar düşünceye karşılık vermeyen saldırganın zaaflığını göstermektedir." denilir. Bu arada Kıbrıs Türk Cemaat Meclisi Asbaşkanı Dr. Necdet Ünel'in azalıktan istifası Cumhuriyet gazetesi tarafından 'Bu olay müfritlerin akıbetini gösterir mahiyettedir.' başlığıyla verilirken Dr. İhsan Ali'nin Türkiye'ye girebilmesi konusundaki sınırlandırmaların kalkması da 'adamızdaki bazı müfterilerin jurnalleri neticesi düşük Menderes hükümeti' tarafından alınan kararın demokrasi, insan hak ve hürriyetlerinin koruyucusu Devrim Hükümeti

139 A.g.a., Dosya No. 1188/37 ve 298/007.

140 KKTC'nin ilk Cumhurbaşkanı Rauf R. Denktaş ile 13 Temmuz 2003' Lefkoşa'da yapılan görüşme

141 TMT Limasol Sancağından merhum Aydın Aygün ile 20 Ağustos 2004'de Girne'de yapılan görüşme.

142 Halkın Sesi, 5 Ağustos 1961.

143 Bozkurt, 5 Ağustos 1961.

144 Cumhuriyet, 7 Ağustos 1961.

145 Cumhuriyet, 21 Ağustos 1961.

tarafından iptali olarak ve 'büyük bir sevinçle' duyurulur¹⁴⁶. Bu dönemde Nacak ve Cumhuriyet gazetelerinde karşılıklı sert eleştiriler iyiden iyiye dozunu arttırmaya başlar ve sözler 'kendilerine dalkavukluk etmeye tenezzül etmeyen aydınlar, inhisarcılar, hainlik, alçaklık' gibi hakarete varan noktalara gelir. H. Muzaffer Gürkan'ın 23 Ekim 1961 tarihli yazısı ise Cumhuriyet gazetesinin genel yayım politikasıyla ilgilidir ve bu durum 'Cumhuriyet gazetesinin çıkması daha ilk günlerden bazı politikacılarla bazı çevreleri hiç memnun etmemiştir. Cemaat ve memleket meselelerini gerçekçi, mutedil ve barışçı gözle görüp öylece aksettirmemiz, halkımızı bu şekilde aydınlatmaya çalışmamız, bir çok yanlış, hatalı icraatı teşhir ile yazılması gereken hemen her şeyi açıkça yazmamız, şu veya bu şekilde toplum üzerinde bir nevi hâkimiyet kuran ve bunun neticesi olarak da siyasi, hatta ekonomik avantajlar sağlayanların hoşuna gitmemiş... Çeşitli ağızlarla onlara tabii kalemlerin bize reva gördükleri ithamları Rum emellerine hizmet, komünistlik, milli davaya ihanet şeklinde özetleyebiliriz...' sözleriyle gazetede yer alır¹⁴⁷. Gazetenin 1962 yılındaki ilk sayısında da Nacak gazetesiyle ilgili sert eleştiriler bulunmakta ve 'Nacak gazetesini okumak milli vazife imiş. Perşembe gecesi radyoda okunan bir ilanda böyle deniyordu... Milli mefhumunu ne kadar da işlerine geldiği gibi kullanıyor bazıları. Milli vazife gibi yüce anlamlı bir mefhumu sıkılmadan bir gazete okumak derecesine düşürenlere ve üstelik bunu vatandaşlara böylece telkin cüretinde bulunanlara sadece acımak gerek. Vatandaşın idrakini hafife almak bu kadar olur.' denmektedir¹⁴⁸. Gazete ayrıca 'Nacak'çıların kendilerine 'siz hainler' dediğini, Cumhuriyet gazetesini 'minyatür gazete' olarak nitelendirdiğini belirterek 'Ne yapalım gazetemizin hacmi hakikaten küçüktür. Çünkü bu gazeteyi çıkaranlar köy köy dolaşarak halktan baskı ve tehditle arpa, buğday veya yumurta toplamış değillerdir.' şeklinde sert bir mukabelede bulunur¹⁴⁹. Cumhuriyet gazetesinin sert eleştirileri ağırlıklı olarak Nacak gazetesi üzerinde yoğunlaşsa da bu eleştirilerden Halkın Sesi ve Bozkurt gazeteleri de nasiplerini alırlar. Halkın Sesi gazetesinde İngiliz idaresi kastedilerek söylenen "Onlara yataklarımızı açtık, yorganlarımızı verdik"¹⁵⁰ ifadesi de Cumhuriyet tarafından sert bir şekilde eleştirilir ve Kıbrıs Türk halkının İngiliz sömürgecilerine ne yatak açtığı ve ne de yorganlarını verdiği belirtilerek 'Halkın Sesi daha açık konuşsun ve İngiliz sömürgecilerine yatak açanların, kucak açanların kim olduğunu ismi ile, cismi ile söylesin de halkımız da öğrensinsin'¹⁵¹. denir. Nacak gazetesinin 13 Nisan 1962 tarihli sayısında Bulgar Halk Cumhuriyeti'nde yayımlanan bir gazetenin haberine tepki gösterilir ve bu durum 'Nacak şovenistlerin organı, Cumhuriyet de Türk halkının kurtarıcısı! Bu ne tesadüf' başlığıyla manşet yapılır¹⁵².

146 Cumhuriyet, 28 Ağustos 1961.

147 Cumhuriyet, 23 Ekim 1961.

148 Cumhuriyet, 1 Ocak 1962.

149 Cumhuriyet, 8 Ocak 1962.

150 Halkın Sesi, 27 Ocak 1962.

151 Cumhuriyet, 29 Ocak 1962.

152 Nacak, 13 Nisan 1962.

Cumhuriyet gazetesinin 16 Nisan 1962 tarihli sayısı ise “Nacak Utanmalıdır.” başlığıyla çıkar ve Bayraktar Camii’ne yapılan bombalı saldırıyla ilgili olarak “Nacak bu konuyu çokluk kurcalamasın, altından çapanoğlu çıkabilir. Hele bir tahkikat komisyonu soruşturmalarını bitirsin de bu konuda yine konuşuruz.” denilir. Bu haber ve gazetenin bu sayısı sondan bir önceki sayı olarak basın tarihindeki yerini alacaktır, çünkü Nisan 1962 dönemine gelindiğinde Kıbrıs adası Cumhuriyet gazetesinin iki yazarı Ayhan Hikmet ve Ahmet Muzaffer Gürkan’ın 23 Nisan 1962 gecesı kimliği belirsiz kimseler tarafından öldürölmeleriyle sarsılır. Dr. Fazıl Küçük bu olayın hemen ardından ‘Bu gibi gayri kanunî tarafımdan katiyen tasvip edilmediğini ve aynı zamanda bunu yapanların ancak cemaatimiz arasında ve Kıbrıs dâhilinde düzen emniyeti ihlal etmekten başka hiçbir maksada hizmet edemeyeceğı kanaatindeyim.’ açıklamasını yapar¹⁵³. Bu olayla ilgili olarak Nacak gazetesi de bir başsağılığı yayımlar ve ‘Ölenler Öldürenler’ başlıklı bir yazı kaleme alır¹⁵⁴. Söz konusu iki gazetecinin ölmeleri sonrasında Cumhuriyet gazetesinin yayım hayatı da son bulur. Gazetenin 23 Nisan 1962 tarihli 89 sayılı son sayısında manşet haber ise ‘Türk toplumu iktisaden kararsızlık içinde kalamaz. Kıbrıs Türkü her geçen gün iktisaden yıpranmaktadır.’ şeklindedir ve bu sayıda da gazetede ‘Nacak’ın şayet gazetecilik adabından zerrece nasibi olsaydı...’ diye başlayan Nacak gazetesiyle ilgili bir eleştiri yazısı bulunmaktadır¹⁵⁵.

Rum tahriklerinin adada artarak devam ettiğı bir dönemde Hikmet Arif Mapolar tarafından yayımlanan Devrim gazetesi bir sayısında Türkiye ile ilgili bir yazı dizisi hazırlar ve ‘...23 Nisan 1920 ve 23 Nisan 1963. Aradan 43 yıl geçmiş bulunuyor. Geçen bu yıllar zarfında büyük Türk milletin her alanda yaptığı hamleler, gösterdiği başarılar saymakla bitmeyecek kadar çoktur. Ulusal egemenliğimizin getirdiğı demokratik rejim, ruh ve düşünce hürriyetini kazandırmış, görölmemiş bir hızla ilerlememizi sağlamıştır...’ der¹⁵⁶. Bu arada Devrim gazetesi ise yayımladığı ‘Türk Ulusu Tehdit Etmıyor. Anayasa Tatbik Edilmezse Türk Müdahalesini Bekleyin’ başlıklı makalede son dönemde adada yaşananlara değinir¹⁵⁷. Aynı dönemde Nacak’ta yayımlanan Talat Yurdakul imzalı bir yazı ise ‘Hürriyet diye haykıranların gayesi bizim hürriyetimizi çalmak, hürriyeti katletmektir.’ Başlığını taşımaktadır¹⁵⁸. 1959 Züriç ve Londra Anlaşmaları’ndan sonra Atina’da yayımlanmaya başlayan ve Atina’dan Kıbrıs’ta bulunan EOKA mensuplarına gönderilen ‘Agonitis’ isimli gizli Rum gazetesiyle ilk defa ortaya çıkan ve 21 Nisan 1966’da Patris gazetesinin yayımladığı Yunanca ‘Sınır Bekçisi’¹⁵⁹ anlamına gelen Akritas kelimesinden esinlenerek isimlendirilen Akritas Planı uygulamaya konulur. Aynı dönemde İngiltere İçişleri Bakanlığı

153 Akın, 26 Nisan 1962.

154 Nacak, 27 Nisan 1962.

155 Cumhuriyet, 23 Nisan 1962.

156 Devrim, 23 Nisan 1963.

157 Devrim, 7 Eylül 1963.

158 Nacak, 8 Kasım 1963.

159 Özden Alpdağ, Barış İçin Savaş, İzmir, 1974, s. 18.

da harekete geçerek adada bulunan yöneticilerini uyarır¹⁶⁰. Ancak bu konuda Kıbrıslı Rumlar planlarını çok daha önceden hazırlamışlardır¹⁶¹.

Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'ın garantörlüğüyle 1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti Rumlarca yaratılan siyasî anlaşmazlık konularının gittikçe artması, olumlu düşüncelerin yerini huzursuzluğa terk etmesiyle Rumların Kıbrıs Cumhuriyeti'ni Enosis'e giden yolda bir atlama tahtası olarak gördüklerini iyice su yüzüne çıkarır¹⁶². Bunun sonucu olarak da Kıbrıs Cumhuriyeti 21 Aralık 1963 itibarıyla resmen olmasa da fiilen ortadan kalkar.

1955-1963 dönemiyle ilgili olarak özellikle Nacak ve Cumhuriyet gazetelerinin Kıbrıs Türk basınının birer parçası olarak yayım hayatına başladıkları dönem son derece ilginç, kanlı ve sarsıcı olaylara da sahne olur. Böylece Nacak gazetesi 3 yıl, 6 ay, 24 gün yayım hayatına devam ederek misyonunu tamamlar. Gazetenin yayım hayatına son verdiği tarih ise Kıbrıslı Rumların Enosis hedeflerine yönelik olarak Lefkoşa'nın Kumsal bölgesinde başlattıkları ve tarihe de Kumsal Faciası olarak geçen dönemdir.¹⁶³ Nacak gazetesinin çıkmaya başlamasından tam 1 yıl, 2 ay ve 17 gün sonra da Cumhuriyet gazetesi faaliyete geçer. Cumhuriyet gazetesi de Kıbrıs Cumhuriyeti ile aynı gün 16 Ağustos 1960 günü doğmuştur ve gazetenin sahipleri ve yazarları Ayhan Hikmet ile Ahmet Muzaffer Gürkan'ın öldürüldükleri 23 Nisan 1962 gününe kadar yayım hayatına devam eder. Cumhuriyet gazetesi toplam 1 sene, 6 ay, 7 gün haftalık olarak çıkmaya devam eder. Cumhuriyet gazetesi kapandıktan sonra Nacak gazetesi ise 1 yıl, 8 ay ve 29 gün daha çıkmaya devam edecektir.

Sonuç

16 Ağustos 1960 tarihinde garantör devlet sıfatıyla Yunanistan, İngiltere ve Türkiye'nin de imza koyduğu Londra ve Zürih anlaşmalarıyla ortaya çıkan Kıbrıs Cumhuriyeti EOKA'nın 1 Nisan 1955 tarihinde başlattığı tedhiş eylemleri sonrasında maalesef uzun ömürlü olamaz ve 1955-1963 dönemi Kıbrıs adasının yakın tarihi açısından son derece zor, sıkıntılı ve kanlı bir dönem olarak hafızalarda yerini alır. 21 Aralık 1963 tarihi itibarıyla Kıbrıs Cumhuriyeti de fiilen ortadan kalkmış durumdadır. Bu dönem Kıbrıslı Rumların Enosis hedeflerine yönelik olarak Lefkoşa'nın Kumsal bölgesinde başlattıkları ve tarihe de Kumsal Faciası olarak geçen dönemdir. Öte yandan özellikle Kıbrıs Türk basını, içinde bulunulan sıkıntılı sürece rağmen öncelikle Kıbrıs Türk toplumunun heyecanını diri tutabilmek, daha sonra da dünya kamuoyuna

160 FO.371/168967-XC14311.

161 Zafer, 24 Şubat 1967.

162 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, Cilt I-II, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 1996, s.98.

163 Bu arada Makarios, 21 Aralık 1963 Cumartesi günü garanti anlaşmalarını geçersiz saydığını, bu yüzden Türkiye'nin adaya yapacağı herhangi bir silahlı müdahalenin saldırganlık sayılacağını açıklar. KTKF Arşivi MİT Dosyası, Aralık 1963 tarihli ve A.2/22-49sayılı yazı.

seslerini duyurabilmek maksadıyla çok fedakârca bir mücadelenin içine girer. Bu noktada Kıbrıs Türk basın tarihini izlemek esasında Kıbrıslı Türklerin 1950'li yıllardan itibaren verdikleri mücadeleyi izlemekle eş anlamlıdır. Dünya demokrasi tarihi, insan hak ve özgürlükleri bağlamında bakıldığında 1688 İngiliz Halklar Bildirisi, hemen ardından 1776 Amerikan İnsan Hakları Bildirisi ve son olarak da demokrasinin temeli olarak kabul edilen 1789 Fransız Devrimi ve Halklar ve Yurttaşlar Bildirisi sonrasında insanlığın demokrasiyi insan hak ve özgürlüklerine saygılı ve köklü temeller üzerine oturtmasının bu medeni ülkelerde bile yüzlerce yıl aldığı görülecektir. Belki de Kıbrıs adasında Türk toplumunu temsil eden Cumhuriyet ve Nacak gazetelerinin çatışmasında ulusal bağımsızlık mı yoksa demokrasi mi sorularına verilen öncelikli cevaplar problemi derinleştirmiştir. Her iki gazetenin farklı nedenlerle de olsa yayın hayatına devam etmemesi/edememesi bu iki gazetenin çok özel ve kısıtlı bir sürecin özel misyon yüklenmiş gazeteleri olarak fonksiyonlarını yitirdiğini ve misyonlarını tamamladıklarını da göstermektedir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)-Ankara/Türkiye

Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu Arşivi (KTKF)-Girne/Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

Kıbrıs Türk Milli Arşivi (KTMA)-Girne/KKTC

KTMA TMT Arşivi-Girne/KKTC

Foreign Office Archive (FO)-Londra/İngiltere

Kıbrıs Türk Kültür Derneği Arşivi (KTKD)-Ankara/Türkiye

II. Basılı Kaynaklar

ALPDAĞ, Özden, *Barış İçin Savaş*, İzmir, 1974.

ARMAOĞLU, Fahir, *20.Yüzyıl Siyasî Tarihi* Cilt I-II, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 1996.

BASIN YAYIM GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, Olayların Takvimi, "Kıbrıs Meselesi", Ankara, Ağustos 1954, No. 49.

BİLGE, Suat, *Le Conflit De Chypre Et Les Cypriotes Turcs*, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1961.

CLOGG, Richard, *Modern Yunanistan Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul 1997.

DENKTAŞ, Rauf R., *Hatıralar-Toplayış* 10. Cilt, İstanbul, Aralık 2000.

DODD, Clement, *Storm Clouds Over Cyprus*, The Eothen Press Yay., Cambridgeshire, 2002.

FOLEY, Charles, *Guerrilla Warfare and EOKA Struggle; General Grivas*, Longman Yay., Londra, 1964.

GAZİOĞLU, Ahmet C., *Kıbrıs Tarihi İngiliz Dönemi (1878-1960)*, Cyrep yay., Lefkoşa, Eylül 1997.

KESER, Ulvi, *Kıbrıs'ta Yeraltı Faaliyetleri ve Türk Mukavemet Teşkilatı*, IQ Yayınları, İstanbul, Ocak 2007.

ÖZAD, Murad Hüsnü, *Baf ve Mücadele Yılları*, Akdeniz Haber Ajansı Yay., İstanbul, Temmuz 2002.

STEPHENS, Robert, *Cyprus-A Place Of Arms*, Pall Mall Press Yay., Londra, 1966.

TOLUNER, Sevin, *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk*, İstanbul, 1977.

III. Makaleler

AZGIN, Bekir, "The Turkish Cypriot Mass Media." *Cyprus: Handbook on South Eastern Europe*, (Der.: K.D. Grothusen, W. Steffani ve P. Zervakis), Germany: Vandenhoeck & Ruprecht in Gottingen, 1998.

KÜÇÜK, Fazıl, "Kıbrıs Türkünün Geçirdiği Acı Günler-II", *Kıbrıs Mektubu Dergisi*, Sayı 2, Mart-Nisan 2002, Ankara, ss.5-7.

ÖZORAN, Beria Remzi, "Enosis Karşısında Kıbrıs Türk'ü (1878-1914 Dönemi)", *Güvenlik Kuvvetleri dergisi*, No 19, Lefkoşa, Mart 1991, ss.6-12.

IV. Süreli Yayınlar

Dünya

Manchester

Guardian

Mahi

Devrim

Zafer

Eleftheria

Cyprus Mail

Akın

Bozkurt,

Cumhuriyet

Cyprus Mail

Filelefteros

Nacak

Halkın Sesi

V. Sözlü Tarih Çalışması

Ali Tilki ile 10 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

TMT Lefkoşa Sancağı Kovanbeyi merhum Nevzat Uzunoğlu ile Girne'de 13 Temmuz 2003 tarihinde yapılan görüşme.

Bedia Okan Görelî ile 15 Ağustos 2010 ve 18 Eylül 2010 tarihinde İzmir'de yapılan görüşme.

KKTC'nin ilk Cumhurbaşkanı Rauf R. Denktaş ile 8-13 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

TMT Limasol Sancağı mensubu merhum Aydın Aygün ile 20 Ağustos 2004 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.

Fuat Veziroğlu ile 16 Kasım 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

TMT Limasol Sancağı mensubu merhum Mehmet Y. Manavoğlu ile 25 Ağustos 2004 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.

Kitabiyat

Ali Çetinkaya, *Askerlik Hayatım 1914-1922*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (Yay. Haz: Oktay Şimşek-Zeki Dilek), 1. Basım, İstanbul, 2012, 512 sayfa.

Özet

Ali Çetinkaya Türk siyasal hayatına hem asker hem de devlet adamı olarak etki etmiş önemli bir kişidir. Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşı'nı görmüş ve bu savaşlarda bizzat yer almıştır. Tanıtımı yapılacak olan kitap da Ali Çetinkaya'nın askerlik hayatına ilişkin tutmuş olduğu notlardan oluşmaktadır. Resmi belge ve raporlara dayanarak kaleme alınan anılar, Osmanlıca el yazısından çevirisi yapılarak okuyucuya sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Ali Çetinkaya, I. Dünya Savaşı, Türk Siyasal Hayatı, Resmi Belge.*

Abstract

Ali Cetinkaya is an important person who effected Turkish political life both as military and stateman. He saw Tripoli, Balkan and the World War I, and took place in these wars. The book which will be presented, consisted of notes related with his military life. Memoirs which are based on official report and documents presented to the reader via translation from the Ottoman.

Key Words: *Ali Cetinkaya, World War I., Turkish Political Life, Official Document.*

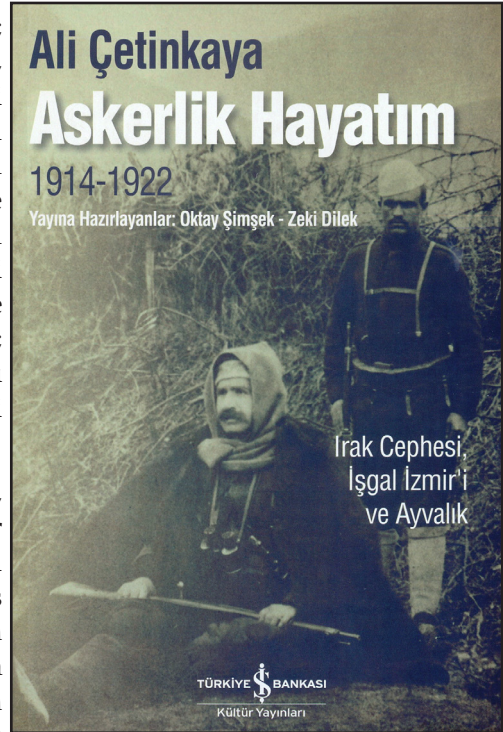
Anı, belli bir döneme tanıklık eder. Anılarını kaleme alan kişi bu vesileyle döneme ilişkin ayrıntılı bilgileri kendi tanık olduklarından yola çıkarak aktarmaya çalışır. Dolayısıyla anılarını kaleme alan kişinin öznel duruş, tutum ve tavırları okuyucuya yansıtılır.

Tarihi olaylar içerisinde aralanmamış sayfaların gün yüzüne çıkarılmasında tarihe tanıklık eden kişi, anıları yoluyla üzerinde hiç durulmamış, önemsenmemiş ve ciddiye alınmamış olan birçok konunun kendi gözlemledikleriyle, ortaya serilmesine neden olur. Bu yolla, birçok araştırmacıyı, birçok konu hakkında derinlemesine araştırma yapmaya itebilir.

Anılarını kaleme alan kişi; kendi kişisel görüşü, siyasi anlayışı, felsefi bakışı veyahut da dinsel kanaati ölçüsünde, tanıklık ettiği tarihsel olaylara yanlı bakar. Ancak, tüm bu kişisel duruşların yanında kişi kaleme aldığı olayların canlı tanığıdır ve bu yönüyle tarihsel bir olgunun resmi olmayan çerçevesini ve o çerçeve içerisinde yer alan renkleri ve figürleri; çoğu zaman da insani bakış açısı içerisinde okuyuculara aktarma gibi önemli bir misyonu gerçekleştirir¹.

Anıları ele alınan Ali Çetinkaya, hem Türk ordusunda görev almış bir komutan olarak hem de Türk siyasal hayatında önemli görevlerde bulunmuş tarihsel bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Ali Çetinkaya'nın "Askerlik Hayatım (1914-1922)" adıyla yayınlanan anıları 1914 ile 1922 yılları

arasındaki tarihe tanıklıklarını bizlere aktarmaktadır. Ali Çetinkaya'nın askerlik yaşamına ilişkin olarak kaleme alınan anılarının en çarpıcı özelliği ise birçok resmi belge, emir ve raporlara kitapta yer verilmiş olmasıdır. Hatta kitabın büyük bir bölümü Ali Çetinkaya'nın cephe komutanlığı yaptığı süreçteki emir ve raporlarından oluşmaktadır. Bu yönüyle kitap, benzer şekilde yayımlanmış olan diğer anı kitaplarından farklılık göstermektedir. Resmi yazışma ve raporlar ekseninde yayımlanması, tarihe ışık tutması açısından daha güvenilir bir kaynak özelliği taşımasında en önemli paya sahip olmuştur.

1 Kemal Arı, *Tarih Yöntemi*, İleri Kitabevi, İzmir, 2011, s.181.

Ali Çetinkaya'nın daha geniş olan anılarının bir kısmına yer verilmiş olan kitapta, İzmir'in işgali ve sonrasında yaşananlar üzerinde özellikle durulmuştur. İzmir işgal edilmeden önce İzmir ve çevresinde yaşanan gelişmeler, İstanbul'un bu bölgeye ilişkin tutum ve davranışları tek tek ele alınarak, bölgesel yöneticilerin İstanbul ile ilişkileri belgelerle ortaya konulmuştur. İzmir'in işgali sırasında ve sonrasında yaşananlar; bilindiği üzere birçok araştırmacı tarafından üzerinde durulan bir konu olmuştur. Bu dönemde gerçekleşen çoğu olay hakkında yeterince edinilememiş bilgiler bulunmakla birlikte birçok bilinmezler de ortaya çıkarılmıştır. Konu üzerinde durarak araştırma yapacak olanlar için oldukça geniş bilgiler içeren Ali Çetinkaya'nın anıları, tarihsel yaşanmışlıklar ve gerçekler çerçevesinde önemli bir başvuru kaynağı olarak öne çıkıyor.

Altı bölüme ayrılarak yayımlanan Askerlik Hayatım adlı kitap, ilk olarak Ali Çetinkaya'nın özgeçmişi verilerek anlatımına başlamıştır. "Terceme-i Hâlim" başlığı altında Ali Çetinkaya özetle kendi yaşam öyküsünü ortaya koymaya çalışmıştır.

Ali Çetinkaya'nın bizzat kendisinin anlattığına göre onun yaşam öyküsü, keskin çalkantılarla geçmiştir. 1896 yılında Mekteb-i Harbiye'ye girmiş ve iki yıl sonra da 1898'de Teğmen olmuştur². Ardından, 3. Ordu'da Bulgarlara karşı giriştiği faaliyetlerden ötürü 30 Mayıs 1903 yılında Üsteğmen ve Makedonya'da çetecilik faaliyetlerini önlemek amacıyla oluşturulan 2. İştib Avcı Taburu'nun 2. Bölüğünde Üsteğmen olarak görev alarak 1905 senesi Temmuz'unda Yüzbaşı olmuştur. Ali Çetinkaya yüzbaşılık görevini yerine

getirirken de Makedonya civarında birçok bölgede Bulgar çetecilerine karşı başarılı faaliyetler yürütmüştür³.

1907 senesinde yeni yeni ortaya çıkan İttihat ve Terakki teşkilatını resen idare etmek üzere Kırçova'ya nakil olan Ali Çetinkaya, burada teşkilata yönelik faaliyetler ortaya koyarak bölgede İttihat ve Terakki'nin nüfuzunu oluşturmaya çalışmış ve bunda da başarılı olmuştur⁴.

2 Ali Çetinkaya, *Askerlik Hayatım 1914-1922*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., (Yay. Haz: Oktay Şimşek-Zeki Dilek), İstanbul, 2012, s.4.

3 A.g.e., s.5.

4 A.g.e., s.6.

31 Mart Vakası'nın ortaya çıkması sonucu Selanik'e gelen Ali Çetinkaya, Alâtini Köşkünde ikamet eden Abdülhamit'in ilk muhafazasına memur olmuştur. Ardından Hareket Ordusu bünyesinde Arnavutluk harekâtına katılmıştır. 1911 senesinde ise Trablusgarp vilayetinde başlayan İtalyan işgal teşebbüsü nedeniyle Bingazi Sancağı'na memur edilmiştir. Ali Çetinkaya burada Enver Paşa ve Mustafa Kemal Paşa ile bir yıl yerli kuvvetlere kumanda ederek faaliyette bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa Derne'de aşiretlerden kurulu bir fırkanın kumandanı iken, Ali Çetinkaya bu fırkanın bir alayının kumandanlığı görevini üstlenmiştir. Balkan Savaşı'nın patlak vermesi üzerine Ali Çetinkaya anavatana dönmüş ve Şark Ordusunda Aydın Taburu Kumandanı olmuştur. Aralık 1913 tarihinde Binbaşılığa yükseltilen Ali Çetinkaya İstanbul'a tayin olunarak İtfaiye 2. Tabur Kumandanlığında göreve başlamıştır⁵.

I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte Irak'ta göreve başlayan Ali Çetinkaya, burada İngilizlerin derin yaralar almasını sağlamıştır. Buradan Kafkas Cephesine görevlendirilmiş ve Ruslarla çetin mücadelelerde bulunmuştur⁶. Kafkaslardan Rumeli'ye geçen Ali Çetinkaya, burada Alman ve Avusturya kuvvetleriyle birlikte mücadeleler vermiş, ardından da Kuva-yi Taarruziye Kumandanı olup Bolu, İzmit, Üsküdar Livaları içerisinde birçok eşkiyayla mücadele etmiştir. Sonrasında, Üsküdar İnzibat Müfettişliğine tayin olunan Ali Çetinkaya, mütarekeye kadar bu görevde kalmıştır. Bir süre 17. Kolordu'da görev almış, 1919 senesinde de Ayvalık Mıntika Kumandanlığına tayin edilmiştir⁷.

Yunanlılar 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal etmişler ve ardından Aydın ve Manisa istikametinde hiçbir direnişle karşılaşmadan ilerlemeye devam etmişlerdir. Ancak Ayvalık bölgesinde Ali Çetinkaya'nın 18 Mayıs 1919'daki karşı duruşu ile Yunanlılar bir savunma hareketiyle karşı karşıya gelmişlerdir. Ali Çetinkaya Ayvalık'ta başında bulunduğu 172. Alay⁸ ile vatan savunmasına girişmiş ve düşmana karşı ilk direniş hamlesini burada ortaya koymuştur.

1919 senesinde Afyon Karahisarı'ndan halkın arzusu ile milletvekili seçilen Ali Çetinkaya ilk olarak Afyon'a geçmiş ve ardından da İstanbul'a hareket ederek Meclis-i Mebusan'da vekil olarak görev almıştır⁹.

Ali Çetinkaya'nın yayınlanan anılarında askerlik yaşamına ilişkin dönem ele alınmasına karşın, yeni Türk Devleti'nin oluşumunda ve yapılanmasında aldığı görevler üzerinde de durmak gereklidir. Öyle ki; Ali Çetinkaya Ankara'da kurulan Meclis'te yer almış ve bu dönemde yaşanan gruplaşmalarda Mustafa Kemal'in yanında ona güven veren bir kişi olarak bulunmuştur. Meclis'te Milli Müdafaa Grubu'nda yer alan Ali Çetinkaya, ilk Meclis'ten itibaren her

5 A.g.e., s.6

6 A.g.e., s.7.

7 A.g.e., s.8.

8 A.g.e..

9 A.g.e., s.s.8-9.

daim Mustafa Kemal'in yanı başında olmuş ve birçok görevde en yetkili isim olarak mücadelesini gerçekleştirmiştir. Halk Fırkası tüzüğü'nün hazırlanması, milli savunma, milli eğitim, bayındırlık, sağlık ve sayıştay komisyonlarında görev almış ve bu görevlerde büyük başarılarla imza atmıştır¹⁰. Yapmış olduğu çalışmalarla Mustafa Kemal Atatürk'ün ülkede başlattığı kalkınma ve çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma inancını hep içinde yaşatmış ve bu uğurda mücadelesini sürdürmüştür. Ali Çetinkaya'nın ülkenin bayındır hale gelmesi adına yaptığı çalışmaları ise özellikle üzerinde durulması gereken bir konudur ki, Cumhuriyet'in ilanının 10. yıl marşında dahi yer alan anayurdun demir ağlarla örülmesinde en büyük paylardan birine sahiptir¹¹.

Ali Çetinkaya'nın ülkede filizlenmeye başlayan her türlü ayrılıkçı-muhalef yapının etkisini kırmak amacıyla oluşturulan İstiklal Mahkemeleri'nde almış olduğu görevler ise dikkat çekmeye değer niteliktedir. Cumhuriyet'in savunulması ve korunması adına oluşturulan bu mahkemelerde Ali Çetinkaya önemli bir figür olarak ortaya çıkmış ve ülkede oluşmaya başlayan isyanların ortadan kaldırılması için son derece hassas davranmıştır. Ankara İstiklal Mahkemesi üyesi ve başkanı sıfatıyla birçok isyana ya da devlet rejimine karşı yapılan birçok saldırıya karşı kesin hükümlerini her zaman devletin bekası ve milletin istiklali adına yerine getirmiştir. Asker kaçakları, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması, gazeteciler davası, telgrafçılar grevi, Komünistler davası, Şapka Kanunu'na karşı yapılan girişimler, İzmir'de yapılması planlanan İzmir Suikasti davası ve devamında Ankara'da gerçekleştirilen İttihatçılık davası gibi birçok davada görev almıştır¹². Günümüzde birçok tartışmaya konu edilen İstiklal Mahkemeleri; hukuksuz bir mahkeme olarak değerlendirilerek Cumhuriyet değerlerine saldırmanın bir yolu olarak seçilmiştir. Bunları yapan kişiler; yaşanan dönemin olağanüstü bir dönem olduğu konusunu göz ardı edip, günümüz penceresinden tarihe bakarak tarihi kişilikleri yargılama yoluna gitmektedirler. Ali Çetinkaya da bu haksız yargılamadan birçok kez nasibini almış ve geçmişte yaşanan tarihi olaylar ile ilgili olarak günah keçisi haline getirilmiştir. Bu durumu tarihe ideolojik bakmanın ortaya çıkardığı bir yanlış duruş olarak görmek doğru bir saptama olacaktır.

Ali Çetinkaya'nın Askerlik Hayatı'nı konu alan anılarında öne çıkan dönemlerinden biri, Irak'ta gerçekleştirdiği mücadelesidir. Irak Cephesi'nde Mürettep Alay Kumandanı olarak görev alan Ali Çetinkaya; Binbaşı Ali imzasıyla alayına bağlı olan tabur ve bölüklere birçok emir göndermiş ve emri altında düzenli bir savaş yönetimi kurmaya çalışmıştır. Mürettep İtfaiye Alay Kumandanı Binbaşı Ali imzasıyla oluşturulan bu emirlerde Ali Çetinkaya;

10 Mustafa Balcıoğlu, "Ölümünün 48. Yılında Ali Çetinkaya", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.13, S.38, Temmuz/1997, çşt. syf.; <http://atam.gov.tr/?p=959> (Erişim Tarihi: 06.07.2012)

11 *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.13, S.38 Temmuz/1997, çşt. syf.; <http://atam.gov.tr/?p=960> (Erişim Tarihi: 06.07.2012).

12 Mustafa Balcıoğlu, "Ölümünün 48. Yılında Ali Çetinkaya", çşt. syf.

Alayın ihtiyaç duyduğu yük taşıma hayvanları, kazgan, karavana, parka, portatif kazma, kürek, balta, mitralyöz, giyecek, çadır; zabitin ihtiyaç duyduğu çay, şeker gibi birçok gereksinim ile ilgili tüm bilgilere yer vermiştir¹³. Tabur ve bölükler hakkındaki her türlü bilginin itinalı bir biçimde kayıt altına alınması konusu üzerinde oldukça titizlenen Ali Çetinkaya, tutulması gereken her türlü bilginin de cetvellerde kalem olarak her türlü maddenin doğru bir şekilde istatistiğinin verilmesini sağlamıştır¹⁴. Ki bu, taburların ve bölüklerin Alay tarafından ne gibi ihtiyaca gereksinimleri olduğu ya da hangi malzemelerin ihtiyaçtan fazla olduğu konusunu aydınlatması bakımından üzerinde önemle durulması gereken hayati bir durumdur.

Ali Çetinkaya verdiği emirlerin tam olarak uygulanmasının önemli olduğunu ise tabur ve bölüklere özellikle vurgulamıştır. Öyle ki Mürettep Alay Emri Numara/5'teki emrinin 5. maddesinde aynen şunları dile getirmiştir:

"...Buna rağmen 4. Tabur'un ilk moladan itibaren efradının dağıldığı görüldü. Şu halde mâfevk¹⁵ tarafından seferberlik halinde verilen emir layık olduğu derecede hüsnütelakki edilmemiş demek oldu. Tekrar ediyorum, verdiğim emirler son neferin kulağına kadar girecek ve mutlaka tatbik edilecektir. Mâfevkinde tatbik ve infaz edilmeyen emirleri tahrif veya ihmal edilmiş demektir ki bu da hâl-i harpte mücazat-ı¹⁶ terhibiyeyi muciptir"¹⁷.

Binbaşı Ali Çetinkaya, askerlerin kesinkes uygulaması gerektiği konuları bir bir ele almıştır. Gönderdiği emirlerin bir diğerinde de, askerlerin cüretkâr tehditlerle görevini kötüye kullanması hususu üzerinde durmuştur:

"2. Taburun idare memuru dün karargâh ittihaz ettiğimiz gazinocuya ekmek sipariş ederek parasını vermeden 100 ekmeği aldığı gibi tekâlîf-i harbiye suretiyle makbuz vereceğini söylemekle tehdidata cüret ve kânunşikenane harekâta cesaret eylediği bittahkik anlaşıldığından, mumailiyle şimdilik üç gün riyazeten hapsedilecektir"¹⁸.

Bir alayın kumandanı olarak, emrinde bulunan askerlerin bağlı olduğu birimde her türlü sorundan uzak olarak, şartlar ve olanaklar çerçevesinde görevlerini yerine getirebilmeleri için her nokta üzerinde önemle duran Ali Çetinkaya bir başka emrinde de askerin sağlık sorunlarından uzak kalması adına şu şekilde emir yayınlamıştır: *"Bundan böyle askere bal ve karpuz, kuru üzüm, hurma vesair satın alırlımayacak, kimde ve nerede görülürse derhal çiğnenecek ve satın alanlar dayakla tecziye edilecektir. Bu gibi şeylerin askerin sıhhatine muzır olduğu ve yok esnasında karınlarının bozulduğuna yegâne sebep bulunduğu askere tamamen anlatılacaktır."*¹⁹.

13 Ali Çetinkaya, a.g.e., ss.18-20; Bkz: Mürettep Alay Emri 1 ve 2.

14 A.g.e., s.18; Bkz: Mürettep Alay Emri/2, madde 2.

15 Üst olan kişi, üst, üstün.

16 Ceza.

17 A.g.e., s.24; Bkz: Mürettep Alay Emri, Numara/5, madde 5.

18 A.g.e., s.36; Bkz: Mürettep Alay Emri, Numara/12, madde 8.

19 A.g.e., s.39; Bkz: Mürettep Alay Emri, Numara/15, madde 4.

Görüldüğü üzere emrindeki askerlerin her türlü sorunlarını en ufak ayrıntısına kadar irdeleyerek çözüm yolları arayan Ali Çetinkaya, yukarıda değinilen sorunların haricinde birçok problemle karşı karşıya kalmış ve sorunların çözümü adına her adımı tereddütsüz yerine getirmiştir. Binbaşı Ali Çetinkaya'nın taburlara gönderdiği emirlerden bir diğerinde ise yine önemli bir olay dile gelmiştir. Mürettep Alay Kumandanlığına bağlı 2. Tabur'un 7. Bölüğünde askerlik yapan Ali Hasan isimli askerin şehit olması, taburlarda önemli bir sorunun ortaya çıkmakta olduğunu acı bir olayla ortaya koymuştur.

Ali Çetinkaya'nın emrinde bulunan tabur ve bölükler; hareketlerinde bazen göllerden geçmek zorunda kalmışlardır ve bunun için de kayıklar yardımıyla sular aşılmıştır. Uzun süre kayık üzerinde kalmak zorunda olan askerler doğal bir gereksinim olarak tuvalet ihtiyaçlarını kayık üzerinde gidermeye çalışmıştır. Yukarıda sözünü ettiğimiz Ali Hasan isimli asker de kayığın kenarından tuvaletini yaparken suya düşmüş ve şehit olmuştur. Suya düşen asker suyun derinliklerinde kaybolduğu için bedeninin suyun üzerine çıkmasını takiben defnedilmesi Binbaşı Ali Çetinkaya tarafından emredilmiştir. Alay Emri/20 numarasıyla verilen emirde Ali Çetinkaya merhumun ruhu için üç İhlas ve bir Fatiha okunmasını istemiştir. Gerçekleşen acı olayın bir daha yaşanmaması için de bölüklerin hareketlerinden önce mutlaka askerlere abdest bozdurmaları emredilmiştir. Geçici önlem olarak da:

“...Ve kayık dâhilinde tahammülü müşkül derecede abdesti sıkışmış olanlar için kayıkların her birisinde bulunan gaz tenekeleri içinde abdest bozdurarak dışarıya suya döktürmeye son tedbir olmak üzere müsaade edilmelidir. Ve katiyen hiçbir neferin kayık kenarından dışarıya abdest bozmasına müsaade edilmeyecektir..”²⁰ diyerek önlem alınmaya çalışılmıştır. Burada değindiklerimiz yalnızca bizim dikkatimizi çeken konulardan bazılarıdır ve bunlar gibi birçok olayı kitapta bulmak olanaklıdır.

Ali Çetinkaya'nın anılarının başka bir bölümünü ise; daha önce de vurguladığımız gibi *“İzmir Müdafaa-i Hukuk Kongresi ve İzmir'in işgali”* başlığı altında oluşturulan İzmir'in işgali öncesi ve sonrasında yaşanan olaylar oluşturmaktadır. İzmir Müdafaa-i Hukuk Kongresi ile ilgili olarak çarpıcı bilgiler ortaya koyan Ali Çetinkaya, oluşturulan kongrede ülke yararına bir çıkarımın ortaya konulamamasının yanı sıra; ülkeye birçok açıdan zarar doğurduğu savını ortaya atmıştır. Ona göre, Kongre dolayısıyla hem İtilaf güçlerinin hem de İstanbul'un dikkati çekilmiştir. Neticesinde de Nurettin Paşa istifa ettirilmiş ve yerine sabık Evkaf Nazırı Kambur İzzet Vali, Mirliva Nadir Paşa da Kolordu Komutanı olarak atanmıştır²¹. Bu atamalar devamında birçok ihanetin yaşanmasının da ilk kıvılcımını atmıştır. Kambur İzzet Bey; Metropolit Hrisostomos, Ermeni Pisikopos ve İngiliz temsilcisiyle her gün bir araya gelerek İzmir ve çevresinde yapılacak işler konusunda adeta ortak karar almıştır²².

20 A.g.e., ss.46-47; Bkz: Alay Emri/20.

21 A.g.e., ss.170-171.

22 A.g.e., s.178.

Ali Çetinkaya İzmir'in işgalini hazırlayan süreçte Dahiliye Nazırı Mehmed Ali ile Vali İzzet arasında cereyan eden haberleşmelere ilişkin vesikaları ortaya koyarak nasıl bir ihanetin içerisinde bulunduğunu tüm çıplaklığıyla gözler önüne sermiştir²³. 10 Mayıs 1919 tarihinde Dâhiliye Nazırı Mehmed Ali tarafından Aydın Vilayeti'ne gönderilen telgrafta, vatansever birçok ismin (İttihatçıların) Bolşeviklik namı altında İttihat Hükümeti'nin devamını arzuladıkları ifade edilmiştir. Telgrafta Dâhiliye Nazırı Mehmed Ali; Kaymakam Ali (Ali Çetinkaya), Binbaşı Konyalı Hüsnü, Erken-ı Harp Miralayı Köprülü Kazım (Büyük Millet Meclisi Reisi), İzmir Cephane Müdürü Mülazım Abbas ve Kolordu Sertabibi Şükrü (15 Mayıs 1919'da Yunanlılar tarafından şehit edilmiştir) hakkında Kumandan Nadir Paşa ile birlikte karar verilerek ordudan irtibatlarının kesilmelerini istemiştir²⁴.

15 Mayıs 1919 Perşembe günü İzmir'in işgali gerçekleşmeye başlayınca, İzmir Valisi ve 17. Ordu Kumandanı tarafından hiçbir direniş gösterilmemiştir. Dolayısıyla Yunanlılar İzmir'i işgal sürecinde İstanbul'un acizane tutumu dolayısıyla oldukça rahat hareket etmişlerdir. İşgale karşı duran Komiser Şükrü Efendi şehit edilmiş Ziya Efendi ise yaralanmıştır. Bunun üzerine olayları seyreden halk karmakarışık olmuş ve etraftan silahlar patlamaya başlamıştır. Yunan efunları ve Rum ahali silahsız ve müdafaasız halk üzerine ateşe başlayarak birçok kimseyi şehit etmiştir. Ali Çetinkaya ilk ateşte şehit edilenler arasında Hasan Tahsin'in (Osman Nevres) de bulunduğunu şu cümlelerle dile getirmiştir: *"İslam'a husumette Gladiston'un (Gladstone) isaiet ruhunu temsil eden Buxton Biraderleri Bükreş'te bir fedai olarak cerh eden Selanikli Tahsin Bey bu ilk şüheda kafilesi meyanında idi"*²⁵. Hasan Tahsin'in yanı sıra bir saat kadar süren bu ateş altında birçok İslam ahali de şehit düşmüştür²⁶.

Yaşanan tüm bu hadiseler Ali Çetinkaya'nın ağzından Yunanlıların yapmış olduğu katliamın en acı yönlerini ortaya koymuştur. Yunan efunlarının hükümet binasına varmaları suretiyle yaptıkları ise Ali Çetinkaya tarafından şu cümlelerle ifade edilmiştir:

*"...Silahlarına süngü takılmış olduğu halde tehditkar bir vaz ve tavır ile bunların yanlarına girmiş olan birkaç efun askeri cümlesini dışarı çıkardı. Ve feslerini atarak üzerlerindeki saat, para gibi her ne varsa soymaya başladı. Ve diğer odalarda bulunan memurini dahi toplayarak bir grup halinde Kordon'a doğru bir kısım asker ve başıbozuk Rumların darp ve hakaretleri arasında sevk edildi. Esna-yi rahta, yollarda "Zito (Yaşa) Venizelos" diye bağırmaya icbar ve bağırmayanları katl ve şehit edildi. Ve bir bankanın ambarına dolduruldu. Ve Mayıs'ın onaltıncı günü akşamına kadar aç ve susuz olarak burada tevkif edildi. Ve akşamına birer vesika vererek evlerine bırakıldı..."*²⁷.

23 A.g.e., ss.179-180; 30 Mart 1919 tarihli Aydın Valisi Ahmet İzzet tarafından Dâhiliye Nezaret-i Celilesi'ne gönderilen telgraf.

24 A.g.e., ss.180-181.

25 Tahsin Bey Yunanlılara ilk kurşunu atarak direnişin simgesi olmuştur.

26 A.g.e., s.185.

27 A.g.e., s.185.

Hükümet binasında gerçekleştirilen tutuklamalarda Vali İzzet Bey'in de tutuklular arasında yer alması oldukça ilginçtir. Rum Metropolitinden bir kişinin İzzet Bey'i tanınması sonucu hem İzzet Bey hem de oğlu tutuklu kafileden ayrılarak güvenli bir vapura sevk edilmiştir. Yunan vapuru kaptanı perişan halde bulunan Vali İzzet'in yanına gelerek işgal kumandanı Miralay Nikolaos Zafiriou'nun kendisini görmeye geleceğini haber etmiştir. İşgal Kumandanının gelmesini takiben aralarında cereyan eden diyaloglar ise hayret vericidir. Ali Çetinkaya'nın kaleminden işte o konuşmalar:

"Miralay: Vazifenizi iyi yapmayarak iğtişâşa sebep olduğunuzdan dolayı mesulsünüz.

İzzet Bey: Ben[im] İzmir'in Yunanlılara işgalini temin etmek için ne derecelerde çalıştığımı Metropolit Hrisostomos Efendi'den sorabilirsiniz. Babîâli ile geçen muhaberelelerimizi de dosyalarda görebilirsiniz.

Miralay: Şu halde sizi yanlışlıkla tevkif etmişlerdir. Bir saat sonra tahliye ve makamınıza iade olunursunuz. Müsterih olunuz.

*İzzet Bey: Teşekkür ederim"*²⁸.

Konuşmalardan anlaşılacağı üzere Vali İzzet Bey'in ihaneti konusunda hiçbir şüphe yoktur.

Ali Çetinkaya anılarına Yunan İşgal Kumandanı Zafiriou'nun telgraflarını koyarak devam etmiştir. Ali Çetinkaya işgalin çevreye doğru yayılmasını takiben Ayvalık muntkasına doğru yapılan ilerleme karşısında Harbiye Nezaretine birçok telgraf göndermiş, Yunanlıların Ayvalık muntkasına gerçekleştirdikleri hareketin karşısında direnerek ve tüm gücüyle karşı koyarak işgali önlemeye çalışmıştır. Yeterli kuvvetin bulunmaması dolayısıyla Ayvalık'ın da işgali gerçekleştirilmiş, ancak savunma sonucunda işgal on beş gün sonra gerçekleşebilmiştir. Ali Çetinkaya bundan sonraki hareketi konusunda Harbiye Nezaretinden emir beklemiş ve emrin aksi bir yönde gelmesi durumunda artık bir emrivaki olarak asi bir kuvvet sıfatıyla mücadele etmeyi göze almıştır²⁹.

Ali Çetinkaya'nın anılarının bir bölümünde *"İzmir'in İşgali Sırasında Görevde Olan Komutanların ve Şahitlerin Askeri Mahkemedeki İfadeleri ve Diğer Mahkeme Zabıtları"*na yer verilmiştir. İlk olarak Bergama Belediye Başkanı Süleyman Sırrı Bey'in 19 Haziran 1920 tarihli ifadesi ele alınmıştır. 23 Ekim 1920 tarihli 17. Kolordu Erkân-ı Harp Reisi Abdülhamid'in ifadesi de yine Ali Çetinkaya'nın anılarında yer verdiği başka bir vesika olarak öne çıkmıştır. Abdülhamid Bey'in İzmir'in işgal edilişi sürecinde ve anında kusuru bulunup bulunmadığı konusunu içeren ifadesi Yunan işgal güçlerinin işgalin öncesinde ve sonrasında ne gibi faaliyetler gerçekleştirdiği hususunda önemli bilgiler ortaya koymuştur.

²⁸ A.g.e., s.186.

²⁹ A.g.e., ss.201-202.

17. Ordu Kumandanı Ali Nadir Paşa'nın ifadesi de Ali Çetinkaya tarafından anıları içerisinde konu edilmiş ve İzmir'in işgali konusunda yapmış olduğu hatalar ve hatta ihanete varan tavrı göz önünde bulundurularak mahkemeye verdiği ifade önem arz etmiştir. Ali Nadir Paşa mahkeme esnasında sorulan sorulara genel itibariyle cevap vermiş ve işgalin en az zararlı atlatılabilmesi amacıyla elinden geleni yapmaya çalıştığı hususunu ortaya koymuştur³⁰.

Ali Çetinkaya'nın anılarının belki de en önemli noktalarından bir tanesi; Ayvalık'ta Yunanlılara karşı başlatmış olduğu direnişin anlatıldığı kısımdır. Yunan işgalleri karşısında hem İstanbul'un hem de bölge yöneticilerin durum itibariyle takındığı tavır bölümün ana konusunu oluşturmuştur. Dâhiliye Nazırı Ali Kemal'in her türlü direnişi ülkenin menfaatlerine aykırı görmüş olması ve hıyanete varan teslimiyetçi tutumu, Ali Çetinkaya tarafından kıyasıya eleştirilmiştir. Ali Kemal'in dışında yine Ayvalık Kaymakamı Osman Nuri'nin işgal kuvvetleri karşısında işbirliği içerisinde harekette bulunması ve yine Bergama Kaymakamı Emin'in teslimiyetçi tutumu Ali Çetinkaya tarafından ihanet olarak kabul edilmiştir. İstanbul'un, bölge yöneticilerinin ve komutanların bu şekilde ihanet içerikli hareketleri karşısında Ali Çetinkaya tek çareyi vatan toprağının ölünceye kadar soluksuz savunulması olarak görmüştür. Onun deyişiyle tüm yaşananlar karşısında *"...yapılacak en mühim vazife, halkla rehber olmakta dikkat ve basiretle hareket ederek kuvvetle ihtimal dahilinde olan bir işgal ve istila felaketine karşı Yunanlıların işgaline pişva olan Ayvalık'taki hainlerin, bedhahların kurmuş oldukları şebeke-i ihanet içinde boğulmadan ve bir defa emniyetle, şuurla ilk teşkilat ve istihbaratı yapmak ve müdafaa silahını patlatmaktır"*³¹.

Ali Çetinkaya, Ayvalık'ta cereyan eden olayları, hainlikleri, vatanseverleri, düşman karşısında müdafaa için yapılanları tek tek ele almıştır. Onun üzerinde en çok durduğu konu ise, yerel işbirlikçilerin adeta düşman memuru gibi hareket etmeleridir. Yayınladığı telgraflar ve konuşmalar ile de İzmir'de, Bergama'da, Ayvalık'ta yaşanan tüm hainlikler veyahut da vatan toprağı ve millet için gösterilen her türlü çabalar açıklıkla ortaya konmuştur.

Kitabın son bölümünde ise Ali Çetinkaya'nın askerlik ve ordu işleri ile ilgili tutmuş olduğu notlar yer almıştır. Kitabı yayına hazırlayanlar tarafından son bölümün tüm notlarına ulaşamamasına karşın, yayınlanan bölümleri itibariyle de önemli çıkarımlar içerdiği muhakkaktır.

Sonuç olarak bir değerlendirme yapmak gerekirse; Ali Çetinkaya anılarının yalnızca bir kısmı olan askerlik dönemi hatıralarıyla tarihe ışık tutmuş ve Trablusgarp, Balkan, I. Dünya Savaşı ve İzmir ve çevresinin işgali ile ilgili unutulmaları tazelemiş ve kıyıda köşede kalmış, hatta hiç duyulmamış yönlerini ortaya koymuştur. Özellikle İzmir'in işgali konusunda aktarılanlar bir hayli

30 A.g.e., ss.230-235.

31 A.g.e., s.357.

dikkat çekicidir. Tarihe eleştirel bakmak, kuşkusuz gerekli bir bakış biçimi ve yöntemidir; ancak bu yapılırken tarihe, tarihi olaylara ve kişilere herkesçe kabul edilecek doğrular üzerinden gitmek gerekir. Günümüzde; Türk Devrimi'ne, onu hazırlayan sürece ve devrimin oluşumuna eleştirel bakma adına, çok sayıda çarpıtma girişimleriyle de karşı karşıya kalmaktayız. Ali Çetinkaya da ne yazık ki bu tür olumsuz eleştirilerin odağında yer almış biridir. Ancak, her şey bir yana, ulusal devletin kuruluş ve oluşum sürecinin ne zorluklarla gerçekleştirildiğini anlamak için Ali Çetinkaya'nın anıları çok sayıda tarihsel olguyu içermektedir.

Ali Çetinkaya'nın tutmuş olduğu notları toparlayıp günümüz harfleriyle okuyucularla buluşturan Oktay Şimşek ve Zeki Dilek bu anlamıyla çok önemli bir hizmeti yerine getirmişlerdir. Ancak Oktay Şimşek ve Zeki Dilek'in Ali Çetinkaya'nın hayatına ilişkin çalışmaları bu kitapla sona ermemektedir. Halen hazırlanmakta olan iki kitap vardır ki bunlar da Ali Çetinkaya'nın Malta'dan eşi Mefharet Hanıma yazdığı mektuplar ve Mefharet Hanım'ın, çocukluğundan Ali Bey'in Ankara'ya geçişine dek uzanan döneme ait hatıralarını konu almaktadır.

Ercan YALÇIN*

* Tarih Uzmanı, (ercan_yalcin_55@hotmail.com).

Kitabiyat

Zafer Toprak, *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012, 1. Baskı, 615 sayfa, ISBN 978-605-09-0625-7.

Özet

Atatürk Dönemi Fizik Antropoloji çalışmalarının tasviri ve tahlilini yapan kitap, dönemin Türk Tarih Tezi, Güneş-Dil Teorisi ve ırka yönelik bakış açılarını da incelemektedir. Kitapta Erken Cumhuriyet dönemi tarih çalışmalarının kapsamlı bir analizi yer aldığı gibi, dünyadaki antropoloji çalışmalarının da Türk entelektüelleri üzerindeki etkileri de tartışılmaktadır. Bunların yanı sıra Atatürk'ün yaşamının son on yılında odaklandığı entelektüel çalışmalar da incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Atatürk, Antropoloji, Türk Tarih Tezi, Güneş-Dil Teorisi, Arkeoloji.

Abstract

The book gives a description as well as an analysis of the anthropological works achieved during the Ataturk Period and examines the Turkish History Thesis, Sun-Language Theory and the perceptions of races back then. Besides, a thorough analysis of historical studies in the Early Republican Period is included. The book discusses the global anthropological studies' effects on the Turkish intelligensia. Additionally, Ataturk's intellectual studies that he focused in the last decade of his life are analyzed.

Keywords: Mustafa Kemal Ataturk, Anthropology, Turkish History Thesis, Sun-Language Theory, Archeology.

Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde öğretim üyesi olan Prof. Dr. Zafer Toprak'ın Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji adlı kitabı Doğan Kitap tarafından geçtiğimiz aylarda yayımlandı. Toprak, kitabını "*bir entelektüel arkeoloji çalışması*" olarak tanımlıyor. Bu tanımın yanı sıra eserinin amacının "*Atatürk'ün düşünce dünyasına ışık tutma(k)*" olduğunu da belirtiyor. Atatürk'ü mutlak bir şekilde öven veya eleştiren yorumların eleştirisini yapan yazar, düşünsel kimliklerin düzlemsel (lineer) bir çizgi izlemediğini savunuyor ve buna göre dönemin "*fay hatlarının*" izlerini sürmeye çalışıyor. Çalışmasının başında tarih yazımında yöntem sorununa değinen yazar, anakronizme düşmeden süreklilik ve kesinti sorunsalını Türkiye üzerinden çözümleyebilmek için 1912-1922 Uzun Cihan Harbi'nin getirdiği dönüşümlerin incelenmesinin gerektiğini savunuyor. Bu bağlamda, bilimsel ve kültürel devrim çabaları çerçevesinde Türk kimliğinin oluşturulması çabalarının düşünsel kaynaklarını "*Batı'da oluşan fikir hareketleri*" çerçevesinde analiz ediyor. Toprak'ın kitabındaki 18 makalenin 9'u daha önce Toplumsal Tarih dergisinde yayımlanmış ve yeniden gözden geçirilerek kitaba konulmuş. Geri kalan 9 makale ise kitabın konu bütünlüğünü tamamlamak için yazılmış kısımlar.

Toprak, kitabın ilk bölümünde Batı yazımında antropososyolojinin nasıl oluştuğunu, sosyoloji içinde kabul görülüp görülmediğini 19. YY'dan 20. YY'a kadar giden bir süreçte ayrıntılarıyla ele alıyor. Fransız ve Alman düşünürlerin ırk temelli ve kafatası ölçümlerine dayalı çalışmaları ve Darwin'in Evrim Kuramı'nı sosyal ilişkilerle bağdaştırmaya çalışan eserler kronolojik ve tematik bir biçimde anlatılıyor. Bu çalışmaların Türkiye'de de takip edilmiş olduğunu ve antropolojinin "*akademik bağlamda ilk gündeme gelen bilim dalı*" olduğunu belirten yazar, sağlık politikalarına çok önem veren Cumhuriyet yönetiminin "*ırkı saflaştırma*"ya yönelik girişimlerinin olmadığını belirtiyor. Buna göre Türkiye arı ırk kuramların karşı tezler geliştirmek için brakisefal tezleri desteklemeye başlamış ve Türklere atfedilen alt ırk iddialarını çürütmek için çabalamıştı. Bu

politika çerçevesinde ve Afet Hanım'ın tezi kapsamında 64.000 kişinin kafatası ve fiziksel özelliklerinin ölçümü yapılmış ve Türk ırkının brakisefal ırk içerisinde olduğu ispatlanmaya çalışılmıştı. Afet İnan'a göre insan topluluklarının ana kaynaklarından biri Anadolu'ydu ve Türkler de bu grupların bir parçasıydı. Atatürk dönemindeki ırksal bakış açısını Toprak şu cümlelerle açıklamaktadır:

"...Tek Parti döneminde ırk sorunu, hiç olmazsa bilim dünyasında etnik temele dayanmıyordu. İnsanlar Türk, Kürt, Laz, Çerkez gibi etnik ayırımı uğramıyor, brakisefal, mezosefal ve dolikosefal türü fiziki tasnif görüyorlardı. Brakisefal bir Kürt ya da Laz, dolikosefal bir Türk'e oranla daha "mütekamil"di. Ancak, biyoloji kitaplarında bu tür bir tasnif gündeme gelmişse de, tarih kitaplarında ırk konusunda yine de bir uyarıda bulunmak gereği duyulmuştu. Yukarıda belirtildiği gibi, kafatası ölçüleri ırkları ayırmak için güçlü bir etmen olmasına karşın toplumsal bağlamda bir değer ifade etmiyordu; bu tür bir tasnif ırkların üstünlük ya da geriliğini göstermiyordu. Son kertede Erken Cumhuriyet'in "ırk sorunu" "defansif"ti. İçeride değil, dışa dönüktü. Batı'daki önyargılara, kalıtsal mitlere karşı direnişi simgeliyordu. Türkler de Avrupalılar gibi "uygar" bir "ırk"tan geliyorlardı"¹.

20. YY'ın ikinci çeyreğinde büyük bir siyasi ve ekonomik buhranın içerisine giren Batı'nın Türk düşün dünyası üzerindeki etkilerini tartışan Toprak, Durkheimci sosyolojiyi kendine kaynak alan İttihatçı geleneğe karşı Atatürk'ün antropolojiye yöneldiğini, Kansu ve İnan'ın çalışmalarıyla 1930'larda antropolojinin gelişimi ve Türkiye'nin yükselen ırkçı akımlara karşı savunmacı bir konum aldığını gözler önüne seriyor. Bu yönelimin yanında, ulus inşa sürecini yeni bir tarih anlayışı ile kurmak gereksinimin de önemli bir yere sahip olduğu ve Türk Tarih Tezi'nin bir anlamda "Türlere yeni bir imaj kazandırmak" için biçimlendirildiğinden bahsediyor. Zafer Toprak'a göre: "Türk Tarih Tezi Ankara'nın Anadolu'ya tutunma, bu topraklarda yaşayan insanların

1 Zafer Toprak, *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012, ss.340-341.

geçmişine gönderme yaparak uygar kimliğini kanıtlama ve çağdaşlığa açılım özlemini ifade ediyordu"². Ancak Toprak'a göre Türk Tarih Tezi sabit kalmamış, zamanla değişim geçirmiştir. Akçura, Ali Reşad'ın Türk Tarih Tezi'ni oluştururken Fransız devrimi merkezli yaklaşımını, Avrupa merkezci olmakla eleştirmişti. Akçura, Avrupa'nın ırk temelli bakış açısını bilimsel bulmuyordu.

Türk Tarih Tezi ile paralel gelişen Güneş-Dil Teorisi'nin oluşumu ve lise kitaplarında biyoloji ve evrim kuramlarının nasıl yer aldığından bahsedilirken tarih kitaplarındaki dünyevileşmeden örnekler veriliyor. Toprak, bu değişimlere rağmen Gazi'nin ölümünden sonra özellikle Darwinizm, dinlerin doğuşunu anlatan bölüm ve ırk ayrımcılığı konusundaki uyarı kısımlarının kitaplardan çıkarıldığını da belirtmekte:

"30'lu yıllarda okutulan ders kitaplarında fizik antropoloji doğrultusunda ırk tasnifi yapıldıktan sonra öğrenciyi uyaran şu cümle yer alıyordu: "Bununla beraber ırklar arsında bugün görülen farkların tarih bakımından ehemmiyeti pek azdır. Su fark ırk ayırmak için kuvvetli bir esas olduğu halde, ictimai hiçbir kıymeti yoktur. Irkların üstünlük ve geriliğini göstermez." Atatürk döneminde yer alan bu paragraf onun ölümünden sonra, savaş yıllarında yayımlanan ders kitaplarındaki ırk bahsinde artık yoktu. ırk yine fizik antropoloji bağlamında yorumlanacak, ancak "ırk ayrımcılığı" konusunda bu tür bir uyarıya gerek duyulmayacaktı"³.

Türk Tarih Tezi'ne yönelik güncel eleştirilere karşılık olarak Toprak şöyle demektedir: "*Son yıllarda Türk Tarih Tezi birçok yer tarafından Orta Asya'dan göçe ve Türklerin dünyaya yayılışına indirgenmiştir. Oysa romantik öğeler içeren bu göç trafiği 30'lu yılların tarih kitaplarının birkaç sayfasına sıkıştırılmıştı*"⁴.

Kitap içerisinde Türk Tarih Tezi, Güneş-Dil Teorisi ve Dil Devrimi'nin gelişimi ve teorisyenleri üzerine tespitler yer alırken, Atatürk'ün antropolojinin öyküsel yönleriyle ilgili yaptığı araştırmalara da değiniliyor. Mu kıtası efsanesi de buna dair bir örnek. Son olarak, Atatürk dönemindeki antropoloji çalışmalarının etnik olmaktan ziyade ırksal vurgular içerdiğini göstermek amacıyla Dersim vakası üzerine eğiliniyor. Toprak, bu makaleyi kitaba koyma gerekçesini şu şekilde açıklamaktadır:

"Bu tür bir makaleyi koymamdaki amaç dönemin "ırk" sorunsalının "etnik" olmadığını "antropolojik" bir nitelik taşıdığını kanıtlamak. Diğer bir deyişle "dışlayıcı" olmayan, "kapsayıcı" bir ırk sorunsalının tüm Tek Parti döneminde egemen olduğunu vurgulamak."⁵

2 A.g.e., s. 204.

3 A.g.e., s.371.

4 A.g.e., s.371.

5 A.g.e., ss.14-15.

Bu vakadan Toprak'ın çıkardığı sonuca göre Kürt sorunu devlet katında etnik kaygının ötesinde bir asayiş sorunu⁶du. Bu durum, devlet müdahalelerinin zaman zaman güç gösterilerine dönüşmesine neden olmaktadır.

Zafer Toprak'ın çalışması Türkiye'de akademik literatürde Atatürk döneminde yapılmış antropoloji çalışmalarına odaklanarak önemli bir boşluğu dolduruyor. Toprak'ın titiz araştırmaları ve zengin bir bibliyografyaya dayalı yazımı, konuyu ayrıntılarıyla ele aldığı gibi, bu konuda ileride çalışma yapacak araştırmacılara da yol gösterici konumda. Lakin, kitabın makalelerinin dokuzunun önceden yayımlanmış yazılar olması ve bu yazıların konu itibarıyla birbirine çok benzer temel bilgilere sahip olmaları nedeniyle bazı bilgilerin sık sık tekrarına rastlamak mümkün. Örneğin, antropoloji tarihinin anlatımına hem ilk bölümde hem de diğer bazı bölümlerin giriş kısmında bazen oldukça ayrıntılı anlatımlarla rastlamak mümkün. Editoryal süreç içerisinde bu kısımların düzenlenip, tekrarların olabildiğince azaltılması, giriş bilgisi özelliğinde olan kısımların kitabın başında toplanması kitabın akıcılığını arttıracaktır. Aynı şekilde, bölüm içeriklerinin de dağınık olduğu, antropoloji ve tarih arasında gidip gelen konu başlıklarının kitabın bütünselliğini ve sürekliliğini bozduğunu söyleyebiliriz.

Toprak, "*Atatürk'ün düşünce dünyasına ışık tutma(k)*" amacıyla yazdığı bu kitapta okura, Atatürk'ün yaşamının son on senesinde yaptığı ve desteklediği çalışmaları sunarken aynı zamanda iki savaş arası dönemde genç Cumhuriyet'in ayakta kalma ve kendisine yeni kurulan düzende sağlam bir konum elde etme çabalarına da dair geniş bir çerçeve sunuyor. Benzer çalışmaların artması Cumhuriyet'in kuruluş dönemine dair tartışmaların birçoğunun analitik bir biçimde çözümlenmesine katkıda bulunacaktır.

Gökser GÖKÇAY*

⁶ A.g.e., s.564.

* Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Öğrencisi, (goksergokcay@gmail.com).

Makale Gönderme ve Yazım Kuralları

1- Dergi, altı ayda bir olmak üzere yılda iki kez yayınlanır. Dergiye gönderilen makalelerin bilimsel, özgün ve daha önce hiçbir yerde yayınlanmamış olması gerekir. Gönderilen makaleler, ilgili hakemler tarafından incelenir; olumlu onay verilmesi durumunda dergide yayınlanır. Hakemlerin düzeltme yapılması önerisi olduğunda, raporla birlikte makale yazarına gönderilip, düzeltme istenebilir. Gerekli düzeltmeler metin üzerinde yapıldıktan sonra, makalenin hakemden gelen hali ile değişiklikler yapıldıktan sonraki halinin, tekrar gönderilmesi gereklidir. Yayınlanmayan makaleler, sahibine geri verilmez. Makaleler, herhangi bir yerde sözlü olarak sunulmuş ise bu durum dipnotta gösterilmelidir.

2- Makaleler, MS Word programında, 11 punto, Times New Roman karakteri ile tek satır aralıklı ve iki yana yaslanmış olarak yazılır. Sayfa yapısı A4 olmalı; kâğıdın sağ, sol, alt ve üst kenarları 4 cm boşluk bırakılmalıdır. Paragraf başlarındaki girinti 1,25 cm ve paragraf aralarındaki boşluk ise 6 nk olmalıdır.

3- Makalenin genel kurgusu sırasıyla şöyledir: Makale Adı, Ünvanlı Yazar Adı, Türkçe Özet, Türkçe Anahtar Kelimeler; Makalenin İngilizce Adı, İngilizce Özet, İngilizce Anahtar Kelimeler ve tam metin...

Makalelerin plan akışı ise; Giriş, Başlıklar (*Alt başlıklı ise numara sıralı; örnek: 1., 1.1., 1.2., 2., 2.1., 3. ... gibi*) ve Sonuç şeklinde düzenlenmelidir.

Özetler ortalama 150 sözcük; anahtar sözcükler ise en az iki, en çok altı sözcük olmalıdır. Yazarın (*akademik*) ünvanı ve çalıştığı kurum, e-mail adresiyle birlikte (*istenirse*) yıldız simgesi (*) dipnot ile sayfa altında gösterilir. Derginin editörü tarafından, gönderilen yazılara standart görüntü oluşturmak için müdahale edilebilir.

4- Dipnotlar, sayfa altında bilimsel kaynak gösterme ölçütlerine uygun numara sıralı dipnotlama sistemiyle yapılmalıdır. Dipnotlar, bilgisayarda “ekle” komutuyla verilmeli ve 10 punto büyüklüğünde olmalıdır. Dipnotta verilen makaleler tırnak içinde, kitaplar ise italik yazılmalıdır. Kaynaklar, ilk kullanımda tam künye halinde (yayınevi, basım yeri, basım tarihi dahil) verilmelidir. Kaynak tekrarı yazar soyadı ve kısaltılmış adı geçen kaynak verilmesi yeterlidir. (*Örnek: Aybars, a.g.e., s. 123.*)

5- Metin sonunda makale yazımında faydalanan eserler “Kaynakça” başlığı altında yazar soyadına göre alfabetik sırayla verilmelidir. Eğer kullanılan kaynakça çeşidi fazla ise; kendi türü içinde sıra numarası verilerek gruplandırılmalıdır.

6- Tablo, resim, belge v.b. konulması durumunda bu kaynaklarla ilgili tanımlama üstte; bilgiler ise kullanılan doküman ya da kaynağın altında, parantez içinde verilir. Tablolar MS Word formatında hazırlanmalı ve sayfa düzenini aşmamalıdır. Yatay olarak uzun hazırlanması gereken tablolar ise yalnızca tablonun yer alacağı sayfanın yatay yapılması ile hazırlanmalıdır.

7- Makalelerde ek olarak yer verilecek belge, tablo, grafik, resim, fotoğraf v.s. gibi dokümanlar metin sonunda Kaynakça verilmeden önce EKLER başlığı altında numara sırasına göre verilmelidir.

8- Örnek bir sayfa ve yazım düzeni için Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü internet sitesinde yayınlanan derginin 12. ve sonraki sayılarına göz atılabilir.

(<http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/tr/index.php>)

9- Dergideki yazıların bilimsel sorumluluğu yazarlarına ait olup, dergide yer almasından sonra yazının bütün telif hakları Enstitümüze aittir. Enstitü'nün onayı olmadan başka bir yerde yayınlanamaz ve bilimsel alıntılar dışında çoğaltılamaz.